

Jean Ancel

CONTRIBUȚII LA ISTORIA ROMÂNIEI

VOL. 2
Partea întâi

**PROBLEMA
EVREIASCA**
1933-1944

EDITURA
E H
HASEFER

YAD VASHEM

JEAN ANCEL
CONTRIBUȚII LA ISTORIA ROMÂNIEI.
PROBLEMA EVREIASCĂ
1933-1944

Vol. II

Partea întâi

תולדות השואה רומניה

כרך שני

ז'אן אנצ'יל

יד ושם * ירושלים * תשס"ב YAD VASHEM

Jean Ancel

CONTRIBUȚII LA ISTORIA ROMÂNIEI

PROBLEMA EVREIASCĂ

Vol. II
Partea întâi
1933-1944

Traducere din limba ebraică
de CAROL BINES

București, 2003

Nota editurii

Editura menționează că are rezerve față de unele afirmații ale autorului, nesuținute de documente, fapt ce a fost adus la cunoștința acestuia.

Carte editată cu sprijinul Departamentului Pentru Relații Interetnice

Translation of this volume into Romanian has been supported
by „The Yetta and Jacob Gelman Endowment”
of the Center for Advanced Holocaust Studies,
United States Holocaust Memorial Museum

Titlul original: Jean Ancel, *Toldot Hashoa Romania*, I-II,
Yad Vashem, Jerusalem, 2002
© Yad Vashem

© Ed. Hasefer a F.C.E.R.
B-dul I.C. Brătianu 35/9
București, 70478 – România
Tel./fax.: 0040-1-3122284
e-mail: hasefer@fx.ro

ISBN 973-8056-84-5
973-8056-86-1

Cuprins

Volumul II

Partea întâi

Capitolul 24: Transnistria sub ocupația românească	7
Capitolul 25: Identificare și deportare	41
Capitolul 26: „Regatul morții”	77
Capitolul 27: Odessa	173
Capitolul 28: Județul Berezovca	274
Capitolul 29: Epidemia de tifos	319
Capitolul 30: Vânătoarea purtătorilor de sânge evreiesc	402

Transnistria sub ocupația românească

Denumirea de Transnistria a fost atribuită regiunii din Ucraina pe care Hitler i-a acordat-o lui Antonescu, ca răsplată pentru participarea României la războiul împotriva Uniunii Sovietice¹. Regiunea se întinde pe o suprafață de aproape 40.000 km. între fluviile Nistru la vest și Bug, la nord-est, Marea Neagră la sud, râul Liadova în nord-vest (de la Nistru spre nord, până la așezarea Jmerinca), și de acolo spre est, până la Bug. Conform datelor recensământului sovietic din 17 ianuarie 1939, ținute în secret până după prăbușirea regimului sovietic în 1991, trăiau în ajunul războiului în această regiune peste un milion de locuitori, majoritatea lor ucraineni și ruși și circa 331.000 de evrei, 300.000 români (moldoveni locali) și circa 130.000 de germani. Transnistria sovietică, în care se includea *oblasti* – județul Odessa și o parte din *oblasti* – Vinița avea deci o populație de 331.636 evrei. În orașul Odessa trăiau 200.961 evrei².

În anul 1924, Uniunea Sovietică a înființat în acest teritoriu o creație politică artificială cu numele „Republica Autonomă Moldovenească”, făcând parte din Republica Sovietică Ucraina, cu capitala la Balta, pentru a aminti României pretențiile ei asupra Basarabiei. Transnistria, al cărei nume însemna „dincolo de Nistru”, era o denumire provizorie a unui teritoriu vizând perioada de ocupație româno-germană a regiunii.

Guvernământul antonescian înclina să anexeze această regiune României, dar împotrivirea categorică a opoziției, în frunte cu Iuliu Maniu, la ideea unei expansiuni a României peste granițele ei etnice, și în special temerea că anexarea

¹ „Marele nostru aliat, încrezător în meritele noastre de organizatori, ne cinstește cu administrația Transnistriei. Suntem singurii aliați ai Germaniei care au primit o asemenea cinste”; acestea sunt cuvintele lui Alexianu din broșura festivă, publicată de Guvernământul Transnistriei la împlinirea a doi ani de stăpânire română în acest teritoriu. (Guvernământul Transnistriei, *Transnistria*, Odessa, 1943, p. 22.) Guvernatorul Alexianu adăuga: „Administrarea Transnistriei a fost trecută în mâinile statului român, după splendidele operațiunii militare și neobișnuitul spirit de sacrificiu demonstrat de armatele române”. Vezi Decretul nr. 2212, 25 mai 1943. Gosudarstvenii Archiv Odeskoi Oblasti (în continuare Arhiva Odessa) fond 2361, opis (subfond), 1, dosar 46 (În Arhiva județeană de Stat Odessa se găesc arhivele Guvernământului Transnistriei).

² M. Altshuler, editor, *Distribution of the Jewish Population of the USSR, 1939*, Jerusalem, Hebrew University, 1993, p. 11, 21, 23.

acestui teritoriu ar putea fi considerată ca o renunțare definitivă la Transilvania de Nord, au determinat puterea antonesciană să lase problema în suspensie; Transnistria a rămas o regiune ocupată, pe care românii au împărțit-o cu germanii.

Din punct de vedere geografic, Transnistria constituie o parte din mănșul podiș al Podoliei, cuprinzând în majoritate (circa 70%) terenuri agricole bune, pe care se cultiva grâu, porumb, viță de vie, pomi fructiferi și tutun. Odessa era cel mai mare oraș din sudul Transnistriei și capitala firească a regiunii. În anul 1929, orașul număra 600.000 de locuitori în majoritate ruși – spre deosebire de așezările sătești din jur, populate preponderent de ucraineni. În perioada respectivă, în Transnistria existau numeroase orașele cu o populație care număra între 4.000 și 30.000 de locuitori ca, de exemplu, Moghilev Podolsk (cunoscut și cu numele de Moghilev), Ovidopol, Jmerinca, Balta și Ananiev; în unele din ele, precum Tiraspol, Râbnița, Dubăsari, exista o importantă minoritate românească (moldovenească). Aceste „orașele” se aflau în primele etape ale industrializării sovietice; aici funcționau numeroase fabricuțe și ateliere.

Circa 30% din populația Odesei era formată din evrei, în număr de 200.961, conform recensământului din 1939; dar în primele luni ale războiului numărul lor a crescut cu câteva zeci de mii, în urma unui val de refugiați din provinciile vecine și din sudul Basarabiei.

Ceilalți evrei din Transnistria trăiau, în majoritate, în târguri sau orașele, în special în nordul și centrul provinciei, dintre care unele erau chiar preponderent evreiești. Astfel erau: Crasnoie, Olgopol, Crivoi-Ozero, Berșad, Șargorod, Copaigorod, Oceacov, ș.a. La intrarea armatelor germano-române în Transnistria populația evreiască număra 331.000 de suflete; datele privind numărul celor uciși și numărul celor găsiți deocamdată în viață confirmă această cifră.

Majoritatea evreilor locali nu au fugit, în scurtul răgaz de timp în care s-ar fi putut salva, circa o lună, o lună și jumătate de la începutul războiului și până ce forțele invadatoare au ajuns în zonele în care locuiau. Motivele sunt diferite: propaganda sovietică nu a recunoscut atunci – fapt care acum este notoriu – că războiul cu Germania ar putea izbucni în orice clipă; din momentul când a început războiul, sovieticii au refuzat să recunoască înfrângerile suferite de armata lor; evreii din Transnistria n-au fost conștienți de pericolul care le amenința existența din partea unui guvernământ de ocupație german sau român. Pe de altă parte, din momentul invaziei trupele germane au înaintat spre est și apoi spre sud, sub forma de arc care începea în jurul Lvovului și cobora până la Marea Neagră, blocând astfel destul de repede orice posibilitate de fugă în masă a evreilor sau a neevreilor. În urma invaziei și a operațiunilor militare s-a instaurat în regiune un haos general, ceea ce a împiedicat o evacuare organizată cu trenuri a sute de mii de evrei, iar autoritățile sovietice n-au acordat nici o prioritate evacuării evreilor. Un număr necunoscut de tineri evrei a fost înrolat în armata sovietică și majoritatea lor au

ajuns într-adevăr la unitățile respective. Au fost, de asemenea, evrei care au fost evacuați în mod organizat împreună cu fabricile, spitalele, instituțiile la care au funcționat. Cadrele partidului comunist au fost de asemenea evacuate, însă nu toți activiștii au reușit să ajungă, în siguranță, la destinație.

Se poate deci afirma, în mod general, că evenimentele care s-au petrecut în Basarabia și Bucovina s-au repetat în Transnistria. Cu câteva diferențe: mai mulți tineri (bărbați, în general) au fost înrolați în Armata Roșie; mii de evrei au reușit astfel să fugă din Odessa, majoritatea pe mare, înainte și în timpul asediului (care a durat patru luni). Printre ei au fost, probabil, și evrei din Basarabia (poate câteva sute), care reușiseră să ajungă la Odessa la timp, crezând că orașul era în siguranță.

Armatele de ocupație au trecut Nistrul la data de 15 iulie 1941 și, în douăzeci de zile, au cucerit toată regiunea dintre Nistru și Bug, cu excepția Odesei și împrejurimilor orașului. Hitler i-a propus lui Antonescu să preia răspunderea pentru securitatea spațiului dintre Nistru și Nipru și, cu această ocazie, i-a solicitat ca armata română să-și continue participarea la război la est de Nipru³. Antonescu a acceptat să trimită trupele române adânc în teritoriul sovietic, dar în privința administrării directe a teritoriului ocupat și-a limitat aspirațiile la regiunea dintre Nistru și Bug⁴. La 17 august 1941, reprezentanți ai celor două armate s-au întâlnit la Tighina și au început tratative privind granițele Transnistriei și împărțirea responsabilităților. La 30 august 1941 a fost semnalată înțelegerea cunoscută sub numele „Acordul de la Tighina”⁵, privind probleme de securitate, administrare și exploatare economică a regiunilor dintre Nistru și Bug și dintre Bug și Nipru. Problema graniței de nord a fost decisă de Hitler însuși. La 3 septembrie el a hotărât să accepte cererile lui Antonescu și să includă județele Moghilev și Iampol în teritoriul de ocupație românesc (această hotărâre a influențat mai târziu, în mod favorabil, soarta evreilor deportați acolo).

Guvernământul Transnistriei a fost înființat la Tiraspol, la 19 august 1941, iar în luna decembrie a fost transferat în parte la Odessa, la aproximativ două luni după cucerirea orașului.

În regiunea dintre Bug și Nipru, românii au îndeplinit rolul de trupe de ocupație, până ce armata germană a organizat guvernământul propriu de ocupație în cadrul Reichkommissariatului Ucraina – (guvernământ de ocupație nazist, stabilit în cea mai mare parte a teritoriului Ucrainei).

³ Scrisoarea lui Hitler către Antonescu din 27 iulie 1941 care i-a fost înmănată în traducere română. Jean Ancel (ed.), *Documents concerning the Fate of Romanian Jewry During the Holocaust*. Beate Klarsfeld Foundation, Jerusalem, 1986. În continuare, Ancel. *Documents*, IX, nr. 80, p. 2.

⁴ Răspunsul lui Antonescu la scrisoarea de mai sus, nedatată. *Ibid.*, nr. 82, p. 187.

⁵ Versiunea română. *Idem*, IX, nr. 83, p. 188-191; versiunea germană. *Idem*, V, nr. 62, p. 52-53. Vezi și *Documentele de la Nürnberg*, p. 3319.

În ceea ce privește Transnistria, Acordul de la Tighina permitea germanilor să mențină în zona românească unități germane, pentru îndeplinirea unor funcții speciale: comandamente germane lângă nodurile de cale ferată, depozite de echipament și unități de pază. De asemenea, s-a permis activitatea companiei de construcții Todt, care construia poduri și șosele. În Oceaov și la Odessa au fost înființate baze navale germane, iar la Golta și Odessa, baze ale aviației militare. Deci, au rămas sau au fost amplasate în Transnistria unități de pază, de patrulare, de construcții, precum și unități de spionaj și comandamente germane de etape, pentru menținerea legăturii cu unitățile de pe front și cu armata română. Comandamentele au constituit, de fapt, garnizoane militare în localitățile în care au staționat. Ofițerii germani au îndeplinit rolul de consilieri, îndeosebi în probleme de siguranță internă, economie și administrație. Aceștia au avut și rol de consilieri pe lângă autoritățile române din Odessa și prefectii de județ. (Sub masca de consilieri ei au cules informații despre români și au intervenit uneori în administrarea teritoriilor ocupate). În fruntea comandamentelor germane se afla „Statul major de legătură (Verbindungsstab) al forțelor germane din Transnistria”, sub comanda unui general. Acest stat major era subordonat Misiunii Militare Germane din România, cu sediul la București.

Regimul de ocupație român în Transnistria

Guvernământul românesc a fost instaurat la 19 august 1941. Toate ordinele și decretele sale s-au bazat pe Decretul nr. 1 al lui Antonescu (de la aceeași dată) cu privire la administrarea Transnistriei și apoi pe Decretul nr. 4 al Comandamentului de Căpetenie pentru administrarea Odesei, din 17 octombrie 1941⁶. Înființarea Guvernământului a fost anunțată în mod oficial numai după ocuparea Odesei, la 16 octombrie 1941. În ianuarie 1942, după ce o parte din Guvernământ a părăsit Tiraspolul, care a constituit „capitala” temporară a provinciei, Guvernământul s-a stabilit în palatul prinților Voronțov, în apropierea țărmurilor Mării Negre și a splendorilor clădiri municipale, a operei și palatelor unor aristocrați de pe vremea țarilor. În fruntea Guvernământului se afla Gheorghe Alexianu, secondat de un secretar general și 19 directori de departamente, care funcționau ca miniștri de finanțe, agricultură, transport, industrie, educație, sănătate, muncă etc. (vezi tabelul în continuarea capitolului).

⁶ Vezi ordinul lui Antonescu cu privire la administrarea Transnistriei, dat la Tighina la 19 august 1941. Arhiva Centrală de Stat nr. 1 din Moscova. Fond 492, subfond 1, dosar 5, p. 437-439 (amănunte ale arhivei vor fi prezentate în continuare, în capitolul despre Odessa): ordinul nr. 37 al lui Antonescu din 20 decembrie 1940 cu privire la înființarea de tribunale militare în Transnistria, Arhiva Odessa 2361-1-29, p. 65.

SECRETI N T E L E G E R I

Asupra siguranței, administrației și exploatării economice a teritoriilor între Nistru și Bug (TRANSNISTRIA) și Bug-Nipru (Regiunea Bug-Nipru).--

+++

La baza înțelegerilor stau:

Scrisoarea Führer-ului adresată D-lui Conducător al Statului ANTONESCU, în ziua de 14/8/1941.--

Scrisoarea răspuns a D-lui Conducător al Statului din ziua de 17/VIII/1941.--

Scrisoarea șefului Misiunii Militare Germane în România adresată Marelui Stat Major Român în ziua de 24/VIII/1941.--

Discuțiunile comune germano-române dela Primăria orașului Tighina și necesitățile accentuate cu această ocazie de Generalul HAUFFE în introducere, a privit toate chestiunile ce se discută sub prisma conducerii comune a războiului.--

1/.Determinarea răspunderilor:.Sunt răspunzători:

a) În Transnistria: România, asupra siguranței, administrației și exploatării economice; asupra transmisiunilor și comunicațiilor - vezi punctul 3.--

Asupra graniței de Nord propusă de Conducătorul Statului, Mareșalul ANTONESCU, se va interveni pe cale diplomatică pentru a obține deciziunea Führer-ului.--

b) În teritoriul Bug-Nipru: Germania, de administrație și exploatare economică, România de siguranță.--

++++

c) Siguranța căilor de comunicație și transmisiunilor de tot felul, care în sarcina trupelor de ocupație române.--

4/.Administrația și exploatarea economică în Transnistria.

Administrația în Transnistria se organizează și conduce de către un șef de administrație român, în interesul conducerii comune a războiului, el este legat de indicațiunile comandantului militar din Transnistria, în chestiuni hotărâtoare.--

Șeful administrației române din Transnistria, la cererea acestuia i se pune la dispoziție un funcționar superior de administrație militară german pentru consultare și sprijin.--

Exploatarea economică a Transnistriei este o chestiune a autorităților române. Pentru asigurarea stocurilor necesare conducerii comune a războiului, se înființează un "Organ de legătură al Armatei Germane la Odesa", cu misiunea:

a) Ingrijirea trupelor germane din Transnistria; pentru aceasta se înființează comenduri de piață pe lângă comandantii de gard germane, probabil la Odesa, Kotowsk și Golta - Perwomaisk --

b) A sprijini autoritățile române răspunzătoare de exploatarea economică, la strângerea și distribuirea mijloacelor necesare operațiunilor comune și a fixa în comun mijloacele necesare după următoarele criterii:

Inventarierea existentului se face în comun.--

Trupele române de ocupație, administrație și populația civilă primesc partea lor.--

Excedentul se pune la dispoziția operațiunilor comune.--

Dacă necesitățile operative o cer, nevoile trupelor operative au prioritatea față de trupele de ocupație, administrație și populație.-

Este important a economisi suprafața de tonaj (ceia ce înseamnă: bunurile de aprovizionare de tot felul vor fi exploatare pe cât posibil din zona de operații) și a utiliza industria, etc., pentru conducerea războiului.-

5/. Prada de război.

Ce s'a capturat de către trupele române rămâne pradă de război română, iar ceea ce s'a capturat de trupele germane rămâne pradă de război germană.- Patru depozite de pradă germană din Transnistria se predau în mâini credincioase române. O parte din prada germană de război a fost predată în Transnistria, primarilor, ei posedă un act asupra acestui fapt. Si această pradă se va lua în primire de către români în mâini credincioase.-

6/. Ofițerii Agronomi din Transnistria.

Ofițerii Agronomi din Armata 11 cari activează în Transnistria în Agronomie, vor fi cât mai curând înlocuiți de către autoritățile române.-

7/. Evacuarea evreilor.

Evacuarea evreilor peste Bug nu este posibilă în prezent. Ei trebuiesc deci concentrați în tabere de muncă și întrebuințați la lucru, până când după terminarea operațiunilor, evacuarea lor spre Est va fi posibilă.-

8/. Linia de închidere a frontierei.

rămâne pe Nistru.

Inchiderea între Transnistria și Regiunea Bug-Nipru, privește grupul de armate Sud.-

9/. Decontarea furniturilor.

Decontarea furniturilor de orice natură din Transnistria se va lămuri mai târziu, de către autoritățile germane și române competente.-

Întâi de toate este important a contabiliza orice produs și chitanță.-

p.M.St. Major Român
General de Brig.
ss/. Tătăreanu

p. Comandamentul
suprem al Armatei Germane,
General de Brig.,
ss/. Hauffe

p. conf.;

Guvernământul Transnistriei își baza autoritatea pe prerogativele ce i-au fost conferite de un organism care nu exista în realitate, denumit „Comandamentul de Căpetenie al Armatei” pe toate ordonanțele și documentele Guvernământului. Pe unele documente figura explicit numele celui care se află în fruntea Comandamentului: „Noi, sau Antonescu, Mareșal al României și comandantul suprem al armatei, prin prof. Gh. Alexianu, guvernatorul civil al Transnistriei”. Șeful direct al lui Alexianu era Ion Antonescu, care hotăra în probleme principiale și, uneori, și în probleme curente. Antonescu a înființat la București, în cadrul Președinției Consiliului de Miniștri, Cabinetul civilo-militar pentru Basarabia, Bucovina și Transnistria, pe scurt CBBT. Acest Cabinet primea rapoartele guvernatorului, transmitea Guvernământului Transnistriei deciziile lui Antonescu și ale guvernului, și le coordona activitatea.

Alegerea lui Alexianu ca guvernator s-a datorat în primul rând faptului că era un naționalist cunoscut, dintr-o familie de magistrați antisemiți. El deținuse o funcție asemănătoare, în Bucovina, în anul 1938, când a emis ordine speciale împotriva evreilor. Conform spuselor sale, el a primit postul pentru că era „profesor universitar, specialist în probleme administrative și cunoscut de către Mihai Antonescu”. Înainte de plecarea spre Tiraspol, capitala temporară a „regatului” său, Alexianu a avut o întâlnire cu experți germani, care au venit să îndrume și să ajute reorganizarea administrației române; Pflammer, primarul Strasbourgului, și „alte nume pe care nu mi le reamintesc”⁷. Era vorba de experți trimiși de Himmler în martie 1941, pentru a-i cere lui Mihai Antonescu să transfere Germaniei *tratarea* evreilor din România. Pflammer și echipa sa au venit și în Basarabia, servind de consilieri ai guvernatorului Voiculescu în privința reorganizării administrației provinciei. Și într-adevăr, se poate distinge influența teoriilor naziste în planificarea structurii regimului de ocupație român în Transnistria și influența practică a experților nașiști în administrație. Alexianu a raportat atunci lui Antonescu că a organizat guvernământul de ocupație român pe „principiul Führerului” (Führerprinzip), ceea ce însemna, după spusele sale: „Un singur om, o singură directivă, o singură răspundere”, sau, cu alte cuvinte, „voința Conducătorului, comandantul suprem, care se transmite până la cele mai îndepărtate organe”⁸.

Transnistria a fost împărțită în treisprezece județe, după modelul administrativ din România. În fruntea județelor au fost numiți treisprezece prefecți, toți ofițeri de armată sau jandarmerie cu grad de colonel. La dispoziția lor se aflau unități de jandarmi și poliție, pentru menținerea ordinii și siguranței. În cadrul

⁷ *Procesul Mării Trădări Naționale*, București, 1946, p. 142-143.

⁸ Raportul guvernatorului Alexianu către Ion Antonescu, 12 septembrie 1941, privind liniile fundamentale care se află la baza regimului românesc în Transnistria. Arhiva Odessa, 2242-1-877, p. 18-196.

județelor s-a menținut împărțirea sovietică în raioane; la început, numărul lor era de 64, crescând apoi la 65. Subprefecții, doi în fiecare județ, au fost aleși mai ales dintre românii vorbitori de rusă, unul din România și al doilea din Transnistria.

Șefii de raioane – pretorii – erau români: ofițeri, juriști sau funcționari de stat din Regat.

În structura administrației românești din Transnistria s-a remarcat funcția pretorului (a șefului de raion). Acesta avea puteri mult mai extinse decât cele ale prefectului; printre altele controlul asupra poliției și jandarmeriei din raion. O circulară specială a Inspectoratului de jandarmi preciza conducerii Guvernământului românesc din Transnistria că pretorul deține și prerogative de ofițer de poliție în regiunile aflate sub jurisdicție militară, iar în zonele din spatele frontului el constituie cea mai înaltă autoritate polițienească în cazul în care nu există poliție sau a încetat să funcționeze⁹.

În multe raioane din apropierea Bugului pretorul era și șeful poliției. Funcțiile și sarcinile sale au fost similare în Basarabia și Bucovina, iar titlul era același. În esență, se acordau pretorului prerogative care depășeau pe cele ale celorlalți reprezentanți ai guvernământului în raion. El era „factorul executiv pe teren”. Aceste prerogative au fost formulate de Ministerul de Interne printr-un document revăzut și semnat personal de Mihai Antonescu. Printre altele, pretorul avea sarcina să raporteze despre starea de spirit a populației și despre opinia publică, să facă aprecieri despre situația securității interne și să raporteze despre mișcări clandestine ș.a. În acest scop el se putea folosi de serviciile agenților Serviciului Special de Informații al jandarmeriei, de notarii și de primarii satelor și orașelor „sau de orice alte mijloace”. Pretorul supraveghea activitatea primarilor satelor și târgurilor și primea rapoarte curente despre orice persoană străină care apărea în sate și în raion¹⁰. Ținând seama de rolul decisiv pe care l-au avut pretorii în Basarabia în aplicarea ordinelor de „curățire a terenului”, se poate înțelege influența lor în Transnistria în aplicarea politicii referitoare la evreei locali și la deportați¹¹.

În general, pretorii erau juriști. Unii dintre ei fuseseră membri în partide și organizații ale dreptei antisemite, și au fost numiți în posturi după ce au trecut examene speciale pentru funcție¹². Majoritatea pretorilor i-au maltratată pe evrei în

⁹ Ordonanța nr. 27 emisă de guvernatorul Alexianu, referitoare la organizarea poliției în orașe și sate, 24 noiembrie 1941. Arhiva Odessa 2357-1c-1, p. 21-22; clarificări cu privire la „autoritatea pretorului ca ofițer de poliție”, semnată de comandantul Poliției Odessa, colonelul Ion Popovici, nedată. *Idem*, 2351-1-1-, p. 35-36.

¹⁰ Directive administrative către pretorii din Basarabia Bucovina și Transnistria, 8 octombrie 1941. Arhiva Odessa 2242-4-10, p. 2-4.

¹¹ Președinția Consiliului de Miniștri către guvernatorul Alexianu, 8 octombrie 1941, 2242-2-10, p. 1.

¹² Vezi decizia de numire a lui Petre Nicoară în postul de pretor al raionului Șargorod, 19 noiembrie 1942, Arhiva Odessa, 2361-1-8, p. 197.

ghetourile și lagărele aflate pe teritoriile de sub jurisdicția lor, iar unii au ucis evrei cu propriile lor mâini. Nici un pretor n-a fost demis sau pedepsit pentru cruzimea față de evrei; dimpotrivă, unii dintre ei au fost pedepsiți pentru comportarea bună față de ei. În schimb, un număr de pretori au fost demși, în multe cazuri, pentru corupție. Acest lucru leza visteria statului, fiind vorba despre acapararea de bunuri evreiești, jefuite în scop personal, fără a fi predate autorităților sau Băncii Naționale. Astfel, de pildă, s-a anchetat cazul pretorului raionului Șargorod, deoarece a permis unui număr necunoscut de evrei să rămână pe loc și nu i-a deportat mai departe în lagărele morții de pe Bug. Cu același prilej, comandantul Biroului Siguranței și Informațiilor de la jandarmeria din județul Balta a aflat că respectivul pretor, Constantin Alexandrescu, a angajat în biroul preturii, în posturi de conducere, pe fratele său, pe un văr și o rudă a soției, iar soția sa „făcea afaceri cu evreii din ghetou”¹³. Informațiile culese au scos la iveală că pretorul, în afară de „protecția” acordată câtorva evrei pe care nu i-a deportat (în schimbul unor sume mari de bani) a mai comis și faptele următoare: și-a însușit obiecte de valoare de la evrei; a strâns mari sume de bani pe care n-a putut să le justifice; a confiscat și a ascuns o motocicletă militară rusească; a violat o evreică de cincisprezece ani; primește mită lunară de la evreii din ghetou ș.a.¹⁴.

Odesa și Tiraspol, cele două orașe mari, s-au bucurat de un statut special, primarii lor fiind subordonați direct guvernatorului. Ceilalți primari erau subordonați pretorilor. În fruntea fiecărui orașel sau sat se afla un primar (staroste), dintre localnici, numit de pretor.

Ordonanța nr. 2 a guvernatorului Transnistriei din 28 august 1941 obliga toți funcționarii și salariații de stat care serviseră sub regimul sovietic, inclusiv pe șefii de colhozuri și sovhozuri, să se prezinte la lucru sub noul regim și să facă inventarul tuturor proprietăților care au rămas. În caz contrar ei erau pasibili de a fi acuzați de participare la distrugerea și furtul avutului public, și pedepsiți în mod corespunzător¹⁵.

Din România au fost aduși circa 4.000 de funcționari, agronomi, administratori, consilieri în toate domeniile, tehnicieni și specialiști. Antonescu, personal, a hotărât: „toți funcționarii care au fost trimiși în Transnistria își vor

¹³ Direcția administrației și personalului din guvernământ către prefectul județului Balta, despre ancheta în cazul pretorului Alexandrescu. Arhiva Odesa 2358-1 c-10, p. 219-230.

¹⁴ Raport confidențial al comandantului jandarmeriei din Baltă privind suspiciunile contra pretorului, 16 aprilie 1942. Arhiva Odesa 2358-1c-10, p. 141. Vezi și decizia nr. 2897 a guvernatorului Transnistriei cu privire la demiterea pretorului raionului Berezovca, Constantin Cucu, din motive de beție și furt a 14 tone de grâu din colhozurile aflate sub responsabilitatea sa, pentru a-și achita datoriile, 4 decembrie 1942. Arhiva Odesa, 23-16-8, p. 259.

¹⁵ Ordonanța nr. 2, 28 august 1941, Arhiva Odesa, 2359-1-6, p. 5.

păstra drepturile în instituțiile din care provin”¹⁶. În 1943, numărul acestor funcționari și specialiști aduși în Transnistria din România, inclusiv din Basarabia și Bucovina, era de 8.445. Ei s-au bucurat de salarii mari și de privilegii de care n-au beneficiat funcționarii în țară: două salarii în lei și o alocație în mărci speciale de ocupație (RKSS) în Transnistria, care reprezenta echivalentul a încă două salarii. Primeau deci patru salarii. În calitate de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, Mihai Antonescu a emis un decret-lege prin care se interzicea funcționarilor de stat din Transnistria să-și părăsească locul de muncă și să revină în țară fără permisiune¹⁷. Personalul trimis din România a jurat credință „Națiunii, Regelui și Statului român” precum și „credință și supunere Conducătorului Statului”; toți au jurat că vor fi cinstiți, nu vor divulga secrete și „vor executa fără șovăire ordinele (Conducătorului)”¹⁸. Ordonanța nr. 8 reglementa împărțirea prerogativelor în administrația Guvernământului enumerând posturile subordonate pretorilor și prefecților și care erau obligați să raporteze¹⁹. O directivă personală trimisă de Alexianu tuturor prefecturilor obliga toți funcționarii români să învețe „în decurs de trei luni” limba rusă (deși majoritatea locuitorilor de la sate vorbeau ucraineana): acest ordin nu putea fi îndeplinit²⁰. Guvernământul român a fost obligat să folosească traducători. Pentru a ușura populației locale de „a se încadra în noua ordine”, după cum s-a afirmat în hotărârea referitoare la traducători, s-a decis să se acorde permise de lucru traducătorilor; iar prima condiție pentru primirea unui astfel de permis era „ca ei să nu fie de origine evreiască”²¹. Să adăugăm că, în ciuda numeroaselor avantaje și a eforturilor depuse de Guvernământ de a atrage în Transnistria personal calificat, majoritatea funcționarilor nu aveau aptitudinile

¹⁶ Direcția Financiară a Guvernământului către prefectul județului Ilfov, 10 septembrie 1941. *Ibid.*, 2242-2-7c, p. 14.

¹⁷ Recomandarea Direcției Financiare din Guvernământ – către guvernator privind salarizarea funcționarilor români, 14 noiembrie 1941. Arhiva Odessa, 2242-2 c – 2, p. 234.

¹⁸ Formular de depunere a jurământului, semnat de un funcționar al prefecturii Ovidopol, Arhiva Odessa, 2357-1 c-17, p. 13. Vezi și „instrucțiuni cu privire la condițiile de angajare a candidaților veniți din România sau localnici în funcții publice” în administrația Transnistriei. Arhiva Odessa, 2242-1-2, p. 94-96. Ordonanța nr. 82 din 9 septembrie 1942 emisă de Guvernământ îi lega la locul de muncă pe toți localnicii folosiți de administrație – funcționari, muncitori, medici etc. – și stabilea că „pot fi reținuți... bărbați între 15-60 de ani și femei între 15-45, pentru necesitățile administrației române”. cu excepția femeilor gravide și a mamelor cu copii mici. Neprezentarea la muncă se pedepsește cu închiderea în lagăre de muncă, între două luni și doi ani. Au fost stabilite și pedepse grele, cu închisoarea, pentru cei ce părăseau locul de muncă sau sabotau activitățile administrative. (Arhiva Odessa 2242-1-1, p. 128-129.)

¹⁹ Ordonanța nr. 8, din 12 septembrie 1941, Arhiva Odessa, 2359-1c-1, p. 7-8; Legea nr. 3247, „Monitorul Oficial”, nr. 279, 24 noiembrie 1941. (Copie din Arhiva Odessa 2361-1c-1c, p. 51.)

²⁰ Ordinul guvernatorului din 6 octombrie 1941, Arhiva Odessa, 2361-1c-1, p. 6.

²¹ Raportul elaborat de oficiul de studii și decizia guvernatorului din 19 martie 1942 cu privire la condițiile de acordare a permisului pentru traducători. Arhiva Odessa, 2242-4-16, p. 29-32.

necesare pentru slujbele lor, așa cum reiese și din examinarea cererilor primite de la mulți candidați care și-au oferit serviciile Guvernământului, precum și din aprecierile asupra lor făcute de șefi²².

Guvernământul Transnistria – structura*

Ion Antonescu, Comandant de Căpetenie al Armatei

Cabinetul Civilo-Militar pentru Basarabia, Bucovina și Transnistria
în cadrul Președinției Consiliului de Miniștri, București

Gheorghe Alexianu, guvernatorul Transnistriei

Guvernământul Transnistria de la Odessa (22 Direcții)

Organe subordonate Guvernământului:	Birouri și officii	Raioane	Serviciile Guvernământului la București
Inspectoratul general al jandarmeriei	Serviciul presei Oficiul de studii	13 districte (prefecturi)	Serviciul de legătură (cu ministerele)
Comandamentul Poliției din Odessa	Administrația pescăriilor	64 raioane 15 orașe	Serviciul comercializării produselor
Institutul Român Transnistrian	Biroul Inspectoratul penitenciarelor	1.261 târguri și sate mari	Oficiul de cumpărări
Misiunea Ortodoxă Română	Comisia de verificare a gestiunilor	2.468 sate 72 cătune	
Banca Transnistriei			
Primăria Municipiului Odessa			
Primăria Municipiului Tiraspol			

²² Vezi numeroasele cereri trimise guvernământului Transnistriei în lunile toamnei și iernii anului 1941 de către candidații care solicitau posturi, cuprinzând date despre studii, calificări și experiență în muncă. Arhiva Odessa 2242-1-2- și în alte dosare din același fond.

* Ordinul nr. 8 cu privire la împărțirea administrativă a Transnistriei, 12 septembrie 1941, Arhiva Odessa, 2359-1-1, p. 7-8; Guvernământul Transnistriei, *Transnistria*, Odessa, 1943, p. 26, 35.

Industriașii și companiile solicitate să pună în funcțiune fabricile și atelierele din Transnistria au eșuat. Guvernământul român a fost nevoit el însuși să le refacă și să le pună în funcțiune „în condițiile care au existat în regimul sovietic”²³. Capitalismul a reușit în Transnistria în domeniul comerțului ceea ce a eșuat sau n-a fost aplicat în domeniul industriei; iar în agricultură, Guvernământul român de ocupație a împiedicat (contrar așteptărilor populației) abolirea metodei comuniste de exploatare a pământului și a țaranului.

Guvernul antonescian a văzut în Transnistria o imensă moșie care trebuia administrată cu eficiență și exploatată la maximum pentru a ușura povara care apasă asupra trezoreriei statului și pentru a recompensa populația din țară pentru greutățile îndurate de pe urma războiului și pentru jertfele cerute de războiul dus alături de Germania nazistă. Într-o circulară trimisă de Guvernământ prefectilor se afirma că „Transnistria este o întinsă exploatare agricolă, de care se leagă apoi toate celelalte ramuri economice. Șantierul principal de lucru aici este și va rămâne ogorul. Acest ogor trebuie să-l punem în valoare maximă, folosind toată puterea noastră de muncă și de creație”²⁴.

La începutul războiului împotriva Uniunii Sovietice, Antonescu a văzut în Transnistria un aranjament permanent pentru un timp nelimitat și s-a exprimat deschis în acest sens în ședința de guvern din 16 decembrie 1941, adresându-se lui Alexianu:

„Guvernați acolo ca și cum România s-ar fi instalat pe acele teritorii (pentru o perioadă) de două milioane de ani. Ce se va întâmpla apoi, vom vedea... Dumneata ești suveran acolo. Dumneata să scoți pe oameni la lucru, chiar cu biciul dacă nu înțeleg... Dacă va fi nevoie și altfel nu merge, să-i scoți cu gloanțele, pentru asta nu e nevoie de autoritatea mea”²⁵.

Studii pseudo-istorice, publicate în această perioadă, au prezentat Transnistria ca o veche zonă de colonizare românească, legată în Evul Mediu de Principatul Moldova. Importanța minorității românești, care a numărat circa trei sute de mii de suflete, a fost mult exagerată atât din punct de vedere numeric, cât și calitativ. Regimul antonescian, care intenționase să anexeze teritoriul și să-i asimileze pe ucraineni, a încurajat învățarea limbii române și a istoriei României, accentuând cu orice ocazie factorul creștin care lega cele două popoare. Într-o cuvântare în fața pretorilor, ținută la 29 noiembrie 1941, Alexianu a accentuat scopurile de lungă durată ale României în Transnistria:

²³ Despre eșecul capitalismului în Transnistria vezi *Procesul Marei Trădări Naționale*, București, 1946, p. 146 (în continuare *Procesul trădării*).

²⁴ Circulară secretă a Directorului Direcției Agriculturii, către prefecti, 23 martie 1943, Arhiva Odessa, 2357-1c-52, p. 15.

²⁵ *Procesul trădării*, p. 148-149.

„S-a tot vorbit că prezența noastră aici este provizorie și numai pentru exploatare. Este greșit dacă o privim sub acest punct de vedere. Prezența noastră o justifică sacrificiile și sângele ce s-a vărsat pentru această provincie. O justifică un milion și jumătate de români aflați în această provincie și mulți români aflați peste Bug.

Suntem prin urmare aici ca o acțiune de refacere și reclădire a acestei provincii. Suntem aici ca un element de creație, – civilizator – și ridicare economică și sufletească, căutând a zidi țară nouă, pe urmele ruinelor lăsate de bolșevici”²⁶.

Într-adevăr, putem pune sub semnul întrebării declarațiile unor guvernatori pe teritorii ocupate; dar aceasta a fost făcută în fața pretorilor și nu în fața unor reprezentanți ai populației ucrainene și dacă o vom compara cu declarațiile făcute în același timp de conducătorii germani și de șefii Guvernământului german în Ucraina – Hitler, Himmler, Goering, Rosenberg, Koch ș.a. – ne va fi mai ușor să înțelegem că România a privit Transnistria în alt mod decât au considerat germanii Ucraina. Visurile de anexare, dacă au existat, s-au lovit de la început de împotrivirea viguroasă a lui Iuliu Maniu și a unor largi cercuri ale opoziției, care nu au crezut în victoria Germaniei naziste și, mai ales, s-au temut că în felul acesta Germania se va vedea eliberată de orice obligație de a reconsidera problema Transilvaniei de Nord. Mihai Antonescu a respins aluziile făcute la Budapesta că o expansiune românească peste Nistru ar constitui o despăgubire pentru revendicările românești în Apus (în Transilvania), și că în felul acesta, se va pune capăt conflictului dintre România și Ungaria. El i-a declarat ambasadorului Statelor Unite, care i-a prezentat această ipoteză, că drepturile în Răsărit nu pot constitui o despăgubire pentru o pierdere de drepturi în Apus²⁷. De aceea, Transnistria a rămas un fel de teritoriu ocupat, cu un viitor nedefinit, care nu trebuie văzut ca făcând parte din România. Nu era, totuși, permis să tratezi populația sa ca sclavi ai statului român, dacă exista dorința de a-i apropia și a le câștiga încrederea. Pe de altă parte, populația ucraineană și rusă n-a luat în serios visurile anexioniste românești, și nu a trăit acea spaimă față de cuceritorul român, așa cum s-a întâmplat în partea ocupată de germani.

Istoricul Alexander Dallin a surprins și definit exact această situație: „Exista o senzație generală că ocupația românească, spre deosebire de cea germană, constituie un fenomen trecător... că este o aberație a istoriei, și trebuie acceptată așa cum accepți și te obișnuiești cu secetă, războaie și epidemii”²⁸.

²⁶ Textul cuvântării guvernatorului Alexianu în fața pretorilor, 29 noiembrie 1941, Arhiva Odessa – 2358-1c-9, p. 244-244 b.

²⁷ Notă a lui Mihai Antonescu cu privire la convorbirea sa cu ambasadorul Statelor Unite, 11 septembrie 1941, I.C. Drăgan (ed.) *Antonescu, Mareșalul României și Războaiele de Reîntregire*, vol. III, Veneția, 1989, no. 48, p. 199.

²⁸ A. Dallin, *Odessa, 1941-1944, A Case Study of Soviet Territory under Foreign Rule*, Santa Monica, CA 1957, p. 251.

Atât Ion, cât și Mihai Antonescu nu au ascuns concepția de bază care a stat în spatele scopurilor Guvernământului român din Transnistria: „luați cât mai mult din Transnistria dar fără acte”, le-a spus Ion Antonescu miniștrilor săi la 17 martie 1942; iar Mihai Antonescu s-a referit la această problemă în același fel la 18 august 1942: „Războiul acesta ne costă până azi 220 de miliarde lei... banii aceștia trebuie recuperați din teritoriile ocupate”²⁹.

Administrația română în Transnistria a funcționat în lumina acestor directive în tot ceea ce privește populația ucraineană. „Cea dintâi grijă a dumneavoastră este să reînceapă fără întârziere munca la câmp”, a stabilit Alexianu în prima sa circulară către prefecti. Ca și Guvernământul german al Ucrainei, nici guvernul antonescian nu s-a confruntat cu cea mai mare problemă a oricărui guvernământ de ocupație de pe teritoriul Uniunii Sovietice – desființarea colhozurilor și restituirea pământurilor către țărani sau reîmpărțirea lor: „Nu faceți nici o inovație în nici un domeniu; repuneți mai întâi totul în funcțiune, în condițiile vechi, și după ce vom examina modul cum funcționează sistemul existent, vom putea să ne pronunțăm (adică să hotărâm) asupra schimbărilor”, stabilea Alexianu în directivele către prefecti.

Printre dispozițiile importante pe care prefectii aveau ordin să le îndeplinească imediat după instalarea în posturi se număra înființarea unei poliții locale, care să asigure ordinea și liniștea în sate și orașe și să-i scoată pe locuitorii la muncă³⁰. Ordonanța nr. 16 din 25 septembrie 1941 obliga toți locuitorii Transnistriei să se înregistreze în zona de reședință, în termen de 15 zile și să comunice toate datele personale pentru a primi un act de identitate. Se interzicea părăsirea localității, fără aprobarea scrisă a pretorului³¹.

Ordonanța nr. 8, menționată anterior, stabilea că guvernatorul conduce problemele curente din Guvernământ cu ajutorul unui secretar general (care îl suplinea în absența lui), a unui cabinet civil și militar restrâns, a unui oficiu de studii și de statistică. Secretarul general Emanuil Cercavschi emitea instrucțiuni ad-hoc și transmitea ordinele guvernatorului către jandarmerie și poliție³².

²⁹ *Procesul trădării*, p. 244.

³⁰ Circulara lui Alexianu către prefecti din 31 august 1941. Arhiva Odessa, 2359-1c-1, p. 2-5.

³¹ Ordonanța nr. 16 a guvernatorului Alexianu, 25 septembrie 1941, Arhiva Odessa, 2361-1-29, p. 35.

³² Cercavschi s-a născut la sfârșitul secolului trecut, la Suceava, pe atunci sub stăpânire austriacă. Absolvent al Universității din Cernăuți, a lucrat ca funcționar în administrația Bucovinei. A participat la primul război mondial cu gradul de locotenent în armata austriacă, și a fost făcut prizonier de către ruși. După eliberare, în anul 1920, a început să lucreze în administrația județului. Între anii 1922-1926 a fost prefectul județului Storoiineț, și apoi a ocupat diverse funcții în administrația Bucovinei, în serviciul statului. În anul 1938 a fost numit secretar general al județului lărgit Suceava, „asistentul direct al prof. Alexianu”. A fost decorat în armata austriacă și cea română; și naștii i-au acordat decorația „Vulturul german”, care se acorda ofițerilor. Din biografia lui Cercavschi din anul 1942. Arhiva Odessa, 3366-1c-7, p. 76.

Oficiul de studii examina „instituțiile, situația și normele locale” sovietice, după definiția lui, și propunea guvernatorului diverse soluții, în special la tot ce se referea la ordonanțe, ordine, regulamente și decizii. Cu această ocazie a îndeplinit și un rol de „consiliu juridic” în probleme de proprietate, statut personal și probleme matrimoniale ale localnicilor. Tot oficiul a pregătit o culegere de decizii oficiale ale Guvernământului în câteva volume; doar unul dintre ele a fost tipărit³³. Același serviciu a examinat și chestiuni legate de evrei; unele din recomandările sale, care au fost aprobate de guvernator, au avut o influență cu totul negativă asupra situației evreilor.

În decursul întregii perioade de regim românesc în Transnistria au acționat în întreaga provincie recenzori ai Institutului Central de Statistică din București, care au efectuat, cu ajutorul a 300 de tineri români localnici, un recensământ general al locuitorilor Transnistriei, un inventar al proprietăților și alte diferite investigații. Concomitent, au efectuat un recensământ al locuitorilor de origine română pe tot teritoriul Ucrainei, inclusiv pe cel ocupat de germani³⁴.

În colaborare cu Institutul Geografic al Armatei Române, Oficiul a întocmit hărți obișnuite și etnice ale Transnistriei, la nivel de județe, raioane, sate mari și cătune, pe baza datelor recensământului și inventarului care s-au efectuat la sfârșitul anului 1941 și la începutul lui 1942. Oficiul a constatat existența a 2.546 de localități populate, de toate dimensiunile, dar n-a reușit să identifice pe teren 181 de așezări consemnate pe hărți sovietice. Câteva dintre hărțile județului întocmite de Institutul de Statistică s-au păstrat, ele constituie un instrument excelent de identificare a ghetourilor, lagărelor și locurilor unde au fost măcelăriți sau au dispărut zeci de mii de evrei³⁵. Recenzorii s-au aflat în județele Golta, Berezovca ș.a. în perioada de apogeu a exterminării evreilor; însuși directorul Institutului, dr. Sabin Manuilă, a vizitat Odessa și Transnistria, probabil în ianuarie 1942. Datele cu privire la volumul exterminării furnizate de salariații Institutului de Statistică au rămas secrete, și au fost descoperite doar în ultimul timp³⁶.

³³ Raport al Oficiului de studii despre primul an de activitate. Arhiva Odessa, 2242-4-18c, p. 11-12.

³⁴ Circulara guvernatorului privind sosirea recenzorilor. 26 noiembrie 1941. Arhiva Odessa, 2361-1c-2, p. 181.

³⁵ Adresa Institutului din București către prefectul județului Berezovca solicitând ajutorul pentru identificarea unor localități din județ care n-au fost identificate pe teren, 3 august 1942. Arhiva Odessa, 2361-1-602, p. 106; vezi harta județului Râbnița, *Idem*, 2264-1-69, p. 49, și harta județului Tulcin. *Idem*, 2264-1-8, p. 25.

³⁶ Scrisoare a filialei din Transnistria a Institutului către guvernatorul Alexianu, 23 decembrie 1941, Arhiva Odessa, 2242-1-108 b, p. 172-174. La 5 ianuarie 1942 Guvernământul Transnistriei raporta comandantului statului major de legătură al armatei germane din Transnistria despre terminarea recensământului și a inventarului averilor și a solicitat ajutor pentru clarificarea unor date în satele germanilor localnici din județele Tiraspol și Berezovca; vezi Arhiva Odessa, 2242-1-1083; vezi și

Sediul „Corpului expediționar” al Institutului de Statistică era la Tiraspol și aici s-au stabilit și delegații Institutului Româno-Transnistrean care se ocupau de culegerea și înregistrarea de date în toate domeniile vieții din provincie, despre moldovenii localnici, cultura și obiceiurile lor. Concomitent, au adunat și au expediat la București cărți și manuscrise privind românii din această provincie, precum și despre slavii din Transnistria și din afara ei.

Moneda oficială în Transnistria era marca germană specială, folosită pe toate teritoriile ocupate în Rusia (Reichskreditkassenscheine, sau pe scurt RKKS). Cursul ei a fost fixat la început la 10 ruble o marcă³⁷. Schimbul nu a fost organizat cum trebuie, așa că la 15 octombrie 1941, o zi după ce operațiunea urma să se încheie, s-a prelungit folosirea rublei³⁸. Ministrul de Finanțe român, generalul Stoenescu, a explicat lui Alexianu motivele prelungirii valabilității rublei și motivele consimțământului românesc pentru introducerea mărcii speciale și nu a leului românesc³⁹. La 21 noiembrie 1941 guvernatorul a emis o nouă ordonanță prin care stabilea că moneda unică legală în întreaga provincie este marca specială, acordând o prelungire de 15 zile, începând din 10 decembrie 1941, pentru preschimbarea rublelor pe baza cursului de 20 de ruble o marcă⁴⁰. La începutul operațiunii preschimbarea s-a desfășurat în mod oficial, și fiecare familie a avut dreptul să preschimbe o mie de ruble pentru 100 RKKS. Germanii n-au pus la dispoziția Guvernământului bani mărunți, ceea ce a determinat numeroase fraude. La începutul ocupației, cursul rublei a scăzut pe piața liberă, dar după înfrângerea de la Stalingrad cursul a crescut, paralel cu înaintarea forțelor sovietice, și la începutul anului 1944, țărani refuzau să primească mărci în schimbul produselor lor.

Introducerea mărcii a provocat agitație în rândurile populației locale și din grija pentru viitor. Agenții jandarmeriei și ai poliției au raportat că mulți erau îngrijorați de viitorul provinciei, considerând introducerea RKKS un semn de vizorizat al guvernământului românesc, altminteri România ar fi introdus în circulație leul. Mulți au preferat leul, o monedă relativ stabilă și puternică, „întrucât cu monedele germane și cu ruble rusești nu puteai să cumperi nimic”⁴¹.

În noiembrie 1941 s-a anunțat de la Tiraspol că „nimeni nu mai acceptă ruble rusești”⁴². La 22 noiembrie s-a raportat despre o creștere a agitației: unul dintre

lista de localități din Transnistria după împărțirea românească a județelor. Arhiva Odessa, 2361-1-47, p. 1-30; lista împărțirii administrative a județului Berezovca, 2361-1-49, p. 1-4.

³⁷ Ordonanța nr. 3 a guvernatorului Alexianu din 29 august 1941. Arhiva Odessa, 2242-1-1, p. 3.

³⁸ Ordonanța nr. 10 a lui Alexianu, 16 septembrie 1941, Arhiva Odessa, 2242-1-1, p. 12.

³⁹ Copia scrisorii generalului Stoenescu către Alexianu, fără dată (septembrie 1941). *Idem*, p. 14.

⁴⁰ Ordonanța nr. 24 a lui Alexianu din 21 noiembrie 1941, *Ibid*, p. 31.

⁴¹ Raportul secret al comandantului jandarmeriei din Transnistria, colonelul Emil Broșteanu, către guvernator, 6 octombrie 1941, Arhiva Odessa, 2242-1-4, p. 46

⁴² Raport periodic al comandantului poliției Tiraspol, 11 noiembrie 1941. *Idem*, p. 20.

motivele de îngrijorare a populației din Transnistria, în preajma iernii, o constituie faptul că în schimbul banilor, în majoritate ruble, nu putea cumpăra alimente pentru a le depozita pentru iarnă. Țăranii refuză să primească ruble „Oamenii spun că vor muri de foame cu rublele în mâini”⁴³. În mod asemănător s-au comportat și salariații localnici ai Guvernământului: ei au cerut să-și primească salariile în mărci și nu în ruble⁴⁴. Leul a rămas o monedă acceptată, deși ilegală, dar preferată de funcționarii guvernamentali, de cei care primeau mită și de cei care o dădeau. Guvernământul a fost nevoit să interzică în câteva rânduri dar fără succes folosirea leului și să amenințe cu amenzi, confiscări și închiderea în lagăre atât pe cei care plăteau, cât și pe cei care primeau lei românești⁴⁵.

Armata română

Două armate române au acționat în preajma invaziei pe teritoriul Transnistriei: Armata a treia și Armata a patra. Când mare parte a trupelor au părăsit teritoriul sau au fost demobilizate, când Antonescu a crezut că rolul României în război a luat sfârșit, a rămas în Transnistria un Comandament de Etape al Armatei a treia. Atribuțiile sale au fost transferate la 29 septembrie Comandamentului de Etape al Armatei a patra, ale cărei unități controlau întreg teritoriul Transnistriei⁴⁶. Unitățile Armatei a treia au revenit pentru scurt timp în țară.

Marele Stat Major a emis la începutul ocupației „directive cu privire la comportarea față de populația civilă în teritoriul ocupat la est de Nistru”, insistând asupra protecției românilor locali, care în majoritatea lor sunt concentrați în perimetrul dintre orașele Iampol, Balta, Ananiev și Tiraspol, precum și a germanilor locali. În toate localitățile unde trăiau români și germani, armata română a avertizat populația ucraineană, sub amenințarea pedepsei cu moartea, să nu se atingă de membrii celor două minorități sau de bunurile lor. Comandanții armatei au primit ordine să acorde tot sprijinul lor organelor administrative pentru împlinirea misiunii lor, mai ales când sunt solicitați să reprime dezordini provocate de populație⁴⁷. Directivele au fost comunicate Inspectoratului jandarmeriei din Transnistria, unităților de grăniceri, Ministerului de Interne și guvernatorului Alexianu.

⁴³ Raport periodic al comandantului poliției Tiraspol, 22 noiembrie 1941. *Idem*, p. 111.

⁴⁴ Prefectul județului Ananiev către Guvernământ. 14 noiembrie 1941, Arhiva Odessa, 2242-1-2, p. 118.

⁴⁵ Ordonanța nr. 69 a guvernatorului Alexianu din 30 iulie 1942. Arhiva Odessa, 2359-1-6, p. 65.

Ordonanța nr. 85 a guvernatorului din 18 septembrie 1942. Arhiva Odessa, 2242-1-1, p. 131.

⁴⁶ Directivele nr. 4860 ale M.St.M. al armatei române cu privire la organizarea și funcționarea Comandamentelor Etapelor în Transnistria, cuprinzând lista unităților și desfășurarea lor pe teritoriul Transnistriei, 15 octombrie 1941. Arhiva Odessa, 2357-1 c-9 p. 6-32.

⁴⁷ *Idem*, p. 134.

Directivele stabileau anume: „comandanții Comandamentului Etapelor sunt ajutoare militare ale Guvernământului Transnistriei” și aveau să li se acorde „toată libertatea și inițiativa” în cadrul directivelor M.St.M. Comandamentul Etapelor era solicitat „să sprijine Guvernământul în aplicarea ordinelor și depozitiilor sale”⁴⁸. Guvernământul s-a îngrijit să prezinte statului major al Armatei a patra ordinele și dispozițiile pe care le-a emis pentru a fi aduse la cunoștință comandamentelor pe cale obișnuită⁴⁹. Armata a patra s-a adresat din proprie inițiativă lui Alexianu și i-a adus la cunoștință că a primit ordin „să asigure asistență și să supravegheze aplicarea tuturor directivelor, atât cele emise de Comandamentul Armatei, cât și pe cele ale Guvernământului Transnistriei”; Comandamentul Armatei cerea 300 de copii din fiecare ordonanță a Guvernământului⁵⁰.

În decembrie 1941 și la începutul anului 1942 sute de mii de soldați români au fost trimiși pe front, și în Transnistria comandamentele celor două Armate au redevenit operative, Corpul doi de Armată a fost însărcinat cu apărarea teritoriului Transnistriei⁵¹. La începutul lui 1943 misiunea a fost transferată Corpului III, iar comandantul său, generalul Vasile Atanasiu, a fost numit comandant militar al Transnistriei, primind puteri depline „pentru a supraveghea și a păstra ordinea pe întregul Guvernământ al Transnistriei”. La dispoziția sa se aflau și unitățile de jandarmi din Guvernământ⁵².

Generalul Atanasiu era subordonat direct M.St.M. din București. Guvernământul militar din Transnistria și jandarmeria au căpătat autoritatea să judece cazurile de nerespectare a directivelor, ordinelor și ordonanțelor Guvernământului, prefectilor și primarilor. Curțile marțiale judecau delictele pasibile de cel puțin doi ani de închisoare și amendă de minimum 20.000 de lei⁵³. Aproape în toate județele au fost înființate locuri de detenție, și în câteva locuri în Transnistria au fost înființate închisori. Au fost, de asemenea, înființate lagăre de muncă pentru cei care încălcau ordinele. Sute sau mii de evrei au fost închiși în lagăre de pedeapsă, pentru nerespectarea ordinelor emise de guvernământ sau de comandanții jandarmeriei, mai ales începând cu luna decembrie 1942 (după întreruperea politicii de exterminare).

⁴⁸ *Idem*, p. 16-17.

⁴⁹ Guvernământul Transnistriei către Armata a patra, 13 octombrie 1941, Arhiva Odessa, 2242-1-277, p. 83.

⁵⁰ Armata a patra către Alexianu, 9 octombrie 1941. *Idem*, p. 84.

⁵¹ Direcția administrativă din Guvernământ către prefectul județului Balta, 3 martie 1942. Arhiva Odessa, 2358-1c-10, p. 72.

⁵² Copia Ordinului Ministerului Apărării Naționale, nr. 1505, februarie 1942, Arhiva Odessa, 2352-1c-1, p. 37.

⁵³ Ordonanța nr. 37 semnată de Antonescu, 20 decembrie 1941, Arhiva Odessa, 2361-1-29, p. 65. Această ordonanță a fost publicată în „Monitorul Oficial”, nr. 303, din 22 decembrie 1941.

În directivele cu privire la comportarea față de populația civilă se arăta că atitudinea locuitorilor față de armatele de ocupație era absolut prietenoasă, întrucât au suferit mult sub regimul comunist; în majoritatea cazurilor faptul era adevărat. Și, cu toate acestea, deși jaful și confiscările fără plată au fost interzise, au început să parvină rapoarte cu privire la furturi, abuzuri, jafuri și violuri săvârșite de soldați români asupra populației din orașe și sate; iar agenții jandarmeriei raportau că în cazul în care nu se vor lua urgent măsuri severe de pedepsire, „populația locală își va pierde încrederea în autoritățile românești”⁵⁴. Mulți soldați au provocat pagube și colhozurilor și sovhozurilor, considerate de ei ca bunuri ale nimănui, provocând distrugerii însemnate uneltelor agricole, confiscând și tăind vite, furând semințe, piese de schimb pentru autovehicule și tractoare etc. Au fost necesare mari eforturi pentru a pune capăt unor altfel de fapte: ele s-au redus numai atunci când unitățile militare au părăsit Transnistria. Concomitent cu acest tip de jaf, s-a desfășurat și unul organizat: Antonescu personal a aprobat ca „toate obiectele, colecțiile, echipamentele și, în general, toate materialele care nu sunt definite ca pradă de război vor fi adunate de autoritățile militare” în coordonare cu Guvernământul; iar Guvernământul urma să stabilească care dintre aceste lucruri vor fi trimise în România⁵⁵.

Armata română a depășit jandarmeria și poliția în inițiative de pedepsire, întemnițare și prigonire a evreilor în Transnistria. Comandanții diviziilor staționate pe teritoriul Transnistriei și ofițeri din toate unitățile au inițiat acțiuni antiievreiești, au urmărit îndeplinirea lor de către autoritățile civile și au raportat despre neexecutarea lor, cerând pedepsirea celor care nu acționau cu toată puterea împotriva evreilor. Ei au avertizat contra slăbirii controlului și de fiecare dată când li se părea că există o relaxare în aplicarea politicii de teroare și prigonire și că evreii nu sunt închiși tot timpul în ghetouri și că ar circula în afara lor, au raportat Guvernământului și M.St.M., cerând luarea de măsuri împotriva evreilor și a celor ce nu-i supravegheau.

În lunile august-octombrie 1941, unități ale armatei române au colaborat cu armata germană și cu unități ale Einsatzgruppe la uciderea de evrei ucraineni și la înarmarea de ucraineni locali, care au devenit nucleul miliției ucrainene. Diviziile românești aduse în Transnistria ca armată de ocupație incluzând și unități formate din români din Basarabia, mobilizate ulterior (după eliberarea Basarabiei), au ajutat Guvernământului la executarea ordinelor de arestare a evreilor, escortare a

⁵⁴ Raport confidențial din 25 octombrie 1941. Arhiva Odessa, 2242-1-4, p. 68. Vezi și scrisoarea guvernatorului către comandantul garnizoanei Tiraspol cu privire la soldați care pradă locuitorii în casele lor, 28 octombrie 1941. *Idem*, p. 112; un raport confidențial în aceeași chestiune, din 16 octombrie 1941. *Idem*, p. 113.

⁵⁵ Guvernatorul Alexianu către Comandamentul Etapelor Armatei a patra, septembrie 1941. Arhiva Odessa, 2242-4-7 c, p. 1.

convoaielor spre Bug și aplicarea politicii de închidere în ghetouri, în special a evreilor locali. Peste tot, soldații se aflau la dispoziția prefectilor, în coordonare cu comandantii unităților fiind folosiți pentru menținerea siguranței și pentru executarea ordinelor cu privire la evrei.

Prefecții și Guvernământul, în general, n-au trebuit să convingă comandantii militari privind justetea politicii anti-evreiești. Nicăieri nu s-a produs un conflict de conștiință în cadrul ofițerimii. Dimpotrivă, comandantii militari au fost cei care au intervenit ca politica împotriva evreilor să fie aplicată în întregime. O dovadă în sprijinul acestei afirmații o găsim în corespondența cu privire la problema evreilor între autoritățile militare și cele civile din județul Balta, care s-a păstrat în majoritate.

Comandantul diviziei a patra, generalul Gheorghe Cialik, a cerut prefectului județului Balta, colonelul Nica, să acționeze astfel ca „nici un evreu să nu se sustragă de la internarea în lagărele de concentrare fixate” Generalul îi acuza pe evrei din ghetoul local că „lansează diferite zvonuri, printre care, că în anul 1942 războiul va fi câștigat de bolșevici” și acest zvon îi ajută să-i convingă pe ucrainenii din județ să-i ascundă în satele lor⁵⁶.

Același general i-a cerut prefectului să întărească ordinea și siguranța în colaborarea cu autoritățile militare și civile, prin înființarea unei miliții înarmate a românilor locuitori din Balta⁵⁷, în afară de miliția ucraineană care deja acționa în județ.

Comandamentul Armatei a treia a adus la cunoștință lui Alexianu, prin intermediul unor ofițeri staționați în județul Balta, că pretorul plasei Berșad, Constantin Alexandrescu, are o amantă pe care o cheama Juliana Goldstein, pe care a numit-o profesoară de limba română și dactilografă, și că această evreică a reușit să-l subjuge pe pretor: „faptele acestui pretor ne dovedesc că el nu ia parte la minunata acțiune inițiată de Guvernământ împotriva elementului evreiesc și că-i lipsit de sentimentul național”. Comandamentul Armatei a adus, de asemenea, la cunoștința Guvernământului că populația ucraineană din județ era foarte dezamăgită de faptul că pământurile n-au fost împărțite, de folosirea de către autorități a bății ca pedeapsă pentru neexecutarea dispozițiilor, precum și de „existența unui mare număr de jidani în orașul Balta” care, în decursul iernii, au răspândit tot felul de zvonuri tendențioase⁵⁸.

⁵⁶ Adresa generalului Cialik către prefectul județului Balta, 10 decembrie 1941, Arhiva Odessa, 2358-1 c-10, p. 18.

⁵⁷ Generalul Cialik către prefectul județului Balta, 17 noiembrie 1941. *Idem*, p. 1.

⁵⁸ Trei adrese ale Comandamentului Armatei a treia către Alexianu cu privire la situația din județul Balta, 16 mai 1942, *Idem*, 2358-1 c-10, p. 231-234; vezi și scrisoarea prefectului județului, colonelul Vasile Nica, către Inspectoratul jandarmeriei din județ pentru rezolvarea cererii comandantului Armatei a treia trimisă Guvernământului Transnistriei. *Idem*. 2358-1 c-19, p. 21.

Comandamentul Armatei a treia a fost în permanență preocupat de problema evreilor și, în iunie 1942, a trimis Guvernământului Transnistriei un raport informativ secret:

„S-a constatat că în ultima vreme, în orașul Balta și chiar în ghetouri, au reușit să se stabilească numeroși evrei veniți din Odessa și fugiți din lagărele de pe Bug.

Jidanii din ghetoul Balta trăiesc în ultimul timp destul de bine. Pentru procurare de alimente, oferă prețuri ridicate, fapt ce a făcut ca populația ce vine la oraș cu alimente să le ofere în primul rând jidanilor. Afară de această situație, parte din locuitorii orașului, de asemenea, comercializează produsele cumpărate pe piață, vânzându-le jidanilor din ghetou pe prețuri ridicate. Jidanii primesc bani din țară și din străinătate.

Recent, mai cu seamă după plecarea din Balta a unității militare care era [staționată – n.a.] acolo, jidanii circulă liberi pe străzi, în piețe etc., răspândind zvonuri defetiste cu privire la aparentele succese ale contraofensivei sovietice”⁵⁹.

În ceea ce privește atitudinea armatei române față de evreii în Transnistria se poate stabili, pe baza unei vaste documentații care se află în arhivele din fosta Uniune Sovietică, precum și pe baza documentației din arhivele din România, că nici înfrângerea de la Stalingrad și nici înfrângerea armatei germane în vara lui 1943 la Kursk-Orel nu au determinat o moderare sau ignorare a dispozițiilor, ordinelor sau ordonanțelor emise împotriva evreilor. Dimpotrivă, armata a inițiat chiar ordine noi împotriva lor. Armata a treia a ordonat la 12 iunie 1942 tuturor diviziilor din Transnistria să împiedice evreii să părăsească ghetourile și lagărele de detenție; în acest scop „să se pună în vedere șefilor evrei de colonie [ghetou] sub luare de semnătură că vor fi împușcați dacă evreii [...] nu respectă dispozițiile ordonate... să fie executați de fiecare colonie câte un evreu care a fost prins de mai multe ori părăsind domiciliul forțat”⁶⁰.

Corpul III Armată a ordonat la 12 septembrie 1943 Inspectoratului jandarmeriei să emită acte de identitate tuturor evreilor care nu le dețineau, „pentru a-i putea identifica dacă vor încerca să fugă dintr-un ghetou în altul sau vor circula în regiune din diverse motive”⁶¹.

Corpul III Armată a avertizat încă în februarie 1943 contra „pericolului care provine din ușurarea regimului în ghetou și din partea „evreilor utilizați la diferite

⁵⁹ Raport informativ al Armatei a treia și scrisoarea anexă a guvernatorului către prefectul județului Balta cerând cercetarea veridicității datelor prezentate de armată, 13 iunie 1942. Arhiva Odessa, 2358-1-19, p. 19-20.

⁶⁰ Comandamentul Diviziei nr. 1 către prefectul județului Moghilev, 12 iunie 1942, *Cartea Neagră*, III, nr. 188, p. 358-359.

⁶¹ Adresa Inspectoratului jandarmeriei din Odessa către Guvernământ, 10 octombrie 1943. Arhiva Odessa, 2214-1-1561, p. 248.

munci”⁶². Avertismentul era îndreptat de fapt împotriva scoaterii evreilor din ghetouri pentru a efectua diferite munci pentru Guvernământ, în conformitate cu ordonanța guvernatorului din decembrie 1942, în cadrul muncii obligatorii impusă tuturor evreilor.

Scoaterea evreilor din ghetouri pentru efectuarea unor munci diverse și readucerea în ghetouri după terminarea lor au provocat agitație și confuzie în rândurile comandanților militari. Ei s-au grăbit să raporteze despre schimbare, să avertizeze contra pericolului care decurge din prezența evreilor în afara ghetoului și să solicite directive. Corespondența cu privire la această chestiune, care era secundară din punctul de vedere al misiunii armatei române în Transnistria, poate fi înțeleasă numai în lumina concepției de bază a Comandamentului Militar Român: că evreii constituie un pericol imediat pentru spatele frontului armatei române, și de aceea trebuia asigurată stricta și permanenta lor supraveghere în ghetouri și în lagăre. Departamentul II al M.St.M. al armatei române a emis la 11 aprilie 1943 un ordin cu privire la modul de tratare a evreilor „periculoși”⁶³. Așa, de exemplu, comandantul Comandamentului Etapele nr. IV, locotenent-colonelul Dumitru Comănescu, a întrebat pe comandantul legiunii de jandarmi din județul Berezovca care este statutul evreilor care lucrau în grădini de zarzavat sau în croitorii și dacă mai există evrei care se află în afara ghetoului, subliniind că acest fenomen nu corespunde cu ordinele primite de el⁶⁴.

Comandantul nu s-a împăcat cu scoaterea unor evrei din ghetouri. La 27 august 1943 el a trimis o circulară către toate unitățile din Guvernământ prin care stabilea că trebuie continuată supravegherea îndeaproape a evreilor scoși din ghetouri, puși la dispoziția diferitelor autorități ale Guvernământului, iar cei care se vor dovedi periculoși trebuie închiși în lagăre. „Evreii găsiți cu domiciliul în afara ghetourilor, vor fi înaintați Curtții Marțiale”⁶⁵. Acest ordin a fost dat în ciuda faptului că scoaterea temporară a meseriașilor evrei din ghetouri s-a făcut de către organisme și instituții ale Guvernământului Transnistriei.

Obsesia corpului ofițeresc român și-a găsit expresia în faptul că dezvăluirea folosirii unor evrei în afara ghetourilor a fost făcută de organismele de contraspionaj ale Corpului III Armată. Generalul Atanasiu s-a adresat lui Alexianu încă la data de 12 februarie 1943, când fenomenul era la început, cerând explicații

⁶² Guvernământul Transnistriei către Corpul III Armată, cu privire la evreii din ghetoul Tiraspol, 10 martie 1943. *Idem*, 2242-1-1946, p. 77.

⁶³ Ordinul n-a fost păstrat, dar este menționat în adresele unor comandanți militari din Transnistria către Guvernământ. Vezi notele de mai jos.

⁶⁴ Adresa locotenent-colonelului Comănescu către comandantul jandarmeriei din județul Berezovca, cu anexa ordinului Corpului III Armată, 1 august 1943, Arhiva Odessa, 2361-1-591, p. 143.

⁶⁵ Ordinul nr. 22817 al Corpului III Armată, 27 august 1943. *Idem. Idem*, p. 143.

după ce i-a descris situația gravă de la Tiraspol unde, din 127 de evrei numai 105 meseriași muncesc și dorm regulat în ghetou:

„Toți acești evrei și în special cei cărora li s-a îngăduit să locuiască în afara de ghetou, rămân primejdioși ordinei și siguranței Statului, fiind defecți și fiind capabili să pună în circulație zvonuri alarmante.

Prin faptul că circulă nestingheriți prin oraș și județ, o parte din ei au posibilitatea să lucreze în voie la (sub) minarea ordinii românești în Transnistria. Întrucât această situație primejdioasă trebuie înlăturată și pentru a putea proceda în cunoștință de cauză, am onoare a vă ruga să binevoiți a ne comunica, dacă excepțiile de la regimul ghetourilor s-a făcut cu știința D-voastră, a Președinției Consiliului de Miniștri sau a Marelui Stat Major. Totodată vă rugăm să binevoiți a ne comunica, în cazul când împrăștierea și folosirea evreilor s-a făcut din inițiativa Guvernământului, dacă acești evrei sunt atât de indispensabili pentru serviciile sau muncile la care au fost puși, încât este necesară o călcare a dispozițiilor generale categorice în ceea ce privește internarea în lagăr a tuturor evreilor, la Est de Nistru⁶⁶.

În septembrie 1943, Corpul III Armată s-a adresat din nou Guvernatorului, informându-l că agenții de contraspionaj au raportat că există evrei care lucrează în afara ghetourilor și chiar „ocupă posturi de frunte” în județele Balta, Ananiev și Berezovca: „Populația se arată indignată căci acești evrei de pe urma cărora au suferit atât de mult astăzi îi văd în locuri de frunte” Comandantul cerea „a se lua măsuri de internarea tuturor evreilor în lagăr”, supravegherea strictă a evreilor care muncesc în afara ghetourilor, și readucerea lor imediată în ghetouri după terminarea lucrului⁶⁷.

Adresele comandanților Corpului n-au rămas fără urmări: în aprilie 1943 M.St.M. a ordonat închiderea în lagăre a tuturor evreilor periculoși, care vor fi găsiți în afara ghetourilor și deferirea lor la curțile marțiale. La 17 decembrie 1943 M.St.M. a emis un ordin cu privire la măsurile de ordine și supraveghere pentru a preveni acțiuni subversive ale evreilor⁶⁸. Guvernatorul a satisfăcut cererile Corpului III și a ordonat prefectilor „să nu folosească evrei în aparatul administrativ și în funcții de răspundere, și să-i închidă în lagăre unde pot fi păziți mai ușor și supravegheați”. Și Antonescu a intervenit și a emis un ordin explicit în această chestiune⁶⁹.

⁶⁶ Adresa comandantului Corpului III Armată, generalul Atanasiu, către Guvernator, 12 februarie 1943. *Idem* 2242-1-1496, p. 78. Guvernatorul i-a răspuns că a primit scrisoarea și că la momentul potrivit se va lua hotărâri cu privire la problema care i s-a adus la cunoștință (*Idem*, p. 77).

⁶⁷ Corpul III Armată către guvernatorul Transnistriei, 6 septembrie 1943. *Idem*, 2361-1-591, p. 4.

⁶⁸ Ordinul nr. 904466 și scrisoarea anexă a guvernatorului către Inspectoratul Jandarmeriei Transnistria, 17 octombrie 1942, p. 251-253.

⁶⁹ Direcția muncii în Guvernământ către prefectura județului Berezovca, 1 octombrie 1943. Arhiva Odessa, 2361-1-591, p. 3.

Guvernul antonescian a instituit o politică de izolare a deportaților de restul evreilor din România, precum și de izolare a zonelor unde s-au desfășurat acțiuni de exterminare, deportare și detenție. Comandamentul Militar Teritorial nr. IV al României (România suverană a fost împărțită administrativ în zone militare) a interzis imediat după înființarea Guvernământului Transnistriei orice corespondență cu deportații. În octombrie 1942 M.St.M. a propus lui Antonescu „să interzică evreilor din țară de a mai face comunicări sau întrebări celor din Transnistria prin poștă, telegraf, telefon”. Și Antonescu a aprobat această interdicție⁷⁰. (Crucii Roșii Române i s-a permis să transmită mesaje scurte, și parte din ele au ajuns la destinație), M.St.M. a emis o dispoziție specială unităților sale din Transnistria prin care anunța despre hotărârea de a interzice corespondența. Comandantul Diviziei a doua, care era staționată în județul Berezovca, a cerut cenzurii militare și prefectului județului să fie vigilenți, deoarece evreii au găsit o modalitate de a evita ordinul și „au început a se folosi de nume românești în corespondență” pentru a induce în eroare autoritățile⁷¹.

Măsurile luate de comandanții armatei și jandarmeriei din Transnistria au provocat, temporar, o întrerupere totală a predării de comunicări din partea deportaților. Centrala Evreilor s-a plâns în decembrie 1942 că măsura introdusă a provocat întreruperea comunicărilor (supuse cenzurii) timp de peste două luni, fapt care face imposibilă acordarea de ajutor deportaților. Aceste comunicări, a subliniat președintele Centralei, au constituit „un auxiliar prețios pentru orientarea noastră în opera de ajutorare a evreilor deportați”⁷².

M.St.M. nu a încetat să se ocupe de această chestiune și unitățile sale au continuat să avertizeze că „ovreii obișnuiesc să transmită prin corespondență știri nepermise” și „scapă ușor de la cenzură, pentru că sunt scrise într-un limbaj convențional”. În iunie 1943, M.St.M., Guvernământul Transnistriei și serviciul poștal român au emis noi directive cu privire la corespondență, trimiterea de colete poștale și ajutoare. Aceste directive au stabilit printre altele că trebuie distrusă orice scrisoare (a unui evreu) care a fost expediată personal și nu sub forma unei comunicări care a fost trimisă prin intermediul Inspectoratului de jandarmi, al cenzurii obișnuite, al cenzurii militare etc.⁷³.

⁷⁰ Comunicarea lui Radu Lecca, împuternicitul guvernamental pentru rezolvarea problemei evreiești în România, către Centrala Evreilor, privind corespondența cu deportații din Transnistria, 16 octombrie 1942. Din: Anel, *Documents*, VII, nr. 100, p. 136. Centrala Evreilor s-a grăbit să impună o taxă de 25 de lei pentru fiecare mesaj care, în majoritatea cazurilor, cuprindea 2-3 rânduri. *Idem*, nr. 105, p. 140.

⁷¹ Adresa Diviziei a 2-a către prefectul județului Berezovca, 27 noiembrie 1942. Arhiva Odessa, 236-1-42 c, p. 206.

⁷² Centrala Evreilor către guvernatorul Alexianu, 9 decembrie 1942. *Idem*, 2242-1-1491, p. 288.

⁷³ Circulara nr. 8614 a Direcției poștei din Guvernământ, 16 iunie 1943. *Idem*, 2242-1-1491, p. 288.

Cea mai importantă inițiativă a M.St.M. a fost luată în vara anului 1942. S-a propus atunci deportarea din Regat a tinerilor evrei care nu s-au prezentat la munca obligatorie, de dezertat din detașamentele de muncă obligatorie sau au încălcat dispozițiile, împreună cu membrii familiilor lor. M.St.M. a calculat și a stabilit că numărul tinerilor recalitrânți se cifrează la 12.588. M.St.M. a ținut o consfătuire specială, la care a dezbătut și problema confiscării bunurilor lor, precum și lucrurile pe care evreii le vor putea lua cu ei. Destinația stabilită de M.St.M. pentru acești evrei erau lagărele morții de pe Bug⁷⁴. Această inițiativă nu a fost pusă în aplicare din cauza anulării planului de deportare a evreilor din România.

Acestea au fost câteva din inițiativele luate de comandamente ale armatei române în Transnistria și M.St.M., după terminarea marilor acțiuni de lichidare din iarna 1941/42. Ele rezidă în primul rând din tradiția antisemită a armatei, din atitudinea dușmănoasă a M.St.M. față de evreu ca militar și din controlul total al lui Antonescu, care a funcționat în decursul întregului război într-un fel ca șef suprem al statului major al armatei. La procesul său, Antonescu a afirmat că el, personal, nu a pregătit nici un plan de exterminare a evreilor, și a aruncat întreaga răspundere pentru cele întâmplate pe M.St.M.; „Personal, nu am luat niciodată vreo măsură de lichidare, nici măcar a unei singure persoane. În casa mea, nu s-a tăiat măcar un pui de găină. Nu eu am luat măsurile acelea, ci Statul Major”⁷⁵.

Jandarmeria, poliția și poliția ucraineană

Unități ale jandarmeriei, pregătite din timp pe teritoriul României și care au executat ordinul secret de „curățire a terenului” în Basarabia și Bucovina, au fost atașate unităților armatei române care s-au desfășurat în Transnistria, imediat după cucerirea ei. Ele au fost însărcinate nu numai cu păstrarea liniștii și a ordinii, ci și „în mod exclusiv” și cu problemele de securitate. Inspectoratul general al poliției a

⁷⁴ Vezi cu privire la acest subiect, protocolul ședinței Departamentului I al M.St.M. la 9 iunie 1942 cu privire la organizarea deportării evreilor „delincvenți” și stabilirea normelor de transportare a lor în Transnistria, incluzând confiscarea averilor lor: Ministerul Afacerilor Externe, Serviciul Arhiva, Fond Central, Problema 33 (chestiuni privitoare la evrei). Vol. 21, p. 183-183b. (Această colecție a fost pusă la dispoziția autorului de către Muzeul Holocaustului din Washington: USHMM/RG 25006, M. Reel, 10. Vezi și adresa M.St.M. cu semnătura șefului adjunct al M.St.M., generalul Arhip, către Cabinetul primului ministru cerând aprobarea propunerilor M.St.M. referitoare la această problemă, 16 august 1942. *Idem*, p. 182; Ordin secret nr. 900285 a M.St.M. către Inspectoratul General al Jandarmeriei, Direcția Generală a Poliției, Direcția Siguranței și guvernatorii Basarabiei și Bucovinei, cu privire la iminenta deportare și despre categoriile de infractori și familiile lor care urmează să fie deportați, 17 septembrie 1942, *Idem*, vol. 20, p. 47; adresa M.St.M. către Guvernământul Transnistriei la rugămintea de a stabili traseul de deportare a 30.000-40.000 de evrei, 20 septembrie 1942. *Idem*, p. 43; telegrama secretă în această problemă a secretarului general al Cabinetului primului ministru Vlădescu, către guvernatorul Transnistriei, 21 septembrie 1942. *Idem*, p. 46.

⁷⁵ *Procesul trădării*, p. 5.

fost împuternicit să combată comunismul, să se ocupe cu prevenirea acțiunilor de sabotaj, de teroare și de prevenirea spionajului, propagandei și răspândirii zvonurilor tendențioase, prevenirea acțiunilor care contraveneau intereselor statului român, precum și „deplasarea populației evreiești din regiuni suprapopulate, în regiuni mai puțin populate”⁷⁶. Jandarmeria, în coordonare cu armata, a stabilit punctele de traversare a Nistrului prin care urmau să fie mânați deportații. Aveau ordine să-i îndepărteze cât mai mult de Nistru și să-i aducă cât mai aproape de Bug. Ordonanța Guvernământului din 11 noiembrie 1941 autoriza Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria să stabilească localitățile unde vor fi plasați deportații, să-i supravegheze și să verifice „în permanență ghetourile și să raporteze asupra situației”. Ordonanța autoriza jandarmeria să-i execute pe evreii care evadau din ghetouri sau lagăre⁷⁷.

Primele transporturi de deportați în Transnistria au fost primite pe celălalt mal al Nistrului de jandarmi care se aflau la fața locului. Prima grijă a jandarmilor a fost să pună stăpânire pe proprietățile colhozurilor și sovhozurilor, să împiedice jafurile țăranilor ucraineni și, pe cât posibil, și cele ale soldaților români, și să forțeze țăranii să iasă la munca câmpului⁷⁸. Inspectoratul General al Jandarmeriei de la București a înființat un inspectorat separat, Inspectoratul de jandarmi Transnistria: unitățile sale erau subordonate administrativ Inspectoratului jandarmeriei Odessa iar din punct de vedere operativ guvernatorului Transnistriei. Unitățile jandarmeriei și poliției erau subordonate în județe prefectilor, care erau răspunzători de asigurarea ordinii și siguranței.

⁷⁶ Lista sarcinilor politice pe teritoriul Transnistriei, decembrie 1941. Arhiva Odessa. 2242-4-5 c, p. 3.

⁷⁷ Vezi articolele 2, 6, 8, ale Ordonanței nr. 23 a guvernatorului Transnistriei. *Idem*, 2242-4 c-16, p. 50-50 b. Ordonanța a fost publicată și în *Cartea Neagră*, III, p. 395-397 și în Ancei. *Documents*, V, nr. 112, p. 176. Articolul 8 permitea jandarmeriei să-i considere pe evreii care fug ca „spioni care vor fi pedepsiți imediat, în conformitate cu legile militare în timp de război”. Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria a raportat la 30 septembrie 1941 Guvernământului Transnistriei că a executat propagandiști și teroriști comuniști” în conformitate cu legile militare în timp de război. Aceleași legi au fost aplicate și evreilor. Vezi Arhiva Odessa 2242-1-4, p. 41.

⁷⁸ Inspectoratul jandarmeriei comunică Comandamentului Armatei a II-a despre furturile și jafurile comise de soldați din toate unitățile, în satele din județul Tulcin. 27 decembrie 1941, Arhiva Odessa 2242-1-1068, p. 2. În locurile în care jandarmii n-au ajuns, comandanții militari au primit ordine să inventarizeze proprietățile colhozurilor, să prevină împărțirea bunurilor lor, îndeosebi a animalelor, între țărani; și să confişte tot ce a fost deja împărțit. Vezi raportul comandantului regimentului de infanterie 78, 23 septembrie 1941. *Idem*, 2361-1-2, p. 3; vezi scrisoarea guvernatorului către prefectul județului Odessa din 13 decembrie 1941, 2359-1 c-1. *Einsatzkommando* 12 a comunicat superiorilor că a luat măsuri „pentru apărarea populației locale” împotriva actelor de jaf ale soldaților români în zona Iampol. Vezi raportul operativ nr. 61, 23 august 1941. Din: *The Einsatzgruppe Reports Selection from Dispatches of the Nazi Death Squad's Campaign against the Jews, July 1941 – January 1943*, edited by Yitzhak Arad. Shmuel Krakowski & Shmuel Specto Holocaust Library, New York, 1989, p. 105-106 (în continuare *Raportările Einsatzgruppen*).

La începutul lui septembrie 1941, Alexianu a impus primarilor orașelor și satelor să înființeze în decurs de 15 zile o poliție care să fie subordonată jandarmeriei, în fruntea căreia să se afle primarii înșiși⁷⁹. Printre sarcinile acestor polițiști, care au devenit cunoscuți și sub denumirea de „poliția ucraineană”, era și aceea de a executa toate măsurile stabilite de autoritățile militare și administrative”. Ordonanța clarifica condițiile de angajare în poliție și modalitățile de raportare a executării misiunilor. Trebuie remarcat că în momentul în care au decis înființarea unei poliții locale, românii au găsit ucrainenii care fuseseră înarmați de unitățile Einsatzgruppe sau de către armata germană și care i-au ajutat la descoperirea, arestarea și lichidarea evreilor, comuniștilor ș.a. Ordonanța din 24 noiembrie 1941 a lărgit cadrul poliției locale, subordonând-o jandarmeriei. În orașe, comandanții au fost numiți de prefect, la recomandarea comandantului jandarmeriei locale, iar la sate au fost numiți de pretor, la recomandarea primarului satului și a comandantului jandarmeriei. Poliția locală lărgită avea atribuția să constituie un instrument auxiliar al jandarmeriei, să apere viața locuitorilor, să le apere avutul și să „prevină orice fel de infracțiuni la ordonanțe și regulamente militare sau administrative”. De asemenea, era obligată să „execute măsuri de poliție ordonate de prefect, pretor sau organele jandarmeriei [și să] exercite controlul străinilor sosiți în localitate”⁸⁰. Poliția locală avea ordin să aducă la cunoștința jandarmeriei orice informație care prejudiciază ordinea și siguranța publică; se promiteau premii bănești și alte avantaje personale din partea Guvernământului Transnistriei celor care se evidențiau.

Polițiștii ucrainenii au îndeplinit un rol important în exterminările în masă inițiate de Guvernământul Transnistriei, în iarna anului 1941/42, în lagărele de exterminare de lângă Bug. Ei nu purtau uniforme speciale, ci purtau o banderolă de pânză pe mânecă, cu culorile steagului român (roș, galben, albastru) sau cu alte culori; pe ele era scris *Poliția*. Polițiștii ucrainenii au servit de paznici în ghetouri, în lagărele morții și în lagărele de muncă din întreaga Transnistrie și, după necesități, au fost introduși în ghetouri când aveau loc diferite acțiuni ale autorităților române, printre care prinderea de lucrători evrei, inspecții inopinate și arestări. În paralel acționa în sate un fel de poliție locală (garzi comunale), subordonată jandarmeriei, care se ocupa de menținerea ordinii și a proprietăților. Și acești polițiști purtau o banderolă albă, pe care scria cuvântul Poliție⁸¹.

După consolidarea Guvernământului român a fost lărgită poliția locală și, în aprilie 1942, Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria a anunțat guvernatorul că

⁷⁹ Ordonanța nr.4, 3 septembrie 1941, privind înființarea poliției locale, Arhiva Odessa. 2359-1 c-1, p. 6.

⁸⁰ Ordonanța nr. 27 din 24 noiembrie 1941 cu privire la lărgirea poliției locale. *Idem*. 2242-1-1, p. 33-34.

⁸¹ Dispozițiile prefecturii județului Odessa cu privire la atribuțiile primarilor satelor și ale poliției locale, 20 decembrie 1941. *Idem*, 2359-1-13, p. 10-10 b.

acțiunea s-a încheiat, și că în fiecare localitate, în afară de satele germane din provincie, care și-au organizat o poliție proprie, a fost înființată o poliție locală, fixându-se și un tabel de salarizare a ei⁸². A devenit necesară întocmirea unui regulament, care a fost elaborat și încheiat în iunie 1942. Între timp, autoritățile române au constatat că populația ucraineană este ostilă regimului de ocupație însă se teme, de asemenea, de revenirea regimului sovietic, în timpul succeselor armatei sovietice și în condițiile încetării ofensivei de iarnă contra Moscovei. Guvernatorul Alexianu și comandantul jandarmeriei, colonelul Iliescu, care l-a înlocuit pe Broșteanu, au emis o ordonanță care a stabilit un principiu important în ceea ce privește poliția locală: „nu există poliție ucraineană”. Polițiștii locali vor fi subordonați jandarmeriei și vor fi folosiți numai pentru pază; jandarmeria va îndeplini și misiuni polițienești tradiționale. Ordonanța dispunea verificarea loialității polițiștilor ucraineni și stabilea uniforme și actele de identitate pe care le vor purta⁸³. S-a stabilit, de asemenea, că trebuie înlăturate toate semnele statului ucrainean, folosirea exclusivă a limbii române pentru emiterea actelor de identitate și înlocuirea tuturor firmelor vechi cu firme în limba română. Ulterior, Iliescu a emis o dispoziție specială care a restrâns împărțirea de arme localnicilor, anunțând sosirea în Transnistria a 4.260 de jandarmi pentru a asigura siguranța în toată provincia⁸⁴.

Misiunile Siguranței au fost atribuite în exclusivitate jandarmeriei care, în Transnistria, a servit și ca organ al Siguranței care a băgat spaima în România încă înainte de război. Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria a înființat un serviciu de siguranță, și fiecare legiune de jandarmi a înființat un „birou de siguranță”; misiunea lor era de a strânge informații cu privire la starea de spirit a populației și la oricare eveniment care s-a petrecut în județ și să raporteze asupra lor autorităților, precum și supravegherea executării și aplicării ordonanțelor emise de Guvernământul Transnistriei și de către Comandantul armatei⁸⁵.

Serviciul de Siguranță al jandarmeriei a recrutat în rândurile sale informatori, îndeosebi din rândurile localnicilor români (moldoveni) și ruși, ucraineni și alții. Ei au primit salarii și au avut beneficii personale, sarcina lor fiind de a supraveghea populația și de a raporta. La începutul lui decembrie 1941, inspectorul Jandarmeriei

⁸² Raportul Inspectoratului jandarmeriei către Guvernământul Transnistriei, 14 aprilie 1942. *Idem*, 2242-1-1510, p. 160.

⁸³ Ordonanța nr. 31284 din 8 iunie 1942. *Idem*, 2359-1-67, p. 5-6. Uniformele polițiștilor ucraineni urmau să fie de culoare neagră, incluzând chipiul, centură de piele și banderolă de pânză albă, lată de 20 cm., care acoperea mâneca și pe care erau brodate literele GC (garda comunală, precum și numărul de ordine al polițistului. Banderola va purta sigiliul Legiunii de jandarmi. În general nu s-a aplicat această dispoziție, în afară de banderola de pânză.

⁸⁴ Comandantul jandarmeriei către Guvernământul Transnistriei, 28 august 1942, Arhiva Odessa, 2242-1-1087, p. 118.

⁸⁵ Dispoziții privind executarea serviciilor de poliție și de siguranță în Transnistria. Octombrie 1941. *Idem*. 2358-1 c-8, p. 12-13.

din Transnistria, Mihai Petală a raportat despre terminarea organizării serviciului. În fruntea forțelor de jandarmerie și poliție se afla Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria, sub comanda colonelului Emil Broșteanu. Inspectoratul a fost mutat de la Tiraspol la Odessa. Teritoriul Transnistriei a fost împărțit în șase batalioane, din care trei la Odessa. Patru din batalioane au fost împărțite în legiuni, corespunzător județelor, trei legiuni în fiecare batalion, în afară de batalionul Odessei, care controla patru județe și o legiune mobilă. Legiunile au fost împărțite în plutoane, care în majoritatea lor au acționat în sate, jandarmii lor fiind denumiți „jandarmi agricoli”. Plutonul se subdiviza în unități secundare, „grupe”. Împărțirea se aseamăna cu cea aplicată în Basarabia și Bucovina, cu o singură excepție: înființarea unui cadru superior care conducea câteva legiuni – batalionul. În afară de asta, la Odessa, și numai acolo, a fost trimis un batalion de circa 150 de polițiști de profesie din România; în afară de ei, pe întreg teritoriul județului Odessa au acționat 800 de jandarmi care au fost răspândiți în nouă raioane ale orașului. Iată schema forțelor de jandarmerie și de poliție din Transnistria, în decembrie 1941:

**Organizarea Inspectoratului jandarmeriei Transnistriei.
Desfășurarea teritorială și subordonarea ierarhică***

**Batalionul nr. 1
Prefectura Poliției Odessa**

**Batalionul nr. 7
Prefectura Poliției Odessa**

Batalionul nr. 4 Odessa	Batalionul nr. 5 Balta	Batalionul nr. 8 Tiraspol	Batalionul nr. 11 Moghilev
Legiunea Ovidopol	Legiunea Golta	Legiunea Dubăsari	Legiunea Tulcin
Legiunea Odessa	Legiunea Balta	Legiunea Tiraspol	Legiunea Moghilev
Legiunea Berezovca	Legiunea Râbnița	Legiunea Ananiev	Legiunea Iampol
Legiunea Oceacov			
Legiunea mobilă Odessa			
Subdiviziunile legiunii (exemplu)			
Pluton teritorial,	Pluton teritorial,	Pluton teritorial,	Pluton teritorial,
Pluton reședință	Pluton reședință	Pluton reședință	Pluton reședință
Grupă	Grupă	Grupă	Grupă

La sfârșitul anului 1941, forțele de jandarmerie și de poliție din Transnistria numărau 179 ofițeri, 372 subofițeri și 5.342 jandarmi. Batalionul nr. 4 a cuprins cel mai mare număr de jandarmi, 1566 (din care 49 ofițeri) și a fost plasat la Odessa și

* Raport cu privire la împărțirea și funcționarea jandarmeriei din Transnistria, 3 decembrie 1941, Tabelul nr. 1, Arhiva Odessa, 2242-4c-5.

în județele din sud. Siguranța și serviciile de siguranță au rămas un organ restrâns: 14 ofițeri și 70 de agenți⁸⁶.

În fruntea serviciului de siguranță din Basarabia a fost pus Constantin Cristescu, fratele mai tânăr al lui Eugen Cristescu, directorul Serviciului Secret de Informații (SSI), (Eugen Cristescu a fost unul dintre organizatorii pogromului de la Iași). Una dintre unitățile speciale ale SSI-ului, „Eșalonul special”, s-a stabilit la Odessa și a fost implicat în crime împotriva evreilor, de asemenea, împotriva partizanilor și a altor luptători din rezistență. Prin natura lucrurilor, rapoartele sale erau strict secrete, și ele au dispărut, așa cum au dispărut majoritatea documentelor SSI. S-a păstrat printre altele o copie a unei scrisori semnate de Constantin Cristescu, trimisă la 12 aprilie 1942 guvernatorului Basarabiei, în care îi acuză pe toți evreii din Transnistria de conducerea unei campanii de propagandă comunistă, care provoacă spaimă în rândurile locuitorilor creștini din provincie. Un zvon propagat ar fi că odată cu începutul apropiatei ofensive de primăvară „Sovietele vor încheia un pact de alianță cu Turcia, iar ungurii vor declara război României, astfel că armatele germano-române vor fi învinse și sovieticii vor reveni și ocupa din nou Transnistria și Basarabia”. Concluzia lui a fost că atâta timp cât evreii vor rămâne în Transnistria ei vor menține pe creștini „într-o permanentă stare de teroare”⁸⁷.

În anul 1942 au fost definite sarcinile îndeplinite de jandarmeria din Transnistria prin intermediul serviciului ei de siguranță. Pe lângă lupta împotriva comunismului s-au adăugat acum lupta împotriva sionismului, împotriva Mișcării Naționale Ucrainene și a diverselor secte creștine și urmărirea lor⁸⁸.

Odată cu intrarea jandarmilor la sate au început să curgă plângeri și denunțuri către prefecți și pretori cu privire la comportamentul sălbatic al jandarmilor față de populație, și față de alte autorități stabilite acolo. Prefectul de Golta, locotenent-colonelul Isopescu, el însuși ofițer de jandarmi, a raportat, la 13 noiembrie 1941, că jandarmii care au fost puși la dispoziția prefecturii fură de la localnici și din colhozuri, bat și maltratează, „se îmbată și-i bat pe cetățeni, trag focuri de armă noaptea fără motiv”; iar comandantul lor confiscă obiecte de la locuitori, nu execută ordinele prefectului și „minte cu neobrăzare”⁸⁹. Plângeri – în special cu privire la comportarea jandarmilor „agricoli” (cei plasați în sate), au

⁸⁶ Raportul Inspectoratului jandarmi Transnistria cu privire la organizarea și funcționarea jandarmeriei în Transnistria, 3 decembrie 1941. Tabelul nr. 2. *Idem*, 2242-4 c-5, p. 7.

⁸⁷ Copia unei scrisori cu semnătura lui Constantin Cristescu, ca și a inspectorului poliției din Chișinău, către guvernatorul Basarabiei. 12 aprilie 1942. *Idem*, 2242-4 c-29, p. 105.

⁸⁸ Raportul Inspectoratului de jandarmi din Transnistria cu privire la organizarea și funcționarea jandarmeriei în Transnistria, februarie 1943. *Idem*, 2242-4 c-37 a; p. 10. Raportul notează și schimbările în plasarea forțelor de jandarmerie în comparație cu sfârșitul anului 1941.

⁸⁹ Prefectul județului Golta, Isopescu, către batalionul jandarmeriei nr. 5 din Balta, 13 noiembrie 1941. Derjavnii Archiv Mikolaisvoi Oblasti, Ukraina (în continuare, Arhivele Nikolaevo), 2178-1-9, p. 30.

făcut referire la violuri, beții, furturi și jafuri). Acestea au continuat să fie reclamate până la sfârșitul ocupației române în Transnistria. Inspectoratul de jandarmi din Transnistria, cu toate că recunoștea autoritatea guvernatorului și a departamentelor sale de a emite dispoziții care se refereau la jandarmi, privind probleme de pază și siguranță, a știut să păstreze dincolo de prerogative controlul său asupra unităților, cerând o coordonare totală „atunci când se dau dispoziții jandarmeriei”⁹⁰. Subordonarea jandarmilor față de două autorități diferite a avut drept consecință sporirea libertății lor de acțiune, acordându-le o imunitate aproape completă față de orice pedepsire, întrucât din punct de vedere administrativ au rămas subordonați Inspectoratului jandarmeriei din cadrul Ministerului de Interne din București, al cărui comandant a fost ministrul subsecretar de stat Constantin Vasiliu.

În martie 1942, când Antonescu era încă îngrijorat de posibilitatea unei debarcări prin surprindere a armatei sovietice pe țărmurile Odesei și în împrejurimi, M.St.M. a emis două ordine speciale, prin care jandarmeria era pusă sub comanda armatei în cazul unui desant surpriză din aer sau a unei debarcări de pe mare pe teritoriul patriei. Jandarmeria din Transnistria a primit misiunea să furnizeze informații în timp real armatei și unităților ei răspândite pe teritoriul provinciei. Evreii închiși în lagăre și ghetouri au devenit o țintă informativă și s-a recunoscut „necesitatea” supravegherii mișcărilor și planurilor lor, ca nu cumva să se alăture dușmanului parașutat, partizanilor, rezistenței clandestine sau etnice etc.⁹¹.

Antislavismul regimului Antonescu

Regimul antonescian a adoptat ideologia rasistă nazistă și în ajunul izbucnirii războiului împotriva Uniunii Sovietice a vorbit despre apropiata confruntare între rase, confruntarea împotriva rasei slave, „o rasă cu civilizație amorfă și concepții sociale primitive”. Împotriva acestei rase „trebuie luptat cu hotărâre”, a subliniat Antonescu într-un memorandum special pe care l-a trimis la 11 iunie 1941 lui Hitler, în ajunul întâlnirii lor, prezentându-i pe români ca pe o barieră în calea expansiunii slave în decursul generațiilor⁹². În timpul întrevederii Ion Antonescu a remarcat că trebuie pus capăt „odată pentru totdeauna” pericolului slav care amenințat România și Europa în curs de secole. Datorită „calităților sale de rasă” a adăugat Antonescu, „România va putea juca și în viitor un rol asemănător de barieră în fața slavilor... vis-à-vis de Germania”. În decursul acestei întâlniri Hitler

⁹⁰ Vezi scrisoarea privind sarcinile jandarmeriei și controlul ei: Inspectoratul de jandarmi Odessa, către Direcția muncii din Guvernământ, 28 iulie 1943. Arhiva Odessa, 2264-1-9, p. 99.

⁹¹ Ordinele M.St.M. cu privire la trecerea jandarmeriei sub ordinele armatei, privind probleme de spionaj și contraspionaj, 3 martie 1942. *Idem*, 2357-1 c-32, p. 38-40.

⁹² Memorandumul lui Ion Antonescu prezentat lui Hitler, 11 iunie 1941. V. Armin, I. Ardeleanu & S. Lache (eds): *Antonescu-Hitler, corespondență și întâlniri inedite (1940-1944)*. Vol. I. București, 1991, nr. 14, p. 90.

a promis, din proprie inițiativă, o compensație teritorială în Răsărit, care, atât cât depinde de Germania, „nu este limitată din punct de vedere al teritoriului”⁹³.

Transnistria s-a născut, deci, din identificarea ideologică a lui Ion Antonescu cu ura lui Hitler față de slavi și evrei; era clar consimțământul mareșalului de a se alătura războiului general al Reichului împotriva rasei slave. La fel era și convingerea lui Hitler că Antonescu este decis să rezolve și problema evreiască.

Mihai Antonescu a exprimat acest punct de vedere în mod explicit în fața lui Hitler când a afirmat că problema slavă este o problemă biologică și nu ideologică, adăugând: „poporul român este antislav și a fost antislav, după cum a fost totdeauna organic antisemit”⁹⁴. Pentru a scoate și mai mult în evidență apropierea ideologică dintre români și poporul german, Mihai Antonescu a adăugat în convorbirea cu Goebbels că românii, spre deosebire de unguri, sunt „antisemiți din naștere și din convingere”⁹⁵.

Problema jenantă a neapartenenței românilor la rasa nordică a fost rezolvată de Mihai Antonescu în convorbirea cu Hitler prin expunerea „viziunii” sale privind necesitatea de a mobiliza popoarele latine „în înțelesul de rasă” la lupta dusă de națiunea germană împotriva slavilor, „și orice formulă de separație, de neutralizare și de cucerire a teritoriilor slave este legitimă”.

O altfel de prezentare a obiectivelor de război în Răsărit i-a plăcut lui Hitler, permițându-i să descrie concepțiile sale cu privire la viitorul popoarelor slave din Răsărit:

„Aveți dreptate... În Europa viitoare trebuie să existe numai două rase: latinitatea și germanismul. Nu se poate veni împotriva Rusiei cu formule juridice sau politice, pentru că problema rusă este mult mai gravă decât se crede și trebuie să aducem soluții de colonizare și de înlăturare biologică a slavilor... Misiunea mea, dacă izbutesc, este de a dărâma slavismul. Am început lupta împotriva evreilor și [a organizațiilor] lor internaționale, și pentru că nu am fost înțeles și ajutat, a trebuit să încep lupta împotriva lumii anglo-saxone”⁹⁶.

Regimul antonescian a plătit de bună voie sau din calcule de avantaj național un preț ideologic deplin pentru Transnistria, grăbindu-se să dovedească faptul că merită să stăpânească o parte din teritoriul slavilor⁹⁷.

⁹³ Stenograma întâlnirii dintre Hitler și Antonescu din 12 iunie 1941. A. Hillgruber (ed.), *Staatsmamer und Diplomaten bei Hitler*, Eriten Teil, Frankfurt am Main, 1970, nr. 26, p. 277-278, 280, 288.

⁹⁴ Nota lui Mihai Antonescu cu privire la întâlnirea cu Hitler la Berlin, 27 noiembrie 1941. Anel. *Documents*, IX, nr. 105, p. 281.

⁹⁵ Rezumatul discuției dintre Mihai Antonescu și ministrul Propagandei Goebbels, așa cum a fost ea notată de către Antonescu, Berlin, 28 noiembrie 1941. *Idem*, nr. 106, p. 294.

⁹⁶ Vezi mai sus obs. 94. *Idem*.

⁹⁷ Încă de pe atunci Mihai Antonescu a vorbit pe două voci: la o întâlnire cu ambasadorul Statelor Unite la București, Mott Gunther, Mihai Antonescu nu a amintit termenul rasă, justificând

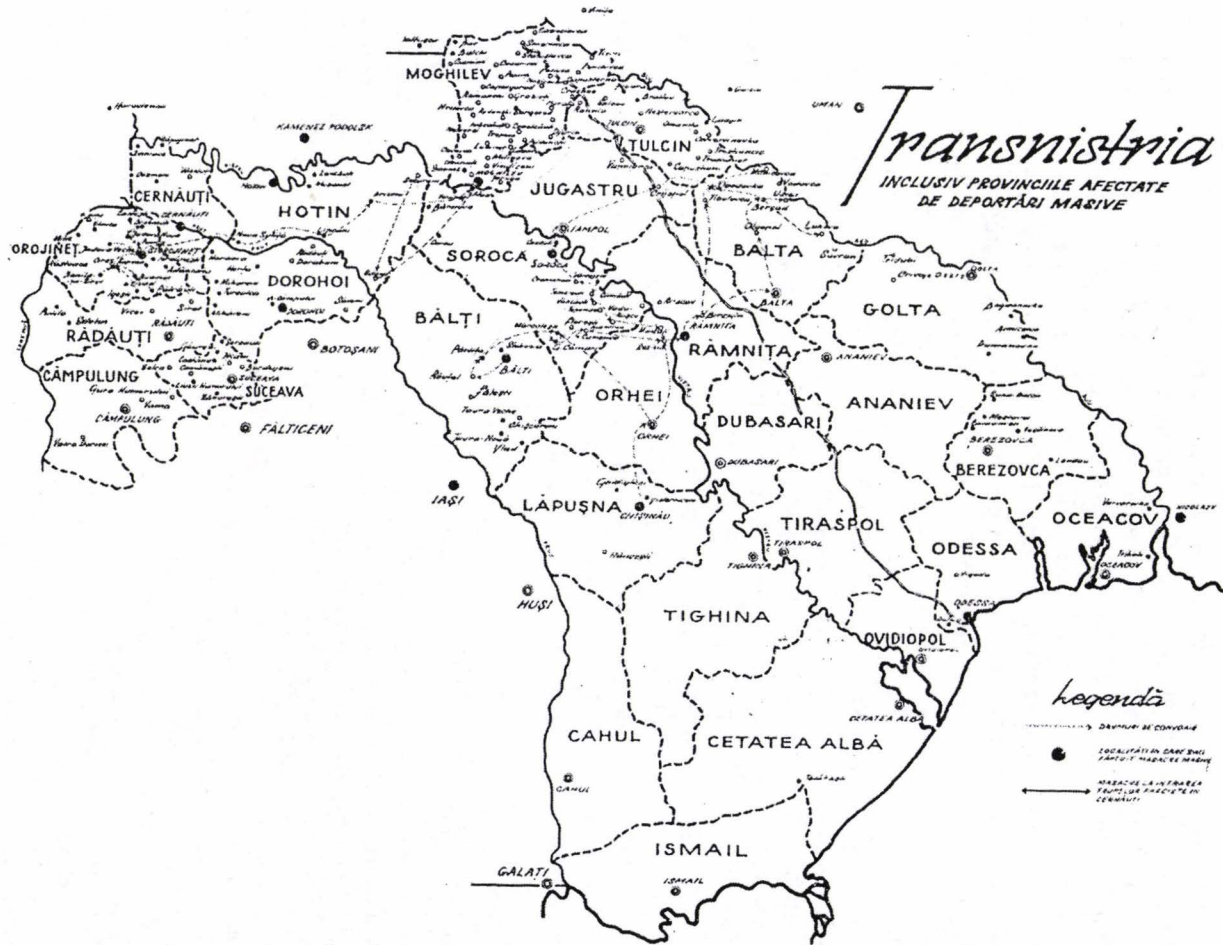
Cu toate acestea, trebuie accentuat faptul că politica și interesele României în Ucraina nu au fost identice cu cele ale Germaniei naziste și că, în decursul timpului, a crescut discrepanța dintre ele atât pe plan ideologic, cât și pe plan practic⁹⁸. Spre deosebire de Germania, nu a existat nici o comunitate de interese între statul român și poporul ucrainean; pentru români, ucrainenii și rușii constituiau, în aceeași măsură, un pericol pentru integritatea teritorială a României. România a văzut în ucrainenii un aliat al naționalismului rusesc, și nu a avut intenția să-i răscoale împotriva rușilor. România s-a opus oricărei activități ale unor organizații ucrainene pe teritoriul ei suveran, și apoi și în Transnistria. Ca și Germania, România a considerat Transnistria drept o mare moșie, de pe care să se aprovizioneze cu alimente și, poate, cu materii prime; dar, din motive istorice și creștine pe care nu este locul să le descriem aici, nu i-a tratat pe ucrainenii de sub stăpânirea ei la fel ca germanii pe teritoriul ocupat de ei. Românii care au condus Transnistria nu i-au privit pe ucrainenii și pe ruși ca „Untermenschen” (suboameni) – ca indivizi inferiori care nu sunt în stare să ajungă la un nivel de dezvoltare ca al poporului român și nu merită să aibă un stat al lor.

Se poate afirma că slavii din Răsărit au provocat timp de sute de ani teamă – și nu dispreț – în inima românilor și această teamă nu a dispărut nici în perioada victoriilor armatelor germane și române pe frontul de răsărit⁹⁹. În încheiere, România nu a văzut în Transnistria o sursă de brațe de muncă care trebuie mobilizate prin violențe sau forță, care să fie aduse în România și exploatare în condiții de sclavie.

continuarea participării la războiul împotriva Uniunii Sovietice pe dorința de „a întări suveranitatea României asupra Basarabiei și Bucovinei” și pe necesitatea de a distruge regimul comunist. Vezi nota despre convorbirea lui Mihai Antonescu cu ambasadorul Statelor Unite, 2 octombrie 1941, Drăgan (vezi mai sus nota 27), nr. 50, p. 200.

⁹⁸ Autorul s-a bazat în comparația pe care a făcut-o între regimul de ocupație german și obiectivele sale în Ucraina și cel ale românilor în Transnistria, pe importantul studiu al lui A. Dallin: *German Rule in Russia 1941-1945: A Study of Occupation Politics*, London, 1984. Din motive de spațiu, nu vor fi expuse aici diferențele atitudinii față de problema ucraineană care circulau în cadrul conducerii naziste și disputele dintre diferiți potențai naziști. Ne vom referi doar la acele aspecte care privesc direct formarea și activitatea regimului de ocupație românesc în Transnistria.

⁹⁹ Ambasadorul Statelor Unite la București a raportat la mijlocul lui noiembrie 1941 că Ion Antonescu și-a exprimat îndoiele serioase cu privire la capacitatea armatei germane de a învinge în război, întrucât nu a reușit să cucerească Rusia, conform planului stabilit: „Soldatul rus luptă în mod excepțional. Echipamentul și organizarea militară au fost excelente. Dacă Rusia va învinge în acest război, ea va putea în curând să domine întreaga lume”. Trebuie remarcat că Antonescu a făcut aceste afirmații sub influența pierderilor grele suferite de armata sa la asediul Odesei. Vezi telegrama ambasadorului Mott Gunther către Departamentul de Stat de la Washington, Secția a doua, 15 noiembrie 1941. Acel, *Documents*, III, nr. 235, p. 393.

Capitolul 25

Identificare și deportare

Identificarea evreilor localnici

Masacrarea evreilor localnici din Transnistria a fost efectuată în prima etapă de către unitățile Einsatzgruppe D, care au însoțit unitățile Armatei a XI-a germană și Armatele a III-a și a IV-a române. La masacre au participat atât soldați germani, cât și români. Acest capitol al Holocaustului evreilor din Ucraina nu este dezbătut aici. Numărul evreilor masacrați de către Einsatzgruppe nu este cunoscut cu precizie; conform declarațiilor comandantului ei, Otto Ohlendorf, s-a ridicat la câteva zeci de mii și, poate, chiar la o sută de mii de evrei¹. Ucigașii din Einsatzgruppe D nu au reușit să-i omoare pe toți evreii localnici din Transnistria, din cauza întinderii mari a terenului și a necesității de a rămâne în apropierea trupelor de asalt; altă cauză posibilă a fost părăsirea Transnistriei, după semnarea Acordului de la Tighina, care a transferat românilor responsabilitatea pentru tratarea evreilor. Ohlendorf a fost nevoit să părăsească cartierul său general din Ananiev, la începutul lui septembrie 1941, fără să fi terminat acțiunea de exterminare a evreilor din Transnistria și Podolia, în general. După cât se pare, românii l-au împiedicat chiar să-i „ajute” în acțiunile lor contra evreilor din Odessa, după cucerirea orașului la 16 octombrie 1941². Comandanții Einsatzgruppe D au criticat metodele folosite de soldații români privind uciderea evreilor, deoarece se ocupau prea mult de jafuri și violuri și deoarece nu îngropau cadavrele. În raportul din 14 august 1941, Ohlendorf scria că rezolvarea problemei evreiești dintre Nistru și Nipru a fost predată „în mâini nepotrivite”³.

Când primii deportați din România au ajuns în Transnistria, evreii localnici le-au arătat morminte comune, în care au fost îngropați zeci de mii de evrei. Asemenea gropi comune au fost descoperite și de evreii din detașamente de muncă obligatorie, aduși din România în anul 1942. Mormintele erau răspândite pe

¹ La procesul său, Ohlendorf a recunoscut că Einsatzgruppe condusă de el a ucis aproximativ 90.000 de evrei, între iunie 1941 și iunie 1942. El a afirmat că printre aceștia s-au numărat evrei din regiuni care se întind până la Don, inclusiv din Crimeea. Vezi: Nuremberg Military Tribunals, *Trials of War Criminals*, Washington, 1947-1949, Case 9, Vol. IV, p. 72-74, 76, 86-87, 105-111, 119, 141-143, 166-170, 194-195, 221.

² Despre propunerea germană de a trimite o unitate de exterminare a evreilor, vezi în continuare.

³ Documentele de la Nürnberg NO-4540.

întinsul județelor Tiraspol, Râbnîța, Iampol, Dubăsari și Balta. La marginea satului Țibulevca deportații din România au fost cazați într-un grajd aflat lângă un imens mormânt comun, în care au fost îngropate cadavrele a câtorva mii de evrei împușcați de germani. Un alt uriaș mormânt comun cuprinzând, după spusele țăranilor localnici, 15.000 de cadavre de evrei, se afla lângă satul Ciorna, din județul Dubăsari. Pământul care acoperea groapa a fost arat și semănat cu porumb. „În unele locuri, deportații din detașamentele de muncă au găsit, scormonind pământul, resturi de documente, *talesim* (șaluri de rugăciune), *sidurim* (cărți de rugăciune) etc. aparținând evreilor uciși”⁴.

După încheierea primului val de masacre săvârșite de unități ale Einsatzgruppe și după plecarea lor peste Bug, supraviețuitorii evrei localnici, care se ascuseseră printre ucraineni sau găsiseră ascunzișuri prin păduri, s-au întors la casele lor jefuite și distruse. Conform calculelor întemeiate pe rapoartele jandarmeriei și ale autorităților române, și pe bază de mărturii, au rămas atunci în județele din nord și din centrul Transnistriei – Moghilev, Tulcin, Iampol, Balta și Râbnîța – aproximativ 35.000 de evrei⁵. În același timp, mai trăiau în celelalte județe din sudul Transnistriei peste 70.000 de evrei, și în Odessa alți peste 100.000.

Soarta evreilor ucraineni a fost diferită de la un județ la altul: evreii din sud, care au rămas în viață, au fost concentrați în lunile octombrie-decembrie în lagărele morții de pe Bug, iar evreii din Odessa au fost deportați în aceleași lagăre, după cucerirea orașului de către armata română și după marile acțiuni de răzbunare împotriva evreilor care au urmat exploziei de la Comandamentul Armatei Române (vezi în continuare).

Evreii din nord și din centru au fost concentrați în ghetouri mari, împreună cu evreii deportați din Basarabia și din Bucovina. Unități ale armatei române, și pe urmele lor unități de jandarmerie și prefecții au început, imediat după stabilirea lor în reședințele de județ, o acțiune viguroasă de identificare a evreilor ucraineni, pentru a-i închide în ghetouri și lagăre. Ordinele permanente ale armatei în acest sens au fost formulate în „Ordonanța nr. 1”, semnată de generalul român Hugo Schwab (de origine germană). Această ordonanță, afișată pe străzi în limbile română, germană și rusă, stabilea, în ceea ce-i privea pe evrei:

„Evreii vor locui în ghetouri, colonii, tabere de muncă. Orice evreu aflat pe teritoriul Transnistriei, care în termen de 10 zile de la afișarea prezentei ordonanțe nu s-a prezentat autorităților pentru fixarea domiciliului se pedepsește cu moartea.

⁴ Dora Litani, *Transnistria*, Tel Aviv, 1981, p. 29.

⁵ Calculele au fost făcute de mine [J.A.], pe baza documentelor pe care le-am descoperit în arhivele din Rusia, Ucraina, Moldova și Statele Unite. Vezi capitolul cuprinzând date statistice.

Se interzice evreilor părăsirea ghetourilor, taberelor de muncă sau coloniilor și a convoaielor, fără aprobarea autorităților.

Contravenienții vor fi pedepsiți cu moartea... Orice evreu care, având domiciliul fixat în Transnistria, încearcă să treacă sau a trecut în România fără aprobarea autorităților competente, va fi pedepsit cu moartea. Oricine va găzdui pe evrei... va fi pedepsit cu închisoare corecțională de la 3 la 12 ani, și amendă de la 100 la 200 R.K.K.S.”⁶.

Comandanții unităților militare au primit ordin să aducă la cunoștința locuitorilor că sunt obligați să anunțe despre orice străin care sosește în satul lor, fiindu-le interzis să-l găzduiască fără aprobarea autorităților. Armata a III-a a emis în această privință un ordin special, pe care l-a difuzat din când în când, pentru a nu fi uitat⁷. Imediat după sosirea lor la reședințele de județ, prefectii au ordonat evreilor localnici să se prezinte la noile autorități, să se adune într-un loc și să se mute în ghetouri, abandonând locuințele și avutul lor. Colonelul Vasile Nica, prefectul județului Balta, a ordonat, la 3 septembrie 1941, tuturor evreilor localnici să se adune în termen de trei zile în ghetoul format din patru străzi. A numit pe unul dintre evrei „primar” al ghetoului și l-a împuternicit să formeze o poliție evreiască. A interzis tuturor să părăsească teritoriul ghetoului și i-a obligat pe toți locuitorii lui, bărbați și femei, între 14 și 60 de ani, să se pună la dispoziția autorităților pentru a executa diferite munci. De asemenea, i-a obligat să poarte semnul distinctiv, cu un număr de ordine pe piept, după ce fiecare dintre ei va fi înregistrat într-un registru special al evreilor:

10. Orice alt jidan fie din orașul Balta, fie din județ sau altă parte sosit în Balta se trimite în ghetou.

11. La fel se vor înființa ghetouri și în alte orașe din județ.

12. Orice act de nesupunere, încercare de rebeliune sau terorism din partea vreunui jidan din ghetou va fi sancționată cu moartea lui și a altor 20⁸.

Prefectul județului Tulcin, colonelul Ion Lazăr, care din cauza drumului până la Nistru a ajuns ceva mai târziu la reședința sa, a ordonat, la 22 septembrie 1941, înființarea de ghetouri în orașele Tulcin, Spicov și Bratslav în termen de trei zile după afișarea ordinului. A numit un responsabil evreu al ghetoului, care avea sarcina să pună la dispoziția autorităților „pe toți locuitorii ghetoului de ambele sexe, între vârstele de 14 și 60 de ani, începând cu orele șase dimineața...” și a ordonat înființarea unei poliții evreiești. „Actele de nesupunere la ordine, rebeliune

⁶ Ordonanța nr. 1 a comandantului militar român în Transnistria a fost reactualizată din când în când și afișată pe străzi în trei limbi, începând cu august 1941; vezi Arhiva Odessa 2730-1-1.

⁷ Ordinul comandantului companiei de infanterie nr. 730 care citează din Ordinul circular nr. 2309/942 al Armatei a III-a nedatat. Arhiva Nikolaev, 2178-1-42.

⁸ Ordonanța nr. 4 a prefectului județului Balta, în română și rusă, 3 septembrie 1941. Arhiva Odessa, 2358-1-2, p. 4.

sau terorism se pedepsesc prin executarea celui vinovat și a încă 100 de jidani din ghetou”⁹.

Guvernatorul Transnistriei a publicat o ordonanță prin care obliga locuitorii să se înregistreze la primărie și să primească acte de identitate, dar această ordonanță nu se referea la evrei – care încetaseră să mai fie oameni liberi¹⁰. Comandanții jandarmilor, care și-au început misiunile în satele din Transnistria având asupra lor „Ordonanța nr. 1 din 8 septembrie 1941”, aveau ordinul „să verifice numărul jidanilor în fiecare localitate, înființarea de ghetouri. Jidanii prinși în teritorii se vor băga în ghetoul din orașele reședință a companiilor sau plutoanelor, sub pază sigură pentru a nu se strecura peste Nistru. Suspecții și cei capabili de acte de terorism se vor trimite după cercetări la cel mai apropiat centru de strângere”¹¹.

Internarea evreilor din județele din nord și din centrul Transnistriei s-a încheiat în octombrie, odată cu instaurarea Guvernământului român până la malurile Bugului. Jandarmii au creat o rețea de denunțatori în sate și au adunat orice informație privind prezența unor evrei, semi-evrei și chiar copii de origine evreiască chiar dacă s-au născut în sate și au fost botezați la naștere. Majoritatea lor au fost arestați și trimiși în lagăre¹². La mijlocul lui octombrie 1941, comandantul jandarmeriei din Transnistria, colonelul Broșteanu, a raportat guvernatorului că s-a încheiat concentrarea evreilor localnici, și că „evreii sunt adunați în ghetouri și lagăre și sunt foarte îngrijorați de măsurile severe care s-au luat contra lor”¹³.

La acest efort continuu de identificare a evreilor ucraineni au participat, în afară de militari, jandarmerie și poliție (la Odessa) și pretorii, care, se știe, au avut și competențe polițienești, după stabilirea în raioanele lor și cunoașterea terenului. Pretorul raionului Cicelnic (din județul Balta), de exemplu, nota în raportul său de activitate pe luna noiembrie 1941, că a primit postul și s-a instalat în raion la 8 octombrie 1941 și a subliniat că a reușit să asigure liniștea și siguranța și să pună capăt jafurilor și furturilor, săvârșite, în special, de poliția ucraineană:

„Evreii erau răspândiți prin tot orașul și nimeni nu lucra. Am adunat toți evreii, fixându-le ghetoul și împărțindu-i la lucru după aptitudini. Siguranța era

⁹ Ordonanța nr. 3 emisă de prefectul județului Tulcin, 22 septembrie 1941. *Idem*, 2242-1-546, p. 65.

¹⁰ Ordonanța nr. 16 a guvernatorului Alexianu. Tiraspol la 25 septembrie 1941. *Idem*, 2359-1-6, p. 15.

¹¹ Ordinul circular nr. 1 al jandarmeriei din 8 septembrie 1941, copiat de mână de comandantul batalionului de jandarmi care s-a desfășurat în județul Golta. Arhiva Nikolaev, 2178-1-42.

¹² Vezi raportul comandantului companiei de jandarmi din Ovidopol din 28 noiembrie 1941, care cuprinde o listă nominală a 15 evrei sau semievrei, inclusiv copii, născuți în sate și pe care denunțătorii i-au dezvăluit, subliniind că trebuie arestați și trimiși în lagăre. Recomandarea prefectului a fost să se aplice Ordonanța 23 a guvernatorului, adică să fie internați în lagăre și ghetouri. Raportul se află în Arhiva Odessa, 2357-1 c-356, p. 3.

¹³ Raportul Inspectoratului de jandarmerie despre activitatea jandarmeriei din Transnistria între 15-31 octombrie 1941. *Idem*, 2242-4 c-2, p. 137.

amenințată tocmai de acești evrei, pentru că după fixarea ghetoului, am avut liniștea să muncesc la reconstrucție.

Am refăcut clădirile raionului cu munca [forțată a] evreilor”¹⁴.

La Odessa, poliția este cea care a primit sarcina depistării evreilor care s-au ascuns înainte sau după începerea deportărilor¹⁵. Până în aprilie 1942, când Președinția Consiliului de Miniștri a ordonat să se facă o numărătoare a evreilor după anumite categorii, nu s-a știut câți evrei localnici au supraviețuit după masacrele Einsatzgruppe D, și nici numărul supraviețuitorilor printre evreii români. Prefectul județului Golta, Isopescu, a consemnat cu mâna sa pe cererea Cabinetului primului ministru că în județ „nu mai există evrei localnici”¹⁶.

Inspectoratul de jandarmi din Transnistria a comunicat Guvernământului Transnistriei la 9 septembrie 1942 că 65.000 de evrei localnici din județul Odessa, și toți evreii din județele Berezovca, Ananiev, Ovidopol și Oceacov „au dispărut” – sau, cu alte cuvinte, au fost exterminați¹⁷.

Convoaiele deportațiilor

De la sfârșitul lunii iulie 1941 și până în primăvara anului 1943 au fost deplasați aproximativ 300.000 de evrei, cetățeni români sau evrei localnici, de colo-colo, în convoaie care au cutreierat tot întinsul Transnistriei, în conformitate cu un plan general conceput de M.St.M. al armatei române, și conform unor directive verbale ale lui Ion Antonescu, date lui Alexianu în consfătuirea de la Tighina, de la sfârșitul lui august, înainte de semnarea Acordului de la Tighina între armatele română și germană. Antonescu a expus această politică la 11 octombrie 1941, în fața prefectilor din România într-o conferință la care au participat și ministrul de Interne, generalul Dumitru Popescu și adjunctul ministrului de Interne, generalul Ion Popescu.

„Domnilor, dv. știți că una dintre luptele pe care m-am angajat s-o duc este să prefac acest neam. Voi face din neamul românesc un grup omogen. Tot ce este străin, încet-încet, trebuie să plece. Am început realizarea acestui deziderat cu

¹⁴ Raportul de activitate al pretorului raionului Cîcelnic din luna noiembrie, 28 noiembrie 1941. *Idem*, 2358-1 c-9, p. 128-128 b.

¹⁵ Vezi, de exemplu, raportul 29 al Comandamentului Poliției Odessa cu privire la arestarea suspecțiilor și deportarea evreilor cu trenul, 29 ianuarie 1942. *Idem*, 2242-4 c-29, p. 48.

¹⁶ Scrisoare confidențială a Guvernământului adresată prefectului de Golta, cerând numărarea evreilor și comunicarea rezultatelor până la 12 aprilie 1942, și observațiile de pe scrisoare, notate de prefect. Arhiva Nikolaev. *Idem*, 2178-1-2, p. 44.

¹⁷ Comandantul jandarmeriei din Transnistria către secretariatul general al Guvernământului. Date cu privire la amploarea deportărilor din România și despre „mișcarea evreilor”; în spatele acestui termen se ascunde termenul de exterminare a evreilor localnici, 9 septembrie 1942. Arhiva Ministerului de Externe. Colecția „Problema evreiască”, vol. 21, p. 152.

înlăturarea evreilor. Dacă evreii încă mai circulă și încă mai fac ceea ce fac, aceasta se datorește slăbiciunii administrației noastre... Am început cu Basarabia. Basarabia nu va mai avea nici un picior de evreu. De asemenea, Bucovina va fi și ea purificată cu 80% din evreimea aflată acolo. Tot ce este element dubios evreiesc, toți comuniștii evrei, vor fi destinați să meargă acolo de unde au venit. *Îi împing spre Bug și de acolo vor trece mai departe...*¹⁸.

Scopul final îl constituie transferarea evreilor care rămăseseră în viață după primul val de masacre atât pe teritoriul românesc (Basarabia și Bucovina), cât și în Transnistria spre lagăre improvizate – care încă nu existau pe atunci – în apropierea Bugului, până ce se vor crea condițiile corespunzătoare pentru împingerea lor peste Bug, pentru a curăța astfel și Transnistria de evrei. În acest scop, M.St.M. a stabilit cinci puncte de trecere a Nistrului și patru destinații de concentrare pe Bug.

La 6 septembrie 1941, Guvernământul Transnistriei a formulat aceste directive în scris, sub denumirea „Instrucțiuni privind organizarea unei caravane de deplasare a populației din regiuni suprapopulate în regiuni mai puțin populate. Aceste directive au fost transmise la timp jandarmeriei și prefectului încă înainte ca ei să fi ajuns la posturile lor”¹⁹. Jandarmeria a transformat directivele guvernatorului într-un plan de lucru concret²⁰.

Planul de lucru includea și punctele de trecere a convoaielor pentru Nistru, precum și destinațiile deportării, sau în formularea sa originală, „zonele de plasare”. Înainte de finalizarea planului, Alexianu a ordonat unui ofițer superior și celor doi ofițeri de jandarmi, care urmau să escorteze convoaiele, să facă o călătorie preliminară de recunoaștere, pentru stabilirea traseului de deportare și

¹⁸ Fragment din stenograma declarațiilor lui Antonescu la conferința cu prefectii, 11 octombrie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, vol. XI. Dosarul anchetei lui Dumitru Popescu, nr. 47/1945, p. 47. Sublinierea mea (J.A.).

¹⁹ Directivele cu privire la organizarea convoaielor, 6 septembrie 1941. Arhiva Odessa, 2212-1-680, p. 49-51. Trebuie remarcat că titlul nu vorbește despre evrei, dar în conținut sunt amintiți numai evrei. Conform afirmațiilor secretarului lui Mihai Antonescu, destinația finală a deportaților era regiunea din nordul Mării Azov (în nord-estul peninsulei Crimeea) care ar fi fost aleasă de Hitler pentru a servi de ghetou uriaș sau lagăr de concentrare, unde evreii urmau să trăiască izolați de restul lumii și pentru a crea un fel de „nou Sion”. Antonescu, conform afirmațiilor lui G. Barbul, ar fi ezitat, dar, în cele din urmă, a acceptat să deporteze acolo 120.000 de evrei din Basarabia și Bucovina. Această afirmație nu este adevărată și numeroasele surse documentare descoperite după publicarea cărții în anul 1950 și până acum (1995) nu o confirmă. Aceasta a constituit una din primele încercări ale celor implicați în crimele împotriva evreilor și a umanității de a se disculpa de răspunderea pentru genocid. România a încercat tot timpul să transfere convoaie spre răsărit, pe teritoriul Ucrainei sub ocupație germană, dar naziștii nu le-au permis transferul. De aceea, românii au fost nevoiți în cele din urmă să-i extermine ei înșiși pe evrei în „regatul morții” pe care l-au înființat pe malurile Bugului (vezi în continuare). Vezi despre acest episod, G. Barbul, *Le III-e Homme de l’Axe*, Paris, 1950, p. 133-134.

²⁰ Raportul Inspectoratului jandarmeriei din Transnistria despre organizarea și activitatea sa, 3 decembrie 1941. Arhiva Odessa, 2242-4 c-5, p. 1-6.

alegerea localităților de popas peste noapte, precum și pentru alegerea zonelor de „plasare” a evreilor. Fiecare dintre transporturi urma să fie alcătuit din „500 de indivizi”. Jandarmii au fost autorizați să aleagă unsprezece ostateci pentru a asigura menținerea ordinii și a preveni evadări. Acești evrei rămăneau ostateci până ce convoiul ajungea la destinația finală, adică „în localitatea unde vor fi plasați”. Bătrânii, copiii și bagajele urmau să fie transportate în căruțe cu cai, dar aceasta depindea de rechiziționarea de căruțe și căruțași de la ucraineni.

Șefii de convoaie au primit lista localităților de pe traseu, până la Bug, dar aveau mână liberă să schimbe traseul, în funcție de condițiile climatice și de pe teren. Grijă pentru popasuri de noapte revenea satelor și colhozurilor ucrainene, unde urmau să înnopteze convoaiele. Practic, aceasta însemna abandonarea evreilor în voia soartei. Evreilor le era interzis să treacă dintr-un convoi în altul, ostatecii fiind răspunzători și pentru astfel de fapte. Autoritățile române s-au dezis de orice răspundere privind întreținerea evreilor atât în lagăre, cât și în ghetourile din „zona de plasare”, fapt consemnat: „în zona de plasare evreii vor fi lăsați să trăiască pe socoteala lor, putând fi întrebuiți la munci agricole sau la orice altă muncă”²¹.

Traseul deportării stabilit în „directivele” de la 6 septembrie 1941, nu a fost controlat, bazându-se pe rapoarte preliminare privind terenul; în majoritatea cazurilor, trimișii Guvernământului nu cunoșteau nici măcar denumirile corecte ale localităților²². Se stabilea, într-unu mod nebulos, că evreii „trebuie plasați” în localitățile cele mai depărtate, cu alte cuvinte, cât mai aproape de Bug. Acestea vor fi precizate de un ofițer superior, care a fost autorizat să cerceteze terenul. Și într-adevăr, paralel cu emiterea directivelor, au plecat pe teren ofițeri cu rang de colonel să cerceteze trasee de deportare a convoaielor până la Bug.

Colonelul Constantin Dumitriu, care a fost numit prefect al județului Moghilev, a părăsit Tiraspolul cu automobilul la 8 septembrie 1941, însoțit de doi ofițeri de jandarmi din batalionul 7, călătorind spre nord, de-a lungul malului ucrainean al Nistrului, până la Râbnița, o stație importantă pe traseul deportărilor. El a remarcat că drumul a fost foarte greu, și că a avut nevoie de o zi întreagă pentru a parcurge distanța de 190 de kilometri, din cauza ploilor și revărsărilor Nistrului. Echipa și-a continuat călătoria spre răsărit, către Balta, întâmpinând greutăți asemănătoare și oprindu-se din când în când într-un sat oarecare pentru a verifica posibilități de popas pentru convoaie.

Colonelul Dumitriu a stabilit, de exemplu, că satul Colbasna, la care au ajuns pe un drum de țară, poate adăposti 1000 de oameni, întrucât acolo există patru colhozuri. Ploi căzute fără întrerupere, timp de două zile, au făcut ca drumurile să devină impracticabile, obligându-i pe ofițerii să rămână în satul Slobozna, de unde

²¹ Directivele cu privire la organizarea convoaielor (vezi și nota 19), p. 50.

²² Vezi „etapele traseului”. *Idem*, p. 51.

au transmis o telegramă guvernatorului Alexianu prin care-i comunicau întârzierea. Dumitriu mai adăuga în raportul său că în prima stație planificată a convoaielor, în satul Colbasna, „există posibilitate de hrănire”, dând în acest sens dispoziții primarului satului. La a doua stație, satul Birzula, aflat la 23 de kilometri de Colbasna, pe un drum nepietruit, ar putea fi cazați după spusele sale 1200 de persoane, și acolo existând „posibilități de hrănire”. A treia stație, satul Protopopovca, la 25 kilometri de Birzula, nu putea să asigure condiții de cazare, de aceea colonelul a propus o altă variantă, satul Trilov, la 20 de kilometri de Birzula, care oferea „posibilitate de hrănire și de cazare”, dar se abăteau de la traseu. Șerbacovo, la 20 km. de Protopopovca, putea caza o mie de oameni, și așa mai departe.

Raportul preciza fiecare stație pe calea deportării spre Bug și recomanda divizarea convoaielor mari în anumite locuri, întrucât există sate foarte mici – de șaptezeci de case. Aici ar putea fi cazați pentru înnoptare circa două sute de deportați. În continuare, raportul recomandă reunirea convoaielor, și apoi o nouă divizare a lor, după necesități.

Ofițerii au fost conștienți și de problema mărșăluirii pe jos a evreilor și de problema transportului jandarmilor pe teritoriile cucerite, pentru instalarea lor la timp, înainte de sosirea transporturilor:

„Transportul bagajelor, copiilor și bătrânilor se va face cu mare greutate [întrucât] căruțele și caii fiind în mare parte la munca câmpului, sau luați de ruși în retragere. Drumurile sunt anevoioase, fiind în majoritate comunale și vicinale. Ploile fac ca mari porțiuni să devină absolut impracticabile cu vehicule, iar cu piciorul extrem de obositoare”²³.

Colonelul a cerut să se pună la dispoziția jandarmilor camioane, întrucât va fi foarte greu să fie transportați în căruțe.

După părerea sa, călătoria în căruțe trase de cai, de la Tiraspol la Râbnița, va dura cinci zile. „Posibilitatea ca ei [jandarmii] să meargă pe jos nu se pune, întrucât distanța dintre satele în care unitățile [jandarmeriei] pot staționa peste noapte este foarte mare, la care trebuie adăugat că echipamentul lor se va strica” din cauza ploilor.

Emisarii care au întreprins călătoria înainte de sosirea convoaielor și înainte de instalarea jandarmilor în sate s-au mulțumit cu stabilirea generală a traseului deportaților spre lagărele morții de pe Bug și cu alegerea locurilor de înnoptat. În nici un loc deportații n-au primit hrană și nici măcar un acoperiș n-au avut în ploile necentenite care au căzut în toamna anului 1941 pe întinsul Ucrainei și în zăpezile

²³ Dare de seamă asupra recunoașterii făcută în regiunea Râbnița-Balta, prezentată de colonelul Constantin Dumitriu, prefectul județului Moghilev, guvernatorului Transnistriei Alexianu, 15 septembrie 1941, Arhiva Odessa, 2242-1-680, p. 53.

care au început să cadă în acel an mai devreme ca de obicei. Nici o autoritate românească nu a furnizat hrană pentru deportați, totul a rămas la bunul plac al șefilor de colhozuri și al satelor ucrainene, pe unde au trecut convoaiele, care au primit dispoziție să se „îngrijească” de hrană, și, într-adevăr, de la puținii supraviețuitori s-a aflat că au fost primari și șefi de colhozuri care s-au străduit să acorde puțină hrană, în special legume; chiar dacă ar fi existat cea mai mare bunăvoință, colhozurile și satele nu puteau fi transformate în stații de alimentare a zeci de mii de deportați, care veneau valuri, valuri. Unica posibilitate de procurare a alimentelor era trocul cu țăranii ucraineni, atâta timp cât evreii au avut ce să ofere, și cât timp jandarmii le-au permis.

Drumurile erau aproape impracticabile, și jandarmii au împușcat fără milă pe cei care rămăneau în urmă, lăsând cadavrele pe marginea drumului spre Bug, trezind furia germanilor, deoarece nu se îngrijeau să le îngroape. În căutarea unei treceri pe un podeț care a dispărut în inundații sau peste un râu care s-a transformat într-un ghețuș, jandarmii au dus încolo și înapoi convoaie cuprinzând mii de evrei înfomețați și epuizați, dintre care mulți au ajuns la capătul puterilor și s-au prăbușit, știind că aceasta înseamnă sfârșitul. Copiii au rămas orfani și au fost adoptați pe drum, de alte familii, sau s-au încăpățânat să rămână lângă părinții lor muribunzi, fiind împușcați alături de ei. Bande de ucraineni, care acționau pe întinsul Transnistriei, și îndeosebi în județul Moghilev, s-au năpustit asupra convoaielor de evrei, le-au jefuit, au ucis mulți dintre ei, lăsând uneori sute de evrei goi, care au murit apoi înghețați. Mulți evrei, îndeosebi bătrâni, nu-și puteau pur și simplu trage picioarele din noroi, din cauza epuizării, și rămăneau pe loc, până ce erau împușcați de jandarmii din ariergardă. Fiecare convoi a fost mai întâi jefuit de jandarmi – care în majoritatea cazurilor erau foarte furioși că nu le rămăsese prea mult – și apoi de însoțitorii ucraineni și de locuitorii ucraineni. În fiecare convoi condus de jandarmi multe femei tinere au fost violate; îndeosebi ofițerii de jandarmi au comis aceste fapte; ei alegeau locurile de popas potrivite pentru organizarea de orgii. Nici un comandant de convoi nu era răspunzător pentru viața evreilor, ci doar de transferul lor, fără liste de evrei nominale. Jandarmii, care nu erau încă familiarizați cu terenul și cu drumurile, s-au bazat pe polițiștii locali, încredințându-le din când în când paza și escortarea convoaielor. Mulți dintre acești polițiști ucraineni fuseseră deja înarmați de către Einsatzgruppe D în lunile iulie și august, când i-au ajutat să masacreze zeci de mii de evrei.

Punctele de trecere și „zonele de cazare” de pe Bug, așa cum au fost ele formulate și transmise Inspectoratului de jandarmi, ar fi următoarele:

1. Prin Moghilev spre răsărit, spre satele Mitchi, Peciora și Rogozna de pe Bug, în nordul Transnistriei, distanță de circa 140 de kilometri pe jos. Peciora și Rogozna erau sate mici pe Bug, în raionul Spicov, județul Tulcin; Mitchi era un sat și mai mic de pe Bug, în raionul Jmerinca din județul Moghilev. Hotărârea de a

transfera zeci de mii de evrei care se revărsau prin Moghilev, poarta principală de intrare a deportaților în Transnistria spre cele trei sate a fost atât de pripită și atât de arbitrară, încât M.St.M., urmat apoi de jandarmerie, au greșit, la început, localizarea satului Mitchi, plasându-l în județul Tulcin, deși el era situat în realitate la aproximativ patruzeci de kilometri nord de Rogozna.

2. Prin Iampol și de acolo la Crijopol și mai departe, spre destinația finală – târgul Obodovca și satul Belanovca din raionul Berșad, județul Balta; Obodovca se afla la o distanță de aproape optzeci de kilometri de Iampol, iar Belanovca la o sută de kilometri, dar din cauza condițiilor terenului, traseul care trebuia parcurs pe jos crescuse la 150 de kilometri; traseul deportării deriva în formă de arc, la nord de linia dreaptă dintre cele două puncte. Cele două localități se aflau la o distanță de 15-20 de km. de Bug, dar au fost planificate să constituie puncte de concentrare a convoaielor înainte de transferarea lor în Reichkommissariat Ucraina și după refuzul german de a permite transferul lor în satele aflate chiar pe Bug: Luhova, Ostia, Șumilovca, Manicovca și Trostineț. Ultimul dintre sate se afla la circa patru kilometri de Bug, dar avea o gară care ducea spre Uman din Reichkommissariatul Ucraina (teritoriu sub ocupație germană).

3. Prin Râbnița și de acolo spre Birezula, și apoi spre sud, spre orașul Balta, și mai departe spre destinațiile finale: Localitatea Bobric din raionul Liubașevka și localitatea Crivoi-Ozero din județul Golta. Linia feroviară lega Bobric de Golta (sau după denumirea sovietică, Pervomaisk), și de acolo spre Ucraina de sub ocupație germană, cu orașele Novo Ucraina, Kirovograd și Cercasi în nord și Cremenciug la est. Crivoi-Ozero era situat pe drumul principal spre Golta, la o distanță de câțiva kilometri de linia ferată. Distanța dintre Nistru și Bobric și Crivoi-Ozero în linie dreaptă era de 120 de kilometri, dar în realitate, din cauza stării drumului, traseul a depășit 200 de km. În aceste puncte din apropierea Bugului urma ca evreii să supraviețuiască până ce vor fi înghesuiți în trenuri și trimiși Reichkommissariatului nazist din Ucraina (conform planului românesc).

4. Prin Tiraspol și de acolo în sud, în direcția Odesei, ocolind orașul pe la nord, și de acolo, pe jos, spre răsărit, paralel cu linia ferată Odessa-Berezovca, și mai departe spre Mostovoi sau Nikolaevca, lângă satele care deveniseră morminte comune. De la Mostovoi, convoaietele continuau spre răsărit de șoseaua care ducea la Nikolaevca, și de acolo, la sud de șoseaua scurtă care lega Nikolaevca de Domanevca, unul dintre cele trei lagăre de exterminare care au fost înființate de români în județ. Destinația finală a acestor transporturi era lagărul Bogdanovca, un sovhoz mare din județul Golta, situat pe malul Bugului. Bogdanovca era pe Bug și de acolo nu mai era nici un drum care să ducă undeva (vezi în continuare).

5. Prin Iasca (sau Ovidopol), cel mai sudic punct de trecere a Nistrului, și de acolo, pe drumuri desfundate, într-o regiune pustie, lângă câteva sate locuite de

germani localnici, la nord de Odessa, până la punctul de întâlnire cu convoaiele din Tiraspol. Destinația finală: Bogdanovca²⁴.

Logica pe care se baza ordinul de a-i concentra pe evrei lângă Bug era legată de incapacitatea românilor de a se ocupa de un număr atât de mare de evrei. Speranța românilor era că germanii – Einsatzgruppe D, armata sau populația germană locală, împreună sau separat – vor rezolva pentru ei problema. Comandantul M.St.M. al Corpului II Armată, colonelul Spirea, a accentuat în legătură cu asta paragraful din Acordul de la Tighina care stabilește că „evreii vor fi concentrați în tabere de muncă și întrebuințați la lucru, până când, după terminarea operațiunilor [militare], evacuarea lor spre Est va fi posibilă”. În conformitate cu acest ordin, Inspectoratul jandarmeriei a emis la 14 octombrie 1941 ordinul prin care se interzice „a se folosi evrei la muncile agricole, [întrucât] urmează să fie deportați evreii din Balta în lagărul Bobrig Krivoie de pe Bug” (referirea este la Bobric și Crivoi-Ozero)²⁵.

Aproximativ cincisprezece zile după începerea deportărilor, comandantul jandarmeriei Transnistria, colonelul Broșteanu, a raportat Guvernământului Transnistriei că planul de transferare s-a prăbușit și că nu există ordine, că planul nu este respectat, că nu există locuri de cazare și nici hrană pentru deportați. Mai mult decât atât, deplasarea evreilor se face nu numai de către jandarmi, ci și de către unități ale armatelor română și germană, și „se aduc continuu... grupuri de evrei care nu pot fi plasați la urma lor”. Companiile de jandarmi au fost nevoite să înființeze ghetouri improvizate până ce vor primi ordine ce să facă cu evreii. „Pentru hrana și întreținerea acestor evrei, nu s-a luat nici o dispozițiune până în prezent, iar Prefecturile la care s-au adresat nu le-a putut da nici un răspuns pozitiv”. Comandantul jandarmeriei solicita guvernatorului să-i indice ce se poate face pentru hrănirea și întreținerea „acestor evrei”²⁶. Prefecții obișnuiau să trimită telegrame Guvernământului, la Tiraspol, comunicându-i despre trecerea convoaielor spre Bug. La 2 octombrie 1941, prefectul Râbnitei, colonelul Popescu, a raportat Guvernământului: „convoaiele de evrei continuă regulat. Expediat până azi 3764 [evrei]”²⁷.

Transferarea evreilor spre Bug a continuat în lunile octombrie și noiembrie într-o dezordine totală, fără respectarea planificării inițiale de îndreptare a convoaielor spre anumite localități de pe Bug, lăsând mii de evrei în târguri și

²⁴ Despre punctele de trecere și zonele de plasare vezi în continuare nota 41. Documentul menționează că până la sfârșitul lui noiembrie 1941 au fost trecuți prin aceste puncte 108.002 evrei.

²⁵ Statul major al Corpului II Armată către guvernatorul Transnistriei cu privire la izbucnirea epIdemiilor de tifos și scarlatină în convoaiele spre Balta, 16 noiembrie 1941. Arhiva Odessa, 2242-1-2, p. 184.

²⁶ Inspectoratul jandarmeriei către guvernator, 30 septembrie 1941. Arhiva Odessa, 2242-1-1067.

²⁷ Telegrama prefectului Popescu despre trecerea convoaielor, 2.10.1942. *Ibid.*, p. 33.

sate care nu au fost planificate să servească de ghetouri sau lagăre de muncă. Destinațiile finale au rămas neschimbate și din când în când se forma un nou convoi de evrei cantonați într-un anumit loc. Supraviețuitorii erau împinși spre răsărit, către Bug. Rutina convoaielor a fost întreruptă la începutul lui octombrie, când epidemia de tifos, de care mulți evrei au fost loviți încă din Basarabia, s-a răspândit printre jandarmii din escorte. Jandarmeria a raportat că „Printre jandarmi s-au ivit 20 de cazuri de tifos exantematic, dintre care unul mortal. Boala a fost propagată și contractată de la evreii aduși de la vest de Nistru, în timpul când jandarmii executau transferarea convoaielor de evrei. Pentru preîntâmpinarea întinderii flagelului... este absolut și urgentă nevoia de mijloace de deparazitare [pentru] jandarmi”²⁸. Și într-adevăr s-au luat măsurile corespunzătoare.

Convoaiele s-au deplasat pe șosele nepietruite sau pe drumuri care dispăruseră după prima ploaie. Primul raport de sinteză al Inspectoratului jandarmeriei a notat concentrarea evreilor în ghetouri și în lagăre, și îngrijorarea profundă care i-a cuprins din cauza „măsurilor grave care au fost luate împotriva lor”, dar nu amintea uciderea a mii de evrei ale căror cadavre au rămas azvârlite la margini de drum²⁹.

Antonescu, care a urmărit deportarea evreilor parcă ar fi fost vorba de o operație militară, a remarcat în ședința de guvern din 18 noiembrie 1941, că orașul Iași a fost rărit de evrei, deoarece era prea „aglomerat”, adăugând: „Am destule greutateți cu acei [pe] care i-am dus la Bug. *Numai eu știu câți au murit pe drum*”³⁰.

Această declarație confirmă că Antonescu a urmărit desfășurarea deportării, și că uciderea evreilor în convoaie, și că numărul mare de morți de pe urma gerului și a foamei, îi erau bine cunoscute. Datele statistice adunate la ordinul său îi ofereau un tablou veridic asupra dimensiunilor exterminării (vezi în continuare).

În comparație cu indiferența sa față de uciderea evreilor deportați, într-o altă chestiune legată și ea de transport, el a fost foarte ferm: era vorba de transferarea a 15.000 de vite, pradă de război, din Transnistria în România. Inițial, el a decis, personal, să fie adunate 25.000 de vite pentru necesitățile armatei române. După cucerirea Odesei și reducerea numărului de soldați, armata s-a mulțumit cu o pradă de 10.000 de vite. Restul, circa 15.000 de vite și un număr necunoscut de porci și oi, au fost transportate prin punctele de trecere care serveau și la deportarea

²⁸ În legătură cu acest subiect vezi Raportul Inspectoratului jandarmeriei de la 15-31 octombrie 1941. *Idem.* 2242-1-2, p. 184.

²⁹ *Idem. Idem.*

³⁰ Protocolul ședinței guvernului din 13 noiembrie 1941. Arhiva Ministerului de Interne, colecția 40010, vol. 77 (sublinierea mea – J.A.).

evreilor – dar în sens invers: Tiraspol, Râbnița, Iampol, Moghilev³¹ (și Dubăsari). Antonescu a urmărit personal această operațiune, l-a însărcinat pe secretarul general al Consiliului de Miniștri, Ovidiu Vlădescu, s-o urmărească în mod direct, și a dat ordin, scris cu mâna lui, să se supravegheze, „în special... ca vitele să nu fie primejduite din cauza frigului, a neîngrijirii și nepăsării”³². Vitele și caii erau transportați din România în Transnistria (pentru necesitățile armatei) pe aceleași bacuri care au fost folosite la trecerea evreilor peste Nistru. Și într-adevăr, mulți dintre supraviețuitori au relatat mai târziu că au fost înghesuiți pe bacuri împreună cu animale, dar, în timp ce nici o vită nu a fost vătămată în timpul traversării, mulți evrei au fost azvârliți de vii în apele Nistrului. Când a izbucnit printre animalele transportate spre România ca pradă de război (inclusiv porci și oi) o molimă de febră tifoidă, guvernatorul Alexianu a ordonat oprirea transportului spre România, până ce [animalele] vor primi un tratament corespunzător³³.

Ordonanța nr. 23

La începutul lui noiembrie, după masacrul de la Odessa, Guvernământul Transnistriei a ajuns și el la concluzia că nu se mai poate continua expedierea evreilor spre Bug, întrucât germanii refuză să-i primească și, în această situație Alexianu a însărcinat pe comandantul jandarmeriei să pregătească un proiect de ordonanță privind statutul evreilor – obligațiile lor și condițiile de viață în ghetouri. Alexianu s-a adresat conducătorului, atrăgându-i atenția asupra faptului că, în urma deportărilor din țară și dezrădăcinării evreilor locali din Transnistria din locurile lor de origine, s-au creat în Transnistria foarte mari concentrări de evrei:

„Este necesar ca acestor colonii evreiești, până li se va găsi «soluția definitivă», să le dăm o organizare provizorie și să le asigurăm posibilitatea de muncă și existență, căci altminteri vom fi obligați să-i ținem pe socoteala colhozurilor și sovhozurilor ceea ce ar constitui pentru noi o cheltuială enormă³⁴.

³¹ Guvernământul Transnistriei către Ion Antonescu cu privire la executarea ordinului de transfer a vitelor în România, 1 noiembrie 1941, Arhiva Odessa, 2242-1-677, p. 144. Acțiunea n-a fost atât de simplă cum s-a părut. Antonescu a ordonat să fie aduse în România vite sănătoase, în stare bună, pentru a le împărți țăranilor, iar țăranii au predat în schimbul lor armatei, pentru a fi folosite pentru hrana soldaților, vite care nu produceau suficient lapte. S-a creat astfel o situație în care cca zece mii de vite au fost traversate din România în Transnistria, concomitent cu trecerea deportaților, și cu aceleași mijloace: bacuri și podețe înguste.

³² Ordinul emis de Antonescu, semnat de Vlădescu, către guvernatorul Alexianu, determinat de îngrijorarea sa în privința vitelor, 5 noiembrie 1941. *Idem*, 2242-1-57.

³³ Telegramă în numele guvernatorului către prefectul județului Odessa pentru a opri temporar transportul vitelor din cauza izbucnirii molimei, 20 noiembrie 1941. *Idem*, 2359-1c-1, p. 243.

³⁴ Guvernatorul Alexianu către mareșalul Antonescu, 11 noiembrie 1941. *Idem*, p. 136 (sublinierea mea – J.A.).

COMANDAMENTUL DE CĂPETENIE AL ARMATEI

Tiraspol, 11 Noembrie 1941.

DEPARTAMENTUL GUVERNATORULUI CIVIL
AL TRANSNISTRIEI

02980 * 11. NOE. 1941

18 Noembrie
cu publicați
de urgență
H. A.

DOMNULUI

MAREȘAL ION ANTONESCU

COMANDANT DE CĂPETENIE AL ARMATEI ȘI
CONDUCĂTORUL STATULUI.

19 Nov. 1941

ordonanță de
comunicație
prin c. do. prefect
pentru aplicare
imediată cu urmat
de c. p. p. aplicate

Evacuarea evreilor din zona războiului în Transnistria, ca și evacuarea evreilor din anumite zone din Transnistria în regiuni care sunt mai îndepărtate de linia frontului, au făcut ca să avem în Transnistria o aglomerație foarte mare de evrei.

Este necesar ca acestor colonii evreiești, până li se va găsi o soluție definitivă, să le dăm o organizare provizorie și să le asigurăm posibilitatea de muncă și existență, căci altminteri vom fi obligați să-i ținem pe socoteala colhozurilor și sovhozurilor, ceea ce ar constitui pentru noi o cheltuială enormă.

În vederea acestui scop, am întocmit alăturatul proiect de ordonanță, pe care socotesc, fiind o chestiune de o însemnătate deosebită, să o supun în prealabil aprecierii Dvs.

Arhive
și va căsa la
dosarul referitor
la evrei —

GUVERNATOR CIVIL,

H. Alexianu

(Signature)

Alexianu îi propune lui Antonescu o organizare provizorie a concentrărilor evreiești „până se va găsi o soluție definitivă”. Vezi nota 34.

Guvernatorul i-a prezentat lui Antonescu un „proiect de ordonanță”. În introducerea la proiect s-a subliniat că hotărârea de a-i deporta pe evrei a fost o hotărâre românească, cu scopul de a elibera orașele și satele din **Moldova**, **Basarabia** și **Bucovina** de prezența evreilor. Și de data asta, se stabilea că scopul final este de a aduce toate convoaiele în apropierea Bugului. Guvernământul s-a lepădat de orice răspundere față de soarta evreilor, subliniind doar diferitele interdicții și obligații ale evreilor de a sta în toate privințele la dispoziția autorităților, transformându-i în felul acesta, de fapt, în sclavi ai statului român. Au fost stabilite în mod amănunțit formele de înregistrare și controlul prezenței, obligativitatea prezentării la muncă și obligația de a anunța izbucnirea epidemiilor sau a bolilor contagioase, în general. Jandarmii erau însărcinați de a „inspecta și controla în continuu coloniile [ghetourile] evreiești”, iar prefectii trebuiau să urmărească aplicarea strictă a ordonanțelor. Orice evreu care părăsea ghetoul „va fi considerat spion și sancționat ca atare, după legile militare în timp de război” și va fi executat. Toate celelalte infracțiuni vor fi judecate de un Tribunal militar³⁵.

Acest proiect de ordonanță a fost trimis lui Antonescu pentru revizuire și aprobare și a revenit sub forma de „Ordonanța nr. 23”, care stabilea condițiile de viață ale evreilor în Transnistria, până la deportarea lor mai departe sau exterminarea lor. Ordonanța a rămas în vigoare până la eliberarea Transnistriei de către armata sovietică. Ordonanța nu făcea nici o deosebire între evreii localnici și deportații din România. Ea împuternicea pe jandarmi să-i „plaseze” pe evrei în locurile stabilite, în case părăsite și case particulare; interzicea evreilor să părăsească locul, stabilea obligativitatea înscrierii într-un registru special pentru evrei; se defineau ghetourile drept „colonii” și erau autorizați pretorii să numească un „șef de colonie” dintre evrei și alți responsabili care vor trebui să răspundă de îndeplinirea dispozițiilor și ordinelor autorităților române. „Șeful coloniei” și ceilalți „responsabili” evrei erau obligați să raporteze autorităților, ceea ce îi transforma în denunțatori.

Evreii necalificați au fost obligați să muncească „în folosul obștesc”, așa cum a fost definită munca obligatorie: în agricultură, reparații de drumuri și poduri, tăierea copacilor în pădure, căratul de pietre, precum și refacerea și punerea în funcțiune a fabricilor. Profesioniști și meseriași evrei au fost puși la dispoziția autorităților locale sau oricărei alte autorități românești, în schimbul unei plăți zilnice de mizerie – un „bon de alimente” în valoare de o marcă pentru evreii muncitori necalificați și de două mărci pentru „specialiști”. Prefectul a fost autorizat să deplaseze evrei dintr-un loc în altul în interiorul județului, în funcție de necesități, iar Guvernământul era autorizat să deplaseze evrei dintr-un județ

³⁵ „Proiectul de ordonanță” cu privire la statutul evreilor, întocmit de comandantul jandarmeriei Transnistria, Broșteanu, nedatat, începutul lui noiembrie 1941. *Idem*, p. 132-135.

într-altul, după nevoile muncii. Guvernământul a fost autorizat să folosească evreii la refacerea în toate domeniile a Transnistriei³⁶.

Ordonanța nr. 23 trecea evreii sub jurisdicția câtorva autorități: Jandarmeria și Guvernământul și toate diviziunile sale, prefectii, pretorii – dar și a tuturor celor care se foloseau de munca evreilor, precum supraveghetori de tot felul și agronomi care veniseră din România să conducă sovhozuri, comandanți de unități militare din garnizoane care primeau evreii la muncă etc. Toți au devenit stăpânii evreilor. Practic, s-a creat o situație de acumulare de competențe care a permis luarea de măsuri cu totul arbitrare față de evreii și a corespuns foarte bine corupției notorii a funcționarilor, militarilor și jandarmilor români.

Necesitatea ordonanței provenea din continuarea revărsării de convoaie, parte din ele formate pe teritoriul Transnistriei, din evreii localnici, care au fost obligate să mărșăluie spre Bug, în timp ce germanii nu permiteau transferul lor pe partea de răsărit a Bugului.

Alexianu a declarat categoric: „Nu vom avea liniște în Transnistria până nu vom executa dispoziția din înțelegerea Hauffe-Tătăranu, pentru trecerea evreilor peste Bug”. Alexianu s-a împotrivit principial la înființarea de ghetouri și accentua: „Pentru mine, problema evreiască de la Odessa, cât și din Transnistria, trebuie rezolvată radical și această rezolvare nu se poate face decât prin îndepărtarea totală a evreilor din Transnistria și trecerea lor peste Bug, așa cum avem încheiată convenția cu germanii”³⁷.

După cum am arătat, conținutul dispozițiilor verbale date de Antonescu lui Alexianu este cunoscut și el a fost clarificat de către Conducător la întâlnirea lui cu prefectii de la 10 noiembrie 1941, cu toate că el n-a fost consemnat în scris. Dar, în rapoartele pe care le-a trimis lui Antonescu, guvernatorul a amintit din când în când amănunte cu privire la convorbirile cu el, astfel că, în prezent se poate reconstitui în linii generale tabloul situației din toamna și iarna anului 1941, situație care a dus la decizia de a masacra peste 100.000 de evreii în acea iarnă (vezi în continuare capitolul „Regatul morții”).

La sfârșitul lunii august 1941 i s-a comunicat lui Alexianu că în decursul toamnei vor fi deportați în Transnistria nu mai mult de 50.000 de evreii „din motive de siguranță”³⁸, dar „mi s-a adus un număr de evreii mult mai mare decât m-am așteptat și în împrejurările de azi, pe vreme rea, cu drumuri impracticabile, așezarea lor la locurile destinate, se face în condiții foarte rele”. Prin Moghilev,

³⁶ Ordonanța nr. 23 din 11 noiembrie 1941 a fost amintită înainte (vezi nota 77 din capitolul 24). Vezi Ordonanța originală cu semnătura guvernatorului Alexianu, Alexianu, Arhiva Odessa, 2242-1-1, p. 28-30.

³⁷ Raportul lui Alexianu către Antonescu din 11 decembrie 1941 cu privire la subiectele ce urmau să fie discutate în ședința guvernului din 16 decembrie 1941. *Idem*. 2242-1-677, p. 197.

³⁸ *Idem*, p. 194.

comunica Alexianu, au trecut până acum 50.000 de evrei, iar prin Iasca și alte puncte de trecere au început să se scurgă convoaie numărând fiecare câte 10.000-15.000 de evrei. Sudul Transnistriei a fost distrus de război, nu sunt alimente și nu există nici o posibilitate de a-i hrăni pe evrei. „Primesc pe toți evreii care-mi sunt trimiși din țară, dar au de luptat cu rezistența populației locale și nu am suficiente mijloace de a putea stăpâni convoaie mai mari decât acele convenite”³⁹.

În decursul lunii noiembrie situația s-a înrăutățit și în loc de 50.000 de deportați, la începutul lui decembrie erau în Transnistria 115.000 de deportați (de fapt, circa 190.000, vezi capitolul 38). Alexianu cerea punerea în aplicare a planului inițial de evacuare a evreilor peste Bug, dar au intervenit complicații în realizarea lui:

„Acești evrei au fost deplasați în zonele fixate pentru așezarea lor, dar din cauza numărului foarte mare nu au încăput a fi încartiruiți în zonele destinate și a trebuit ca așezarea lor să se extindă și în alte zone.

Am dat o ordonanță cu privire la organizarea muncii evreilor și a condițiilor în care dâșii să-și câștige existența... În multe lagăre a izbucnit [epidemia] de tifos exantematic din cauza halului de murdărie în care se găesc”⁴⁰.

Date românești oficiale arătau că prin cele cinci puncte de trecere a Nistrului au fost deportați în toamna și iarna anului 1941 – 118.847 evrei.

Trebuie remarcat că numărul adevărat al deportaților a fost mult mai mare și s-a ridicat la aproximativ 190.000. În rapoarte s-a făcut un efort conștient de a reduce volumul deportării pentru a micșora numărul celor exterminați (vezi capitolul cuprinzând datele statistice)⁴¹. În continuare, vom prezenta pe larg soarta convoaielor care au trecut prin primele trei mari puncte de trecere – Moghilev, Iampol și Râbnița.

Prin Moghilev

Primii care au trecut prin acest punct în cadrul deportărilor organizate, după ce România a primit în mod oficial răspunderea pentru Transnistria, au fost evreii cei mai nenorociți: după ce cei mai mulți au fost împușcați sau au murit, datorită bolilor și epuizării, cei care au supraviețuit deportărilor pripite din iulie și august

³⁹ Raportul lui Alexianu către Antonescu despre situația din Transnistria, 1 noiembrie 1941. *Idem*, p. 152.

⁴⁰ Vezi mai sus nota 38.

⁴¹ Raportul Inspectoratului de jandarmi Transnistria cu privire la perioada 15 decembrie 1941 – 15 ianuarie 1942, *Cartea Neagră*, III, nr. 165, p. 319-320; Inspectoratul jandarmeriei a raportat la 9 septembrie 1942 Guvernământului Transnistriei că în acea perioadă au trecut Nistrul 119.065 evrei: Ministerul Afacerilor Externe, Serviciul Arhivei, Fond Central Problema 33 (chestiuni privitoare la evrei). Vol. 21, fila 161. Această colecție a fost pusă la dispoziția autorului de către unul dintre directorii Muzeului Holocaustului din Washington, dr. Radu Ioanid, USHMM/MAE. Reel 10, vol. 21.

1941 și au fost înapoiți, au fost mânați atunci spre Scazineț, pe malul ucrainean al râului și apoi înapoiți în Basarabia, internați în lagărul Vertujeni, și apoi iar mânați pe jos, spre Atachi, și de acolo din nou la Moghilev. După ei au început să curgă convoaie de evrei din celelalte lagăre din Basarabia.

După aceea au fost aduse convoaie din sudul Bucovinei, o parte dintre evreii din Dorohoi și în cele din urmă majoritatea deportaților din Cernăuți, și, din nou, evrei care mai rămăseseră în lagărele din nordul Basarabiei.

Suferințe mari au fost îndurate și de evreii care au fost siliți să mărșăluiască spre acest punct de trecere din lagărele din Basarabia. Ei au ajuns acolo lipsiți de toate, într-o stare grea a sănătății fizice și psihice, rămășițe de familii, și printre ei bolnavi de tifos și de alte boli. Situația evreilor veniți din Dorohoi și împrejurimi era doar cu puțin mai bună: și ei erau lipsiți de orice mijloace materiale, iar majoritatea bărbaților rămăseseră în detașamentele de muncă forțată. Majoritatea evreilor din Bucovina de sud și parte din evreii din Cernăuți au reușit să-și păstreze unele din obiectele personale, îndeosebi haine și lenjerie, întrucât au fost aduși cu trenuri și n-au pribegit luni de zile pe drumuri, și deoarece trecerea Nistrului era blocată din cauza aglomerației, perchezițiile la punctele de trecere nefiind de aceea foarte amănunțite. Acești evrei au fost deportați împreună cu conducătorii lor – șefi de comunități și rabini – ceea ce a jucat un rol important în supraviețuirea lor.

Moghilev era un orașel ceva mai mare, în care, pe timpul regimului sovietic, trăiau 22.000 de locuitori. În anul 1926, numărul evreilor atinsese aproape 10.000. Orașelul a fost distrus parțial în timpul luptelor; la Moghilev au rămas în special femei, copii și bătrâni, în număr de 3.733 după masacrul comis de germani. În august 1941, orașul a suferit de inundații devastatoare pe ambele maluri ale Nistrului. Fluviul s-a revărsat după săptămâni de ploi neîntrerupte. Parte din oraș, aflat de-a lungul fluviului, a fost inundată. Străzile și ulițele erau pline de mătul gros, care ajungea până la genunchi. Numeroase case evreiești au fost inundate și complet distruse. Evreii din Moghilev n-au putut să acorde ajutor deportaților care începuseră să sosească în oraș cu zecile de mii.

Prima stație a oricărui deportat a fost o clădire mare de lângă Nistru, care folosisse înainte drept cazarmă a armatei roșii și pe care românii au transformat-o într-un lagăr improvizat, prima stație pe drumul pribegiei. Jandarmii îi mâneau pe deportați cu strigăte, îmbrânceli, lovituri cu patul puștii sau biciuiri cu cravașa spre „casa aceea feroasă fără acoperiș, fără uși și fără ferestre, care ieri a fost cazarmă, astăzi e lagăr și mâine [ne] va fi mormânt”⁴². Nu existau acolo nici un fel de instalații sanitare și cu timpul se adunaseră mormane de fecale și murdărie, care răspândeau un miros pestilențial până în depărtări. În această clădire deportații

⁴² Mărturia președintelui comunității din Suceava, Meir Teich, partea a doua. (1946), *Cartea Neagră*, III, nr. 160, p. 313.

rămâneau uneori o noapte și alteori câteva zile, până ce jandarmii îi alungau din nou afară, cu bătăi și înjurături, formând noi convoaie de deportare către mai departe, spre nordul și estul județului.

Cine și-a dat seama de pericolul acestor deportări, cine putea oferi mită, cine găsea o modalitate de a evada din cazarmă, o făcea cu riscul vieții. Această cazarmă, și alte câteva clădiri distruse ale unei școli militare sovietice, care erau amplasate pe ambele părți ale șoselei ce ducea spre oraș, au devenit cu timpul „lagărul Moghilev”, în care au fost aduși mii de evrei. Foametea în acest lagăr era atât de mare, încât mulți deportați mâncau iarba și frunzele copacilor din împrejurimi. Internații nu primeau apă. În vara lui 1942, în căutare de apă potabilă, s-a permis câtorva grupuri de evrei să sape în apropierea lagărului, dar în loc de apă au găsit o tranșee antitanc, în care fuseseră aruncate cadavrele a sute de evrei din Basarabia împușcați de germani în august 1941⁴³. Paza lagărului era foarte strictă, pentru a evita infiltrarea în orașelul Moghilev. Șefi de comunități din sudul Bucovinei, care au sosit, anterior, împreună cu comunitățile lor, au reușit uneori „să câștige bunăvoința” autorităților. Prima lor grijă, așa cum a descris șeful comunității din Suceava, a fost trecerea Nistrului „fără chinuri” – cu alte cuvinte fără perchezițiile sălbătice de pe malurile Nistrului, care se încheiau cu asasinat, fără aruncarea evreilor în apele Nistrului și fără să fie încarcerați în cazarmă⁴⁴.

Jandarmeria și Prefectura au primit ordinul de a deporta toți evreii sosiți din Basarabia și din Bucovina în direcția satului Mitchi, de pe Bug. Realitatea a fost, cu ajutorul „tranzacțiilor”, altul. Aproximativ 15.000 din cei aproape 60.000 de deportați care au ajuns la Moghilev au rămas pe loc, din care 9.000 cu aprobarea autorităților. Metoda a fost aceeași ca și cea folosită la Cernăuți (vezi vol. I, partea a II-a).

Prefectura a comunicat că orice evreu care va fi găsit în oraș fără autorizație va fi împușcat⁴⁵. Evreii care au fost prinși, în raziile inopinate ale jandarmeriei și poliției ucrainene, au fost strânși în câteva locuri, și au fost trimiși la muncă obligatorie, în așteptarea deciziei privind soarta lor.

⁴³ *Cartea Neagră*, III, p. 274.

⁴⁴ *Idem*, p. 261. Unul din fruntașii comunității Suceava, de exemplu, a trecut Nistrul înaintea comunității, a mituit șefii autorităților române din Moghilev, și a obținut permisiunea ca evreii din comunitatea sa să poată înnopta în clădirea unui cinematograful, care avea acoperiș. (*Idem*, p. 314).

⁴⁵ Protocol despre rezultatele anchetei în cazul subprefectului Alexandru Moisev, care a fost acuzat că a primit jumătate de milion de lei de la avocații Mihael Danilof și Iancu Malcheș, în numele a 176 de familii din Dorohoi (640 de evrei) pentru a primi autorizația de a rămâne la Moghilev, 18 martie 1942. Din: Ancel, *Documents*, V, nr. 141, p. 255. „Grupul Danilof”, cum a fost denumit în documente, a plătit după câteva zile încă jumătate de milion de lei pentru rămânerea la Moghilev a încă 166 de familii. Raport întocmit de comandantul jandarmeriei din Transnistria, colonelul Broșteanu, nedatat, *Cartea Neagră*, III, nr. 163, p. 316-317, vezi și *Idem*, p. 263.

„Lumea era în permanentă teamă și [gata de] mișcare. Nimeni nu era sigur că va rămâne pe loc. În fiecare zi putea veni un ordin de plecare în alt ghetou. Acest fapt îi ținea pe toți membri unei familii, strânși unul lângă altul, spre a nu fi despărțiți prin cine știe ce surpriză”⁴⁶.

Nici un deportat nu considera Moghilevul un loc adecvat pentru o existență umană. Dar toți se temeau să plece pe jos spre o destinație necunoscută. Unul dintre deportați a reușit să descrie această senzație cu claritate: „Ca să nu fim trimiși cu ceilalți pe drumurile fără sfârșit ale Ucrainei, în ploaie, în ger, fără mâncare, jefuiți, bătuți și omorâți, și aruncați pe margine de drum”. Cei care reușiseră să rămână, cu sau fără autorizații, se înghesuiau în case dărăpănate fără uși și ferestre, și încă fără acoperiș, 10-15 familii într-o singură casă dărăpănată. „Cu toții dormeam pe dușumele, îmbrăcați și acoperiți cu hainele pe care le purtam în timpul zilei... nu ne spălam cu săptămânile”⁴⁷. Murdăria și foamea creșteau din zi în zi; nu existau nici un fel de instalații sanitare, mijloace de încălzire și nici apă potabilă curată. La mijlocul lunii decembrie 1941 a izbucnit o epidemie de tifos și ea a ajutat autoritățile să-și atingă obiectivul: reducerea numărului de evrei, cu sau fără autorizații. Convoaiele duceau aproape zilnic evrei spre Bug, dar majoritatea lor nu ajungeau acolo ci erau duse, și uneori abandonate, pur și simplu, în orașele din nordul Transnistriei, pentru că uneori nu era posibil să continui să împingi rămășițe omenești, din cauza oboselii jandarmilor, condițiilor atmosferice și a terenului. Convoaiele care în toamna lui 1941 au fost îndreptate spre Bar, prin Lucineț și Copaigorod, au fost silite să meargă pe un drum care se transformase în mlaștină. Sute de evrei s-au înfundat în ea sau au fost împușcați, pentru că n-au putut continua să meargă. Douăzeci și opt de evrei din Suceava n-au izbutit să-și desprindă picioarele din noroi, și toate încercările n-au făcut decât să-i afunde și mai adânc. Avocatul Abraham Șpirer din Suceava a încercat să protesteze contra interzicerii de a veni în ajutorul celor împotmoliți; jandarmii l-au împușcat imediat. Convoaiele au trecut pe lângă ei, până când aceștia au dispărut sub noroi. O evreică, care trecând cu un alt convoi pe același drum, a reținut cumplita scenă a cadavrelor care indicau direcția de marș.

Un alt convoi de evrei din Suceava, numărând 850 de bărbați și femei, care a fost pornit la începutul lui noiembrie din Moghilev spre Șargorod, aflat la o distanță de 55 de kilometri, i-a mituit pe jandarmi pentru a nu-i duce pe „drumul scurt”, adică prin mlaștini spre moarte, căci zvonurile cu privire la înfundarea în mlaștini ajunseseră la urechile lor⁴⁸. Aproximativ 300 de evrei din județul Dorohoi

⁴⁶ Mărturia lui Ițhac Jalon din Vatra-Dornei. AYV, 03-1238, p. 7.

⁴⁷ Mărturia lui Mordchai Kogan din Bălți, Basarabia, AYV, 03-900, p. 5.

⁴⁸ *Cartea Neagră*, III, p. 261; mărturia Sarei Groskopf-Veinberg din Cernăuți. AYV, 03-1537, p. 9; mărturia lui Zeev Scharf din Suceava, AYV, 03-1526, p. 16.

care au sosit la Șargorod la 16 noiembrie 1941, majoritatea femei, bătrâni și copii, au fost obligată să continue a doua zi drumul spre Bug, în ciuda frigului, epuizării și foamei care i-au adus în pragul nebuniei. La ieșirea din localitate, convoiul a întâlnit un grup de țărânci ce veniseră să-și vândă produsele. Văzând în ce stare se aflau evreii, ele s-au crucit, au împărțit evreilor, fără bani, cele aduse spre vânzare, au îngenuncheat în fața preotului Dindelgan (care cu o zi înainte a respins cererea deportaților de a rămâne la Șargorod) și l-au implorat cu lacrimi în ochi să permită convoiului să rămână în Șargorod până la primăvară⁴⁹.

O stație intermediară se transforma uneori într-o stație definitivă; iar în alte cazuri jandarmii obligau convoaiele să continue marșul după o noapte de odihnă, pentru a se apropia cât mai mult de Bug și a ajunge cât mai departe de Moghilev. Convoaie de evrei vlăguți, opriți pentru un popas și apoi mânați mai departe de jandarmi, mureau înghețați pe drumuri, după căderea primei ninsori: „Am văzut multe grupuri, în zăpadă și pe străzi, care au căzut și au murit înghețați. Le-a văzut fețele sperate și teama și spaima de o asemenea soartă ne-a înghețat sângele în vine. Atât de mult doream să trăim și să ne bucurăm din nou de libertate”⁵⁰. Trebuie remarcat că acest fenomen s-a petrecut în lunile noiembrie și decembrie 1941, când temperaturile în județ au coborât la minus 30 de grade⁵¹.

Majoritatea deportaților schimbaseră puținele lor haine călduroase cu țărânii ucraineni, în schimbul câtorva alimente, pentru a rămâne în viață. Inspectoratul jandarmilor din Transnistria a raportat la 17 ianuarie 1942 că mulți evrei din convoaiele pornite din Odessa spre Berezovca, în sudul Transnistriei, mor înghețați: „Din cauza gerului care coboară până la 20 de grade și din cauza lipsei de hrană, a vârstei și a stării lor șubrede, mulți cad pe drum unde îngheață”⁵². În raport se consemna că jandarmii trebuie să fie schimbați pe drum pentru a putea continua să escorteze convoaiele.

Este imposibil de estimat numărul evreilor care au pierit în aceste marșuri ale morții, dar poate fi evaluat la câteva zeci de mii, având în vedere și convoaiele de pe celelalte trasee de deportare. Cadavrele acestor evrei, așa cum au indicat toți supraviețuitorii, nu au fost îngropate. În cel mai bun caz, ele erau aruncate pe câmp de către jandarmi, sau de către evreii cărora li s-a ordonat s-o facă, pradă câinilor și corbilor (și în alte cazuri, lăsate pe la marginea drumurilor). Cine încerca să-și

⁴⁹ *Cartea Neagră*, III, p. 262.

⁵⁰ Mărturia lui Selig Asher Hofer din Cernăuți, AYV, 03-1453, p. 23.

⁵¹ Mărturia doctorului Israel Halfon din Cernăuți. AYV, 03-1525, p. 11; conform altei mărturii, temperatura la Moghilev în iarna 1941/42 a coborât la minus 36 de grade. Mărturia lui Moshe Kerner din Cernăuți. AYV, 03-914, p. 7.

⁵² Buletin informativ nr. 76 întocmit de Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria, 17 ianuarie 1942. Acel, *Documents*, V, nr. 129, p. 222.

îngroape pe cineva drag, și din această cauză se oprea din marș sau rămânea în urmă, era împușcat.

În stațiile temporare, cât și în stațiile permanente, care ulterior au devenit ghetouri, nu-i așteptau pe deportați nici un adăpost pregătit, nici o clădire sau imobile prevăzute în acest scop. M.St.M. și jandarmeria desemnaseră pentru aceste situații magazine părăsite, grajduri, cocini de porci, hambare pentru grâne, uneori laolaltă cu animalele. Printre deportații din Bucovina și Cernăuți a circulat pe atunci un nou termen în idiş – *Toitenwände* (pereții morții):

„Pereții grajdurilor prezentau adesea tabloul înfiorător al șirurilor de oameni rezemați acolo, cu totul epuizați, care nu mai vorbeau, nu gemeau, nu mâncau, nu blestema, ci, într-o stare de completă prostrație, așteptau așa ceasuri sau zile, până când moartea îi culca fie pe pământ, fie de-a curmezișul altui cadavru”⁵³.

Este greu de reconstituit traseele convoaielor din Moghilev spre Bug, întrucât în afară de marile convoaie au existat zeci de convoaie mici, constituite în raport cu numărul jandarmilor și polițiștilor ucraineni care erau atunci disponibili pentru escortat, pe baza unor ordine ad-hoc emise de prefectură, sau în funcție de mita pe care grupuri de evrei au reușit s-o adune pentru a rămâne împreună, sau în funcție de alți factori⁵⁴.

În general, se pot distinge trei direcții principale ale convoaielor: prima, direct spre Bug, cu direcția satul Mitchi, despre care nici jandarmii și nici ofițerii nu știau exact unde se află și, din acest motiv, au lăsat evrei la Tivriv, Voroșilovca (situat chiar pe Bug), Zatișie, Crasnoie, Capusterna și alte târguri de pe drum. A doua direcție generală era spre localitatea Jmerinca, care se afla foarte aproape de granița cu Reichkommissariatul Ucraina, și despre care mulți jandarmi credeau că și ea se află pe Bug. Mai aproape de graniță se afla satul Cazaciovca; în drum spre el, mulți evrei au fost lăsați la Stanislavcic, Pasivca, Halcineț, Popivți, Grabivți ș.a. A treia direcție generală era spre localitățile situate de-a lungul graniței de nord-vest a Transnistriei, în vecinătatea liniei ferate Moghilev – Bar, prin Hrinovca, Copaigorod, Chianovca, Cuzminț, Balchi ș.a.

„Fericiți” din rândurile deportaților erau cei ai căror conducători au reușit să mituiască subprefectul, ofițeri de jandarmi și ofițeri din Comandamentul german din Moghilev, pentru a fi transportați cu camioane germane spre ghetouri ca Șargorod, Copaigorod, Djurin, Murfa sau mai depărtate, ca Jmerinca. Prefectura a stabilit chiar un tarif „oficial” pentru fiecare camion german: 125.000 de lei pentru un camion și 50.000 de lei pentru o camionetă. Banii erau adunați de subprefectul

⁵³ *Cartea Neagră*, III, vol. 260.

⁵⁴ O grupă de 50-60 de evrei din Siret s-a organizat să plece împreună la Djurin de teama arestărilor printre deportații care nu aveau autorizație de rămânere în Moghilev, și a mituit jandarmi să-i ducă acolo! (Mărturia lui Ițhak Lupan din Siret, AYY, 03-915, p. 3-4.)

Gheorghe Colnev și pretorul Fuciu, cu acordul prefectului, colonelul Dumitriu, și al locțiitorului său, locotenent-colonelul Băleanu. Toate „înțelegerile” au fost verbale, fără chitanțe și fără dovezi în scris. Pe măsură ce evreii au sărăcit și numărul solicitanților s-a redus și prețurile au coborât, ajungându-se la 40.000-50.000 de lei pentru un camion.

Ancheta deschisă în urma unor denunțuri a scos la iveală că s-a acumulat „un fond de 6 milioane de lei”, care au dispărut fără urmă, aflat la dispoziția prefectului sau a adjuncților săi Colnev și Moisev. Conform declarațiilor celor anchetați, banii au fost împărțiți între funcționari, și au fost folosiți pentru renovări, distracții și diverse donații. Comandantul Jandarmeriei din Transnistria a anchetat cazul și a ajuns la concluzia că s-au provocat daune morale Guvernământului român: „Au traficată și creat fonduri care jignesc profund sentimentul național, prin eludarea ordinelor de curățire a Țării de elemente evreiești ostile și periculoase pentru siguranța Statului”⁵⁵. Drept urmare, noul prefect și subprefecții au fost demși din funcții. Cei doi prefecți care au fost înlocuiți la Moghilev (dar și prefecți din alte județe), pretori, comandanți de jandarmerie, funcționari ai prefecturii – toți aceștia se jucau cu viața evreilor, folosindu-și puterea de care se bucurau pentru a le stoarce până la ultimul ban. Metoda de mituire era simplă: conducătorul unui grup de evrei, în general din aceeași localitate, lua inițiativa, aduna bani sau obiecte de valoare, găsea calea de a ajunge la prefect sau la unul din oamenii săi de încredere, sau la pretor, oferea mită și primea autorizația pentru grupa sa de evrei să rămână pe loc. Dar asta nu era suficient: la Moghilev s-au dat de câteva ori ordine de alungare a evreilor în lagărele de pe Bug, și cine nu putea să plătească noul tarif, era deportat. Pretorii raioanelor Șargorod și Copaigorod, Ioan Vodă și Iosif Dindelgan, au cerut la începutul lui ianuarie 1942 câte 5000 de lei de evreu, pentru a nu-i deporta spre Bug. Întrucât nu s-a putut aduna suma cerută, au început negocieri și suma a fost redusă⁵⁶.

La 30 noiembrie 1941 a avut loc prima deportare din Moghilev a evreilor fără autorizații; câteva mii de evrei care au fost prinși pe străzi au fost deportați în convoaie, spre Bug. Întrucât majoritatea au fost prinși pe străzi, mulți copii au rămas fără părinți. La 20 decembrie 1941 a avut loc o a doua vânătoare de evrei fără autorizații, dar de data aceasta recolta a fost slabă, și doar ceva mai mult de 500 au fost prinși și închiși în lagăr (în cazarmă). Puțin din cei închiși au reușit să

⁵⁵ Referatul lui Emil Broșteanu, comandantul Jandarmeriei din Transnistria, nedatat, *Cartea Neagră*, III, nr. 109, p. 191-192; vezi raportul nr. 1 din 18 martie cu privire la aceeași chestiune întocmit de Broșteanu și Dumitru Ștefănescu, inspector general administrativ în Guvernământul Transnistriei. Din: Ancel. *Documents*, V, nr. 142, p. 255-260. Raportul noului comandant al jandarmeriei din Transnistria, M. Iliescu, despre demiterea prefectului Băleanu și subprefecților Moisev și Colnev, 13 mai 1942. *Idem*, nr. 148, p. 268.

⁵⁶ *Cartea Neagră*, III, p. 266.

evadeze din clădire în schimbul unor sume de bani plătite în general unor simpli jandarmi care voiau, și ei, să câștige; toți ceilalți au fost deportați, pe jos, mai departe⁵⁷. La 16 decembrie 1941 au început pregătirile pentru deportarea a 4000 de evrei spre lagărul Scazineț, inexistent la momentul respectiv.

„Descongestionarea” Moghilevului, cum au denumit autoritățile deportările din oraș, a continuat până în primăvara lui 1943. În acest scop a fost înființat un lagăr special de detenție la Scazineț, unde au fost deportați aproximativ 4000 de evrei; supraviețuitorii celor care au fost închiși în lagăr (cei care n-au murit de foame, de boli ori n-au fost împușcați) au fost mânați spre lagărele de pe Bug. De asemenea, mulți evrei prinși pe străzile din Moghilev cu ajutorul polițiștilor ucraineni și al câinilor au fost transportați, cu trenul sau pe jos, în lagărul morții de la Peciora, pe malul Bugului, în anii 1942-1943.

Mii de evrei au fost alungați din ghetourile din județul Moghilev în lagăre improvizate în păduri. Multe mii de evrei au fost siliți să treacă pe teritoriul ocupat de germani, sau au fost predați încă de pe malul românesc soldaților și locuitorilor germani, și au fost executați. Mii de tineri evrei din județ au fost trimiși în lagărele de muncă germane sau românești din sudul Transnistriei. Guvernământul Transnistriei și comandamentele armatelor române au emis în permanență, până la mijlocul anului 1943, diverse ordine pentru mutarea evreilor dintr-un loc în altul, de obicei spre est, spre Bug.

Se poate afirma, că în general, județul Moghilev a devenit cea mai mare concentrare de evrei din Transnistria, în contrast cu planul român inițial: scopul regimului de ocupație român fusese întotdeauna de a-l „rarefia” de evrei.

Prin Iampol

La Iampol, punct de trecere peste Nistru, având în față localitățile Soroca și Cosăuți, se putea ajunge, din lagărele din Basarabia, numai mergând pe jos. Singura excepție de la regula generală a constituit-o grupul de evrei din Cernăuți și Dorohoi, care a fost adus cu trenurile până la Mărculești, de unde, după câteva zile, a fost trimis mai departe, pe jos, parte spre Cosăuți și parte spre Rezina – punct de trecere peste Nistru, situat spre sud. În general, direcția majorității convoaielor care au trecut podul de la Iampol era spre Obodovca, prin Crijopol, și de acolo – după eșecul planului de a împinge convoaiile peste Bug – deportații erau împrăștiați prin sate situate chiar pe Bug, și în localități ca Berșad, Țibulevca și chiar Balta.

Convoaiile parcurgeau pe jos județul Juguștru și continuau spre extremitatea sudică a județului Tulcin, și de acolo spre nord și sud, spre destinațiile de pe Bug sau din apropierea lui; județul Juguștru, așa cum românii au denumit întinderea de

⁵⁷ *Idem*, p. 263, 265.

la est de Nistru nu se învecina cu Ucraina de sub ocupație germană ci cu județele Tulcin la est și Balta la sud-est, și de aceea este explicabil efortul de a nu lăsa evrei pe acest teritoriu. Într-adevăr, în acest județ au fost înființate probabil doar 8-9 ghetouri, în special din cauza existenței unor evrei localnici. Majoritatea convoaielor care au traversat județul au fost îndreptate spre est, cât mai departe posibil de reședința județului Iampol, situat chiar pe malul Nistrului. În acest județ, ca și în județul vecin Moghilev, atitudinea populației locale față de deportați era, în general, ostilă. Comandantul jandarmeriei a raportat în luna noiembrie 1941 că „în comunele unde sunt plasate convoaie populația toată arată pe față nemulțumirea și nu dorește să-i primească”⁵⁸.

Iampol, spre deosebire de Moghilev, nu a devenit o mare concentrare de evrei. Nici aici, ca și în toate punctele de trecere nu s-a permis deportaților să rămână pe loc. Fiecare convoi staționa câteva zile în vechea stație de graniță sovietică, și se formau convoaie noi, care erau trimise spre Bug. Parte din evreii localnici au părăsit orașul împreună cu armata sovietică în retragere, dar majoritatea au fost uciși de Einsatzgruppe 10 a; această unitate a scos în evidență într-unul din rapoartele sale ura profundă pe care locuitorii ucraineni din regiune o purtau evreilor⁵⁹. Dintre acești locuitori au fost recrutați polițiștii ucraineni și moldoveni care i-au ajutat pe naziști săucidă majoritatea evreilor locali, iar o dată cu sosirea românilor au primit o nouă misiune, din cauza numărului insuficient de jandarmi în județ, să escorteze convoaiele spre Bug. La Iampol au rămas câteva sute de evrei locali; ei, și încă 350 de deportați, majoritatea meseriași în diverse domenii, au fost lăsați la ordinul prefecturii să rămână pe loc, deoarece era nevoie de ei pentru refacerea localității. Fiecare dintre convoaiele care au trecut prin Iampol a lăsat pe loc zeci de cadavre de evrei, printre victime fiind mai ales bătrânii, dar și cei care, îmbătrânind brusc, nu mai erau în stare să continue drumul. De acolo convoaiele își continuau mersul spre Crijopol printr-un noroi adânc, care și el a rarefiat rândurile evreilor.

„Ca să facem o groapă pentru mama, tata sau alt scump al familiei, căzut victimă, trebuia să dăm jandarmului un bacșiș prețios, fără ca nimeni să spună măcar un „kadiș” (rugăciunea pentru morți – J.A.) pentru sufletele acestor martiri”⁶⁰. Pe acest fragment al traseului de deportare, și mai ales după trecerea prin satul Molocnea (vezi în continuare), mulți copii au rămas orfani, după ce părinții lor erau împușcați, sau cădeau pe drum și nu se mai puteau scula. Într-unul din popasurile făcute în drum spre Obodovca, o țarancă ucraineană a cerut câtorva

⁵⁸ Raportul jandarmeriei din Transnistria privind activitatea sa până la 20 noiembrie 1941. Arhiva Odessa, 2242-4 c-4, p. 18.

⁵⁹ Raport din 5 august, Documentele de la Nürnberg, Na 2949, p. 23.

⁶⁰ M. Mircu, *Pogromurile din Basarabia și alte câteva întâmplări*, București, 1947, p. 27-28.

evreice s-o urmeze și le-a condus la o vizuină în pământ, unde ascunseseră doi copii mici, un băiețel și o fetiță, hrănindu-i în secret; ea a cerut evreicelor să-i ia cu ele:

„Copiii erau atât de speriați, încât nu au vrut cu nici un chip să vină cu noi. Țăranca ne-a cerut să-i luăm, dar nu am reușit. Era ceva în comportamentul lor care [amintea] de pisici sălbatice. Probabil că suferiseră un șoc teribil. Ne-au alungat mai departe și am lăsat copilașii în mâinile destinului”⁶¹.

Voluntarii ucraineni maltratau pe deportați, mai ales în popasul de noapte, pe drumul spre Crijopol, care s-a făcut pe câmp, sub cerul liber, în ploaie sau în zăpadă; în afară de violuri, ei obișnuiau să bată evreii până îi omorau. La Crijopol, unde se făcea un popas de două-trei zile înainte de continuarea marșului, rămăsese un număr redus de evrei localnici care nu erau în stare să ajute mii de deportați. Mulți dintre ei au fost uciși de aceeași unitate a Einsatzgruppe D, care a acționat la Iampol. Jandarmii și soldații români au organizat dintre supraviețuitori unul din primele convoaie din regiune care a fost deportat în lagărele de pe Bug. Convoaiele din Basarabia făceau un popas într-o sală mare de teatru sau în clădirea distrusă a unei școli, și apoi erau silite să continue spre destinațiile de pe Bug. Au fost și unii care n-au mai fost capabili să continue marșul dar nici nu puteau fi împușcați pe loc, deoarece, de fapt, nu rămăseseră în urma convoiului.

În Crijopol au fost duși în clădirea unei școli unde zăceau evrei bolnavi de tifos. Erau deportați dintr-un convoi anterior din Bucovina, care au fost abandonați în acest loc când convoiul și-a continuat drumul, fiindcă erau în stare de inconștiență și nu puteau să meargă⁶².

Pe la sfârșitul operațiunii de deportare, când nu mai puteau fi trimise noi convoaie, jandarmii au lăsat pe loc câteva sute de deportați care au fost înghesuiți în case părăsite ale evreilor localnici care fuseseră uciși. Acesta a fost începutul ghetoului local.

Următorul popas al convoaielor era Obodovca.

Scenele „pereților morții” s-au petrecut și pe acest traseu de deportare. La 16 noiembrie a sosit la Obodovca unul din convoaiele care plecaseră din Mărculești la începutul lui noiembrie.

Sute de cadavre de evrei care au murit de foame, de epuizare sau au fost împușcați de jandarmi marcau traseul deportării. Acest convoi a fost jefuit de însoțitorii ucraineni; deportații nu mai aveau ce să ofere țăranilor în schimbul alimentar. Mulți au cules sfeclă și diverse ierburi de pe câmp în încercarea de a-și potoli foamea. La Obodovca deportații au fost adăpostiți în grajduri, în așteptarea

⁶¹ Mărturia lui Sally (Sara) Gdanski din satul Văcovul de sus, din sudul Bucovinei, AYV, 03-1126, p. 13-14.

⁶² Mărturia lui Mosche Brunnwasser din Storojineț, AYV, 145, p. 12.

continuării marșului. Pretorul, în colaborare cu comandantul jandarmilor locali și, cu ajutorul ordonanței sale, a organizat percheziții corporale și scotocirea bagajelor evreilor, dar n-au găsit mare lucru. De aceea, ei au propus deportaților disperate opțiunea atrăgătoare de a rămâne în sat, plătind cu aur, dolari sau bijuterii⁶³.

Majoritatea deportaților au rămas în grajduri, în așteptarea deportării. Un convoi format din 780 de deportați a fost expediat după două zile spre satul Luhova de pe Bug. Șeful satului ucrainean, și singurul reprezentant al autorității în sat, i-a întâmpinat pe deportați cu cuvintele: „aici va fi mormântul vostru!” Toți deportații au fost băgați într-un grajd fără ferestre, împreună cu animale. Ușile au fost închise pe dinafară și numai o dată la două zile evreii căpătau permisiunea de a ieși pentru a se aproviziona cu apă din râu.

Alte convoaie au făcut un înconjur și mai mare, și în locul drumului „scurt” spre Bug au fost mânați prin Crijopol, Tomașpol, Zabocrici și, în cele din urmă, Obodovca, cu intenția vădită de a reduce rândurile (vezi în continuare). În colhozul din satul Molocnea era o groapă comună deschisă, în care mișcau încă oameni în agonie:

„Am fost avertizați de către cei care ne-au întâmpinat: «cine intră în Molocnea, nu mai iese viu»! Mii de bolnavi de tifos, mii de cadavre. Nici un pic de apă, nici o bucată de pâine, nici un ajutor sanitar de nicăieri.

Suntem băgați – oameni relativ sănătoși, în acest iad și vedem cum sute de suflete evreiești își dau în fața noastră sfârșitul”⁶⁴.

Prin lagărul de tranzit descris anterior din acest sat, raionul Obodovca, județul Balta, au trecut peste 25.000 de deportați, și într-o anumită perioadă s-au aflat în lagăr 16.000 de deportați și evrei locali care erau în drum spre lagărele de pe Bug. Până la plecarea lor ei au fost adăpostiți în câteva grajduri distruse și contaminate, care constituiau un teren propice pentru izbucnirea tifosului. În grajduri rămăseseră și cadavrele evreilor aduși cu convoaiele anterioare și care muriseră acolo⁶⁵.

La mijlocul lui noiembrie 1941, a sosit un convoi cu peste zece mii de evrei. Pretorul Dumitru Sofianu și comandantul jandarmeriei din localitate, Dorcescu, deveniseră stăpâni absoluți asupra vieții evreilor. Ei n-au permis deportaților să locuiască în târg, în afară de câțiva care au plătit mita cerută. Mai întâi au rarefiat și ei convoiul, și, după câteva zile au organizat câteva convoaie cuprinzând în total 2000 de evrei, și i-au trimis în patru direcții diferite: 780 au fost trimiși la Luhava

⁶³ *Cartea Neagră*, III, p. 262.

⁶⁴ Mircu, p. 28.

⁶⁵ *Pinkas Hakehilot*, Romania, I, p. 473. Ernst Zuker, care a fost deportat la Obodovca, a relatat că a auzit zvonuri despre atrocitățile de la Molocnea: „Cine merge acolo nu se mai întoarce” și când a primit ordinul de plecare acolo „am înghețat de frică, am început să plâng și să implor... în casă a început doliul când am auzit vestea” (Mărturia lui Ernst Zuker din Cernăuți, AYV, 03-1546, p. 7).

de pe Bug, circa 560 la Tarcanovca; al treilea grup de 200 de evrei a fost trimis la Molocnea, la moarte sigură, și 400 în satul Mala Kiriuca.

„Eu am fost trimis, după câteva zile, la Tarcanovca cu încă 550 de evrei. Ne-am întors de acolo în număr de 117-118. Dormeau și aici în cocini de porci. Când trebuia să îngropăm morții, făceam mai întâi foc, căci pământul era așa de tare înghețat, încât era imposibil de săpat în el. Aici a murit mama mea. Timp de 7 zile am dormit lângă cadavrul mamei, deoarece gruparii au refuzat s-o îngroape până nu le-am dat o haină”⁶⁶.

Ceilalți au fost îngrămădiți în grajduri și cocini, și în scurt timp foamea și tifosul i-a exterminat. Tortura cea mai mare a constituit-o setea, întrucât fântânile aparțineau țăranilor, care adesea au interzis evreilor să scoată apă din ele de teama tifosului⁶⁷.

La Obodovca rămăseseră 15 familii de evrei localnici. Înainte de sosirea convoaielor, autoritățile române au răspândit printre ei zvonul că urmează să fie aduși din România delincvenții evrei, care au fost pedepsiți cu deportarea. De aceea, la început, ei au evitat să vină în contact cu deportații, ba chiar și-au părăsit locuințele, dar în scurt timp și-au dat seama că au fost înșelați, și au revenit la casele lor. Suferința deportaților i-a mișcat până în adâncul sufletului, și cu toate că erau puțini, și săraci lipiți pământului, le-au acordat tot ajutorul de care erau capabili.

Pentru o parte din deportați, Odobovca nu era stația finală a calvarului deportării. Numărul morților din grajduri creștea de pe o zi pe alta, iar deportații nu erau în stare să-i îngroape. Pretorul a decis din nou să reducă numărul evreilor, trimițând câteva sute, escortați de jandarmi, în localitatea mai mare din vecinătate, Berșad, aflată la est de Obodovca și mai aproape de Bug. Spre Berșad se revărsau din altă direcție, convoaie mari de evrei, care veneau și din Balta, prin punctul de trecere Râbnița. În scurt timp s-a creat la Berșad o concentrare de 22.000 de evrei flămânzi, bolnavi de tifos și de alte boli contagioase. Pretorul Sofianu, agronomul Ștefănescu și locotenentul Stoicescu din unitatea militară încartiruită în zonă au ordonat celor câtorva mii de evrei care rămăseseră în Obodovca să părăsească târgul. Cel mai crud dintre cei trei s-a dovedit o fi locotenentul Stoicescu (împreună cu soldații lui), și care, de fapt, nu avea nici un fel de prerogative în probleme evreiești. „El a lovit cu cizmele în pântecul unei femei gravide și a crăpat cu un baston gros capul unui avocat [evreu] din Zastavna”. Agronomul Ștefănescu, care nici el nu era autorizat să-i supravegheze pe evrei, obișnuia să se învârtască, călare, îmbrăcat cu o haină militară, printre convoaiele de deportați și să lovească cu biciul, în dreapta și în stânga, lovind în copii și bătrâni, fără motiv. Spre deosebire de ei, pretorul Sofianu „iubea” evreice dar ura copiii.

⁶⁶ Mărturia lui Israel Parikman din Secureni, AYV – 1460, p. 11.

⁶⁷ Mărturia lui Sally Gdanski, p. 6, AYV.

Când cei trei au ajuns la concluzia că vor rămâne prea mulți evrei în localitate, și că majoritatea erau bolnavi de tifos, au hotărât să scape de ei prin simpla metodă românească, de deplasare a unui convoi dintr-un loc în altul, fără motiv și fără ordin. Lungul convoi a fost mânat spre Cicelnic, în timp ce agronomul se învârtea călare, printre evrei, și ca un nebun îi biciuia cu un bici mare, pentru a-i grăbi. Din Cicelnic, convoiul a fost mânat spre Țibulevca, și apoi înapoi la Obodovca. Aproximativ șaizeci la sută dintre deportați au murit pe acest drum. Cadavrele lor au rămas două săptămâni în noroi, și apoi în zăpadă. În fiecare dimineață cadavrele erau adunate și azvârlite „ca mormane de gunoaie”. Câini înfometați așteptau să le sfășie⁶⁸.

Satul Verhovca, aflat la opt kilometri nord-vest de Obodovca, a servit ca unic punct de rarefiere a concentrării din Obodovca. La sfârșitul lui octombrie și începutul lui noiembrie 1941 au fost transferați acolo circa 1200 de evrei, și înghesuiți într-un grajd mare și în casele celor unsprezece familii de evrei care locuiau acolo. O fetiță evreică de doisprezece ani a făcut parte dintr-un convoi, care a notat în jurnalul ei în limba română despre suferințele de pe drum și intrarea în sat:

„5 noiembrie 1941. Fiecare strângea ultima putere și-o lua serios înainte. Poate sunt într-adevăr ultimii opt km. pe care-i fac – se gândea fiecare. Am ajuns într-un sat – Strativca – unde am căpătat pentru prima dată puțină apă de la țărani. Au mers încă câteva ore, ore care mi se păzură un an, și-am ajuns într-un sat mic, murdar și pustiu anume Verhovca. Se vedeau colibe mici dărâmate, fără uși și fără ferestre, făcute din pământ, al căror acoperiș de paie se împrăștia în toate părțile la suflul vântului care bântuia pe acolo. În dosul acestor colibe era un grajd mare, fără acoperiș, ferestre și uși, în care ni s-a dat voie să ne odihnim. Paiele murdare împrăștiate pe jos erau acum mult mai plăcute decât așternutul. De două zile ne tot chinuim în grajd. Pe lângă pereți veneau tiptil, furișându-se, evreii ucraineni din Verhovca cu câte ceva de mâncare.

În ziua de 9 noiembrie 1941 am intrat în ghetou. Eram câteva mii de evrei și în ghetou erau exact 26 de colibe. Fiecare se mulțumi cu un colțișor, fie cât de mic, numai să se odihnească. La unele dintre aceste colibe se aflau încă câțiva evrei ucraineni, foști ascunși pe la țărani în timpuri grele.

Coliba în care am intrat, – o colibă mică de pământ, împărțită în patru cămăruțe, cu găuri în pereți, bătuți cu scânduri care ne serveau ca ferestre, fără acoperiș și fără toate cele necesare. Într-un colțișor mic, în una din aceste cămăruțe, ne-am strâns și noi pe puține paie să murim împreună⁶⁹.

⁶⁸ Mircu, p. 28-29.

⁶⁹ Yona Maleron, *Od Teți Mi'Can* (Totuși veți pleca de aici), Ierusalim, Seria pentru tineret. AYV, 1980, p. 23-26.

În Țibulevca „veche”, alt punct de răspândire al deportaților care treceau prin Iampol, situația era asemănătoare. Convoiu de evrei din Rădăuți și din alte localități din sudul Bucovinei a parcurs drumul pe jos, în decurs de patruzeci de zile, și la intrarea în grajdul unde au fost cazați, numărau 1.270 de evrei în viață. Cu toate că în apropiere exista o fântână, evreilor li s-a interzis să se apropie de ea și deportații au fost nevoiți să bea apă dintr-o baltă creată de ploaie, majoritatea lor îmbolnăvindu-se de dizenterie⁷⁰. După trei luni au rămas în viață doar 210. Nici în acest sat nu exista o stație de jandarmerie, iar mortalitatea era „naturală”. Unui delegat al deportaților trimis la jandarmeria din Obodovca pentru a atrage atenția asupra numărului mare de decese i s-a răspuns că jandarmeria este interesată doar de un singur lucru: „lista morților”! „Trei mari morminte de mase de oameni, fără identificare, aruncați cu hainele cu tot pe ei, au rămas la Țibulevca Veche de pe urma nefericiților deportați din Rădăuți și alte localități bucovinene”⁷¹.

Berșad a devenit cel mai mare loc de concentrare a convoaielor din Iampol. Convoiu care a părăsit Cernăuțiul la 13 octombrie 1941 a ajuns la Berșad la 2 decembrie 1941. Este imposibil de apreciat numărul victimelor din drum, întrucât la Mărculești s-a format un nou convoi.

Un lucru poate fi stabilit cu certitudine: „copii sub cinci ani n-au supraviețuit până la Berșad... ei au murit în mod îngrozitor pe drum. I-a înfrânt foamea, gerul și epuizarea”⁷². Parte din evreii aduși la Berșad au fost deportați mai departe la Vostovca, Bendizovca și Manicovca. Pretorul Constantin Alexandrescu a fixat un tarif de zece mii de lei de evreu în schimbul permisiunii de a se muta din grajduri și cocinile unde erau deținuți la început, evreii din convoaie, în casele dăruite ale târgului. Cine n-a plătit – și marea majoritate a deportaților n-a putut să plătească – a fost trimis mai departe în convoaiele spre Bug, spre satele menționate înainte sau spre Obodovca și înapoi. Cei care nu aveau lei românești puteau plăti cu bijuterii sau chiar cu haine. Spaima de ce putea să li se întâmple într-un nou convoi și-a atins scopul, și cine putea să plătească a plătit sau și-a predat bunurile pe care le mai avea⁷³.

Cât privește convoaiele aduse în satele situate chiar pe malul Bugului, condițiile în care au trăit acolo deportații au fost și mai îngrozitoare decât cele din ghetourile pe unde fuseseră împrăștiate convoaie, întrucât, în afară de jandarmi și poliția ucraineană, se aflau acolo grăniceri români și germani, soldați și germani localnici, care vizitau din când în când malul românesc al Bugului și luau sau primeau evrei.

⁷⁰ *Cartea Neagră*, III, p. 262-263.

⁷¹ Mărturia lui Hana Cohen din Rădăuți, AYV 03-1423, p. 3.

⁷² Mărturia lui Trude Melik, p. 3.

⁷³ Fragment din actul de acuzare în procesul primului grup de criminali de război judecați în anul 1945, *Cartea Neagră*, III, p. 318-319.

Majoritatea celor 30.000 de evrei deportați prin Râbnița au dispărut în lagărele morții din județul Golta și aproape că n-au rămas martori să descrie suferința deportării de pe acest traseu. În mod general se poate afirma că planul de exterminare a acestor evrei în lagărele de pe Bug a reușit, în ciuda greșelilor de orientare ale jandarmilor și a faptului că scopul de a aduce pe evrei la Bobric și Crivoi-Ozero n-a fost îndeplinit. În loc de a orienta convoaiele mânațe pe acest traseu din lagărele din Basarabia spre un singur obiectiv, evreii au fost duși spre două obiective diferite; cei care au fost mânați spre „regatul morții” au fost uciși, iar cei care au fost duși spre județul Balta au supraviețuit în mod temporar. În orice caz, este important de notat că membrii acelor familii despărțite în mod arbitrar în lagărele din Vertujeni și Mărculești au aflat încă atunci, din zvonuri, că nu există speranța de a-și revedea în viață rudele trimise la Râbnița, întrucât toți urmau să fie uciși în timpul traversării sau imediat după aceea, pe malul celălalt al Nistrului. Acest zvon nu era corect, întrucât masacrul în masă s-a îmfăptuit pe Bug, ori în drum spre el.

Din cei aproximativ 3500 de evrei locali, în decembrie 1941 se mai aflau la Râbnița doar 1467. Restul au fost mobilizați în armata sovietică, au fugit din localitate sau au fost uciși pe drumuri. Ca și în celelalte puncte de trecere în Transnistria, s-a interzis și aici deportaților să zăbovească sau să rămână în orașel. Un evreu care a fugit din Chișinău la izbucnirea războiului, dar n-a reușit să se refugieze pe teritoriul sovietic, rămânând la Râbnița, a descris ce li s-a întâmplat primilor deportați care au trecut râul în septembrie 1941: „Bătrâni cu capul gol, ducând copiii în cârcă, de abia trăgându-și sufletul, oameni desculți, într-un noroi până la genunchi. Plouase câteva zile la rând. Convoaiele sunt încadrate de jandarmi. Se ivesc corbii. Apar din când în când funcționarii [români] localnici care sub diferite amenințări sau cu forța scot ultimele cârpe sau lucruri de preț pe care le mai posedă deportații... Plouă încontinuu. Ici și colo se văd trupuri de oameni istoviți, căzuți pe drum. Corbii localnici se reped asupra bietelor zdrențe omenești și le despoaie de ultimele cârpe”⁷⁴.

În încercarea de a-și salva copii de la deportare în convoaie spre destinații necunoscute, după operațiunile de exterminare ale Einsatzgruppe în județ, câțiva evrei rămași în Râbnița și-au încredințat copiii unor familii creștine spre a fi adoptați. Un număr necunoscut de părinți și-au măritat fiicele cu români locali. Acest fenomen se pare că a fost specific Râbniței și județului Balta.

⁷⁴ Manuscris nesemnat, cuprinzând un număr de mărturii ale supraviețuitorilor din Transnistria. A.YV PKR, colecție de mărturii care a fost folosită la pregătirea Enciclopediei Comunităților din România (*Pinkas Hakehilot Romania*), mărturia nr. 69, p. 1081.

Din Râbnîța convoaiele au fost duse spre Birzula, aflat la 40 de kilometri nord-est de târgul de reședință al județului. Se știe că majoritatea evreilor din Chișinău au fost mânați spre Bug pe acest traseu. Înainte de sosirea convoaielor, nu se aflau acolo jandarmi. Comandantul Jandarmeriei din Transnistria a cerut la 11 octombrie 1941 de la Guvernământ să trimită acolo o unitate de jandarmi din cauza importanței locului și pentru a face față „nevoilor de siguranță”⁷⁵. Marșul spre Birzula dura câteva zile, printre sate. Dintre toți cei care l-au parcurs au rămas numai doi martori, și numai unul dintre ei a ținut minte traseul. La Birzula, o mică localitate dar nod important de linie ferată, locuiau înainte de război circa 3.500 de evrei; la sosirea convoaielor mai erau în viață un număr necunoscut de evrei. Drumul de la Râbnîța la Birzula a durat două-trei zile, și unicul martor care și l-a reamintit a subliniat că „aici a început tragedia”.

Școala distrusă și grajdul din apropiere au folosit ca adăpost temporar pentru mii de evrei. Aici au izbucnit câteva epidemii, și numeroase cadavre au fost lăsate neîngropate. La Birzula a fost instalat permanent un pluton de jandarmi pentru a organiza convoaie noi spre următoarea stație – lagărul de tranzit Vazdovca (acest nume este menționat și ca Vasdovca, Gvasdovca, Grozdovca) în drum spre Bug. Lagărul era situat în acest sat din județul Balta, la o distanță de circa 35 de kilometri de reședința de județ și circa 75 de kilometri de Birzula. În convoaie au fost băgați cu forța și evrei din Birzula. Drumul spre lagăr dura 3-4 zile de mers pe jos:

„Eram conduși de un plutonier de jandarmi, un sergent [pe care-l] chema Vasilescu, și câțiva jandarmi. Vasilescu se lăuda că făcea parte din „brigada morții”. Mereu auzeam împușcături și Vasilescu striga către [alt] plutonier: încă unul împușcat. Când auzeam 13, 14, 15 plutonierul striga – ajunge! Așa au fost împușcați în câteva zile peste 50 de suflete, acei care rămăneau în urmă... Prin satele pe unde am trecut, țărăncile când vedeau că vine un convoi de evrei puneau pe jos pachete de mâncare, căci nu aveau voie să împartă. Noi nu aveam voie să ne aplecăm dar cu riscul [vieții] ridicam [câte] puțin. Așa am ajuns într-un colhoz la Vazdovca în luna octombrie 1941”⁷⁶.

Colhozul din acest sat era mic și nu putea adăposti mii de deportați aduși din Chișinău, din Bălți și din alte localități din Basarabia. Evreii au fost adăpostiți în pivnițe, poduri, grajduri și sub cerul liber, în ploaie și frig:

⁷⁵ Colonelul Broșteanu către Guvernământul Transnistriei, 11 octombrie. Arhiva Odessa 2242-1-1067, p. 66.

⁷⁶ Mărturia unui supraviețuitor din lagărul morții Bogdanovca. Haim Cogan din Chișinău, – notată – de el la Bat-Yam la 24 aprilie 1963. AYW, PKR-V, mărturia nr. 4, p. 35-37. Al doilea martor, Feingold, și el supraviețuitor din Bogdanovca, a fost intervievat de autor la Tel Aviv, la 2 iunie 1994 (vezi în continuare).

„Sute de morți stăteau printre noi în noroi iar noi ca sălbateci mergeam peste morți ca pe un trotuar. Mulți au fost împușcați de placul jandarmilor. Cu ochii mei vedeam cum jandarmii trăgeau în poduri [în evrei]. Este de nedescris ce s-a petrecut la Vazdovca care făcea parte din județul Golta⁷⁷.”

Primul convoi care a trecut Nistrul via Rezina spre Bug a trecut prin Birzula în jurul lui 1 octombrie 1941, și a continuat spre Vazdovca, unde s-a oprit. Un sfert din numărul evreilor au fost uciși în drum spre popas, care a devenit o stație finală pentru majoritatea lor. La intrarea în lagărul improvizat deportații erau primiți de un jandarm care-i număra cu o lovitură de par pe spinare. Ofițeri de jandarmi au fotografiat cadavrele de evrei împușcați pe drum, aproape dezbrăcate⁷⁸. Când au sosit la Vazdovca alte convoaie, existau acum în județ destui jandarmi și voluntari ucraineni și români pentru a escorta pe evrei spre Bug.

Următoarea stație a convoaielor formate din nou la Vazdovca a fost cătunul Zahariovca, care aparținea comunei Ivanovca, raionul Vradievca, județul Golta⁷⁹. În drum spre acest sat, după ce au ieșit din Vazdovca, s-au înregistrat cazuri de evrei ucraineni care au încercat să evadeze din convoi.

La 18 decembrie 1941, prefectul județului Balta, colonelul Nica, a ordonat comandantului legiunii de jandarmi din județ să cerceteze informațiile pe care le-a primit prefectul județului vecin, Ananiev, că mulți evrei au fugit din lagăre, și că în timpul nopții pot fi văzute luminile focurilor aprinse de ei pe câmpuri⁸⁰. Prefectul județului Ananiev, colonelul Constantin Bolintineanu, era îngrijorat de acest fenomen; după părerea sa „situația prezintă pericol din punct de vedere al siguranței deoarece aceștia se pot organiza în cete și la un moment dat ar putea acționa”⁸¹. Ancheta făcută de legiunea de jandarmi Balta a confirmat că la începutul lunii decembrie 1941 au evadat evrei dintr-un convoi care a părăsit Vazdovca spre Golta, și din raport se putea deduce că ei au fost uciși⁸².

În timp ce aceste convoaie își continuau drumul spre Zahariovca, polițiștii din Balta au scos pe evreii din ghetoul pe care ei înșiși îl înființaseră cu o lună înainte și i-au trimis în convoaie în direcția sud-est cu aceeași destinație – lagărele

⁷⁷ *Idem*, p. 37-38.

⁷⁸ *Cartea Neagră*, III, p. 259, vezi lista de fotografii nr. X.

⁷⁹ Acest cătun nu a fost identificat pe hartă de autor (J.A.). El nu este menționat nici în Marea Enciclopedie Sovietică și nici în cele două enciclopedii ucrainene apărute la Kiev și la New York. Satul Vazdovca aparținea comunei Ivanovca, și amândouă au fost pe lista localităților alcătuită de delegații Institutului Central de statistică venită din București, vezi lista localităților din Transnistria: Tabloul de județ, comune și sate din Transnistria (1942). Arhiva Odessa 2361-1-47, p. 12.

⁸⁰ Prefectul de Balta către Comandantul legiunii de jandarmi din județ, 18 decembrie 1941. *Idem*, 2242-1 c-1067, p. 66.

⁸¹ Prefectul de Ananiev către prefectul de Balta cu privire la evreii care au evadat din lagăre, 12 decembrie 1941. *Idem*, p. 97.

⁸² Inspectoratul jandarmilor din Balta către prefectură, 26 decembrie 1941. *Idem*, p. 92.

de exterminare de pe Bug⁸³. Primul convoi cuprinzând evrei din Balta a plecat la 19 noiembrie 1941. Operațiunea a fost descrisă de comandantul poliției Balta, ofițer român în rezervă, cu grad de locotenent:

„Am onoarea a raporta că evreii din ghetoul Balta având speranța că se vor reîntoarce în oraș și pentru a-și pune la adăpost copiii, i-au încredințat locuitorilor din oraș și împrejurimi, dându-le drept îndemnizații de întreținere a câte 4-5.000 ruble de fiecare copil și acceptând să fie botezați.

Am luat măsuri pentru identificarea tuturor locuitorilor care au primit copii de la evrei, însă propunem să se afișeze o ordonanță prin care să fie invitați toți să restituie copiii, aducându-i în timp de 24 ore la comandantul militar al ghetoului prin care să se facă operația de restituire și să se ordone și primarilor din comunele învecinate să facă aceeași operație de strângere și restituire. De asemenea, propunem să se interzică preoților să boteze copii de evrei”⁸⁴.

Una dintre evreicele din primul convoi, a adăugat ofițerul de poliție, ar fi spus unui polițist ucrainean: „Azi călcați voi pe lacrimile noastre, dar mâine vom călca pe sângele vostru”. Înainte de deportare autoritățile române locale au făcut percheziție în bagajele evreilor, au jefuit obiectele de valoare găsite și au confiscat toate obiectele casnice. Căruțele primăriei au transportat la depozitul primăriei „obiectele inventariate de la evreii din ghetou”. Acest jaf de rutină nu s-ar fi bucurat de vreo mențiune specială în raport dacă trei soldați germani n-ar fi încercat să-și însușească una din căruțele care transportau obiectele evreilor, încercare care a eșuat⁸⁵.

Până la 4 decembrie 1941 au părăsit Balta convoaie cu un număr necunoscut de evrei, probabil câteva mii. La 3 decembrie 1941 a plecat al patrulea convoi, cuprinzând și douăzeci de căruțe pentru transportul copiilor, bolnavilor și celor debili. Același comandant de poliție a raportat despre „o altă metodă” descoperită de evrei pentru a se eschiva de convoaie – evadarea împreună cu copiii lor în satele din vecinătate:

„Fiind informați despre fuga acestora am luat măsuri de arestarea lor și aducerea la acest oficiu polițienesc unde se află și în prezent. Aceștia intenționează să se reîntoarcă în oraș după plecarea convoiului și să repete stratagema [efectuată] la plecarea fiecărui nou lot”⁸⁶.

⁸³ În ajunul începerii deportărilor, comandantul Corpului II Armată a știut că destinația deportării este „Lagărul Bobric – Crivoie pe Bug”, localitate care nu există în realitate, denumire compusă din două nume: satul Bobric și orașelul Crivoi-Ozero, ambele din județul Golta; vezi adresa Corpului II Armată către Guvernământul Transnistria, 16 noiembrie 1941. Arhiva Odessa 2242-1-277, p. 170.

⁸⁴ Raportul comandamentului poliției din Balta către prefectură, cu privire la începerea deportărilor, 20 noiembrie 1941. *Idem*, 2358-1 c-10 c. 2-2 b.

⁸⁵ *Idem*, p. 2 b.

⁸⁶ Raport confidențial al comandamentului poliției Balta către prefectură, 3 decembrie 1941. *Idem*, p. 196.

În timp ce acest comandant de poliție raporta succesele sale, agenți ai legiunii de jandarmi comunicau comandantului jandarmeriei din județ că poliția Balta a strâns și a ascuns un număr mare de obiecte „a căror sursă erau perchezițiile efectuate asupra jidanilor” și că numai la un singur jidan s-au găsit 270 de ruble aur. Comandantul legiunii de jandarmi a ordonat deschiderea unei anchete; rezultatele ei nu sunt cunoscute⁸⁷. De la începutul lunii noiembrie 1941 părăseau zilnic Râbnița două convoaie, cuprinzând mii de evrei, printre ei bătrâni, femei și copii, pe ploaie și ninsoare, spre Domanevca în sudul județului Golta. Din fiecare convoi doar puțini au ajuns la penultima stație, lagărul Domanevca, după un marș pe jos de 16-18 zile, cu popasuri de noapte pe câmp sub cerul liber, „unde dormeam pe pământ, fără hrană”; mulți dintre ei mureau de frig, foame și epuizare fizică; erau împușcați pe drum de polițiștii ucraineni sau moldoveni, care îi înlocuiau pe jandarmi la escortarea convoaielor. Cine putea, amâna plecarea din Vazdovca, unde oamenii vii călcau peste morți, deoarece fiecare credea că nu poate fi decât moartea continuarea acestui drum:

„Eu am rămas printre ultimii care au rămas, circa 100 de oameni, am fost ridicați la începutul lunii decembrie 1941 din Vazdovca și trimiși într-un grajd deschis, pe câmp, lângă satul Zahriovca. Acolo am mai găsit câteva mii [de evrei] din Chișinău, unde am stat opt zile pe câmp liber fără mâncare...

Zilnic mureau zeci de oameni, și cadavrele erau duse pe câmp liber căci erau geruri mari.

Cam pe la 8 decembrie 1941 spre seară, într-un ger și viscol, am fost ridicați și duși mai departe spre Bogdanovca.

Cine rămânea în urma coloanei era executat de poliție, [care erau] ucraineni în serviciul prefecturii [Golta]...

Ajunși la Domanevca am stat două zile într-un local [de unde] am fost trimiși spre Bogdanovca căci la Domanevca era un lagăr și nu [mai] era loc pentru noi.

Din Domanevca am fost ridicați la 16 decembrie spre seară într-un ger și viscol, goniți pe jos la o depărtare de 12 km. Am dormit [o noapte] în grajduri, iar a doua zi dimineata iarăși [am fost] goniți spre Bogdanovca [unde] am ajuns la 18 decembrie 1941 în orele după amiezii, am parcurs încă 13 km. pe jos.

La Bogdanovca am găsit zeci de mii de evrei împrăștiați în grajduri care [se întindeau pe] trei km. Noi ne-am împrăștiat fără să fim măcar repartizați⁸⁸.

În momentul respectiv, la Bogdanovca fuseseră concentrați zeci de mii de evrei care au fost aduși din tot sudul Transnistriei, din Chișinău și sudul Basarabiei.

⁸⁷ Lista confidențială despre furtul obiectelor și monedelor de aur de la evrei de către poliția Balta, nedatată. *Idem*, p. 13.

⁸⁸ Mărturia lui Haim Cogan, partea a doua, 29 aprilie 1963, p. 40-41.

Bogdanovca devenise principalul centru românesc de exterminare a evreilor – perla din coroana „regatului morții” al Guvernământului Transnistriei și al regimului antonescian în general.

Prin cel de-al patrulea punct de traversare a Nistrului, Tiraspol, ar fi trecut până la 15 ianuarie 1942, conform raportului jandarmeriei amintit mai înainte, doar 827 de evrei. Toți aceștia, cu excepția a 60-70, au ajuns în lagărele din județul Golta, dar pe altă cale, la nord de Odessa – traseu care va fi descris în capitolul despre Odessa. Tiraspol a constituit un punct de trecere pentru convoaie de mii de evrei care au fost deportați în vara anului 1942 chiar din România (vezi în continuare).

Cât despre celelalte zone ale Transnistriei, în ianuarie 1942 când au luat sfârșit marile operațiuni de deportări din Basarabia, din Bucovina și din județul Dorohoi, majoritatea deportaților în viață se aflau concentrați – contra planului original și ca rezultat al unui eșec de planificare și executare – în trei județe: Moghilev, Tulcin și Balta, și nu în ghetourile și lagărele stabilite pentru ei pe Bug.

Capitolul 26

„Regatul morții”

La 30 septembrie 1941, mareșalul Antonescu a ordonat internarea imediată „în lagărele de pe Bug” a tuturor evreilor aflați în Transnistria și „luarea în primire” a averilor lor de [către] autoritățile locale”¹.

La 17 octombrie 1941, după căderea Odesei, Gustav Richter, trimisul lui Eichmann în România, a comunicat într-un raport către superiorii săi că mareșalul Antonescu a ordonat concentrarea a 110.000 de evrei din Basarabia și Bucovina în două păduri de lângă Bug, în vederea exterminării lor². Richter a aflat despre acest plan de la Radu Lecca, unul dintre directorii Serviciului român de siguranță, și vechi agent în serviciul naziștilor. Acest document, și diferite ordine ale lui Antonescu și ale Guvernământului român din Transnistria, emise în lunile următoare, dovedesc că planul privind concentrarea și exterminarea unui număr atât de mare de evrei a fost al lui Antonescu însuși deși nu a fost îndeplinit *ad litteram* (majoritatea evreilor exterminați în această zonă au fost localnici), ca și majoritatea planurilor și ordinelor românești cu privire la evrei, totuși, obiectivele sale au fost atinse (în cele din urmă majoritatea evreilor din Basarabia și Bucovina au fost într-adevăr exterminați). Ion Antonescu însuși, a hotărât deportarea evreilor din Basarabia și Bucovina, fără nici o presiune din partea germanilor, așa cum a dezvăluit la anchetă Mihai Antonescu. Conducătorul a transmis personal, la sfârșitul lui august 1941, guvernatorului Basarabiei, generalul Voiculescu, și guvernatorului Bucovinei, generalul Calotescu, și ordinul de a mășalui cu deportații spre Bug. La începutul lui decembrie 1941 Antonescu i-a muștrat pe cei doi guvernatori că nu au reușit, după părerea sa, să confiște aurul deportaților; el a subliniat, de asemenea, că au avut suficient timp să se pregătească pentru această operațiune:

¹ Marele Cartier General către Armata a IV-a despre ordinul secret al Conducătorului privind evreii din Transnistria, 6 octombrie 1941. Arhiva Ministerului Apărării Naționale (în continuare M.A.N.), Fond Armata a IV-a, rola 202, dos. 781, p. 165. Acest ordin a fost descoperit de autor doar în anul 2001.

² Documentele de la Nürnberg, fragment din documentul PS-3319. Pentru document în întregime vezi *Der Prozes gegen die Hauptwirtsverbaecher von dem Internationalien Militargerichtshof Nürnberg*, Nürnberg, 1949, vol. XXXII, p. 183-184.

20.10.1941
Nr. 1726

Nr. 1726
1 Octombrie 1941

MARELE CARTIER GENERAL
Secția 2-a

către

ARMATA 4-a

SECRET

la
se prezintă șefului General
Cocherian

7. X 941
Intenție:
Joc 19

9 octombrie
- Prezentat șefului General
- în bulet. contra lui
Cocherian

În conformitate cu ordinul Domnului Mareșal
ANTONESCU, toți Evreii aflați în TRANSNISTRIA, vor
fi internuți imediat în lagărele de pe BUG, sta-
bilite de Domnul Guvernator al Transnistriei,
prin grija autorităților administrative.

Averile lor se iau în primire de autorită-
țile locale, după dispozițiunile Guvernământului
Transnistriei.

Rugăm a da tot concursul executării acestor
măsurî.

ȘEFUL MARELUI CARTIER GENERAL

H. Palangian
H. Palangeanu

Șeful Secției II-a
Lt. Colonel

R. Dinulescu

La no 1726 nr 18 s-a primit cu încredințare
și s-au luat măsurile necesare ca să se facă cu
prioritate, după program și în mod doborât
ca să se realizeze, program și măsurile
Mareșalului Antonescu

Ordinul lui Antonescu din 6 oct. 1941 de a ucide și jefui evreii ucraineni

„Mareșalul Antonescu: Slăbiciuni din toate părțile, și din partea d-tale, Voiculescu, pentru că d-ta știi că am precizat această chestiune. Am precizat-o încă din luna August. Este adevărat?

General C. Voiculescu, guvernatorul Basarabiei: Exact.

Mareșal Ion Antonescu, conducătorul Statului: V-am prevenit, și pe d-ta, general Voiculescu, și pe Alexianu, că intențiunea mea este să duc pe evrei la Bug. În loc să mănânce pâinea din Țara Românească, mai bine s-o mănânce pe cea de acolo. V-am spus să vă organizați pentru ca execuțiunea să fie perfectă. Execuția a început în noiembrie. Noi din august, până în noiembrie am avut trei luni și am organizat-o așa cum am organizat-o. Aceeași problemă este și pentru Bucovina”³.

Ordinul de a-i duce pe deportați la Bug a fost menționat în diverse ocazii, atât în ordine, cât și în corespondența dintre Guvernământul Transnistriei și Inspectoratul jandarmeriei din Guvernământ și diverse comandamente ale armatei din Transnistria. Planul românesc a eșuat din cauza împotrivirii Guvernământului militar german în Ucraina (vezi în continuare). Totodată, numai o parte dintre evreii din Basarabia și Bucovina au ajuns la Bug, și deportarea s-a făcut în direcții diferite; și planul privind lichidarea a 110.000 de evrei din Basarabia și Bucovina s-a transformat, prin forța împrejurărilor, (situația de la Odessa, epidemia de tifos, numărul mai mare de evrei localnici decât au presupus românii) într-un plan de lichidare a tuturor evreilor localnici din sudul Transnistriei și din Odessa, în afară de circa 30.000 de evrei aduși din Basarabia; în cele din urmă, exterminarea în această regiune și în această etapă a cuprins un număr asemănător de evrei cu cel conceput în planul de exterminare. Ceilalți evrei din Basarabia și Bucovina n-au fost nici ei salvați de o soartă asemănătoare.

³ Stenograma ședinței întrunită după primirea raportului privind situația din Chișinău, condusă de mareșalul Antonescu cu participarea ministrului Justiției, subsecretarului Apărării Naționale, guvernatorului Basarabiei, guvernatorului Băncii Naționale a României, ș.a., 4 decembrie 1941, Arhiva Chișinău 706-1-23, p. 97. Copia dosarelor se află în Arhiva Muzeului Holocaustului din Washington USHMM, RG 54001 M Reel I. Antonescu a greșit în privința datelor: deportările au început la 16 septembrie și nu în noiembrie. La interogatoriul din 17 aprilie 1946, Mihai Antonescu a menționat că mareșalul Antonescu a hotărât încă pe când se afla la Iași (probabil la sfârșitul lui iunie sau începutul lui iulie 1941) „să înceapă deportarea evreilor de la Cernăuți și Chișinău”... Părându-i-se că în Basarabia și Bucovina erau foarte mulți evrei, că în 1940 avuseseră o atitudine nepotrivită, și față de curentul [antisemit] care mareșalul „afirma că se găsea atunci în Basarabia și Bucovina; și atunci a luat hotărârea pripită cu evacuarea [deportarea – J.A.] evreilor”. După afirmațiile lui Mihai Antonescu, hotărârile de a deporta pe evrei nu au fost luate în Consiliul de Miniștri și nici nu au fost discutate acolo. „Ele au fost luate de mareșal pe când se găsea în Moldova, în zona de operațiuni”. Mihai Antonescu (și Ion Antonescu) n-a afirmat niciodată, nici în timpul anchetei și nici la proces, că hotărârea de a deporta evreii din Basarabia și Bucovina a fost luată sub presiunile naziștilor. Vezi dosarul anchetării lui Mihai Antonescu, 17 aprilie 1946. Arhiva Ministerului de Interne, colecția 40010, volumul 43, p. 14, 16, 19.

Această operațiune a transformat județul Golta și împrejurimile lui într-un „regat al morții”, peste care domnea fără îndurare și fără scrupule un ofițer de jandarmerie, cu grad relativ inferior, locotenent-colonelul Modest Isopescu, prefectul județului.

Planul general a suferit modificări în lunile noiembrie și decembrie, ca rezultat al altor factori, care n-au fost prevăzuți a priori, cum au fost: epidemia de tifos care a izbucnit printre zecile de mii de deportați, transformând-o într-un pericol ecologic; necesitatea de a preveni cu orice preț, chiar și cu prețul vieții tuturor evreilor, contaminarea cu tifos a unităților militare române din Transnistria sau aflate în drum spre front; necesitatea păstrării unui coridor necontaminat de epidemie în sudul Transnistriei, de-a lungul căruia treceau liniile de aprovizionare ale armatei. Ura lui Antonescu pentru evreii „ruși”, care în ochii lui erau și evrei și comuniști și, în sfârșit, grelele pierderi suferite de armata română la cucerirea Odesei, și care au provocat o furie fără margini a conducătorului – aceștia au fost factorii principali ai acțiunilor.

În instrucțiunile pe care le-a trimis de pe front lui Mihai Antonescu la 3 septembrie, Ion Antonescu scria:

„Soldații de pe front au mari riscuri, de a fi răniți sau omorâți din cauza comisarilor evrei care, cu o perseverență diabolică, împing pe ruși din spate cu revolverul și îi țin să moară până la unul pe poziție... Toți evreii să fie readuși în lagăre⁴, preferabil în cele din Basarabia, fiindcă de acolo îi voi împinge în Transnistria imediat ce mă voi degaja cu actualele griji. Trebuie să se înțeleagă de toți că nu este lupta cu slavii, ci cu evreii. Este o luptă pe viață și pe moarte. Ori învingem noi și lumea se va purifica, ori înving ei și devenim sclavii lor. La Tiraspol evreii erau purtați în lectici romane, și toți erau obligați să se descopere de-i cunoșteau sau nu, când treceau pe lângă ei. Moldovenii noștri slujeau la ei numai pentru mâncare. Dar menajarea lor în interior, ar fi o slăbiciune care ne va putea compromite victoria. Ca să învingem trebuie să fim fermi într-o atitudine. Asta trebuie să o știe toți. Nu economicul primează în aceste momente ci viața națiunii însăși. Și războiul în general și luptele de la Odessa în special au făcut cu prisosință dovada că satana este evreul. De aici enormele noastre pierderi. Fără comisarii evrei eram de mult la Odessa”.

⁴ Este vorba de aproximativ 40.000 de evrei din Regat care au fost închiși în lagărele din sudul României și au fost eliberați în decursul lunii septembrie 1941. Antonescu se afla atunci pe front, și eliberarea lor – care nu s-a făcut fără acordul lui – i-a produs o mare nemulțumire.

DIRECTIA

PRESEA. CONVICIULUI

SERVICIUL

DE MINISTRI

ARHIVELE STATULUI

Fond nr.

CABINET

Inventariat sub nr.

DOSAR Nr.

167/

1941

VOL. _____

referitor la _____

DATA ÎNCEPERII: _____

DATA ÎNCHIEIERII: _____

FILE: _____

Ion Antonescu: „Satana este evreul”

I. Comuniquez Ministrului de Interne că a fost o mare greșeală eliberarea evreilor din tabere.

Acolo se găseau elementele cele mai periculoase bogați sau săraci cari fac operă de dezagregare economică și mai ales morală și de intimidare în spate.

Cei aduși înapoi din Moldova au devenit foarte obraznici.

Soldății după front au mări riscuri, de a fi răniți sau omorâți din cauza comisrurilor evrei, care cu o perseverență diabolică împing pe ruși din spate cu revolverul și îi țin să mocră până la unul pe poziție.

Te rog remediază și acest fapt.

Toți evreii să fie recăuși în lagăre, preferabil în cele din Basarabia fiindcă de acolo îi voi împinge în Transnistria, imediat ce mă voi degaja de actualele griji.

Trebue să se înțeleagă de toți, că nu este luptă cu slavii ci cu evreii.

Este o luptă pe viață și pe moarte.

Ori învingem noi și lumea se va purifica, ori înving ei și devenim sclavii lor.

La Tiraspol evreii erau purtați în lecție romane și toți erau obligați să se descopere, de-i cunoșteau sau nu, când treceau pe lângă ei.

Moldovenii noștri slujeau la ei numai pentru mâncare.

Deci menajarea lor în interior, ar fi o slăbiciune care ne va putea compromite victoria.

La Chişinău s'a descoperit în piuniţele poliţiei lor secrete, mormane de cadavre îngropate.

Sunt în mare parte nenorociţii de bescarbeni care de 20 de ani cu luptat mai mult în vădile lor, decât pentru Statul Român.

Dumnezeu i-a pedepsit mai rău decât meritau.

Iată ce ne aşteaptă dacă nu învingem.

Ca să învingem trebuie să fim fermi într'oa atitudine. Fiecare această nu se poate îmbălnzi.

Toţi politicienii s'au folosit de ei pentru a se îmbogăţi şi a governa.

În realitate jidovii s'au folosit de netrebniţi pentru a suge şi distruge naţia.

Asta trebuie să o ştie toţi.

Nu economicul primează în aceste momente ci viaţa naţiunii însăşi.

Ea nu depinde de ofcerile înfloritoare ale unora ci de victoria tuturor în contra satanei.

Şi războiul în general şi luptele dela Odessa în special au făcut cu prisosinţă dovada că satana este evreul.

El şi numai el duce slăvii ca pe o turcă de boi şi îi face să meară trăgând ultimul glonţ.

De cei enormele noastre pierderi.

Fără comisarii evrei eram demult la Odessa.

De altfel distrugerea totală a zonei părăsite de inamic şi sacrificarea fără niciun scrupul a *poporului* face dovada că, conducătorii actuali n'au nimic cu Ţara pe care o domina, fiindcă altfel nu ar proceda cum procedează.

Asediul Odesei a început la 18 august 1941, și Antonescu a insistat ca armata sa s-o cucerească fără participarea unor forțe germane. La început el a crezut că misiunea va fi ușoară, dar a devenit imediat clar că este prea dificilă pentru armata română, datorită complexului de fortificații construite de armata sovietică și de locuitorii orașului, din cauza forței artileriei rusești și din cauza rezistenței puternice și dispoziției de a se sacrifica a soldaților și apărătorilor orașului. Comandamentul românesc a fost nevoit să mărească în permanență forțele introduse în luptă, până ce au ajuns la o forță de 21 de divizii. La 24 septembrie Antonescu a fost nevoit să ceară ajutorul Wehrmachtului. Bombardamentele intense ale aviației germane combinate cu concentrarea în zonă a unor forțe terestre germane (care în cele din urmă n-au intervenit), și amenințarea Crimeei de către Armata a 11-a germană, au convins comandamentul sovietic să evacueze orașul pe mare⁶. La 16 octombrie 1941 armata română (și germană) a intrat în Odessa. Dar prețul plătit de armata română pentru cucerirea orașului a fost insuportabil și câmpurile care-l înconjurau au fost considerate „valea plângerii” a armatei române⁷. Eșecul cuceririi Odesei a provocat în România reacții surprinzătoare; atașatul militar român la Berlin și ulterior ambasador al României le-a descris foarte bine:

„Războiul cerea sacrificii care erau de neimaginat [înainte]. Nerăbdarea generală creștea din zi în zi. „După căderea acestui oraș armata română trebuia să se întoarcă acasă!” „Ce caută armata română la Odessa?”, șopteau vocile. România

⁵ Mareșalul Antonescu către Mihai Antonescu, Președinția Consiliului de Miniștri. București, 3 septembrie 1941. Din: Președinția Consiliului de Miniștri, Fond Cabinet, dosar 167/1941, p. 64-65. Copie: Muzeul Holocaustului din Washington: USHMM/RG 25002 M.

⁶ A. Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, Wiesbaden, 1965, p. 138.

⁷ Numărul pierderilor suferite de armata română la Odessa nu este cunoscut cu exactitate, dar totalizează cel puțin 30.000 de morți. Cabinetul de război al armatei române a raportat la 6 octombrie 1941, zece zile înainte de căderea orașului, că în luptele pentru cucerirea Transnistriei au căzut (până atunci) 70.000 de soldați, și alți 100.000 au fost răniți (Hillgruber, *Idem*). Aceste cifre par exagerate și ele aveau ca scop să sublinieze în fața germanilor sacrificiile făcute de români în război ca aliați ai armatei germane. În cercurile Ministerului de Externe din Berlin dimensiunile pierderilor românești la cucerirea Odesei erau estimate la 20.000 de morți, 15.000 de dispăruți și 76.000 de răniți (*Idem*, p. 319, nota 207). O publicație oficială a guvernului Antonescu din anul 1943 nota că în luptele pentru eliberarea Basarabiei și Bucovinei au căzut 10.486 soldați și în luptele pentru cucerirea Transnistriei și Odesei au căzut 26.892 soldați români. Vezi *Trei ani de guvernare, 6 septembrie 1940 – 6 septembrie 1943*. [București], 1943, p. 21. Conform datelor adunate de M.St.M. al armatei române după terminarea războiului, pierderile armatei române între 26 iunie și 17 octombrie 1941 au totalizat 27.061 de morți, 14.624 dispăruți și 89.632 răniți, aceste cifre reprezentând 22,4% din totalul forțelor care au participat atunci la război – 585.930 soldați (Arhiva Ministerului Apărării Naționale, Fond M.St.M., dosar IV (160, fila nr. 4). Aceste pierderi sunt foarte ridicate, în comparație cu pierderile armatei germane pe toate fronturile până la 30 septembrie 1941 care au totalizat 116.908 morți, 24.484 dispăruți și 409.647 răniți (Hillgruber, p. 138).

a început acest război pentru a recuceri Basarabia și Bucovina. Slavă Domnului, acest lucru s-a întâmplat. Ce mai caută forțele române dincolo de Nistru... Dacă germanilor le face plăcere, să continue să lupte singuri împotriva rușilor”⁸.

Furia lui Antonescu s-a îndreptat în primul rând împotriva tuturor evreilor, atât împotriva evreilor „ruși”, cât și a evreilor din România. În scrisoarea trimisă lui Filderman din 19 octombrie 1941 Antonescu a respins rugămintea conducătorului evreu să oprească deportarea evreilor la Bug, care însemna moartea unor oameni nevinovați, numai pentru că sunt evrei. Antonescu i-a acuzat pe evreii din Basarabia că au lovit în soldații români în timpul retragerii lor precipitate din vara anului 1940, au lezat români și armata română în vara lui 1941, au incendiat orașe înainte de retragerea lor pripită, împreună cu armata sovietică; iar pe evreii „ruși i-a învinovățit de pierderile grele suferite de armata română în asediul Odesei”.

Transnistria, 1941–1942: Documents

*Unui patriot i se strânge inima să distrugă un
bun comun, chiar când îl părăsește.*

*II. – Din cauza infundării circulației nu pot ev-
cua răniții și este aci o mare aglomerare, caicea a
creiat, contrar celor ce s’au petrecut până acum, o
rea cazare și îngrijire.*

*Rechiziționează dela evreii din București,
Cernăuți, Români, etc. pături de lână, scutele de lână,
cecreceafuri, perne și trimite-le cât mai curând aci.
Să doarmă și evreii pe pace.*

*Deasemenea mai trebuie și medici și doazne
dela Crucea Roșie sau dela Patronaj.*

MAREȘAL ANTONESCU

⁸ Ion Gheorghe, *Rumaniens Weg zum Satellitenstaat*, Heidelberg, 1952, p. 189-190.

„Evreii D-voastră, ajunși comisari sovietici, împing trupele sovietice din regiunea Odesei, printr-o teroare fără seamăn, mărturisită de prizonierii ruși, la un masacru inutil, numai pentru a ne provoca nouă pierderi. În regiunea Mării de Azov, trupele noastre retrăgându-se temporar și-au lăsat câțiva ofițeri și soldați răniți, pe loc. Când au reluat înaintarea și-au regăsit răniții mutilați îngrozitor... Li s-au scos ochii, li s-au tăiat limba, nasul și urechile. Ți dai Domnule Filderman seama de spectacol? Te îngrozești? Te înduioșezi? Te întrebi, de ce atâta ură, [contra armatei române], din partea unor evrei ruși cu care nu am avut niciodată nimic de împărțit?

Dar ura lor este a tuturor [evreilor] este [și] ura d-voastră”⁹.

Guvernatorul Transnistriei, prof. Alexianu a recunoscut, la ancheta sa din anul 1946, că atunci când deportații au fost aduși din Basarabia și Bucovina a existat „ordinul să nu-i lăsăm în Transnistria, ci să-i predăm germanilor pe Bug”. Așa au înțeles românii Acordul de la Tighina și erau siguri că germanii, din Einsatzgruppe D sau armata, sau ambele – vor extermina pe cei 180.000 de evrei, numărul estimat de evrei în Basarabia și Bucovina care au rămas în viață după primul val de exterminare (de fapt, rămăseseră în viață peste 200.000, vezi capitolul 38). Dar atât Alexianu, cât și Mihai Antonescu au afirmat că a intervenit o defecțiune. Primul convoi, cuprinzând o mie de evrei, a traversat Bugul pe lângă orașul Pervomaisc (partea germană a orașului Golta, pe partea de est a Bugului; vezi în continuare), și a fost primit de comisarul german, care a ordonat să fie toți împușcați. Ceea ce l-a îngrijorat pe Alexianu, așa cum rezultă din declarațiile sale, nu a fost execuția în sine, ci faptul că germanii nu i-au dat o „dovadă” pentru evreii pe care i-au primit și i-au ucis: „Când am văzut că germanii n-au dat dovadă prefectului nostru [Isopescu] că i-au luat, fără să am dispoziția mareșalului Antonescu, am oprit toate coloanele de evrei să rămână în satele în care se găsesc, până ce se va decide de mareșal ce să facă cu acești evrei”¹⁰. După afirmațiile sale, a trimis chiar un raport scris mareșalului, în care sublinia că germanii îi omoară pe acești evrei. Guvernământul Transnistriei n-ar fi fost implicat în acele acțiuni de exterminare, și răspunderea sa s-a rezumat numai la „ducerea evreilor, și

⁹ Scrisoarea lui Antonescu către Filderman, 19 octombrie 1941, Ancel, *Documents*, III, nr. 167, p. 262. Din conținutul scrisorii și timpurile verbelor folosite, se poate deduce că scrisoarea a fost scrisă înainte de căderea orașului, în toiul luptelor pentru Odessa. Antonescu a adăugat cu mâna sa următoarea observație: „Un soldat rănit din Piatra Neamț a fost îngropat de viu din ordinul și sub ochii comisarilor sovietici jidani, deși nenorocitul implora să nu-l îngroape, arătându-le că are patru copii”. Scrisoarea a fost publicată în presa română la 27 octombrie 1941 și a provocat un val puternic de antisemitism, „care a marcat punctul culminant psihologic al urii antisemite, din timpul acestui război” (*Cartea Neagră*, III, p. 138-139).

¹⁰ Stenograma interogatoriului lui Gheorghe Alexianu, 14 aprilie 1946. Arhiva Ministerului de Interne, Colecția 40010, volumul 43, p. 245.

[înlesnirea] hranei și transportul lor spre Bug. Germanii nici măcar n-au executat ei înșiși aceste omoruri, a recunoscut Alexianu. Ei au mobilizat ucrainenii în slujba lor, și ei sunt cei care au comis execuțiile. „Germanii se săturaseră de atâtea omoruri și angajau ucrainenii. Ei [sunt cei care] au omorât pe toți evreii care erau acolo”¹¹.

La procesul său de după război, Alexianu a încercat să arunce răspunderea pentru uciderea a cel puțin 110.000 de evrei asupra germanilor. El a presupus că n-a rămas documentația care să permită urmărirea măsurilor luate de Guvernământul român în Transnistria. Într-adevăr, dintre primii o mie de evrei predați germanilor nu a rămas nici un singur supraviețuitor, dar au rămas, în schimb, sute de documente care au dezvăluit motivele și deciziile luate la București și la Odessa privind marea concentrare de evrei pe care autoritățile române au adunat-o în iarna 1941/42 în județul Golta, pe malurile Bugului.

În timpul proceselor care s-au desfășurat la București împotriva lui Antonescu și a miniștrilor săi, în lunile aprilie și mai 1946, arhiva Guvernământului Transnistria nu s-a aflat la dispoziția Tribunalului, întrucât fusese transferată în Uniunea Sovietică, la 4 februarie 1945¹².

Alexianu a încercat să estompeze nu numai faptul că însăși hotărârea de a-i preda pe evrei Guvernământului de ocupație german în Ucraina însemna consimțământul la lichidarea lor, dar și un alt fapt: în județul Golta s-a format o mare concentrare de evrei, nu numai din cauza refuzului germanilor de a da o „dovadă” pentru evreii pe care i-au primit și i-au ucis, ci și în urma unei hotărâri românești de a deporta în aceste lagăre pe toți evreii din sudul Transnistriei și din județele Oceacov, Ovidopol, Tiraspol, Berezovca, Ananiev și Odessa (orașul și județul) pentru a crea o zonă curățată de evreii contaminați de tifos, pe traseul prin care treceau liniile de aprovizionare ale frontului (vezi în continuare) și ca Odessa, reședința lui Alexianu, să fie complet curățată de evrei.

„La Golta și în jurul Goltei se găsea aglomerat un număr de evrei care se adunaseră [sic!] pentru trecerea în Ucraina. Am luat măsuri ca să fie împărțiți în satele mai îndepărtate de Bug, pentru a nu jena operațiile militare de acolo. Cred că la sfârșitul lui decembrie 1941, mi-a comunicat col. Isopescu că germanii care se găseau la Golta au executat pe toți evreii care se găseau lângă Golta. Nu am întreprins nici o anchetă luând de bună cele relatate de subalternii mei”¹³.

¹¹ *Idem*, p. 246.

¹² Comunicarea către Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din 4 aprilie 1945 cu privire la confiscarea arhivei „cu privire la evreii din ghetourile și lagărele din Transnistria” de către sovietici la 4 februarie 1945. Arhiva Muzeului Holocaustului din Washington, USHMM/RG 25004 M, Reel, 25.

¹³ Memoriul lui Alexianu către Tribunal, despre activitatea lui în Transnistria, 29 aprilie 1946, Arhiva Ministerului de Interne, Colecția 40010, vol. 28, p. 2.

Evreii care au fost concentrați în lagărele de pe Bug n-au fost răspândiți printre sate, ci au fost deținuți pe loc până când au fost executați. La sfârșitul anului 1941 nu mai aveau loc lupte în Transnistria și frontul se îndepărtase foarte mult, iar în județul Golta nu se aflau unități ale armatei germane și nici autorități civile germane. Zecile de mii de evrei pe care Alexianu i-a amintit în legătură cu Golta au fost cu toții masacrați, și parte din ei au fost arși după moartea lor. Acesta este cadrul pentru înțelegerea evenimentelor care s-au desfășurat în lunile octombrie 1941 – martie 1942 în județul Golta și în împrejurimi, sub răspunderea autorităților române.

Gubernământul român în județul Golta a fost înființat la începutul lui octombrie 1941. În fruntea județului s-a aflat, de la înființarea lui și până la evacuarea lui în martie 1944, Modest Isopescu, locotenent colonel în jandarmerie. El s-a născut în anul 1895 în satul Frescăuți din Bucovina. La numirea sa în funcția de prefect al Goltei era ofițer al jandarmeriei¹⁴.

La 22 iunie 1941, Isopescu a primit la Tecuci comanda Batalionului operativ nr. 5 al jandarmeriei, care era subordonat Armatei a IV-a române, și, la fel ca tuturor comandanților de jandarmi, i-a fost dezvăluit secretul ordinului de „curățire a terenului”. Batalionul său a intrat în Chișinău imediat după cucerirea orașului și, după afirmațiile superiorului său, colonelul Tudose – care a fost numit comandantul militar al orașului, devenind în această calitate și comandant al ghetoului – Isopescu a dat dovadă de energie și inițiativă în restabilirea liniștii și siguranței.

Batalionul lui Isopescu, care număra 100 de jandarmi pe camioane, a fost pus la dispoziția Diviziei germane nr. 72 „pentru a ajuta la curățirea orașului de partizani și pentru asigurarea ordinii”, dar intenția adevărată era de a teroriza populația evreiască și de a-i ucide pe evrei în casele lor¹⁵. La 15 august batalionul a fost trimis în Transnistria de către Inspectoratul general al jandarmeriei. El a înființat primele posturi de jandarmerie la Balta. La sfârșitul lui septembrie, Isopescu se afla deja la Golta; de aici el a raportat guvernatorului Alexianu că o mie de evrei care au ajuns la Bug în primul convoi din Basarabia și Bucovina au fost uciși de către germani, cu ajutorul ucrainenilor înarmați care traversaseră râul spre vest¹⁶, spre zona de ocupație românească. Alexianu i-a trimis o numire temporară în funcție de prefect, întrucât, după spusele lui, „el era ofițer de jandarmi

¹⁴ Date biografice comunicate de Isopescu comandantului de etape în vederea avansării sale în grad, 28 martie 1943, Arhiva Nikolaev, 21718-1-26, p. 281. Trebuie subliniat că, în ciuda funcției și a „meritelor” sale, Isopescu n-a fost avansat colonel.

¹⁵ Foaia de apreciere personală, cu semnătura colonelului Tudose cu privire la locotenent-colonel Isopescu, 22 iunie – 15 august 1941, cu recomandarea de a fi avansat colonel. Arhiva Nikolaev, 2178-1-28, p. 32, 39-39 b.

¹⁶ Vezi mai sus nota 10.

și neavând un colonel l-am lăsat prefect acolo”¹⁷. Cu alte cuvinte, cel care a fost însărcinat cu cea mai mare acțiune de masacrare întreprinsă de Guvernământul român era un ofițer antisemit obișnuit, ales în postul său în mod întâmplător, și nesupus vreunei îndoctrinări, precum cea a colegilor săi naziști. Numirea a intrat în vigoare la 7 octombrie, și pe 12 ale lunii Isopescu a predat comanda batalionului de jandarmi altui ofițer¹⁸.

În ciuda numirii sale ca prefect, Isopescu a rămas în mod formal ofițer de jandarmerie până la 31 decembrie 1942, când inspectorul general al jandarmeriei, generalul Constantin Vasiliu, i-a aprobat retragerea¹⁹. În pofida numeroaselor sale succese în realizarea politicii antisemite a regimului antonescian, Isopescu nu a fost avansat, rămânând cu gradul relativ inferior de locotenent colonel. Se poate deduce că Guvernământul nu a dorit să evidențieze exterminarea evreilor pe malurile Bugului, îndeosebi, nu în a doua perioadă a războiului, când slăbise credința în victoria germană. La 6 noiembrie 1941, Isopescu a cerut lui Alexianu să aprobe schimbarea denumirii județului din Crivoi-Ozero în Golta și stabilirea Goltei ca reședință a județului, deși orașul era situat chiar pe Bug, la capătul teritoriului de sub ocupația românilor. Acest nume, scria Isopescu, este mai corespunzător și mai acceptat de locuitori; și în afară de asta, Golta era cunoscută (pe vremea țarilor) datorită berii sale bune²⁰. La 28 octombrie românii și germanii au împărțit între ei orașul în mod oficial, Bugul devenind graniță între cele două părți. Această împărțire a determinat întâlniri cu comisari germani, vizite reciproce, comerț local și chefuri de sărbători românești.

Județul Golta, cel mai îndepărtat de granița românească de pe Nistru, era o regiune cu o populație rară, cuprinzând câteva orașele și câteva sute de sate, majoritatea mici și depărtate unele de altele. Recenzorii Institutului de Statistică Român au constatat la sfârșitul anului 1941 că în județ trăiau 142.931 locuitori²¹.

La 4 noiembrie 1941, Isopescu a cerut aprobarea Guvernământului să-și aducă soția, Letiția, în Transnistria. Pe vremea aceea, ea trăia la Cernăuți „într-o singură cameră” închiriată, deoarece apartamentul ei a fost rechiziționat de stat „pe motiv că aparținuse unui jidan”²². Aceasta este o confirmare a faptului că soția sa pusese stăpânire pe apartamentul unor evrei, dar legile românizării au transferat acest apartament în mod automat în proprietatea statului român.

¹⁷ Vezi mai sus nota 11.

¹⁸ Vezi mai sus nota 15, p. 39 b; cu privire la numire și „realizări” în general.

¹⁹ Comunicarea lui Isopescu de demisie din armată, 12 februarie 1942. *Idem*, 2178-1-2, p. 41.

²⁰ Solicitarea prefectului Isopescu adresată Guvernământului Transnistriei, 6 noiembrie 1941. *Idem*, 2178-1-66, p. 106.

²¹ *Idem*, 2178-1-5, p. 209.

²² Cererea lui Isopescu către Guvernământul Transnistriei, 4 noiembrie 1941, *Idem*. 2178-1-9.

Spre deosebire de toți ceilalți funcționari din micul său regat și, spre deosebire, poate, de toți ceilalți prefecți, Isopescu a crezut în veșnicia regimului de ocupație român în Transnistria, în ocupația de „un milion de ani”, după expresia lui Antonescu, considerând șederea sa pe malurile Bugului ca o ședere permanentă. De aceea el a achiziționat, în circumstanțe dubioase, o casă spațioasă în apropierea prefecturii, unde și-a adus soția²³. De asemenea, prefectura a editat un buletin (probabil săptămânal) cu numele „Vești de la Bug”, și a înființat chiar o trupă de teatru care s-a „produs”, la 15 octombrie 1941, în limba ucraineană, în sala cinematografului local. Asemenea altor prefecți, s-a preocupat de promovarea agriculturii și de acordarea de nume românești câtorva ferme de stat (foste sovhozuri); aceste ferme au devenit mai târziu morminte comune pentru evreii care n-au fost împușcați imediat.

Isopescu și-a ales ca adjunct pe cumnatul său Aristide Pădure, pe atunci în vârstă de 24 de ani, care a fost caporal în armată și care a avansat pe vremea legionarilor, devenind ofițer de Siguranță la București. Isopescu i-a încredințat în mod exclusiv tratarea problemei evreilor din județ, zonă care devenise locul de exterminare a tuturor evreilor din sudul Transnistriei²⁴. Pădure și-a început activitatea din prima zi a sosirii prefectului în județ și, la sfârșitul lui octombrie, a primit în mod oficial numirea de subprefect. În afară de faptul că era polițist „expert” în problemele evreiești, corupt, afemeiat, dușman declarat și violent al evreilor, subprefectul nu avea alte calități și talente deosebite, dar, probabil pentru funcția cu care a fost însărcinat era suficient. Pădure, la fel ca și prefectul, credea în viitorul său în Golta, și a „achiziționat” și el o casă, cu toate că nu era căsătorit.

Jandarmeria s-a răspândit în „regatul morții” în raionul Domanevca, raionul în care au fost înființate lagărele morții, la sfârșitul lui octombrie și începutul lui noiembrie 1941. La 27 octombrie, prefectul a ordonat sergentului major Constantin Pelivan să plece în raionul Domanevca în fruntea unității sale și unitatea, care număra patruzeci de jandarmi, a pornit în orele după-amiezii spre satul Seneva, la aproximativ 15 km. sud de Golta. La data de 2 noiembrie unitatea s-a împărțit în subunități: sergentul major Vasile Iorgulescu cu alți opt jandarmi au fost trimiși în satul Acmețca, spre podul de peste Bug; alt sergent major și opt jandarmi au fost trimiși la satul Marinovca; caporalul Dumitru Antoniu și încă un jandarm a fost

²³ Lista funcționarilor prefecturii care dețineau aparate radio, nedatăată, *Idem*, 2178-1-57, p. 55 b.

²⁴ *Actul de acuzare, rechizitoriile și replica acuzării în procesul primului lot de criminali de război*, București 1945, p. 31 (în continuare: Actul de acuzare). Acest capitol nu se bazează pe actul de acuzare în procesul criminalilor de război români (primul grup), ci pe documente originale române și germane, care nu erau cunoscute în timpul procesului, și ele au confirmat toate faptele menționate în actul de acuzare. Vezi și amănunte biografice despre Pădure în dosarul „probleme militare în anul 1941”. Arhiva Nikolaev, 2178-1-12, p. 73. Pădure aparținea Regimentului 25 Infanterie din Vaslui, și este posibil să fi ajuns cu unitatea sa militară în Transnistria, rămânând acolo.

trimis în satul Nicolaevca; sergentul Doru Voicu și încă un jandarm în satul Karlovca; caporalul Constantin Leonte și un jandarm în satul Alexandrovca; iar cinci jandarmi au fost trimiși în alte sate. În total 40 de jandarmi, dintre care doi reangajați; 29 dintre ei s-au răspândit prin sate, 10 au rămas ca rezervă în Domanevca, reședința raionului, și unul dintre jandarmi îmbolnăvindu-se, a fost trimis la spital. Prima lor grijă, așa cum s-a notat în raportul de activitate, a fost să verifice situația colhozurilor și stocul de produse agricole din depozite. Isopescu a ordonat să se întrerupă măcinarea făinii pentru populație, să se înceteze împărțirea proprietății colhozurilor, să se îngroape în pământ cartofii găsiți în colhozuri (pentru a-i feri de înghet) și să se păstreze varza, până când va putea fi trimisă cu căruțele la Golta. Totodată, a ordonat jandarmilor să patruleze cu căruța în toate satele din raion²⁵.

Jandarmii români erau puțini, izolați și împrăștiați pe un teritoriu larg, iar golul l-au umplut voluntarii locali. În al doilea raport de activitate, comandantul raionului Domanevca se plângea că este copleșit de muncă, întrucât în multe locuri era singurul reprezentant al regimului de ocupație român și ca atare el îndeplinește și funcțiile de pretor, judecător, agronom etc. De asemenea, zilnic vin la el săteni ucraineni, cerându-i să le înapoieze proprietăți care le-au fost luate cu 10-12 ani înainte, și nu are jandarmi reangajați care pot fi trimiși în patrulare: „Trebuie emise permise... pentru a trata prizonieri [care au fost eliberați]... pregătite ordine de patrulare, să fie trimise patrulă pe teren, să fie comandată unitatea, să fie menținută disciplina. Cine va face toate astea când noi suntem singuri și ne lipsesc [oameni]?”²⁶ Trebuie notat că în primele luni prefectura din Golta a avut la dispoziție doar o companie de jandarmi, în comparație cu 4-5 companii în fiecare din celelalte județe.

În această perioadă, în care lipsa de jandarmi era gravă, prefectura s-a folosit de serviciile armatei. În județ era postat Regimentul 20 infanterie din Divizia a patra. O mare unitate din regiment era stabilită în satul românesc Lubașevca, în apropierea lagărului de evrei Vazdovca și de acolo s-a trimis o companie pentru a păstra ordinea și siguranța la Golta. Isopescu a cerut ca soldați din această companie să îndeplinească funcțiile jandarmeriei în sate și să răspundă de paza frontierei pe Bug²⁷.

²⁵ Raportul de activitate al comandantului plutonului nr. 3 al jandarmeriei din Domanevca către Prefectura județului Crivoi-Ozero. *Idem. Idem*, p. 48-48 b.

²⁶ Raportul de activitate al sergentului major de jandarmi C. Pelivan, comandantul plutonului 3, Domanevca, către Prefectura Golta-Pervomaisc, 5 noiembrie 1941, Arhiva Nicolaev. *Idem*, p. 143-143 b. Sergentul major era gata să renunțe la comandă dacă prefectura considera că el nu-și „îndeplinește în mod satisfăcător ordinele și chiar a notat că este bolnav de ulcer de ani de zile”. (*Idem*).

²⁷ Raportul prefectului Isopescu către guvernatorul Alexianu, 19 noiembrie 1941, p. 1. Arhiva Nikolaev, 2178-1-9, p. 5).

La sosirea lor în județ, și în special în satele care serveau ca loc de concentrare pentru zeci de mii de evrei, jandarmii din legiunea Golta au găsit jandarmi din județul Berezovca, care escortaseră convoaie de evrei deportați din județele Oceacov, Odessa și chiar din județul Berezovca. Numărul acestor jandarmi era, de asemenea, redus și majoritatea celor care escortau convoaiele erau recrutați dintre românii locali, din județele Dubăsari și Tiraspol din apropierea Nistrului, sau dintre românii din județul Odessa. Acești români din Transnistria, așa cum au relatat puținii supraviețuitori, au fost extrem de cruzi și de ucigași.

Evreii din județul Berezovca, a stabilit guvernatorul Alexianu, urmează să fie plasați numai în regiunea Bogdanovca (de fapt, în raionul Domanevca, întrucât raionul Bogdanovca nu exista) din județul Golta”. Când Isopescu a încercat mai târziu să oprească inundarea raionului cu evrei, Alexianu i-a ordonat „să fie primiți și plasați în sus-zisa regiune”²⁸.

Comandantul companiei a 3-a a legiunii de jandarmi Berezovca a dat fiecărui comandant de convoi un formular standard, scris și semnat de el și cu ștampila unității, care ordona primarului satului Bogdanovca să primească convoiul:

„În conformitate cu ordinul nr. 6759/941 al Marelui Cartier General și ordinul rezolutiv al domnului guvernator al Transnistriei, vi se înaintează prin serviciile de transferare un număr de ... evrei bărbați, femei și copii pentru a fi internați în zone de internare a acelei comune.

Acești evrei se încartiruesc prin grija autorităților comunale care îi vor supraveghea să nu părăsească localitatea și vor fi întrebuițați la diferite munci, în schimbul hranei, dacă nu au mijloace proprii”²⁹.

Spațiul unde ar fi trebuit notat numărul evreilor din convoi a fost lăsat necompletat, întrucât nu era posibil de știut câți vor ajunge la destinație, și nimeni nu s-a interesat câți, exact, au pornit la drum. Problema era că, uneori, numai comandantul convoiului știa să citească și să scrie românește, în timp ce escorta formată din români locali știau românește dar nu știau să citească și să scrie în alfabetul latin³⁰. Ordinul de transferare, care s-a păstrat, indică cu claritate că acțiunea de transferare a convoaielor și închiderea evreilor în lagărele morții din județul Golta a fost organizată de către Marele Cartier General al armatei și de către Guvernământul Transnistriei, și că statul român s-a dezis de răspunderea cu

²⁸ Ordinul Guvernământului Transnistriei către prefectul de Golta, aprilie 1942, 2178-1-15, p. 133. Isopescu a ordonat ca acești evrei să fie duși în lagărul Domanevca (*Idem*). Vezi și răspunsul lui Isopescu la ordinul Guvernământului, 4 mai 1942. *Idem*, p. 132.

²⁹ Ordin standard de marș al comandantului batalionului nr. 3 de jandarmi din Berezovca pentru transferarea convoaielor de evrei spre Bogdanovca, 27 octombrie 1941. Arhiva Nikolaev, 2178-1-12, p. 249.

³⁰ Regimul sovietic a insistat să demonstreze că ei aparțin unui popor diferit de români, „moldoveni”, și de aceea în școli învățau românește cu litere chirilice.

privire la soarta lor. Evreii aduși în convoaie n-au găsit nici un loc de adăpost și nici un fel de hrană; scopul a fost exterminarea lor pe căi ocolite. Guvernământului român îi lipsea infrastructura necesară pentru exterminări în mase, de aceea românii de la Tiraspol, reședința guvernatorului, au sperat că germanii vor face munca neagră, și că va fi posibil să-i împingă pe evrei dincolo de Bug.

Guvernământul Transnistriei a ordonat concentrarea convoaielor de evrei la Bogdanovca și în împrejurimi. Decizia de a îndrepta convoaietele acolo a fost a prefectului Isopescu, iar comandantul jandarmeriei din Transnistria, Broșteanu, a remarcat la 13 decembrie că aceasta a fost o greșală, întrucât s-a creat o supraaglomerație. Guvernământul „a indicat regiunea Bogdanovca, iar nu numai satul Bogdanovca”, nota Broșteanu³¹.

La începutul lui octombrie se aflau în județe câteva lagăre improvizate, unde au fost incluși evreii din județ și evreii care au fost aduși până atunci din Basarabia, prin Rezina. La Bogdanovca se aflau atunci 1.500 de evrei, și prefectul intenționa să-i transfere germanilor, după ce primul transport fusese exterminat. La Crivoi-Ozero se aflau încă 1.500 de evrei, în timp ce la Bogdanovca se aflau deja, conform estimării prefectului, aproximativ 15.000 de evrei, parte din ei admiși din Basarabia³².

Comandantul militar din Crivoi-Ozero, Vasilescu, care nu cunoștea intențiile Guvernământului, s-a gândit că s-ar putea trimite câte 500 de evrei în fiecare din satele din apropiere, deși, după părerea sa, sătenii ar putea să nu-i primească, deoarece „evreii sunt grozav de murdari și mor cu sutele în fiecare zi. Noroc că e frig, *altfel s-ar începe o molimă, de ar nenoroci toată regiunea*”, conchide comandantul asupra situației³³.

Isopescu a recomandat armatei să-i transfere pe acești evrei în grajdurile unor sovhozuri care se află la o distanță de circa 15 kilometri de Crivoi-Ozero: „verifică personal și bagă-i acolo”³⁴, a ordonat prefectul fără să noteze numele satului. Înainte de a-i transfera, Isopescu, care dorea să refacă Golta, i-a cerut lui Vasilescu, care mai răspundea încă de lagărele evreilor, să-i trimită pe jos „80 jidani valizi, care hrăniți pot lucra – zidari, lemnari, tâmplari de mobile, mecanici, lăcătuși, croitori, cococari, două lîngereșe, două croitoreșe, trei spălătoreșe și trei

³¹ Raportul inspectorului jandarmeriei Transnistria către Guvernământ cu privire la concentrarea convoaielor de evrei în Bogdanovca, 13 decembrie 1941. Arhiva Nikolaev, 2178-1-12.

³² Raportul prefectului Isopescu către Guvernământul Transnistriei privind transporturile de evrei, cu cererea de a nu-i mai trimite alți evrei, 13 noiembrie 1941. Arhiva Nikolaev, 2178-1-66, p. 151.

³³ Adresa comandantului militar al Crivoi-Ozero, locotenentul Nicolae Vasilescu, către prefectul Isopescu, 16 octombrie 1941, Arhiva Nikolaev, 2178-1-66, p. 30 b (sublinierea mea. J.A.).

³⁴ Decizia lui Isopescu, scrisă cu mâna lui pe marginea raportului comandantului militar, 16 octombrie 1941. *Idem*, scrisoare a lui Isopescu către comandantul militar, în aceeași chestiune. *Idem*, p. 31.

salahori voinici”³⁵. Comandantul militar al Crivoi-Ozero i-a trimis a doua zi douăzeci de meseriași sănătoși, promițându-i să trimită restul în curând³⁶. Acest număr a crescut la 300 de meseriași diferiți, care au fost despărțiți de familiile lor și aduși la Golta, unde au fost adăpostiți într-o clădire vopsită în roșu, declarată ghetou, și au stat la dispoziția lui Isopescu, a funcționarilor și soțiilor lor.

După ce s-a stabilit la Golta, Isopescu și-a dat seama că printre ucraineni nu există deloc meseriași, și, de aceea s-a adresat la 27 octombrie maiorului Georgescu, comandantul unui batalion de soldați, cerându-i să trimită circa o sută de meseriași evrei, dintre cei care se află în lagărele din raionul Uradievca. La lista anterioară el a mai adăugat electricieni, care să fie trimiși la prefectură escortați de câte doi soldați³⁷.

Unitățile militare române au avut răspunderea pentru soarta evreilor în perioada dintre sosirea convoaielor și până la dispersarea jandarmilor, și în multe locuri și după aceea, din cauza numărului redus de jandarmi, precum și datorită lipsei unor ordine explicite din partea Guvernământului către autoritățile civile, cu privire la tratarea evreilor. Comandamentul militar al județului a emis autorizații pentru purtare de arme polițiștilor ucraineni găsiți de soldați în sate, și pe care germanii îi înarmaseră înainte. Soldații români au „curățat” cu ajutorul acestor polițiști satele din județ de evreii locali. La 16 octombrie, comandamentul militar din Crivoi-Ozero a raportat prefectului că evreii locali „au mai rămas încă în 15 din cele 380 de sate ale județului”³⁸.

Comandanții militari din județ erau îngrijorați de grămezile de cadavre neîngropate care s-au adunat pe drumuri și pe câmpuri, precum și de pericolul răspândirii bolilor contagioase în urma concentrării evreilor în lagărele improvizate, înființate pe drumul spre Bug. Comandantul Regimentului 20 infanterie a cerut prefectului să ia măsuri pentru rezolvarea acestor probleme. Prefectul i-a răspuns la 2 noiembrie că până la acea dată „nu a primit nici o dispoziție privind lagăre de jidani și nici paza lor nu este în seama Prefecturii”³⁹.

La începutul lui noiembrie, cel mai mare lagăr se afla în satul Vazdovca, cuprinzând 15.000 de evrei. Isopescu a dat curs cererii regimentului, ai cărui

³⁵ Prefectul către locotenentul Vasilescu, 17 octombrie 1941. *Idem*, p. 35.

³⁶ Comandantul militar al Crivoi-Ozero către prefect, privind meseriașii evrei pe care i-a cerut, 17 octombrie 1941. *Idem*, p. 37.

³⁷ Isopescu către maiorul Georgescu, comandant de regiment (în cerere nu este specificat numărul unității), 27 octombrie 1941. *Idem*, p. 47. Este important de menționat că toată corespondența până la 2 noiembrie 1941, și în unele cazuri și după aceea, a fost scrisă de mână, întrucât prefectura se găsea abia în stare de organizare.

³⁸ Comandamentul militar din Crivoi-Ozero către prefect cu privire la înarmarea polițiștilor ucraineni, despre evreii rămași în sate și lipsa de preoți și icoane în sate, 16 octombrie 1941. *Idem*, p. 36.

³⁹ Prefectul Isopescu către comandantul Regimentului de infanterie nr. 20 din satul românesc Liubașevca, 8 noiembrie 1941. *Idem*, p. 132.

soldați au fost în parte încartiruiți în sat și, la rugămintea primarului, a hotărât să transfere pe evrei din Vazdovca la Bogdanovca. Totodată, a cerut Diviziei 4 ca, pe lângă misiunile sale obișnuite în județ – menținerea ordinii și siguranței – să pună la dispoziția prefecturii soldați pentru a escorta pe evrei din lagăr la Bogdanovca; iar „în privința îngropării cadavrelor jidanilor am dat ordin Primarului”⁴⁰.

Cu toate acestea, primarul satului Vazdovca a raportat lui Isopescu că armata n-a pus la dispoziția operațiunii de transferare soldații necesari. Prefectul s-a adresat din nou comandantului de regiment și l-a rugat să-l ajute „să scăpăm de ei”. El a cerut un pluton de soldați care să-i escorteze pe evrei la Bogdanovca, „ca să nu rămână în sectorul românesc, în apropiere de trupele noastre, fiind un permanent pericol de contagiune de boli”. Și încă o rugămintă modestă a mai avut prefectul: „ca jidanii care vor muri în cursul transportului să nu-i lase neîngropați, iar dacă nu au vreme să-i îngroape să dea ordin Primarilor prin localitățile prin care trec, ca aceștia să formeze echipe și să-i îngroape [pe evrei] adânc în pământ”⁴¹.

Și la Golta, noua capitală a lui Isopescu, prefectul avea probleme cu evreii. El a transferat în capitala de pe Bug pe cei 1500 de evrei, în parte din Basarabia, și alții din zonă, pe care i-a închis în fosta sa reședință, Crivoi-Ozero; dar în noul lagăr au ajuns doar 800, restul au murit sau au fost uciși în timpul transferului. Isopescu încă mai spera că germanii se vor îmbuna și vor accepta să primească pe toți evreii din județ, și vroia să aibă un transport gata de mișcare. Dar jandarmii au fixat lagărul improvizat chiar lângă clădirea primăriei, iar primarul, un german local cu numele Michail Frölich, numit în funcție de către comisarul german de peste Bug, s-a plâns lui Isopescu că ei sunt „în stare epidemică antisanitară, în fiecare zi sunt cazuri mortale. Cadavrele lor sunt îngropate chiar în curte numai cu ½ metru de la suprafață. Câteodată chiar nici nu se acoperă cu pământ”. Această situație, sublinia Frölich, periclitează sănătatea militarilor, și a cerut ca evreii să fie transferați în altă parte, iar cadavrele lor să fie îngropate mai adânc⁴². Prefectul s-a adresat imediat sublocotenentului Bivolaru, comandantul unei mici unități de jandarmi care-i stătea la dispoziție, la Golta, ordonându-i să aibă grijă ca toate cadavrele să fie îngropate destul de adânc. Și i-a mai ordonat ca: „Toți jidanii bolnavi, bătrâni și copii se vor trimite la Bogdanovca chiar mâine, 5 noiembrie. Restul se vor trimite în clădirea roșie”⁴³.

⁴⁰ *Idem*.

⁴¹ Prefectul Isopescu către comandantul Regimentului de infanterie nr. 20 din satul românesc Liuboșevca, 8 noiembrie 1941. *Idem*, p. 132.

⁴² Primăria Golta către prefectul județului, 4 noiembrie 1941. *Idem*, p. 89.

⁴³ Prefectul către sublocotenentul Bivolaru, 4 noiembrie 1941, p. 90.

Acest ordin confirmă că deja la începutul lui noiembrie lagărul Bogdanovca se transformase într-un lagăr de exterminare, către care trebuiau să fie transferați evreii care nu mai sunt capabili să muncească, sau muribunzi. În același timp, a fost alarmat și Guvernământul transnistrean. S-a informat despre problema cadavrelor, în urma intervențiilor germane și, la 6 noiembrie, au fost trimise telegrame către birourile prefectilor din Berezovca și Golta, în care se cerea: „Luați urgente măsuri pentru îngroparea cadavrelor rămase după urma luptelor sau morți din alte cauze. Aceasta în interesul sănătății publice”⁴⁴.

Isopescu l-a instruit pe Bivolaru cum să se comporte cu meseriașii evrei, pe care el ordonase să-i strângă la Golta. I-a cerut să izoleze pe „cei capabili de lucru” de ceilalți, să le dezinfecteze hainele și să-i adăpostească într-o casă cu geamuri sau scânduri la ferestre și chiar „să-i încălzească”. „Vă veți îngriji de hrana lor ca să poată trăi, așa fel ca să fie capabili de eforturi... Cei incapabili de lucru precum bătrânii, femeile slabe și copiii se vor trimite la Bogdanovca unde se vor preda postului fix de jandarmi de la pod, care-i va încartirui la sovhoz sub paza poliției comunale” (polițiștii ucraineni). Bolnavii și cei care nu sunt în stare să meargă vor fi transferați în căruțe, iar morții pe drum „se vor înmormânta la doi metri adâncime” și în acest scop trebuie luate hârlețe. Escorta, doi jandarmi și șase polițiști ucraineni, răspundeau de îngroparea în adâncime „căci mulți [dintre evrei] sunt bolnavi de dezinterie și tifos”. Și ultimul ordin al prefectului Isopescu: „jandarmii și polițiștii nu se vor atinge de ei, pentru a nu se infecta. La noapte dorm separați cei ce rămân de cei ce pleacă”⁴⁵.

Cauza acestei selecții rezidă din faptul că mulți dintre meseriașii aduși din lagăre au refuzat să se despartă de soții și de copiii, iar jandarmii și soldații care i-au ales n-au reușit să-i despartă nici sub amenințarea cu împușcarea. În alte cazuri, mita i-a convins pe jandarmi sau pe soldați să permită meseriașilor să-și ia cu ei familiile. Iată de ce s-au adunat în „capitală” nu numai meseriași, ci și familii; însă, majoritatea lor, erau deja contaminați, la sosire, de tifos sau de alte boli, iar până la 5 noiembrie au fost ținuți în curte, sub cerul liber, când temperatura scăzuse deja la minus 10 grade și chiar mai jos. Isopescu avea nevoie de acești meseriași, ceea ce explică grija sa pentru cei care mai erau apti de muncă.

⁴⁴ Telegrama Guvernământului de la Tiraspol către Prefectura Berezovca, cu privire la îngroparea cadavrelor, 6 noiembrie 1941, Odessa, 2361-1-600, p. 67; o telegramă similară către Prefectura Crivoi-Ozero, 6 noiembrie 1941, recepționată la 11 noiembrie 1941, Arhiva Nikolaev, 2178-1-66, p. 125. Isopescu a emis pe această bază un ordin către toți pretorii să îngroape cadavrele. *Idem*, p. 126.

⁴⁵ Ordin scris și semnat de Isopescu sublocotenentului Bivolaru, 5 noiembrie 1941. Isopescu a avut grijă să copieze de mână și să înregistreze aceste ordine, întrucât încă nu exista posibilitate de dactilografie (Arhiva Nikolaev, 2178-1-66, p. 97).

3/4^c
Noculi. 8.

Copie 132

505.116

Către

Regimentul 20 Dorobanți.

com. Liubașovca.

jud. Golta.

Urmare Nr 248/2-XI-941 am cnoare a face cunoscut că deși am dat ordin Primarului din ~~Wzdolca~~ Bogdanevca să ia măsură pentru transferarea imediată a tăturilor jidanilor la Bogdanevca in raionul ^{Liubașovca} Liubașovca, pe malul Bugului, primarul ne raportează că nu are gardă suficientă pentru transferarea lor.

Pentru a scapa de ei apelăm la ajutorul DVS cu rugămintea să binevoiti, a da un pluton de ostași sub comanda de ofițer și subofițer destoinici care să-i însoțească până la Bogdanevca pentru că să nu mai stea într'o regiune rămânească și aproape de trupele noastre fiind un permanent pericol de infecție.

Totodată Vă rugăm a răspunde da ordine aferente categorice escortei, in cazul că veți binevoi a răspunde la apelul nostru, ca jidanii cari vor muri in cursul transportului să nu-i lase neingropați, iar dacă nu au vreme să-i îngroape să dea ordin Primarilor prin localitățile perih care trece, ca aceștia să formeze echipe și să-i îngroape adânc in pământ.-

PREFECT:

Lt.-Colonel Modest Isopescu.

Prefectul județului Golta ordonă concentrarea deportaților la Bogdanovca și îngroparea cadavrelor

prefectura județului:

Galta

id

1 XI 1941

copie - două

130

90

Către D^{le} Sublocomendant

Bivolari

Luată măsură ca jidaniii morți
să fie îngropați ca 2 metri sub
pământ. Cei îngropați la 1/2 m
se vor reîngropa adânc
atunci jidaniii bolnavi bătrâni
și copii se vor trimite la
Bogdanovca chiar mâine 5/11.
Restul se vor trimite în
clădirea mare roșie
prefect

Și Colonel
Isopescu

Prefectul Isopescu cere ca „jidaniii morți” să fie îngropați „adânc”

În ziua în care a hotărât să facă o selecție la Golta, el a dat dispoziții privind pe evreii din lagărul Bogdanovca, ales să servească drept loc de concentrare a convoaielor și a resturilor de convoaie, până la deportarea peste Bug. Comandantul unității de jandarmi din Bogdanovca – în total 10 jandarmi, din care o parte au ridicat un post fix pe pod, și o parte s-au stabilit în birourile sovhozului – a raportat prefectului că evreii din „ghetoul” din Bogdanovca nu au din ce să trăiască și nu au nici bani să cumpere hrană de la săteni; „Din ce fond și mijloace se pot hrăni evreii din ghetoul Bogdanovca?” Isopescu a lămurit în scris că problema nu era așa de gravă cum a descris-o sergentul major. „Cei ce nu muncesc nici nu au nevoie de multă mâncare. Deci li se va da de la colhozuri sau de cei la care muncesc ceilalți”⁴⁶.

Comandantul jandarmeriei i-a raportat prefectului și despre isprăvile polițiștilor ucraineni înarmați, care își făceau de cap în raion și nu puteau fi stăpâniți. Polițiștii ucraineni comiteau în sate jafuri, violuri și asasinări de evrei și chiar de ucraineni, și se răzbeau pentru fapte comise pe vremea regimului sovietic⁴⁷. La 11 noiembrie, Isopescu împreună cu puținii jandarmi care-i stăteau la dispoziție și cu sprijinul unor soldați din Divizia 20, au început să frâneze poliția ucraineană, care a fost înființată, după cum am arătat, înainte de sosirea lui în județ.

Nu numai jandarmii ucraineni își făceau de cap, se năpusteau peste evreii din convoaie, îi omorau, îi jefuiau și abuzau de femei și fete. Și jandarmii simțeau că au ajuns într-un loc în care totul le era permis: „se îmbată, se bat cu civilii, trag focuri de armă toată noaptea, confiscă lucruri etc.”⁴⁸.

Mulți jandarmi, în frunte cu comandanții lor, nu au rezistat în fața puternicii tentații de a jefui convoaie de evrei care treceau prin județ. Pe acest fond a izbucnit un acut conflict de autoritate între Isopescu, încă locotenent colonel și comandant al batalionului de jandarmi din județ, care, deocamdată, primise doar o numire temporară de prefect, și comandantul companiei de jandarmi din Golta. Posibilitatea de a jefui bani și bijuterii de la evrei imediat după sosirea jandarmilor în județ l-a scos pur și simplu din minți pe acest ofițer. Locotenentul Georgescu, care la început a confiscat porumb de la colhozuri, apoi și-a însușit taxele plătite de ucraineni pentru trecerea peste podul de pe Bug, a refuzat să restituie ștampila unității lui Isopescu, și, în cele din urmă, cu ajutorul jandarmilor și în colaborare cu polițiștii ucraineni din raionul Domanevca, a jefuit sute de evrei; zeci dintre ei au

⁴⁶ Raportul nr. 19 al comandantului companiei nr. 3 a jandarmeriei raionului Domanevca. 5 noiembrie 1941. *Idem*, p. 240. Comandantul i-a raportat lui Isopescu că nimeni nu are grijă de proprietatea colhozurilor și sovhozurilor; iar prefectul le-a ordonat „să ia taurul de coarne”, și dacă este necesar, să-i bată pe țărani ucraineni și să aibă grijă să adune imediat bunurile (*Idem*).

⁴⁷ Raportul prefectului Isopescu către guvernatorul Transnistriei, 15 decembrie 1941, Arhiva Nikolaev, 2178-1-9, p. 45 b.

⁴⁸ Plângerea prefectului Isopescu către comandantul batalionului 5 de jandarmeria din Balta (care răspundea și de jandarmii din județul Golta), 13 noiembrie 1941. Arhiva Nikolaev, 2178-1-9, p. 30.

fost ucizi pe loc. Isopescu i-a cerut să înapoieze toată prada, dar Georgescu a fugit peste Nistru „cu toți banii toate bijuteriile și ștampila companiei”.

Comandantul jandarmeriei din raionul Domanevca, sergentul major Pelivan, a reușit să aresteze șapte polițiști ucraineni dintre cei care au jefuit și au ucis șaptezeci de evrei, a confiscat bunurile jefuite, sau parte din ele, și le-a trimis la Golta. Locotenentul Georgescu s-a grăbit să-i elibereze pe polițiștii ucraineni, și-a însușit banii și bijuteriile „în valoare de milioane”, și nu a raportat nimic prefectului. Când Isopescu a aflat de comoara strânsă de ofițer, a cerut să i-o dea lui, dar Georgescu a pretins că a trimis-o comandamentului batalionului de jandarmi din Balta, și după aceea a fugit spre Nistru cu toți banii și bijuteriile. Când Isopescu a aflat, a trimis o telegramă în care cerea arestarea locotenentului fugit spre Nistru, „fiind sigur că a luat-o spre Țară, ca să dosească banii și bijuteriile iar ștampila și-a luat-o spre a-și fabrica acte”⁴⁹.

Toate acestea s-au petrecut în primele două săptămâni ale lunii noiembrie, înainte de venirea marilor convoaie cu peste 40.000 de evrei. Pe baza acestei experiențe, Isopescu a trimis tuturor pretorilor de raioane un ordin a cărui semnificație practică însemna a preceda pe jandarmi și pe polițiștii ucraineni în jefuirea evreilor.

„Având în vedere că la majoritatea locuitorilor (!) din primul lagăr evreiesc se găsesc mulți bani românești proveniți din jaf (!) sau diferite schimburi, având în vedere ordinul dat de onor Guvernământul Transnistriei [care stabilește] că pe teritoriul acestei provincii leul nu are putere circulatorie.

Vă rugăm ca, imediat împreună cu organele jandarmeriei și poliției, să procedați la strângerea tuturor acestor bani și inventariați să fie depuși la Prefectură”⁵⁰.

Nu numai jandarmi, polițiști și civili ucraineni se năpusteau pe convoaie și lagăre. Un grup de soldați români a dezertat din unitatea lor. Ei s-au stabilit în satul Vazdovca, și timp de 75 de zile au jefuit, au ucis și au violat. Comandamentul militar de la Crivoi-Ozero a raportat că în acel loc operează două bande de dezertori, fiecare compusă din 5 soldați⁵¹. Jandarmii, cu ajutorul soldaților din regiune, au reușit abia la mijlocul lui decembrie să-i aresteze și să confiște „bijuterii și sume de bani... provenite din jaf de la lagărul de evrei ce era în acea localitate”, după spusele lui Isopescu în raportul său către Tribunalul militar din Tiraspol⁵². În cele din urmă, când

⁴⁹ Raportul din 15 decembrie 1941 (vezi mai sus nota 47).

⁵⁰ Ordinul prefectului către pretori de a strânge banii de la deportați, începutul lui noiembrie 1941. Arhiva Nikolaev, 2178-1-12, p. 212.

⁵¹ Comandantul militar din Crivoi-Ozero către prefect, 16 octombrie 1941. *Idem*, 2178-1-66, p. 30 b.

⁵² Apel către Tribunalul militar din Tiraspol, însoțit de dosarul deschis împotriva caporalului dezertor Vasile Marin, care a jefuit evrei în lagărul Vazdovca, începutul lui decembrie 1941. *Idem*, 2178-1-12, p. 204.

au fost în sfârșit arestați, a fost necesar să se interneze în spital trei soldați dezertori, care s-au molipsit de tifos. Dezertorii, împreună cu patru plicuri mari cu bijuterii și bani, au fost trimiși la Tribunalul militar din Tiraspol⁵³.

La mijlocul lui noiembrie, Isopescu s-a aflat în fața unui coșmar: a fost nevoit să îngroape miile de cadavre ale evreilor care au murit sau au fost împușcați. El a compus un raport personal, confidențial, către Alexianu, la 13 noiembrie 1941, în care descrie situația din județul său; din acest raport reiese în mod clar că încă atunci a înțeles că județul său urma să devină un „regat al morții”. Datorită importanței sale, cităm documentul în întregime:

„Am onoarea a raporta,

La luarea în primire a județului am aflat mai multe colonii jidovești, din cei adunați prin târgurile de aici, iar marea majoritate din cei trimiși de peste Nistru. În comuna Vazdovca din raionul Liubașevca comună românească se adunaseră vreo 15.000, iar în Crivoi-Ozero și Bogdanovca către circa 1.500.

În cei din Vazdovca a dat tifosul și au murit vreo 8.000 cu toți cei morți de foame.

Rgt. Inf. cantonat acolo, Primarul comunei disperat ne-a cerut voie să-i transfere în altă parte, fiind un veșnic pericol de infecție.

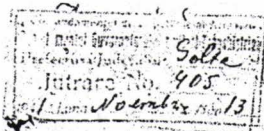
Am intervenit oficial la Rgt 20 Inf. să dea garda necesară pentru ca populația civilă să nu mai poată lua contact cu ei, precum și ca să-i transporte la Bogdanovca, comună situată pe malul Bugului, cu intenția de a-i trimite peste Bug.

Tot la Bogdanovca au fost trimiși și cei de la Crivoi-Ozero, unde au fost cazați în grajdurile de porci ale sovhozului.

Până însă să sosească transportul de jidani de la Vazdovca au fost trimiși din direcția Odesei vreo 9.000 de jidani, așa că astăzi din ce a fost acolo și din ce a mai venit sunt 11.000 jidani plasați în grajdurile sovhozului, unde nu încăpeau 7.000 porci.

Astăzi a venit primarul cu șeful de sovhoz sperați căci li s-a spus că mai sunt în drum încă vreo 40.000 [de evrei] din direcția Odessa. Cum sovhozul nu mai poate găzdui pe toți, iar cei de afară omoară pe cei din grajduri pentru a le lua locul, iar poliția cu jandarmii nu prididesc a dirija înmormântările și cum apa Bugului este folosită ca apă potabilă, în curând se va întinde adevărata molimă în întreaga regiune. Putere de muncă nu au, căci din cei 300 aduși la Golta pentru lucrări edilitare au murit aproape 200, iar alți 50 sunt pe moarte, deși sunt relativ bine îngrijiți. Majoritatea sunt tuberculoși, suferă de dizenterie și tifos.

⁵³ Confirmarea primirii plicului cu bijuterii și bani și predarea la Tribunalul militar din Tiraspol, 23 decembrie 1941. *Idem*, p. 203.

Căte

Dos 1

132

151

Guvernământul Transnistriei
Tiraspol

Am omenare a rapoarte.

La luarea în primire a județului, am aflat mai multe colonii jidovești, din cei adunați prin fărâmișurile de arși, iar marea majoritate din cei trimiși de peste granițe.

În comuna Grozdavca din Raionul Lebeșevca comuna românească se adunaseră vre-o 15.000, iar în Kirvoje Oșero și Bugdanovca ^{căte} circa 1500.

În cei din Grozdavca a dat tifosul și a murit vre-o 8.000, cu toți cei morți de foame.

Regt. de Inf. cadtoinat acolo, Primarul comunei disperat va chema pe să-i tranșeze, în alte parte fiind un vapora pericoo de infecție.

Au intervenit oficial la Regt. 20 Inf. să de a garda necesară pentru ca pofuralia chibrită să nu mai poată avea contact cu ei, precum și ca să-i transporte la Bugdanovca, comuna situată pe malul Bugului, cu intenținea de a-i trimite peste Bug.

Tot la Bugdanovca au fost trimiși și cei dela Kirvoje Oșero, unde au fost cașali în grajdurile de porci ale sovhozului.

Până mai se tosească transportul de jidani dela Grozdavca au fost trimiși din direcția Odessci vre-o 9.000 jidani, așa că astăzi din ce a fost acolo și din ce a mai venit tot 11.000 jidani plasati în grajdurile sovhozului, unde nu încăpeau 700 porci.

Raport manuscris al prefectului Isopescu către Guvernământul Transnistriei

Astăzi a venit primul ^{cu} șeful de
lovhoz disperat căci li s'a spus că
mai sunt în drum încă ve-o 40,000
din direcția odessa.

Cum lovhozul nu mai poate găzdui
pe toți, iar cei de afara se vor lua
din grajduri pentru a le lua locul,
iar poliția cu fauzarii ne privește
a dirija înmormântarea și cum ^{apă} singurii
este folosită ca apă potabilă, în curând
se va întinde adevărată molenă în
ntreaga regiune.

Pterea de munca nu are, căci din cei
300 aduși la Goltă pentru lucrări
edilitare au murit aproape 200, iar
alți 50 sunt pe moarte și sunt relativ
bine îngrijiti.

Majoritatea sunt tuberculoși, tufai de
difterie și tifos.

Pentru a nu contamina regiunea, va rugăm
insistent a da ordinele urgente ca să nu
ni se mai trimită jidani în această regiune
pe cei existenți vadajohesc și-i pot ține
în curând peste Prut, așa ca în curând
vor avea aerul complet curat. - Re
înșă ca ni nu ni se mai infesteze pri
ni comoruni de jidani.

Prefect
Lt Col

380

Pentru a nu contamina regiunea, vă rugăm insistent, a da ordinele urgente ca să nu ni se mai trimită jidani în această regiune. Pe cei existenți nădăjduiesc să-i pot trece în curând peste Bug, așa că în curând vom avea aerul complet curat. Rog, însă ca să nu ni se mai infecteze prin noi convoaie de jidani”⁵⁴.

Scrisoarea prefectului indică cu claritate că în ajunul inundării Bogdanovcâi și a „regatului morții” în general cu zeci de mii de evrei, în județ se aflau deja 18.000 de evrei, în afară de circa 10.000 de cadavre, în majoritate neîngropate sau îngropate la întâmplare, aglomerarea în lagărele existente ajunsese deja la maximum, și majoritatea evreilor erau contaminați de tifos și tuberculoză; și așa cum vom vedea în continuare, la Bogdanovca mortalitatea ajunsese la circa 500 de evrei zilnic. Atât Isopescu, cât și Alexianu mai sperau că germanii vor binevoi să-i primească pe evrei și să-i extermine pe partea lor. Speranța într-o soluționare germană a problemei a fost subliniată de Alexianu însuși în raportul său către Antonescu, din 13 noiembrie.

„Pentru rezolvarea problemei evreiești din Transnistria, suntem actualmente în tratative cu autoritățile germane pentru trecerea lor [a evreilor] peste Bug. În unele puncte, cum este Golta, parte dintre evrei au și început să treacă peste Bug.

Nu vom putea avea liniște în Transnistria până nu vom executa dispoziția din înțelegerea Hauffe-Tătăranu [Tratatul de la Tighina] pentru trecerea evreilor peste Bug”⁵⁵.

Isopescu și cei câțiva jandarmi care-i stăteau la dispoziție nu reușiseră să rezolve problema relativ simplă a îngropării a circa zece mii de cadavre din lagăre, înainte de a fi inundați cu alți zeci de mii de evrei. La început nu s-a cerut soldaților și probabil că nici nu erau dispuși să îngroape cadavre; iar evreii erau prea slăbiți să o facă.

La 17 noiembrie colonelul Georgescu, comandantul Diviziei 20, al cărui stat major era cantonat în Liubașevca, s-a adresat printr-o telegramă prefectului, cerându-i pentru a doua oară să îndepărteze lagărul de evrei din satul Vazdovca la o distanță de cel puțin 20-30 km. de comandamentul său, întrucât toți evreii sunt contaminați de tifos⁵⁶. Medicul diviziei, maiorul Enache, a fost zguduit când i-a vizitat pe soldați, a trecut prin sat, și a inspectat în pripă lagărul de tranzit al evreilor. El a declarat satul contaminat de tifos, și a cerut printr-o telegramă trimiterea imediată a unei echipe de medici și o etuvă de dezinfectare pentru dezinfectarea locuitorilor (cu excluderea evreilor), îndepărtarea lagărului cu cel

⁵⁴ Raportul prefectului Isopescu către Guvernământul Transnistriei, 13 noiembrie 1941. *Idem*, 2178-1-66, p. 151-151 b.

⁵⁵ Raportul guvernatorului Transnistriei Alexianu către mareșalul Antonescu, 11 decembrie 1941. Arhiva Odessa, 2242-1-677, p. 197.

⁵⁶ Telegrama colonelului Georgescu către prefectura din Golta, 17 noiembrie 1941. Arhiva Nikolaev 2178-1-66, p. 184.

puțin 20 de km. de sat și întărirea pazei pentru a evita contactul între săteni și evrei, întrucât „populația civilă ia haine de la evrei pline de paraziți în schimb de alimente”⁵⁷.

În urma acestei telegrame, Isopescu a luat legătură telefonică cu compania lui de jandarmi ordonând „deplasarea jidanilor la Bogdanovca”. La terminarea transferului se aflau la Bogdanovca 20.000-21.000 de evrei; și asta, încă înainte de sosirea convoaielor din direcția sud. Aceste cifre se bazează numai pe rapoartele de atunci ale autorităților române; dar la procesul lui Isopescu și, de asemenea, conform unor surse sovietice, s-a dovedit că cifrele erau mult mai mari.

La apogeul operațiunii de transfer a convoaielor către „regatul morții”, a găsit de cuviință și Guvernământul transnistrean să amintească prefectilor necesitatea de a păstra interesele statului. În numele guvernatorului Alexianu, prefectul a primit ordinul să se conformeze „Ordonanței nr. 23”, cu alte cuvinte să-i adăpostească pe evrei în colhozuri și sovhozuri, să le asigure hrana câteva zile, și apoi să-i lase „să se hrănească pe contul lor” etc. Noutatea din telegrama specială trimisă de Isopescu provenea din preocuparea ca nu cumva obiectele de valoare și banii evreilor să dispară în buzunarele altora:

„Se va forma de fiecare tabără de evrei o comisie din pretor, comandantul plutonului de jandarmi și primar care va putea aduna bijuteriile și lucrurile de preț ce evrei ar vroi să vândă contra hrană. Se va face un inventar amănunțit de toate acestea până la ivirea delegaților Băncii Naționale. Banii se vor lua în primire. Veți veghea personal ca aceste operațiuni să se facă în cea mai desăvârșită ordine. Orice abatere va fi sancționată exemplar. Se va interzice populației [locale] cumpărarea obiectelor de preț de la evrei, *totul trebuie să aparțină statului*”⁵⁸.

La 20 noiembrie, subprefectul Pădure a convocat în clădirea prefecturii o ședință de lucru cu toți șefii autorităților românești din județ. După ce au dezbătut câteva chestiuni, cum ar fi paza cerealelor și a legumelor de iarnă, precum și a bunurilor colhozurilor și sovhozurilor, însămânțarea și deschiderea de școli, au ajuns la punctul nr. 8 de pe ordinea de zi: „Iagărele de jidani care se află în raioanele județului”. Pădure a cerut pretorilor să prevină cu fermitate orice contact între evrei, care cu toții sunt contaminați de tifos, și populația ucraineană, pentru a împiedica răspândirea epidemiei. El a dat ordine stricte ca „populația să nu ia lucruri de la jidani morți, pentru același motiv”. El a comunicat pretorilor, agronomilor, funcționarilor de stat și comandanților jandarmeriei că trebuie scoși

⁵⁷ Telegrama comună semnată de colonelul Georgescu și medicul militar al Diviziei 20, maiorul Enache, către prefect, 17 noiembrie 1941. *Idem*, p. 185-186. Vezi și observațiile scrise de mână de prefect, pe marginea telegramii ordonând trimiterea jidanilor imediat la Bogdanovca. (*Idem*).

⁵⁸ Telegrama guvernatorului Transnistriei către prefectul de Pervomaisc cu privire la averile evreilor. 19 noiembrie 1941. *Idem*, p. 218-218 b. Versiunea dactilografată, vezi. *Idem*, p. 302 (sublinierea mea – J.A.).

evreii din fiecare comună în care au fost aduși la 20 km. „unde li se vor face lagăre”. În ceea ce privește bunurile, el le-a comunicat că „se dispune ca lucrurile rămase de la jidani sau comuniștii plecați să fie adunate în Raion, unde vor fi dezinfectate și apoi date spre utilizare după anumite norme ce urmează să se stabilească”⁵⁹.

În noiembrie 1941 s-au alăturat factorilor de care depindea soarta evreilor, atât a celor vii, cât și a celor morți, și unități ale Diviziei 20, care se îngrijeau de siguranța pe drumuri, din raionul Bobric. Comandantul companiei a patra a diviziei i-a raportat prefectului despre extinderea epidemiei de tifos printre locuitorii din Vazdovca și din împrejurimi, din cauza lagărului și a cadavrelor. După spusele lui, el a îndrumat pe locuitori cum să se apere de focarul de infecție, dar fără rezultat. Locuitorii satelor nu au grijă de ei și „din nepricepere cumpără lucruri și haine pline de microbi. Păduchii se răspândesc și toată valea aceasta se poate că în curând să fie contaminată complet și [va] aduce în urmă mare nenorocire și pentru armatele noastre”.

Comandantul unității de pază a drumurilor a descris cu această ocazie gradul de înapoiere a sătenilor din „regatul morții”. Le lipsește cu desăvârșire noțiunea de igienă personală și a mediului înconjurător, și nici sanitarii lor nu sunt mai instruiți decât locuitorii. În sate, a adăugat ofițerul, nu există medici, și nu există un medic în toată vecinătatea, și săpunul lipsește acolo de luni de zile.

În cele din urmă n-a existat altă alternativă, și în ciuda repulsiei naturale și a amânării, au trecut la treabă: „s-a dezinfectat lagărul din Vazdovca cu locuitorii din sat și cu concursul ostașilor din Compania 4”⁶⁰.

Îngroparea cadavrelor și dezinfecția lagărului nu au fost de mare ajutor, pentru că în a doua jumătate a lunii noiembrie și cu atât mai mult la începutul lui decembrie, raionul Domanevca a fost inundat de convoaie imense de evrei. Noul medic militar al unităților românești postate în regiune, locotenent doctor Nedelescu, a vizitat lagărul câteva zile după dezinfecție, și a găsit acolo 300 de cadavre. Nedelescu a raportat superiorilor săi din aparatul medical al armatei

⁵⁹ Protocolul ședinței administrative care a avut loc la prefectura Golta la 20 noiembrie 1941, prezentată de subprefectul Pădure. Arhiva Nikolaev 2178-1-71, p. 44-44 b, 47-47 b. Este de remarcat că protocoalele dictate sau pregătite de Pădure (și de alți funcționari din raion) sunt pline de greșeli de sintaxă (uneori nu există corelația dintre subiect și predicat) și uneori de ortografie din cauza insuficienței educației școlare a comandanților de jandarmi, a funcționarilor prefecturii, a prefectilor etc., care au aplicat pe teren soluția finală în județ. Spre deosebire de aceștia, medicii militari, ofițerii în rezervă și chiar Isopescu se dovedesc, după modul de exprimare, oameni educați, care raportau despre situația sau acțiunile lor într-o limbă română lipsită de greșeli.

⁶⁰ Raportul comandantului companiei 4, locotenentul Moșoiu, către superiorii săi, noiembrie 1941. Raportul a fost adus la cunoștința lui Isopescu și el a cerut ofițerilor să se prezinte la raport. (Arhiva Nikolaev, 2178-1-12. *Idem. Idem.*)

despre pericolul răspândirii tifosului printre soldați. Mai întâi el a analizat cauzele răspândirii rapide a epidemiei:

„Datorită faptului că aceste convoaie, cu paza insuficientă, sunt foarte mari, câteodată până la 10-12.000 oameni, aceștia neavând loc în curțile sau casele destinate, aceștia se răspândesc în casele vecine și face [sic!] și schimburile amintite mai sus. În comuna Vazdovca erau circa 300 de cadavre neîngropate de 4-5 zile, cei rămași în viață le luaseră hainele și le vânduseră pentru alimente. Din informațiunile căpătate [cadavrele] sunt aruncate și acoperite cu pământ la marginea satului în șanțuri făcute de apă. În primăvară, toate aceste cadavre vor fi luate de ape și aduse. Infecția comunelor pe unde au trecut acele convoaie s-a făcut în masă”⁶¹.

Doctorul Nedelescu a avertizat contra ușurinței cu care locuitorii și soldații tratau dezastrul care se apropie. El a descris eforturile pe care le-a făcut pentru a preveni molipsirea de tifos a soldaților postați în satul Iosefova, de lângă Vazdovca. El a ordonat strângerea soldaților în câteva clădiri, le-a explicat pericolul contactului cu păduchii, a ordonat tuturor să se spele, să fiarbă lenjeria de corp și să-și calce uniforma, interzicându-le de a umbla din loc în loc în afară de necesitățile operative. Dar chiar a doua zi, soldații au fost văzuți amestecându-se printre locuitori, „iar seara câțiva au fost și la o nuntă”. Întrucât soldații nu-și dădeau seama de pericol și există lipsă de petrol, săpun și etuve, și întrucât nu s-au luat nici un fel de măsuri pentru a decreta regiunea ca zonă de dezastru și punerea ei sub carantină, „acest pericol va deveni catastrofă dacă nu se iau măsurile necesare și cât mai urgent”. Medicul militar a controlat și a găsit zeci de bolnavi de tifos printre țărani ucraineni și printre soldați în sate, adăugând că satele sunt mari și că nu a reușit să depisteze toate cazurile de tifos. El a stabilit că boala a apărut în toate satele situate pe traseele convoaielor de evrei de la Nistru și până la Bug. Medicul a lăsat instrucțiuni precise cum trebuie combătută boala în rândurile soldaților. El nu s-a referit deloc la evrei și la soarta lor⁶².

Lipsa de coordonare în cadrul armatei și între armată și autoritățile județului și lipsa de mijloace de dezinfectare a determinat ignorarea avertismentelor. Pe de o parte, medicii militari și comandanții unităților militare din județ au avertizat în permanență contra dezastrului care urmează să izbucnească în orice clipă; pe de altă parte, continuau să sosească convoaie evreiești dinspre sud și dinspre vest, întrucât la Tiraspol și la București se credea că se apropia momentul în care convoaiele vor putea fi împinse spre est, spre germani, cu atât mai mult cu cât românii văzuseră înainte unitățile Einsatzgruppe în acțiune și chiar le ajutaseră din

⁶¹ Copie autentificată a raportului medicului militar, locotenent dr. P. Nedelescu, 17 noiembrie 1941.

Idem. Idem.

⁶² *Idem.*

când în când. Nu s-a dat nici un ordin pentru oprirea valului de convoaie, iar jandarmii, cu ajutorul polițiștilor locali și uneori și al soldaților români au curățat sudul Transnistriei de orice prezență evreiască. În același timp, unități militare, prefecturi și chiar Guvernământul Transnistriei interveneau și scoteau din convoaie meseriași evrei în diverse meserii pentru a servi pe ofițerii și pe funcționarii Guvernământului și pentru a satisface necesități curente ale armatei; cu acest prilej se descoperea că unii dintre acești evrei erau contaminați de tifos. Comandamentul Armatei a III-a, de exemplu, a cerut Guvernământului Transnistriei să nu mai folosească 21 de meseriași evrei scoși din convoaie, după ce s-a descoperit că majoritatea sunt bolnavi de tifos și unul dintre ei a murit. „Noi credem că este necesar ca acești evrei să fie evacuați fără întârziere în lagărele de concentrare de pe Bug”⁶³, se spune în adresă.

Comandantul Armatei a III-a a devenit un fel de câine de pază în ceea ce privește aplicarea ordinului de a curăți sudul Transnistriei în perimetrul dintre Dubăsari și Golta – care cuprindea județele Dubăsari, Tiraspol, Ovidopol, Odessa, Ananiev, Oceacov și Berezovca – de toți evreii, din cauza pericolului molipsirii de tifos. Hotărârea a fost luată în urma controalelor pe teren și a recomandărilor aparatului medical al armatei. La 12 decembrie 1941, Armata a III-a a repetat cererea către Guvernământ, de a transfera 5-8 evrei care fuseseră puși la dispoziția Guvernământului și a primăriei, care se mai aflau încă la Tiraspol, „într-un lagăr de concentrare de pe Bug”, deși erau folositori. Astfel s-a aflat, de exemplu, că autoritățile dețin într-o clădire specială 36 de fete și femei evreice în vârstă de 15-35 de ani, fapt care „dă naștere la multe comentarii nefavorabile autorităților”. Comandamentul s-a ostenit chiar de a lua legătura cu legiunea de jandarmi din Tiraspol pentru ca să pună la dispoziția operațiunii de evacuare a evreilor căruțe pentru transportul bătrânilor și copiilor care au rămas în regiune. Alexianu personal a răspuns acestei cereri și a scris cu mâna sa: „toți evreii vor fi duși la Bug”⁶⁴.

Printre comandanții Armatei a III-a, în special din sudul Transnistriei, s-a creat impresia că soluția pentru orice pericol de contaminare cu tifos printre soldați și chiar printre ucraineni o constituia îndepărtarea evreilor către est, spre „regatul morții”. În această situație când, pe de o parte, se încearcă îngroparea a mii de cadavre și protejarea soldaților și, pe de altă parte, continuă să curgă convoaie, nu exista nici o șansă de a frâna epidemia. Chiar și în „regatul morții”, unitățile

⁶³ Comandamentul Armatei a III-a către Guvernământul Transnistriei, 23 noiembrie 1941. Arhiva Odessa, 2248-I-1486, p. 75.

⁶⁴ Comandamentul Armatei a III-a către Guvernământul Transnistriei, 12 decembrie 1941. *Idem*, 2242-I-1486, p. 2. Guvernământul a comunicat la 26 ianuarie 1942 comandamentului Armatei a III-a, că 21 de meseriași care au fost despărțiți de ceilalți evrei și erau ținuți la Tiraspol „vor fi evaluați în zonele de concentrare imediat ce vor ieși din carantină”. (Arhiva Odessa, 2246-I-1486, p. 74).

militare cereau prefecturii „să îndepărteze lagărele evreilor”, cu toate că nu mai era unde să fie îndepărtate: Ucraina lui Antonescu se termina la Bug⁶⁵.

La sfârșitul lui noiembrie s-a creat o situație insuportabilă în lagărul Bogdanovca și în alte lagăre improvizate. Nu mai puteau fi îngrămădiți alți evrei în acest loc, nu se putea preveni răspândirea tifosului, nu se putea împiedica contactul între ucraineni și evrei, și nu putea fi protejată sănătatea soldaților. La 30 noiembrie Isopescu a expediat o telegramă Guvernământului la Tiraspol, anunțând că nu mai era loc la Bogdanovca și, în ciuda acestui fapt, a aflat că un convoi se afla pe drum, „...nu mai trimiteți. Dispuneți să fie trimiși și în alte părți. Și orașul Golta este în pericol” [de epidemii], sublinia prefectul⁶⁶. Între timp, el a adoptat recomandarea inspectorului jandarmeriei din Transnistria, colonelul Broșteanu, de a înființa lagăre noi în satele Zaharievca și Nazarov, „astfel se va evita ușor o supraîncărcare în Bogdanovca”⁶⁷.

Isopescu nu putea să aștepte sfaturi date de la distanță. Chiar la începutul lui noiembrie a ordonat de a reține primele convoaie care au sosit de la Odessa, într-un lagăr improvizat, pe care l-a înființat în târgul Domanevca, lângă șoseaua care ducea la Odessa. „Lagărul” cuprindea construcții în care erau adăpostite animalele sovhozului – două grajduri distruse și câteva cocini de porci – și când acestea s-au umplut, a mai cuprins câteva case distruse, fără podele și acoperiș. Domanevca, spre deosebire de Bogdanovca, urma să servească drept lagăr de muncă, un fel de rezervă de brațe de muncă pentru fermele din împrejurimi. Și într-adevăr, evreii care mai erau capabili să muncească au fost trimiși la munca de câmp, primind în schimb puțină hrană. Bărbați care nu voiau să moară de foame s-au oferit să lucreze la țărani, și în felul acesta și-au prelungit zilele. Un număr de femei lucrau pe câmp în schimbul câtorva cartofi. Dar în lagăr, nu numai că nu s-a întreprins nici o acțiune de curățenie și nu s-a făcut nici o încercare de a se realiza condiții minimale de trai în iarna aspră, dar Isopescu „a împiedicat chiar pe internați să-și facă amenajările strict necesare”⁶⁸.

⁶⁵ Comandantul diviziei 20 de infanterie către prefectură, 4 decembrie 1941, Arhiva Nikolaev, 2178-1-12, p. 221. O notă scrisă de mână, de Isopescu pe adresa colonelului Georgescu, dezvăluie că prefectul nu știa de fapt câte ghetouri au fost înființate în județul său: „Interesați-vă telefonic la raioane câte ghetouri au, unde, și câți jidani sunt în fiecare [dintre raioane]. Pe fugari să-i împuște” (6 decembrie 1941. *Idem*).

⁶⁶ Telegrama lui Isopescu către guvernatorul Transnistriei la Tiraspol. Arhiva Nikolaev, 2178-1-12, p. 224.

⁶⁷ Raportul inspectorului jandarmeriei din Transnistria, colonelul Broșteanu, către Alexianu, cu privire la necesitatea de a înființa trei lagăre noi pentru evrei, întrucât Bogdanovca este arhiplină de evrei, 13 decembrie 1941. *Idem*, 2178-1-12. Guvernatorul a aprobat propunerea, cu o notă de mână pe marginea raportului, 20 decembrie 1941.

⁶⁸ *Act de acuzare*, p. 26.

În câteva săptămâni a izbucnit la Domanevca epidemia de tifos. Murdăria a ajuns până la genunchi, înainte de îngheț. După izbucnirea epidemiei, nu s-a permis deportaților să părăsească dependențele contaminate, care nu au mai fost curățate nici de excrementele animalelor. Evreii care au sosit cu noile convoaie în cele două lagăre, Bogdanovca și Domanevca, au fost nevoiți să rămână zile și nopți sub cerul liber, până ce au primit permisiunea să se înghesuie în cocini și grajduri și, este de la sine înțeles că încercarea de a ocupa un adăpost și chiar unul îngrozitor, a fost însoțită de adevărate lupte, așa cum a notat Isopescu în raportul său către Alexianu.

Lagărul Bogdanovca

Lagărul Bogdanovca s-a umplut până la refuz încă de la mijlocul lui noiembrie, înainte de venirea marilor convoaie care cuprindeau, fiecare, câte 10.000-12.000 de evrei. Meir (Miron) Feingold a sosit acolo într-un convoi de la Chișinău, însoțit de soție și mamă; în drum spre lagăr jandarmii i-au ucis membrii familiei:

„Am ajuns la Bogdanovca spre seară, în 15 sau 18 noiembrie. Orice loc de care mă apropiam era plin. Oamenii stăteau claie peste grămadă, unul peste altul, unul în celălalt, în cocini de porci. Am intrat [într-una din cocini] și am călcat [pe cadavre]. Oamenii stăteau pe rucsacurile lor [fără să se miște], până ce n-au mai putut merge. Dacă cineva ieșea afară, alții ocupau [locul]. În fiecare zi mureau sute de evrei. Nu am primit nici un fel de mâncare. Sătenii ucraineni din împrejurimi veneau la gard cu cartofi, ceapă, lapte, și le schimbau contra unei perechi de galoși, pantaloni... nu aveam nimic.

Bogdanovca era un sovhoz plin de evrei. Nu mai era loc pentru alții. Nu era îngrădit. Jandarmii păzeau. În jur erau polițiști localnici, fără uniforme, cu arme rusești și [în parte] cu uniforme ale armatei ruse, și alții purtau haine civile fără însemne distinctive. Erau zeci de cocini, un fel de barăci înalte pentru creșterea porcilor [și mai erau] barăci joase cu ferestre mici. Nu trebuia să te apleci pentru a intra înăuntru. În interior erau paravane pentru porci. Și o vacă putea sta în picioare. Nu mai erau porci acolo. Și birourile sovhozului erau ocupate. Erau zeci de mii. Se presupune că erau 80.000, dar nimeni nu i-a numărat.

Evreii erau din Odessa, Berezovca și din raioanele lor [precum] și din Basarabia și din Chilia [sudul Basarabiei] care au sosit [înaintea mea] din tot felul de locuri. Zilnic mureau mulți de frig de boli și de foame, și cadavrele le aruncau în silozurile unde se păstra nutrețul pentru cai și vite [până când] au fost complet umplute. Erau mai multe silozuri și evreii au fost siliți să arunce [cadavrele] acolo. Nu puteau fi îngropate [atât de multe cadavre] și de aceea erau aruncate în locul unde se păstra hrana pentru porci. A fost epidemie de tifos. Împrejur era pădure și o vale care continua până la apă, la Bug.

Nu ne-au înregistrat. Ne-au lăsat să ne împrăștiem ca oile. Jandarmii ne-au părăsit și ne-au lăsat fără socoteală [înregistrare]. S-a lăsat noaptea, era frig, am fost obosit și nu aveam unde să-mi pun capul. M-am apropiat de o baracă, și m-au întrebat cine sunt?... Am început să plâng și le-am spus că abia acum am ajuns după ce am fost o lună pe drumuri și nu aveam unde intra. M-au întrebat: ai *knepeläh*? (nasturi, în idiș). Nu știam ce înseamnă *knepeläh* și atunci ei mi-au explicat că asta este o monedă de 5 ruble de aur de pe vremea țarului. Am intrat în altă baracă și m-am întins lângă ușă. Afară nu erau oameni. Dimineața mi-am scos fularul, și era plin de păduchi. L-am scuturat.”⁶⁹

Către mijlocul lui decembrie lagărul a devenit o uriașă concentrare de evrei vii, în agonie și morți. Toate pronosticurile pesimiste ale lui Isopescu s-au realizat: aproximativ 52.000 de evrei, după estimarea lui, sau aproximativ 54.000 după estimarea sovietică erau înghesuiți în 40-50 de cocini de porci, răspândite pe teren și alții sub cerul liber, de-a lungul a trei kilometri pe malul de vest al Bugului, la 35 de km. sud de orașul Golta. Silozurile erau pline de cadavre, iar în cocini erau întinși unii lângă alții vii și morți, într-un ger de minus 30-35 de grade. După spusele comandantului postului de jandarmi din lagăr, plutonierul Nicolae Melinescu, mortalitatea a sărit, cu venirea gerului, de la 50-100 pe zi la circa 500 de evrei pe zi⁷⁰.

Creșterea bruscă a mortalității a fost provocată nu numai din cauza supraaglomerării, a tifosului și gerului. La aceasta a contribuit și un ordin al subprefectului de a „interzice total alimentarea internaților din Bogdanovca și lagărele din Golta”, cu alte cuvinte interzicerea comerțului de schimb între țărani ucraineni și evreii din lagăre. În urma acestui ordin s-a interzis țărănilor să se apropie de lagăr și când, cu toate acestea, încercau să vândă ceva celor închiși, interveneau jandarmii și „îi băteau, îi amenințau cu moartea, le confiscau averile, alimentele și le vindeau ei pe urmă internaților contra aur. Numai contra aur”⁷¹.

Isopescu vedea în ucrainenii care veneau la marginile lagărului concurenți la bunurile evreilor. La 19 noiembrie, după ce Guvernământul îi ceruse în scris „să colecteze” obiectele de valoare ale evreilor în favoarea statului român, el i-a

⁶⁹ Mărturia lui Meir [Miron] Feingold, 2 iunie 1994, în idiș, în posesia autorului; va fi predată Arhivei Yad Vashem (în continuare mărturia lui Meir Feingold). Feingold născut la Fălești, de profesie blănar, a fost deportat împreună cu părinții și frații săi în toamna anului 1941, dar la Rezina a fost scos din convoi de ofițerul de jandarmi Popoiu care avea nevoie de blănari și alți meseriași care să-i facă lui și familiei haine din stofele și blănurile jefuite de la evreii din convoaie. El a lucrat până s-a îmbolnăvit de tifos, și când și-a revenit a fost băgat împreună cu soția și soacra lui într-un convoi adus de la Chișinău la sfârșitul lui octombrie. „Îl întrebam pe Popoiu unde ne trimite și el răspundea: Numai Dumnezeu poate să vă apere unde vă trimitem. Jandarmii nu ne-au spus că ne duc la Bug. Ne-au spus că ne luau la muncă”.

⁷⁰ *Act de acuzare*, p. 73-74.

⁷¹ *Idem*, p. 31, 67.

comunicat lui Alexianu că la 15 noiembrie s-a purces la Bogdanovca la colectarea obiectelor de valoare ale evreilor pentru trezoreria statului român. La aceeași dată, după afirmațiile sale, se aflau la Bogdanovca 11.000 de evrei, și „nu mai este loc pentru alții”:

„Asupra lor unii au mari valori în aur și bijuterii. Cum paza lor la sovhoz este foarte slabă din lipsă de personal și chiar poliția civilă [ucraineană] se strecoară din satul vecin unde populația îi jefuiește. Mai mult, am prins chiar polițiști civili chemați a concura la paza lor, că i-a jefuit [pe evrei] și apoi i-a omorât. Toți aceștia au fost arestați. Întrucât consider că aceste valori și averi trebuie să intre în patrimoniul Statului și pentru a pune capăt jafurilor, sâmbătă 15 noiembrie m-am dus la fața locului cu domnul pretor Bobei dându-i dispoziția ca în prezența șefului de raion, Primarului și Plutonierului de jandarmi să ridice și să inventarieze toate aceste valori și să le depună în casa Primăriei până veți binevoi a dispune. Propunem vârsarea lor tezaurului Statului”⁷².

Dacă Isopescu ar fi transferat bunurile tezaurului statului, așa cum i s-a cerut la începutul lui noiembrie printr-o telegramă de la Alexianu, nu s-ar fi ivit nici o problemă din partea Guvernatorului. Dar Isopescu și Pădure au râvnit la averile evreilor pentru ei. În tovărășie cu pretorul Gheorghe Bobei și comandantul de jandarmi Melinescu ei au creat un mecanism de șantaj, care se baza pe dorința a zeci de mii de evrei să rămână în viață. După înfometarea planificată a evreilor din lagăr, al căror număr creștea de la săptămână la săptămână, s-a înființat la ordinul lui Bobei o brutărie la Bogdanovca, unde s-au copt 500 de pâini pe zi, pentru o populație de aproximativ 48.000 de evrei, numărul estimat al deținuților, la sfârșitul lui noiembrie și începutul lui decembrie:

„Cei care au rezistat în fața procesului verbal... în fața pâinii calde pe care acuzații o plimbau în fiecare dimineață... pe la casele [grajdurile, J.A.] cu copii înflămânziți și bolnavi, nu puteau rezista, și pentru că pâinea se dădea numai contra aur. Bobei și Landau spuneau: cine dă cinci ruble aur, are o pâine”⁷³.

Încercarea cu pâinea a durat doar câteva zile, întrucât majoritatea deținuților nu mai aveau nimic. cu toate astea, Bobei, Pădure și Isopescu au reușit să adune mii de monede de aur de pe timpul țarului. În înțelegere cu comandanții jandarmeriei, ei au raportat doar despre o cantitate infimă de obiecte de valoare și bani românești⁷⁴. La 24 decembrie, la apogeul operațiunii de exterminare, prefectul

⁷² Raport rezumativ din 19 noiembrie 1941, p. 52.

⁷³ *Act de acuzare*, p. 67-68. Brutăria a fost înființată de Bobei, și el era ajutat de Landau și de un jandarm. (*Idem*, p. 73). Metoda „procesului-verbal” era folosită la Bogdanovca: înregistrau obiectele de valoare și le confiscau, promițând că Banca Națională Română îi va despăgubi în viitor, dar după aceea aruncau hârțile.

⁷⁴ Vezi ca exemplu lista obiectelor de valoare și a banilor predați comandantului plutonului 3 de jandarmi, sergent major Călinescu, numărând 61 de obiecte, printre care obiecte de aur și două

Isopescu a trimis o telegramă Guvernământului Transnistriei, care încă se afla la Tiraspol, anunțând că a primit de la legiunea de jandarmi „acte și valori” și că le păstrează în seiful prefecturii, cerând să i se comunice „dacă vin delegații Băncii Naționale Române să ridice aceste valori sau trimitem noi prin delegat la Guvernământ”⁷⁵.

Această rapacitate a provocat denunțuri, anchete ale agenților jandarmeriei și guvernământului, și înaintarea unor acte de acuzare; iar la procesele care s-au desfășurat au fost dezvăluite mereu alte și alte amănunte, și chiar ordinele secrete și uriașa operațiune de masacrare comisă la ordinele românilor pe malurile Bugului [vezi în continuare]. În ciuda gravității faptelor, documentele au rămas necunoscute în public și au fost dezvăluite numai la mulți ani după război (1993).

Masacrul de la Bogdanovca

Hotărârea de a masacra zeci de mii de evrei la Bogdanovca și apoi de a continua acțiunea de exterminare la Domanevca a fost luată de Guvernământul Transnistriei cu aprobarea lui Antonescu, după ce s-a dovedit că nu vor putea transfera germanilor pe acești evrei în număr de peste 70.000, majoritatea bolnavi de tifos. La 19 noiembrie, Isopescu încă mai spera că va reuși să transfere germanilor pe evreii care i-a concentrat la Bogdanovca:

„Au mai rămas jidani răzleți și ascunși prin sate pentru a căror prindere am ordonat razii și pe care îi vom aduce la Bogdanovca ca să-i avem la un loc până îi vom trece Bugul pentru care ducem tratative cu nemții”⁷⁶.

Aceste tratative (pe care le vom prezenta pe larg în capitolul despre Odessa) au eșuat, dar Guvernământul nu a renunțat la această idee nici în anul 1942 (vezi în continuare). Hotărârea de a extermina pe evrei a fost luată în colaborare cu șefii Direcției sanitare din Guvernământul transnistrean și cu departamentul medical al armatei. În fruntea Direcției a stat dr. Gheorghe Tătăranu, medic militar în rezervă cu gradul de maior, specialist în boli contagioase, cercetător cu renume la Institutul de Higienă și Sănătate Publică din București și șeful laboratorului de acolo. El a sosit în Transnistria ca medic militar, în fruntea unei echipe speciale de combatere

monede rusești de argint din 1897 și 1907 și cinci monede de aur rusești, 9 noiembrie 1941. Arhiva Nicolae 2178-1-12, p. 86-86 b. Haim Cogan a depus mărturie în fața Tribunalului militar din Tiraspol în anul 1963 că Bobei a adunat câteva mii de monede de cinci ruble în greutate de 4,35 grame aur fiecare, dar Bobei și Isopescu au raportat în proces numai despre 50 de monede. Vezi mărturia lui Haim Cogan din Iedineț, Bat Yam, mai 1963, AYV PKR/V, p. 49 (colecție de mărturii folosită la pregătirea Enciclopediei Comunităților Evreiești din România, *Pinkas Hakehitot*. Vol. 1, Yad Vashem, 1969); în continuare, *Mărturia lui Haim Cogan*.

⁷⁵ Telegrama prefecturii din Golta către Guvernământul Transnistriei, 24 noiembrie 1941. Arhiva Odessa, 2242-1068, p. 36.

⁷⁶ Raport concluziv din 19 noiembrie 1941, p. 52.

a epidemiilor și a fost atașat corpului de armată care a asediat Odessa. După căderea Odesei, Tătăranu a primit propunerea guvernatorului Alexianu de a conduce Direcția sănătății din Guvernământ. Această funcție a deținut-o de la începutul lui octombrie 1941 și până în noiembrie 1942; și după aceea a rămas la Odessa și a servit în funcție de consilier al guvernatorului în domeniul sănătății⁷⁷.

Hotărârea de a lichida pe evrei și a le incinera cadavrele nu putea fi luată fără aprobarea inspectorului sanitar al armatei române, inspector general, dr. Mihai Negoescu, care cunoștea dezastrul de la Bogdanovca din rapoartele medicilor militari care au servit în județele Golta și Berezovca.

Fără lăudăroșenia dr. Tătăranu (care a publicat o broșură specială despre realizările sale „medicale” în Transnistria) și a rapoartelor medicilor militari pe teren, nu ar fi ieșit la iveală niciodată chestiunea incinerării. Nici măcar germanii nu obișnuiau atunci să incinereze cadavrele evreilor; au adoptat această metodă la mijlocul anului 1943. Evreii care au fost masacrați de naziști în zilele de 29 și 30 septembrie 1941, la Babi Yar, cu o metodă similară cu cea folosită în operațiunea de la Bogdanovca, au fost împușcați peste o râpă, și corpurile lor au fost acoperite cu un strat subțire de pământ.

La sfârșitul masacrului de la Bogdanovca și apoi de la Domanevca, era absolut necesar să se ardă cadavrele, deoarece aceste lagăre deveniseră un focar al epidemiei de tifos care amenința pe soldații români, pe jandarmi și așezările cu concentrări ale germanilor locali de peste Bug și ale populației ucrainene locale. Autoritățile române din Transnistria nu aveau la dispoziție nici un fel de mijloace de combatere a epidemiei, chiar dacă ar fi dorit să-i ajute pe evrei, pe care nimeni nu-i mai considera oameni. Evreii erau oricum condamnați la moarte, și Alexianu, așa cum s-a menționat anterior, a spus în mod explicit că Transnistria nu va putea fi refăcută atâta timp cât evreii rămân acolo.

Dr. Tătăranu a dezvăluit în broșura pe care a publicat-o în anul 1943 că armata a fost cea care a cerut prevenirea unui dezastru de felul celui care a lovit-o în primul război mondial, când zeci de mii de soldați și civili au murit de tifos⁷⁸. Iată cum a descris situația care s-a creat în Transnistria:

„Personal sanitar în majoritate lipsă, instituții [medicale] dezorganizate, populația deportată din țară [România] în număr de peste 200.000; *armata dorea libertate de acțiune spre est, iar țara cerea înlăturarea oricărui flagel de boale*

⁷⁷ Doctor Gh. Tătăranu, *Expunere de titluri și lucrări științifice*, Odessa 1943, p. 11.

⁷⁸ „Aglomerarea de oameni în locuințe, subalimentația și insuficiența spitalelor și a medicamentelor au făcut ca bolile, în special tifosul exantematic, să secere zeci de mii de oameni, mai ales soldați și copii refugiați. În decursul iernii 1916 boala a izbucnit în Moldova; acolo se retrăsese armata română după înfrângerea ei în luptele cu armata germană în Muntenia, și cu ea s-au retras zeci de mii de români, care au devenit refugiați.” (Andrei Oțetea, *Istoria Poporului Român*, Editura Științifică, București, 1970, p. 318).

*contagioase dinspre Est, pentru a evita un tablou asemănător ca cel din 1916-1918*⁷⁹.

Tătăranu nu s-a referit la evrei în broșura lui, și de aceea a estimat numărul bolnavilor de tifos până la numirea sa, la 3.000. El a concentrat campania de combatere a bolii în regiunile de centru și sud ale Transnistriei „ca să dau libertate de acțiune pe drumurile de comunicații ale frontului din Crimeea. În această regiune am reușit să ajung aproape la același număr de bolnavi de boli contagioase ca în timp de pace”⁸⁰. Într-un raport pe care l-a difuzat printre prefectii din Transnistria cu un an în urmă, în mai 1942, el a acuzat pe evrei de răspândirea epidemiei, cu toate că a notat că tifosul a fost întotdeauna o boală endemică (locală) în Transnistria, ca și în întreaga Ucraina și chiar în Basarabia: „cazurile destul de numeroase au apărut aici, chiar de la începutul lunii octombrie și numai printre evreii aduși din Basarabia și Bucovina, îmbolnăvindu-se chiar pe drum sau foarte curând de la sosirea lor”⁸¹. În nordul Transnistriei, care a fost cucerit încă în august 1941 și unde serviciile sanitare ale armatei s-au organizat la timp, „nu s-au semnalat cazuri de tifos anterior sosirii convoaielor de evrei”. În sud, situația era diferită, după afirmațiile sale, întrucât convoaiele au venit pe jos, majoritatea din lagărul Mărculești.

„În drumul lor pe jos, nefiind bine păziți, au dormit în casele locuitorilor din satele prin care au trecut și unde era tifos exantematic au luat păduchi în promiscuitatea în care au stat și s-au contaminat foarte mulți; au luat și jandarmii care însoțeau convoaiele și au ajuns la Nistru unde s-a făcut o deparazitare relativă, deoarece numărul evreilor ce soseau era cu mult mai mare decât capacitatea de deparazitare a stațiunilor. Epidemia a trecut apoi în Transnistria, însămânțând localitățile până la locul lor de destinație”⁸².

Dr. Tătăranu a greșit sau a fost indus în eroare intenționat în tot ceea ce privește cauzele răspândirii epidemiei. Înoptarea în casele țăranilor nu a fost cauza contaminării de tifos: nu s-a permis evreilor din convoaie să înopteze în case și nici nu s-a permis convoaielor să treacă prin sate. Epidemia s-a declanșat și s-a răspândit din cauza condițiilor în care s-a făcut deportarea, foametea care i-a slăbit

⁷⁹ Vezi mai sus nota 77. (Sublinierea mea, J.A.). Dr. Tătăranu a estimat în anul 1943 numărul deportaților la 200.000, numărul acesta nu a inclus 24.000 de țigani deportați în vara lui 1942, care au fost și ei în majoritate decimați de tifos.

⁸⁰ *Idem*, p. 12.

⁸¹ „Tifosul exantematic în Transnistria” de medic maior Doctor Tătăranu Gheorghe, Directorul Sănătății în Guvernământul Transnistriei, șef de Laborator în Institutul de Igienă și Sănătate Publică din București (dare de seamă a dr. Tătăranu din aprilie 1942 cu privire la lupta sa împotriva tifosului; el a avut grijă să noteze toate titlurile sale academice). Arhiva Nikolaev, 2178-1-424, p. 9.

⁸² *Idem*, p. 8 b. Tătăranu a greșit în descrierea cauzelor răspândirii epidemiei: nu s-a permis evreilor să doarmă în casele țăranilor.

pe deportați, murdăria în care au fost ținuți în mod intenționat, lipsa oricăror mijloace de păstrare a igienei personale și chiar refuzul apei de băut, dormitul în grajduri și cocini sau sub cerul liber, și o totală indiferență față de soarta lor.

Nici supraviețuitorii evrei n-au menționat vreun mijloc special de dezinfectare folosit de armată sau jandarmerie pe Nistru în perioada deportărilor în masă, în afară de dezinfectarea care s-a făcut în lagărul Edineț, împrăștierea de smoală pe podelele caselor distruse din Mărculești și împușcarea bolnavilor de tifos pentru evitarea răspândirii bolii, așa cum a menționat unul din medicii evrei. Când primele convoaie au ajuns în Transnistria, guvernatorul Alexianu i-a raportat direct lui Antonescu că i se trimit convoaie uriașe, având 10.000-15.000 de evrei fiecare, spre sudul provinciei, care a fost grav lovită de război și unde „nu pot să le dau o bucată pe pâine”.

„Starea sanitară a evreilor este foarte proastă. Toți medicii mei sunt la fața locului, pentru a asigura carantina celor bolnavi și pentru a feri populația de contaminări”⁸³.

„Carantina” s-a rezumat la încercarea de a împiedica orice contact între evreii din convoaie și țărani, ceea ce a provocat o înfometare în masă și închiderea evreilor în lagăre monstruoase, în care cei vii călcau peste morți. De asemenea, evreii n-au primit vreo asistență medicală și hainele lor n-au fost dezinfectate – așa cum Alexianu a notat în mod explicit. Mai mult decât atât, în primul său raport, în care este descris, în linii generale, începutul dezastrului, se insinuează și concepția că evreii au încetat să fie considerați ființe umane:

„Cu toată vremea rea, cu toate împrejurările anormale, cu tot afluxul populației și cu întreaga mișcare a trupelor de la noi, starea sanitară în Transnistria este foarte bună.

În afară de câteva cazuri izolate de tifos exantematic, care au fost izolate imediat și luate severe măsuri de a nu se înmulți și în afară de câteva cazuri de febră tifoidă, care nu prezintă caracterul unei epidemii, nu avem maladii contagioase în Transnistria”⁸⁴.

La acea dată existau în Transnistria zeci de mii de evrei contaminați de tifos de ambele tipuri, și mii dintre ei mureau zilnic, cadavrele fiind lăsate pe câmp sau azvârlite în șanțuri, fără să fie acoperite cel puțin cu pământ; și despre toate acestea nu exista nici o mențiune sau vreo aluzie în raport.

În cel de-al treilea și ultim raport al Direcției Sănătății, care rezuma activitatea sa, între octombrie 1941 și 1 ianuarie 1943, se poate constata efortul de a estompa și de a ascunde responsabilitatea medicilor militari români și a medicilor Guvernământului, care, și ei, erau medici în serviciul armatei, privind hotărârea de

⁸³ Raportul lui Alexianu către Antonescu, 1 noiembrie 1941, Arhiva Odessa, 2242-1-677, p. 108.

⁸⁴ *Idem*, p. 109.

a lichida pe cei infectați de tifos. Direcția a susținut că nu a reușit să împiedice răspândirea epidemiei „deoarece populația [deportații – S.A.] fusese deportați înaintea înființării aceste Direcțiuni și venise contaminată [de boală] din Basarabia”. Direcția a fost înființată, după cum se știe, la începutul lui octombrie, înainte de deportarea evreilor din Chișinău, Cernăuți, Bucovina de sud, Dorohoi, Odessa și sudul Transnistriei, și înainte de formarea imensei concentrări de evrei pe malurile Bugului, la Bogdanovca.

„Combaterea epidemiei a fost anevoioasă din cauza iernii aspre care a oprit aproape orice deplasări în interiorul județelor și a lipsei de mijloace de deparazitare... Cum epidemia amenința pe de o parte țara, pe de alta spatele frontului din Crimeea, neputând realiza o combatere generală [a epidemiei] s-a hotărât concentrarea mijloacelor disponibile în sud pentru a asigura comunicațiile armatei cu Țara. Astfel s-a reușit grație muncii și devotamentului echipelor sanitare militare ca în județele de sud, pe unde se făceau comunicațiile cu spatele frontului, să se înregistreze un număr foarte redus de cazuri de tifos exantematic iar armata să aibă libertate de acțiune”⁸⁵.

Soarta evreilor din Odessa și din sudul Transnistriei a fost discutată în ședința guvernului, la București, la 16 decembrie 1941. Numele Bogdanovca nu a fost amintit în stenograma ședinței, dar declarațiile lui Antonescu cu privire la evreii din Odessa și din Ucraina în general au fost categorice, și nu necesită explicații. În această ședință el a dat mână liberă lui Alexianu să guverneze regiunea așa cum consideră de cuviință, „ca și cum România s-ar fi instalat pe acele teritorii pentru [o perioadă] de două milioane de ani”. În ceea ce privește pe evrei, Antonescu a hotărât să nu mai aștepte încheierea tratativelor cu germanii, și să nu aștepte soluția finală pe care ei o planifică:

„Chestiunea jidanilor se tratează la Berlin. Germanii vor să-i ducă pe toți jidanii din Europa în Rusia și să-i așeze în anumite regiuni. Dar până la execuție este timp. Ce facem în acest timp cu ei? Așteptăm ce se decide la Berlin? Așteptăm o decizie ce ne privește pe noi? Trebuie să-i punem în siguranță? Bagă-i în catacombe, bagă-i în Marea Neagră. Nu vreau să știu nimic. Poate să moară 100, poate să moară 1.000, poate să moară toți!”⁸⁶.

Ordinul de a împușca pe evreii din lagărul Bogdanovca a fost transmis lui Isopescu printr-un trimis special al Guvernământului despre a cărui sosire i s-a adus la cunoștință la mijlocul lunii noiembrie⁸⁷. După câte se știe, ordinul a fost

⁸⁵ Raport de activitate al Direcției Sănătății a Guvernământului Transnistriei de la înființare și până la 1 ianuarie 1943. *Idem*, 2242-4c-37 a, p. 55-56. Raportul expune eforturile făcute de Direcție în timpul deportării evreilor din Odessa, cu trenul, spre județul Berezovca (vezi în continuare).

⁸⁶ *Procesul trădării*, p. 35.

⁸⁷ Comunicarea „strict secretă”, semnată de Alexianu, referitoare la sosirea trimisului, cu anexarea mostrei permisului cu care se va identifica; fără dată. Arhiva Nikolaev, 2178-1-8. Într-adevăr,

transmis personal și verbal, dar amănuntele lui – în ceea ce privește arderea cadavrelor – au fost aprobate în scris de Guvernământul Transnistriei (vezi în continuare). Isopescu, care nu consideră o crimă lichidarea evreilor în îndepărtatul său regat de la Nistru, se comporta ca un stăpân absolut, și a transmis ordinul verbal (primit de la Guvernământ), adjunctului său Pădure, „responsabilul exclusiv” cu privire la chestiunile evreiești din regatul său. Pădure nu a considerat că este vorba de o mare crimă, și a emis un ordin în scris pretorului raionului Domanevca, Vasile Mănescu. Acesta, la rândul său, l-a transmis verbal comandantului postului de jandarmi din Bogdanovca, plutonier Nicolae Melinescu. Plutonierul, care avea în subordinea sa doar nouă jandarmi, s-a speriat de misiune și a refuzat s-o execute, cerând chiar să vadă ordinul scris.

„Aici Melinescu are un moment de tresărire de umanitate. A înțeles el să-i jefuiască, a înțeles el să-i schingiuiască, a înțeles Melinescu să mai împuște câteodată sau să bată, dar exterminarea aceea de 48.000 de oameni n-a putut-o înțelege și a spus că nu poate s-o execute. Nu poate”⁸⁸. Și într-adevăr, Melinescu obișnuia să bată și să tortureze evrei, ca să-i predea lucruri de valoare sau pentru a descoperi „aurul”; el bătea și omora evrei pentru...” faptul că treceau peste ordinul de a nu-și cumpăra alimente din afară”; el obișnuia să biciuiască, personal, bărbați și femei dezbrăcate; obliga evreii să execute munci grele fără hrană și continua să-i bată când se prăbușeau din cauza slăbiciunii. Nu este deci vorba de un „Drept al popoarelor”⁸⁹. Totuși, când a primit ordinul, el a refuzat să-l execute și din această cauză el a fost demis, ulterior, din postul său.

În urma acestui refuz, Isopescu sau Pădure, sau amândoi împreună au hotărât să se folosească de polițiștii ucraineni. În acest scop a fost concentrată la Golta toată poliția ucraineană din județ, aproximativ 70 de polițiști. Executarea ordinului a fost încredințată polițistului ucrainean Afanasie Andrușin, născut la Chișinău, care vorbea limba română dar nu știa să citească sau să scrie în această

comunicarea pare a fi o circulară trimisă poate și altor prefecți, dar autorul a cercetat dosarele „secrete” ale tuturor prefecților din sudul Transnistriei, și numai în arhiva județului Golta se află o astfel de circulară. Isopescu a avut grijă, probabil, ca documentul să nu fie distrus. În permis se specifică că trimisul aparține SS-ului Guvernământului Transnistriei. Această prescurtare desemnează Serviciul Special român, și nu SS-ul naziștilor. Este totuși interesantă încercarea de a se asemăna cu naziștii în această perioadă. „Serviciul Secret de Informații” condus de Eugen Cristescu era direct subordonat lui Antonescu, și obișnuia să folosească inițialele SSI.

⁸⁸ Actul de acuzare, p. 68. Vezi și pag. 27. Melinescu, care s-a salvat de pedeapsa cu moartea în anul 1945 datorită acestui refuz, a descris pe larg la interogatoriu acțiunile de jaf, executarea ordinului de exterminare și amestecul prefectului, al adjunctului său și al tuturor acelor care au avut legătură cu execuțiile comise de români în județ.

⁸⁹ *Idem*, p. 32-33. Melinescu a ars de viu un partizan rus, a dezbrăcat o tânără evreică și i-a aplicat: 70 de lovituri de bici pentru că ea îndrăznise să-i ceară să se comporte mai omenos. (*Idem*, p. 79-80).

limbă⁹⁰. Înainte de această mare operațiune el a primit un ordin în scris, de la Pădure, să împuște pe toți evreii din orașul Golta, cei rămași în viață din prima concentrare, și printre ei meseriașii bolnavi de tifos, în afară de câțiva „specialiști” care au rămas în ghetoul improvizat. Și în acest fel a soluționat Pădure problema tifosului în orașul de reședință a județului. Acest masacru a fost comis, se pare, în perioada de organizare a unității de ucigași, înainte de plecarea ei la Bogdanovca, și n-au rămas supraviețuitori care să-l descrie, în afară de ceea ce a fost consemnat la procesul lui Isopescu și al colaboratorilor în anul 1945.

Andrușin a primit un ordin scris semnat de subprefectul Pădure să plece și să-i împuște pe toți evreii din lagărul Bogdanovca. Acest ordin el l-a prezentat pretorului raionului, Mănescu. Mănescu a păstrat ordinul, și i-a dat lui Andrușin alt ordin semnat de el, un fel de bilet, în care-i ordona să-i omoare pe evrei; Andrușin a arătat acest bilet plutonierului Melinescu, care pe atunci mai deținea postul de comandant al postului jandarmi din Bogdanovca.

Andrușin a sosit la Bogdanovca la 20 decembrie, la ora 9 seara, și l-a anunțat pe Melinescu că a primit un ordin în scris să-i împuște pe toți evreii. Plutonierul precaut a cerut să vadă ordinul, dar lui Andrușin i-a fost greu să-l găsească printre toate hârtiile lui, și a lăsat toate documentele pe biroul lui Melinescu. Acesta a găsit biletul, a chemat pe doi dintre subalternii lui, pe sergenți-majori Pelivan și

⁹⁰ Afanasie Grigorievici Andrușin avea dificultăți și în iscălirea în rusește, așa cum se poate constata din declarațiile semnate după uciderea unui polițist ucrainean, omor care este legat și el de evrei și bunurile lor. Polițistul Ivan Kravcenko care a fost împușcat, de către primarul orașului Pervomaisc Froelich, (german local din regiune) sau de însuși Andrușin, a servit la Bogdanovca și a participat la acțiunea evreiască (*Judenaktion*) din Bogdanovca”. Așa a stabilit comisarul german din Pervomaisc (declarația sub jurământ a lui Andrușin în fața comisarului, la 17 ianuarie 1942, Arhiva Nikolaev, 2178-1-31, p. 45-45 b). Kravcenko, împreună cu fratele său și alți complici din familia sa „au indus în onoare buna credință a autorităților”. Acest polițist, în loc să-și îndeplinească misiunea „a vândut alimente evreilor din lagăr [Bogdanovca] luând de la ei aur și haine, ceea ce a dus la răspândirea tifosului exantematic în rândul populației civile. Când am fost acolo [la Bogdanovca] am fost informat că acest Kravcenko a adunat aproximativ patru kilograme de aur, și le-a promis evreilor să le cumpere o navă care să-i ducă în America” (declarație sub jurământ a primarului Mihail Grigorievici Froelich, 24 ianuarie 1941, Arhiva Nikolaev, 2178-1-31, p. 91-91 b; vezi *Idem* toată ancheta, p. 90-93). Kravcenko a împușcat 20 de tineri evrei care aveau vreo legătură oarecare cu aurul, și a avut grijă să-i îngroape adânc în pământ. Isopescu a ordonat deschiderea mormântului sperând că va găsi acolo aurul. Un medic militar cu gradul de căpitan, care era șeful serviciilor sanitare ale județului, a fost de față la deschiderea mormântului, dar aurul n-a fost găsit, s-a stabilit doar că tinerii au fost împușcați în ceafă pe la spate, că au fost schingiuiți, și unora li s-a sfărâmat craniul. Kravcenko a fost anchetat și executat în curtea sau clădirea poliției din Golta de către Froelich sau de către Andrușin, probabil pentru a face să dispară urmele aurului. Andrușin a fost destituit din post de către Isopescu la 15 ianuarie 1942 și în locul lui a fost numit Froelich (Decizia de numire a prefectului. Arhiva Nikolaev, 2178-1-1-, p. 9-10). După un timp, Froelich a fugit în partea germană, la Pervomaisc, din cauza afacerii cu aurul, și comisarul de acolo a refuzat să-l predea lui Isopescu. Polițistul ucrainean Nicolai Filipenco a fost, de asemenea, lichidat din cauza aurului.

Cristescu, și le-a arătat și lor ordinul; el și-a notat conținutul, și contrar instrucțiunilor cuprinse în el, a păstrat biletul, până ce l-a predat în 1943 tribunalului militar care a cercetat și a judecat actele de jaf comise de personalul Guvernământului de la Golta și ale jandarmeriei care „au prejudiciat trezoreria statului” (Tribunalul nu i-a judecat pentru masacrarea a zeci de mii de evrei). Biletul cu semnătura pretorului Mănescu avea următorul conținut:

„Postul de jandarmi Bogdanovca: Se va prezenta la dv. domnul Andrușin din Golta cu 70 de polițiști care vor executa pe evreii din ghetou. Jandarmii nu se vor amesteca. Valorile vor fi ridicate de mine. Rupeți acest bilet”. Vasile Mănescu, decembrie 20, 1941⁹¹.

Trebuie remarcat că toată acțiunea a fost românească, nu a existat nici o intervenție germană, și la execuții n-a fost prezent nici un fel de militar german, așa cum reiese și din actul de acuzare. Puținii supraviețuitori au depus mărturii în acest sens. Și precum vom constata în continuare, Guvernământul german de peste Bug a cerut îndepărtarea evreilor din regiune, dar nu a cerut ca ei să fie omorâți. Execuțiile de la Bogdanovca au avut loc sub supravegherea pretorului Mănescu, ajutat de Andrușin. Polițiștii ucraineni nu au purtat uniforme; ei au purtat pe mânecă o banderolă de culoare albă pe care era scris „poliția română” sau „poliția”.

Ca loc de execuție au fost alese câteva râpe care duceau spre Bug, niște albie de râu uscate, la doi-trei kilometri de Bogdanovca. Către acest loc ducea un drum de țară care trecea printr-o pădure. În această pădure s-a făcut ultimul jaf al victimelor, iar pe deal, deasupra râpei, execuția. Înainte de marea operațiune a avut loc o mică operațiune în interiorul lagărului. Polițiștii ucraineni, sub comanda lui Mănescu, s-au năpustit în cocinile de porci ordonând ca toți „copii, infirmii, bolnavii și bătrânii, cei care nu se puteau mișca” sau în orice caz nu puteau suporta un drum mai mare, să intre în primul grajd⁹². De fapt, în patru grajduri-cocini. În aceste dependințe au fost înghesuși 4.000-5.000 de oameni neputincioși și infirmi de toate vârstele. Ei au fost închiși pe dinafară, iar la intrări și pe acoperișurile scunde au fost puse din timp straturi de paie. Paiele au fost stropite cu benzină, s-a auzit un ordin în românește „aprindeți focul” și în câteva minute, așa cum se arată în actul de acuzare, ardeau grajdurile în care se aflau cinci mii de oameni în viață „ca două torțe”. Polițiștii ucraineni au supravegheat operațiunea, și zeci de mii de evrei care au rămas închiși în grajdurile/cocinile lor au auzit țipetele celor care erau arși de vii. Acest masacru a fost comis în dimineața zilei de 21 decembrie 1941,

⁹¹ *Actul de acuzare*, p. 74. Mănescu a confundat termenii ghetou și lagăr, dar el nu era singurul care făcea această eroare. Este, de asemenea, posibil, că n-a greșit, deoarece Bogdanovca devenise ghetou, întrucât se aflau acolo mii de femei și copii care nu munceau. În actul de acuzare este notat din greșeală luna noiembrie în loc de decembrie.

⁹² *Actul de acuzare*, p. 68.

ultima zi a sărbătorii (evreiești) de Hanuca. Unul din cei doi martori care au supraviețuit a văzut cu ochii lui această fază a masacrului, când a fost scos din cocina sa în drum spre moarte, când grajdurile ardeau deja; al doilea supraviețuitor se afla atunci în baraca din pădure, și n-a putut vedea acest masacru (vezi în continuare). Trebuie remarcat că nu era prima oară când românii foloseau această metodă de înghesuire a unor oameni în magazine și arderea lor de vii; ei folosiseră această metodă cu două luni înainte, la Odessa (vezi în continuare).

În timp ce cele patru grajduri ardeau, polițiștii ucraineni au înconjurat celelalte cocini și au început să-i zorească pe evrei cu lovituri, înjurături și chiar cu împușcături, să iasă din ele: „Am fost înconjurați de poliție [polițiștii ucraineni purtau banderole albe unde scria Poliția română] și au început masacrul. Din fiecare grajd erau scoși evrei și mânați spre malul Bugului. Acestea s-au petrecut și în zilele de 21-22-23 decembrie [până] în 24, zi de ajun de Crăciun”⁹³. Execuțiile într-adevăr au continuat până în ajunul Crăciunului, dar acest martor nu avea cum să povestească ce s-a petrecut în drum spre râpă, deoarece el nu s-a aflat acolo (dacă ar fi fost acolo nu ar fi rămas în viață).

Despre cele petrecute în drum spre râpă a relatat Feingold, care a supraviețuit, și au povestit alți martori care erau încă în viață în anul 1945, și jandarmii care au fost dați în judecată. Jandarmii români și polițiștii ucraineni au obligat pe evrei să iasă după o ordine anumită, cocină după cocină, ordonându-le să lase pe loc rucsacurile și celelalte: „lăsați totul, nu mai țineți nimic la voi, fiindcă mergeți la moarte”⁹⁴. Evreii au fost scoși în grupuri de 80-100 și duși spre râpele de lângă Bogdanovca, la o distanță de doi-trei kilometri.

„Scene îngrozitoare se petreceau în acele momente, când mamele își luau copiii în brațe și cereau cerului scăpare, când părinții își încurajau copiii și soția, când disperarea pusese stăpânire peste toți cei 46.000 de internați. Se mai auzeau țipetele deznădăjduite din grajdurile care ardeau și se prăbușeau peste cadavre. Ajunși în pădure, erau mai întâi jefuiți și dezbrăcați, astfel că, complet goi, erau îngenunchiați pe marginea râpei unde apoi au fost împușcați în grupe de câte 300-400, cu cartușe explozive”⁹⁵.

Înainte de a îngenunchia și de a aștepta gloanțele în ceafă evreii au trecut „ultimul purgatoriu”, precum a menționat actul de acuzare: în pădure li s-a ordonat să se dezbrace și să scoată orice obiect pe care-l poartă. Cine nu reușea să-și scoată repede inelul de aur de pe deget, i se tăia degetul cu inelul. Dinții de aur erau smulși cu o lovitură de pat de pușcă sau cu un clește. De acolo au fost goniți goi

⁹³ Mărturia lui Haim Cogan, p. 42. Cogan a văzut grajdurile incendiate, cu evreii care se aflau înăuntru, atunci când a fost scos din cocina sa.

⁹⁴ *Actul de acuzare*, p. 69.

⁹⁵ *Idem*, p. 28.

sau aproape goi, spre marginea râpei la înălțime de circa 30 de metri, și împușcați cu revolvere și puști de producție sovietică.

În prima seară a masacrului, în 21 decembrie 1941, au fost aduși înapoi din satele din împrejurimi croitori, cizmari, fierari și alți meseriași care lucrau în colhozuri și la țărani, împreună cu familiile; ei știau că sunt duși la moarte⁹⁶. Polițiștii ucraineni și salariații sovhozului se învârtteau printre evreii duși spre râpă și în cocini, cerând bijuterii și bani, sau luându-le cu forța, fără să le ofere nimic în schimb „întrucât oricum”, așa spuneau ei „urmează să vă omoare”. Paza era slabă, și exista posibilitatea de a evada. Singurul loc care părea promițător era Odessa; acolo, așa cum credeau mulți, se afla o mare așezare de evrei, și ar putea găsi adăpost.

„Trebuia să evadăm. Nu se putea merge pe șosea la Odessa. Trebuia să mergem noaptea, peste dealuri, poate 200 de kilometri sau mai mult... să mergem noaptea iar în timpul zilei să ne ascundem în câpițe de fân. Oameni [care au evadat] au murit înghețați acolo. [Românii] au aflat că se ascund acolo oameni și femei ucrainene îi informau pe jandarmi, [și ei] trăgeau [în cei care se ascundeau] sau îi adunau înapoi la groapă [chiar și atunci] când au încetat să mai tragă... picioarele soției mele degeraseră... noi am rămas pe loc”⁹⁷.

⁹⁶ Agronomul Sergiu Balaban din raionul Lubășevca a raportat prefectului la 23 decembrie 1941 că în satul Boblic (Bobric) se află două familii de evrei care au rămas cu aprobarea primarului și întreba ce să facă cu ei. Și aceste familii au fost duse în cele din urmă la Bogdanovca. Agronomul raporta în continuare că a expediat Guvernământului Transnistriei 93 de tone de grâu pe care l-a confiscat din colhozuri și sate. (Arhiva Nikolaev, 2178-1-66, p. 515; faptul era demn de remarcat aici pe fondul înfometării evreilor). Comandantul Regimentului 20 a vrut să știe dacă prefectul Isopescu a aprobat rămânerea a 11 evrei în satul Lubășevca, printre ei și câțiva copii. Poliția locală și primăria pretend că le este permis să mențină meseriași în sat (și comandantul a adăugat: „Vă rog să ne comunicați ce ordine ați dat în acest sens și pe a cui răspundere pot să stea evreii [în sat] care sunt purtători ai microbului tifosului exantematic și venind în contact cu populația civilă, poate chiar cu ostașii, împrăștia acest microb care deja și-a făcut apariția printre noi, după cum cred că ați aflat și dvs. Isopescu a ordonat imediat prin telefon „jidanii să fie transferați la Domanevca”, care continua să fie considerat lagăr de muncă (17 decembrie 1941. Arhiva Nikolaev, 2178-1-12, p. 222).

⁹⁷ Declarația lui Meir Feingold. În ciuda timpului care a trecut, mărturiile lui Meir Feingold și Haim Cogan despre Bogdanovca, sunt singurele mărturii autentice despre atrocitățile de la Bogdanovca întrucât documentele nu pot descrie asemenea realități. În continuare, un fragment din mărturia lui Feingold, care descrie prima zi a masacrului și explică cum a reușit să supraviețuiască: Satul ucrainean [Bogdanovca] se afla la 500 de metri de pădure, pe o pantă spre Bug. Românii n-au prigonit satul. Așu m-am chinuit [în lagăr] cam două săptămâni. În lagăr se putea circula liber... Am găsit o colibă în pădure lângă Bug, care folosea de adăpost muncitorilor când ploua, distrusă, deschisă într-o vreme atât de friguroasă, în care se păstrau lemne. Eu, soția și mama ei ne-am așezat lângă ușă. Am vorbit cu un ucrainean cumsecade, din sovhoz. I-am dat un costum de sport nou, ca să ne permită să rămânem în colibă. Acolo am rămas până ne-au scos să ne ucidă. Soției i-au degerat piciorul și degetele și din cauza durerii stătea culcată. Am început să-l caut [în lagăr] pe fratele meu, pe soția și copiii lui, care au fost deportați în vară, înaintea mea cu speranța că-l voi găsi. După trei săptămâni

A doua zi a masacrului, duminică 22 decembrie, Meir Feingold cu soția și soacra sa au fost băgați într-unul din grupurile care erau duse la locul de execuție și spre groapă. În pădurea în care se făceau ultimele percheziții era un grup de evreice care sorta lucrurile și alimentele găsite în bagajele evreilor. Polițiști ucraineni le porunceau să dezbrace hainele care păreau bune. „Jandarmii [români] stăteau de strajă... N-am văzut germani, povestea Feingold. Evreii erau împușcați pe marginea râpei, sus, și pe pantă, și corpurile lor formau un fel de deal mai scund pe coborâș.

În fața gropii stăteau 12-16 polițiști ucraineni care trăgeau și ei se schimbau între ei. Trăgeau dezordonat, trăgeau cu puști. Și jos erau polițiști care trăgeau. Erau câțiva doi-trei, care aveau revolvere. Nu se putea face nimic. Unde să fugi?... Femeile plângeau: ce fac ei cu noi? [În fața noastră] mergea o familie compusă din șase-șapte persoane; spuneau că vor să moară împreună, dar nu li s-a permis; [polițiștii] au spus, numai câte cinci odată. Ne-am înțeles să ne întoarcem înapoi... poate vom reuși să ne eschivăm, numai să nu ne arunce în groapă... erau mulți polițiști, vacarm, și zgomot de la împușcături... stăteam în rânduri de câte cinci și ne-am întors, și din nou erau alți oameni... Un ucrainean cu haină neagră și cu un bici lung m-a lovit peste gât și mi-a spus să ies... M-au trimis să muncesc jos în

I-am găsit, singur, numai cu un băiețel. Picioarele copilului degeraseră și el stătea tot timpul culcat. L-am luat [pe copil] la mine, jos [în pădure]. Am fiert câțiva cartofi și ne-am dus în sat [ucrainean]. Mai aveam câteva haine, galoși, o cămașă și o pereche de pantaloni, pentru a le schimba pentru câțiva cartofi, câteva cepe. Un ger teribil, zăpadă... dis de dimineață mergeau acolo oameni [evrei] ca să schimbe obiecte în acest sat. Era deja decembrie... Nu știam nimic. În fiecare zi eram inundați de oameni [aduși în lagăr]. Într-o dimineață am auzit împușcături. Nu știu din ce cauză n-am înțeles. Mă pregăteam să plec în sat ca să schimb hainele. În colibă erau hahumul și încă cineva, cu numele de Șmil, din Cahul [sudul Basarabiei]. Mi-am pregătit un sac și am luat haina și o pereche de pantofi. Șmil mi-a spus: ia cu tine copilul meu. Am ajuns la marginea satului Bogdanovca. Căsuțe mici, cu oameni săraci. Cineva mă cheamă înăuntru. O casă scundă, plină cu femei ucrainene, întrucât duminica veneau pe jos din toate satele să facă schimb de lucruri, dar de data asta nu li s-a permis să intre, deoarece începuse masacrarea evreilor. Am intrat. [Înăuntru era] plin. Și pe cuptor ședeau multe [femei]. Mi-au dat ceea ce am cerut [pentru lucruri]. Era ceva ciudat, și după schimb m-au întrebat: „tu auzi că acolo se împușcă evrei? N-o să apuci să mănânci pâinea” așa mi-au spus (mărturisirea lui Meir Feingol). Pretorul Mănescu a raportat la 5 februarie lui Isopescu că „sporadic au fost găsiți mai de mult [evrei] în paie, pe câmp la Camenei Most și Cumari” și că au fost predați jandarmilor (Arhiva Nikolaev 2178-1-66, p. 559). Evreii care au fugit din județul Golta, sau chiar din Bogdanovca, au fost văzuți în județele Balta și Ananiev, și prefectul județului Ananiev și-a avertizat vecinul, prefectul de Balta, că în satele din cele două județe „se ascund un număr de jidani fugiți din lagăre”. Noaptea, a adăugat prefectul Bolintineanu, se pot vedea focuri pe care le aprind pe câmpuri: „Situația prezintă pericol din punct de vedere al siguranței, deoarece aceștia se pot organiza în cete și la un moment dat ar putea acționa”. El a cerut să se trimită jandarmi, pentru a rezolva problema. (Arhiva Odessa, 2358-1 c-10, p. 97). Pădure a ordonat pretorilor din județ să organizeze „Echipe de cetățeni înarmați”, cu alte cuvinte să se folosească de polițiști și chiar de civili care să fie înarmați, pentru „a-i urmări pe jidanii fugiți și pe care îi vor omori”. Acești evrei au fugit probabil de la Bogdanovca înainte de începutul gerului mare (20 noiembrie 1941, Arhiva Nikolaev, 2178-1-66, p. 217).

groapă. Ei trăgeau, și trebuiau aruncate cadavrele... în groapă. De fiecare dată [se] aruncau mai departe și mai departe. Nu ne vedeam unul pe altul. Atât de multe [cadavre] erau. Au luat pentru această treabă vreo două sute de oameni... [sus] se trăgea și se forma un deal de cadavre lângă marginea gropii și trebuia făcut loc pentru alte cadavre care cădeau; atunci aruncau cadavrele [în groapă], și ei împușcau, și, iar aruncau. Am muncit tot timpul... Ucrainenii trăgeau. Jandarmii români probabil le dădeau ordine”⁹⁸.

Cei aproximativ două sute de evrei aleși pentru muncă, au fost aleși la întâmplare dintre tinerii care păreau voinici sau, pentru că s-a întâmplat să fie acolo. În fiecare seară, după terminarea „muncii”, erau izolați de ceilalți, și în zilele masacrului au fost ținuți în câteva camere ale birourilor sovhozului. Gerul năprasnic minus 30-35 de grade (în actul de acuzare era notat minus 45), zăpada ce acoperea toate drumurile, realitatea creată de regimul românesc în satele ucrainene și sentimentul că nu există cine să-i salveze au provocat pierderea dorinței de a trăi și printre tinerii aleși să muncească, deși ei erau poate singurii care aveau o șansă oarecare de a se salva. Feingold a descris momentul când a hotărât să evadeze după ce i-a fost ucisă soția, dar nimeni nu i s-a alăturat: „Am ieșit afară și am văzut că e întuneric. Ninge. Ger năprasnic. Am vrut să fug. Nimeni nu vroia să vină cu mine și m-am întors [în baracă]. Ce va fi va fi. Nu credeam că voi rămâne în viață”.

Noaptea, polițiștii ucraineni se distrau și se îmbătau. A doua zi veneau toți beți la „lucru”, și în drum spre răpă trăgeau în evrei „doar așa”, încă înainte de execuțiile organizate și în muncitorii comandoului de evrei care le veneau în cale. Muncitorii evrei adunau alimente, mai ales cartofi și făină pe care le găseau în boccelele aruncate, și n-au mai suferit de foame. La 24 decembrie, în orele dimineții, masacrul a fost oprit, și majoritatea polițiștilor au plecat la casele lor cu ocazia Crăciunului.

„La orele 10 a sosit la acest post d. colonel Isopescu cu o mașină, împreună cu doi ofițeri germani și mi-a ordonat să merg cu un jandarm la locul masacrului.

⁹⁸ Mărturia lui Meir Feingold. Meir a descris și soarta soției și soacrei sale. Când a terminat prima zi de „muncă”, s-a întors să-și caute soția (logodnica sa, cum o denumea el, întrucât nu apucase să se căsătorească după credința evreiască) și soacra, și le-a găsit pe amândouă încă în viață. „Logodnica s-a postat lângă mine și mama ei de partea cealaltă, și a venit un polițist care le-a alungat de acolo [dar] ele s-au întors și el a scos un revolver... și-a împușcat-o pe logodnica mea în cap și ea a căzut, și mama ei a început să plângă și el a împușcat-o [și] pe ea, lângă mine, și amândouă zăceau pe pământ. El m-a chemat și eu le-am apucat de picioare și încă doi le-au apucat de brațe și le-au aruncat în groapă și ele aveau încă hainele pe ele”. Meir a menționat problema hainelor dintr-un sentiment de consolare că nu au fost azvârlite goale, așa cum au procedat cu femeile care au fost dezbrăcate și cu fetele care erau violate în birourile sovhozurilor înainte de a fi ucise. Fratele său a fost și el împușcat a doua zi lângă groapă și nepoțelul său cu picioarele degerate a rămas în cotet. Tatăl său a mai apucat să-i lase un ceas de mână, cu care poate va putea să implore milă. Cu excepția lui Meir, nimeni din familia sa n-a rămas în viață.

Am mers însoțit de frunțașii Colescu și Manolache. Am văzut evrei împușcați care au fost aruncați într-o groapă mare unde ardeau, în spatele unei păduri de brazi. Cadavrele continuau să ardă încă”⁹⁹.

Scopul principal al vizitei lui Isopescu la locul masacrului l-a constituit amestecul său personal în operațiunea de jaf care însoțea masacrul.

Isopescu a sosit îmbrăcat de sărbătoare, într-o blană lungă elegantă, cu o căciulă de blană, și era într-o stare de bună dispoziție; el „se delectă, fotografiind grupuri [de evrei], cadavre, pădurea, locul masacrului”¹⁰⁰. Apoi, Isopescu s-a întors la Golta să sărbătorească Crăciunul. Isopescu l-a autorizat în scris pe pretorul Bobei, și pretorul a ordonat polițiștilor ucraineni să confişte toate obiectele de valoare ale evreilor. Acest bilet a fost prezentat tribunalului din Tiraspol, în anul 1943, când s-au judecat acțiunile de jaf ale frunțașilor județului; „cu concursul autorităților civile și militare care vă vor sta la dispoziție, se va inventaria și ridica toate valorile și se vor preda la Cabinetul nostru”. Până aici biletul era dactilografiat. La o dată necunoscută, Isopescu sau Bobei a adăugat, de mână, următoarele cuvinte: „încheindu-se acte legale”¹⁰¹.

Nu s-au înregistrat nici un fel de documente oficiale, dar Bobei a avut grijă să păstreze biletul.

Aproximativ 30.000 de evrei au fost împușcați înainte de Crăciun, dar mai rămăseseră multe cocini de porci pline de evrei, și mii de evrei care au fost scoși din cocini își așteptau rândul să moară pe malul râului înghețat. Strigătele evreilor din râpă și din groapă dovedeau că nu toți muriseră, și polițiștii aruncau grenade în grămezile de evrei împușcați. În cele trei nopți în care evreii scoși din cocini își așteptau sfârșitul (24-27 decembrie) au murit înghețați câteva mii. Cei mai „întreprinzători” dintre ei au căutat gropi să se adăpostească de vântul înghețat, pe care le-au acoperit cu cadavre înghețate.

Masacrul a reînceput la 28 decembrie, când polițiștii au revenit la muncă, și a continuat până la 30 decembrie. Această fază a fost mai lentă, întrucât polițiștii erau oboșiți de muncă, și de aceea, aveau mai mult timp să se distreze și să se îmbete. Samagonul a fost livrat din abundență. Câteva zeci de evreice, femeii și fete, au fost despărțite de familiile lor, care au fost executate și ținute se pare într-o aripă a sovhozului, pentru a pregăti mâncare și pentru a-i servi pe polițiștii ucraineni. Câteva din ele au rămas în viață. Printre ele s-a aflat și Esther Gelbelman, o fată evreică de 15 ani. Fratele și mama ei au fost uciși sub ochii ei”¹⁰².

⁹⁹ Mărturia lui Melinescu, *Actul de acuzare*, p. 75.

¹⁰⁰ *Actul de acuzare*, p. 69.

¹⁰¹ *Idem*, p. 75.

¹⁰² Mărturia Estherei Gelbelman (Tel Aviv, 1990) oferă posibilitatea de a cunoaște atrocitățile de la Bogdanovca dintr-o altă perspectivă. Esther a fost martoră la arderea cadavrelor, acțiune care a durat, după afirmațiile ei, aproape până în vară, întrucât mirosul puternic de putrefacție pătrunzător indica

Cadavrele din groapă au continuat să ardă continuu, și o grupă de evrei aducea acolo lemne din magaziile din pădure, sub supravegherea pădurarilor ucraineni. Dar mii de cadavre erau împrăștiate pe pantă, în pădurea în care s-au făcut ultimele percheziții, și în cocinile unde rămăseseră mulți morți-vii, care nu au fost în stare să se ridice și să meargă, deoarece le înghețaseră picioarele sau erau paralizați de frică. La 31 decembrie se aflau cadavre împrăștiate de-a lungul unui kilometru¹⁰³.

În ajunul Anului Nou iar au fost întrerupte execuțiile din cauza sărbătorii. În același timp, la 29 decembrie, Isopescu a primit o scrisoare de la Guvernământul din Odessa în care a fost anunțat că Antonescu a aprobat Federației Uniunilor de Comunități Evreiești din România, să trimită „în mod oficial” bani și medicamente pentru evreii deportați în Transnistria¹⁰⁴. Această aprobare n-a avut, desigur, nici o semnificație practică pe vremea aceea.

La 3 sau la 4 ianuarie au fost reluate execuțiile, dar de data aceasta pe o scară mult mai redusă. Erau mai puțini polițiști și mai puțini evrei, și puținii jandarmi au ajutat cât au putut. Polițiștii intrau în fiecare cocină, obligându-i pe evrei să iasă, și cine nu putea să iasă era împușcat pe loc sau în afara cocinilor, sau în drum spre groapă. Execuțiile au încetat la 9 ianuarie 1942¹⁰⁵.

Cu lipsa de rafinament atât de caracteristică majorității militarilor și jandarmilor români. Isopescu a pregătit ulterior un raport privind activitatea sa în județ, în care stabilea printre altele:

„Din cauza tifosului ce a bântuit cu începere de la 1 decembrie 1941 până la 8 ianuarie 1942, toate școlile din județ au fost închise. De la 8-20 ianuarie 1942, școlile s-au deschis însă, nelocalizându-se complet boala, de la 20 ianuarie 1942

locurile unde se mai aflau cadavre. După ce polițiștii ucraineni au părăsit județul, tinerele evreice au fost puse la dispoziția jandarmilor și polițiștilor locali, și apoi, cele care au rămas în viață, au fost trimise la muncă în sovhoz. (Mărturia lui Esther Gelbelman, AYY).

¹⁰³ Masacrul de la Bogdanovca, așa cum l-au descris supraviețuitorii din rândul evreilor ucraineni, a fost descris și în *Cartea Neagră*, publicată în România în anul 1946, de către Ilya Ehrenburg și alții. Ulterior cartea a dispărut din rafturile bibliotecilor, iar citirea ei a fost interzisă de autoritățile comuniste. Vezi Ilya Ehrenburg, Vasili Grosman, Lew Ozerov și Vladimir Lidin, *Cartea Neagră*, București, 1946, p. 93-107 (în continuare: Ehrenburg). Masacrele din Bogdanovca, Domanevca și Acmețca au fost descrise și la procesul lui Antonescu și al miniștrilor din guvernul său; vezi: *Procesul trădării*, p. 299-300.

¹⁰⁴ Scrisoarea Guvernământului către prefectura Golta, 29 decembrie 1941. Arhiva Nikolaev, 2178-1-66, p. 520.

¹⁰⁵ Meir Feingold a ținut minte data exactă datorită excelenței sale memorii, și deoarece înainte de asta jandarmii au încercat de câteva ori să-l omoare. „Cadavrele... ei au început să le ardă mai târziu, după Anul Nou și au continuat să împuște până la 9 ianuarie 1942. A sosit un jandarm pe un cal alb, parcă ar fi venit Mesia, și a spus că este ordin al lui Antonescu să nu se mai tragă. Ei reușiseră să-i împuște pe toți și numai câțiva au mai rămas”.

s-au închis din nou până la noi ordine. De la 18 martie 1942 s-au deschis mare parte din școli”¹⁰⁶.

Tifosul n-a fost lichidat în ultima zi a masacrului de la Bogdanovca; iar ultima dată menționată în raport, 18 martie 1942, consemnează sfârșitul acțiunii de masacrare în lagărul de la Domanevca (vezi în continuare).

La Bogdanovca jandarmii români au organizat câteva grupuri de lucru: „La 30 decembrie am fost împărțiți în echipe pentru arderea cadavrelor”¹⁰⁷. Altă grupă, în care se afla Meir Feingold și câțiva dintre ceilalți tineri evrei, au primit căruțe cu cai și au primit ordin să intre în cocini și să scoată de acolo tot ce mai rămăsese: „Am găsit acolo tot felul de lucruri. Le-am luat și le-am aruncat și pe ele în groapă ca să fie arse. Vroiau să curețe locul. Asta s-a întâmplat în ianuarie 1942. Am lucrat câteva zile la cărat. În pădure erau jandarmi români [și unul din ei] a ridicat pușca spre mine să mă împuște. Mi-a ordonat să cobor din căruță. Vroia să mă împuște și să mă arunce [în groapă]. De câteva ori m-am ascuns printre cai”¹⁰⁸.

Trebuie remarcat că Isopescu n-a vrut să ardă cocinile contaminate de tifos, deoarece plănuia să reînceapă munca în sovhoz, și aceste cocini urmau să-și recapete funcția lor inițială: creșterea porcilor. Și într-adevăr, la timpul potrivit a comunicat Guvernământului că la Bogdanovca a reînceput lucrul și a cerut chiar să nu i se mai trimită alți evrei (vezi în continuare).

Toți lucrătorii evrei au primit ordin să poarte semnul distinctiv „pe piept și pe spate, pentru ca supraveghetorii să ne poată identifica”. Toți evreii aleși pentru muncă și toți cei care au mai fost prinși în viață în lagăr după 8 ianuarie au fost adunați într-un singur loc. După declarațiile lui Meir Feingold se aflau acolo 300-360 de evrei. Starostele evreilor (responsabilul evreu numit de români), un evreu din Odessa cu numele Leonea, „un om slab, rău și furios”, pe care jandarmii l-au numit un fel de kappo peste evrei, a trecut printre rânduri cu un băț și în prezența polițiștilor ucraineni a ales pe cine voia să-l rețină pentru muncă și să rămână în viață. La sfârșitul selecției au rămas 110 bărbați și 53 de femei, și toți ceilalți, aproximativ 160, au fost duși la groapă: „Deja se opriseră execuțiile, dar pe ei i-au împușcat... noi ne-am întors la muncă”¹⁰⁹. Munca lor consta în a aduna și a arde cadavrele din râpă, să adune și să transporte la locul arderii cadavrele care erau

¹⁰⁶ Raportul prefectului cu privire la activitățile din județul Golta, mai 1942. Arhiva Nikolaev, 2178-1-71, p. 38.

¹⁰⁷ Mărturia lui Haim Cogan, p. 43.

¹⁰⁸ Mărturia lui Meir Feingold.

¹⁰⁹ Meir Feingold a povestit că după această selecție, mulți evrei s-au îmbrățișat și au jurat „să rămână frați” dacă vor scăpa cu viață din Bogdanovca. El însuși s-a îmbrățișat cu Iosef Peker din Zgurița. Și Haim Cogan a remarcat că în prima etapă au rămas 150 de evrei și ulterior doar 50, și că restul au fost împușcați de polițiștii ucraineni.

împrăștiate prin lagăr, pe drumul spre groapă, în șanțuri și în gropi. Arderea cadavrelor era o muncă grea, și nu se putea face repede:

„Eu am făcut parte dintr-o echipă în primele zile cu strângerea morților care fuseseră împușcați în drum spre executare. După câteva zile am lucrat la scoaterea morților dintr-o groapă unde fuseseră aruncați circa câteva mii de morți. Acești morți i-am transportat cu căruțe la gărlă unde se ardeau cadavrele. După alte câteva zile am lucrat la altă groapă... Erau geruri mari, era imposibil să le scoatem. Am fost obligați să tăiem bucăți din cadavre și să le transportăm în spate la gropile unde se ardeau cadavrele... Câți am rămas în viață am lucrat la arderea cadavrelor în luna ianuarie și februarie, am lucrat din răspuțeri. Polițiștii veneau și împușcau în noi (sic) așa am rămas numai 150 de oameni.

Făceam stive la arderea cadavrelor: Un rând de paie, așezam oameni circa 4 m. lățimea, înălțimea mai înalt de un om și lungimea cam 10 metri. La margine și la mijloc puneam lemne și iarăși un rând de oameni și un rând de paie cu lemne, aprindeam o stivă și pregăteam altă stivă, așa că a durat circa două luni până ce am prefăcut cenușă din frații noștri și în geruri mari ne încălzeam cu cenușa caldă”¹¹⁰.

Câțiva dintre supraviețuitori care au fost citați la procesul lui Isopescu au relatat că au identificat printre cadavrele pe care le-au ars proprii lor părinți, proprii lor copii, soțiile sau frații” și că au fost amenințați cu împușcarea dacă nu vor executa repede munca, ceea ce s-a și întâmplat. „150 din cei 200 de supraviețuitori, însărcinați cu arderea cadavrelor, au fost pe urmă împușcați”¹¹¹. Orice evreu prins în sate sau în împrejurimi era adus la Bogdanovca, împușcat, aruncat în groapă și ars. Meir Feingold, care lucra în alt loc în lagăr, a văzut astfel de evrei, care au fost uciși după încheierea operațiunii de la Bogdanovca:

„Ei [românii] mai aduceau și oameni [evrei] pe care i-au găsit în vecinătate. Odată au adus o femeie blondă, înaltă, cu o haină nouă [care vorbea] germana... au dus-o la execuție și mai avea în buzunare câteva bucăți bune de zahăr. Eu eram acolo și mi le-a dat și apoi au împușcat-o. Nu știu cine era. Pe cine prindeau, viu sau mort, îl aduceau la groapă. Uneori ne întâlneam cu cei care ardeau cadavrele. Unul era din orașul meu (Fălești), Leizer Rabinovici, venea câteodată la mine și-mi povestea cum se face arderea. În aer era mai tot timpul un miros de carne arsă. Picioarele mă duceau departe de groapă. Puteau să mă împuște. Militari germani treceau, se uitau, discutau cu ofițerii, dar nu se amestecau. Am muncit acolo până

¹¹⁰ Mărturia lui Haim Cogan, p. 43. Acuzarea la procesul lui Antonescu a descris în cuvinte asemănătoare scena arderii cadavrelor. (*Procesul trădării*, p. 299).

¹¹¹ *Actul de acuzare*, p. 70.

s-a încălzit bine... au ars cadavrele până s-a făcut cald... până au adus pe bogătașii din Chișinău până prin mai¹¹².

Muncitorii evrei, vreo cincizeci la număr, au găsit în cenușă „monezi de aur, capace de ceasuri de aur, danturi de dinți aur... ne-am împărțit între noi [și] mai târziu am avut ce să vindem și ce să mâncăm. Am mai strâns haine de la morți, zdrențe și vase [pe] care le-am dat țăranilor pentru o bucată de pâine. Cine era îmbrăcat mai bine erau dezbrăcați de haine și luate la Prefectură unde mai târziu ei le vindeau. Aceste haine au fost luate de la cei care fuseseră executați”¹¹³.

Cele mai grele suferințe, probabil, le-au îndurat, cei treizeci de tineri evrei care au lucrat la arderea cadavrelor, când „comandoul arderii mai număra încă 150 de bărbați”:

„La sfârșitul arderii cadavrelor, mulți au rămas cu picioarele și mâinile degerate, cam treizeci [de evrei]. Au fost izolați într-o cameră unde au murit, neavând [neprevăzută] nici o asistență medicală. Ei au fost aruncați în două fântâni izolate. Pe urmă evreii au fost puși să prindă câini. Pieile [lor] au fost luate cred, pentru Pretură, iar câinii ne-au obligat să-i aruncăm în fântânile unde am aruncat cadavrele. Așa am rămas 120 de oameni”¹¹⁴.

Toți oamenii comandoului au fost băgați în birourile sovhozului, și în decursul iernii s-au hrănit cu resturile de mâncare găsite în rucsacurile evreilor, mai ales făină, porumb și orz: „noi am adunat rămășițele și aveam saci de făină, și asta e ce-am mâncat”¹¹⁵. Noaptea, când nu se încălzeau la rugurile de cadavre, furau lemne sau demontau cocini, deoarece numai un singur polițist păzea aceste dependințe.

În toată această perioadă (până în luna mai) acești muncitori n-au primit nici un fel de mâncare de la autoritățile române. În luna martie, când au terminat de ars toate cadavrele înghețate care puteau fi identificate pe teren, au primit ordin să scoată blocuri de gheață din Bugul înghețat, într-un ger năpraznic. Gheața se păstra în depozite sau gropi acoperite cu paie [pentru izolare] pentru zilele de vară.

O singură dată s-au bucurat acești evrei de un gest de milostenie din partea lui Isopescu. Prefectul vizita din când în când „acest uriaș crematoriu improvizat”, se interesa de mersul lucrului și fotografia. Într-una din vizite a văzut un „grup de gropari” îndoșiți sub greutatea cadavrelor pe care le cărau în spinare spre groapă,

¹¹² La 20 mai au fost deportați 204 evrei din Chișinău care reușiseră să rămână în ghetou în schimbul mitei, împreună cu alți evrei prinși în oraș sau în împrejurimi, precum și câteva zeci de nebuni. Ei au ajuns la Bogdanovca la sfârșitul lui mai sau începutul lui iunie. Raportul guvernatorului Basarabiei, Voiculescu, către Președinția Consiliului de Miniștri, septembrie 1942. Ministerul Afacerilor Externe, Fond Central, Problema 33, vol. 21, p. 153-154.

¹¹³ Mărturia lui Haim Cogan, p. 45.

¹¹⁴ *Idem*, p. 44.

¹¹⁵ Mărturia lui Meir Feingold.

tremurând de frig, și lovindu-se cu brațele pentru a se încălzi. A dat ordin ca grupul de civili evrei tremurând de frig să fie lăsați „să se încălzească la cenușa fierbinte a coreligionarilor sacrificați și prăjiți, ca să nu spuneți că sunt un om rău”. Mai mult decât atât, el a permis acestor evrei, după fiecare transport de cadavre, să rămână zece minute lângă foc, „dar în picioare”. Evreii i-au mulțumit cu tradiționala mulțumire: în românește „să trăiți”. Aghiotantul colonelului a fost adânc impresionat de gestul nobil al comandantului său, și evreii comandoului l-au auzit pe aghiotant spunând „de, oameni suntem, și creștini”¹¹⁶.

Bogdanovca s-a transformat într-un loc de pelerinaj pentru ucraineni și români. Ucrainenii săpau nopțile, căutând aur și alte chilipiruri. Polițiștii ucraineni care au luat parte la execuții obișnuiau să îngroape în pământul înghețat din pădure obiecte de valoare, mai ales din aur, confiscate la ordinul pretorului de la evrei, cu câteva minute înainte de execuție și asta pentru a nu-l preda jandarmilor care-i supravegheau. Noaptea se furișau la locul respectiv, săpau și „furau” de la statul român. Românii, mai ales funcționari ai prefecturii și comandanții de jandarmi, căutau și ei aur dar la puținii supraviețuitori, și acesta este secretul supraviețuirii lor. Isopescu a găsit un tehnician dentar, un evreu ucrainean cu numele Levi Anatoli Marcovici, și l-a trimis la Bogdanovca pentru a topi aurul jefuit de la evrei, inclusiv din dinți de aur smulși din gurile lor, și pentru a le transforma în lingouri¹¹⁷.

Comandantul legiunii de jandarmi, maiorul Romulus Ambros, știa că exista aur, dar se ferea de plutonierul Melinescu (ca să nu-l denunțe). El l-a încarcerat pe bijutierul „lui”, un evreu din Botoșani cu numele de Cohen, în lagărul din Bogdanovca, și Cohen cumpăra aur de la muncitorii comandoului la un preț stabilit dinainte. După aceea, comandantul legiunii venea la Bogdanovca, „îl ancheta” el însuși pe bijutierul evreu, primea de la el marfa și îl trimitea înapoi în ghetoul Golta¹¹⁸.

Domanevca

Lagărul Domanevca (sau Domanevca, sau Donaniovca, un mic orașel evreiesc, în drum spre Golta) a fost înființat ca lagăr de muncă, o rezervă de forță de muncă, îndeosebi meseriași care se aflau la dispoziția autorităților române din județ. Dar în momentul când s-a părut că lagărul Bogdanovca este aglomerat peste măsură, când avea „doar” 12.000 de evrei, au fost lăsate la Domanevca o parte din

¹¹⁶ Întreaga descriere aparține unui ziarist evreu care a trecut în revistă procesul lui Isopescu și al adjuncților săi, din partea oficiosului Uniunii Evreilor din România, „Curierul Israelit”, nr. 29, 1 aprilie 1945.

¹¹⁷ Tehnicianul dentar a fost acolo în aprilie 1942. (Arhiva Nikolaev, 2178-1-15, p. 125-127).

¹¹⁸ Mărturia lui Hain Cogan, p. 45. Întrucât Ambros plătea ceva, Cogan l-a caracterizat pe comandantul jandarmeriei ca „un om cumsecade”.

convoaiele care veneau din direcția sud, din județele Odessa, Oceacov și Berezovca, și celelalte au continuat spre Bogdanovca. Lagărul era așezat pe marginea șoselei care lega Odessa de Golta. Evreii din orașul Odessa au fost transportați cu trenul la Berezovca, și de acolo continuau pe jos, escortați de jandarmi spre Mostovoi și mai departe, spre Nicolaevca, și în cele din urmă la Domanevca; iar ceilalți, strânși din sate și din târguri, din cele trei județe, au fost mânați, escortați de jandarmi și polițiști ucraineni în condițiile descrise anterior la Domanevca, lăsând peste tot semne de recunoaștere: dâre de cadavre pe marginea drumurilor. Când se deschideau ușile vagoanelor în stația Berezovca, întotdeauna noaptea, și jandarmii începeau să-i dea jos, în băți, din vagoane, prima imagine care apărea în fața ochilor evreilor din Odessa erau flăcările roșii ale rugurilor arzânde: grămezi de cadavre evreiești aprinse cu benzină și mirosul respingător de carne arsă care infesta aerul (vezi în continuare).

În decursul lunilor decembrie și ianuarie au fost concentrați în lagărul Domanevca aproximativ 20.000 de evrei¹¹⁹. Primii deportați sosiți acolo au găsit treizeci-patruzeci de familii de evrei locali. Traseul deportării trecea prin raionul Mostovoi din județul Berezovca, unde se aflau numeroase sate germane din cadrul cărora au fost organizate detașamente de lichidare și care au ucis mii de evrei. O evreică în vârstă de douăzeci de ani din Bolgrad, din sudul Basarabiei, care a fost deportată la Domanevca, a atestat că pe drum jandarmii au jefuit și au ucis mulți evrei din convoiul ei, dar și mai mulți au fost uciși de germani (locali). Aceste convoaie au ajuns la Domanevca pe traseul care a trecut prin sudul Transnistriei.

„Ziua umblam pe ploaie iar seara ne ducea să dormim în colhozuri părăsite, fără geamuri, iar în zori începeai să mergi pe drum; jandarmii se schimbau din post în post... Treceam numai prin sate care erau contra evreilor, eram huiduiți și țipau după noi că ne duce la moarte să scăpăm de voi... Nu-mi amintesc localitățile... Românii ne-au scos ceasurile de pe mână, verighetele și tot ce am avut de aur. La unii care au avut plăci [proteze] cu dinți de aur le-au scos [din gură] plus ne-au luat banii care am avut la noi și ne-au spus că în Rusia nu merg bani românești... Majoritatea bătrânilor au murit pe drum, de foame și frig, iar ceilalți au ajuns cu picioarele degerate. Convoiul a fost condus de jandarmi români. Pe drum ne-au întâmpinat mașini cu soldați germani, SS, care au tras în noi în plin. Mulți au fost uciși și rămași pe drum... Ucrainenii care vedeau un palton mai bun și le plăcea, ne spuneau să ne dezbrăcăm că tot una mergem la moarte¹²⁰.

¹¹⁹ Actul de acuzare notează cifra de 18.000 de evrei care au fost uciși (p. 29, 70). Vezi și *Cartea Neagră*, III, p. 225. *Cartea Neagră* a lui Ehrenburg consemnează 15.000 de evrei uciși la Domanevca și 54.000 la Bogdanovca (Ehrenburg, p. 100).

¹²⁰ Mărturia Malcăi Barbălată din Bolgrad, Naharia, 3 aprilie 1967, AYY, PKR/V, p. 1263-1265 (în continuare, *Mărturia Malcăi*).

Evreii au fost îngrămădiți în două grajduri distruse, în cocini de porci și în câteva case dărăpănate, fără podele și fără acoperișuri. Imediat a izbucnit și acolo o epidemie de tifos, și zeci de evrei mureau zilnic. Prof. Israel Adesman, fostul șef al spitalului din ghetoul Odessa, trimis la Domanevca cu unul din ultimele transporturi, care a plecat la 11 februarie 1942, a declarat că nimeni nu i-a tratat pe muribunzii care zăceau pe straturi de paie în cocini. Mulți erau cu totul goi și pe alții se puteau vedea părți din corp mâncate de viermi și șobolani¹²¹.

După spusele prof. Adesman, tifosul nu era principala boală la Domanevca:

„Dizenteria, tifosul exantematic, cangrena, râia și furunculoza au început să secere lumea. Bolnavii de tifos exantematic zăceau prin grajduri, fără îngrijire, în agonie și în delir, dar nimeni nu mai dădea importanță cadavrelor”¹²².

În centrul târgului erau două grajduri semi dărâmate, în care au fost concentrați o parte dintre bolnavi; acest loc a devenit de fapt o morgă uriașă.

Din când în când se aruncau afară cadavre pentru a face loc muribunzilor și, în câteva săptămâni s-au adunat mormane de cadavre, deoarece nu puteau fi îngropate în pământul înghețat. Mormanele de cadavre atrăgeau câini vagabonzi din orașel și din împrejurimi: „ei mâncau zi și noapte carne de om și rodeau oase de om” spre bucuria polițiștilor ucraineni care făceau glume pe seama acestui subiect. În ciuda gerului, duhoarea era insuportabilă, și micul colț al morții din centrul marelui lagăr al morții devenise un coșmar pentru bolnavi și muribunzi, un fel de culme pe scara suferinței și a morții.

Deosebirea dintre Bogdanovca și Domanevca și-a pierdut din ce în ce semnificația: Domanevca a fost înființat de către Isopescu nu numai pentru a ușura presiunea asupra celor din Bogdanovca, ci și pentru a servi ca rezervă de forță de muncă evreiască bună să fie exploatată în perioada de așteptare. Un lagăr care să furnizeze meseriași și specialiști de tot felul în condiții de sclavie, pentru refacerea Goltei și pentru necesitățile ucrainenilor din satele raionului și, poate, în întregul județ. Inundarea județului cu evrei ucraineni aduși nu numai din sudul Transnistriei, ci și din județul Balta, la nord-vest de Domanevca, a schimbat planul, și i-a obligat pe Isopescu și pe adjuncții săi să lase la Domanevca mii de evrei, care au fost aduși cu trenul sau în convoaiele monstruoase; și nu numai „specialiști”.

Golda Israel a sosit la Domanevca la începutul lui decembrie 1941, dinspre vest într-un convoi deportat din Chișinău la 9 octombrie, via Rezina. Selecția s-a făcut în preajma sosirii convoiului: „Au scos doctori, surori, croitori, cizmari, tinichigii, „specialiști” cu copii și femeile. Selecția a făcut-o un evreu cu numele de

¹²¹ Ehrenburg, p. 98.

¹²² *Idem*, p. 101.

Leibu Abramovici din orașelul Ismail din sudul Basarabiei, „un mare bandit”, cum l-au definit evreii¹²³.

„Specialiștii” cu familiile lor, în număr de 300-400, au fost cazați apoi separat, într-un loc care a devenit un fel de lagăr în lagăr. Ei au fost înghesuiți în câteva case dintr-o parte din orașelul evreiesc Domanevca, gata totdeauna să execute orice ordin al comandantului jandarmeriei locale, locotenentul Petre Găletaru; acesta primea ordin de la Isopescu, și îi raporta lui direct. Spre deosebire de Bogdanovca, la dispoziția lui Găletanu se aflau soldați și nu jandarmi.

Soldații au încercat să facă o ordine oarecare în valul de oameni care a inundat localitatea evreiască, rezultatul fiind înființarea a patru lagăre interne: strada Lenin, strada principală a orașelului, unde au fost înghesuiți toți evreii care n-au fost scoși din convoaie în calitate de „specialiști”, având în centru cele două grajduri, descrise anterior; sinagoga, unde au fost deținuți un timp oarecare evrei care probabil au plătit soldaților pentru această „bunăvoință”; detașamentul de muncă format la întâmplare din evrei capabili să muncească dar nu „specialiști”, care se aflase la dispoziția comandantului jandarmeriei și a comandantului poliției ucrainene; și, în sfârșit, al patrulea lagăr, cel al „specialiștilor”. Patru evrei, aleși de către polițiștii ucraineni, au servit drept „șefi de echipă” sau brigadierii cum erau denumiți.

Leibu Abramovici i-a ajutat pe soldați să jefuiască evrei și să găsească pe cei care au ascuns bani și obiecte de valoare. În acest scop exista în lagăr o cameră specială în care erau aduși de către soldați sau polițiști evreii aleși de Abramovici și, în prezența lui, îi torturau, îi jefuiau dacă găseau asupra lor obiecte de valoare și, în orice caz, îi împușcau: „Asta făcea Abramovici. Nu el îi împușca, el doar îi jefuia. Ei [evreii] nu se mai întorceau în lagăr”. Alți doi „brigadierii”, Iancu și Mișa, s-au ocupat numai cu scoaterea evreilor la muncă și cu supravegherea lor, și nu au fost implicați în jaf și exterminare.

Al patrulea, cel mai important și cel mai interesant era „Diadia Moîșe” (unchiul Moise – în limba rusă), un evreu în anii patruzeci ai săi, din Soroca, butrar de meserie care a reușit să evadeze de la Bogdanovca, în timpul întreruperii execuțiilor cu ocazia Crăciunului. La Bogdanovca a fost mânat la marginea râpei cu familia sa: „Acolo i-au ucis soția și doi dintre copii. Când au tras s-a aruncat singur, trăgând după el [în vale] pe fiica lui de șapte ani. [El] a venit la noi de la Bogdanovca pe Bug, și ne-a povestit totul”¹²⁴. Diadia Moise a ieșit de sub mormanele de cadavre și a fugit pe Bugul înghețat, al cărui strat de gheață putea să susțină chiar și o căruță cu cai, trăgând fetița de picioarele înghețate. Într-una din

¹²³ Mărturia Goldei Israel, născută Zilberstein, Ramat Gan, 14 iulie 1994, în posesia autorului; va fi predată AYV (în continuare, *Mărturia Goldei*).

¹²⁴ *Idem. Idem.*

curbele răului s-a cățărât din nou pe malul de vest al Bugului și a fost orientat de ucraineni către marea concentrare unde mai trăiau evrei. După cum am menționat anterior, în ciuda lipsei de forțe pe teren, nici un ucrainean nu putea să-și asume riscul și să ascundă un evreu din „regatul morții”. În decurs de câteva săptămâni Diadia Moişe a suferit o metamorfoză greu de explicat, devenind un ajutor loial al polițiștilor ucraineni în acțiunile de exterminare a aproximativ douăzeci de mii de evrei.

Răspunderea pentru execuții a fost încredințată lui Mihail Kazakievici, comandantul poliției raionului Domanevca, un român născut în Ucraina, în satul românesc Coșnița, județul Dubăsari din vestul Transnistriei, în vârstă de 29 de ani. Mihail Kazakievici era căsătorit și avea un copil, și s-a alăturat, ca mulți alți români, transnistreni, poliției locale sau au servit Guvernământul român din Transnistria¹²⁵. Ca și la Bogdanovca, misiunea execuțiilor a fost încredințată unuia care vorbea atât româna, cât și ucraineana și putea să conducă o bandă de ucigași locali, dar este locul să subliniem că și jandarmii români au ucis evrei la Domanevca, și în număr mare. Kazakievici era român localnic, dar nu se deosebea cu nimic de ucraineni în privința îmbrăcăminții, limbii și comportamentului și de aceea nici unul dintre supraviețuitori și chiar dintre evreii aduși la Domanevca după masacru n-a știut că este român. Kazakievici a venit la Domanevca cu unul dintre convoaiele din Basarabia, și a rămas acolo:

El era acolo când am venit, iar ucrainenii [ucigașii] erau din Domanevca... el era un mare criminal, un mare tâlhar... Sub comanda lui au ucis zeci de mii. El organiza execuțiile... Ucrainenii, opt la număr aveau cu ei puști lungi; Kazakievici avea revolver... Kazakievici a fost prezent la toate execuțiile. Nu avea uniformă. Era negricios. [Purta] un costum albastru, o șapcă [militară] o curea de piele [în diagonală]... Nu erau jandarmi români [la Domanevca], numai soldați, îmbrăcați ca soldați cu beretelor lor. Ei nu au tras. Ucrainenii au tras. Ordinele le dădea banditul Kazakievici. Era [împreună] cu soldații români, vorbea cu ei... Comandant le era locotenentul român Găletaru, și apoi locotenentul Șoltea... Kazakievici m-a găsit pe stradă și a vrut să mă omoare. Soldații germani nu veneau să împuște [evrei] la Domanevca. Ei treceau pe stradă... dar nu s-au amestecat deloc¹²⁶.

¹²⁵ Vezi declarația prestată sub jurământ de Kazakievici, din anul 1942, cu privire la jefuirea a doi evrei bogați din Odessa și tănuirea bunurilor lor. Arhiva Nikolaev, 2178-1-31, p. 14-14 b.

¹²⁶ *Mărturia Goldei*. Faptele nu sunt prezentate în ordinea în care au fost rostiți. Cu toate că era o femeie simplă, și n-a știut că Kazakievici este un român localnic, Golda a știut să facă deosebire între jandarmi și soldați, dar a crezut din greșeală că și locotenentul Găletaru era jandarm. Locotenentul Găletaru a comandat într-adevăr o unitate militară română locală și a existat într-adevăr lângă Domanevca un comandament german care se ocupa de probleme administrative, și care, a cerut cel puțin o dată lui Găletaru să lichideze grupa de gopari evrei. În regiunea a acționat și o unitate de ucigași compusă din germani locali; și pe care supraviețuitorii evrei au denumit-o SS. Din când în

Execuțiile au început la Domanevca după terminarea masacrului de la Bogdanovca, în jurul lui 10 ianuarie 1942, și au continuat până la 18 martie 1942¹²⁷. Metoda de acțiune la Domanevca a fost diferită și execuțiile au avut loc în „serii”, în grupuri de 300-400 de oameni, cu întreruperi de câteva zile; de aceea operațiunea a durat mai mult de două luni¹²⁸.

În cadrul procesului lui Isopescu s-a susținut că această metodă a fost adoptată pentru a prelungi și mai mult suferința evreilor; probabil că afirmația nu este justă¹²⁹.

Cauza masacrului în „serii” este legată de o problemă a brațelor disponibile: deja la începutul lui ianuarie, încă înainte ca operațiunea de la Bogdanovca să se fi terminat, dar după ce majoritatea evreilor au fost uciși, zeci de polițiști ucraineni care luaseră parte la masacru s-au întors la casele lor, mulțumiți și cu bunuri jefuite de la evrei. Execuțiile la Domanevca au fost comise cu ajutorul unor polițiști locali din satul vecin, care purta același nume, și după afirmațiile celor două martore care au supraviețuit, numărul lor nu era mare. La începutul acțiunii, erau luați zilnic câteva sute de evrei, pe jos sau cu căruțe, în pădurea de lângă târg, unde erau împușcați. Execuțiile aveau loc de două și chiar de trei ori pe zi. După un timp au început să facă o selecție înainte de fiecare execuție. Despre această selecție a rămas doar o singură martoră, care a descris-o în limba română; a doua a fugit pe câmp):

„De cu seară se făcea o trecere [o selecție – J.A.] ca pe vite. Acolo era o cameră mare, cine intra acolo nu mai scăpa de acolo. La ora 5 dimineața, se scotea și se împușca. Bătrânii se lua cu căruțe iar tineretul se omora ca pe vitele care au fugit. Când am văzut asta am fugit și am stat trei zile pe câmp, probabil că era norocul meu să scap cu viață. Am tras și pe sora mea care avea 16 ani dar ei [ii] era frică să fugă. Cealaltă [soră] era de 12 ani iar fratele de 10 ani. Și acum îmi mai sună țipetele lor în ureche: *Fugi și ne lași!* Dar probabil că omul pentru a [se] salva devine ca o fiară și nu se interesează de nimeni, numai de el... Din 29 de oameni plecați din familie, numai eu mai trăiesc”¹³⁰.

când vizita lagărul, cerea și primea o grupă care număra între 50 și 200 de evrei, pe care o executa în afara satului. Groparii îi îngropau și pe ei. A doua supraviețuitoare, Malca, a amintit laconic vizitele unității germane după terminarea marelui operațiuni de exterminare. „Locul a fost înconjurat cu sârmă ghimpată de către jandarmii, și din când în când ne-au vizitat cei din SS, inimile noastre înghețau când îi vedeam... Eram siguri că în acea zi [va veni] sfârșitul nostru. Santinelele înarmate [care ne păzeau] erau români, ucraineni, moldoveni (români locali – J.A.) și germanii SS (localnici) care ne vizitau și ne torturau. Comanda aparținea pretorului, adică românilor”, (*Mărturia Malcăi*, p. 1270).

¹²⁷ Vezi mai sus nota 105.

¹²⁸ *Cartea Neagră*, III, p. 225.

¹²⁹ *Actul de acuzare*, p. 29.

¹³⁰ *Mărturia Malcăi*, p. 1282.

Pregătirile practice pentru execuție le făcea Diadia Moişe. El se îngrijea la fiecare câteva zile să asigure căruțe pentru jandarmi și o rezervă de samagon [țuică din sfeclă] pe care începeau să o bea deja în pădure și probabil și în timpul execuției și pe drumul de întoarcere. Iată cum a descris pe ucigași, în drum spre îndeplinirea execuției, a doua martoră, care și ea a evadat în condiții similare din convoiul condamnaților la moarte:

„Opt polițiști, Diadia Moişe și o căruță însoțeau pe evrei la execuție. Diadia Moişe îi transporta pe polițiști la locul execuției spre Bug... pleca cu căruța cu un bidon mare de tablă cu samagon, ei mergeau cu puști lungi, să ucidă. Moişe pleca cu ei cu căruța în afara lagărului lângă Bug. În pădure împuşcau. Ziua și noaptea, vreo 100 de oameni [odată]. Diadia Moişe ne povestea [cum se omora]... și dacă era [printre victime] o fată drăguță, care îi plăcea, o salva... și o reținea pentru el. Polițiștii erau deja atât de beți, încât nu mai vedeau nimic. Polițiștii nu aveau uniforme. Purtau hainele lor. Mulți umblau cu o banderolă pe braț... Noi nu auzeam împuşcăturile. Vedeam că în fiecare zi rămâneam mai puțini. În pădure îi omorau și în pădure îi îngropau”¹³¹.

La 13 ianuarie 1942 a fost lichidat de către jandarmii români un întreg convoi de evrei care a sosit la Domanevca din sudul Basarabiei, o parte din orașelul Leova de pe Prut, deoarece exista temerea că sunt contaminați de tifos. Această execuție se pare că a fost organizată în colaborare cu un comando de germani locali, din județul Berezovca, care au fost chemați la Domanevca.

S-ar putea crede că execuțiile erau făcute numai de ucraineni și că românii au organizat și au supravegheat; nu este adevărat. Mai întâi, o parte dintre ucigași erau ei înșiși români locali¹³². În al doilea rând, jandarmii (și o parte dintre soldați) care erau postați în zonă participau în mod curent la uciderea evreilor, dar numărul lor, așa cum s-a dovedit, era redus și ei erau răspândiți pe o suprafață largă printre numeroasele sate și pe drumuri, și nu erau suficienți jandarmi pentru a înființa unități permanente de execuție, care să se ocupe în mod exclusiv cu execuții de

¹³¹ *Mărturia Goldei* (nu în ordinea în care a fost dată). Moişe și-a întemeiat o nouă familie cu una din fetele pe care a ales-o din grupurile pe care le-a dus în pădure; și ea i-a născut doi copii. Într-unul dintre aceste convoaie a fost introdusă și Golda, dar ea a reușit să evadeze. („Puști lungi” sunt arme de captură, de producție sovietică – J.A.).

¹³² În cartea lui Ehrenburg sunt citate numeroase exemple de cruzime ale jandarmilor, în special a românilor în general, față de evreii din Domanevca. Aceste exemple n-au fost citate aici fiindcă această carte minimizează mult rolul ucrainenilor în masacru, deoarece ea se bazează pe teoria sovietică, că doar puțini cetățeni sovietici au colaborat cu naziștii (și cu români). Iată, de exemplu, un fragment dinspre faptele românilor la Domanevca, așa cum sunt ele descrise în *Cartea Neagră* a lui Ehrenburg: La Domanevca românii rupeau copiii în două, sau, luându-i de picioare, îi loveau cu capul de pietre. Femeilor le tăiau sânii. Îngropau de vii familii sau le ardeau pe rug” (*Idem*, p. 102). Actele de ucidere a copiilor evrei de către jandarmii români sunt în mod deosebit accentuate aici (p. 103). Dar se poate presupune că la aceste crime au participat mai mulți ucraineni decât români.

evrei. Principalele preocupări ale jandarmilor români erau – în afară de menținerea securității – asigurarea cultivării câmpurilor de către ucraineni, paza proprietăților colhozurilor și sovhozurilor și asigurarea aprovizionării cu produse agricole a României. Evreii constituiau o povară de care trebuiau să se debaraseze, conform unor ordine, în parte verbale, cu ajutorul forței de muncă locale – polițiștii ucraineni – așa cum cultivarea câmpurilor o făceau țărani ucraineni.

Nimeni dintre cei care au luat parte la masacrare nu a avut probleme de conștiință: în ochii regimului fascist român evreii, în special evreii „ruși”, nu erau considerați ființe umane, iar ucrainenii care au colaborat cu regimul românesc de ocupație erau dispuși să ucidă și pe proprii lor conaționali sau pe rușii care i-au stăpânit. Trebuie amintit că, cu câțiva ani înainte de aceste evenimente, regimul comunist a dus o politică de teroare în Ucraina, a înfometat până la moarte milioane de țărani și a deportat în Siberia alte sute de mii pentru a impune tuturor colectivizarea. Viața omului era foarte ieftină în Ucraina și vina pentru asta o poartă, printre altele, regimul sovietic și politica sa față de ucraineni. Cât privește pe jandarmi, și ei, nu numai polițiștii ucraineni, erau dornici să ucidă evrei:

„Îmi aduc aminte că în 3 sau în 13 ianuarie a venit un transport din Leova care au fost împușcați împreună cu [majoritatea] familiei mele, sub pretext că sunt bolnavi și au păduchi și poate să aducă o epidemie în lagăr dar oamenii nu au avut nimic, jandarmii și SS [germanii locali – J.A.] aveau o sete să omoare în ziua aceea. Pentru ei era o distracție împușcarea, trăgeau la țintă... Omorâtul, era cea mai bună plăcere a lor, așa cum mergi să împuști iepuri în pădure, așa veneau ei, și puneau în flanc câte 3-4 și împușcau și pe cine nimerea era mort”¹³³.

Se poate deci afirma că jandarmii români au participat în mod activ la execuțiile de la Domanevca și, de asemenea, au comandat acțiunea de exterminare din lagăr, care a continuat mai mult de două luni. Jandarmii din Domanevca au furnizat, de asemenea, timp îndelungat camarazilor lor împrăștiați prin satele din împrejurimi fete evreice din lagăr¹³⁴. Jafurile înfăptuite înainte de ucidere au fost descrise pe scurt dar foarte profund în cartea lui Ehrenburg, *Cartea Neagră*, dar de data asta sunt amintiți și polițiștii ucraineni: „Înainte de a fi exterminată, lumea în lagărele morții [Domanevca] era prădată. Românii și polițiștii (ucraineni) luau bani pentru tot: pentru o sorbitură de supă, pentru o oră de viață, pentru fiecare oftat și pentru fiecare pas¹³⁵. La 19 martie 1942, după încheierea etapei marelui masacru în

¹³³ *Mărturia Malcăi*, p. 1269, 1274-1275.

¹³⁴ „Lupescu și plutonierul Sandu, comandantul satului Guleaevca își trimiteau zilnic ordonanțele în lagărul morții [Domanevca] să le aducă fete frumoase. A doua zi dimineața urmăreau cu deosebită plăcere chinurile ce le precedau moartea” (Ehrenburg, p. 102). Subprefectul Pădure și-a alcătuit „un harem de femei din lagăr care i-au plăcut, și îndeosebi din Domanevca. (*Actul de acuzare*, p. 81). Iar prefectul Isopescu a luat pentru el două surori evreice din ghetoul Golta (vezi în continuare).

¹³⁵ *Idem*, p. 103.

„serii”, pretorul raionului Domanevca a raportat în scris prefectului Isopescu că într-adevăr acțiunea s-a încheiat, și există un pericol permanent de reizbucnire a epidemiei de tifos. Din această cauză el a cerut evacuarea la Bogdanovca a puținilor lor evrei care au supraviețuit, care să servească drept loc de concentrare înainte de exterminare, sau într-un colhoz oarecare care să devină stația finală pentru evreii contaminați de boală sau neproductivi. Trebuie amintit că până la începutul lunii mai, jandarmii au continuat să aducă convoaie de evrei din sudul Transnistriei, și fiecare convoi era îndreptat spre raionul Domanevca, mai întâi spre lagărul Domanevca și apoi la Acmețetca (vezi în continuare).

Documentul următor este important pentru înțelegerea acțiunii de exterminare din lagărul Domanevca, așa cum raportul lui Isopescu către Alexianu de la 13 noiembrie 1941 este important pentru înțelegerea operațiunii de la Bogdanovca; din cauza importanței lui îl publicăm aici aproape în întregime:

„Avem onoare a raporta următoarea situație: în Domanevca există un lagăr de evrei, care prezintă un pericol permanent pentru autorități și populația autohtonă din localitate, din cauza mizeriei în care [evreii] trăiesc și a insectelor de care sunt plini, fiind cel mai bun mediu de răspândire a tifosului, holerei și al altor boli. Cum în această comună s-au împușcat un număr însemnat de evrei, care au fost îngropați în gropi neconforme cu regulile cerute, fiind săpate la suprafață, la o adâncime de cel mult ½ m. și care prin infiltrarea apei în pământ o dată cu topirea zăpezii va prezenta un pericol pentru sănătatea publică. Pentru a putea face față pericolului de răspândire al epidemiilor din cele arătate mai sus, vă rugăm să binevoiți a dispune mutarea lagărului la Bogdanovca sau la un [alt] colhoz pentru toți cei bătrâni care sunt neputincioși a lucra cât și pentru copiii sub paisprezece ani iar restul să fie plasați în colhozuri, deoarece ținându-i pe toți la un loc, nu pot produce absolut nimic, iar din cauza mizeriei mor zilnic între 30-50 iar murdăriile lăsate de ei în jurul caselor unde trăiesc constituie un focar permanent de infecție. Totodată vă rugăm să binevoiți a dispune prin serviciul sanitar județean luare de măsuri necesare, în funcție de situația care este destul de critică”.

Isopescu a hotărât la 25 martie „să se procedeze conform Ordonanței 23”, deși ordonanța nu specifica ce să se facă cu cadavrele evreilor, și a adăugat cu mâna sa pe raportul pretorului „cadavrele să fie arse, pentru a nu se întinde molima”¹³⁶. Isopescu nu a acceptat propunerea de a transfera restul de evrei de la Domanevca la Bogdanovca, întrucât în lagărul mare care se golise de evrei trebuia să reînceapă semănatul câmpurilor și creșterea porcilor. Isopescu n-a primit nici

¹³⁶ Raportul pretorului raionului Domanevca, Vasile Mănescu, către Prefectura din Golta, 19 martie 1942, cu privire la situația din lagărul Domanevca, după încheierea masacrelor, și decizia prefectului Isopescu, consemnată pe marginea raportului, de a arde cadavrele, 25 martie 1942, Arhiva Nikolaev, 2178-1-58, p. 358-358 b.

Comandamentul de Securitate
Prefectura Jucotului
INTELEASA NR. 1923
15. 2. Luna Martie 1942

358

Jud. Goltia
Raionul Romanovca
No = 333

19 Martie 1942

25. 03. 42
22 februarie 1942
cazurile de tifoid
si de tifoide malarice
si de tifoide malarice
si de tifoide malarice

Catre
Prefectura Goltia.

Avem onoare a raporta urmatoarea situatie:
In Romanovca exista un legar de evrei, care
prezinta un pericol permanent pentru autoritate
si populatia autohtona din localitate, din cauza
nuzerii si care traiese si a nisectilor de care
sunt plini, fiind cel mai bun mediu de
raspandire al tifoidului, tifozei si al altor boale.

Cum in aceasta Comuna s-au nimplucat
un numar niseunat de evrei, care au fost
si propati in grupi neuniforme in rezulite crime
fiind sapate la suprafata - la o adancime
de cel mult 1/2 m. si care prin nisfatarea
apoi si framant odata cu tipica gazezi va
prezenta un pericol pentru saine talie publice:
Vetru a putu face fata pericolului de raspandire
al epidemiilor din ile oratate mai sus, va rugam
sa le fie vort o dispozie comitara la golanului la
Romanovca sau la un colhoz pentru toti cei
baturai care saut nepostuciori o luara cat si
pentru copii nile paisprezece ani; in restul
sa fie plasati la colhozuri, dar au tinandu-i
pe toti la un loc, nu pot produce absolut nimic
si din cauza nuzerii nior zilnic nior 30-
50 si nior murdanile carate de ei in Jurnal Caselor.

Prefectul Isopescu ordonă arderea cadavrelor evreilor impuscati la Domanevca

unde trăsese constituit un focar permanent de infecție
Totdeauna vă rugăm să luați o dispoziție prin
serviciul sanitar județean luăm la mână necesare
impuneri de ordine care este destul de critică.
Rugându-vă să luați o dispoziție.

Pretor

Neobârșescu

propunerea de a împrăștia pe bătrâni și pe copii prin colhozuri, ci a hotărât să înființeze un lagăr nou, care să servească numai unui singur scop: să lichideze „deșeurile umane” din județ – așa cum îi vedea el – ale evreilor care nu mai erau utili, lăsându-i să moară „în mod natural” prin înfometare și prin împiedicarea oricărui ajutor din afară (vezi în continuare).

Ca urmare a ordinului lui Isopescu, s-a format o unitate de gropari compusă din 50-60 de evrei voinici, cărora li s-a permis chiar să muncească la țărani, pentru a-și câștiga existența. Mai întâi au încercat să ardă cadavrele cu ajutorul unor ruguri de lemne și cadavre: așezau un strat de cadavre pentru un strat de copaci, turnau petrol și dădeau foc. Dar această metodă reușea numai cu cadavre „proaspete”; și atâta timp cât acest component al rugurilor era furnizat, arderea era relativ rapidă și bună. De asemenea, a fost aleasă o casă specială în lagăr în care erau aruncate cadavrele evreilor care muriseră din alte cauze (nu au fost împușcați). Cadavrele rămăneau acolo până ce groparii le transportau la ruguri, o dată la câteva zile¹³⁷. Însă deshumarea cadavrelor din gropile în care au fost aruncate de către jandarmi și polițiștii ucraineni era prea lentă și arderea lor nu progresa cum trebuie deoarece o parte din cadavre erau încă înghețate când erau scoase din mormintele comune. Câteva gropi au fost incendiate de sus, fără a scoate cadavrele, rezultatul fiind numai o ardere parțială a cadavrelor din adâncul gropii, cu toate că focul era

¹³⁷ Golda a fost scoasă dintr-unul din transporturile duse la execuție în pădure de către un soldat român, pentru că a vorbit cu el românește. El a dus-o la o casă unde se aruncau morții și a sfătuit-o să rămână acolo câteva zile „pentru că ei nu vor lua deocamdată cadavrele” „...am rămas noaptea printre morți. Am găsit acolo o bătrână [care mai trăia], care și ea se afla printre morți”. De acolo ea a fugit în pădure și, după un timp, a culezat să intre într-o casă de ucraineni. „Am intrat [în casa] unei ucrainene, m-am așezat [pe pervazul] unei ferestre. Nu mai aveam putere. Înfometată, epuizată, doream deja să mor”

puternic și lemne multe ardeau în permanență în interiorul gropilor, care, după cum s-a menționat, nu erau adânci.

Între timp pământul s-a dezghețat și căldura a produs descompunerea cadavrelor, duhoarea devenind insuportabilă pentru jandarmi. Concomitent cu arderea cadavrelor, parte din groparii evrei au primit ordin să sape morminte comune cu dimensiunile de 4x15 metri și o adâncime de peste trei metri; o parte dintre cadavre au fost aranjate, dacă era posibil, în morminte adânci așa cum a ordonat Isopescu, iar celelalte au continuat să fie arse peste două luni, aproximativ până la sfârșitul lunii mai. Focul ardea în pădure la o distanță de câțiva kilometri, dar supraviețuitorii din lagăr au simțit mirosul de carne arsă. În orice caz așa cum a relatat una dintre supraviețuitoare, nu a rămas nici un cimitir, nici un loc oarecare care ar putea fi indicat drept mormânt comun: „Nu există cimitir fiindcă toți care au fost împușcați în primăvară au fost arși în gropile acelea, ca să nu se răspândească o epidemie; așa ziceau ucrainenii”¹³⁸.

Unitatea de gropari nu a fost dizolvată. Ea a primit sarcina să îngroape zeci de evrei care mureau zilnic în lagăr din cauza condițiilor grele de viață, dintre cei care au fost aduși mai târziu, și din rândurile celor care erau uciși în acțiuni de lichidare pe care le organizau din când în când unitățile coloniștilor germani din județul Berezovca (vezi în continuare). Guvernatorul Alexianu a vizitat colhozul Domanevca în vara lui 1942, la sfârșitul operațiunii de ardere și reînhumare. Supraviețuitorii „specialiști”, în număr de aproximativ 200, majoritatea femei, au primit ordin să se depărteze de orașel: „Aveam o înfățișare atât de groaznică... încât în zilele când se aștepta vizita guvernatorului tuturor evreilor li s-a ordonat să părăsească târgul, să plece la o distanță de 5-6 kilometri și să nu se înapoieze decât seara”¹³⁹.

Acmețca

Acmețca era situat pe Bug, la 60 de kilometri sud de orașul reședință de județ Golta, la 18 kilometri sud de Bogdanovca și la o distanță asemănătoare de Domanevca. În documente locul a fost menționat drept sat, dar în realitate era vorba de o fermă pentru creșterea porcilor, în care au locuit pe timpul regimului sovietic numai crescătorii de porci. Locul era complet izolat de satele din împrejurimi din cauza distanței mari până la orice altă localitate, precum și din cauza pazei stricte¹⁴⁰. Această fermă a fost aleasă personal de Isopescu pentru a

¹³⁸ *Mărturia Malcâi*, p. 1237. Haim Cogan a fost transferat în vara lui 1943 de la Bogdanovca la Domanevca. El a găsit câțiva supraviețuitori care i-au povestit că acolo au fost masacrați 12.000 de evrei. Cogan a atestat că a văzut acolo gropi comune, deoarece cei uciși n-au fost arși ca la Bogdanovca. (*Mărturia lui Haim Cogan*, p. 78-79).

¹³⁹ Ehrenburg, p. 103.

¹⁴⁰ *Actul de acuzare*, p. 30.

servi drept punct de concentrare a tuturor evreilor incapabili de muncă și cu care nu se mai putea face nimic.

Data exactă a înființării lagărului nu este cunoscută dar este de presupus că a fost înființat în jurul datei încheierii marilor operațiuni de lichidare.

Convoaiele de evrei au continuat să curgă spre „regatul morții” până în iunie 1942, dar ele era mai reduse, întrucât numărul evreilor se diminuea din ce în ce. La Acmețetca au fost trimiși bolnavi, bătrâni și copii și cei incapabili de muncă, de orice vârstă. La Acmețetca au fost trimiși, de asemenea, evrei sănătoși, ca pedeapsă pentru încălcarea de ordine. Au fost aduși acolo și câteva sute de orfani și copii fără părinți. În primele zile au fost închiși la Acmețetca aproximativ 4.000 de evrei.

Lagărul se întindea numai pe o parte a fermei. I-au fost alocate patru cocini de porci complet expuse vântului și zăpezii, și o magazie lungă, lipsită de uși și ferestre. Cocinile au fost împărțite cu despărțituri de scânduri și în fiecare cocină au fost înghesuiți circa 1.000 de oameni. În magazie au fost ținuți orfani și copii rămași fără părinți. Lagărul a fost înconjurat cu trei rânduri de garduri de sârmă ghimpată și de șanțuri adânci, sub paza polițiștilor ucraineni și sub comanda unui jandarm român¹⁴¹.

Principalul scop al lagărului a fost lichidarea evreilor aduși acolo, fără folosirea forței, prin izolarea completă de populația locală. Acmețetca era numit încă atunci „lagărul morții”. Paza severă împiedica introducerea hranei în lagăr și evreii închiși „stăteau zile întregi întinși pe pământ sau pe paturi și nu se puteau mișca”¹⁴². După câteva săptămâni de izolare majoritatea evreilor mureau de foame iar ceilalți ajungeau la epuizare totală¹⁴³.

Unul dintre deținuți a fost numit responsabil cu menținerea ordinii în lagăr, dar, după un timp oarecare, nu a mai fost necesară păstrarea ordinii, întrucât evreii erau atât de epuizați încât oricum nu erau în stare să evadeze. Și paza exterioară slăbise, iar polițiștii ucraineni intrau din când în când în lagăr numai pentru o inspecție de rutină. Foamea îl împingea pe oricine mai avea o haină să o vândă polițiștilor ucraineni, și după scurt timp marea majoritate a celor închiși au rămas fără îmbrăcăminte și umblau desculți și aproape goi, înveliți în zdrențe sau hârtie de ambalaj: „Când am sosit la Acmețetca, în 1942, nu mai erau copii acolo. Bărbații și femeile umblau goi... cu cârpe în jurul șoldurilor... munceau desculți, cu picioarele înghețate, n-am văzut niciodată așa ceva... când m-am scos din colhoz [Acmețetca] și m-am întors la Domanevca, parcă m-aș fi născut din nou”¹⁴⁴.

¹⁴¹ *Mărturia lui Haim Cogan*, p. 78. AYW.

¹⁴² *Actul de acuzare*, p. 70-71.

¹⁴³ *Cartea Neagră*, III, p. 225.

¹⁴⁴ *Mărturia Goldei*.

Foametea n-a fost singura cauză a numărului mare de victime. Majoritatea internaților erau contaminați de tifos exantematic și sufereau de dizenterie, furunculoză și avitaminoză. Și malaria și scorbutul au făcut victime. În lagăr nu s-a acordat nici un fel de asistență medicală, iar evreii zăceau în mizerie, în așteptarea sfârșitului, fără să aibă putere să se scoale pentru a-și face nevoile sau să-și miște membrele. Din cei aproximativ 4.000 de evrei au rămas în viață, în luna mai 1942, doar câteva sute. Cu toate acestea, existau în permanență în lagăr câteva sute de evrei deoarece, începând din aprilie 1942, Isopescu expedia acolo toate „deșeurile umane” pe care Guvernământul continua să-l expedieze în „regatul morții”.

Tifosul a izbucnit din nou în județ, în luna aprilie 1942, (vezi în continuare) și Isopescu a expedit la 24 mai următoarea telegramă Inspectoratului jandarmeriei din Transnistria:

„În locul lagărului Bogdanovca am destinat pentru jidani Acmecetca, tot în raionul Dumanovca. Ca atare rugăm a nu mai trimite jidani cu destinația Bogdanovca ci Dumanovca de unde sunt escortați în lagăr la Acmecetca”¹⁴⁵. Un ordin secret al guvernatorului de la începutul lunii aprilie i-a cerut lui Isopescu să raporteze câți evrei au rămas în ghetourile din „regatul morții”. În întreg raionul Domanevca, unde în decursul lunilor din iarna 1941/42 au fost concentrați peste 72.000 de evrei, după cum reiese din rapoartele lui Isopescu, rămăseseră la 1 aprilie 1942 „145 bărbați, 48 femei și 159 de copii”. În ghetoul Vradievca se mai aflau atunci 24 bărbați, 22 femei și 47 copii. Numărul evreilor din lagărul Acmecetca nu a fost notat separat, poate pentru că oricum nu erau socotiți oameni în viață. Isopescu a adăugat că toți evreii din ghetourile „regatului” său, adică cei capabili de muncă, vor fi concentrați în ferma de la Bogdanovca, „singurul [lagăr] care va rămâne în întreg județul, având în vedere numărul evreilor existenți și al celor ce vor fi aduși din raionul Vradievca și în plus având în vedere că se mai anunță convoaie care urmează să fie internați aici”¹⁴⁶. Paza lor necesita 40 de soldați și 10 polițiști.

Lagărul Acmecetca continua să trezească groază în rândurile evreilor din ghetourile aflate în județul Golta, rămășițele marii operațiuni de exterminare executată de români, și printre deportații pe care Guvernământul continua să-i trimită în număr mic acolo, până la începutul anului 1943. Pădure, care în mod oficial rămăsese responsabil cu problema evreilor din județ, trimitea acolo fete evreice care refuzaseră să vină la locuința lui din Golta, și cu ajutorul acestei amenințări, și-a format un harem cu femei care-i plăceau, așa cum s-a menționat în actul de acuzare. Pădure se folosea de numele Acmecetca, pentru a storce bani de

¹⁴⁵ Telegrama nr. 3572 expedită de Isopescu către Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria, 24 mai 1942. Arhiva Nikolaev, 2178-1-4, p. 478.

¹⁴⁶ Raport secret al lui Isopescu și Pădure către Guvernământul Transnistriei cu privire la numărul evreilor din ghetourile din județ la 10 aprilie 1942. *Idem*, 2178-1-2.

la evreii care fuseseră trimiși în vara anului 1942 din România direct în județul Golta. Amenințarea sa se rezuma într-o singură propoziție: „Acmețca vă așteaptă”¹⁴⁷, adică moartea.

Comitetul înființat la Domanevca în special de către evreii deportați acolo din Regat în vara anului 1942 a reușit să obțină, la începutul lui 1943, autorizația agronomului de a vizita lagărul și a aduce hrană deținuților. Evreii din lagărul Domanevca, care primeau alimente în schimbul muncii prestate, au hotărât să doneze o zi pe săptămână din hrana lor în favoarea rămășițelor omenești de la Acmețca, care după cum am menționat, nu mai erau dintre primii deținuți închiși în lagăr.

Nici un scriitor nu ar putea descrie lagărul și evreii așa cum a făcut-o cel care a fost acolo la începutul anului 1943:

„Grozăviile ce se petreceau acolo erau de nedescris... Acest lagăr servea ca un fel de sabie a lui Damocles deasupra capului tuturor deportaților, fiind toți în primejdie ca, fără vină măcar, să fie trimiși acolo, spre a fi exterminați prin inaniție și tot ce se poate imagina ca mizerie fizică...

În acest lagăr erau trimiși bătrânii, copiii și toți indezirabili, sau cei bănuți că ar deține aur sau briliante și, în fine, toți cei de care voiau să scape... Într-una din sâmbete mi-a venit rândul mie și lui Oscar Grünberg să ducem alimentele.

Ne-am suit în căruță cu alimente și bani în buzunar, pentru cumpărarea poliției locale, plus vodca, și ne-am deplasat la Acmețca. Aici am găsit următorul tablou:

Pe un deal aflător pe malul Bugului, se întindea în stare de părăsire o fostă crescătorie de porci, rusească. În această crescătorie au fost băgați evreii în cuști, în fiecare cușcă câte o întreagă familie evreiască. Oamenii se aflau complectamente goi, fără măcar un petec de cârpă pe ei. Trăiau într-o completă promiscuitate, amestecați, bărbați, femei și copii. Unii din ei erau de acum uscați de inaniție ca niște schelete, alții, mai noi, [în lagăr] umflați de foame.

Mureau zilnic câteva zeci de inși. În afară de inaniție contribuiau la aceasta și nenumărate boli, ca tifos, dezinterie, râie, [a]vitaminoză.

...Ajunși acolo, îmbătând și cumpărând paza compusă dintr-un jandarm și 3 polițiști ucraineni, am început împărțirea alimentelor: 1 pâine la 4 inși și ceva mălai.

Năvala nenorociților era de neînchipuit.

La un moment dat s-a repezit la mine unul din cei care arătau ca un schelet și mi-a smuls din mână o pâine întreagă strigându-mă pe nume. Mi-era imposibil să-l recunosc. [În trecut] acesta fusese un comerciant bogat din comuna Sărata din sudul Basarabiei. Îl chema Grișa Ghertzberg. Soția lui, care stă lângă el, complet

¹⁴⁷ *Actul de acuzare*, p. 81.

goală ca și el, voind să ia o bucată din pâinea ce mi-a smuls, a fost bruscată de propriul ei bărbat. Iar cei doi copii ai lor plâneau, fără a se putea ridica de la pământ. Picioarele nu-i mai ajuțau. În acel moment, în lagăr erau 25 de copii”¹⁴⁸.

Lui Isopescu îi plăcea să viziteze Acmecetca. Așa cum s-a menționat la procesul său acesta era „lagărul preferat al prefectului, în care se desfăta de plăcere văzând chinurile internațiilor și moartea lor prin epuizare”¹⁴⁹. De obicei, venea la Acmecetca beat, și întotdeauna lua fotografiile pentru albumul său; el a trimis fotografiile și ziarelor de la București, dar din câte știm, nu au fost publicate. Isopescu nu s-a mulțumit doar cu privire și fotografiere: a inventat o metodă de tortură care îmbina plăcerea de pe urma suferinței altuia și un fel de falsă milostenie creștină, de felul permisiunii pe care a dat-o evreilor din comandoul gropar de a se încălzi la arderea cadavrelor:

„După ce internații erau slăbiți până la epuizarea totală Isopescu dă dispoziții să li se dea ceva de mâncare și anume: câte un cartof crud fiecăruia, care marea și mai mult chinurile înfometaiilor, prin durerile ce le provoca iar mai apoi o ceșcuță mică de făină de porumb, pe care internații o mâncau neștiartă”¹⁵⁰.

În aprilie 1942 deportații au rămas fără un strop de apă. În zilele ploioase reușeau să strângă puțină apă, dar au fost multe săptămâni de secetă, când mulți au murit de sete. Mulți obișnuiau să se târaie de-a lungul gardului de sârmă ghimpată pentru a-și umezi buzele cu picăturile de rouă și de umezeală de pe frunze și rădăcini de ierburi de câmp care creșteau peste gard, deoarece toate ierburile care creșteau în lagăr au fost mâncate de deportați. Isopescu obișnuia să vină vara cu prieteni și ofițeri germani de dincolo de Bug, care-l vizitau pentru a privi imaginile de la Acmecetca și pentru a le fotografia. Oaspeții intrau și în magazia unde agonizau copii scheletici, cu burțile umflate și fețe subțiate, ca de bătrâni.

Raionul Domanevca după masacrul cel mare

Spre sfârșitul masacrului cel mare, Isopescu a pregătit un raport cu privire la starea de spirit a populației din județ, notând că „populația se simte foarte ușurată în urma excluderii jidanilor din viața politică și în prezent așteaptă desființarea colhozurilor... în Golta au rămas numai 40 de jidani”¹⁵¹.

La sfârșitul lunii ianuarie 1942, Isopescu a comunicat Guvernământului planurile sale cu privire la toate reședințele de raioane – Crivoi-Ozero, Liubașevca,

¹⁴⁸ Mărturia lui Mihael Cristea din Cetatea Albă, Ierusalim, 27 aprilie 1962 (în continuare: Mărturia lui Cristea). AYV, 03-2449, p. 15-17.

¹⁴⁹ *Actul de acuzare*, p. 30.

¹⁵⁰ *Idem*, p. 70-71.

¹⁵¹ „Starea populației în județul Crivoi-Ozero”. Copia rapoartelor, semnate de Isopescu, fără dată, Arhiva Nikolaev, 2178-1-2, p. 75.

Domanevca și Vradievca. „Aspectul orașelor (de fapt, târguri – n.a.) este jalnic de pe urma războiului judeo-bolșevic” și din cauza „urei neîmpăcate pe care o nutrea populația creștină contra a tot ce era jidovesc [ură din cauza căreia] încă înainte de înființarea administrației [românești] a distrus până la pământ casele foste jidovești”. Isopescu voia să reconstruiască aceste târguri, făcându-le să ia un aspect care să scoată în evidență [specificul] românesc al acestui pământ” și de aceea a cerut să i se trimită arhitecți români și să se ridice o catedrală și o biserică românească¹⁵². În culmea acțiunii de exterminare, prefectul a ordonat pretorului raionului Vradievca să depisteze și să confiște „toate vitele rămase de la evrei” și de la locuitorii care au fugit, și să le aducă la sovhozuri și colhozuri¹⁵³.

Guvernământul considera reluarea muncii pe câmpuri, și nu lichidările masive ca principala sa activitate în județ. O telegramă din partea guvernatorului îi cerea lui Isopescu să grăbească trimiterea la conferința de la Tiraspol din 18 ianuarie 1942 a șefilor Direcției agricole și a șefilor de echipă din sovhozuri și colhozuri, pentru a raporta despre situației forței de muncă, cantitatea de semințe și a șeptelului, situația mașinilor și tractoarelor etc. pentru reluarea muncilor agricole, în primăvară¹⁵⁴; toate acestea se petreceau exact în zilele în care mii de evrei erau arși de vii la Bogdanovca.

Puținii evrei care au rămas în viață, precum și cei pe care Guvernământul îi împingea în număr mic în „regatul morții” treceau prin selecția lui Pădure și uneori a lui Isopescu: cine la Acmețetca și cine la colhozuri și sovhozuri (vezi în continuare). Isopescu obișnuia să aleagă personal „jidani pentru muncă” dintre cei care au sosit în primăvara și vara lui 1942 și să-i trimită în sovhozuri, care se transformaseră în ferme de stat românești. Acești evrei munceau în ferme în condiții de sclavie, fiind închiși în grajduri noaptea și în orele în care nu lucrau, sub paza unui jandarm și a doi-trei polițiști locali¹⁵⁵.

Agronomii și ceilalți români care lucrau în aceste ferme aveau putere de viață și de moarte asupra evreilor. Ursu, pretorul raionului Domanevca, i-a raportat lui Isopescu la 4 iulie 1942 despre isprăvile agronomului de la ferma „Duca Vodă”, înființată la Acmețetca pe o suprafață de teren care nu folosea drept lagăr: „Agronomul Bicosu Mandia... întâlnind două evreice care mergeau pe teritoriul

¹⁵² Raportul prefectului Isopescu către guvernatorul Transnistriei cu privire la refacerea orașelor din județ, 28 ianuarie 1942, *Idem*, 2178-1-5, p. 264.

¹⁵³ Ordinul prefectului către pretorul raionului Vradievca (raion în care n-au fost înființate lagăre de exterminare), 14 ianuarie 1942. *Idem*, 2178-1-5, p. 47.

¹⁵⁴ Telegrama trimisă de Guvernământ, 17 ianuarie 1942, 2178-1-5. *Idem*, p. 40.

¹⁵⁵ În ferma de stat „Bucovina”, care a fost înființată de Isopescu la 10 ianuarie 1942, în zilele gerului și ale masacrului, munceau în viața lui 1942, 13 evrei, printre care Dora Rabinovici în vârstă de 13 ani și Izia Burtman de 14 ani, sub supravegherea unui jandarm și a doi polițiști ucraineni (Dosarul fermei „Bucovina”). Lista din 4 iulie 1942. Arhiva Nikolaev, 2084-2-111, p. 182-183.

fermei le-a aruncat în lac și le-a înecat”. Cele două femei rămăseseră în urma grupului de evrei care se întorceau noaptea de pe câmp, pentru că erau gravide¹⁵⁶.

Sclavii evrei din colhozuri au trăit în condiții de nedescris. Inspectorul jandarmeriei din Transnistria a raportat la 2 iunie 1943, după ce politica de exterminare fizică fusese abandonată în Transnistria, că în urma unor zvonuri și plângeri care i-au parvenit s-a cercetat situația în lagărele de muncă și s-a constatat că „nu li se dă evreilor hrană de luni de zile. La fel țișanilor și lagărului [de evrei] de la Golta... Toți aceștia muncesc și li se cere să muncească, căzând de pe picioare din cauza foamei”¹⁵⁷. Unul dintre conducătorii comitetului evreiesc de la Domanevca, căruia i s-a permis să viziteze Acmețca, a ajuns din întâmplare la o fermă de stat al cărei nume nu-l știa și unde erau deținuți în 1943 peste douăzeci de evrei capabili de muncă:

„Am ajuns din întâmplare la o fermă unde se aflau peste 20 de oameni printre care 4 medici, un inginer, un farmacist. [Ei erau] completamente goi; stând într-un fost grajd pe paie, având o singură zdreanță care atârna pe un cui la ușă, care servea fiecăruia când avea nevoie să iasă afară. Când am văzut această situație mi-am dat seama că sunt sortiți să fie trimiși la Acmețca pentru exterminare, nefiind utilizabili pentru munci din cauza lipsei de îmbrăcăminte. Am procedat de îndată la o colectă de îmbrăcăminte [pentru ei]¹⁵⁸.

La 3 februarie 1942, Isopescu a telegrafiat Inspectoratului jandarmeriei din Tiraspol, comunicând că nu se poate prezenta la inspectorat, întrucât toate drumurile sunt înzăpezite și trenul nu funcționează; în aceeași zi el a ordonat tuturor pretorilor din județ să se purceadă la o vânătoare de evrei care au evadat din lagărele morții și se ascund în sate, în multe cazuri cu știința primarilor sau a șefilor de colhozuri. „Cine va fugi va fi împușcat”, a ordonat prefectul, și a adăugat: „Ne veți raporta absolut exact, numărul jidanilor din raionul D-voastră”¹⁵⁹.

Pretorilor li s-a cerut să raporteze lunar câți evrei „utili” au în raionul lor și câți inutili, și toți știau că ultimii urmau să fie „evacuați”, cu alte cuvinte transferați la Acmețca. Iată, de exemplu, raportul pretorului Iliescu din raionul Domanevca, din 17 aprilie 1942.

¹⁵⁶ Hotărârea pretorului raionului Golta, Nicolae Ursu, 4 iulie 1942. *Idem*, 2178-1-27, p. 11, 14; Aurel Baranga, *Ninge peste Ucraina*, București, 1945, p. 84-85.

¹⁵⁷ Inspectoratul Jandarmeriei din Transnistria către Prefectura din Golta, 2 iunie 1943, Arhiva Nikolaev, 2178-1-57, p. 103; primul raport al comandantului legiunii de jandarmi din Golta despre situația evreilor și a țișanilor din lagăre, 10 mai 1943. *Idem*, 2178-1-26, p. 382.

¹⁵⁸ *Mărturia lui Cvitco*, p. 12.

¹⁵⁹ Circulară către pretori, de a-i strânge pe evreii evadați și de a-i împușca pe cei care încearcă să fugă, 3 februarie 1942, Arhiva Nikolaev, 2178-1-5, p. 18; telegrama lui Isopescu către Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria, 3 februarie 1942. *Idem*, p. 181.

3. Februarie 1942

copie

kos 1

162

Către

RAIONUL

Fiind informați că se mai găsesc jidani fugiți de prin lagăre și ascunși prin sate în multe cazuri chiar cu știința primarilor sau a șefilor de colhozuri cari îi ascun, -

Vă rugăm să luați măsuri, dând dispoziții pentru strângerea lor la un loc conform ordonanței 23. Cei cari vor fugi vor fi împușcați

Dați imediat dispoziții în acest sens Primarilor.

Ne veți raporta absolut exact-numărul jidanilor din raionul Dvoastră.-

PREFECT,

Lt.Col.ISOPESCU MODEST

Isopescu

Subprefect,

ARISTIDE S.PADURE

A. Padure

Ordinul lui Isopescu de a împușca „jidani fugiți de prin lagăre”; vezi nota 159

„1. Avem onoarea a raporta că până în prezent sunt distribuți la colhozuri și fermele statului un număr de 774 evrei, bătrâni, femei și copii, iar operațiunea este în curs.

2. Rămân neevacuați un număr de 88 bărbați, 140 femei, 42 copii care sunt întrebuințați la diverse ateliere ca lucrători ce sunt necesari până la desființarea completă a ghetourilor.

3. Rămân disponibili neevacuați 113 bărbați, 270 femei, 33 copii.

4. Neapți pentru nici un serviciu 32 bărbați, 211 femei, 106 copii.

Din cauză că nu s-a ținut de predecesorul meu registru la zi conform ord. 28/941 privitor la lagărul de evrei, nu putem da o situație care să precizeze distribuția celorlalți evrei.

La această situație a contribuit și numărul mare de morți care variază de la o zi la alta, așa că evidență clară și precisă nu s-a putut ține cu toate eforturile făcute de noi. Pretor Iliescu”¹⁶⁰.

Problema principală care împiedica întoarcerea la viața normală în Transnistria era legată de evrei. Isopescu și adjuncții lui și militarii și jandarmii subordonaților lui erau convingși de fiecare dată că au rezolvat problema evreiască dar Guvernământul considera județul Golta (și Berezovca vecină; vezi în continuare) lada de gunoi pentru rămășițele umane evreiești pe care jandarmii, armata și polițiștii reușeau să le depisteze în tot sudul Transnistriei. Pe parcursul întregului an 1942, s-a desfășurat o dispută între Guvernământul Transnistriei și prefect. Ultimul cerea „nu-mi mai trimiteți jidani”! Plângerile lui Isopescu au devenit foarte puternice când epidemia de tifos, pe care o considerase lichidată, a reizbucnit, amenințând din nou județul.

La 31 ianuarie 1942, Isopescu informează echipa sanitară volantă trimisă în județ de către Guvernământ, în cooperare cu armata română, pentru prevenirea răspândirii epidemiei de tifos și pentru tratarea locuitorilor ucraineni, că epidemia se răspândește și se întinde în satele Vazdovca, Iasinovca, Poznanca și Bobric, cerând recrutarea unei echipe sanitare locale cu ajutorul pretorilor – pentru a combate epidemia¹⁶¹.

Cu toate astea, Guvernământul Transnistriei nu a schimbat ordinele existente, și a continuat să trimită convoaie de evrei locali din sudul Transnistriei către județul Golta. Prefectul județului Berezovca a refuzat să primească un astfel de convoi, motivând că Guvernământul a stabilit că toți evreii „vor fi trimiși la Bogdanovca”. Inspectorul jandarmeriei din Transnistria, colonelul Broșteanu, a cerut comandantului jandarmeriei din Golta să intervină la Isopescu ca să accepte

¹⁶⁰ Comunicarea telefonică a pretorului din Domanevca, Iliescu, cu privire la situația evreilor din raion, 17 aprilie 1942. *Idem*. 2178-1-2, p. 46.

¹⁶¹ Isopescu către „Unitatea sanitară mobilă” din Golta, 31 ianuarie 1942. *Idem*, 2178-1-5, p. 176.

convoiu, promițându-i că acesta este „ultimul convoi de evrei”¹⁶². Isopescu și Pădure au trimis o scrisoare semnată de amândoi prin care explicau refuzul de a mai primi evrei:

„Întrucât în județul Golta a izbucnit tifosul exantematic, trimiterea unui nou convoi de jidani ar contribui în mare măsură la întinderea acestei epidemii, periclitând viața ostașilor noștri și [a ostașilor] aliați. În plus, Bogdanovca fiind o fermă de stat unde a și început muncile agricole, aducând acești jidani aci am fi nevoiți să le oprim din cauza tifosului. În consecință, vă rugăm să binevoiți a dispune că convoiul de jidani să fie trimis în alte județe unde sunt lagăre și unde pericolul de întindere este mai mic”¹⁶³.

Trei zile mai târziu, la 24 aprilie 1942, după ce Isopescu a fost lămurit că județul său va continua să servească drept loc de lichidare a evreilor din sudul Transnistriei, el a anunțat, Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria că noua destinație va fi Acmecețca. Fără legătură cu dorințele lui Isopescu, comandantii armatei și jandarmeriei au continuat să depisteze, să aresteze și să închidă evrei, să formeze convoaie și să le trimită la întreprinderea morții pasive din raionul Domanevca. Comandantul serviciului de informații din județul Balta a făcut o anchetă și a raportat la 16 aprilie că în oraș s-au strecurat evrei evadați din convoaiele de la Odessa și din ghetouri și lagăre din zona Bugului. El a cerut recrutarea de polițiști ucraineni și întăriri de jandarmi pentru arestarea lor și a tuturor celor cărora nu li s-a permis să trăiască în ghetoul local, care trebuie „să fie imediat ridicăți și trimiși la un lagăr pe Bug”. El a cerut să fie incluși în aceste convoaie și evreii localnici care au primit autorizația să rămână, „ținându-se seama că timpul este destul de bun”. Chiar dacă nu sunt destui jandarmi, a adăugat comandantul, acesta nu este un motiv să nu se trimită evrei în lagărele de pe Bug. „Dacă efectivele la jandarmi nu permit acest lucru să fie utilizați câțiva polițiști și ucraineni localnici care să conducă convoaiele. Această măsură ar fi în spiritul ordinelor și în vederile guvernului”¹⁶⁴. Prefectul de Balta, colonelul Vasile Nica, a ordonat, pe această bază, deportarea evreilor din Balta în lagărele de pe Bug, sub escorta polițiștilor ucraineni¹⁶⁵. Orice abatere de la ordine va fi pedepsită conform cu Ordonanța nr. 23, concludă prefectul.

Amenințarea nebuloasă cu aplicarea Ordonanței nr. 23 era considerată în ochii Guvernământului român din Transnistria, ca un fel de permis de a ucide. În ce

¹⁶² Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria către legiunea de jandarmi din Golta, 15 aprilie 1942. *Idem*, 2178-1-4, p. 319-319 b.

¹⁶³ Isopescu și Pădure către Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria, 21 aprilie 1942, *idem*, p. 320.

¹⁶⁴ Notă informativă nr. 22 din 16 aprilie 1942 a comandantului Biroului de informații din Balta, căpitanul N. Nicolescu. Arhiva Odessa, 2358-1 c-10, p. 151-152.

¹⁶⁵ Ordinul prefectului Vasile Nica către comandantul legiunii de jandarmi a județului, 27 aprilie 1942. *Idem*, p. 150.

privește Balta, nu se poate ști câți evrei ucraineni au fost deportați de acolo, din aprilie 1942. Este cunoscut cu precizie că la sfârșitul lui ianuarie 1942 au fost transferați la Domanevca aproximativ 200 de evrei din închisoarea de la Balta. Acești evrei au fost prinși rătăcind pe drumuri, pe câmpii, în sate sau în diferite ascunzători, și printre ei se aflau și partizani. Ei au fost ținuti în închisoarea locală în condiții îngrozitoare, sub paza poliștilor ucraineni, au fost transferați la Domanevca și au fost folosiți la îngroparea cadavrelor celor masacrați în marea operațiune de lichidare și apoi la arderea lor¹⁶⁶.

Operațiunea arderii cadavrelor la Domanevca nu a pus capăt epidemiei de tifos, și în primăvara lui 1942 aceasta constituia o amenințare pentru locuitorii ucraineni și pentru numeroșii soldați români din zonă, mai ales că la Domanevca soldații îndeplineau și funcția de jandarmi, sub comanda locotenentului Găletaru. Specialistul în probleme de epidemii, dr. Tătăranu, care a primit raportul echipei sanitare din județ, a ordonat personal prefectului Isopescu să ia măsuri „administrative” severe pentru a frâna din nou epidemia, și de data asta nu a fost precaut și le-a detaliat în scris:

„Oprîți orice altă deplasare de evrei în cuprinsul județului, afară de cei incapabili de muncă care vor fi izolați la Bogdanovca.

Evreii valizi [pentru muncă] deparazitați vor fi întrebuițați la munci și controlați din punct de vedere sanitar în colhozurile unde vor locui”¹⁶⁷.

Se pare că dr. Tătăranu nu știa de existența lagărului Acmețca, care „rezolvase” problema tifosului în județ; el judeca lucrurile în termenii de la sfârșitul lui 1941, când recomandase soluționarea problemei tifosului la Bogdanovca.

Reizbucnirea epidemiei de tifos, care nu-i mai amenința pe evrei ci pe români – soldați și funcționarii Guvernământului – și populația ucraineană, a intensificat ura contra pușinilor evrei care mai rămăseseră în viață. Găletaru, comandantul jandarmeriei în raionul Domanevca, dorea să-i elibereze pe soldații și cetățenii români din raion de prezența a câteva sute de evrei din târg, care încetaseră să servească drept sursă de câștig; la 16 aprilie 1942 el a informat pe pretor că „din informațiile culese” rezultă că evreii din ghetoul Domanevca „aruncă păduchi de tifos pe lângă fântâni ba chiar în fântâni”.

Și întrucât aceste fântâni sunt folosite și de jandarmi și de populația ucraineană, „și totodată și de armata care este în trecere prin Domanevca”, situată pe șoseaua Odessa-Golta, „aceste elemente [evreii] prezintă un pericol iminent pentru (sic!) contractarea tifosului exantematic care s-a contractat numai și numai de la evrei”. De aceea, locotenentul Găletaru a cerut superiorilor săi să intervină pe

¹⁶⁶ Pinkas *Hakehilot Romania*, 1, p. 402. (Enciclopedia Comunităților din România).

¹⁶⁷ Directorul Direcțiunii de Sănătate, dr. Gheorghe Tătăranu, către prefectul județului Golta, 16 aprilie 1942, Arhiva Nikolaev, 2178-1-15, p. 210.

lângă prefect pentru „ca acest ghetou să fie mutat sau la Acmecetca sau la Bogdanovca unde sunt clădiri corespunzătoare”, și de aceea pot fi izolați cu desăvârșire de populația civilă¹⁶⁸.

Isopescu a răspuns favorabil, și evreii din Domanevca au trecut printr-o „ultimă” selecție, așa cum a descris-o una din cele două martore rămase în viață. Toți evreii capabili de muncă au fost transferați în lagărul nou, la trei kilometri de Domanevca, iar ceilalți la Acmecetca. Ordinul trimis pretorului a fost semnat împreună de Isopescu și de Pădure:

„Suntem informați că jidanii din Domanevca aruncă păduchi de tifos în fântâni și în jurul lor, periclitând astfel viața ostașilor și locuitorilor ce utilizează aceste fântâni.

Vi s-a dat însă ordin categoric să scoateți jidanii din comună în casele și grajdurile din marginea comunei. Nici un jidan n-are ce căuta în comună. Meseriașii se grupează în ateliere și trăiesc în condiții de igienă. Lagărul rămâne în afara comunei Domanevca și nu se mută în altă parte.

Vi se atrage atenția că rămâneți responsabili de executare”¹⁶⁹.

Președinția Consiliului de Miniștri s-a interesat de numărul evreilor care au mai rămas în județ. Guvernatorul Transnistriei i-a cerut printr-o telegramă lui Isopescu să studieze ordinele secrete 197 și 198 (al căror conținut nu este cunoscut) și să-i expedieze de urgență rezultatele, „spre a putea înainta situațiile cerute urgent de către Președinția Consiliului de Miniștri”¹⁷⁰.

Interesul manifestat la București de isprăvile lui Isopescu l-au determinat pe acesta să acționeze. În ziua în care a primit telegrama a ordonat comandantului jandarmeriei din județul său să strângă „din tot județul toți evreii, bătrâni, tineri, femei și copii și îi veți trimite la Domanevca. Nu veți lăsa decât pe cei buni de meserie”¹⁷¹. A doua zi, la 29 aprilie, prefectul avea deja la dispoziție toate rezultatele trimise de cei cinci pretori, și el a expediat guvernului o telegramă cu datele solicitate de Președinția Consiliului de Miniștri: „Ni s-au evacuat evrei din alte părți ale țării. Localnici nu mai există. Tot ce am primit s-a plasat, cei sănătoși la ferme de stat pentru muncă, cei neapți la Domanevca. Avem în total: Bărbați 169, Femei 503, copii 206. Avem nevoie pentru pază de 50 de ostași și 5 civili”¹⁷².

¹⁶⁸ Raport secret al comandantului jandarmilor din Domanevca către pretorul raionului, 16 aprilie 1942. *Idem*, p. 208; scrisoare a pretorului către prefect, anexată la raport, 20 aprilie. 1942. *Idem*, p. 207.

¹⁶⁹ Ordinul prefectului și subprefectului către pretorul raionului Domanevca, 22 aprilie 1942. *Idem*, p. 205.

¹⁷⁰ Telegrama Guvernământului către prefectul de Golta, 27 aprilie 1942, *ibid.*, p. 289.

¹⁷¹ Ordinul nr. 377, transmis telefonic, al lui Isopescu către comandantul legiunii de jandarmi din Golta, 28 aprilie 1942. Arhiva Nikolaev, 2178-1-58, p. 37.

¹⁷² Telegrama prefectului Isopescu către guvernatorul Transnistriei, 29 aprilie 1942, 2178-1-15, p. 290.

Nici în acest raport n-au fost amintiți evreii care mai trăiau la Acmețca, întrucât ei nu erau considerați ființe umane vii. Aceasta a constituit o imensă realizare pentru Isopescu, dacă ne amintim că, numai cu patru luni înainte, el a fost îngrozit de inundarea județului cu 72.000 de evrei, după propriile sale rapoarte.

Isopescu și subprefectul au trimis o telegramă de felicitare Conducătorului cu ocazia sărbătorilor de Paște, de pe malul Bugului, „adevărata graniță a românismului” rugându-se „în genunchi” ca Dumnezeu să-i dea sănătate, și Conducătorul să unifice din nou țara, să aducă la renașterea ei, fixându-i pentru vecie „hotarele naturale”. Antonescu a trimis prefectului și adjuncților săi energici urarea sa „creștinească”, adăugând „un cald îndemn la muncă neprecupețită pentru ridicarea neamului”¹⁷³. Mai târziu, în septembrie 1942, Alexianu și-a exprimat profunda sa prețuire pentru Isopescu, promițându-i în scris o mașină Mercedes, ceea ce constituia un privilegiu rar¹⁷⁴.

La sfârșitul lui aprilie 1942, Isopescu a încercat să împiedice continuarea suvoiuului de convoaie din județul vecin Berezovca, în care se ocupau de masacre unitățile formate din germani localnici (vezi în continuare). El a refuzat să primească un convoi de evrei trimis de legiunea locală de jandarmi și convoiul a fost înapoiat. Guvernatorul Alexianu a intervenit, și i-a reamintit din nou lui Isopescu că „evreii” din județul Berezovca, conform ordinului nostru, urmează să fie plasați numai în regiunea Bogdanovca din județul dv.”¹⁷⁵. Isopescu a fost nevoit să-i primească, dar el a decis locul „plasării”, demonstrând astfel că la Odessa nu erau la curent cu aranjamentele morții pe care le-a introdus în regatul său. Guvernatorul Alexianu încă mai credea că Bogdanovca era stația finală, în timp ce Isopescu dorea să redea fermei rolul ei inițial, cu atât mai mult cu cât arderea cadavrelor se apropia de sfârșit. El a notat cu mâna sa pe cererea guvernatorului: „Îi primim dar îi plasăm tot la Domanevca sub supravegherea Poliției civile” [ucrainene]¹⁷⁶. Doar la sfârșitul lunii mai, după ce epidemia de tifos a continuat să facă ravagii printre ucraineni și guvernatorul a continuat să-i împingă convoaie de evrei, doar atunci Isopescu a consemnat explicit că a înființat o Bogdanovcă nouă, un alt lagăr în regatul său al morții, pentru lichidarea evreilor: „În locul lagărului Bogdanovca am destinat pentru jidani Acmețca, tot în raionul Domanevca. Ca atare vă rugăm a nu mai trimite jidani cu destinația Bogdanovca ci Domanevca de unde sunt escortați în lagăr la Acmețca”¹⁷⁷.

¹⁷³ Circulară către pretori cu ocazia schimbului de felicitări cu Conducătorul, 27 aprilie 1942, *Idem*, p. 226.

¹⁷⁴ Alexianu către Isopescu, 25 septembrie 1942. Arhiva Nikolaev, 2178-1-18, p. 386.

¹⁷⁵ Guvernatorul Alexianu către prefectul de Golta: Isopescu, scrisoare urgentă, 30 aprilie 1942. *Idem*, p. 359.

¹⁷⁶ Răspunsul lui Isopescu la ordinul guvernatorului. *Idem*, p. 360.

¹⁷⁷ Prefectul Isopescu către Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria, 24 mai 1942. Arhiva Nikolaev, 2178-1-4, p. 478.

Cu toate că rămăseseră foarte puțini evrei, Guvernământul de la Odessa a continuat să-i considere vinovați de reizbucnirea epidemiei. Într-o notă internă a Guvernământului, înaintată lui Alexianu, se arăta la începutul lui mai 1942, că în județul Golta tifosul exantematic face ravagii „din cauza evreilor din ghetourile Bogdanovca și Domanevca, precum și a prizonierilor din lagărele germane ce sunt întrebuițați la lucru”. „Dr. Tătăranu, ce este de făcut?”, a notat cu mâna sa guvernatorul Alexianu¹⁷⁸. Dr. Tătăranu nu avea recomandări noi.

De data asta a intervenit și Comandamentul Armatei a 3-a române. Șeful Statului Major al acestei armate, generalul Ion Arbore, a cerut Guvernământului Transnistriei să deporteze pe evreii veniți din Odessa [la Balta] și pe cei care au evadat din lagărele de pe Bug, și să le aplice sancțiunile prevăzute în Ordonanța nr. 23 și „să vegheze ca evreii să nu se mai deplaseze dintr-un loc în altul”¹⁷⁹. Armata a 3-a a emis la 6 iunie 1942 ordinul nr. 22201, care se referea numai la evrei și la bolile răspândite de ei:

„Pentru a se stăvili mișcarea evreilor de la o comună la alta și o dată cu aceasta răspândirea diferitelor boale, se ordonă următoarele:

Diviziile de pază în legătură cu Prefecturile de județ și Legiunile de jandarmi din zonă, să aplice cu toată strictețea prescripțiunile ordonanței nr. 23 a Guvernământului Transnistriei.

Să se pună în vedere șefilor evrei de colonie că vor fi împușcați dacă evreii sub autoritatea lor nu respectă dispozițiunile ordonate.

Să fie executați de fiecare colonie câte un evreu care a fost prins de mai multe ori părăsind domiciliul ce i s-a fixat”¹⁸⁰.

La sfârșitul lui mai 1942, sau la începutul lui iunie a sosit un mic transport de 204 evrei din ghetoul Chișinău¹⁸¹. Alții 27 au fost trimiși în județ în 10 iulie – evrei care reușiseră până atunci să-și ascundă originea. Șaizeci dintre ei erau bolnavi mintali, evrei scoși din spitalul de boli nervoase Costujeni din Chișinău. După un marș de aproape o sută de kilometri, în cursul căruia evreii sănătoși i-au supravegheat pe nebuni, care mergeau goi spre regatul lui Isopescu, iar jandarmii îi mânau pe cei sănătoși, au ajuns cu toții la Bogdanovca, unde au fost băgați direct în cocine în condiții relativ comode: o familie în fiecare cocină. Ei au găsit acolo

¹⁷⁸ Notă a Cabinetului Guvernatorului cu privire la reizbucnirea epidemiei de tifos în județul Golta, care cuprinde și observațiile lui Alexianu scrise de mână, 7 mai 1942. Arhiva Odessa, 2242-4-29, p. 113.

¹⁷⁹ Comandamentul Armatei a 3-a către guvernatorul Transnistriei, 29 aprilie 1942. *Idem*, 2242-1-1488, p. 118.

¹⁸⁰ Copie a ordinului 22201 al Armatei a 3-a române, 6 iunie 1942, Arhiva Nikolaev, 2178-1-41, p. 90.

¹⁸¹ Raportul guvernatorului Basarabiei, generalul Voiculescu, către Președinția Consiliului de Miniștri, 9 septembrie 1942. Arhiva Ministerului de Externe, Problema evreiască (vezi nota 111). Anul 1942, vol. 21, p. 153-155.

câțiva bărbați și o femeie, „rămășițele evreilor ce fuseseră executați acolo în timpul iernii” și aceștia le-au povestit despre marea operațiune de exterminare în care au fost uciși 40.000 de evrei „de către jandarmi, polițiști și agronomi” [români]. Supraviețuitorii se numărau dintre „cei care s-au ocupat de arderea cadavrelor, de strângerea aurului și alte servicii de această natură”¹⁸².

Ne-a rămas o imagine a locului unde a fost executată marea exterminare:

„Am ajuns în aceste locuri la finele lunii mai 1942. În colțurile acestor cocini de porci se găseau nenumărate buletine de populație, certificate, diplome de absolvire de liceu și diferite acte personale ale celor executați. De asemenea, se aflau și cantități de păr de femei, tăiat de pe capul nenorocitelor executate. Și în noi încolțise temerea că vom avea aceeași soartă, mai ales că de data asta eram foarte puțini, față de marele număr al celor executați anterior”¹⁸³.

Câteva zile mai târziu tot convoiul a fost transferat pe jos la Domanevca, și pretorul Iliescu a așteptat noul transport în afara lagărului:

„A ales pe cei apti de muncă, pe specialiști, pe care i-a trecut pe partea dreaptă, iar pe ceilalți fără a ține seama de familiile ce despărțea astfel, i-a trecut pe partea stângă și i-a trimis în lagărul morții prin inaniție, Acmececa... Eram în grupa din dreapta”¹⁸⁴.

Aceasta este unica descriere care a rămas de la selecțiile efectuate în convoaiele aduse în „regatul morții” în anul 1942, după terminarea marilor masacre.

¹⁸² *Mărturia lui Cvitco*, p. 5. Martorul l-a întâlnit acolo pe Leon Kornfeld care a fost silit să-și ardă familia sa, soția și câțiva copii. El a emigrat în Israel și a trăit la Ramat Gan, unde a murit, de aceea, n-a fost găsit de autor. Cvitco a descris în mărturia sa metoda folosită la Bogdanovca pentru arderea cadavrelor, așa cum i-au povestit puținii supraviețuitori pe care i-a găsit la Bogdanovca. „După ce oamenii erau executați prin împușcare, se făceau stive de cadavre: o stivă de lemne, un rând de cadavre, iarăși un strat de lemne. Se turna petrol peste stive și se da foc. Execuțiile aveau loc din ordinul colonelului Modest Isopescu, prefectul județului Golta, sub pretextul că ar fi existat pericolul întinderii tifosului exantematic și al dizenteriei. Conducerea împușcării o avea pretorul Mănescu, șeful poliției locale ucrainene, Kazachievici, și locotenentul de jandarmi Dumitrescu, ajutat de plutonierul Melinescu, șeful postului de jandarmi, precum și jandarmii postului din Bogdanovca. (*Idem*, p. 5). Trebuie notat că descrierea supraviețuitorilor (care pe atunci mai erau încă în viață) este exactă, cu excepția menționării locotenentului Dumitrescu, care nu apare în nici un document. În privința plutonierului Melinescu, care a refuzat, după cum se știe, să execute ordinul, dăm crezare supraviețuitorilor evrei și nu afirmațiilor lui la proces, care au fost făcute cu scopul de a se salva de plutonul de execuție: se pare că el a participat personal la uciderea evreilor la Bogdanovca, dar nu el a condus acțiunea.

¹⁸³ *Idem*, p. 5-6. După câte se știe, evreicele n-au fost tunse. Se pare că femeile înseși s-au tuns singure în încercarea de a se lupta cu păduchii. Și părul acesta a rămas în cocini. Actele au aparținut evreilor localnici, întrucât actele lor n-au fost confiscate cum s-a procedat cu actele evreilor din Basarabia și Bucovina, care au fost confiscate la trecerea Nistrului.

¹⁸⁴ *Idem*, p. 6.

La mijlocul lui iunie 1942 a fost pompat sânge proaspăt în „regatul morții”. Un ordin secret semnat de Alexianu îl informa pe Isopescu că Președinția Consiliului de Miniștri a decis să evacueze pe țiganii din România în Transnistria, și că urma să găzduiască o parte din ei. În acest scop le-au fost fixate patru sectoare de „plasare” în județul Golta, și unul în județul Berezovca; și unul din aceste locuri era Acmețca¹⁸⁵. Guvernământul a emis pentru țigani directive asemănătoare cu cele stabilite la timpul lor pentru evrei, în ceea ce privește mijloacele de existență și formulările lui Alexianu, profesor de drept, exemplifică o folosire cinică a limbii române pentru o eschivare de răspundere morală: „Luați măsuri ca la ajungerea acestora [a țiganilor] în zonă să li se dea posibilitatea de cazare, de muncă și agonia hranei pentru viitor. Operațiunea începe în luna iunie pentru a li se da [țiganilor] posibilitatea de instalare pe timpul iernii și agonia mijloacelor de trai pentru iarna viitoare”¹⁸⁶.

Țiganii au fost „plasați” oarecum asemănător cu evreii și au fost jefuiți în același fel și de către aceiași oameni¹⁸⁷. Ei au sosit în „regatul morții” relativ sănătoși, dar la mai puțin de o lună de la sosire, medicul militar al județului, căpitanul Dumitru Tomescu, i-a definit într-un raport către prefectură, drept „noua plagă a județului”. Doctorul a vizitat Domanevca, Bogdanovca, Acmețca, Novo-Cantacuzenco (Novo-Cantacuzino) și alte sate, și a constatat că „țiganii, noua plagă a județului, nu primesc hrană... starea lor igienică este dubioasă și dacă la aceasta adăugăm foametea, ei devin un pericol iminent de izbucnire a epidemiilor”¹⁸⁸. Și într-adevăr, epidemia de tifos a izbucnit în cele trei județe în care au fost aduși țiganii, cu aceeași intensitate, în aceleași împrejurări și din aceleași motive în care a făcut ravagii cum nu au fost înainte printre evrei. Guvernământul Transnistriei și armata română, care între timp au înființat o rețea de centre pentru prevenirea și tratarea epidemiilor, n-au învățat nimic, sau, mai

¹⁸⁵ Comunicare secretă a guvernatorului Alexianu privind decizia de a deporta țiganii și locurile de plasare în județul Golta, 16 iunie 1942, care sunt: Tridubi, Crasnenco, Vituldov, Brod, Acmețca, Novo-Cantacuzenco, (Arhiva Nikolaev, 2178-1-31, p. 78). Țiganii au fost trimiși și în județele Balta, Berezovca și Oceacov.

¹⁸⁶ Comunicarea secretă a comandantului jandarmeriei către prefectul județului Golta, 16 iunie 1942. *Idem*, p. 77.

¹⁸⁷ Jafurile comise de funcționarii prefecturii asupra țiganilor au fost consemnate și în *Actul de acuzare*. Isopescu a fost nevoit să-i folosească pe jandarmi, deoarece țiganii s-au împotrivit să predea prefecturii caii și căruțele lor; în cele din urmă, caii și căruțele au fost transferate colhozurilor și sovhozurilor. „Ei au murit ca muștele” (*Actul de acuzare*, p. 76). Hotărârea de confiscare a căruțelor și cailor a fost a lui Alexianu și a avut ca scop să evite vagabondarea țiganilor și răspândirea de boli. Dispoziția lui Alexianu către prefectul județului Balta, 29 iulie 1942. Arhiva Nikolaev, 2178-1-27, p. 150.

¹⁸⁸ Raportul medicului căpitan dr. D. Tomescu către prefectul județului Golta, 10 iulie 1942. Arhiva Nikolaev, 2178-1-27, p. 150.

precis, n-au vrut să învețe nimic atâta timp cât era vorba de evrei și de țigani. Prefectul județului Berezovca, Leonida Pop, a raportat în septembrie 1943 că toți țiganii care au supraviețuit în județ „sunt goi și desculți”... fără haine, fără cămăși și fără încălțăminte”, și a cerut să se colecteze pentru ei îmbrăcăminte în România¹⁸⁹.

La începutul anului 1944 un tribunal din România a cerut certificate de deces pentru patru țigani. Subprefectul județului Berezovca a răspuns tribunalului că într-adevăr în județul său au fost 7.500 de țigani, care au fost îngrămădiți într-un singur sat mare, Trihati, și în micul sat Covaliovca; în ambele sate puteau să trăiască în condiții normale 800-1.000 de persoane.

„Pe la mijlocul lunii decembrie 1942, a izbucnit epidemie de tifos exantematic, cu care ocazie media morților se ridica zilnic la 200-250. Dat fiind numărul mare de morți zilnic, cadavrele nu puteau fi identificate, iar pe de altă parte țiganii le aruncau prin case și grajduri incendiate, prin stufuri sau [le lăsau] pe străzi. Pe toate aceste cadavre mișunau păduchi de aproape un deget grosime. Din cauza celor de mai sus rezultate, nu se putea ține nici o evidență atât a celor vii cât și a celor morți. După încetarea epidemiei, au rămas în sat o populație de circa 1.800-2.400 suflete”¹⁹⁰.

Tragedia țiganilor din Transnistria nu a fost cercetată și nici nu a fost consemnată; se pare că printre țiganii din România nu se va ivi un istoric sau un cercetător care să se confrunte cu această misiune; și acest capitol din crimele regimului Antonescu va fi până la urmă cercetat de un evreu¹⁹¹.

La 13 mai 1942 județul Golta a fost vizitat de guvernatorul Alexianu. La prefectură, s-a interesat de situația agriculturii, a cercetat datele statistice, și apoi „a ieșit pe teren pentru a se convinge de corectitudinea datelor”, însoțit de agronomul șef Andonianț și consilierul agricol german, locotenentul Fletscher. El a vizitat câteva colhozuri și sovhozuri. La sovhozul „Bucovina” și-a exprimat mulțumirea pentru însămânțări, dar a fost nemulțumit de înfățișarea agronomilor Victor Modoran, „care a apărut în căciulă, descheiat, foarte neglijent în ținută”. Peste tot s-a interesat de situația agriculturii, creșterea vitelor etc.¹⁹². La toate fermele

¹⁸⁹ Prefectul județului Berezovca, Leonida Pop, către guvernatorul Transnistriei, 24 septembrie 1943, Arhiva Odessa, 2361-1-591, p. 51.

¹⁹⁰ Subprefectul județului Berezovca, Vasile Petrenciu, către Direcțiunea justiției din cadrul Administrației Militare în teritoriul dintre Nistru și Bug (noua denumire a Guvernământului Transnistriei, începând din ianuarie 1944), 10 februarie 1944. *Idem.* 2361-1-512, p. 151.

¹⁹¹ Autorul a adunat un număr relativ mare de documente cu privire la soarta țiganilor români în Transnistria, și are intenția să publice în viitor un studiu cu privire la acest subiect. Guvernământul Transnistriei și armata română n-au condus o operațiune de lichidare a țiganilor, așa cum au planificat și au executat împotriva evreilor; dar în mod practic majoritatea țiganilor au murit din cauza condițiilor în care au fost ținuți, și aceasta a corespuns intențiilor românilor.

¹⁹² Raportul prefectului județului Golta cu privire la vizita guvernatorului la 13 mai 1942, mai 1942. Arhiva Nikolaev, 2178-1-15, p. 452-452 b.

vizitate de Alexianu evreii au rămas închiși în grajduri, iar la Domanevca au fost depărtați din localitate până la sfârșitul vizitei.

În august 1942, după ce promise iar câteva sute de evrei, Isopescu a hotărât să procedeze la schimbări cu privire la locul și plasarea evreilor. El a hotărât să scoată toți evreii trimiși să muncească în colhozuri și să-i înapoieze în sovhozuri, în ferme de stat, unde erau supravegheați de polițiști ucraineni, de agronomi și de către toți românii din fermă, precum și de jandarmii români. Pe ceilalți evrei a ordonat să-i concentreze în cinci târguri din județ, „în ateliere”. „Nimeni nu are voie sub nici un cuvânt să autorizeze șederea izolată a unui jidan sau deplasarea lui dintr-un loc în altu”¹⁹³. În ianuarie 1943 Isopescu avea la dispoziția sa meseriași: 390 bărbați, 178 femei și câteva zeci de copii¹⁹⁴. Până în ultima sa zi în județ el a emis dispoziții și ordine cu privire la acești evrei. În martie 1943 el a corectat cu mâna sa ordinele care stabileau condițiile de muncă și de trai ale evreilor din cele trei ghetouri ale orașului Golta, i-a adăugat cu mâna sa numele lui Pădure ca responsabil pentru selecționarea celor capabili de muncă și a celor inapți de muncă¹⁹⁵.

În martie 1943, Isopescu n-a fost în stare să dea curs unei cereri modeste a prietenilor săi germani de la Pervomaisc să le trimită „2.000-3.000 de jidani pentru lucru în schimbul hranei” întrucât nu i-au mai rămas atât de mulți. El a transferat cererea Guvernământului din Odessa, recomandând să trimită pe evreii din lagărul Mostovoi din județul vecin Berezovca, promițând să adauge toți evreii „recalcitranți, suspecți și inutili” pe care-i deține¹⁹⁶. (La Odessa au hotărât să răspundă favorabil cererii și să le dea germanilor evreii din lagărele Mostovoi, Golta și Vapniarca).

Politica Guvernământului de a curăța cu desăvârșire sudul Transnistriei a reușit. Prefectul județului Oceacov, colonelul Ion Constantinescu, a anunțat Guvernământul că în județul său „nu există ghetouri evreiești”¹⁹⁷. Prefectul județului Ovidopol, care nu mai avea nici el evrei în județul lui, a cerut 104 meseriași și specialiști evrei, și a primit răspuns din partea Guvernământului că „principial s-a interzis aducerea de evrei în județele din sudul Transnistriei”, dar,

¹⁹³ Prefectul Isopescu către pretorul raionului Liubașevca, 21 august 1942. *Idem*, 2178-1-18, p. 386.

¹⁹⁴ Tabelul de meseriași evrei din județul Golta, ianuarie 1943. *Idem*, 2178-1-26, p. 61-62.

¹⁹⁵ Cioma dispozițiilor prefecturii privitoare la „condițiile de muncă, adăpost și circulație a jidanilor din ghetourile orașului Golta”, 26 martie 1943, *Idem*, 2178-1-57, p. 106-106 b; dispozițiile după revizuirea lor de către Isopescu, fără dată. *Idem*, 2178-1-77; vezi și raportul subprefectului Pădure cu privire la situația din ghetourile de la Golta, 20 februarie 1943. *Idem*, 2178-1-77.

¹⁹⁶ Prefectul județului Golta către Guvernământul Transnistriei cu privire la cererea germanilor din Pervomaisc de a li se preda 3.000 de evrei, 24 martie 1943. Arhiva Odessa, 2242-1-1496, p. 161.

¹⁹⁷ Telegrama prefectului județului Oceanov către Guvernământ, 4 octombrie 1943. *Idem*, 2264-1-6, p.31.

poate, i se va permite să aducă câțiva evrei cu „aprobarea specială a D-lui Guvernator”¹⁹⁸.

În iunie 1943 existau în „regatul morții” „3.025 jidani și 9.117 țigani”, și Isopescu se plângea că este nevoit să hrănească și pe evreii și pe țiganii incapabili de muncă, ceea ce constituie o povară pentru bugetul fermelor de stat. Totodată, n-a reușit să convingă cele două grupuri să mănânce aceeași hrană, pentru a reduce cheltuielile. Din raport iese în evidență că repulsia lui față de țigani este chiar mai mare decât repulsia sa față de evrei: „Nu am reușit să ajungem la nici un rezultat cu țiganii, întrucât ei se dedau la furturi în bandă și nu înțeleg să iasă la muncă”¹⁹⁹. În cele din urmă i-a cerut lui Alexianu să-l îndrume de unde să ia bani pentru a hrăni pe cei inutili din ambele etnii, întrucât el nu are resurse pentru acest scop.

Subprefectul Pădure a primit o notă de apreciere deosebită pentru munca sa. Isopescu a scris o caracterizare în dosarul personal al adjunctului și cumnatului său, pentru perioada 31 octombrie 1941 până la 15 iulie 1942, perioada când au avut loc marile operațiuni de exterminare:

„Foarte capabil, și-a însușit cunoștințe profesionale, foarte harnic și perseverent. Prezentare: foarte bună. Comportare la muncă: modest cu subordonații. Moralitate în afara serviciului: fără cusur. Caracterizarea generală: funcționar foarte bun cu mari perspective de viitor”²⁰⁰.

„Moralitatea” lui Pădure era cunoscută în tot județul, dar în această chestiune nici Isopescu nu era întrutotul străin de lezarea „purității rasei românești”, noțiune care după câte se știe nu exista cu privire la români. Și-a ales pentru el două tinere surori evreice, Lea și Dunia Rosental, din lagărul de muncă din Golta (în Golta existau trei ghetouri și un lagăr de muncă)²⁰¹ și le-a mutat în locuința nepotului său Emanuel (Titi) Isopescu, întrucât soția lui locuia cu el la Golta²⁰² (vezi în continuare).

O patrulă de soldați ai diviziei din Golta a arestat în ziua de 25 iulie 1943 pe cele două surori „care nu purtau pe piept steaua galbenă, fără a fi închise în

¹⁹⁸ Direcțiunea Muncii din cadrul Guvernământului către prefectul din Ovidopol, 6 martie 1943. *Idem*, 2242-1-1497, p. 31.

¹⁹⁹ Ordonanța prefectului județului Golta către Direcțiunea Personalului din Guvernământ, 23 iunie 1943. Arhiva Nikolaev, 2178-1-77, p. 111.

²⁰⁰ Foaie de caracterizare personală a subprefectului A. Pădure, 31 octombrie 1941, 15 iulie 1942. *Idem*, 2178-1-28, p. 17.

²⁰¹ Despre situația din cele trei ghetouri vezi raportul lui Pădure din februarie 1943. *Idem*, 2178-1-77 care-i propunea lui Isopescu „descongestionarea” ghetourilor din oraș, cu alte cuvinte să-i trimită pe toți evreii în lagărul Domanevca „unde vor fi la dispoziția pretorilor pentru tot felul de munci care cer calificare sau munci necalificate, în conformitate cu ordonanța nr. 23”. Practic, el voia să-i înapoieze pe supraviețuitorii la situația în care s-au aflat în ajunul execuțiilor.

²⁰² În timpul unei asemenea petreceri, când Isopescu s-a îmbătat și soția unuia dintre subordonații lui a primit un cadou scump, el a aprobat închiderea lagărului Acmețca. Faptul s-a petrecut probabil în noiembrie 1943, când în lagăr mai rămăseseră circa 40 de evrei. *Mărturia lui Cvitco*, p. 20

ghetouri și plimbându-se după ora permisă”, așa cum s-a menționat într-un raport al armatei. Prefectul Isopescu a fost solicitat să explice personal ce legătură are cu cele două surori, aluzie directă la faptul că el este patronul lor. Isopescu a refuzat să răspundă, afirmând că problema aparține jandarmeriei, care-i era subordonată, și nu armatei: „Este vorba de o problemă minoră, care nu justifică corespondență”, a adăugat prefectul cu mâna sa. Dar colonelul a rămas intransigent, și a refuzat să elibereze surorile; și schimbul de scrisori și acuzațiile reciproce au continuat spre nemulțumirea prefectului. Surorile au semnat o declarație prin care confirmau că au fost scoase din ghetto, dar de către nepotul lui Isopescu, și că locuiesc la acesta și nu la prefect. Iar Isopescu a hotărât în scris în privința întregului dosar că „prefectul și prefectura nu sunt subordonate colonelului Iacub și cer ca de acum înainte să nu ne mai dea ordine”²⁰³.

Numărul evreilor din „regatul morții” a rămas mai mult sau mai puțin constant în a doua parte a anului 1943, în timp ce numărul țiganilor a scăzut în mod continuu. Evreii, dintre care numai puțini se numărau printre supraviețuitorii marilor masacre, iar majoritatea fiind trimiși acolo în vara și toamna lui 1942 din alte zone ale Transnistriei sau din Regat, trăiau încă în condiții îngrozitoare, dar o parte dintre ei munceau. Cu ajutorul asistenței de la frații lor din România, care începuse să ajungă la ei treptat, ei duceau o luptă zilnică să supraviețuiască, așteptând cu teamă viitorul²⁰⁴. La sfârșitul lui septembrie 1943 se aflau în întreg județul Golta 2.980 de evrei, împrăștiați în 36 de locuri – ghetouri, lagăre de muncă, sate și sovhozuri dintre care 25 la Acmețca, 511 la Domanevca, 116 la Bogdanovca, 205 la ferma „Duca Vodă”, 543 la ferma „Mareșal Antonescu”, 299 în ghetourile din Golta etc.²⁰⁵. Tocmai atunci, când înfrângerea armatelor Germaniei și României nu mai era pusă la îndoială, Pădure și Isopescu au propus ca toți evreii din județ să fie concentrați în... lagărul Acmețca, și chiar au trimis acolo o delegație ca să verifice cocinile și să le repare pentru a putea caza în ele pe toți, deoarece cocinile se deteriorează cu vremea. În trei din cocinile inițiale (din cele patru) încă mai trăiau patruzeci de evrei. Într-un apel al comitetului evreilor din Golta către Guvernământul Transnistriei se arată printre altele:

²⁰³ Corespondența cu privire la surorile Lea și Dunia Rosental, arestate de o patrulă a garnizoanei din Golta, iulie-august 1943, Arhiva Nikolaev, 2178-1-69, p. 57-61.

²⁰⁴ Vezi raportul directorului Serviciului Muncii din județ din 22 octombrie 1943 referitor la constatările sale în urma vizitei făcute în cele trei ghetouri din Golta și în lagărul de muncă: „Peste tot o murdărie de nedescris, la care se adaugă un număr de oameni care depășește capacitatea locului... toți evreii sunt murdari. Nespălați... Oameni bolnavi... peste tot este de-a dreptul dezgustător”. *Idem*, 2178-1-362, p. 150.

²⁰⁵ Prefectura Golta. Lista ghetourilor din județul Golta și numărul evreilor din ghetouri, 6 octombrie 1943. Arhiva Odessa, 2242-1-1561, p. 198-199.

„În sat mai există trei cocini, care au servit exclusiv pentru porci, iar acolo locuiesc, în prezent, 40 de evrei bolnavi, inapți de muncă, trimiși din alte așezări ale județului Golta... Cocinile sunt complet dărăpănate și chiar dacă ar fi reparate, ar fi imposibil să fie transferate și găzduite acolo 3.000 de persoane... Acmecetca este departe de toate așezările din județul Golta, de aceea alimentele sunt foarte greu de găsit, iar în zilele ploioase este practic imposibil de procurat orice fel de hrană. Nu există o piață locală... nu există apă de băut, nici măcar pentru cele 60 de familii locale... concentrarea (acolo – n.a.) unui număr atât de mare de evrei va constitui un pericol de răspândire a epidemiilor... mulți dintre evreii din județ muncesc la ferme iar cei din orașe lucrează în ateliere... iar serviciile lor sunt necesare”²⁰⁶.

Toate argumentele posibile au fost invocate pentru a evita decizia fatală. Guvernământul de la Odessa n-a aprobat ultimul plan de lichidare al lui Isopescu și Pădure întrucât Alexianu și adjuncții săi erau deja ocupați cu ascunderea dovezilor crimelor precedente. Înainte de închiderea lagărului Acmecetca, Isopescu a făcut o ultimă vizită în lagărul pe care i-a plăcut atât de mult să-l viziteze:

„Înainte de închiderea lagărului... într-o duminică dimineața, după un chef al marilor conducători, au venit cu toții în lagărul morții să vadă cum mor evreii. Din mașinile sosite au coborât Prefectul Isopescu Modest cu soția sa, Aristide Pădure, subprefect, locotenent Dumitrescu de la jandarmerie, aviatorea Irina Burnaia și consilierul german pe lângă prefectură, Fletscher. Burnaia era amanta lui Alexianu. Ei s-au apropiat numai până la gardul lagărului, asistând la următoarea priveliște: evrei completamente goi, păscând iarbă în patru labe”²⁰⁷.

Județul lui Isopescu a fost ales să servească drept zonă de colonizare a românilor care pe atunci erau răspândiți pe teritoriile sovietice ocupate; acești români se stabiliseră în acele locuri sau au fost evacuați acolo pe vremea țarilor, în cadrul politicii de rusificare a Basarabiei. În fața înfrângerii care se întrededa pe front în lunile mai-iunie 1943, Antonescu a hotărât să evacueze satele românești din sud-vestul Rusiei și din Ucraina de sub ocupație germană și să-i colonizeze pe români în regiunea Bugului, din Transnistria. Guvernământul Transnistriei a anunțat prefectura Golta că românii coloniști vor fi trimiși în satele cele mai înfloritoare din Transnistria, cu pământurile cele mai roditoare, „pentru a le transforma în sate model pe malul Bugului”. Lui Isopescu i s-a cerut să indice satele ucrainene care vor fi evacuate, pentru a coloniza în ele români etnici de pe întinsul Rusiei și Ucrainei; Guvernământul a subliniat că în vederea acestei acțiuni vor fi evacuați toți ucrainenii din satele care vor fi alese, cu excepția românilor

²⁰⁶ Apelul comitetului evreiesc din Golta către guvernatorul Transnistriei de a împiedica aplicarea ordinului Prefecturii Golta de a concentra toți evreii în raionul Domanevca, vezi nota 204.

²⁰⁷ *Mărturia lui Cvitco*, p. 19.

etnici localnici (din acele sate). Români etnici vor fi considerați și cei care posedă cel puțin 25% sânge românesc, cu alte cuvinte, dacă unul din bunicii lor era de origine etnică românească, vor putea rămâne și ei în acele sate. Satele pe care Isopescu le-a propus erau cele care serviseră drept locuri de exterminare a peste o sută de mii de evrei. Domanevca, Bogdanovca, Acmețetca, Marienburg, Novocantacuzino din raionul Domanevca, două sate din raionul Golta și trei sate din raionul Crivoi-Ozero²⁰⁸. Încă înainte ca locurile de exterminare să fi fost alese drept centre de colonizare românești, Isopescu a propus schimbarea numelor satelor cu nume românești: Bogdanovca în Bogdănești; Domanevca cu Domnești sau Dumitrești; Acmețetca în Vadul Bugului; Carlovca în comuna Mare; Marinovca în Marinești; Nicolaievca în Nicolești; Tridubi în Drăgășești. În toate aceste sate, cu excepția ultimului, au fost masacrați mii de evrei; și studiul acesta se ocupă numai de cele mai mari trei centre de exterminare²⁰⁹. Încercările de colonizare în „regatul morții”, în centrele de exterminare au încetat scurt timp după începerea lor, din cauza înfrângerii germane din vara anului 1943, iar zeci de mii de români etnici au fost transferați în alte zone ale Transnistriei și în sudul Basarabiei. În încheierea acestui capitol trebuie notat că a existat o încercare românească de mare amploare de a șterge de pe fața pământului orice amintire a operațiilor de exterminare în masă comise în „regatul morții”²¹⁰.

²⁰⁸ Hotărârea Guvernământului din 28 iunie 1943 de a-i coloniza pe românii etnici în satele de pe Bug, copie trimisă de Prefectura Golta și scrisori-anexă, 26 iulie 1943. Arhiva Nikolaev 2084-2-77 a, p. 44-45.

²⁰⁹ Lista noilor nume românești ale satelor ucrainene din raionul Domanevca propuse Guvernământului de prefectul Isopescu la 28 august 1943. *Idem*, 2178-1-18, p. 139.

²¹⁰ Planul de evacuare a echipamentului și populației din Transnistria pregătit de Marele Stat Major: „Instrucțiuni speciale nr. 660500 din 11.11.1943. În plan se prevedea, printre altele, că trebuie avut grijă de evacuarea colaboraționiștilor împreună cu autoritățile de ocupație românești, precum și a membrilor poliției locale ucrainene; și într-adevăr, mulți au fugit în România, și parte din ei au plecat mai departe în Germania și au rămas acolo. Excelentul studiu al istoricului american Dallin se bazează în parte pe mărturiile și convorbiri cu astfel de colaboraționiști, în special din Odessa, care s-au stabilit în Germania. Vezi: Alexander Dallin, *Odessa 1941-1944, A Case Study of Soviet Territory under Foreign Rule*, Santa Monica, California, 1957. Isopescu a revenit în România aproximativ în februarie 1944 și a trăit nederanjat cu familia sa; el nu a crezut că ar fi rămas supraviețuitor în urma acțiunii de la Bogdanovca. În cele din urmă a fost identificat de către Haim Cogan, și arestat în aprilie 1945. Un grup de opt evrei a reușit să evadeze din Domanevca și să ajungă în România cu marele val de civili și soldați, în timpul retragerii din martie 1944. În timpul procesului trăiau în România trei supraviețuitori de la Bogdanovca: Haim Cogan, Iancu Kleiman și Iosef Braunstein. Familia lui Isopescu și soția acestuia le-au propus lui Cogan și celorlalți doi supraviețuitori mari sume de bani ca să nu depună mărturie la proces. La proces Isopescu a pretins că exterminarea a fost efectuată de germanii de peste Bug și că el a salvat parte din evrei. În cele din urmă a fost nevoit să recunoască crima, dar a afirmat că la Bogdanovca se aflau în timpul exterminării numai 25.000 de evrei. *Mărturia lui Haim Cogan*, p. 49-51.

În concluzia subiectului, se poate afirma că Isopescu și ajutoarele sale au acționat în micul lor regat cu fermitate și perseverență, pentru a pune în aplicare politica pe termen lung a regimului antonescian, așa cum a definit-o prefectul județului Moghilev în ordinul de zi emis la 5 iulie 1942: „Noi, aici, vom rămâne cu ucrainenii, iar nu cu evreii”²¹¹.

Jafurile și documentația privind marele masacru

În „regatul morții”, ca și la Chișinău, Cernăuți și în toate zonele unde au acționat executanții ordinelor secrete de exterminare a evreilor – ele implicau și confiscarea averilor, banilor și obiectelor de valoare în numele statului român și în folosul statului român și al Băncii sale Naționale; foarte mulți însă și-au însușit pentru folosul lor personal ceea ce li s-a poruncit să confiște pentru stat și, acționând în acest fel, au comis crime suplimentare, din simplă răutate, adăugând încă o suferință inimaginabilă victimelor, transformând execuția în sine în partea mai puțin dureroasă și mai puțin înfricoșătoare, și uneori chiar într-o salvare de chinuri. Aceste jafuri și furturi au implicat încă atunci pe executanții ordinelor secrete cu denunțuri, anchete și procese, în cursul cărora s-au destrămat toate măsurile de precauție birocratice (care erau mai puțin severe decât ale naziștilor), inițiate pentru a ascunde crima și pentru a disimula probele masacrării în masă a evreilor.

Evreii au fost jefuiți de toți cei care erau implicați în arestarea, concentrarea, transferul și deținerea lor în lagărele morții: soldați și jandarmi români, polițiști și locuitori ucraineni pe drumuri, salariații prefecturilor, agronomi și funcționari români. În mod oficial toți au furat și au jefuit nu numai pe evrei, ci și statul român, Banca Națională a României.

Jaful oficial în numele statului român a fost comis și din inițiativa prefectului din Golta și din ordinul Guvernământului Transnistriei. Isopescu a ordonat în scris, din inițiativa sa, la începutul lui noiembrie 1941, să se confiște banii românești ai deportaților și să i se predea lui, la prefectură²¹². Iar guvernatorul Transnistriei i-a ordonat prefectului la 21 noiembrie 1941 să formeze în fiecare lagăr o comisie pentru confirmarea valorilor de la evrei, care să fie compusă din pretor, comandantul jandarmilor și primarul satului și care să adune bijuteriile și obiectele de valoare „pe care evreii vor dori să le vândă pentru hrană” și să le predea reprezentanților Băncii Naționale, accentuând că totul aparține statului român²¹³.

²¹¹ Ordinul prefectului colonel Năsturaș de înlocuire a evreilor din întreprinderi cu ucraineni, 5 iulie 1942. *Cartea Neagră*, III, nr. 193, p. 361.

²¹² Vezi nota 50 mai sus.

²¹³ Vezi mai sus nota 58.

Reprezentanții Băncii Naționale a României (BNR) au sosit în Transnistria la 12 ianuarie 1942²¹⁴. Bani și obiectele de valoare confiscate de la evrei în mod „legal” au fost păstrate la prefecturi și preturi. La început funcționarii BNR s-au ocupat cu confiscarea averilor evreilor din Odessa, dintre care 25.000 au fost uciși în Odessa și circa 33.000 au fost deportați (în toamna și iarna anului 1941) și majoritatea au fost și ei uciși (vezi în continuare). La 25 februarie 1942, reprezentanții BNR au început să se ocupe de bunurile evreiești adunate în întreaga Transnistrie, iar Guvernământul a trimis telegrame în această privință celor treisprezece prefecti, printre care și prefectului din Golta: „Vă facem cunoscut că obiectele de valoare provenite de la populația evreiască depozitate la prefectură și raioane, trebuie sigilate, inventariate, descrise și depuse la Guvernământ”²¹⁵.

Dacă Isopescu, Pădure și complicii lor la jaf – pretorii Bobei, Mănescu, Blănaru și comandantul jandarmeriei – s-ar fi comportat în conformitate cu ordinele Guvernământului, atunci documentația privind jaful bunurilor evreiești și îndeosebi al obiectelor din aur de la zeci de mii de evrei care au fost uciși pe malurile Bugului ar fi dispărut, așa cum a dispărut orice document care implică BNR-ul în confiscarea bunurilor evreiești. Dar ocazia de a se îmbogăți rapid i-a orbit pe Isopescu și pe Pădure; pe de altă parte, activitatea „ilegală” a ucrainenilor, polițiști și civili, care au furat, au ucis sau au făcut negoț cu evreii, i-a determinat să ordone confiscarea obiectelor de valoare ale evreilor și transferarea la prefectură.

Încă din aprilie 1942 au ajuns denunțuri la Guvernământul din Odessa despre bunuri evreiești confiscate și nepredate BNR. Pentru perioada de până în luna martie 1942 se cunoaște o singură listă de obiecte de valoare predată de pretorul Mănescu lui Pădure, în prezența pretorului Cezar Blănaru – 8 obiecte de aur, inclusiv monede de aur și două bancnote în valoare de 50 de dolari fiecare²¹⁶. Era o picătură în mare, luând în considerație volumul confiscărilor și Guvernământul nu putea să rămână indiferent.

În aprilie 1942 a fost demis pretorul Mănescu, probabil ca urmare a plângerii lui Teodor Iliescu, care a fost numit pretor în raionul Domanevca după deschiderea anchetei, la ordinul Guvernământului²¹⁷. Ancheta s-a concentrat în jurul jafului

²¹⁴ Telegrama guvernatorului Alexianu către Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul Civilo-Militar pentru administrarea Basarabiei, Bucovinei și Transnistriei, 13 ianuarie 1942, Arhiva Odessa, 2242-1-1486, p. 36.

²¹⁵ Ordinul Guvernământului către toți prefectii, 25 februarie 1942. *Idem*, 2242-1-1487, p. 96. Ordinul a fost comunicat pretorilor din județul Golta de către Isopescu doar la 2 martie. Arhiva Nikolaev, 2178-1-58, Arhiva Nikolaev, p. 87.

²¹⁶ Lista obiectelor de valoare luate de la evrei și predate de pretorul Mănescu subprefectului Pădure, 2 martie 1942. *Idem*, p. 98.

²¹⁷ Isopescu anunță pretorul de Domanevca că a fost deschisă o anchetă a jandarmeriei cu privire la faptele pretorului Mănescu, 15 mai 1942. *Idem*, 2178-1-15, p. 441.

bunurilor evreiești, care în loc să ajungă în seifurile BNR au ajuns în buzunarele pretorului și ale acoliților săi. Isopescu s-a comportat ca și cum n-ar avea vreo legătură cu chestiunea, trimitând din nou Guvernământului la Odessa lista obiectelor consemnate anterior, pe care Mănescu le predase lui Pădure și mai departe BNR-ului după toate regulile birocrăției românești²¹⁸. Paralel cu această unică depunere a lui Mănescu și batalionul de jandarmi nr. 5, postat la Golta, a depus obiecte de valoare evreiești găsite la „civili”, adică la ucraineni, cerând să fie predate BNR; dar și această depunere era simbolică²¹⁹.

Polițiștii ucraineni care au participat la execuțiile de la Bogdanovca au inventat metode proprii de jaf, pentru a ascunde și a sustrage obiecte de valoare de pe locul execuției. Eforturile pentru a sustrage și scoate pe ascuns bani a continuat aproape până la sfârșitul ocupației românești în regiune. Comandantul legiunii jandarmeriei din Berezovca a raportat în iunie 1942 că a arestat un civil ucrainean, care lucra pentru Guvernământ și la o percheziție făcută în casa lui a descoperit bijuterii, monede de aur, ceasuri de aur și alte obiecte de valoare, înaintând pe ucrainean și obiectele găsite Guvernământului la Odessa²²⁰. În februarie 1942 au început să apară pe piețele din Golta haine ale evreilor care au fost uciși la Bogdanovca, dintre cele care n-au fost confiscate de către jandarmi chiar înainte de execuție, ci au fost furate de ucraineni care au participat la acțiune. Medicul-șef al județului, căpitanul Tomescu, s-a adresat lui Isopescu:

„Am onoarea a vă raporta că din informațiile ce le am de la medicul orașului, pe piața orașului Golta se vând haine nedezinfectate aduse din Bogdanovca iar în unele case, neidentificate, se aduc hainele clandestin tot din Bogdanovca spre a fi apoi comercializate. Cum aceasta constituie principala cauză a menținerii epidemiei de tifos exantematic, rog a dispune oprirea acestor vânzări și descoperirea autorilor – care organizaseră astfel de vânzări”²²¹.

Isopescu, care la timpul său primise verbal ordinul de a executa pe evreii din lagărul Bogdanovca, s-a abținut să dea instrucțiuni în scris în problema hainelor. El a ordonat comandantului jandarmeriei să se prezinte la el și l-a pus să semneze că a primit un ordin verbal cu privire la haine, pe marginea raportului medicului, dar a păstrat raportul medicului, fără să înțeleagă că acesta constituie o dovadă a execuțiilor.

²¹⁸ Isopescu către Direcțiunea Administrației în Guvernământul de la Tiraspol, aprilie 1942. *Idem*, 2178-1-2, p. 57.

²¹⁹ Maiorul Carol Sefta, comandantul batalionului jandarmeriei nr. 5 către Prefectura din Golta, 12 decembrie 1943. *Idem*, 2178-1-12, p. 180.

²²⁰ Inventar de obiecte de valoare, din aur, luate de la evrei și confiscate de la agronomul ucrainean Vladimir Vorobiov, din satul Zlotostovo, și scrisoarea anexă a comandantului legiunii de jandarmi Berezovca, Arhiva Odessa, 2361-1-42b, p. 63, 64, 66.

²²¹ Căpitan dr. Tomescu către Prefectura Golta, 19 februarie 1942. *Idem*, 2178-1-58, p. 46-46b.

Când s-a deschis ancheta contra pretorului demis, Mănescu, s-a dovedit că prefectura posedă un stoc de îmbrăcăminte, lenjerie, așternuturi de pat, farfurii și tacâmuri. Ancheta a determinat ca toți cei implicați în confiscarea de bunuri evreiești să fie mai prudenți și să creeze cel puțin o aparență de legalitate. Ei au fost foarte meticuloși când a fost vorba de bunuri care nu au inclus obiecte de valoare și bani. Isopescu a raportat la 20 aprilie:

„De la evrei și de la populația fugită s-a ridicat și s-a depozitat prin organele noastre, anumite obiecte și lucruri casnice... Vesela care se mai poate întrebuița s-a dat la spitalul din localitate, la cantina Crucii Roșii, iar lăingeria de pat la hotelul din localitate.

Zdrențele [adică hainele] sunt depozitate în gara Liubașevca, ½ vagon, și în gara Vradievca 500 kg. care, conform ordinului Guvernământului... vor fi expediate la Tiraspol când veți da ordin și trimite vagon. Mai sunt totuși o parte din aceste lucruri... și care formează obiectul cererilor funcționarilor localnici și a populației nevoiașe. Vă rugăm să ne dați aprobarea pentru a distribui cum vom crede de cuviință sau a vinde la licitație aceste lucruri”²²².

Astăzi este greu de înțeles preocuparea pentru hainele, lenjeria și încălțăminte evreilor. Dar trebuie amintit că în această parte a Ucrainei s-a creat, în perioada regimului sovietic, o gravă lipsă de obiecte de îmbrăcăminte de tot felul. Isopescu însuși a subliniat într-unul din rapoartele sale că „în Transnistria este știut că se resimte lipsa de haine, plăpumi, cearșafuri etc.”²²³.

În cadrul aceleiași metode de crearea unei aparențe de legalitate și ordine în tot ceea ce privește bunurile evreiești, Isopescu a trimis pretorilor din județ o circulară care confirmă în numele Guvernământului schimbul rublelor care aparțin evreilor „care au depus cereri la timp”, RKKS la cursul de 60 de ruble pentru o RKKS, până la plafonul sumei de 2.000 de ruble²²⁴ – și asta în timp ce la Bogdanovca rămăseseră poate 150 de gropari evrei, care munceau intens și sub supravegherea jandarmilor la arderea cadavrelor! Iar pretorul Mănescu, în momentul în care a simțit că începe ancheta privind jafurile comise de el, s-a grăbit să-i predea lui Isopescu „piese [aur] cu greutatea de 1,010 kg, un ceas de aur..., două portțigarete de aur, un lanț de aur, trei piese a câte zece ruble aur, 75 piese a cinci ruble aur, 20 bancnote hârtie a câte 50 dolari”²²⁵. Aceasta este toată prada la care a consimțit să renunțe în favoarea BNR, după ce a condus acțiunea de jaf și exterminare a 48.000 de evrei.

²²² Prefectul Isopescu către Guvernământul Transnistriei, 20 aprilie 1942. *Idem*, 2178-1-15, p. 193.

²²³ Raportul lui Isopescu din septembrie 1942. *Idem*, 2178-1-18, p. 393.

²²⁴ Circulara prefectului către pretorii din județul Golta cu privire la schimbul rublelor, februarie 1942. *Idem*, 2178-1-5, p. 243.

²²⁵ Inventarul obiectelor de valoare predate de pretorul Mănescu prefecturii, 2 martie 1942. *Idem*. *Idem*, p. 98.

Pretorul Iliescu, care l-a înlocuit pe Mănescu la 15 martie 1942, s-a implicat și el în furtul unor obiecte de valoare de la evrei și a fost destituit din funcție după două luni. În locul lui a fost numit Cezar Blănaru, pretorul raionului Golta, ca locțiitor temporar pe timp de o lună, pentru motivul că [Iliescu] a dat ordin să fie confiscat aurul de la anumiți evrei ce se găseau pe teritoriul Domanevca prin luna mai”²²⁶. Mănescu, Iliescu și agronomul Garabet Vaschen au fost demascați de inspectorul general în Guvernământul Transnistriei, Ștefănescu, care a sosit la Golta pentru a ancheta furturile și jafurile acestora. Când Isopescu a aflat despre deschiderea anchetei, s-a grăbit să-i denunțe printr-un raport secret către Guvernământ²²⁷.

Mănescu a fost arestat și anchetat de Curtea Marțială din Tiraspol. El a afirmat că la timpul potrivit a predat aur și numeroase obiecte de valoare lui Isopescu, și că el nu știe ce s-a predat și ce nu s-a predat din pradă Guvernământului și BNR, întrucât aceasta era în atribuția prefectului. Președintele Curții Marțiale, colonelul C. Niculescu, a cerut prefectului să-i trimită câteva documente:

„1. Copia exactă a procesului-verbal de inventariere a obiectelor de valoare dresat de pretorul Mănescu și locot. Găletaru, cu arătarea tuturor persoanelor ce l-au semnat cât și cu toate datele ce conține acest proces-verbal [original] întrucât inculpatul V. Mănescu pretinde că copia trimisă de dvs. arată semnătura altor persoane și nu arată nici data inventarierii.

2. Copie de pe ordinul de serviciu dat pretorului V. Mănescu, când a încetat serviciul prin demisia sa.

3. De când și până când a funcționat ca pretor Mănescu și cu ce ordin a fost numit.

4. Copie după raportul Prefecturii către Guvernământ, relativ la măsurile luate pentru strângerea valorilor de la evrei.

5. Copie de pe decizia prin care se arată că evreii pot fi întrebuințați la lucru”²²⁸.

Această cerere a Curții Marțiale dovedește că Mănescu a predat, se pare, aur și obiecte de valoare într-o cantitate mult mai mare decât cea pe care prefectul a predat-o la BNR și că Isopescu a contrafăcut un inventar nou și a distrus pe cel

²²⁶ Ciorna raportului prefectului Isopescu către Direcțiunea Personalului în Guvernământul Transnistriei cu privire la deschiderea anchetei împotriva pretorului Blănaru, 12 ianuarie 1943. *Idem*, 2178-1-457, p. 44.

²²⁷ *Idem. Idem.*

²²⁸ Adresa Curții Marțiale din Tiraspol către prefectura Golta, 16 iunie 1943. *Idem*, 2178-1-59, p. 338. Se pare că data autentică este 16 ianuarie 1943, deoarece pe document se vede clar că numele lunii a fost șters, și în locul lui apare iunie. Isopescu putea să afirme că nu a primit adresa, și între timp să estompeze dovezile. Din alte surse se știe că ancheta oficială a început în ianuarie 1943 și nu în iunie.

original, fără să noteze data compunerii și fără semnătura originală a persoanelor care au fost martore la predarea obiectelor de valoare. De asemenea, Curtea Marțială a suspectat că prefectul nu a ținut la curent Guvernământul cu privire la detaliile acțiunii de jaf „oficial” și nu a dat crezare versiunii că pretorul Mănescu a demisionat el însuși din funcție și nu a fost demis – așa cum Isopescu vroia să se creadă pentru a-l transforma în țap ispășitor – prezentându-l drept vinovat de dispariția aurului și a obiectelor de valoare ale evreilor. Diversele ciorne ale răspunsurilor pe care le-a trimis Curții Marțiale au scos la iveală nu numai metodele de jaf și de furt folosite de Isopescu și de Pădure – fapt care în sine nu are importanță sub aspect istoric, întrucât întregul Guvernământ român în Transnistria era corupt, și oricine a avut contact cu evreii i-a jefuit și le-a furat bunurile. Ancheta întreprinsă de Curtea Marțială a dus, fără ca judecătorii militari și toți cei implicați în ea să fi fost interesați, la dezvăluirea mării crime înfăptuite de regimul fascist român pe malurile Bugului. Isopescu a răspuns la acuzațiile voalate ale Curții Marțiale că „odată cu predarea valorilor făcută de noi prin raportul din 26 mai 1942, am predat și singurele originale din procesele-verbale ce le aveam, scoțându-ne pentru justificare doar copii despre valorile înaintate, copii semnate de predătorul nostru subprefect Pădure și primitorul [din partea] Guvernământului, casierul Virgil Borotă²²⁹. Deci, Isopescu a păstrat peste cinci luni prada adunată de la evrei, a predat numai o parte din ea, și de fapt, a distrus toate inventarele, întrucât la birourile Guvernământului de la Odessa nu au reușit să găsească procesul-verbal original, iar la Prefectura din Golta exista o copie fără dată. „Vă rog să cereți aceste [procesele-verbale] originale Guvernământului”, solicita Isopescu, și asta după ce la Guvernământ nu au fost găsite documentele respective.

Isopescu a trimis în total copiile a patru procese-verbale cu privire la „primirea și predarea valorilor... obiecte și monede de aur [de la] evrei ce se găseau pe teritoriul raionului Domanevca”, așa cum a comunicat într-o scrisoare scrisă de el către Curtea Marțială din Tiraspol, fără să păstreze o copie a acestei scrisori în dosarele prefecturii. Primul inventar, care nu era datat, cuprinde 32 obiecte de aur predate de Pădure casierului prefecturii, Răileanu, și printre ele „patru coroane dentare de aur”; al doilea inventar de obiecte de valoare a cuprins zece obiecte de aur predate de pretorul Blănaru tot casierului Răileanu la o dată necunoscută; al treilea inventar, cu data de 1 martie 1942, a cuprins 12 obiecte de aur care au fost predate aceluiași casier de către pretorul Mănescu (în ajunul demiterii lui) și Pădure; al patrulea inventar, din 27 februarie 1942, a cuprins nouă obiecte, și a amintit în mod explicit „aur de la Bogdanovca”, dar fără menționarea greutății, „deoarece n-a fost cântărit”. Al doisprezecelea inventar a cuprins „17 coroane dentare de aur”. Aceasta este tot ce Isopescu și banda sa au predat

²²⁹ Prefectul Isopescu către Curtea Marțială din Tiraspol, 18 iunie 1943. *Idem. Idem*, p. 339.

Gubernământului, și Gubernământul a predat BNR-ului (afară de inventarele amintite anterior); toate aceste inventare au fost mereu menționate în rapoartele lui Isopescu către Gubernământ și către Curtea Marțială din Tiraspol²³⁰.

Isopescu a încercat să explice jaful „aurului evreiesc” de către oamenii săi prin concurența cu ucrainenii. Afirmațiile lui aruncă lumină asupra situației evreilor în „regatul morții”, situație de care au fost răspunzători Gubernământul român din Transnistria și el personal:

„Nu mult după instaurarea ad-ției românești în jud. Golta, din ordinele celor în drept au fost aduse eșaloane succesive de evrei fie deportați din Basarabia și Bucovina, fie adunați din diferitele părți ale Transnistriei. Aceste eșaloane au continuat să vină la intervale neegale până în primăvara anului 1942. În urma dispozițiilor ce primeam am îndrumat toate convoaiele evreiești în raionul Domanevca, unde se găseau câteva lagăre special înființate. Aceasta cu atât mai mult că evreii aduceau cu dâșii val de tifos exantematic și era un imperativ de ordine publică ca să limităm extinderea epidemiei... Cum ad-ția românească abia începea să se organizeze și cum ea preluase un adevărat haos în care numărul infim de funcționari de cari dispuneau nu știa de ce anume să se ocupe mai degrabă și cum pe de altă parte evreii extenuați, înflămânziți și speriați consimțeau la orice fel de tranzacție cu oricine se răstea la ei (fie aceștia chiar și nișe neînsemnați «agenți polițienești» sau simpli particulari) acești evrei au fost speculați și jefuiți într-un hal de nedescris. Când prin luna noiembrie 1941, deci nici o lună după sosirea noastră, am fost informați despre cele ce se petrec în lagărele evreiești și în special despre modul în care anumiți localnici jefuiau aurul de la evrei, am dispus ca aurul ce se găsește asupra lor să fie confiscat, predat la raioane și apoi de către acestea prin noi la Gubernământ, rămânând ca Gubernământul să plătească sau nu contravaloarea lui, după cum va crede de cuviință”²³¹.

Ciorna de răspuns a dovedit că nimeni în România nu s-a interesat de soarta evreilor și toți se gândeau numai la averile lor, la „aurul” pe care-l aveau. Aceste cuvinte au dovedit, de asemenea, că Isopescu a inițiat jefuirea evreilor încă înainte de a fi primit un ordin de la Gubernământ. Gubernământul Transnistriei și guvernatorul Alexianu n-au luat nici un fel de măsuri împotriva aceluia care a executat ordinul secret de a ucide 70.000 de evrei sau mai mulți, și să ardă zeci de mii de cadavre; din punctul lor de vedere nu era logic să se ocupe de acțiunile de jaf comise de prefect,

²³⁰ Raportul prefectului Isopescu către colonelul Nicolescu, Curtea Marțială, Tiraspol, 6 aprilie 1943. *Idem*, 2178-1-74, p. 234-239.

²³¹ Ciorna răspunsului prefectului Isopescu către Direcțiunea Personalului după deschiderea anchetei cu privire la dispariția aurului și obiectelor de valoare ale evreilor, 12 ianuarie 1942. *Idem*, 2178-1-457, p. 43. Isopescu a șters ultimul paragraf din ciornă întrucât ea dovedea că el însuși a inițiat jefuirea „aurului” și că n-a înființat nici o „comisie de confiscare”, adăugând de mână că a creat o asemenea comisie.

de subprefect și alții, luând în considerație marile servicii pe care aceștia le-au adus națiunii române pe malurile Bugului. Dar Curtea Marțială din Tiraspol nu era legată de asemenea argumente, și a continuat ancheta, spre nemulțumirea prefectului și fără să se bucure de o colaborare efectivă din partea Guvernământului.

La 6 aprilie 1943, Curtea Marțială din Tiraspol a confirmat în termeni clari și categorici, din motive legate de cercetarea integrității personalului Guvernământului românesc din Transnistria, că pe malurile Bugului s-a comis un genocid. Președintele Curții Marțiale, colonelul Constantin Nicolescu, i-a cerut lui Isopescu „să trimită Curții Marțiale, până la 7 mai 1943, procesele-verbale întocmite la 5 martie 1943, cu privire la modul de primire a aurului *de la evreii împușcați în județul Golta*”²³².

Toate eforturile făcute de Guvernământul Transnistriei și de Isopescu de a estompa marea operațiune de exterminare – transmiterea verbală a ordinului lui Isopescu printr-un trimis special, transmiterea verbală a ordinului de către Isopescu lui Pădure și dispoziția de a rupe biletul cu privire la împușcarea evreilor și jefuirea lor etc. – nu au fost de folos, din cauza mării lăcomii a personalului Guvernământului românesc din Transnistria; încă în 1943, Curtea Marțială română, care nu avea mâinile legate de ordinele secrete, a stabilit în mod explicit că „evreii au fost executați [împușcați] în județul Golta”.

Isopescu a fost nevoit să răspundă somației Curții Marțiale și, într-o scrisoare trimisă în iunie 1943, a recunoscut că nu el e cel care l-a demis pe pretorul Mănescu, ci Guvernământul, la 15 martie 1942, și că, deși a fost demis, Mănescu a rămas în județ încă circa două luni, până la 10 mai 1942. Cât privește obiectele de valoare jefuite de la evrei, el a dat o nouă explicație, de data aceasta mai oficială, reducând în același timp problema la județul său, bazându-se pe Guvernământul din Odessa:

„Referitor la măsurile luate pentru strângerea valorilor de la evrei, cu onoare vă facem cunoscut că subsemnatul, printr-un referat din 19 noiembrie 1941, prezentat dlui guvernator, arătam că după ce jidanii din satele și târgurile județului au fost dirijați la Bogdanovca și pentru a nu fi lăsați la discreția populației civile care, împreună cu polițiștii civili îi speculau și îi jefuiau, bazat pe considerentul că aceste valori trebuiau să intre în patrimoniul statului român, am dispus ca pretorul șef de raion [Mănescu], primarul satului și plutonierul de jandarmi vor înregistra toate valorile depuse [sic!] de evrei pentru alimente. Această măsură a fost aprobată de dl guvernator și toate valorile notate în inventar au fost predate Guvernământului prin Prefectură”²³³.

²³² Curtea Marțială din Tiraspol către Prefectura județului Golta, 6 aprilie 1943. *Idem*, 2178-1-74, p. 235. (subl. autorului)

²³³ Vezi mai sus nota 229, p. 339-340.

De data aceasta Isopescu nu a amintit uriașele convoaie de evrei care au sosit din toate regiunile Transnistriei și nici din Basarabia și Bucovina, ci a redus numărul evreilor numai la județul Golta și în felul acesta și cantitatea de bunuri jefuite de ei. De asemenea, a amintit de preținsele comisii care, chipurile, au fost înființate, plasându-se la capătul șirului de jefuitori, adică el n-a avut, chipurile, nici o legătură personală cu bunurile jefuite și a transferat doar ceea ce a fost depus la prefectură. El a subliniat, de asemenea, transferarea bunurilor către Guvernământ fără să specifice termeni și cantități. Mai presus de toate, el a prezentat jaful în numele statului român ca un fel de comerț onest de vânzare de bijuterii, verighete, cercei de aur, dinți de aur etc. în schimbul unor alimente. Despre *knepelech* (monede de aur de pe vremea țarului) date în schimbul pâinii și în general despre miile de monede de aur jefuite de banda lui el n-a făcut nici măcar aluzie în răspunsul său către Curtea Marțială.

În vara lui 1943, ancheta împotriva lui Mănescu, Bobei, Iliescu, Blănaru și indirect și împotriva lui Isopescu și Pădure a luat o turnură neașteptată, extinzându-se, în pofida intențiilor și voinței Guvernământului de la Odessa. O evreică cu numele Matilda a evadat din ghetoul Golta în direcția României, dar a fost prinsă în drum de către jandarmi și trimisă la tribunalul din Tiraspol, și acolo, la anchetă, a povestit despre jafurile comise de ofițerul de jandarmi, maiorul Romulus Ambrus, prin intermediul agenților lui evrei, Avraham Creștinu, Alfred Follender și alții. Ca rezultat, s-a deschis o anchetă de către singurul organ care nu a fost niciodată implicat în acte de corupție – „Biroul 2 al colonelului Ionescu-Alion de la SSI”. Biroul, de fapt un departament în cadrul SSI, a ordonat arestarea a trei dintre fruntașii comitetului evreiesc din Golta²³⁴. În urma arestărilor, colonelul Alexandru Ionescu-Alion a plecat la Golta și i-a arestat pe ofițerul de jandarmerie Ambrus și pe ajutorii lui evrei. „Acești tâlhari au reușit să strângă sume considerabile, milioane [de lei], aur, valută, pietre scumpe etc., prin șantaj, terorizare și stoarcere, și instalând un regim de groază printre evreii din lagăr”²³⁵.

Ecourile anchetei au ajuns și la București, iar subsecretarul de stat al poliției, Picki Vasiliu, a cerut să vadă rezultatele. În ianuarie 1944 (când linia frontului s-a prăbușit în fața atacului sovietic), s-a deschis procesul la Tiraspol și unul dintre supraviețuitorii marelui masacu, Haim Cogan, a fost adus să depună mărturie²³⁶.

²³⁴ *Mărturia lui Cvitco*, p. 20-21. Biroul se ocupa cu anchetarea actelor de corupție și furt ale conducătorilor regimului românesc din Transnistria, ale militarilor și jandarmilor, și a primit libertate de acțiune de la Antonescu însuși.

²³⁵ *Idem*, p. 21. Cvitco a relatat că a povestit despre asta la ancheta condusă de colonelul Alion, anchetă care a fost corectă, fără torturi și umiliri, și colonelul i-a salvat viața când jandarmii din Tiraspol au încercat să-l lichideze din cauza mărturiei sale (*Idem*, p. 22-23).

²³⁶ *Mărturia lui Haim Cogan*, p. 48.

Curtea Marțială, poate în urma unor dispoziții de sus, și-a redus interesul la Mănescu, la ofițeri de jandarmi și câțiva funcționari inferiori ai prefecturii, dar nu s-a atins de Isopescu. În raportul detaliat pe care l-a trimis Curții Marțiale la 16 ianuarie 1943, raport a cărui ciornă a fost amintită mai sus, Isopescu, referindu-se la „aurul” confiscat, din care parte a dispărut, a făcut o descriere a Guvernământului român din Transnistria, cu tiparele de gândire și de comportament ale subordonaților săi și a atitudinii față de marea concentrare de evrei pe care Guvernământul a cedat-o în iarna 1941/42 pe malurile Bugului cu scopul de a o extermina:

„Când prin luna noiembrie 1941, deci nici o lună după sosirea noastră am fost informați despre cele ce se petrec în lagărele evreiești și în special despre modul în care anumiți localnici primeau pentru alimente aurul de la evrei, am format o comisiune compusă din pretor, primar și jandarm cum și un reprezentant al lor [al evreilor], comisie care în schimbul alimentelor ce se distribuiau, au ridicat aurul și bijuterii de la cei ce vroiau să-și procure alimente. Aurul astfel ridicat l-am înaintat Guvernământului, cu procese-verbale și predat în regulă.

Am luat această măsură socotind că este drept ca aurul adus de către evrei din România să fie reîntors în patrimoniul nostru național decât ca în urma speculei cetățenilor să ajungă cu zecile de kg în mâinile unor particulari localnici [ucraineni] și apoi de la ei sub formă de contrabandă pe malul stâng al Bugului [adică la germani]...

Guvernământul nu a dezavuat prin nici un ordin scris sau verbal [este vorba de ordinele secrete] măsura luată și nu ne-a îndrumat la încetarea operațiunilor sau la restituirea aurului. Dimpotrivă, Guvernământul a preluat toată cantitatea de aur ce se confiscase.

Această operațiune a continuat în tot cursul iernii trecute și apoi mai rar până în toamna aceasta [1942]. Ultimul aur de această natură a fost înaintat [Guvernământului] la sfârșitul lunii octombrie 1942”²³⁷.

Operațiunea de jefuire a aurului de la evrei s-a suprapus deci în linii mari cu operațiunea de exterminare a lor.

²³⁷ Raportul detaliat al lui Isopescu către Curtea Marțială din Tiraspol, 16 ianuarie 1943. Arhiva Nikolaev, 2178-1-62, p. 44-45.

Odessa

La 16 octombrie 1941, armata română și cele câteva unități germane care i-au venit în ajutor au descoperit că Odessa este deschisă în fața lor și că ultimii apărători ai orașului l-au părăsit pe calea mării, în timpul nopții. Românii și germanii au știut, într-adevăr, despre acțiunile de evacuare de soldați și de echipament din Odessa, dar au fost surprinși când, intrând în Odessa, au găsit orașul fără forțe militare.

După un asediu îndelungat, românii au pus stăpânire pe un oraș distrus, din care o parte din populație, cuprinzând cele mai devotate elemente ale regimului sovietic, a fost evacuată pe mare. Agenți ai diferitelor organe ale regimului sovietic au aruncat în aer și au minat întreprinderi și instalații pe care nu au reușit să le evacueze sau nu puteau fi evacuate, precum și diverse clădiri publice. Regimul sovietic slăbise în ultima perioadă a asediului, și bande de criminali și dezertori au jefuit, fără să fie deranjați, trecători, au prădat depozite, prăvălii, policlinici și diverse instituții publice. Criminalitatea în centrul orașului era o dovadă a slăbiciunii regimului sovietic în oraș în ultimele sale zile.

În ziua ocupării orașului, în Odessa trăiau circa 150.000 de evrei, care, contrar propagandei românești, nu se numărau printre favoriții regimului sovietic. Sute dintre ei au fost executați în perioada asediului, și chiar mai înainte, sub diverse pretexte imaginare¹. Atmosfera antisemită s-a intensificat în perioada asediului, și mai ales în ajunul evacuării orașului, în special în cartierele muncitorești. La mijlocul lui septembrie, după ce avioane germane au răspândit deasupra orașului manifeste de propagandă antisemită, un grup de huligani tineri a demonstrat împotriva evreilor într-unul din cartiere, strigând vechiul slogan antisemit de pe vremea țărilor: „Bateți pe evrei și salvați Rusia”².

Soldații români care au pătruns în Odessa în primăvara anului 1941 nu se asemănau cu aliații lor germani, care cucereau atunci un oraș după altul. Era vorba

¹ Zeci sau poate sute de sentințe de acest fel au fost date de tribunale speciale care au condamnat evrei la moarte, sub diverse acuzații, după izbucnirea războiului. Ele se găsesc în arhiva județeană a partidului comunist din Odessa. Această chestiune nu este tratată în studiul de față. Vezi: Partimi Arhiv, Odescovo Obkomo Komparti Ukraini. Fond II.

² Alexander Dallin, *Odessa 1941-1945. A case study of Soviet Territory under Foreign Rule*, Santa Monica, CA 1957, p. 42 (în continuare, Dallin, *Odessa*).

de o armată slabă și înfrântă, care a pătruns, în sfârșit, într-un oraș epuizat și liniștit, în care locuitorii îi considerau pe cuceritori drept „străini înfometaji și vrednici de dispreț”. Și, într-adevăr, soldații români au început imediat să devasteze și să jefuiască, au spart casele sub diverse pretexte și au făcut percheziții care se terminau întotdeauna prin confiscări de bunuri, violuri și alte acțiuni violente³.

În prima noapte a ocupației, 16/17 octombrie și a doua zi au fost comise asasinat de amploare care nu au fost clarificate nici până în prezent. Surse sovietice afirmă că în această zi au fost executate 8.000 de persoane, majoritatea evrei, parte în zona portului, probabil dintre cei care n-au reușit să se evacueze cu ultimele vapoare care au părăsit Odessa și au rămas pe cheiuri sau în apropierea lor⁴. Având în vedere haosul care a domnit în primele zile după ocupație, este greu de confirmat această evaluare. Se știe că încă la 16 octombrie Divizia nr. 10 a primit misiunea de a aduna toți bărbații evrei între 15-50 ani și pe evreii care au fugit din Basarabia la Odessa⁵, și acest ordin s-a transformat ulterior într-o condamnare la moarte (vezi în continuare).

La 17 octombrie, autoritățile militare române au anunțat efectuarea unui recensământ general; și se știe că soldați români au împușcat cetățeni sovietici care s-au prezentat la recensământ sau au fost arestați din întâmplare și aveau asupra lor carnete de membru al partidului comunist sau legitimație militară⁶. Printre evreii împușcați în primele zile ale ocupației numai pentru motivul că sunt evrei, au fost 61 de medici⁷.

La 17 octombrie, toți bărbații din Odessa au primit ordin să se prezinte cu actele de identitate sovietice la punctele de control, amenajate în școli și clădiri publice pentru verificarea și ștampilarea lor cu ștampila comandamentului armatei române. Gărzi militare au împiedicat locuitorii să părăsească locurile de prezentare. Aproximativ 7.000 dintre locuitorii orașului, în special tineri, au fost arestați sub bănuiala că, de fapt, ei sunt soldați care n-au reușit să se evacueze sau dezertori, și

³ *Idem*, p. 44, 71-77.

⁴ Fragment dintr-o scrisoare a ministrului de Externe sovietic, Molotov, trimisă la 6 ianuarie 1942, tuturor ambasadelor din Moscova, *Cartea Neagră*, III, nr. 117, p. 207.

⁵ Comandor dr. Jipa Rotaru. Lt. colonel dr. Octavian Burciu..., *Mareșalul Ion Antonescu, Am făcut războiul sfânt împotriva bolșevismului*, Editura Cogito, Oradea, 1944, p. 177.

⁶ Dallin, *Odessa*, p. 76. După afirmațiile unui evreu Starodinskii, în cartierul său „prima noapte a trecut în liniște”. David Starodinskii, *Odesskoe Getto, Vospominaniia*. Typ. „Haiteh” Odessa, 1991, p. 7 (în continuare, Starodinskii, Gheto Odessa). După altă sursă, noaptea de 16/17 octombrie a fost îngrozitoare pentru evreii care n-au reușit să se evacueze și în această noapte au fost executați zeci de medici evrei (Ehrenburg, p. 94-95). Autoritățile române din Odessa au anunțat în mai 1943 că au descoperit un mormânt comun la Tatarca, un sat în apropiere de Odessa, afirmând că victimele au fost executate de către sovietici în 1939; dar Dallin presupune că este vorba de o groapă comună a evreilor uciși de soldații români. În cele din urmă românii nu au transformat „descoperirea” în mijloc de propagandă (cum a fost cazul la Katin) și au trecut-o ei înșiși sub tăcere. Dallin, *Odessa*, p. 39-40.

⁷ Ehrenburg ș.a., *Cartea Neagră*, București, 1946, p. 95 (în continuare Ehrenburg). Vezi acolo numele câtorva dintre medicii executați sau care s-au sinucis.

au fost trimiși la muncă obligatorie în România. Toți evreii au primit ordin să se prezinte la câteva centre de înregistrare și triere, care au fost stabilite mai ales în școli. 4.000 dintre ei au fost arestați pe loc, și parte dintre ei, care au fost declarați drept „comuniști periculoși”, „bolșevici”, „comisari” etc. – după criteriile dinainte stabilite de poliție și de SSI (vezi în continuare) – au fost împușcați sau spânzurați. Amploarea execuțiilor nu este cunoscută, dar se poate afirma că este vorba despre mii. Dr. Adesman din Odessa a descris unul din aceste centre de control, o școală, în care a fost reținut în noaptea de 17/18 octombrie:

„De acolo, o parte dintre oameni era dusă spre spânzurători sau spre tranșee funerare, iar altă parte era trimisă la închisoare. O mică parte a primit permisiunea să se întoarcă la casele lor prădate: aceasta nu era decât o amânare a morții. Atât. Eram peste 500 de inși. N-aveam pe ce sta jos. Am petrecut o noapte stând în picioare, strâns lipiți unii de alții. Eram frânți de oboseală, de foame, de sete și de [teamă de] necunoscuți. Toată noaptea s-au auzit plânsete de copii și gemete ale celor mari. A doua zi... s-a format un detașament de 3.000-4.000 de inși. Am fost duși la închisoare. Printre noi erau bătrâni, schilozi în cărje, femei cu sugari în brațe. Multă lume a murit în închisoare de epuizare și în urma loviturilor primite. Multă lume s-a sinucis”⁸.

Toți evreii care s-au prezentat, în special bărbați și tineri, în afară de cei care au fost despărțiți, anchetați, torturați și împușcați – au fost obligați să muncească la îndepărtarea dărâmăturilor. Pe străzile orașului puteau fi văzute, separat, convoaie de evrei și de prizonieri de război sub pază severă, în drum spre muncă la clădiri în demolare. La 18 octombrie soldații au început să aresteze civili, ca ostatici, pentru a asigura liniștea în oraș (așa cum s-au comportat germanii în alte orașe ocupate) îndeosebi dintre evreii care au fost scoși din case sau dintre cei care se prezentaseră la centrele de control.

Închisoarea orașului s-a transformat într-un mare lagăr de evrei care-și așteptau rândul să fie anchetați, torturați și lichidați de agenți ai SSI, de agenți ai poliției sau de militari.

„Regatul terorii”

La 17 octombrie 1941, Antonescu a decis, după ce s-a consultat cu guvernatorul Alexianu, că în prima etapă „autoritățile civile (prefect, primar etc.) sunt subordonate autorităților militare”⁹.

⁸ Ehrenburg, p. 95.

⁹ Telegramă secretă de la Președinția Consiliului de Miniștri către Comandamentul Armatei a IV-a, 17 octombrie 1941, ora 20,30. Arhivele Ministerului Apărării Naționale, Fond MAN, Armata a 3-a, rola nr. 20/3, p. 684. USHMM/MStM, RG 25,003 M, Rola 12, Fond Armata a 4-a dosar 870 (în continuare Arhiva Ministerului Apărării), o copie a acestui Fond se află la Arhiva Holocaustului din Washington.

De la 18 octombrie 1941 și până la mijlocul lui martie 1942, autoritățile militare românești din Odessa au condus – cu sprijinul jandarmeriei, care era subordonată armatei, al poliției care era subordonată guvernatorului și al autorităților civile, care s-au organizat cu rapiditate – o campanie de teroare, exterminare și *deportare* împotriva evreilor din oraș, care a însumat asasinarea a cel puțin 25.000 de evrei și *deportarea* a 60.000. Această campanie a fost planificată și executată în mod exclusiv de români, fără ajutorul armatei germane sau al Einsatzgruppe D, care nu au intrat în oraș¹⁰.

Așa cum județul Golta poate fi definit ce „regatul morții”, din cauza uriașei campanii de exterminare care s-a desfășurat acolo, tot așa poate fi definit regimul spaimei introdus de români la Odessa și comportamentul lor față de evreii din oraș ca „regatul terorii”¹¹. Nu este cunoscut motivul pentru care românii au preferat ca la Odessa să folosească execuția prin, spânzurătoare, metodă neobișnuită în România.

În ședința guvernului din 29 iulie, amiralul Nicolae Peiș, subsecretar de stat al Apărării, însărcinat cu problemele flotei, a propus adoptarea acestei metode: „Să instituim spânzurătoarea, fiindcă este mai vizibilă, mai impresionantă decât împușcarea”. Mihai Antonescu, care a condus ședința, a răspuns: „Vă asigur că m-am gândit la acest lucru”¹².

În seara de 22 octombrie au explodat partea centrală și aripa dreaptă a clădirii comandamentului român, și sub dărâmături au fost îngropați 66 de militari – 16 ofițeri români și printre ei comandantul militar al orașului, generalul Glogojanu; patru ofițeri germani de marină; alți 46 militari români – precum și un număr de civili. Comandamentul diviziei a zecea stabilise comandamentul orașului în clădirea în care a funcționat înainte poliția de securitate sovietică, NKVD, în ciuda avertismentelor primite încă în septembrie că „unitățile comuniste în retragere au minat anumite clădiri și locuri, au instalat mecanisme de sabotaj în anumite obiective, și chiar în jucării”¹³. Acest avertisment care a fost dat la Tiraspol încă la 22 septembrie, nu a fost luat în considerație la Odessa, cu toate că din când în când explodau clădiri și instalații după ocuparea orașului. Noul primar al orașului, Gherman Pântea, i-a scris lui Antonescu, după explozie, că la 21 octombrie, când s-a întâlnit cu comandantul militar al orașului, generalul Glogojanu, s-a prezentat în fața generalului o rusoaică bătrână și i-a spus că NKVD-ul a minat clădirea, „și o va arunca în aer atunci când va considera că e

¹⁰ Dallin, *Odessa*, p. 310.

¹¹ Și istoricul americano-german Dallin a definit regimul introdus de români împotriva evreilor din oraș ca „regat al terorii”, dar a crezut în mod greșit că el a continuat „nu mai mult de zece zile”. (*Idem*, p. 77).

¹² *Procesul trădării*, p. 247.

¹³ Comandamentul poliției din guvernământul Transnistriei, circulară din 22 septembrie 1941, Arhiva Odessa 2242-1-1067 (purtând și semnătura lui Alexianu).

necesar”. Pântea i-a tradus spusele din rusește. A doua zi dimineața clădirea a fost controlată și s-a stabilit că nu este minată și nu este periculoasă. Cu toate acestea, a adăugat primarul, „am rugat totuși pe domnul general să schimbe localul, căci femeia care a dat informații nu putea să mintă, neavând nici un interes”.

Generalul a decis să evacueze clădirea, dar nu imediat; Și catastrofa s-a petrecut în aceeași zi la ora 17,45¹⁴. Comandantul adjunct al Diviziei a zecea, generalul Trestioreanu, a comunicat în aceeași seară la ora 20,40 Armatei a 4-a despre catastrofă, și despre acțiunile de represalii pe care a hotărât să le pună în aplicare din inițiativa lui: „Am luat măsura să fie spânzurați evreii și comuniștii în piețele publice din Odessa”¹⁵. Prin urmare, decizia de „răzbunare” contra evreilor din oraș a fost spontană, o inițiativă a unui comandant local, încă înainte de a fi primit vreun ordin de la Antonescu.

Dar riposta spontană a generalului Trestioreanu de a spânzura evrei nu s-ar fi transformat într-un masacru în masă a evreilor din Odessa fără intervenția directă a lui Antonescu, care a stabilit, așa cum vom vedea în continuare, modalitatea și dimensiunile răzbunării pe evreii din Odessa. Imediat după ce a aflat despre explozia comandamentului, Antonescu a ordonat șefului Statului Major, generalul Iosif Iacobici, care era în același timp și comandantul Armatei a 4-a pe front „să ia măsuri drastice de pedepsire”¹⁶.

Demersul către Armata a IV-a, care staționa la nord de Odessa, a fost cauzat de întreruperea comunicațiilor cu comandantul diviziei din Odessa, așa cum s-a semnalat în câteva telegrame (legătură telefonică sau telegrafică prin morse), din confuzia temporară, privind care dintre comandanți a rămas în viață după explozie și poate din motive legate de ierarhia militară. În orice caz, așa cum vom vedea în continuare, sarcina răzbunării contra evreilor a fost încredințată generalului Tătăranu, adjunctul lui Iacobici.

Generalul Iacobici era investit în acea perioadă cu responsabilități largi. El comanda Armata a IV-a pe un front care cuprindea două corpuri – al doilea și al treilea – continuând să fie și șeful Marelui Stat Major al armatei române.

Cu toate acestea, Iacobici a găsit timpul necesar să raporteze în scris și să semneze rapoartele trimise direct lui Antonescu și care se ocupau cu masacrul, încă

¹⁴ Copie autentificată de tribunal în anul 1945 a unui memorandum al lui G. Pântea către Ion Antonescu cu privire la actele arbitrare de pedepsire împotriva evreilor din Odessa, nedat (începutul lui noiembrie). Din dosarul apărării și copiile unor documente autentificate care au fost înaintate tribunalului în anii 1952 și 1956 de către Gherman Pântea. Arhiva Muzeului Holocaustului de la Washington (în continuare, *Dosar Pântea*). Se află în: USHMM/Romanian Information Service, RG 25004 M. Reel, 30 p. 199-200.

¹⁵ Telegrama generalului Trestioreanu către comandantul Armatei a IV-a, 22 octombrie 1941. *Idem*; *Cartea Neagră*, III, nr. 118, p. 208.

¹⁶ Telegramă a Cabinetului Militar către comandamentul Armatei a IV-a, semnată de șeful de cabinet, colonelul Davidescu, 22 octombrie 1941, ora 10,40 (?) Arhiva Ministerului Apărării, p. 634.

din noaptea în care a avut loc explozia. Iacobici a telegrafiat Cabinetului Militar al lui Antonescu că a început să acționeze: „Ca represalii și pentru a da un exemplu populației s-au luat măsuri a spânzura în piețele publice un număr de evrei și comuniști suspecti”¹⁷.

În aceeași noapte Iacobici l-a trimis la Odessa pe generalul Macici, comandantul Corpului 2 de armată, care a sosit în oraș a doua zi, la ora șase dimineață. În același timp, generalul Tătăranu l-a trimis la Odessa pe adjunctul lui, colonelul Stănculescu, care a sosit în oraș înaintea lui Macici, la ora trei noaptea. Stănculescu ducea cu el ordinul secret al lui Antonescu nr. 302.826, pe care i l-a predat personal generalului Trestioreanu, comandantul de facto al Diviziei a zecea. Ordinul original a dispărut, dar a rămas telegrama trimisă de colonelul Stănculescu comandantului său, generalul Tătăranu, în dimineața de 23 octombrie, și ea dezvăluie conținutul ordinului lui Antonescu.

„(1) La orele 3 [m-am] prezentat [la] comandantul militar și [am] predat d-lui general Trestioreanu ord. no. 302.826.

(2) dl. general Trestioreanu a dat dispozițiuni pentru represalii imediate, între care intră suprimarea celor aproximativ 18.000 evrei din ghetouri și în fiecare sector de regiment – suprimarea a cel puțin 100 de evrei prin spânzurătoare în piețe”¹⁸.

Macici l-a numit (în numele generalului Iacobici) pe generalul Ghineraru, comandant temporar al Diviziei nr. 10, după ce devenise clar că comandantul diviziei, generalul Glogojanu, era îngropat sub dărâmăturile comandamentului¹⁹. Colonelul a mai raportat că la ora 4 noaptea au fost găsite două femei suspecte „în apropierea clădirii distruse”, care au fost imediat împușcate. Orașul, adăuga colonelul, este liniștit.

La ora 12,00 la amiază, în aceeași zi, 23 octombrie, colonelul Stănculescu a expediat a doua telegramă din Odessa către generalul Tătăranu, superiorul lui direct, precizând dimensiunile dezastrului și amploarea acțiunilor de represalii. Clădirea comandamentului militar din Odessa, a notat Stănculescu, la începutul telegramei, arăta la fel ca și hotelul Carlton (care s-a prăbușit în întregime în cutremurul de pământ din 10 noiembrie 1940 la București, îngropând sub dărâmăturile sale pe toți locatarii – J.A.).

„Represiunea s-a executat în interiorul orașului prin împușcare și spânzurare și afișarea unor placarde pentru prevenirea tuturor celor ce se vor deda la acte

¹⁷ Telegrama generalului Iacobici către Cabinetul Militar la Președinție Consiliului de Miniștri, 22 octombrie 1941, ora 23,30. *Idem*, p. 633.

¹⁸ Telegrama colonelului Stănculescu către generalul Tătăranu, șeful Statului Major al Armatei a IV-a, 23 octombrie 1941, ora 07,45. *Idem*, p. 651-653.

¹⁹ Armata a IV-a către Cabinetul Primului ministru, 23 octombrie 1941, ora 23,00. *Idem*, p. 640.

teroriste... iar executarea evreilor din ghetouri este în curs pentru efectivul raportat... Maiorul german Weidemann, șeful Grupului de legătură cu armata germană pe lângă Comandamentul [orașului] Odessa a sugerat Diviziei 10 prin dl general Trestioreanu să se permită aducerea unui batalion de pionieri pentru deminare, având dotarea tehnică completă, precum și a unui batalion SS pentru curățirea [orașului] de evrei și bolșevici – dl. general [Trestioreanu] a supus chestiunea dlui g-ral Macici care vă roagă a hotărî și da răspuns urgent”²⁰.

Stănculescu a făcut o distincție între acțiunile de represalii în oraș și lichidarea evreilor din ghetouri. Din telegramă rezultă că armata nu s-a mulțumit doar cu spânzurări, ci a executat evrei din oraș și prin împușcare. Executarea evreilor din „ghetouri”, care era „în curs” – are un singur înțeles – însemna executarea cel puțin a 18.000 de evrei în locurile unde ei au fost concentrați de către armată, jandarmerie și polițiști (care au sosit în oraș, din România și încă nu erau cu totul organizați), întrucât în realitate ghetourile încă nu fuseseră înființate. Majoritatea execuțiilor au avut loc în închisoarea orașului și la Dalnic – un sat din apropierea Odesei, ales să servească drept ghetou, spre care erau atunci puși să mășlăuiască zeci de mii de evrei – sau în drum spre acest sat (vezi în continuare) „Numărul amintit” se referea la îndeplinirea ordinului pe care Stănculescu l-a adus și care prevedea execuția a 18.000 de evrei din ghetouri. Precum vom vedea în continuare, propunerea germană de a aduce un batalion SS pentru a ajuta armatei române să lichideze pe evreii din Odessa nu a fost acceptată (probabil din orgoliu național), și toată acțiunea de exterminare a fost exclusiv *made in Romania*.

La 23 octombrie, la ora 12,30, a sosit la comandamentul Armatei a IV-a, în fruntea căruia se afla generalul Iacobici, ordinul 562 al lui Antonescu – probabil același ordin secret pe care Stănculescu l-a adus cu sine de la Comandamentul armatei (nr. 302826) – și pe care l-a predat deja la ora trei dimineața generalului Trestioreanu. Nu se știe dacă ordinul original menționa în mod explicit lichidarea a 18.000 de evrei (în ghetouri), sau dacă această cifră a fost stabilită de generalul Trestioreanu. Ordinul 562, emis în numele lui Antonescu de către Cabinetul militar al Conducătorului cu semnătura șefului de cabinet, colonelul Davidescu, a majorat cifra. Antonescu a ordonat să fie evacuate din oraș comandamentele militare și autoritățile civile care se aflau încă în curs de organizare și să fie instalate în clădiri verificate și deminate, acțiune care era în curs de executare. El a cerut să se stabilească cine poartă răspunderea pentru catastrofă și, în final, el a indicat pe vinovați.

„(3 a) Pentru fiecare ofițer român sau german, mort [sau rănit] în urma exploziei, vor fi executați 200 de comuniști, pentru fiecare soldat mort [sau rănit],

²⁰ Telegrama colonelului Stănculescu către generalul Tătăranu, 20 octombrie 1941, ora 12,10. *Idem*, p. 654-655.

către 100 de comuniști; execuțiile vor avea loc în cursul zilei de astăzi [23 octombrie].

(3 b) Toți comuniștii din Odessa vor fi luați ca ostatici, de asemenea, câte un membru de fiecare familie evreiască... Li se va aduce la cunoștință că la un al doilea act asemănător vor fi executați cu toții.

(3 c) Măsurile luate vor fi date publicității și afișate în Odessa și în împrejurimi, chiar în cursul zilei de astăzi²¹.

Acest ordin a fost transmis de către colonelul Stănculescu generalului Ghineraru, noul comandant temporar al Diviziei a 10-a care a intrat în funcțiune la 23 octombrie la ora 11,00 dimineața, și generalului Trestioreanu, adjunctul comandantului diviziei, care de fapt a condus acțiunile de salvare și de represiune. Acesta era un ordin formal, care repeta în termeni mai precauți primul ordin adus de colonelul de la statul major al Armatei a IV-a. Generalul Ghineraru, după relatarea primarului Pântea, s-a ocupat mai ales de reorganizarea comandamentului diviziei în afara Odesei, iar Trestioreanu a rămas „să se răzbune” pe evreii din Odessa. Așa cum se obișnuia în cazurile de executare a unor ordine speciale, Trestioreanu i-a ordonat locotenent-colonelului Mihai Niculescu, care se afla în fruntea „serviciului pretorial”, cu alte cuvinte era pretorul orașului, să execute în ziua respectivă ordinul: „punându-i la dispoziție o companie de mitraliere din Batalionul 10 divizionar, jandarmi și mijloace necesare pentru aducerea la îndeplinire a ordinului primit²². Soldații și jandarmii n-au verificat în practică cine era comunist. Pentru toți era clar că toți evreii sunt comuniști. De fapt, primul ordin stabilea explicit că evreii sunt răspunzători pentru explozie. La ora 13,55 colonelul Stănculescu a telegrafiat generalului Tătăranu că s-a găsit corpul generalului Glogojanu, și că „continuă [acțiunile] și s-au luat măsuri pentru ca cifra de evrei raportată să fie complet realizată²³; cu alte cuvinte, cota de 18.000 de evrei uciși,

²¹ Ordinul original și câteva alte documente importante, cuprinzând probabil date cu privire la numărul evreilor care au fost executați și asupra atrocităților de la Dalnic, în total șapte pagini, au fost scoase din dosarul original de la Ministerul Apărării de către Securitate în anii 1962-1968 și nu au fost returnate, așa cum este notat în dosarul original; vezi *Idem*, p. 622-629. Ordinul lui Antonescu este cunoscut întrucât a fost prezentat cu câteva prescurtări de către acuzare la procesul lui în luna mai 1946 și a fost publicat de către M. Carp în *Cartea Neagră*, III, nr. 120, p. 208-209; *Procesul trădării*, p. 285-286. Fiecare ordin are două numere: numărul dat de expeditor și numărul de ordine dat de destinatar. De exemplu, ordinul 561 al lui Antonescu din 22 octombrie ora 20,00 (sau 20,40), în care ordona pentru prima oară să se ia măsuri drastice de represalii, a primit la statul major al Armatei a IV-a numărul 302.816, și rapoartele interne între unitățile militare sunt consemnate și cu acest număr (*Idem*, p. 634).

²² Confirmarea generalului Trestioreanu privind primirea și executarea ordinului, 25 octombrie 1941, *Dosarul Pântea*, p. 30-31.

²³ Colonelul Stănculescu către generalul Tătăranu, telegrama nr. 302.865, 23 octombrie 1941, ora 13,55. Arhiva Ministerului Apărării, p. 658-659.

și la care se adaugă evrei care au fost spânzurați sau împușcați și al căror număr nu a fost stabilit cu precizie.

La ora 13,45 generalul Iacobici, comandantul Armatei a 4-a, s-a grăbit să raporteze direct Președinției Consiliului de Miniștri, Cabinetului militar al Conducătorului, despre situația din oraș, despre găsirea altor cadavre sub dărâmături și despre acțiunile de represalii: „acțiunea de represiune s-a executat în interiorul orașului, prin împușcare și spânzurare, și afișarea de placarde pentru avertizarea celor ce vor mai îndrăzni și încerca astfel de terorism”²⁴.

O telegramă cu conținut asemănător (302.861) a fost expediată la Cartierul general de la Tighina, la ora 13,55²⁵.

Generalul Iacobici a trimis un raport detaliat la ora 16,45, Cabinetului militar, adică lui Antonescu, comunicând măsurile luate pentru executarea ordinului 3161 (sau 562), primit cu patru ore în urmă. El a ordonat scoaterea din oraș a comandamentelor militare și a autorităților civile, și amplasarea lor în clădiri care au fost „perfect și sigur curățate” de mine: „În același timp s-a dispus evacuarea populației civile, pe o rază care va fi găsită necesară, în jurul clădirilor alese pentru Comandamente și autorități”²⁶. Aceasta a fost prima aluzie la vastele acțiuni de evacuare pe care jandarmii și polițiștii le-au executat la ordinul lui în orele după-amiezii ale aceleiași zile și în zilele următoare; zeci de mii de evrei care au fost aduși la Dalnic au fost împinși, în câmp și spre nord, spre Berezovca și, în cele din urmă, spre „regatul morții” (vezi în continuare). Generalul Macici, se arăta în raport, a primit ordin să ancheteze și să stabilească cine răspunde de catastrofă, fapt care confirmă că acțiunile de represalii au rămas în mâinile generalului Trestioreanu, care în această privință era subordonat generalului Tătăranu, șeful statului major al Armatei a IV-a. Iacobici și-a încheiat raportul cu aceste cuvinte: „S-au luat măsuri pentru executarea imediată a celor ordonate de către mareșalul Antonescu cu ordinul 3161 punctul 3, literele a, b, c,”²⁷. Ordinul (562) și paragrafele au fost citate mai înainte, și ele se referă la răzburarea asupra „comuniștilor” și a evreilor.

Iacobici, care până în februarie 1942, era considerat ca generalul cel mai apropiat de Antonescu, a considerat util să informeze Marele Stat Major din București despre ordinul secret pe care l-a primit de la Antonescu. Generalul Iacobici servise ca ministru al Apărării între 27 ianuarie 1941 și 22 septembrie

²⁴ Raport semnat de comandantul Armatei a IV-a, generalul Iacobici, către Cabinetul Primului ministru, Cabinetul militar, 23 octombrie 1941, ora 13,45. *Idem*, p. 662-663. O telegramă cu conținut asemănător a fost expediată de generalul Iacobici la ora 13,55 către Cartierul general de la Tighina; vezi *Idem*, p. 664-665 (nr. 302.861).

²⁵ *Idem*, p. 664-665.

²⁶ Raport semnat de generalul Iacobici către Cabinetul militar de la Președinția Consiliului de Miniștri, 23 octombrie 1941, ora 16,45 (trimis ca telegramă). *Idem*, p. 628.

²⁷ *Idem*. *Idem*.

1941, și apoi concomitent, șef al Marelui Stat Major și al Cartierului General. La 9 septembrie 1941 a fost numit de către Antonescu și în funcție de comandant al Armatei a IV-a, în urma eșecului suferit de generalul Nicolae Ciupercă la cucerirea prin asalt a Odesei. Iacobici, care mai îndeplinea încă funcția de șef al Marelui Stat Major, a trimis adjunctului său, generalul Mazarini, care se afla la București, un raport detaliat despre evenimentele de la Odessa, adăugând la urmă câteva rânduri cu privire la acțiunile de represalii:

„Pentru a se împiedica pe viitor repetarea unor asemenea acte s-au ordonat represalii severe asupra comuniștilor și evreilor în proporție:

- pentru fiecare ofițer sau funcționar român sau german mort sau rănit se vor executa 200 comuniști;

- pentru fiecare soldat mort sau rănit se vor executa 100 comuniști.

Execuțiile sunt expuși în piețele publice cu placarde pentru avertizarea celor ce s-ar mai gândi la executarea unor asemenea atentate²⁸.

În acest mod, generalul Iacobici a urmărit ca ordinul să fie înregistrat și în documentele Marelui Stat Major, pentru ca el să nu rămână doar ca o hârtie adusă de către colonelul Stănculescu și distrusă după ce a fost comunicată.

Atrocitățile săvârșite în oraș după primirea ordinului lui Antonescu au fost bine descrise și documentate. Noul primar al orașului, Pântea, care a sosit la Odessa la 18 octombrie, a descris cele petrecute într-o scrisoare personală trimisă lui Antonescu, imediat după săvârșirea represaliilor²⁹. Pântea nu știa că acțiunile s-au făcut în urma unui ordin de sus, și a crezut că Antonescu nu știe despre cele petrecute în oraș. Iată cum a descris el ceea ce a văzut cu ochii săi, în dimineața de 23 octombrie:

„M-am trezit dimineață în față cu o scenă îngrozitoare și anume, pe toate străzile principale și pe la colțuri stăteau spânzurați câte 4-5 oameni, iar populația înspăimântată fugea din oraș, în toate părțile. Revoltat, am întrebat cine a făcut această barbarie, această rușine, de care noi nu ne vom spăla niciodată în fața lumii civilizate. Cei în drept mi-au spus că ei nu știu nimic. Pe de altă parte, pe zidurile

²⁸ Armata a IV-a către Marele Stat Major, pentru generalul Nicolae Mazarini, nr. 302.890, 24 octombrie 1941, ora 01,45 noaptea. *Idem*, p. 670. Generalul Iacobici era de origine germană din partea mamei. El și-a început cariera militară în armata austriacă înainte de primul război mondial și a servit în cadrul ei în timpul războiului. Iuliu Maniu a spus despre el: „jumătate german prin sânge, el e german complet prin educație”. Vezi raportul șefului SSI, Cristescu, despre concepțiile și activitatea opoziției și ale lui Iuliu Maniu, mai 1943. Din: C.I. Drăgan, *Antonescu, Mareșalul României și războaiele de reîntregire*, Veneția, 1988, vol. 2, nr. 30, p. 313.

²⁹ Gherman Pântea s-a născut într-un sat românesc din județul Bălți, în Basarabia de sub stăpânire rusească. El a servit în armata rusă. Sub regimul românesc în Basarabia a fost de două ori primar al orașului Chișinău. La 6 august, 1941, Antonescu l-a ales să servească de primar al Odesei, încă înainte de cucerirea lui deși nu l-a cunoscut personal. Amănuntele sunt luate din declarația lui Pântea, către tribunal, 22 în iunie 1950. *Dosar Pântea*, p. 156.

Odessei a apărut un comunicat fără semnătură a Comandamentului Militar, prin care se dispunea ca toți evreii să părăsească orașul în cursul zilei de 23 octombrie și să plece în coloane spre Dalnic. Evreii îngroziți de cele petrecute în oraș au părăsit locuințele și avutul lor și s-au îndreptat cu miile spre Dalnic, iar populație [creștină] rămasă în oraș a început o jefuire totală a locuințelor³⁰.

Soldații din Divizia a zecea și din batalionul zece mitraliere și jandarmi împușcau evrei pe străzi iar pe alții îi spânzurau pe stâlpii de troleibuz, pe stâlpi improvizați la colțuri de străzi, de balcoane, pe străzi principale, după o cercetare sumară, care cuprindea o singură întrebare: jidan? Evreii scoși din închisoarea orașenească, în număr de câteva mii, au fost executați în afara orașului, de către soldații batalionului de mitraliere. Aceștia erau evreii care se prezentaseră la recensământ și nu fuseseră eliberați. Orașul, după mărturia unui evreu localnic din anul 1945, a devenit „un oraș al spânzurătorilor”.

„La 23 și 24 octombrie oriunde te uitai nu vedeai decât spânzurători. La picioarele celor spânzurați zăceau oameni sfâșiați și împușcați. Orașul nostru oferea un spectacol înfricoșător: era un oraș al spânzuraților... din când în când trăgeau [în noi]. Oamenii se prăbușeau și mureau [pe loc] iar răniții se târau”³¹.

Acestea au fost acțiuni de masacrare organizată, victimele fiind evreii concentrați în prealabil în închisoare sau în anumite localuri. În același timp, zeci de mii de evrei înspăimântați mășăluiau spre Dalnic. Primarul orașului, care credea că „și el are o răspundere față de populația aceasta”, s-a adresat generalului Macici care sosise în noaptea aceea la Odessa, și care, în virtutea gradului și funcției sale, devenise cea mai înaltă autoritate militară din oraș.

Pântea era însoțit de ziaristul (antisemit) Elefterie Negel de la ziarul „Universul”, care a sosit la Odessa imediat după explozia de la comandament. Negel s-a întâlnit mai întâi cu Pântea care „mi-a spus că populația evreiască... este nevinovată de dezastrul de la Odessa”. Amândoi i-au cerut generalului Macici să amâne aplicarea ordinului de evacuare a evreilor la Dalnic, până la primirea răspunsului lui Antonescu. La această consfătuire au luat parte, în afară de primarul orașului, și generalul Macici, și maiorul Bogus, generalul Pretorian și ziaristul Negel. Pântea i-a cerut generalului permisiunea să înapoieze convoiul evreilor în oraș și să numească imediat pe maiorul în rezervă Bogus în funcția de comandant al poliției pentru a calma spiritele³².

³⁰ Memorandumul lui Pântea către Antonescu. *Idem*, p. 199 b.

³¹ Ehrenburg, p. 96. Conform acestei relatări, sute de evrei au fost aruncați într-o groapă comună în apropiere de coasta mării, pe șoseaua Novo Arkadiskaia, care ducea spre cunoscutele stațiuni balneare ale Odessei. Participarea Regimentului 10 la masacu a fost și ea dezbătută la proces: *Actul de acuzare*, p. 52-53.

³² Vladimir Bogus, ca și Pântea, s-a născut în Basarabia și și-a făcut studiile în Rusia. A fost unul din conducătorii mișcării de unificare a Basarabiei cu România pe timpul regimului țarist.

Generalul Macici a aprobat ambele propuneri. Pântea, Bogus și Negel au pornit cu mașina de-a lungul convoiului, și Pântea s-a oprit la fiecare 500 de metri și a anunțat despre anularea ordinului³³.

Aceste măsuri au fost luate pe baza supoziției, care s-a dovedit a fi falsă, că atrocitățile din Odessa se fac fără știrea lui Antonescu, ca rezultat al pierderii cumpătului de către conducătorii militari. Așa cum am arătat, Pântea s-a grăbit să ajungă din urmă convoiul evreilor, care număra după aprecierea sa circa 50.000 de suflete, și i-a scris după aceea lui Antonescu:

„Ajungând coloanele cu mii de oameni, le-am oprit și le-am vorbit în rusește, arătând că s-a produs o greșeală, și că dl. Mareșal [Antonescu] a dat ordin să vă înapoiați la casele voastre. S-au petrecut cu această ocazie scene sfâșietoare. Ei [evreii] au năvălit asupra noastră, sărutându-ne mâinile, hainele, mașinile și strigând cu toții Trăiască Mareșalul Antonescu, salvatorul lor. Era un act drept căci populația [evreiască] n-a avut nici un amestec în catastrofa de la 22 octombrie. Coloana înaintată de evacuați a fost reținută de organele militare. Mi s-a spus că aceștia vor fi executați ca represalii în urma ordinului Dvs. Sunt convins Domnule Mareșal, că Dvs., dacă erăți informat exact asupra situației și anume că populația nu a avut nici un amestec în actul de la 22 octombrie, totul fiind pregătit de organele N.K.V.D. revocați ordinul de represalii și nu erau pedepsiți oamenii, care nu aveau nici o vină. Nu sunt apărătorul evreilor dar sunt convins, Domnule Mareșal, că măsurile acestea pripite și nedrepte mai târziu ne vor face mare rău. Dar situația nu este mai bună nici acum”³⁴.

Prin acest protest care dacă într-adevăr a fost trimis (există mari îndoieli privind autenticitatea sa), Pântea s-a alăturat altui Drept al popoarelor, Traian Popovici, care și el s-a ridicat împotriva crimelor împotriva evreilor, având repulsie față de asemenea atrocități, precum și din grija pentru viitorul poporului român (vezi mai înainte, capitolul despre Cernăuți).

Dar nu toți evreii au primit permisiunea să se întoarcă la Odessa sau au ajuns la Dalnic. Primarul orașului, Pântea, n-a amintit faptul că cel puțin treizeci de mii de evrei sau poate mai mulți au fost forțați să părăsească șoseaua și împinși spre câmp de către jandarmi, parte călărind, care, cu focuri de armă în aer și lovindu-i cu bicele, au condus imensul convoi spre nord, de-a lungul șoselei Odessa-Katarzi. Acest imens convoi, căruia era greu să-i vezi începutul și sfârșitul, a fost dus pe jos timp de două săptămâni spre lagărul de la Bogdanovca, și acolo evreii au fost exterminați. Când au ajuns, convoiul număra aproximativ 40.000 de evrei, în ciuda pierderilor de pe drum.

³³ Mărturia depusă de ziaristul Elefterie Negel la Tribunalul din București la procesul lui Pântea. Dosarul Pântea, p. 103.

³⁴ Memoriul lui Pântea către Antonescu. *Idem*, p. 119 b-200.

Partea înaintată a convoiului, care a ajuns la Dalnic, număra circa 25.000 de evrei, din cei peste 100.000 de evrei care se aflau la Odessa în dimineața aceea. Primii care au ajuns la Dalnic au fost împușcați lângă șanțurile antitanc care fuseseră săpate în timpul asediului. Ei au fost împușcați în cap, câte 40-50 deodată, într-o totală harababură și dezordine³⁵. Numărul evreilor împușcați nu este cunoscut cu certitudine dar se cifrează, probabil, între 2.500 și 4.000. Această metodă era prea lentă și ineficientă: soldații continuau să aducă convoaie de evrei din închisoarea din Odessa, și, de asemenea, convoiul mare, pe care primarul pretinde că l-a întors în parte, a continuat să înainteze, iar soldații batalionului de mitraliere, nu reușeau să ucidă în ritmul necesar. Șanțurile s-au umplut destul de repede și grupuri de câte zece evrei trebuiau duși spre șanțuri îndepărtate, păstrând în acest timp o oarecare ordine. La toate astea mai trebuie adăugate încercările unor părinți pe pragul nebuniei, și îndeosebi ale mamelor, de a-și apăra copii, țipete, injurături ale soldaților, împușcături în aer și în cei care refuzau să se miște.

La 24 octombrie, în orele după-amiezii, în timp ce acțiunile de concentrare, evacuare și exterminare a evreilor erau în toi, a sosit ordinul personal nr. 563 al mareșalului Antonescu, care stabilea noi dimensiuni de represalii. Ordinul – cu următorul conținut – a fost trimis codificat generalului Macici și generalului Tătăranu:

„Către Generalul Macici,

Ca represalii dl. Mareșal Antonescu ordonă:

1. Executarea tuturor evreilor din Basarabia refugiați la Odessa.

2. Toți indivizii ce intră în prevederile ordinului no. 3161 (302858) din 23 oct. 1941, încă neexecutați și alții ce mai pot fi adăugați, vor fi băgați într-o clădire, în prealabil minată, și care se va arunca în aer. Acestea se vor face în ziua înmormântării victimelor noastre.

3. Acest ordin se va distruge după citirea lui.

Semnat: col. Davidescu, Șeful Cabinetului Militar³⁶.

În ciuda ordinului explicit de „a distruge ordinul după citirea lui”, în ciuda repetării dispoziției, în cursul unui schimb de telegrame între căpitanul Ivănescu, care a decodat mesajul, și Cabinetul militar în noaptea de 24 octombrie, când i s-a ordonat din nou să nu uite să distrugă ordinul, căpitanul a păstrat ordinul 563 așa cum a fost transmis, și așa cum l-a decodat în momentul primirii. După cum am arătat, în noaptea de 24/25 octombrie căpitanul a primit ordinul de „a distruge prin ardere telegrama 563 cu trei benzi”. Ordinul era adresat „numai d-lui general

³⁵ *Actul de acuzare*, p. 48. Dallin notează că mii de oameni au fost uciși în șanțurile antitanc (Dallin, *Odessa*, p. 77).

³⁶ Ordinul 563 (302.858), 24 octombrie 1941, fără notarea orei, cu scrisul de mână al decodicatorului. Arhiva Ministerului Apărării, p. 688.

Iacobici sau în lipsă d-lui gen. Tătăranu, fără intermediari”. Dar amândoi plecaseră în acea noapte la Cartierul general de la Tighina, și în lipsa lor, căpitanul Ivănescu a primit dispoziția să transmită ordinul generalului Macici, „înlocuitorul d-lui gl. Tătăranu care va dispune în consecință”³⁷. Macici era în acel moment cea mai mare autoritate militară la Odessa. Colonelul Stănculescu, care a rămas la Odessa, i-a raportat generalului Tătăranu, în acea noapte, că ordinul a fost transmis „codificat” generalului Macici pentru executare³⁸. Comandamentul Armatei a IV-a a cerut să fie găsit imediat generalul Tătăranu și să-i fie predat și lui ordinul, în aceeași seară. Tătăranu era în drum spre Chișinău, după ce vizitase Cartierul general de la Tighina. Colonelul Davidescu, șeful Cabinetului militar al lui Antonescu, a cerut la 27 octombrie „rog comunicați imediat rezultatul la ordinul cifrat nr. 563 din 24 oct. 1941”³⁹. În cursul serii a primit răspunsul: „ordinul cifrat nr. 563 din 24.10.1941 a fost executat întocmai”⁴⁰. În realitate, executarea ordinului n-a fost atât de simplă cum s-ar deduce din telegrama laconică de răspuns.

În această situație s-a hotărât concentrarea evreilor care-și așteptau rândul la execuție și a celor aduși de escorte de soldați de la închisoarea orașului în nouă magazii mari și lungi, care se aflau în apropiere. Acestea erau magazii de grâne construite din piatră și deosebit de mari. Este greu acum de stabilit dacă aceste magazii au fost alese a priori spre a servi pentru exterminare, sau alegerea a constituit o improvizație a comandanților locali. Se pare că nici un evreu adus acolo nu a supraviețuit și orice reconstituire a acțiunii se bazează pe documente ale Armatei a IV-a, întemeiate pe depozițiile unor ofițeri și soldați români la procesele criminalilor de război și cele intentate contra lor, pe stenogramele ședințelor guvernului care au dezbătut „acțiunile de represalii” executate de armata română la Odessa sau care s-au referit la ele, pe rapoartele lui Alexianu și pe protestele primarului, dacă într-adevăr le-a înaintat sau poate – ceea ce este mai probabil –, le-a confecționat postfactum pentru a-și salva viața la propriul său proces, fiind și el considerat criminal de război.

Militarii care au comandat acțiunea au fost generalul Trestioreanu, locotenent-colonelul Nicolae Deleanu și ofițerul de jandarmi locotenent-colonelul Mihail Niculescu, cunoscut sub numele Coca. Trestioreanu a primit ordinul de la Antonescu prin intermediul statului major al Armatei a IV-a, și a inițiat represalii

³⁷ Schimb de telegrame între căpitanul Ivănescu și un căpitan neidentificat din Cabinetul militar al lui Antonescu de la București. Nedatat. *Idem.*, p. 691-692.

³⁸ Comandamentul Armatei a IV-a către generalul Tătăranu, 24 octombrie 1941, fără notarea orei. *Idem.*, p. 689.

³⁹ Cabinetul militar al Armatei a IV-a, 27 octombrie 1941, fără notarea orei, p. 692.

⁴⁰ Armata a IV-a către Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul militar, 27 octombrie 1941, ora 21.00. *Idem.*, p. 693. Semnatarul telegramei era (colonelul) Dumitru Tudose, care a fost primul comandant al orașului Chișinău și al ghetoului de acolo.

chiar înainte de primirea ordinului; Deleanu a fost comandantul batalionului care a executat masacrul; iar Niculescu, în calitate de pretor militar al oraşului, a primit şi el prin canalele sale ordinul de a-i lichida pe evrei.

Deleanu şi Niculescu au fost ofiţerii „cărora le aparţine modalitatea execuţiei”⁴¹. La faţa locului s-a aflat şi căpitanul Eugen Belceanu, comandant de batalion în Divizia a zecea, ale cărei unităţi au participat şi ele la masacru. Cea mai înaltă autoritate militară românească care se afla în acel moment la Odessa a fost generalul Nicolae Macici. Implicarea lui în acţiunile de represalii a rămas mult timp neclară, până la descoperirea ordinelor în arhiva Armatei a IV-a în anul 1995.

Aproximativ 22.000 de evrei de toate vârstele, care au fost concentraţi la Dalnic, au fost înghesuţi în magazii, acţiune care a continuat şi după căderea nopţii între 23 şi 24 octombrie. Iată cum s-a desfăşurat masacrul:

„Au fost masaţi până la refuz în patru magazine care au fost apoi nimicite pe rând, cu foc de mitraliere, puşcă, stropite cu benzină şi incendiate, cu excepţia ultimei magazine care a fost dinamitată. Vacarmul şi scenele înfiorătoare ce au avut loc [acolo] depăşesc puterea de evocare: femei cu părul în flăcări, oameni răniţi şi aprinşi de vii, ieşeau prin acoperişul sau spărăturile magaziiilor incendiate, căutând înnebuniţi o scăpare. De jur împrejur însă îi ţintea arma ostaşilor care aveau ordinul de a nu scăpa nici un civil. Grozăvia sinistrului era aşa de puternică încât tulburase adânc pe toţi cei de faţă, soldaţi şi comandanţi. Într-o stare sufletească în care raţiunea era gonită şi înăbuşită de instinct, oamenii confirmau misiunile primite, le executau febril sau se ascundeau, retrăgându-se deoparte, după cum, probabil, era firea fiecăruia. Astfel unii soldaţi trăgeau încruntaţi, calm, alţii se închinau şi trăgeau iar arma le tremura în mână, alţii trăgeau aiurea, alţii chiar evitau să tragă. [...] Cei dinăuntru magaziiilor, îngroziţi de chinurile morţii, încercau să evadeze sau se ridicau pe geamuri şi acoperiş în mijlocul flăcărilor, implorând să fie împuşcaţi. Cei mai mulţi dintre ofiţerii ce erau la faţa locului erau impresionaţi la lacrimi de ceea ce erau nevoiţi să facă şi unii dintre ei abandonau poziţia, eschivându-se sau chiar ascunzându-se printre alţi soldaţi [care se aflau acolo] fără misiune”⁴².

Din cei circa 22.000 de evrei au rămas numai corpuri arse, sfărtecate şi împrăştiate de explozie. Operaţiunea a durat toată noaptea şi chiar a doua zi. Soldaţii lui Deleanu şi Niculescu nu erau experimentaţi în masacre de masă, de

⁴¹ Mandat de arestare din 10 mai 1948 a sublocotenentului Eustaţiu Mărculescu, comandant de pluton în batalionul 10 de mitraliere, care a participat în acţiunea de lichidare a cetăţenilor nevinovaţi din Odessa. Ancel, *Documents*, VI, nr. 26, p. 281: „Plutonul comandat de acuzat avea misiunea de a transporta victimele de la închisoarea centrală locală la lagărul unde se găseau situate magazinele incendiate şi de a face pază în afara lagărului la distanţă de 50 m. de aceste magazine în timpul cât dura masacrul, pentru ca nimeni să nu poată evada şi nimeni din afară să nu se poată apropia”.

⁴² *Idem*, p. 281-282.

aceea, ordinele au fost schimbate mereu. Nimic nu a decurs conform așteptărilor, nici o etapă n-a fost planificată cum trebuie, și nu s-a luat în considerație timpul necesar pentru uciderea a zeci de mii de evrei.

Benzina și petrolul folosite pentru ardere au fost aduse la fața locului cu containere de pompare folosite de armată. Magaziile au fost incendiate cu rapiditate și nu toate odată, pentru că trebuiau protejați soldații. După incendierea magaziiilor, soldații s-au retras circa 50 de metri, formând un cerc de pază pentru a evita orice evadare. Ei aveau ordinul să împuște pe oricine încerca să evadeze, dar cei care fugeau nu mai arătau ca oamenii ci ca niște făclii umane care alergau cuprinși parcă de *amok*. Un ofițer român a descris imaginile la care a fost martor:

„Când incendiul s-a dezlănțuit, unii dintre acei care se găseau în magazie și care erau ușor răniți sau teferi, încercau să fugă, fie sărind pe fereastră, fie să iasă prin acoperiș. Soldații aveau consemn general ca imediat ce iese afară unul, să fie împușcat. Unii care erau înăuntru, ca să scape de foc, apăreau la ferestre și făceau semn [soldaților] ca să-i împuște, arătându-le cu mâna capul sau inima. Însă când vedeau către ei întinsă arma, dispăreau pentru moment din fața ferestrei, pentru ca să reapară peste câteva secunde, făcând către soldați același semn și întorcându-se cu spatele ca să nu vadă cel puțin când se trăgea în ei. Operațiunea a durat până noaptea, când scenele văzute la lumina focului erau și mai îngrozitoare [decât păreau la lumina zilei]. Cei care apăreau erau goi, căci se dezbrăcaseră de hainele care luaseră foc. Unele dintre femei aruncau copii pe ferestre. Rețin o scenă că un copil de 4-5 ani aruncat pe fereastră a rătăcit timp de 5-10 minute cu mâinile sus între cadavre [deoarece] soldații români nedorind să tragă în el”⁴³.

Una din magazii (poate că magazia cu femei și copii) a fost aleasă a îndeplini dorința expresă a lui Antonescu: soldații au pus materiale explozive, așa cum indica explicit ordinul nr. 563, și au aruncat în aer clădirea, la 25 octombrie, ora 17,45, exact la aceeași oră la care a fost aruncat în aer Comandamentul român de la Odessa; explozia a provocat împrăștierea de corpuri sfărțecate în aria din jurul magaziei.

⁴³ Fragment din depoziția sublocotenentului Alexe Neacșu din Regimentul 23 infanterie, *Cartea Neagră*, III, nr. 122, p. 210-211. Această mărturie a fost folosită și de acuzare la procesul lui Antonescu și al miniștrilor din guvernul său în mai 1946. Procurorul general în proces, Vasile Stoican, a folosit un extras din această mărturie – care se referă la un copil evreu de 4-5 ani, care a fost lăsat să mai trăiască cinci-zece minute deoarece soldații români au refuzat să tragă în el – pentru a ajunge la o concluzie surprinzătoare: „Acesta este poporul român: soldatul român care nu vrea să tragă într-un copil!” (sala izbucnește în aplauze puternice). După spusele procurorului, vina nu trebuie aruncată asupra poporului: „Câteva bestii, câțiva executați, câteva unelte ale lor și ale hitlerismului. Ei care au ordonat, ofițerii au executat, aceștia sunt uneltele hitleriste, aceștia sunt singurii criminali, nu și poporul român [sublinierea în original] *Procesul trădării*, p. 288.

Surse germane confirmă dimensiunile operațiunii române de la Odessa și modul de îndeplinire. Aceste surse pun accentul pe operațiunea de minare și de aruncare în aer executată de agenți sovietici și minimalizează acțiunile de represalii românești. Un ofițer din serviciul de spionaj militar, Abwehr, de la biroul de legătură al serviciului în România, care a vizitat Odessa la sfârșitul lui octombrie, a întocmit un raport amănunțit cu privire la explozia de la Comandantul român din oraș. El a ajuns la concluzia că bomba a fost activată printr-un dispozitiv electric de la distanță, și că sub patul unui evreu care locuia în apropierea Comandamentului s-a descoperit un aparat de legătură telefonică cu agenți ai NKVD din subterane. Românii au încercat să-l convingă că Sinagoga Mare servea drept comandament al mișcării de rezistență sovietice. Cât privește pe evrei, raportul dovedește că trimisul Abwehr-ului n-a cercetat la fața locului operațiunea de exterminare executată de români, ci s-a mulțumit doar cu ceea ce i s-a relatat: „În dimineața zilei de 23 octombrie, a doua zi după explozie, au fost împușcați 19.000 de evrei în piața portului, înconjurată de un gard de lemn. Corpurile lor au fost stropite cu petrol și arse”⁴⁴. Surse sovietice care se referă la operațiune (vezi în continuare) sunt mai detaliate, dar se bazează pe mărturii și nu specifică, din anumite motive, că cei uciși erau evrei⁴⁵.

Către sfârșitul lunii noiembrie, românii au adus la Dalnic prizonieri de război „pentru a săpa gropi în apropierea magaziiilor, pentru a scoate cu cârlige cadavrele și să le îngroape”. După eliberarea Odesei, în aprilie 1944, comitetul regional de partid, Obkom, a inițiat deschiderea celor nouă gropi. Atunci au găsit acolo „peste 22.000 de cadavre, printre care și cadavre de copii care au murit sufocați. Parte din cadavre aveau semne de gloanțe, membre sfârtecate și cranii sfărâmate”⁴⁶.

⁴⁴ Citat din Dallin, *Odessa*, p. 77. Vezi, acolo, și p. 310, 330-331. Raportul ofițerului Rodler de la Abwehr: Abwehrstelle Rumänien, „Bericht über Wahrnehmungen in Odessa, November 4, 1941, National Archives of the United States, Record Group 242, T 501, reele 278, poate fi găsit și în colecția de microfilme de la Yad Vashem, și a fost cercetat de către autor (S.A.). Raportul cuprinde informații importante cu privire la încercarea evreilor în închisoarea orașului și despre spânzurările de pe străzi și altele. Cât privește operațiunea de la Dalnic, trimisul Abwehr-ului a localizat greșit locul execuției întrucât nu s-a oboșit să verifice personal unde au fost uciși evreii. Din cele cunoscute autorului, n-au avut loc două operațiuni de ardere a evreilor, una la Dalnic și alta în port (a existat doar o singură operațiune de ardere – la Dalnic), iar numărul evreilor uciși și arși în magazine a fost de aproximativ 22.000; parte din ei au fost împușcați înainte de marele masacru.

⁴⁵ Vezi raportul comitetului special sovietic de la 13 iunie 1944, care a cercetat crimele comise de germani și români în timpul ocupației orașului și județului Odessa, raport care a fost prezentat la procesele criminalilor de război naziste de la Nürnberg, documentele de la Nürnberg. International Military Tribunal, USSR – 47, Document. Vezi și A.J. Borisov, *Odessa gord eroi*, Voenizdat, Mosca, 1954.

⁴⁶ Odesskii Oblastnoi Komitet (Obkom) Kompartii Ukraini, *Dokladnaia Zapiska...* 31 decembrie 1944, Partinii arhiv Odesskovo obkoma Kompartii Ukraini, Fond II, Opis II, de la 52, p. 22 (Partidul Comunist din Ucraina, Raportul Comitetului Regional Odessa (Obkom), înregistrare finală și date

Ministrul Apărării Naționale, generalul Constantin Pantazi, a anchetat cazul exploziei și a ordonat începerea represaliilor⁴⁷.

Totul dovedește, a subliniat procurorul⁴⁸, că Macici a fost cea mai mare autoritate militară pe teren, și toți au ascultat de ordinele sale. Nici o persoană nu a afirmat sub jurământ, a remarcat procurorul, și nici Macici însuși n-a afirmat că a luat vreo măsură pentru evitarea masacrului. „Nici un ordin, nici un gest, nici un om n-a venit să spună că Macici s-a cutremurat, că Macici a fost impresionat, că Macici a fost mișcat de sângele care a curs în Odessa, timp de trei zile. Nicăieri [nu există o asemenea mărturie], nici el n-a încercat să arate acest lucru”⁴⁹. Dar în prezent se știe, cum am menționat mai sus, că Macici a primit ordinul nr. 563 al lui Antonescu și a avut grijă să-l îndeplinească.

În septembrie 1944, după ce a fost transferat în Uniunea Sovietică împreună cu Antonescu și colaboratorii lui apropiați, Alexianu a aruncat întreaga răspundere a masacrului de la Odessa asupra armatei. La anchetarea sa, el i-a indicat pe generalul Macici și pe generalul Trestioreanu ca responsabili exclusivi de masacrul de la Dalnic și de toate acțiunile împotriva evreilor din Odessa, din octombrie 1941⁵⁰. Și într-adevăr, la Odessa, mai mult decât în Basarabia și Bucovina, armata română, la toate nivelele ei ierarhice, a fost total implicată în crime împotriva umanității și în crime de război. Armata română a primit și a executat un ordin de genocid, a arestat mii de evrei, i-a concentrat, i-a împușcat sau i-a spânzurat, *a ars, aproximativ 18.000 de evrei*, conform propriilor ei rapoarte, a pus în acțiune jandarmeria, poliția și autoritățile civile pentru a duce la îndeplinire ordinul Conducătorului, de „răzbunare” împotriva evreilor „ruși”.

În această crimă au fost implicați conducerea superioară a armatei române, șeful Marelui Stat Major și comandantul Armatei a IV-a, generalul Iacobici, care purta cel mai înalt grad în armată (cu excepția lui Antonescu), adjuncții săi în ambele posturi, generalul Tătăranu, comandantul Corpului 2 de armată, generalul Macici, comandantul Diviziei a 10-a, generalul Trestioreanu, comandanții jandarmeriei și ai poliției din oraș, comandanți de divizii și regimente, ofițeri și soldați de rând.

generale ale Comisiei Regionale către Comisia Extraordinară de stat privind pagubele și victimele ocupației fasciste în timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei (1941-1944), 31 decembrie 1944. Arhivele Partidului Comunist din Odessa, fondul II, opis 2, dosar 52, p. 22 (în continuare, *Raportul Obkom*).

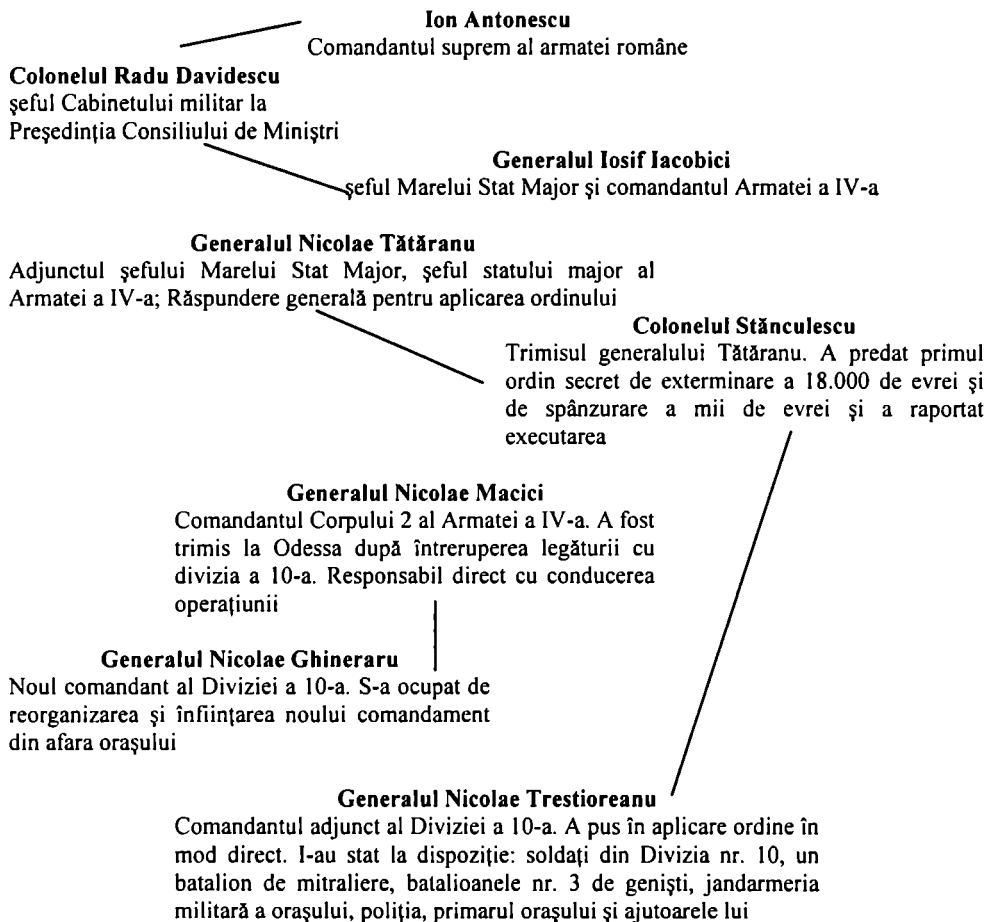
⁴⁷ Stenograma anchetării generalului Pantazi, 18 aprilie 1946, Arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010, vol. 45, p. 210.

⁴⁸ Actul de acuzare, p. 51-52.

⁴⁹ *Idem*, p. 52.

⁵⁰ *Idem*, p. 53-54.

REPRESIUNEA ÎMPOTRIVA EVREILOR DIN ODESSA: STRUCTURA IERARHICĂ DE COMANDĂ

Comandanți pe teren:

Locotenent-colonel Mihail Niculescu-Coca, comandantul jandarmeriei militare și pretor

Locotenent-colonel Nicolae Deleanu, comandantul batalionului 10 mitraliere

Căpitan Eugen Belceanu, comandant de batalion în Divizia a 10-a.

Ceea ce a început ca o halucinație antisemită a Conducătorului, care i-a învinovățit pe evrei de pierderile grele suferite de armata română la asaltul asupra Odesei și, în război, în general, și prin definirea evreilor ca „satană” care manipulează popoarele slave după voința sa, nu se putea termina decât printr-un masacru înfiorător al evreilor din Odessa. În ciuda caracterului secret al ordinilor, la București s-a aflat cu repeziciune despre masacru și ambasadorul Franței a raportat Ministerului de Externe de la Vichy, la 10 noiembrie 1941, că armata română a înfăptuit acțiuni de represalii contra evreilor: „Ca urmare a exploziei din 22 octombrie, la Odessa au fost înghesuiți 25.000 de evrei în magazine și au fost împușcați cu mitraliere și tunuri înainte de a fi arși de unitățile românești”⁵¹.

La 13 noiembrie, la o reuniune a guvernului, Antonescu l-a întrebat, în treacăt, pe guvernatorul Transnistriei de rezultatele aplicării ordinului amintit: „Acțiunile de represalii împotriva evreilor au fost destul de severe?” a întrebat Conducătorul. „Da, domnule Mareșal. Mulți au fost uciși și spânzurați pe străzile Odesei”, i-a răspuns Alexianu, și discuția a continuat apoi despre alt subiect⁵². În anul 1943, după înfrângerea de la Stalingrad, chestiunea Odesei a fost din nou ridicată, de data asta în urma unei intervenții a ministrului de Război, generalul Pantazi, „Să ascundem grozăvia de la Odessa, să deshumăm cadavrele celor nenorociți și să le împrăștiem cine știe unde”. Antonescu a întrebat cu inocență: „Ce este Pantazi? Despre ce e vorba?”⁵³. Și nici unul dintre miniștri n-a îndrăznit să-i amintească Conducătorului că acțiunea de represiune împotriva evreilor s-a făcut la ordinul lui.

Primul ghetou din Odessa

O parte dintre evreii care n-au fost uciși la Dalnic s-au întors la casele lor sau la ceea ce a mai rămas din casele lor după prima acțiune de jaf întreprinsă de vecinii lor; aceștia s-au și mutat în case, întrucât erau convinși că nici un evreu nu se va mai întoarce. Trebuie remarcat că nu toți rușii din oraș au participat la jaf, și nu toți i-au urât pe evrei. Mulți dintre ei, în lunile care au urmat, i-au ajutat pe evrei să se ascundă, să-și schimbe identitatea și să evite deportarea. Ne este dificil în acest studiu să stabilim adevăratele proporții ale acestui fenomen.

Siguranța a raportat la 26 octombrie 1941 că reîntorcerea evreilor evacuați a nemulțumit profund populația creștină, care ocupase locuințele părăsite; cu atât mai mult, cu cât ei sperau că după explozia de la comandamentul militar se va produce o curățire radicală a evreilor și a teroriștilor”.

⁵¹ Raport al ambasadorului Franței (Vichy) în România către ministrul de Externe. 10 noiembrie 1941. Din: AnceI, *Documents*, III, nr. 229, p. 376.

⁵² *Procesul trădării*, p. 64-65.

⁵³ *Idem*, p. 289.

Siguranța și SSI au instigat populația împotriva evreilor, i-au prezentat ca periculoși pentru ordinea publică, pentru securitate și pentru consolidarea regimului românesc în Transnistria, în general, și în Odessa în special, și nu există nici o îndoială că rapoartele lor i-au influențat pe cei care luau hotărârile să curețe Odessa de evrei (vezi în continuare). În raportul amintit, s-a mai afirmat că propaganda evreiască continuă, și că „creștinii sunt amenințați că vor primi înzecit pedeapsa, când timpurile se vor schimba”. Într-adevăr, creștinii ruși mai erau încă rezervați față de regimul românesc, dar, raportul remarcă faptul că „totuși se observă multă bunăvoință la populația rusească, bucuroși că au scăpat de lepra evreiască”⁵⁴.

Și într-adevăr, din momentul când primăria s-a reorganizat și până la deportarea evreilor din oraș și chiar mult timp după aceea, primăria a fost invadată de scrisori anonime, de denunțuri și chiar de scrisori deschise și semnate despre evrei periculoși, despre evreii care și-au schimbat identitatea, despre evreii care au deținut funcții în timpul regimului sovietic, iar în perioada deportării din Odessa și după aceea, despre evreii care se ascund, care trăiesc sub o identitate împrumutată, despre evreii cu identitate falsă, etc⁵⁵.

Siguranța și poliția Odessei, în general, au considerat nu numai pe evrei ca un dușman care trebuie zdrobit, dar, imediat după masacru au stabilit că „mai sunt socotiți periculoși o serie de creștini căsătoriți cu evreice și care sunt camuflate de aceștia”. Siguranța a recomandat Guvernământului să întărească controlul pentru a-i descoperi pe evrei oriunde s-ar afla, să-i identifice, și să-i oblige pe portarii și pe administratorii de imobile din oraș să-i denunțe. Siguranța a propus ca atât controlul, cât și trierea populației să se facă cu mai multă strictețe, verificându-se podurile, pivnițele și tot felul de ascunzișuri pe care jidanii și în special partizanii le folosesc⁵⁶. O mare parte dintre evreii din Odessa nu s-au întors la casele lor, ci au fost duși de jandarmi în satul Slobodca din apropierea Odessei, în conformitate cu un ordin al lui Alexianu către Armata a IV-a, pentru ca să-i închidă într-un ghetto; Armata a IV-a a ales Slobodca să servească ca ghetto⁵⁷. Polițiști, jandarmi și soldați români și germani au început să-i alunge din case pe evreii din Odessa și să-i transfere, la Slobodca.

⁵⁴ Raportul nr. 213 al Siguranței, Comandamentul poliției Odessa, 25 octombrie 1941. Arhiva Odessa 2242-4 c-4, p. 78.

⁵⁵ Aceste scrisori și denunțuri sunt prea numeroase pentru a fi citate separat. Ele se găsesc în dosarele colecției 2242, opis 1: în special în dosarele din perioada noiembrie 1941 până în noiembrie 1942. Mulți dintre rușii „albi” (anticomuniștii) care au fugit în România sau au trăit în ilegalitate în timpul regimului sovietic, și-au dezvăluit identitatea și au cerut guvernatorului sau primăriei să le restituie averile – case, pământuri, fabrici etc.

⁵⁶ Vezi mai sus nota 54, p. 79.

⁵⁷ Raportul guvernatorului Alexianu către mareșalul Antonescu despre vizita sa la Odessa, 7 noiembrie 1941, Arhiva Odessa 2242-1-671, p. 120.

În prima perioadă au fost concentrați în ghetoul din sat circa 40.000 de evrei care au rămas aici zece zile, în condiții extrem de grele.

„Toată lumea – [cuprinzând și] paraliticii și schilozii, bolnavii contagioși, nebunii și lăuzele trebuiau să se prezinte la ghetoul din Slobodca. Unii au mers singuri, alții au fost conduși de rudele lor, alții au fost duși pe brațe. Foarte puțini oameni au avut fericirea să moară în patul lor. Chiar din prima zi petrecută în Slobodca, lumea și-a dat seama că în ghetou «nu-i de trăit». Era lipsă de case. Lumea se îngheșuia pe străzi. Bolnavii gemeau și se prăbușeau în zăpadă. Românii îi călcau pe cei căzuți sub copitele cailor. Plângeau copiii care înghețau. Se auzeau strigăte de groază și se cerea îndurare. Spre seara acestei prime zile, trupuri de oameni degerați zăceau pe străzi. Se auzeau țipetele celor goniți din Odessa în lagărele morții. Slobodca se transformare într-o cursă gigantică și n-aveai unde să te ascunzi.

Peste tot erau jandarmi și polițiști români”⁵⁸.

Gubernatorul Alexianu a vizitat Odessa între 3 și 5 noiembrie, și i-a trimis lui Antonescu un raport detaliat privind situația de acolo. În general, trebuie remarcat că, în afară de ședințele guvernului care au dezbătut situația din Odessa și despre „tratamentul” evreilor în masacrul de la Dalnic, spânzurările pe străzi și execuțiile „obișnuite” în întregul oraș nu au fost amintite în documentele oficiale românești, nici în cele ale Guvernământului și nici în cele ale primăriei (cu excepția scrisorii personale a primarului Pântea trimise Conducătorului). Din câte se știe, s-au depus eforturi pentru a nu lăsa dovezi în scris. Această încercare a eșuat, așa cum au eșuat încercările de a ascunde ordinele speciale, ordinul de „curățire a terenului” de evreii din Basarabia și Bucovina și ordinele de deportare. Alexianu a fost îngrozit de situația din ghetoul Slobodca, dar nu din grijă pentru evrei, ci din cauza pericolului izbucnirii unei epidemii care ar fi putut să se împrăștie în tot orașul. Trebuie amintit că în această perioadă au început să sosească știri despre epidemia de tifos din lagărele de pe Bug. Iată un fragment din raportul lui Alexianu care se referă la evrei; îl publicăm aici datorită importanței lui și pentru a putea înțelege motivele etapelor următoare ale tragediei evreilor din Odessa:

„Nu putem ascunde că în Odessa există încă un mare număr de evrei. Cred că, după spusele locuitorilor, mai bine de o treime din populația Odessei era formată din evrei.

Armata a IV-a, interpretând greșit o dispoziție a noastră, a hotărât ca toți evreii din Odessa să fie scoși din oraș și duși în sate, fără însă să fie mijloace suficiente pentru transport, fără să fie organizat [operațiunea] în Nord [Transnistria] și fără a lua nici o măsură de protecție.

⁵⁸ Ehrenburg, p. 97-98. Cu privire la condițiile din ghetoul Odessa, vezi și memoriile lui Starodinski, evreu originar din Odessa, deportat la 8 februarie în lagărul de la Domanevca. Starodinski, *Ghetoul Odessa*, p. 20-35.

Parte din evrei au fost scoși din Odessa, duși până la Dalnic și lăsați acolo, de unde, cum era firesc, s-au întors în Odessa⁵⁹, iar o parte dintre ei au fost băgați în ghetou, împreună cu femei, bărbați, copii și bolnavi, de așa fel că o promiscuitate și o stare de infecție amenința să izbească întreg orașul.

De acord cu Dl. General Macici, am hotărât ca pentru moment să rămână în ghetou numai bărbații de la 18-50, iar femeile, copiii și bătrânii să fie lăsați în locuințele lor, cu însărcinarea de a îngriji de hrana celor din ghetou, cari sunt puși la muncă și la diferite întreprinderi. În timpul cât ei [evreii] au fost scoși din Odessa, populația rămasă în oraș a intrat în casele lor și a început să jefuiască... Am luat măsuri contra jafului. Dacă averea evreilor se va confisca ea trebuie să aparțină Statului, nu jefuitorilor.

În privința soluției privitoare la evreii din Odessa, ca și la cei din Transnistria [în general] voi prezenta dvs. un raport în care voi arăta întreaga organizare care trebuie dată problemei evreiești din Transnistria⁶⁰.

Raportul confirmă cu claritate că ordinul de a-i îngrămădi pe evrei în ghetou a fost dat de guvernatorul Alexianu, că după părerea lui armata a eșuat în îndeplinirea ordinului, și că generalul Macici a fost implicat în toate hotărârile referitoare la evreii din Odessa. Din cauza lipsei de uniformitate și din cauza lipsei de coordonare între ordinele lui Alexianu și ordinele armatei, date și anulate apoi parțial, ordinele separate primite de polițiști și de jandarmi; și în cele din urmă intervenția parțială a primăriei, din toate aceste motive evreii din Odessa au fost concentrați de câteva ori în ghetouri improvizate în interiorul orașului și în afara lui (în satul Slobodca și la Dalnic); și din aceeași cauză vecinii au jefuit în câteva valuri casele evreilor, bărbații au fost despărțiți de familiile lor, iar tinerii au fost închiși separat și scoși la muncă în oraș și în afara lui, până ce Antonescu a hotărât deportarea tuturor din oraș.

În primele zece zile au murit în ghetou sute sau poate mii, în special din cauza frigului și din cauza faptului că spațiul era prea strâmt ca să cuprindă 40.000-45.000 de evrei. Temperaturile au coborât în mod brusc, s-au dezlănțuit furtuni de zăpadă, și gerul a ucis mulți evrei care înoptau pe străzi. Numai puțini dintre evrei au fost adăpostiți în case. La 3 noiembrie, zece zile după ce au fost închiși în ghetoul Slobodca, s-a permis femeilor, copiilor și bătrânilor să se întoarcă în casele lor, iar bărbații au fost transferați la închisoarea orașenească, așa cum a ordonat Alexianu. La 7 noiembrie a început vânătoarea după bărbații care n-au fost transferați la închisoare și se ascundeau în oraș. Și într-adevăr, mulți au încercat să se ascundă, să falsifice actele de identitate, să ceară ajutorul unor prieteni ruși, dar se pare că majoritatea au fost predați de către denunțatori.

⁵⁹ Este vorba de acea parte din convoiul deportaților pe care Pântea a reușit s-o înapoieze la Odessa, precum și de cei care au reușit să se eschiveze de la deportarea la Dalnic.

⁶⁰ Raportul lui Alexianu din 7 noiembrie (vezi mai sus nota 57), p. 122-12 b.

Atitudinea populației locale din Odessa față de evrei nu a fost unitară. Antisemitismul a existat înainte de venirea românilor, dar aceștia s-au străduit să-l încurajeze, să-l răspândească și s-au mândrit cu el. Ziarele în limba rusă care au început să apară prin grija Guvernământului Transnistriei îi acuzau pe evrei de răspundere pentru acțiunile de sabotaj reale și imaginare. Nu toți s-au lăsat influențați de instigarea antisemită, și se poate afirma, la modul general, că ura împotriva evreilor a fost mai puțin vizibilă în cercurile intelectuale. Dar la Odessa, spre deosebire de alte orașe din Transnistria, a existat dintotdeauna o lume interlopă de mari dimensiuni, în port și în oraș, care era gata să-i vândă pe evrei, să-i jefuiască și chiar să-iucidă, atât din motive antisemite sau fără nici un temei ideologic, numai pentru profit. Acestora li s-au alăturat cu repeziciune colaboraționiștii ruși ai noului regim, dușmani ai evreilor, anticomuniști încă de pe vremea războiului civil, care s-au ascuns în perioada regimului sovietic și acum au ridicat capul. Poliția locală, ruso-ucraineană, organizată de regimul de ocupație românesc, s-a alăturat și ea la marea vânatoare. Toate acestea, împreună, au făcut ca viața evreilor să nu mai aibă nici o valoare, încă înainte de deportarea lor în lagărele morții.

Antonescu și evreii din Odessa

La 11 noiembrie 1941 a intrat în vigoare ordonanța nr. 23, care a transformat Transnistria într-o mare colonie penală pentru evrei și, pe toți evreii, localnici sau deportați, în sclavi ai statului român.

Evreii din Odessa au devenit și ei, conform acestei ordonanțe, oaspeți temporari în oraș. Închiderea lor în ghetouri și lagăre devenise acum doar problemă de planificare, și planificarea cerea date. În ciuda masacrului, Alexianu era convins că în oraș au rămas prea mulți evrei, și a cerut organizarea unui recensământ. Recensământul a fost realizat de către poliția din Odessa, și se pare că a constituit una din primele ei misiuni. După rezultatele obținute, trăiau în Odessa 35.000 de evrei. Aceste date nu l-au satisfăcut pe Alexianu, care a ordonat organizarea unui al doilea recensământ:

„Această statistică fiind făcută pe bază de declarații individuale nu ni s-a părut destul de serioasă și atunci am luat măsura să se facă o a doua statistică de către Primăria Municipiului Odessa, prin îngrijitori de imobile... [Ei] au trebuit să declare pe toți evreii care locuiesc în imobile. După această statistică, care nu era încă complet încheiată, numărul total al evreilor în Odessa este de aproximativ 100.000”⁶¹.

⁶¹ Raportul guvernatorului Alexianu către Antonescu cu privire la situația din Transnistria, Tiraspol, 11 decembrie 1941. Arhiva Odessa 2242-1-677, p. 197.

Într-adevăr, în ziua ocupării orașului de armată română, trăiau în Odessa peste o sută de mii de evrei, dar atunci când Alexianu a spus aceste cuvinte rămăseseră în oraș circa patruzeci de mii, după ce zeci de mii au fost masacrați sau au fost deportați. La 13 noiembrie a avut loc la București o ședință a guvernului, prezidată de Ion Antonescu, la care s-a discutat, printre altele, despre masacrul din oraș și despre soarta evreilor lui⁶².

În ședință a ieșit în evidență senzația că România va rămâne în Transnistria un timp nelimitat, și că trebuie să se pregătească în mod corespunzător. Alexianu s-a lăudat în fața lui Antonescu cu succesul instaurării administrației românești în întreaga Transnistrie într-un timp atât de scurt. „Am reușit, accentua el, ca în trei luni de zile, cu mijloace reduse să instaurăm administrația, care funcționează în condițiile cele mai bune. Avem 13 județe cu 13 noi prefecți și 64 de raioane, în care se trimit câte un pretor din țară. Administrația lucrează în cele mai bune condiții”, conchidea Alexianu. Chiar și dr. Innen, consilierul german care venise să îndrume cum trebuie înființată administrația pe un teritoriu cucerit, după exemplul administrației germane în țările baltice, i-a spus după o cercetare de două zile că nu are ce să-l sfătuiască „pentru că s-a făcut tot ceea ce se putea face”⁶³.

Lipsa de claritate cu privire la competențe la Odessa, așa cum și-au găsit expresia în acțiunile de lichidare din oraș, l-au determinat pe Antonescu să definească rolul armatei în întreaga Transnistrie: „rolul armatei este unul de menținere a securității. Rolul d-lui Alexianu este politic, economic și administrativ” și armata nu are nimic de zis în această chestiune. Antonescu l-a

⁶² La ședință au participat: Mihai Antonescu ministrul de Interne Dumitru Popescu; ministrul de Finanțe, generalul Nicolae Stoenu; profesorul Petre Tomescu, fost membru al senatului din partea Partidului Național Liberal și atunci ministrul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale; profesorul Alexianu, guvernatorul Transnistriei; profesorul Enric Oteteleșianu, ministrul Culturii și Cultelor; dr. Ovidiu Vlădescu secretarul general al Președinției Consiliului de Miniștri și fost membru al Partidului Național Liberal; profesorul Constantin Bușilă, dintre fruntașii rețelei financiare a Partidului Liberal și acum ministrul Lucrărilor Publice și Transporturilor; generalul în retragere Ion Sichițiu, care în anii treizeci a fost membru al Comitetului executiv al Partidului Național Țărănesc și pe atunci ministrul Agriculturii; Mircea Vulcănescu, unul dintre cei mai remarcabili intelectuali ai anilor treizeci, cunoscut specialist financiar, și pe atunci adjunct al ministrului Finanțelor. Au mai participat la această ședință guvernatorii Basarabiei și Bucovinei. Stenograma ședinței guvernului din 13 noiembrie 1941 se află în Arhiva Ministerului de Interne, dosarul 40010, vol. 78, p. 221-222. USHMM/RG 25004 M. Romanian Information Service, reel 33. Vezi și fragmente din stenograms acestei ședințe cu privire la Odessa și Transnistria. *Idem*. Vol. 24, p. 25.

⁶³ Vezi stenograma amintită mai sus. *Idem*. Chestiunea instaurării administrației românești pe tot teritoriul Transnistriei, așa cum i s-a raportat lui Antonescu în această ședință, este importantă, deoarece atât Alexianu, cât și Antonescu au susținut la anchetă și la procesul lor din anul 1946 că administrația românească nu s-a extins pe tot teritoriul Transnistriei, și mai ales nu peste județele Golta și Berezovca, până în luna februarie 1942, și că tot ce s-a întâmplat acolo a fost opera germanilor (vezi în continuare).

numit pe generalul Dăscălescu drept omul de legătură între Alexianu și armată, autorizându-l să dea ordine armatei din Transnistria. În ceea ce privește Odessa, Antonescu a clarificat fără echivoc că Divizia nr. 10 „este un organ la dispoziția administrației”, adică la dispoziția lui Alexianu⁶⁴. În tot ce-i privește pe evrei, atât armata, cât și Alexianu au continuat să primească ordine direct de la Antonescu, iar Divizia a 10-a a primit ordine și de la Marele Stat Major din București. Antonescu s-a interesat dacă ordinul său de represalii contra evreilor din Odessa a fost îndeplinit în întregime, ca și cum ar fi fost vorba de pedepsirea unor elevi pentru încălcarea disciplinei și nu despre un masacru în masă.

„Antonescu: Cu evreii din Odessa ceea ce s-a întâmplat, s-a întâmplat: dar de acum înainte să se pună în regulă. Represiunea a fost destul de severă?

Alexianu: A fost, domnule Mareșal.

Antonescu: Ce înțelegi prin [cuvintele] «destul de sever»? Dvs. sunteți cam miloși cu alții, nu cu neamul românesc.

Alexianu: A fost foarte severă, domnule Mareșal.

Antonescu: Am spus să se împuște 200 evrei pentru fiecare mort și 100 evrei pentru fiecare rănit. S-a făcut așa?

Alexianu: Au fost și împușcați și spânzurați pe străzile Odessei.

Antonescu: Să faceți așa, pentru că răspund în fața țării și a istoriei. Să vină evreii din America să mă tragă la răspundere!

Evreii nu trebuie menajați, pentru că dacă ar putea, nici ei nu ne-ar menaja pe noi – nici pe mine, nici pe d-ta, nici pe dumnealor... De aceea nu-i las eu pe evrei. Să nu credeți că ei n-au să se răzbune atunci când vor avea posibilitatea. Dar ca să n-aibă cine să se răzbune *termin eu cu ei mai înainte*. Și aceasta n-o fac pentru mine personal, ci pentru populația acestei țări. În privința capturilor de război...⁶⁵.

După publicarea Ordonanței nr. 23 și după ședința guvernului din 13 noiembrie, a devenit clar că ghetoul nu poate constitui o soluție pe termen lung. Concentrarea evreilor în ghetoul Slobodca a continuat, dar în paralel evreii au fost duși și în satul Dalnic, și chiar în oraș s-au creat câteva concentrări de evrei, înainte ca aceștia să fie deportați.

Perioada concentrării din nou și în timpul așteptării s-a aflat sub semnul unui val de sinucideri, în special în rândurile intelectualității evreiești. Sinuciderile s-au produs în general înainte de a fi constrânși să-și părăsească locuințele, dar mulți s-au sinucis și în ghetou.

⁶⁴ *Idem*, vol. 24, p. 43 (= vol. 78, p. 224).

⁶⁵ *Idem*, p. 43-44 (224-225), (sublinierea mea, J.A.). În această ședință s-a dezbătut pe scurt problema colonizării în Transnistria a românilor răspândiți pe teritoriile Rusiei și Ucrainei.

Un refugiat rus din Odessa, care a fugit în Statele Unite, a descris astfel situația: „În noiembrie s-a anunțat înființarea ghetourilor. Atunci au început sinuciderile: doctori, avocați, profesori s-au sinucis prin înecare sau spânzurare, lăsând scrisori scurte și tragice. Unii au înnebunit. Cei deportați în ghetouri păseau ca într-o procesiune funerară de la casele lor către noile lor domiciliu”⁶⁶. Deși nu s-a făcut nici o înregistrare, se poate stabili că zeci de evrei au murit zilnic, iar în ajunul deportării numărul lor s-a ridicat la sute. În ghetoul de la Slobodka a fost înființat un spital care a fost inundat de muribunzi.

„Eșalonul special” al SSI la Odessa

La 23 octombrie 1941, câteva ore după explozia de la Comandamentul român din oraș, s-a primit la Cabinetul militar al lui Antonescu o telegramă de la „eșalonul special” al serviciului special de informații, anunțându-l despre catastrofă. Acesta constituia o sursă de informație independentă, care nu era subordonată armatei sau poliției, ci Președinției Consiliului de Miniștri, un fel de „super-serviciu”, care-i permitea Conducătorului să știe ce se petrecea în cadrul armatei și în rândurile opoziției.

„Eșalonul special” al SSI (Eșalonul I operativ SSI) a fost înființat la începutul lui iunie 1941 (vezi capitolul despre pogromul de la Iași) de către șeful serviciului, Eugen Cristescu, care l-a și comandat la început, fiind constituit din militari și civili, probabil după modelul lui Einsatzgruppe. Cristescu a fost primul comandant, adjunctul său a fost locotenent-colonelul Mihail Ion Lisievici, și printre șefi se numărau locotenent-colonelul Vasile Palius-Ionescu, născut în Basarabia, căpitanul de jandarmerie Curelaru, locotenentul în rezervă Gheorghe Cristescu (fratele lui Eugen) și un polițist, Grigore Petrovici-Guță, nepotul lui Eugen Cristescu. Membrii „eșalonului special” au fost implicați în planificarea pogromului de la Iași și au participat în mod activ la campania de exterminare din Basarabia. Mulți dintre ei purtau uniforme de ofițeri, deși ei nu erau ofițeri ai armatei. SSI în general și „eșalonul special” în particular au colaborat cu serviciul secret al armatei germane – Abwehr, cu serviciul de securitate nazist SD, cu Legația germană din București și cu trimișii speciali ale serviciilor de securitate germane din capitala României, Herman von Ritgen, și Gustav Richter, trimisul lui Eichmann și consilier în problemele evreiești în România, care într-o anumită perioadă a servit și de consilier în problemele poliției.

După trecerea Nistrului, Cristescu, Petrovici-Guță și alții s-au întors la București și, în fruntea eșalonului a fost numit Lisievici; după el a primit comanda Palius-Ionescu, care între timp a fost ridicat la gradul de colonel. O parte din eșalon

⁶⁶ Citat de Dallin, în *Odessa*, p. 311-312.

a fost atașat Armatei a IV-a și a acționat în cadrul ei pe toate teritoriile ucrainiene cucerite de către români, până la Rostov (vezi în continuare)⁶⁷.

„Eșalonul special” a acționat împreună cu alți factori de informații ai armatei, poliției și jandarmeriei: „Biroul doi” din Marele Stat Major (și din Cabinetul de război), serviciul de contrainformații, Siguranța din Comandamentul poliției și jandarmeriei în Transnistria și în România. Agenți și reprezentanți ai SSI au însoțit diviziile românești care au luptat în Crimeea. Spre deosebire de alte organe de contrainformații, SSI a reușit să dosească majoritatea ordinelor secrete pe care le-a primit de la Conducător, precum și rapoartele privind executarea ordinelor sau despre metodele de acțiune și despre lichidări. Asemenea documente aproape că nici n-au fost prezentate la procesele împotriva criminalilor de război români. După deschiderea arhivelor din fosta Uniune Sovietică, s-au găsit numeroase documente ale SSI, care cuprindeau rapoarte pe care acest organ le-a trimis Cabinetului militar al lui Antonescu. Parte din dosarele cabinetului militar – documente referitoare la conducerea războiului împotriva Uniunii Sovietice, și documente referitoare la Basarabia și Bucovina – au fost confiscate de armata sovietică de ocupație și au fost transferate la Moscova și la Chișinău. Alte documente (îndeosebi cele referitoare la relațiile dintre Antonescu și Hitler și la conducătorii Reichului în general) au fost scoase din dosare și au dispărut până în zilele noastre în arhiva Kremlinului și în arhiva NKVD.

După afirmațiile lui Cristescu, în timpul asediului Odessei au fost chemați, el și inspectorul general al jandarmeriei, generalul Vasiliu, la trenul special al Conducătorului, la Tighina, care purta numele de cod *Patria*, tren în care în două dintre vagoane se afla Marele Cartier General. Cristescu a mărturisit la proces: „și mi-a ordonat mie să organizez un serviciu de informații în Transnistria, pentru apărarea spatelui frontului și pentru semnalarea informațiilor mai importante din această regiune”. Totodată, generalul Vasiliu a primit ordin să organizeze serviciul de jandarmerie în Transnistria⁶⁸.

Generalul Vasiliu, care ulterior (în ianuarie 1942) a fost numit secretar de stat la interne, a fost cel care, în ajunul invadării Uniunii Sovietice, a citit în fața ofițerilor de jandarmerie ordinul secret de „curățire a terenului” în Basarabia și Bucovina – numele codificat pentru exterminarea evreilor, comuniștilor și simpatizanților regimului sovietic. Un ordin cu conținut asemănător, care s-a bazat pe ordinul de „curățire a terenului”, stabilea, la începutul lui septembrie, sarcinile SSI în Transnistria și natura colaborării sale cu poliția, cu poliția ucraineană și cu

⁶⁷ Depoziția lui Victor Ionescu, director adjunct în Ministerul de Război, la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, 31 august 1945, București, Arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010. vol. 9, p. 117-118.

⁶⁸ Stenograma interogatoriului lui Eugen Cristescu. Nedată [august 1945]. *Idem*, p. 5.

jandarmeria. SSI trebuia „să contribuie prin organele sale la organizarea serviciului de ordine și siguranță în Transnistria”, acționând „potrivit cu planul său de activitate” – despre care nu știm nimic – „și în spiritul instrucțiunilor Conducătorului Statului”⁶⁹, formulare care vine să accentueze existența unor ordine verbale date de Antonescu lui Cristescu, în ajunul invadării Uniunii Sovietice.

În afară de ordinul direct pe care l-a primit, s-a cerut SSI-ului să acționeze potrivit cu două instrucțiuni în scris, date de Antonescu la Cabinetul de război în 19 august 1941 – instrucțiuni privind administrarea regiunii Transnistria și instrucțiuni temporare privind activitatea jandarmeriei Transnistria⁷⁰. SSI-ul din Transnistria a primit ordin să colaboreze cu Inspectoratul jandarmeriei, cu comandamentul poliției din Odessa și cu comandamentele diverselor divizii care operau pe teren. Operațiile de contraspionaj au fost conduse de o rezidență specială a serviciului la Tiraspol, care s-a mutat mai târziu, împreună cu guvernatorul, la Odessa. Rezidența a trimis agenți în diverse locuri din Transnistria „pentru a colabora direct cu comandantul legiunii jandarmilor și cu prefectul”. Ordinul care definea obiectivele SSI în Transnistria amintea în mod explicit „curățirea terenului” și combaterea organizației paralele sovietice, NKVD⁷¹.

Al doilea ordin secret emis în septembrie 1941, înainte de cucerirea Odesei, clarifica funcțiile jandarmeriei în Transnistria în comparație cu misiunile SSI-ului. În ordin se accentua că, întrucât Odessa a constituit în mod permanent un centru comunist important, de unde au fost conduse acțiunile subversive împotriva statului român, se cerea odată cu cucerirea ei, luarea de măsuri speciale. Imediat după ocupație, Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria a primit ordin să trimită un batalion de 600 de jandarmi și două companii de polițiști, la care s-au adăugat agenți din „eșalonul special”:

„SSI va deplasa un grup din 40 elemente pregătite, ofițeri și agenți speciali, cunoscători ai limbii ruse și un număr suficient de călăuze, sub comanda unui ofițer superior”.

În vederea acestei situații, SSI a studiat din timp modalitatea cercetării amănunțite a orașului Odessa, împărțindu-l în sectoare, întocmindu-se și un plan de

⁶⁹ Inspectoratul General al Jandarmeriei, dispoziții către SSI cu privire la păstrarea ordinii și securității în Transnistria, nedatată [septembrie 1941]. Arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010, vol. 9, p. 157. USHMM/RG 25004 M, reel 31. Trebuie remarcat că ordinul amintit cu privire la sarcinile SSI a fost păstrat în dosarul jandarmeriei, care și ea a primit o copie, și nu provine din arhiva respectivă a SSI – care a dispărut.

⁷⁰ „Instrucțiuni pentru administrarea provinciei Transnistria” și „Instrucțiuni provizorii pentru funcționarea Inspectoratului de jandarmi Transnistria”, 19 august 1941, Arhiva Centrală de Stat, nr. 1, din Moscova (Ossoli), colecția 492, opis 1, dosar 5, p. 437-441, Zentralni Gosudarstveni Arhiv No 1, Moscva (în continuare, *Arhiva Specială din Moscova*).

⁷¹ Instrucțiuni pentru SSI (vezi mai sus nota 69).

detaliu, pe baza informațiilor deja stabilite asupra diferitelor instituții, întreprinderi de stat și particulare, precum și a persoanelor suspecte ce trebuiesc verificate.

Prima operație: curățirea terenului

„Curățirea terenului se va face prin echipe mixte compuse din agenți SSI și jandarmi, cu concursul armatei. Operațiunea de căutare și ridicare a elementelor suspecte se va continua de către echipele mixte cât va fi nevoie. Se va stabili cu organele de poliție germană, precizându-se de comun acord misiunile fiecăruia. Se vor înființa centre de verificare la circ. polițienești, cercetare și triere a suspectilor conform împărțirii administrative existente pe raioane.

De asemenea, se vor înființa în afara orașului lagăre – în cazul în care nu vor fi găsite închisori – în care vor fi trimise elementele suspecte”⁷².

Centrul de anchetare al „eșalonului special” din Odessa a devenit un centru de tortură și lichidări, unde au fost anchetați, torturați și împușcați mii de oameni⁷³. Trimișii eșalonului pe front au anchetat, au torturat și au lichidat prizonieri, mulți dintre ei evrei, pentru a aduna informații, iar pe întreg teritoriul Transnistriei au anchetat, au torturat și au lichidat pe oricine au inclus după părerea lor în categoriile de partizani, comuniști, subversivi, simpatizanți ai regimului sovietic etc. Ca rezultat al colaborării cu serviciul de spionaj al armatei germane, Abwehr, Cristescu a primit la 17 februarie 1947 o scrisoare de mulțumire și apreciere din partea amiralului Canaris⁷⁴. „Eșalonul special” a înființat rezidențe la Simferopol, Krivoirog, Rostov și în alte locuri de pe teritoriul ocupat din afara Transnistriei. În noiembrie 1941, structura generală a SSI a fost modificată după exemplul Abwehrului, în conformitate cu o schemă adusă de ofițerul german de legătură, maiorul Stransky, care primea, în mod discret, o retribuție lunară din partea SSI-ului⁷⁵.

Colaborarea cu serviciul de siguranță nazist, SD, s-a realizat atât în mod direct, cât și prin intermediul reprezentanților săi la București, von Ritgen, Richter și chiar Radu Lecca, care deținea atunci o funcție înaltă la Siguranță și păstra încă relații strânse cu trimișii lui Himmler și cu Gestapoul. S-au creat legături profesionale și relații sociale între Cristescu și Killinger (ambasadorul), Richter,

⁷² Inspectoratul general al jandarmeriei, Ordinul de înființare a centrului de contraspionaj în Transnistria, fără dată (septembrie 1941). Arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010, vol. 9, p. 160; (sublinierea mea, J.A.). Și acest ordin provine de la Inspectoratul jandarmeriei și nu din arhiva SSI.

⁷³ Ordinul de arestare a conducătorilor regimului Antonescu, inclusiv Cristescu. București, aprilie 1946, din dosarul anchetării lui Eugen Cristescu. Arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010, vol. 49, p. 142.

⁷⁴ *Idem*, p. 143. Rödel și Stransky și-au înființat centrul în clădirea fostei Ambasade poloneze la București, pe Aleea Alexandru nr. 23.

⁷⁵ Notă cu privire la cercetarea activității și bugetului SSI de către Ministerul de Interne, 30 septembrie 1944, arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010, vol. 9, p. 153.

Ritgen și Radu Lecca; ei obișnuiau să petreacă împreună și să facă schimb de păreri și aprecieri asupra situației. Se poate dovedi că aprecierile și părerile lui Cristescu – așa cum le-a exprimat în ședințele restrânse ale Consiliului de Ordine (vezi capitolul despre regimul Antonescu) la care participau numai Antonescu, generalul Vasiliu, Cristescu și generalul Pantazi, în legătură cu mijloacele brutale de reprimore – l-au influențat pe Antonescu în adoptarea unor măsuri dure antievreiești⁷⁶.

Printre altele, în cadrul Consiliului de Ordine au fost dezbătute problemele deportării evreilor⁷⁷.

SSI a colaborat cu Abwehr și SD în domeniile stabilite dinainte până la un anumit punct atâta timp cât această colaborare servea interesele românești, așa cum Antonescu și adjunctul său le-au definit. Lupta împotriva evreilor și comuniștilor făcea parte din aceste interese, și în acest domeniu colaborarea era totală. Războiul purtat de SSI împotriva agenților diferitelor organe ale regimului sovietic, militare și civile, a fost un război murdar, în care n-au fost respectate aproape nici un fel de legi internaționale cu privire la purtarea războiului, în care totul era permis – și într-adevăr, totul a fost făcut. Dar și regimul și armata sovietică n-au respectat nici un fel de convenții internaționale, lichidând mii de cetățeni nevinovați și, înainte de retragerea din Basarabia și Bucovina, au transferat cu forța spre răsărit zeci de mii de oameni și au deportat pe întinderile Siberiei pe cei pe care i-au definit drept dușmani, împreună cu familiile lor; au împușcat prizonieri de război și au dus o politică de deznaționalizare a elementului român în scurtul timp în care au stăpânit două provincii românești. Evreii s-au găsit prinși, fără voia lor, în mijlocul acestei lupte și au fost identificați de către serviciile de informații și spionaj românești ca o parte a regimului sovietic și ca agenții lui loiali.

Activitatea SSI la Odessa și Transnistria s-a caracterizat prin identificarea generală și automată a tuturor evreilor ucraineni drept comuniști, agenți activi sau potențiali ai regimului, ideologiei și armatei sovietice, un pericol permanent care trebuia eradicat din timp; de aici concluzia că totul este permis contra lor. Al doilea aspect important al activității SSI l-a constituit marea influență pe care aprecierile sale le-a avut asupra lui Antonescu în ceea ce privește pericolul iminent care pândește orașul din partea populației evreiești, în cazul unei debarcări sovietice de pe mare.

Deci, SSI a acționat într-adevăr în conformitate cu concepțiile și sentimentele profund antisemite ale Conducătorului, cunoscute de toată lumea, dar

⁷⁶ Dosarul interogatoriului lui Cristescu (vezi nota 68).

⁷⁷ Ministrul Transporturilor, Constantin Bușilă, a afirmat la procesul său că „problema în legătură cu deportările și evacuările populației se discutau într-un consiliu restrâns” și nu în ședințele guvernului. Și ministrul Sănătății, Petre Tomescu, a făcut aceeași afirmație. Vezi *Procesul trădării*, p. 135-141.

activitatea și aprecierile sale au intensificat și mai mult halucinațiile antisemite ale dictatorului – care au devenit excesive și din cauza pierderilor de la Odessa – împingându-l ca, în atmosfera care s-a creat în primele luni de război, când se părea că victoria este apropiată și că totul este permis împotriva evreilor, să decidă deportarea și exterminarea tuturor celor 40.000 de evrei din Odessa, care rămăseseră în viață după deportarea pe jos a aproximativ 30.000 și exterminarea altor circa 30.000 de către soldații săi.

Cristescu a relatat la ancheta sa, în anul 1946, că misiunea „rezidenței” SSI din Odessa era de a avertiza contra unor acțiuni și persoane care periclitau siguranța armatei române. „Rezidența” de la Odessa a pregătit și aprecieri privind starea de spirit generală a populației și despre structura societății sovietice, și a strâns informații despre delictе comise de personalul administrației române în Transnistria. Armata, spunea Cristescu, „desigur în conformitate cu ordinele ce le primise”, a executat o acțiune de represalii și a ucis 25-26 de mii de evrei, în afară „de execuțiile făcute mai târziu, când populația evreiască a fost scoasă din Odessa și predată germanilor”⁷⁸.

Micile acțiuni de lichidare conduse de agenții SSI cu sprijinul armatei sau în mod independent au fost reliefate în rapoartele lui Cristescu și ale șefului eșalonului special. Alături de acest eșalon, în Odessa a acționat și o unitate specială a Marelui Stat Major. Despre faptele acestea se știe foarte puțin și ea nu a fost în nici un fel amintită la procesele criminalilor de război, au fost menționate numai de două ori: o dată de către Cristescu însuși, într-un memoriu prezentat în apărarea sa după ce a fost condamnat la moarte, și altă dată de către unul din adjuncții ministrului Apărării, Victor Ionescu. Ionescu a depus mărturie la ancheta sa că exterminările de la Odessa au fost făcute de către una din rezidențele SSI, camuflată sub numele de Secția de poliție militară sub comanda colonelului Perju, omul de încredere al lui Cristescu. Perju a acționat, după afirmațiile martorului, conform unor ordine personale ale lui Cristescu și ale locotenent-colonelului Traian Borcescu, șeful secției de contraspionaj a SSI⁷⁹. Această secție se ocupa nu numai cu urmărirea partizanilor și a suspectilor, ci și cu lichidarea lor. Cristescu a susținut în memoriile prezentate tribunalului, scrise cu mâna lui, că Victor Ionescu nu a știut de cele ce se întâmplau la Odessa, întrucât el nu avea nici o competență în afară de București, și de aceea el s-a bazat numai pe zvonuri. Fără să știe că Ionescu n-a amintit niciodată despre ghetou, Cristescu scria:

⁷⁸ Vezi nota 68.

⁷⁹ Depoziția lui Victor Ionescu, p. 5. După afirmațiile altui martor, însuși Victor Ionescu, om al Siguranței în trecut, a fost șef de secție în departamentul lui Borcescu și un om foarte activ... un om care-și îndeplinea misiunea cu fanatism, neținând seama de nimeni și de nimic și fără ca ceva să-l îngreiească”; vezi depoziție sub jurământ a avocatului Florin Begnescu, din SSI, 22 august 1945. Arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010, vol. 9, p. 112.

„SSI nu a avut nici o legătură cu ghetourile... La celelalte *acțiuni de verificare* (sublinierea mea, J.A.) a suspecților din Transnistria SSI nu a participat, având numai 200 agenți de la Prut la Nicolaev, ci au participat jandarmi, Poliția și agenți secreți ai *Poliției de Campanie* a Marelui Stat Major care a operat tot timpul în spatele Frontului și de care Actul de Acuzare nu se ocupă (sublinierea în original)⁸⁰.

Cristescu încerca să spună prin aceasta că execuțiile de evrei și neevrei nu au fost făcute de către oamenii săi ci de către alții, și cu această ocazie a amintit despre rolul important al Poliției de Campanie a Marelui Stat Major, fiind indignat că acest organ nici n-a fost amintit în actul de acuzare și la proces. După cum am arătat, despre această unitate nu știm nimic; cu toate astea, se știe că agenți ai SSI obișnuiau să denumească lichidările executate de ei drept „transformare a suspecților în îngerași”⁸¹. Și într-adevăr, partizani și mulți suspecți, și în special evreii din rândurile lor au fost întotdeauna transformați în îngerași. Nu se cunoaște nici un caz al unui evreu arestat la Odessa de către rezidența SSI și care să fi fost apoi eliberat. O altă metodă de notare a lichidării o constituia consemnarea în dosarul de anchetă cu privire la necesitatea „desăvârșirii cercetării” sau transferarea pentru „cercetări definitive”, care însemnau execuția. Aceste lichidări nu au fost raportate în scris ci verbal⁸². Aceste subtilități de raportare au fost folosite numai în cazul suspecților și partizanilor care nu erau evrei.

După cum am arătat, rapoartele SSI cu privire la situația din Odessa care au fost puse pe biroul lui Antonescu îi defineau pe evrei, încă înainte de cucerirea orașului, drept dușmani înverșunați și inveterați ai statului român și ai armatei sale, care-i împing pe soldații sovietici să lupte până la capăt.

Într-un raport din 12 octombrie 1941 se nota că evreii îi omorau pe ofițerii români care cădeau prizonieri. Un tânăr ofițer român rănit ușor „a fost ucis cu un foc de revolver de către o agentă sanitară evreică a regimentului [sovietic]. Înainte de a-l omorî i-a strigat: *Îți voi face ceea ce pățesc ai noștri la voi*”⁸³.

Un alt raport, chiar din aceeași zi, care a fost înaintat Cabinetului militar al lui Antonescu, Marelui Stat Major, Marelui Cartier General, Armatei a IV-a și Abwehr-ului, sublinia „din sursă de încredere” că Odessa va fi apărată numai de locuitorii evrei din oraș, care s-au îmbrăcat în uniforme militare⁸⁴. Și în acest scop au fost ridicate baricade. A doua zi „eșalonul special” a raportat despre

⁸⁰ „Memoriu în apărare” de Eugen Cristescu. Arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010, vol. 4, p. 3119; (sublinierea mea, J.A.).

⁸¹ Depoziția lui Begnescu (vezi nota 79 de mai sus), p. 112.

⁸² Depoziția lui Traian Borcescu, comandant al Biroului 2 al SSI, cu privire la activitatea „grupului operativ” la Odessa, 24 septembrie 1945. Arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010, vol. 9, p. 122.

⁸³ Raport informativ nr. 1766 bis al „eșalonului special” nr. 1 al SSI, 12 octombrie 1941. Arhiva Specială din Moscova, 490-1-2, p. 40, (sublinierea în original).

⁸⁴ Raport informativ nr. 1810, 12 octombrie 1941, *Idem*, p. 39.

intensificarea ritmului de evacuare a forțelor sovietice din oraș, precum și zvonul că „toți șefii militari, evreii și artileria grea au fost evacuați din Odessa, orașul urmând a se preda în câteva zile”⁸⁵.

Alt raport sublinia că soldații sovietici îi urăsc și ei pe evrei, întrucât majoritatea au fost repartizați în unități din spatele frontului, care nu sunt trimise pe front, că ei se eschivează de la luptă și se concentrează îndeosebi în spitale, „ocupând funcțiuni administrative bine retribuite” (!) iar „medicii evrei eliberează conașionalilor lor certificate medicale despre boli fictive sau adevăruri despre invalidități inexistente”⁸⁶ – exact ceea ce Conducătorul dorea să audă și exact ceea ce și gândea despre evrei ca soldați.

După cucerirea Odesei, SSI a întocmit un memoriu special cu privire la „Curentul antisemit din Armata Roșie” în care făcea legătura între reorganizarea armatei roșii, în ceea ce privește disciplina și executarea de ordine și curentul antisemit care, după părerea memoriului, este în creștere în armata roșie „întrucât majoritatea cadrelor din aparatul politic și al unităților NKVD sunt compuse din evrei. Armata roșie este în întregime sub dominația lor”. Potrivit aceluiași raport, mareșalul Timošenko a reușit să-l convingă pe Stalin, înainte de izbucnirea războiului, să-i îndepărteze din armată pe comisarii politici evrei, în frunte cu L. Mehlis, dar în zadar, întrucât toți cei demiși au fost transferați în funcții de control ale NKVD și acum, după primele înfrângeri suferite de armata roșie, au revenit „comisarii politici evrei” în armată, s-au amestecat în operațiunile militare, și domină departamentul politic al armatei roșii. Raportul nota cel puțin 38 de nume de generali, colonei și politrucii evrei care domină armata roșie, și conchidea că această situație a provocat nemulțumire în rândurile armatei sovietice, pe fondul numeroaselor pierderi pe front în condițiile „eschivării elementului evreiesc de la front”, și când militari a căror identitate nu a fost definită au inițiat o operațiune secretă de „eliberare a armatei sovietice de sub influența comisarilor politici și a unităților NKVD”, cu alte cuvinte de sub influența evreiască. SSI-ul prevedea intensificarea curentului antisemit în cadrul armatei și populației, „curent care urmează să provoace multe surprize”⁸⁷.

După cucerirea Odesei, și odată cu începutul arestărilor masive executate de echipe comune ale SSI, armatei și jandarmeriei, Antonescu le-a acordat mână liberă să împuște pe oricine trezește vreo suspiciune, neavând importanță cine îl protejează⁸⁸. Antonescu a cerut chiar să se aducă la cunoștință ordinul său ofițerilor

⁸⁵ Raport informativ nr. 1819, 13 octombrie 1941, *Idem*, p. 66.

⁸⁶ Raport informativ (numărul și data nu sunt notate). *Idem*, 492-1-25, p. 45.

⁸⁷ Raport al SSI despre „Curentul antisemit în armata sovietică”, 3 februarie 1942. *Idem*, 492-1-3, p. 19-21.

⁸⁸ Directiva Cabinetului militar al Conducătorului către guvernatorul Alexianu, 19 noiembrie 1941. *Idem*, 492-1-5, p. 7. În cazul acesta era vorba de un fost ofițer sovietic (ucrainean) care s-a bucurat de

de legătură germani care au fost atașați pe lângă Guvernământul Transnistriei. SSI a împușcat „suspecți” și fără să aibă nevoie de un ordin în scris, pe temeiul ordinelor verbale pe care le-a primit și, în care era pomenit în mod explicit „curățirea terenului”. La 3 ianuarie 1942, Cristescu i-a raportat lui Antonescu și șefului Marelui Stat Major despre succesul trimisului său la Krivoirog, oraș și intersecție importantă de drumuri în sudul Ucrainei, aflat aproximativ la jumătatea distanței între Nikolaev și Dnepropetrovsk, care a descoperit și a arestat circa 300 de „teroriști”, în realitate militari sovietici lăsați de Soviete pe loc, pentru a executa acțiuni de sabotaj, așa cum a recunoscut și Cristescu în raportul său. O trecere în revistă a numelor oamenilor arestați din acest grup dovedește că majoritatea evreilor care au fost printre ei au fost împușcați după interogatoriu⁸⁹.

În unul din cazuri Cristescu i-a raportat lui Antonescu că a descoperit unități de partizani la Odessa cu peste 300 de luptători: „Ei au fost judecați și executați”⁹⁰. Spre deosebire de execuția după torturi a suspecților evrei, suspecți din Odessa de alte naționalități nu erau, în general, executați. Așa, de exemplu, în februarie 1942, când a crescut temerea de o acțiune de debarcare a armatei sovietice pe malurile Odessei, Armata a III-a a propus îndepărtarea din închisoarea din oraș a „1600 frunțași ai regimului comunist și elemente ale NKVD și transferarea lor în lagărul special care se va construi în acest scop în sudul Transnistriei la Vapniarca”⁹¹, Antonescu a aprobat propunerea. În acest caz, când n-a fost vorba de evrei, propunerea s-a mulțumit cu îndepărtarea și n-a cerut executarea. Serviciul Special de Informații a stat în fruntea războiului împotriva partizanilor sovietici care „au fost lăsați de Soviete cu misiuni de spionaj și terorism” și au acționat din catacombele orașului, așa cum se arată în raportul rezumativ al SSI în această problemă⁹². „Organele noastre din Odessa au venit în contact cu organele SS Germane în vederea executării unei acțiuni de gazare a catacombelor, pentru a forța pe partizanii din acestea, să se predea”⁹³. SSI a fost nevoit să recunoască faptul că partizanii se bucură de sprijinul unor cetățeni din toate straturile societății sovietice – profesori, funcționari superiori, medici, ingineri din rețeaua de căi ferate,

apărarea ofițerilor de legătură germani. SSI l-a considerat suspect și asta a fost suficient pentru a fi împușcat. În privința „suspecților” evrei nu s-au ivit nici un fel de probleme.

⁸⁹ Raport al lui Cristescu cu privire la activitatea trimisului SSI la Krivoirog. *Idem*, 492-1-3, p. 1-10. În raport apare lista militarilor arestați, cu notarea celor care au fost executați; alături de majoritatea numelor evreiești este notat „evreu – ulterior executat”.

⁹⁰ Telegrama nr. 721 din 25 ianuarie 1942, Cristescu către Antonescu. *Idem*, 492-1-5, p. 131.

⁹¹ Telegrama trimisă de Armata a III-a, către Cabinetul militar cu privire la 1600 de „frunțași” comuniști și membri ai NKVD din Odessa, 27 februarie 1942, și aprobarea lui Antonescu de a fi îndepărtați din Odessa la Vapniarca, 4 martie 1942. *Idem*, 492-1-17, p. 26-27.

⁹² Propuneri ale SSI de folosire a gazelor în catacombele din Odessa, Raport al Biroului 2 al Statului Major, 24 martie 1942. *Idem*, 492-1-5, p. 291.

⁹³ Raportul lui Cristescu către Antonescu, 25 februarie 1942. *Idem*, *Idem*, p. 195.

directori de întreprinderi, femei, foști militari și chiar preoți⁹⁴; dar, în majoritatea cazurilor, era evident efortul de a-l convinge pe Antonescu, că și la această acțiune împotriva armatei române participă evrei.

În iunie 1942, trei luni după terminarea deportării tuturor evreilor din Odessa, SSI-ul a raportat lui Antonescu că în afară de unitățile obișnuite de partizani, compuse din ruși, „s-au mai descoperit în aceste catacombe și grupuri de evrei partizani, bine înarmați, fugiți din Odessa cu ocazia deportării lor din ianuarie 1942”. Conform afirmațiilor SSI, ei trăiau separat de ruși, dar păstrau o strânsă legătură cu partizanii ruși, precum și cu prieteni și simpatizanți din Odessa⁹⁵. Acești teroriști evrei, afirmă SSI, circulă liber prin oraș, cu ajutorul oamenilor de legătură și cu acte false, și transmit informații și ordine „celorlalți” partizani, neevrei, care și ei se află în catacombe.

SSI a propus măsuri speciale pentru lichidarea partizanilor din catacombele din Odessa, care să fie luate în colaborare strânsă cu oamenii Serviciului⁹⁶. Propunerile SSI cuprindeau încarcerări masive în lagăre, confiscări de averi, blocarea ieșirilor și lichidarea fizică a partizanilor. Aceste propuneri au fost însușite în întregime de Marele Stat Major⁹⁷.

Propunerea SSI de a se folosi gaze otrăvitoare a fost respinsă de către germani și de către Antonescu de teama încălcării flagrante a convenției de la Geneva, care interzicea folosirea gazelor toxice. Pe raportul SSI în această problemă Antonescu a notat: „Nu se va întrebuița gaze toxice. Sunt destule în catacombe”⁹⁸. La 12 mai 1942 a început operațiunea de fumizare a catacombelor

⁹⁴ *Idem*, p. 194.

⁹⁵ Raport al SSI către Antonescu, 9 iunie 1942, *Idem*, p. 336.

⁹⁶ Notă a Cabinetului militar al lui Antonescu cuprinzând propuneri ale SSI, 30 iunie 1942. *Idem*, p. 334-339.

⁹⁷ Instrucțiuni ale Statului Major al Armatei a IV-a cu privire la „organizarea acțiunii de lichidare a partizanilor în județul Odessa”, 9 iulie 1941. *Idem*, p. 321-329; raport al SSI despre „activitatea subversivă și (activitatea) partizanilor în Transnistria și în celelalte teritorii cucerite în Uniunea Sovietică și inclusiv propuneri de luptă împotriva partizanilor și a sprijinitorilor lor, aprilie 1942, *Idem*, 492-1-17, p. 55-72.

⁹⁸ Cabinetul militar către SSI, 11 aprilie 1942. *Idem* 492-1-5, p. 240. Comandamentul suprem al Wehrmacht-ului (OKW) nu s-a împotrivit folosirii de grenade fumigene, dar a remarcat că nu va putea trimite trupe germane pentru a veni în ajutorul românilor (*Idem*, 292-293). Un specialist în gaze al armatei germane, căpitanul Fokla, care a sosit pentru a-i sfătui pe români, a avut rezerve față de propunerea SSI de a folosi gaze toxice (31 martie 1942. *Idem*, 492-1-5 p. 238). La anchetarea sa Cristescu a afirmat că armata și anumite elemente informative din Odessa au propus ca partizanii să fie lichidați prin folosirea gazelor. Wehrmacht-ul ar fi trimis drept consilier un colonel, și că germanii au fost cei care au recomandat folosirea gazelor; și „întrucât mi-am dat seama că o asemenea acțiune contravine principiilor de drept internațional asupra mijloacelor permise în război, am arătat colonelului german că nu pot consimți la o asemenea acțiune”. El ar fi obținut, după spusele sale, în acest scop aprobarea lui Mihai Antonescu. Cristescu a mințit, întrucât SSI-ul și el personal au propus

„după indicațiile date de către organele Serviciului Special de Informațiuni din Odessa”. În aceste acțiuni, agenți ai serviciului și soldați au fost răniți de minele explodate de către partizani⁹⁹.

Concomitent cu îngrijorarea conducerii politice și militare de la București privind pericolul rezistenței evreiești din Odessa, SSI a pregătit și aprecieri asupra situației, întemeiate pe așa-zise surse de încredere, cu privire la pericolul iudeo-comunist chiar în România. Într-un astfel de raport, din mai 1942, se arată că comitetul central al Partidului Comunist Român a început reorganizarea partidului, și în același timp a însărcinat „indivizi necunoscuți”, în mare parte intelectuali evrei, să înființeze o nouă mișcare, camuflată sub numele de „Frontul Patriotic Unit”. Ei, adică intelectualii evrei, vor fi noii conducători ai partidului care, la comanda Moscovei, „la momentul oportun va primi misiunea de a organiza diverse acte de terorism și sabotaj” în România¹⁰⁰. La Odessa însăși, SSI și trimișii secției a II-a a Marelui Stat Major avertizau în permanență despre pericolul evreiesc în oraș, despre influența pe care o au evreii asupra populației rusești în răspândirea de informații privind victorii ale armatei sovietice pe front (îndeosebi după contraatacul sovietic din fața Moscovei), despre o activitate evreiască clandestină, despre partizanii evrei etc.

Siguranța din București, cu toate că nu avea agenți proprii în unitățile armatei, i-a furnizat și ea lui Antonescu informații tendențioase despre o presupusă răzbunare sovietică pentru masacrul comis de armata română contra evreilor din Odessa. Într-un raport periodic bazat pe surse din rândul corpului diplomatic de la București, Direcția generală a poliției a comunicat că autoritățile sovietice au executat la Rostov pe Don 15.000 de prizonieri de război români „ca represalii pentru executarea unor evrei la Odessa de către autoritățile românești”¹⁰¹.

Într-o singură chestiune Siguranța a avut dreptate: informațiile despre masacrarea evreilor din Odessa s-au răspândit în rândurile corpului diplomatic. Așa cum am arătat, ambasadorul Franței la București a raportat Ministerului de Externe

folosirea gazelor toxice, în timp ce Ion Antonescu și specialistul german (cu grad de căpitan) s-au opus. Azcarrea nu a avut la dispoziție dosarele Cabinetului militar, care, după cum am arătat, erau atunci la Moscova. Documentele SSI în legătură cu acest subiect au dispărut. Vezi Arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010, vol. 9, dosarul anchetei lui Cristescu, p. 6-7.

⁹⁹ Raportul SSI către Cabinetul militar cu privire la începerea operațiunilor, 13 mai 1942, Arhiva specială din Moscova, 492-1-5, p. 298; raportul SSI cu privire la operațiunea de gazare în catacombe, 16 mai 1942, *Idem*, p. 301; raport al SSI cu privire la pierderile suferite în timpul acțiunii, 16 iunie 1942. *Idem*, p. 313.

¹⁰⁰ Raport secret al lui Cristescu despre planul partidului comunist de a executa acțiuni teroriste, mai 1942. *Idem*, 492-1-17, p. 38.

¹⁰¹ Direcția generală a poliției (DGP), raport din 27 octombrie. Arhiva specială din Moscova, 490-1-2, p. 12.

de la Vichy la 10 noiembrie 1941 că armata română a comis acte de represalii contra evreilor.

Siguranța obișnuia să trimită Cabinetului militar al lui Antonescu un sumar lunar de „zvonuri și știri false” atribuite evreilor din Odessa și evreilor în general, și a căror răspândire ar lovi în moralul poporului și al armatei.

În sumarul de la 1 octombrie se pretindea că „cercurile evreiești” au răspândit zvonuri că armata sovietică a raportat victorii pe front, iar „cercurile democraților” pretind că armata română a pierdut 40.000 de soldați în fața Odessei, în încercarea eșuată de a cuceri orașul. Siguranța pretindea, de asemenea, că evreii care au reușit să se infiltreze în România din Basarabia au relatat că Antonescu l-a pălmuit pe generalul Ciupercă pentru eșecul cuceririi Odessei și pentru numeroasele sale greșeli, care au provocat pierderi grele; evreii ar mai fi susținut, chipurile, că Germania a pierdut războiul și că armata sovietică a obținut mari victorii la Odessa și Sevastopol:

„Acțiunea [militară] a lui Hitler va fi distrusă prin noua mișcare pregătită de evrei pe întreg cuprinsul globului. Pentru că speranțele puse în Stalin au fost înșelate, evreii vor constitui o putere căreia să nu-i poată rezista nimeni.

Pentru paralizarea acțiunii lui Hitler și a aliaților, vor depune toate eforturile posibile și nu se vor da înapoi de la nici un sacrificiu de ordin financiar”¹⁰².

Asemenea informații cu privire la forța iudaismului, informații de spionaj furnizate de SSI și de Secția a II-a a Marelui Cartier General privind pericolul evreiesc la Odessa, vizând puterea comisarilor evrei, influența evreilor (sau poate chiar dominația lor) în armata roșie, înfricoșarea populației rusești de la Odessa de către intelectuali evrei cu amenințarea unei debarcări iminente a unor unități sovietice din Crimeea pe țărmurile Odessei, precum și raportul personal al lui Alexianu cu privire la soluția recomandabilă a problemei evreiești din oraș (vezi în continuare) – toate acestea l-au convins pe Antonescu că trebuie aplicată o soluție radicală a problemei evreiești în capitala Transnistriei. Primarul Odessei, Pântea, a relatat, înainte de luarea deciziei cu privire la deportare, că populația orașului era calmă, și că toți, inclusiv evreii, s-au întors la lucru și sunt preocupați de refacerea orașului:

„Invenția cu agitația populației este pusă la cale de diferite organe secrete ale Statului, care au tot interesul să tulbure apele pentru a justifica existența și fondurile cheltuite. De aceea aceste organe vorbesc de pericolul comunist care amenință Odessa, de comploturi, de catacombe pline de comuniști, evrei etc.

Toate aceste organe afirmă că și-au făcut datoria prevenind pe dl. Mareșal de pericolul din Odessa și sugerând, în același timp, ideea evacuării imediate a tuturor

¹⁰² Raportul Siguranței pe luna octombrie despre zvonuri și știri false. Arhiva specială din Moscova, 490-1-2, p. 1-10.

evreilor din oraș. Dacă acest lucru s-ar realiza acum, în toiu iernii, ar fi o adevărată nenorocire”¹⁰³.

După luarea hotărârii de a-i deporta pe evrei, Pântea a indicat pe cei vinovați după părerea sa de această hotărâre nefericită – generalul Tiberiu Petrescu, comandantul militar al Odesei și pe cei doi șefi ai serviciilor secrete, căpitanul Nestianu, de la Președinția Consiliului de Miniștri (în realitate el a aparținut SSI-ului) și căpitanul Păunescu, de la Secția a II-a a Marelui Stat Major: „Ei sunt cei care au informat în mod tendențios pe Mareșalul Antonescu cu știri fanteziste despre pericolul imediat al unei debarcări sovietice din Crimeea și al rolului dezastruos al evreilor în acest caz”¹⁰⁴.

În concluzie, se poate spune că activitatea eșalonului special al SSI și a rezidențelor sale în Odessa și pe front, în general, și rapoartele sale de informații și ale celorlalte organe de informații și spionaj au intensificat foarte mult ura „naturală” a Conducătorului față de evrei în general și față de evreii „ruși” în particular, la care s-au adăugat și pierderi grele suferite de armata română la cucerirea orașului. Toate acestea au creat fundalul pe care s-a bazat hotărârea sa personală nu numai de a curăța orașul de evrei, ci și de a-i extermina.

Ședința guvernului, care a avut loc la București la 16 decembrie, a dezbătut printre altele soarta evreilor din Odessa¹⁰⁵. La 11 decembrie, în preajma dezbaterii,

¹⁰³ Primarul orașului, Pântea, către guvernatorul Alexianu, 3 decembrie 1942, *Dosarul Pântea*, p. 122.

¹⁰⁴ Primarul orașului către guvernatorul Alexianu, 20 ianuarie 1942. *Idem*, p. 123. Posibilitatea debarcării de forțe sovietice la Odessa sau în apropierea ei a fost luată în serios în considerație de către Antonescu, sub impresia debarcării din 22 septembrie 1941 la Grigorievna, în nord-estul orașului și în cursul căreia două divizii ale armatei roșii au distrus artileria română și germană care bombarda portul. Cu două zile mai târziu Antonescu a fost aproape decis să înceteze asediul orașului din cauza pierderilor. În ianuarie-februarie 1942, în urma arestării membrilor rezistenței din Odessa, s-a răspândit din nou presupunerea că o debarcare sovietică în oraș este iminentă. Toate acestea au avut loc după începerea deportării evreilor. Vezi Dallin, *Odessa*, p. 20, 342-343. După părerea lui Dallin, în cadrul conducătorilor regimului românesc în Transnistria erau răspândite două atitudini față de populație locală: cea liberală pe de o parte, și cea colonială sau pro-fascistă, pe de altă parte. Cei cu concepții moderate erau români de origine basarabeană și care cunoșteau cultura rusă și o apreciau (Dallin, *Odessa*, p. 85-86). Este adevărat că Pântea s-a împotrivit în general atitudinii severe față de rușii din Odessa și sentimentului de superioritate față de ei și chiar s-a plăns generalului Ghineraru, comandantul Diviziei a 10-a, care i-a declarat că dacă ar fi depins de el, ar fi ars orașul împreună cu locuitorii săi. „Cu asemenea mentalitate nu vom putea face liniște în Odessa. Ca basarabean, îi cunosc bine pe ruși. Încet-încet, cu vorba bună, faci cu ei ce vrei. Cu sălbăticie și teroare nu faci decât să-i îndârjești și mai mult...” (Scrisoarea lui Pântea către Antonescu, *Dosarul Pântea*, p. 33).

¹⁰⁵ La această ședință au participat printre alții, Mihai Antonescu; ministrul de Interne, Dumitru Popescu, ministrul de Finanțe, generalul Stoenescu; ministrul Agriculturii, generalul Ion Sichițiu; ministrul de Justiție, Constantin Stoicescu; ministrul Muncii și Sănătății, prof. Petre Tomescu; ministrul Economiei Naționale, Ion Marinescu; ministrul Lucrărilor Publice, prof. Bușilă; ministrul Culturii Naționale și Cultelor, prof. Ion Petrovici; ministrul subsecretar de stat la Ministerul Apărării, generalul Pantazi; ministrul subsecretar al Agriculturii, Marcel Pană; ministrul subsecretar la Finanțe,

Alexianu a prezentat lui Antonescu, așa cum a promis, un raport lung și detaliat despre situația din Transnistria și Odessa. El a amintit, printre altele, greutățile provocate Guvernământului de inundarea regiunii cu evrei care au sosit la sfârșitul toamnei din România. El s-a lăudat cu emiterea Ordonanței nr. 23, anunțând că mulți evrei, „pentru a-și câștiga existența”, deja sunt folosiți la diverse munci silnice. El recunoștea că a izbucnit o epidemie de tifos printre evrei, dar comunica că a însărcinat pe medicii evrei dintre deportați „să asigure condiții sanitare bune” (fapt care era imposibil de realizat). „Există încă evrei (localnici) din Transnistria, care în majoritate au fost și ei evacuați și [de asemenea] evrei în Odessa”. Cu privire la evreii din Odessa, cităm aproape integral recomandarea guvernatorului:

„În ceea ce privește situația evreilor din Odessa, cunosc proiectul Marelui Stat Major de a face un ghetou în Odessa și încă dorința ca acest ghetou să se înfăptuiască acum în timpul iernii, mutându-se populația creștină, dintr-un anumit cartier, și punându-se în loc evrei.

Eu sunt contra acestui sistem, pentru că nu rezolvă cu nimic problema evreiască și pentru că nu constituie decât o muncă și o deplasare inutilă și o suferință pe care o dăm și populației creștine, care va fi complet nemulțumită că o scoatem din casele ei în timpul iernii. Pentru mine, problema evreiască de la Odessa, cât și din Transnistria, trebuie rezolvată radical și aceasta rezolvare nu se poate face decât prin îndepărtarea totală a evreilor din Transnistria, și trecerea lor peste Bug, așa cum avem încheiată convenția cu germanii. Până când se va putea executa convenția cu trecerea evreilor peste Bug, pentru evreii din Odessa, cred că soluția cea mai bună ar fi ca acei evrei care sunt meseriași, să fie duși în ateliere și sub conducerea dirijată a organelor administrative, să lucreze pentru țară, în schimbul hranei ce li s-ar da.

Ceilalți evrei care sunt inutili, să fie scoși în primăvară și duși aproape de Bug, de unde să-i putem trece dincolo. Propun localitatea Alexandrovka, unde se găesc niște cazărmi imense ale marinei [sovietice] și unde ar putea fi plasați cu înlesnire o bună parte din acești evrei, dacă aceste cazărmi n-ar fi cumva necesare marinei [române].

dr. Mircea Vulcănescu; ministrul subsecretar de stat la Interne, generalul Ion Popescu; ministrul subsecretar de stat pentru Muncă și Sănătate, dr. Constantin Dănulescu; subsecretarul pentru românizare, Titus Dragoș; guvernatorul Bucovinei, Calotescu; guvernatorul Transnistriei, profesorul Alexianu; Eugen Cristescu, șeful SSI. Vezi stenograma ședinței guvernului din 16 decembrie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010, vol. 78, p. 358-359. Vezi și fragmente referitoare la Odessa și Transnistria din această ședință. *Idem*, vol. 24, p. 32 (în continuare, *Ședința guvernului din 16 decembrie*). Cele două părți se completează una pe alta. Prima stenogramă cuprinde pagini întregi din protocolul ședinței guvernului referitoare în special la responsabilitatea lui Antonescu cu privire la hotărârile legate de evreii din Transnistria și Odessa, în timp ce partea a doua cuprinde fragmente referitoare la răspunderea lui Alexianu.

Desigur se pune în aceste cazări problema hranei lor și a mijloacelor de existență. Evreii scoși la munca câmpului sunt incapabili să presteze vreun serviciu și să dea vreun randament.

Totuși cu mijloacele materiale pe care le mai au ei, ar putea să-și procure de la populația [locală] mijloacele necesare de trai, până când îi vom putea trece peste Bug”¹⁰⁶.

Alexianu propunea, de fapt, aplicarea strictă a planului inițial, așa cum a fost stabilit în Acordul de la Tighina, și, între timp, până ce germanii vor accepta să-i primească, să fie despărțiți evrei în stare să servească statul român de familiile lor, și concentrați în condiții de sclavie în ateliere ale Guvernământului, pentru a fi exploatați până la soluția finală, iar ceilalți să fie îngrămădiți în uriașele cazări ale flotei sovietice, de lângă Oceacov, în condițiile sanitare cunoscute. Alexianu se dezicea de orice obligație privind întreținerea lor, deoarece stabilea în mod explicit că ei vor avea grijă de hrănirea lor „cu mijloacele materiale pe care le mai au”, și aceasta după ce casele lor au fost sparte și jefuite de soldații și jandarmii români, care au furat toate obiectele de valoare. Un plan asemănător era pus în aplicare, în același timp, de către Isopescu la Domanevca. Alexianu aprecia numărul evreilor în Odessa la circa o sută de mii, și probabil că a inclus în această apreciere pe toți evreii din județ.

În ședința guvernului din 16 decembrie, Conducătorul i-a anunțat pe miniștri despre hotărârea sa. Ședința a devenit o Curte Marțială, în care s-a pronunțat condamnarea la moarte a aproximativ 40.000 de evrei, pe care românii au reușit să-i prindă și să-i deporteze din oraș și pentru alți zeci de mii din județele din sudul Transnistriei. La ședință s-au dezbătut și alte probleme, cu care ocazie guvernatorul Basarabiei l-a informat pe Antonescu că „jidanii nu mai există [în Basarabia]. Sunt 100 de evrei bolnavi în gheto”; iar Antonescu a comunicat că a hotărât să oprească pentru moment continuarea deportărilor din Bucovina, întrucât acțiunea nu s-a terminat la timp¹⁰⁷. Discuțiile s-au referit apoi la alte probleme, și, deodată, fără legătură cu subiectul dezbătut, Antonescu a anunțat hotărârea sa. În continuare, câteva fragmente ale dialogului dintre Antonescu și Alexianu cu privire la soarta evreilor din Odessa:

„*Antonescu*: Pe jidanii din Odessa te rog să-i scoți imediat din oraș, pentru că din cauza rezistenței Sevastopolului ne putem aștepta chiar la o debarcare la Odessa. Eu credeam că Sevastopolul va cădea mult mai curând...

Alexianu: Le-am dat [evreilor] termen ca să-și lichideze totul [averea, J.A.] și v-aș ruga să-mi dați un vas.

Antonescu: Ca să-i dai la fund.

¹⁰⁶ *Raport Alexianu*, 11 decembrie 1941 (vezi nota 61 mai sus), p. 196-198.

¹⁰⁷ Ședința guvernului din 16 decembrie 1941, p. 66.

Alexianu: Ca să-i duc la Oceacov...

Antonescu: Știi că am mai pierdut un vas. Covasna.

Mie nu mi-e de jidani, ci de vas... În privința jidanilor, în cât timp putem rezolva problema. Câți jidani ai la Odessa?

Alexianu: Aproape o sută de mii. Am hotărât să-i duc la cazarma marinei, dar acolo n-am ce le da de mâncare și nu încap decât 10.000 iar dacă se duc prin sate, mai contamineză și satele de tifos exantematic. 10.000 să-i duc la Alexandrovka, iar restul pe malul Bugului sau să-i trecem chiar peste Bug. Dar germanii refuză să-i primească.

Antonescu: Această chestiune se tratează la Berlin. Germanii vor să-i ducă pe toți jidanii din Europa în Rusia și să-i așeze într-o anumită regiune. Dar până la execuțiune este timp. Ce facem în acest timp cu ei? Așteptăm ce se decide la Berlin? Așteptăm o deciziune care ne privește pe noi? Trebuie să-i punem în siguranță? Bagă-i în catacombe, bagă-i în Marea Neagră, dar scoate-i din Odessa. Nu vreau să știu nimic. [Din partea mea] poate să moară o sută, poate să moară o mie, poate să moară toți, dar nu vreau să moară nici un funcționar sau ofițer român”¹⁰⁸.

Antonescu și-a exprimat în cursul monologului său temerea, bazându-se pe rapoartele SSI, de o debarcare posibilă a unor unități sovietice în oraș sau în apropierea lui, în timpul căreia evreii din Odessa vor ataca puținele unități românești pe la spate, și a remarcat: „Ce învălmășeală s-ar produce dacă s-ar amesteca și evreii în aceste lupte”. Conducătorul a subliniat chiar în fața miniștrilor „A-i ține acolo [la Odessa] este o crimă și nu vreau să-mi pătez activitatea mea cu această lipsă de prevedere”.

Discuțiile cu privire la deportarea evreilor au iscat imediat problema jefuirii bunurilor lor de către statul român, și Alexianu i-a cerut în mod politic ministrului de Finanțe, care era prezent la ședință, să trimită la Odessa un expert financiar care să procedeze la inventarierea averii jidanilor care „va rămâne în patrimoniul statului”. În acest moment a intervenit Antonescu, ținând minte eșecul Băncii Naționale de a confisca tot aurul care era în posesia evreilor din Chișinău și Cernăuți, însărcinându-l pe Alexianu, „pe răspunderea lui”, să organizeze acțiunea, de data asta cum trebuie.

Hotărârile românești contradictorii cu privire la evrei nu pot fi înțelese fără observația făcută de Antonescu, spre sfârșitul ședinței, când, de fapt, i-a acordat lui Alexianu mână liberă să stăpânească. Transnistria după cum va crede, accentuând că ocupația acelei părți din teritoriul slav este o chestiune care va dura generații: „Guvernați acolo ca și cum România s-ar fi instalat pe acele teritorii pentru două

¹⁰⁸ Arhiva Ministerului de Interne (vezi mai sus nota 105, *Idem*).

milioane de ani. Ce se va întâmpla apoi vom vedea”, a adăugat Conducătorul. „Tocmai acest lucru vroiam să-l aud de la dv.” a replicat, servil, guvernatorul¹⁰⁹.

Ordinul de a concentra toți evreii în gheto a fost trimis Armatei a III-a după ședința guvernului, și în paralel a fost trimis un emisar special din partea Marelui Stat Major, maiorul Ștefănescu, pentru a urmări campania de concentrare și apoi de deportare. Guvernământul Transnistriei a primit în mod formal ordinul de deportare la 29 decembrie 1941, semnat de locțiitorul șefului. M.St.M., generalul Tătăranu, care s-a evidențiat deja în tratarea evreilor din Odessa. Alexianu însuși nu avea nevoie de telegramă, deoarece cunoștea hotărârea; dar ordinul oficial confirmă ceea ce se știa deja de pe urma aplicării ordinelor privind evreii din Basarabia și Bucovina; armata română, sau mai exact Marele Stat Major, a fost canalul prin care s-au transmis ordinele secrete ale Conducătorului și ale adjuncților săi, cu privire la exterminarea evreilor sau deportarea lor. Armata a III-a a primit ordinul de a colabora cu Guvernământul la executarea „ordinului Mareșalului” de deportare a evreilor:

„Domnul Mareșal Antonescu a dispus ca toți jidanii din Odessa să fie scoși imediat deoarece, din cauza rezistenței Sevastopolului și [din cauza] insuficienței forțelor ce se găesc acolo, ne-am putea aștepta la o surpriză dezagreabilă.

S-ar putea ca din cauza acestor jidani să se producă o catastrofă, în cazul unei debarcări rusești la Odessa sau în regiunea învecinată.

Domnul Mareșal Antonescu a spus: «A-i ține acolo este o crimă. Nu vreau să-mi pătez activitatea mea cu această lipsă de prevedere».

Rog luați imediat legătura cu Guvernământul Transnistriei, aducându-i la cunoștință cele arătate mai sus și colaborați pentru imediata executare a ordinului Domnului Mareșal.

Raportați măsurile luate”¹¹⁰.

Planul de deportare a evreilor din Odessa cuprindea, din punctul de vedere al Armatei a III-a, nu numai pe evreii din oraș, ci și pe toți evreii din sudul Transnistriei, așa cum preciza „ordinul nr. 2” al comandantului Diviziei nr. 10, generalul Nicolae Ghineraru, care a servit un timp și în calitate de comandant militar al Odesei. Ordinul a fost întocmit încă înainte de ședința guvernului și a fost emis în trei limbi – română, rusă și germană.

Evreii din Odessa, precum și evreii din județele Odessa, Ovidopol, Oceaov și Berezovca erau somați sub amenințarea cu moartea să anunțe în scris, în decurs de 48 de ore, despre toate obiectele de valoare pe care le posedă sub orice formă – bijuterii, monede de aur, obiecte de aur și alte lucruri de valoare¹¹¹. Ordinul în sine

¹⁰⁹ Ședința Guvernului din 16 decembrie, p. 34; vezi și *Procesul trădării*, p. 148.

¹¹⁰ Dispoziția M.St.M. din ziua de 28 decembrie 1941, Arhiva Odessa, 2242-1-1486, p. 8.

¹¹¹ „Ordinul nr. 2” emis de comandantul militar al orașului Odessa, generalul Ghineraru, 15 noiembrie 1941. *Idem*. 2242-1-277.

era ridicol, întrucât evreii, [și nu numai ei], au fost jefuiți încă înainte, la lumina zilei, de către soldați și jandarmi.

Ordonanța nr. 35

La începutul lui ianuarie, „Oficiul de studii” al Guvernământului a înaintat lui Alexianu „proiectul de ordonanță relativ la evacuarea evreilor din municipiul Odessa și împrejurimi”, precum și instrucțiunile anexă pentru executare. Alexianu le-a aprobat, cu semnătura sa, cerând ca ordonanțele să fie trimise „la toate persoanele însărcinate cu executarea. Să se comunice și d-lui General Dăscălescu, Armatei a III-a, – Marelui Stat Major cu adresă specială și d-lui Mareșal Antonescu”¹¹². Ordonanța nr. 35 a constituit baza „legală” pentru executarea ordinului lui Antonescu de deportare a evreilor din Odessa. Ordonanța rămânea fidelă planului inițial de deportare a evreilor și de așezare a lor „în nordul județului Oceacov și în sudul județului Berezovca”, în așezări care vor fi stabilite autoritățile locale. Alexianu a ales anumite zone din cele două județe pentru a concentra evreii în locuri convenabile împingerii lor peste Bug (la Nikolaev și Voznesensk existau poduri provizorii); și până când germanii vor accepta să-i primească, a stabilit că majoritatea vor fi concentrați în zona în care trăiau atunci zeci de mii de germani locali, în raionul Landau și în sudul județului Berezovca. De ce nu i-a trimis pe evreii din Odessa în „regatul morții”? Deoarece „regatul” era deja înțesat cu evrei, majoritatea bolnavi de tifos, și la sfârșitul lui decembrie începuse marea operațiune de exterminare a evreilor și de ardere a cadavrelor și Isopescu implora să nu i se mai trimită evrei.

Ordonanța îi obligă pe evrei să predea bunurile lor „numai prin intermediul birourilor înființate în circumscripțiile polițienești” și promitea populației locale că bunurile care vor rămâne de la evrei vor fi vândute prin licitație publică, iar contravaloarea obținută de la vânzare va fi predată, așa preconiza ordonanța, evreilor (această promisiune nu a fost respectată). Se permitea evreilor să ia cu ei îmbrăcăminte și alimente, stabilindu-se că la locurile de „plasare” „vor trăi pe cont propriu”, cu alte cuvinte vor muri de foame. Cu executarea ordinului au fost însărcinați în comun, Inspectoratului general al jandarmeriei din Transnistria și prefectii județelor Odessa, Oceacov și Berezovca și comandantul poliției din Odessa. Începutul deportării a fost fixat la 10 ianuarie 1942¹¹³.

„Instrucțiunile pentru evacuarea populației evreiești din Odessa și împrejurimi” au constituit un fel de ghid pentru toate instituțiile și personalul care au luat parte la campania de proporții uriașe de deplasare a 40.000 de evrei către moarte, pe o distanță de 150-200 de kilometri. Instrucțiunile au stabilit înființarea

¹¹² Adresa Oficiului de studii către Alexianu și adnotările scrise de el pe document, 2 ianuarie 1942. *Idem*, 2242-1-1486, p. 1.

¹¹³ Ordonanța nr. 35 cu semnătura guvernatorului, 2 ianuarie 1942. *Idem*, 2242-1-1, p. 42-43.

unui „Birou central de evacuare” în clădirea Comandamentului poliției din Odessa și a șase birouri de circumscripție, conform împărțirii orașului în circumscripții de poliție, care vor acționa concomitent. În fruntea „Biroului central” se afla prefectul județului Odessa și printre membrii lui s-au numărat procurorul șef al Tribunalului militar, comandantul poliției Odessa, un ofițer din partea comandamentului militar al orașului și primarul Odessei. Printre sarcinile „Biroului central” era și coordonarea cu prefectii din Oceacov și Berezovca a locurilor unde vor fi trimiși evreii din Odessa. În fruntea birourilor de circumscripție au fost puși magistrați, ofițeri militari, și alături de ei comandantul poliției din circumscripția respectivă și un ofițer din partea comandamentului militar al orașului.

Inovația din punctul de vedere al organizării deportării evreilor în comparație cu acțiunile asemănătoare din Bucovina și Basarabia a constat în includerea formală și deschisă a „unui delegat al Băncii Naționale a României sau al Ministerului de Finanțe” în fiecare comisie, și a „doi locuitori din Odessa, delegați de primarul municipiului Odessa”. „Reprezentanții publicului” completau activitatea delegatului Băncii Naționale, întrucât îi ajutau să descopere bunurile candidaților la deportare și făceau aprecierea valorii lor. „Biroul de circumscripție” a primit ca sarcină să identifice orice evreu, să-l înregistreze într-un dosar special al deportaților, să facă o percheziție corporală și un control al locuinței, să întocmească un inventar al bunurilor și obiectelor de valoare confiscate, să plătească contravaloarea în RKKS (mărci germane de ocupație; vezi mai sus capitolul despre Banca Națională a României), să transmită în mod organizat lista de bunuri rămase la supraveghetorii caselor și ai bunurilor evreiești rămase în oraș, de asemenea, să închidă și să sigileze fiecare casă, atelier sau clădire care aparținuse evreilor.

Evreilor li s-a permis să ia cu ei haine, alimente, medicamente până la o greutate de 25 de kg., precum și contravaloarea în RKKS primită pentru bunurile confiscate. Deportarea s-a făcut în convoaie escortate de polițiști sau jandarmi, care se schimbau în fiecare noapte. Convoaiele, așa cum s-a stabilit în instrucțiuni, se vor deplasa pe jos până la peronul de tren de încărcare a mărfurilor din stația Odessa și de acolo, sub pază strictă, vor fi încărcate în trenuri de marfă și transportate la Berezovca. De acolo, convoaiele vor continua pe jos până la „locurile de plasare”. S-a interzis evreilor, sub pedeapsa cu moartea, să părăsească locurile de plasare. Un inspector general al jandarmeriei, colonelul Marcel Petală, și un inspector din partea Guvernământului, Constantin Ciurea, au fost autorizați „să controleze și să supravegheze” pe teren operațiunea de deportare.

„Instrucțiunile” au fost traduse în limba rusă și afișate alături de Ordonanța 35, și, de asemenea, publicate în ziarul local „Gazeta Odessei”, care apărea în două limbi, română și rusă¹¹⁴.

¹¹⁴ Instrucțiuni pentru evacuarea populației evreiești din municipiul Odessa și împrejurimi, cu semnătura lui Alexianu, fără dată [2 ianuarie 1942]. *Idem*, p. 43-45.

Alexianu a putut comunica la 10 ianuarie comandantului Armatei a III-a, că „s-au luat măsuri necesare ca toți jidanii din Odessa, să fie scoși imediat”¹¹⁵. Copiii ale Ordonanței și ale „Instrucțiunilor” au fost trimise Comandamentului Armatei a III-a, încă la 3 ianuarie 1942.

Evreii din județul Odessa și din sudul Transnistriei

Deportarea evreilor din județul Odessa a început la sfârșitul lunii octombrie 1941 și a fost reluată în februarie 1942, după începerea deportărilor din oraș. Primele convoaie pe jos au ajuns la Berezovca la începutul lunii noiembrie 1941 și, după un popas de o zi sau două, au fost trimise mai departe spre lagărul Bogdanovca¹¹⁶. Instrucțiunile pentru o deportare „ordonată” a evreilor au fost emise cam o lună după emiterea Ordonanței nr. 35, la începutul lunii februarie 1942. „Biroul central de evacuare a evreilor”, în fruntea căruia se afla colonelul Mihai Velcescu, a pregătit instrucțiuni speciale în acest sens și le-a trimis tuturor pretorilor din raioanele județului. Instrucțiunile au fost șapirografiate și semnate de Velcescu, și numai numele raionului a rămas necompletat. Acest petic de hârtie a devenit o sentință la moarte pentru 30.000-40.000 de evrei din județul Odessa, și un număr necunoscut de evrei din județele din sudul Transnistriei¹¹⁷. La mijlocul lunii februarie pretorii au primit o circulară prin care li se reamintea să nu dea dovadă de neglijență în îndeplinirea ordinului: „În scopul încheierii acțiunilor de evacuare a evreilor vă cer să intensificați cercetarea satelor, să-i prindeți pe evreii care încă se mai găsesc în sate și să-i evacuați la Berezovca, în conformitate cu instrucțiunile pe care vi le-am trimis”¹¹⁸.

În instrucțiunile cu privire la deportare se distinge un efort de a adapta Ordonanța nr. 35 la realitatea existentă în orașele și satele din jurul Odesei. În fiecare raion a fost înființată „o comisie pentru evacuarea evreilor”, cu participarea pretorului raionului, a comandantului jandarmeriei locale și a primarilor satelor în care trăiau evrei. Prima grijă a comisiei a fost „să adune și să înregistreze fiecare evreu din raion – bărbați, femei și copii – fără deosebire de vârstă și să confişte obiectele de valoare pe care le posedă și completarea unui proces-verbal în trei exemplare”. Obiectele de valoare au fost transferate în clădirea preturii „până la sosirea reprezentantului Băncii Naționale a României”. Evreilor li s-a comunicat că

¹¹⁵ Alexianu către Comandamentul Armatei a III-a, 10 ianuarie 1942. *Idem*, 2242-1-1486, p. 29.

¹¹⁶ Raport al Legiunii de jandarmi către prefectura județului. 31 ianuarie 1942. *Idem*, 2361-1-39, p. 15.

¹¹⁷ Vezi scrisoarea anexată (un sfert de pagină) și instrucțiunile de evacuare către pretorul raionului Ivanovca de la 3 febr. 1942, Arhiva Odessa, 2359-1-22, p. 109-110.

¹¹⁸ Circulară emisă de Biroul pentru evacuarea evreilor semnată de colonelul Velcescu, trimisă pretorului raionului Berezovca, 15 februarie 1942. *Idem*, 2352-1-22, p. 87, precum și pretorului raionului Antono-Codincevo, 16 februarie 1942. Arhiva Yad Vashem, Colecția România, 0-11/48.

li se va plăti [în viitor], contravaloarea obiectelor confiscate. Majoritatea convoaielor au plecat înainte ca reprezentantul Băncii Naționale să fi sosit spre a plăti ceva, dacă intenționase cu adevărat să vină. După aceea, se stabilea în instrucțiuni, se va face o percheziție; deși nu se specifica cine o va face, este de presupus că era vorba de jandarmi. Ei percheziționau și verificau dacă evreii mai aveau bunuri care puteau fi confiscate și care puteau fi vândute populației locale, urmând ca evreii să primească sumele obținute prin vânzare. Comisiile de deportare au primit dispoziția să execute ordinul cu fidelitate și să verifice cu mare atenție actele evreilor, în special ale „acelor suspecți că sunt de sânge evreiesc” și care posedă documente false. Deportarea din județul Odessa s-a făcut pe jos:

„Toți evreii recenzați și strânși cu obiectele ce pot duce cu ei, vor forma un convoi sub conducerea unui subofițer și [escortat] cu gardă militară „care va fi îndrumat spre Berezovca, pe jos și cu căruțe plătite de evrei, anunțând la timp Prefectura jud. Berezovca”¹¹⁹.

Evreii județului au fost deci evacuați pe jos, și nu cu trenul și tot așa s-a procedat cu evreii din celelalte județe din sudul Transnistriei, care fuseseră evacuați mai devreme. Evreii județului Dubăsari au fost uciși, în cea mai mare parte de către unitățile Einsatzgruppe D, și îngropați în câteva gropi comune, uriașe. Evreii din județele Tiraspol și Ananiev care au supraviețuit primului val de masacre au fost încolonați cu forța în convoaiele mânate spre „regatul morții”. Evreii din județul Ovidopol au fost lichidați în parte de către germanii locali, iar restul au fost alăturați convoaielor care au ajuns în cele din urmă în „regatul morții” pe traseul de sud, descris în capitolul despre identificare și deportare. În județul Oceacov nu trăiau mulți evrei, și cei care rămăseseră au fost concentrați în convoaie și trimiși spre nord, spre „regatul morții”. Județul Berezovca, în care erau zeci de sate germane, a fost ales să servească de mormânt comun al evreilor din Odessa și din județ, și poate fi considerat drept frate geamăn al „regatului morții” (vezi în continuare).

Este greu de apreciat numărul evreilor din județele din sud care au fost exterminați de români, dar este vorba de zeci de mii. În ședința guvernului din 16 decembrie 1941, Alexianu a comunicat că „are” 85.000 de evrei contaminați de tifos „în satele în care evreii au venit” (!), și a adăugat că trebuie să-i deparaziteze, căci altfel îi vor contamina pe soldații români. Antonescu l-a sfătuit să nu facă nimic: „Lasă-i să mai moară”¹²⁰. Probabil că acest număr cuprinde și pe cei 30.000 de evrei din Basarabia și Bucovina care au fost aduși în „regatul morții”, dar nu pe evreii din Odessa și din județ a căror deportare a început la 12 ianuarie 1942. Raportul Inspectoratului jandarmeriei către Guvernământul Transnistriei din 9 septembrie 1942, care cuprinde date numai despre evreii deportați, menționează în

¹¹⁹ Instrucțiuni pentru pretor privind evacuarea; vezi mai sus nota 117.

¹²⁰ Ședința guvernului din 16 decembrie, p. 81; sublinierea mea (J.A.).

către ...

- Conforma ordonanței Nr. 35 (în copie) va se aduce la cunoștință cele arătate mai jos, pentru întocmirea executare :
- 1/.-Comisiunea de evacuare a evreilor din raionul respectiv se compune din : Dl pretorul raionului , Lt. Comandant al plutonului de jandarmi și primarul comunei respective în care se găsesc evreii .-
 - 2/.-Veți proceda la strângerea și recensarea tuturor evreilor, bărbați, femei , copii , indiferent de de vârstă , din raionul Drs. procedând la ridicarea obiectelor de valoare ce se găsesc asupra lor și încheind un proces-verbal în trei exemplare .-
 - 3/.- Obiectele de valoare se vor primi contra dovadă , deponându-le la reședința raionului până la venirea delegatului Băncii Naționale Române , comunicându-le evreilor că li se vor plăti toate obiectele de valoare .-
 - De va comunica Prefecturii pentru a se vedea dacă să se trimită un delegat al B.N.R. spre a plăti evreilor costul obiectelor de valoare . Veți lăsa asupra lor numai cele prevăzute în ordonanța Nr. 35.
 - 4/.-Dacă au obiecte ce le vor putea vinde , ce vor vinde populației iar sumele se vor da evreilor prin încheierea doi procese-verbale
 - 5/.-Toți evreii recenzați recenzați și strânși cu obiectele ce pot duce cu ei , vor forma un convoi sub conducerea unui subofițer și cu gardă militară , care va fi îndrumat spre Beresovca , pe jos și cu căruțe plătite de evrei , anunțând la timp Prefectura jud. Beresovca .
 - 6/.-Această lucrare trebuie executată cât se poate de conștiincios procedând la verificarea actelor tuturor care vor fi suspectați că munt de sânge evreiesc și posedă diferite acte false.-

Președintele bir. central

de evacuare

Olizal Veicescu

Instrucțiuni privind deportarea evreilor din sudul Transnistriei

paragraful despre evreii locali că toți evreii din județele Berezovca, Ananiev, Ovidopol și Oceacov „au dispărut”, cu alte cuvinte au fost exterminați, fără să se menționeze numărul lor. Evreii din județul Odessa, se spune în raport, al căror număr fusese de 65.000, „au dispărut” și ei¹²¹.

Se poate stabili deci că zeci de mii de evrei din cele patru județe din sud „au dispărut”, așa cum „au dispărut” și evreii din orașul și județul Odessa. Este important de subliniat că aceste cifre cuprind pe evreii găsiți în viață după terminarea operațiunilor militare și după campania de masacre executate de Einsatzgruppe, soldați germani și soldați români.

Comisia de deportare

Colonelul de jandarmi Marcel Petală a convocat la 5 ianuarie 1942 prima ședință a comisiei de deportare, înființată conform Ordonanței nr. 35, instrucțiunilor anexă și ordinului secret nr. 157/942 al lui Alexianu, al cărui conținut nu a fost formulat în scris. La această ședință au mai participat: inspectorul Ciurea și colegul său de funcție, colonelul Petală, care și el cunoștea secretul ordinului special nr. 157, subprefectul județului Odessa, Gheorghe Ilin; dintre juriștii militari – colonelul Soltan Chirilă și locotenent-colonelul Titus Nicolae Brădescu; procurorul general al Tribunalului militar din Odessa, maiorul Nicolae Nicolicescu de la Cartierul general; căpitanul Alexandru Fulga-Păunescu, de la secția a II-a de la Marele Stat Major; locotenent-colonelul Gheorghe Craioveanu, despre care nu știm nimic. Colonelul Petală a citit în fața membrilor comisiei ordinul secret, precum și Ordonanța nr. 35 și instrucțiunile de deportare¹²². Inspectorul Ciurea și-a amintit mai târziu că el și Petală erau subordonați numai guvernatorului Alexianu – „singurul căruia i-am raportat despre mersul operațiunilor și când aceștia [acestea] s-au terminat”. Într-o convorbire particulară cu ei, Alexianu le-a cerut să acționeze rapid¹²³. Alexianu a definit cu simplitate misiunea pe care le-a încredințat-o ca „însărcinat (!) cu executarea [ordinului] pe teren a evacuării evreilor”. În ședință s-a hotărât că „pentru buna reușită a evacuării este nevoie urgentă ca evreii să fie mai întâi strânși într-un centru de adunare, unde să se facă toate operațiunile preliminare evacuării – percheziții, evaluarea bunurilor de valoare, triere etc. – și de acolo această populație să fie transportată în regiunea prevăzută prin Ordonanța nr. 35. Până aici cităm din prima pagină a procesului verbal al comisiei, așa cum a fost semnat de membri ei¹²⁴. Ca loc

¹²¹ Arhiva Ministerului de Externe. Colecția Central, problema 33, (problema evreiască), vol. 21, p. 161, se află în USHMM, RG 25006 GM, Reel 11.

¹²² Depoziția colonelului Petală de la 18 august 1945. *Dosarul Pânteș*, p. 110.

¹²³ Depoziția colonelului Petală de la 21 august 1945. *Idem*, p. 111.

¹²⁴ Proces verbal nr. 1, citat în mandatul de arestare a membrilor Comisiei de deportare, emis de tribunalul din București în anul 1945. *Idem*, p. 111-112.

de adunare a fost din nou stabilită suburbia Slobodca, care pentru scurt timp a devenit ghetou cu un scop definit: concentrarea evreilor într-un singur loc, pentru a fi jefuiți în beneficiul trezoreriei statului român. Deportarea depindea de repararea căii ferate spre Berezovca, de numărul de vagoane care vor fi puse zilnic la dispoziția operațiunii și de condițiile meteorologice. Populația ucraineană din Slobodca n-a fost evacuată, iar aglomerarea locului cu evrei a devenit pentru ea o sursă de venituri.

La 10 ianuarie 1942, data fixată pentru începerea operațiunii de deportare, comandantul forțelor armate române din Odessa și împrejurimi (care purtau numele codificat „Radu”), și care era și șeful garnizoanei din Odessa, generalul Tiberiu Petrescu, a emis ordinul nr. 7 în trei limbi – română, germană și rusă – prin care ordona tuturor evreilor „fără nici o excepție” și sub amenințarea pedepsei cu moartea, să se deplaseze în ghetoul Slobodca în termen de două zile, începând cu aceeași zi, 10 ianuarie, ora 8 dimineața. Ordinul stabilea pedepse cu închisoarea și muncă silnică între cinci și zece ani pentru locuitorii orașului care „vor ascunde, vor găzdui sau vor ajuta prin orice mijloace evreilor să se sustragă de internarea în ghetou”. Ordinul era semnat și de procurorul militar¹²⁵.

La 3 ianuarie 1942, guvernatorul Alexianu a publicat „Hotărârea nr. 66”, prin care înființa paralel cu Comisia de deportare (constituită pe baza paragrafului 8 din Ordonanța nr. 35), „Comisiunea de judecare a contestațiilor” care vor fi înaintate de evrei sau presupuși-evrei, care considerau că au dreptul să rămână pe loc, așa „cum este cazul aceloră căsătoriți cu femei creștine” sau alte cazuri. „Comisia de triere” așa cum era cunoscută de toți, avea un caracter juridic, și nu depindea de „comisia de evacuare”. Comisia avea dreptul să audieze martori, în afară de cercetarea actelor prezentate. Hotărârile ei erau definitive. În fruntea comisiei s-a aflat prefectul județului Odessa, colonelul Matei Velcescu¹²⁶. Numărul contestațiilor a fost de circa 300 și, după afirmațiile unuia din membri comisiei, 90 la sută au avut câștig de cauză¹²⁷. Comisia a fost compusă în cele din urmă din prefectul Velcescu, un delegat al primarului orașului, Pântea, comandantul poliției din Odessa, colonelul Iulian Popovici, un delegat al tribunalului militar al orașului, un delegat al comandamentului militar din Odessa, directorul căilor ferate din Transnistria și directorul serviciilor sanitare ale orașului, dr. Solcănescu. Comisia a audiat persoane care au susținut că nu sunt de origine evreiască și de aceea nu trebuie deportate. Ea a preferat acte, și mai puțin martori, dar în lipsa actelor sau dacă ele erau insuficiente, a audiat și martori. Persoane ale căror cereri erau aprobate primeau un certificat special,

¹²⁵ Ordinul nr. 7 din 10 ianuarie 1942, Copie din *Dosarul Pântea*, p. 106-107.

¹²⁶ „Hotărârea nr. 66” din 3 ianuarie 1941. Copie din *Dosarul Pântea*, p. 106-107.

¹²⁷ Depoziția procurorului militar Soltan Chirilă, membru în comisia de contestații, 4 iunie 1946. *Idem*, p. 114-115.

emis de comandantul poliției Odessa, care confirma că sunt scutiți de deportare și dreptul de a rămâne în oraș¹²⁸.

Evreii care soseau la Slobodca erau îndreptați către una din cele șase subcomisii ale comisiei de deportare, care îi înregistra și percheziționa; bunurile le erau confiscate și erau trimiși în gheto, unde erau păziți de jandarmi în așteptarea deportării.

Deportarea la Berezovca a început la 12 ianuarie, cu o întârziere de două zile. La 20 ianuarie, opt zile după începerea deportărilor, primarul orașului, Pântea, i-a trimis lui Alexianu un memoriu personal prin care protesta vehement împotriva hotărârii de a-i deporta pe evrei, definind deportarea drept o acțiune barbară. Pântea nu l-a atacat direct pe Conducător, ci pe cei care l-au indus în eroare și i-au raportat despre pericolul iudeo-bolșevic din Odessa, despre o mișcare organizată a evreilor și pericolul unei debarcări a armatei roșii; cei care furnizau asemenea rapoarte erau după părerea sa reprezentanții SSI și ai statului major în oraș. Iată un fragment din memoriu:

„V-am raportat atât verbal cât și în scris că această evacuare este [o acțiune] nedreaptă și neumană, iar ea făcută acuma în toiu iernii, devine de-a dreptul barbară. Mai mult, cu data de 3 dec. 1941 v-am raportat în scris că populația evreiască a Odesei nu prezintă nici un fel de pericol pentru siguranța Odesei ba din contră că ea s-a pus pe lucru, pe muncă pentru refacerea orașului și nimeni nu se gândește la comploturi și răzvrătiri.

Știu că autorii acestei nenorocite evacuări sunt generalul Tiberiu Petrescu, comandantul militar al Odesei și cei doi conducători ai serviciilor secrete... Faptul fiind împlinit, fac ultima încercare de a salva ceea ce se mai poate salva”¹²⁹.

Pântea i-a cerut guvernatorului pe răspunderea sa personală să nu deporteze „cel puțin” trei categorii de evrei: circa o mie de familii de evrei carați, meseriași, evrei de toate categoriile și corpul didactic evreiesc de toate nivelele. Evreii carați, explica primarul, respectă sâmbăta, dar și creștinii și evreii îi consideră creștini.

¹²⁸ Depoziția prefectului Matei Velcescu, 1 aprilie 1950. *Idem*, p. 171-173.

¹²⁹ Memoriul lui Pântea către Alexianu, 20 ianuarie 1942. *Idem*, p. 37-38. Acest raport înaintat Tribunalului Poporului în copie de către deținutul Pântea în 1952 pe care pretindea că l-a trimis lui Alexianu în 1942 nu a fost găsit de autorul acestui studiu în dosarele cabinetului guvernatorului. Este de presupus că e un fals și a fost redactat de Pântea mai târziu, în scopul apărării sale, ca la fel cu celelalte „proteste” pe care le-a înaintat, după afirmațiile sale, lui Antonescu la sfârșitul lunii octombrie 1941 și lui Alexianu la 3 decembrie 1941, citate anterior. Ele însă reflectă cu precizie situația disperată a evreilor din Odessa, măsurile de exterminare, deportarea și jefuirea inițiate de autoritățile românești și starea de spirit în rândul acestora și de aceea au fost folosite drept sursă. Pântea a fost condamnat în 1955 la zece ani muncă silnică și confiscarea averii pentru că a făcut parte din comisia care a procedat la trierea și evacuarea populației evreiești din Odessa. El s-a străduit să dovedească că a fost într-adevăr numit în comisie, dar că nu el ci adjunctul lui, Constantin Vidrașcu, a participat la ședințe. Pântea a salvat câțiva evrei basarabeni, cunoștințe personale, de la deportare.

Meseriașii evrei erau necesari pentru refacerea orașului; „ei sunt buni și foarte pricepuți, și evacuarea lor va lăsa un gol însemnat, întrucât numărul lor este mare”. Cât privește corpul didactic, rămânerea lor în oraș ar fi fost considerată un gest față de „elementul cultural local”:

„Scutirea acestor trei categorii de cetățeni evrei va produce o mare satisfacție în opinia publică creștină a orașului, va liniști și va calma spiritele, căci populația creștină a orașului, după 25 ani de regim comunist, în care răstimp concepțiile antisemite au dispărut, nu vede cu ochi buni această discriminare rasială”¹³⁰.

Guvernatorul Alexianu a acceptat caraiților să rămână în oraș, dar nu și celorlalte două categorii, în parte și datorită împotrivirii comandamentului militar din Odessa¹³¹. Este locul potrivit să remarcăm că problema caraiților și a apartenenței lor rasiale a preocupat legiuitorii români încă din anul 1940, iar hotărârea luată atunci în problema lor stabilea că se va face separație între religie și rasă, iar caraiții, care nu sunt „semiți”, nu vor mai fi considerați evrei. Caraiții din Odessa erau tătari care s-au convertit la iudaism, probabil descendenți ai kazarilor, iar numărul lor era estimat la circa o mie de familii. Dallin a remarcat că numărul lor a crescut „în mod misterios” la câteva mii în toată Transnistria, probabil ca urmare a încercărilor unor evrei așchenazi de a fi considerați caraiți¹³². Comisia de triere a permis altor câteva sute de familii evreiești să rămână în Odessa:

„Primarul cunoștea personal pe tatăl meu de la Cetatea Albă, de aceea mi-am permis să-i cer sfatul pentru a putea rămâne în Odessa. D-sa mi-a spus, că nu va lua parte la ședințele comisiei dar va delega pe ajutorul de primar Vidrașcu Constantin, căruia îi va da instrucțiuni să fie larg în aprecieri. Personal m-a sfătuit iar eu am sfătuit pe alți prieteni și cunoscuți ai mei să distrugem actele din care se vede că suntem evrei, să facem contestație că suntem creștini, să cerem cercetarea la fața locului, să aranjăm în casă ceva icoane, iar Vidrașcu, singurul din comisie care știe rusește, va veni la fața locului și va constata că suntem creștini, admitându-ne la toți contestația... Primarul Pântea a fost un om bun, blând, uman și admirabil gospodar”¹³³.

¹³⁰ *Idem*, p. 38. Pântea i-a salvat de la deportare pe inginerul Iuliu Brodeski și pe soția lui; vezi în continuare nota 133.

¹³¹ Extras din ancheta colonelului Matei Velcescu, prefectul județului Odessa, 14 decembrie 1950, *Idem*, p. 39.

¹³² Dallin, *Odessa*, p. 308.

¹³³ Mărturia inginerului Iuliu Brodeski, 25 iulie 1956. *Dosarul Pântea*, p. 40. După Dallin (*Idem*) circa 10.000 de evrei au reușit să rămână în oraș, incluzându-i și pe caraiți; această apreciere ne pare în prezent exagerată. După altă mărturie, președintele comisiei s-a comportat cu o duritate care este greu de descris. El avea doar un singur scop: să mărească numărul deportaților evrei și să salveze cât mai mulți creștini de deportare. Vezi mărturia lui Andrei Dumitrescu, 28 martie 1950, *Dosarul Pântea*, p. 175. Brodeski a exprimat în mărturia sa dorința de a se ralia cu binefăcătorul și recunoștința sa și a soției sale față de primar, care i-a salvat de la moarte sigură. Dar sunt numeroase

Aprobarea dată de guvernator caraiților de a rămâne pe loc nu a fost acordată imediat, și după câte se pare nu în urma demersului lui Pântea. Comandantul poliției din Odessa, locotenent-colonelul Ion Popovici, a cerut guvernatorului la 24 ianuarie 1942 să se adreseze Legației Turciei la București ca aceasta să stabilească originea caraiților, întrucât pretind că nu sunt de origine semită. După părerea lui Popovici, caraiții erau, la urma urmelor, evrei, cu alte cuvinte trebuie deportați¹³⁴. La 27 ianuarie, Popovici s-a adresat din nou guvernatorului, de data aceasta telefonic, și a cerut să afle, pur și simplu, dacă trebuie sau nu să-i închidă pe caraiți în ghetou¹³⁵.

La această întrebare a primit două răspunsuri. În primul, de la 29 ianuarie, se arăta că „nefiind de origine etnică evreiască (semită), ei nu vor primi tratamentul [care urmează să fie dat] evreilor”¹³⁶. Însă, la 1 februarie guvernatorul a trimis comandantului poliției directive mai precise, în care a clasificat faptul că acești caraiți aparțin unei secte religioase și că, înainte de a se lua vreo hotărâre în privința lor, trebuie verificată originea lor etnică. „Dacă între caraiți se găsesc semiți – evrei de origine etnică – urmează a li se aplica măsurile stabilite pentru evrei”¹³⁷. În felul acesta guvernatorul a vrut să împiedice orice încercare de fofilare a unor evrei „semiți” în comunitatea caraită pentru a se sustrage de la deportare.

Despre cele petrecute la Odessa în perioada între reînființarea ghetoului și curățirea orașului de evrei posedăm o vastă documentație. Secția a II-a a M.St.M. a prezentat Conducătorului rapoarte săptămânale despre situația din Odessa, și tot așa au procedat Guvernământul, comandantul poliției, comandantul Armatei a III-a, precum și fiecare dintre unitățile operative care se aflau la Odessa.

Toți, fără nici o excepție, îi pomeneau pe evrei drept cauză a dificultăților întâmpinate în consolidarea regimului românesc; toți și-au exprimat satisfacția pentru concentrarea lor în ghetou, toți au subliniat că populația rusă este mulțumită de începerea deportărilor și toți au cerut prinderea evreilor care se eschivau de la deportare, ori s-au lăudat cu prinderea lor. După începerea operațiunii de deportare,

mărturii cu privire la atitudinea aspră și inumană a comisiei, și în special a lui Velcescu. O evreică a depus mărturie că în comisie s-au respins contestațiile multor creștini care au fost bănuși că sunt evrei sau că erau de origine evreiască, și aceștia au fost deportați și împușcați pe drum. Mărturia Clarei Bogopolski, 13 iunie 1950. *Idem*, p. 177.

¹³⁴ Comandantul poliției Odessa către guvernator, 24 ianuarie 1942, Arhiva Odessa, 2242-1-1486, p. 105.

¹³⁵ Comandantul poliției Odessa către guvernatorul Transnistriei, 27 ianuarie 1942. *Idem*, p. 89.

¹³⁶ Telegrama guvernatorului Transnistriei către comandantul poliției Odessa în privința caraiților, 29 ianuarie 1942. *Idem*, p. 88.

¹³⁷ Telegrama guvernatorului Transnistriei către comandantul poliției Odessa cu privire la caraiți, 1 februarie 1942. *Idem*, p. 104. Faptul că aprobarea lui Alexianu a fost acordată în urma intervenției comandantului poliției Odessa slăbește afirmația lui Pântea că el este cel care a intervenit în favoarea caraiților și că datorită lui au rămas în oraș.

toți s-au grăbit să raporteze despre numărul zilnic al deportaților și motivele suspendării temporare a transporturilor. Un lucru a devenit limpede și neîndoielnic: soarta celor din Odessa a fost decisă la București și nu la Berlin.

Operațiunea de deportare a fost condusă prin contact direct, uneori zilnic, cu Cabinetul militar. Acolo se concentrau rapoartele SSI, rapoartele Secției a II-a din M.St.M., rapoartele Guvernământului – care se bazau pe rapoartele Siguranței, jandarmeriei, poliției și prefectilor – și rapoartele Armatei a III-a, care se bazau în parte pe rapoartele pretorilor militari. Guvernământul a pregătit un plan operativ pentru deportarea evreilor, și la 9 ianuarie 1942 a comunicat despre asta Președinției Consiliului de Miniștri¹³⁸. Președinția Consiliului de Miniștri s-a grăbit să-i răspundă lui Alexianu printr-o telegramă că a primit mesajul și a cerut toate ordonanțele care au fost emise cu privire la deportare, ordonând „informarea d-lui Mareșal cum va decurge operațiunea, iar în fiecare seară la ora 19,00 să se telefoneze despre mersul operațiunii, ce s-a făcut și ce a mai rămas de făcut”¹³⁹. Această telegramă demonstrează că Antonescu a urmărit deportarea evreilor din Odessa așa cum urmărea o acțiune militară.

La 12 ianuarie toți s-au felicitat pentru începutul deportărilor, dar nu totul s-a desfășurat conform așteptărilor. Ghetoul Slobodca a fost înființat în locul destinat, a fost împrejmuit cu un gard de sârmă ghimpată, fiind „păzit de unități speciale”, dar Ordonanța nr. 35 și alte ordonanțe n-au fost afișate nici pe străzi și nici în ghetou. Odată cu începerea deportărilor, locuințele deportaților au fost predate supraveghetorilor caselor, făcându-se inventar al lucrurilor rămase în ele „în două exemplare”¹⁴⁰. Problema modificării ordonanțelor a fost rezolvată imediat, chiar în ziua în care s-a primit critica, și adjunctul primarului a trimis un proces verbal Guvernământului la 12 ianuarie, comunicându-i că în aceeași zi s-au lipit pe clădirea primăriei Ordonanța nr. 35 și instrucțiunile pentru executarea deportării¹⁴¹. La 17 ianuarie, primarul orașului a scris Guvernământului la Tiraspol că primăria a tipărit Ordonanța nr. 35 într-o mie de exemplare și a trimis câteva zeci din ele comandamentului militar al orașului, prefecturilor județelor Odessa, Oceacov și Berezovca, comandamentului poliției etc., afișând 884 exemplare în întreg orașul¹⁴².

¹³⁸ Notă a secretarului Guvernământului, privind transmiterea comunicării Președinției Consiliului de Miniștri, 9 ianuarie 1942, Arhiva Odessa. *Idem*, p. 28.

¹³⁹ Telegramă către Guvernământul Transnistriei semnată de secretarul general al Președinției Consiliului de Miniștri, Ovidiu Vlădescu, 10 ianuarie 1942. *Idem*, p. 37.

¹⁴⁰ Telegrama inspectorului general Ciurea către Guvernământ la Tiraspol, 13 ianuarie 1942. *Idem*, p. 33.

¹⁴¹ Proces verbal al primăriei Odessa cu privire la afișarea Ordonanței nr. 35, 12 ianuarie 1942. *Idem*, p. 51.

¹⁴² Primarul Pântea către Guvernământul Transnistriei de la Tiraspol, 17 ianuarie 1942. *Idem*, p. 50.

Problema pazei în ghetou a preocupat autoritățile aproape până la lichidarea lui. Inspectorul Ciurea a informat Guvernământul că lipsesc gardienii și a cerut alte două companii de jandarmi, notând numărul deportaților la 14 ianuarie, revenind asupra cererii de a întări paza și executarea raziilor pentru prinderea evreilor¹⁴³. Colegul său de funcție, colonelul Petală, a anunțat la 12 ianuarie, într-o telegramă trimisă Guvernământului de la Tiraspol, că „primul transport de una mie evacuați din Odessa a sosit în gara Victorovca azi, 12 ianuarie ora 15”¹⁴⁴. Aceasta era într-adevăr o realizare, întrucât transportul a ieșit în aceeași dimineață de pe platforma de încărcare din gara Odessa, și după numai șapte ore a fost debarcat în gara provizorie de lângă Berezovca. Fiecare telegramă și fiecare raport trimis Guvernământului sau de Guvernământ către Președinția Consiliului de Miniștri a cuprins realizările zilei respective sau ale celor precedente – adică numărul deportaților.

Secția a II-a a M.St.M., SSI din București și „detașamentul SSI din Odessa”, așa cum a fost menționată în documente prezența detașamentului în oraș, au adăugat numeroase informații despre starea de spirit în rândul populației creștine și în rândurile evreilor după începerea deportărilor. La începutul lui ianuarie Secția a II-a a raportat că zvonurile răspândite în oraș de evrei și de comuniști despre mersul războiului (despre victorii ale armatei sovietice în contraofensiva de pe frontul de la Moscova) au provocat agitație printre ruși¹⁴⁵.

Siguranța a transmis uneori rapoarte zilnice, în parte consacrate vânătorii, arestării și deportării evreilor. La 10 ianuarie a comunicat despre reînnoirea cazurilor de sinucideri în rândurile evreilor; de exemplu, evreul Moșe Buduic „a încercat să se sinucidă din cauza unei depresiuni sufletești”¹⁴⁶.

„Scurgerea evreilor în ghetoul de la Slobodca este în curs” raporta Siguranța, în ziua următoare, redând în același timp faptul că populația creștină a primit cu satisfacție concentrarea evreilor în ghetoul de la Slobodca, dar mulți evrei nu se grăbesc să intre în ghetou¹⁴⁷.

Dacă ar fi să dăm crezare rapoartelor tuturor organelor românești care au urmărit operațiunea deportării, populația rusă din oraș era foarte mulțumită de hotărârea de a-i evacua pe evrei și de a-i deporta. Secția a II-a din M.St.M., care în acea perioadă era principala sursă de informații a Conducătorului cu privire la executarea ordinului său, a prezentat deportarea în rapoartele sale drept o necesitate a securității. Populația locală, care a fost agitată, după părerea Secției a II-a, în

¹⁴³ Două telegrame ale inspectorului general Ciurea către Guvernământul Transnistriei, 5 și 16 ianuarie 1942. *Idem.*, p. 44-45.

¹⁴⁴ Telegrama colonelului Petală către Guvernământul Transnistriei, 12 ianuarie 1942. *Idem.*, p. 35.

¹⁴⁵ Secția a II-a a M.St.M., raport informativ săptămânal, 29 decembrie 1941 – 4 ianuarie 1942. Arhiva specială din Moscova, 492-1-5, p. 59.

¹⁴⁶ Raportul nr. 10 al Siguranței, 10 ianuarie 1942, Arhiva Odessa, 2242-4c-29.

¹⁴⁷ Raportul nr. 11 al siguranței din 11 ianuarie 1942. *Idem.*, 2242-4c-29, p. 15.

urma zvonurilor premeditate răspândite de evrei și de comuniști cu privire la desfășurarea războiului, s-a calmat acum, după ce a aflat despre înființarea ghetoului: „populația creștină e foarte mulțumită de măsura internării evreilor în ghetou” iar evreii, se arăta în raport, care și-au demonstrat ura față de creștini, amenințându-i cu o „răzbunare îngrozitoare”, sunt acum deprimați. Hotărârea de a-i închide în ghetou „a venit la timp”, conchidea M.St.M., raportul, care se pretindea a fi expresia sentimentelor populației¹⁴⁸. Mai mult decât orice altă instituție românească, M.St.M., era convins că majoritatea bărbaților evrei hotărâseră să se eschiveze de la deportarea poate pentru a lua parte la luptă împotriva armatei române, și de aceea majoritatea evreilor care se prezintă la porțile ghetoului sunt femei, copii și bătrâni:

„Evreii sunt demoralizați. Demoralizarea lor sporește pentru că, cu tot timpul rău, evacuarea lor a continuat cu regularitate. Se prezintă pentru internare îndeosebi copii până la 15 ani și bătrâni peste 50 de ani. Marea majoritate a evreilor între 18-50 de ani stă ascunsă sau a dispărut din localitate. S-au luat măsuri pentru urmărire. O dată cu începerea evacuării evreilor [campania de] răspândirea zvonurilor false a slăbit în intensitate”¹⁴⁹.

„Marea majoritate a bărbaților evrei, tineri și maturi, mobilizați în armata sovietică la izbucnirea războiului, au fost spânzurați pe străzile Odesei sau au fost împușcați în închisoarea orașenească și în șanțurile de la Dalnic sau au fost arși de vii în silozuri. Așa cum vom vedea în continuare, chiar când poliția, jandarmeria și patrulele de soldați au scotocit casă cu casă, n-au reușit să descopere și să aresteze mulți evrei între 18-50 de ani, întrucât aproape nici unul dintre ei nu a supraviețuit. Aceeași sursă a raportat, de exemplu, că până la 24 ianuarie 1942, adică 12 zile după începerea deportărilor, au fost deportați din Odessa 15.794 de evrei, „majoritatea bătrâni și copii dintre cei mai săraci”, deși raziile și descinderile surpriză pentru a-i închide pe toți în ghetou au continuat fără întrerupere¹⁵⁰.

În ce-i privește pe polițiștii care au participat la marea vânătoare, în toate rapoartele, precum în cel amintit înainte, se remarcă lipsa de polițiști calificați și cinstiți și lipsa gardienilor. Biroul 2 din Cabinetul militar al Conducătorului a pregătit chiar un scurt raport special (așa cum Conducătorului îi plăcea să citească) în care s-a notat că „insuficiența unui personal polițienesc bine pregătit și corect a lezat capacitatea de a păzi ordinea și securitatea din Odessa: raportul consemna că poliția nu dispune de elemente pricepute”¹⁵¹.

¹⁴⁸ Secția a II-a a M.St.M., raport informativ săptămânal. 11 ianuarie 1942. Arhiva specială din Moscova, 492-1-5, p. 75.

¹⁴⁹ Secția a II-a a M.St.M., raport informativ săptămânal, 12-18 ianuarie 1942. *Idem*, p. 82.

¹⁵⁰ Secția a II-a a M.St.M., raport informativ săptămânal, 19-26 ianuarie 1942. *Idem*, p. 134.

¹⁵¹ Memoriul Biroului 2 din Cabinetul militar despre situația din Odessa, 20 ianuarie 1942. *Idem*, p. 84.

Lupta contra partizanilor, vânătoarea de evrei și paza ghetoului cereau mari forțe de poliție și jandarmerie.

La Odessa au fost aduși 150 de polițiști profesioniști din România și alți 800 de jandarmi. Paza ghetoului și escortarea transportului spre Berezovca au fost date în sarcina jandarmilor care, împreună cu polițiști, au acționat nu numai împotriva „teroriștilor” din catacombe dar și pentru „descongestionarea Odessei și altor orașe transnistriene de elemente dubioase”¹⁵². Guvernământul a respins orice critică privind modul de funcționare a polițiștilor în ce privește tratarea evreilor, luarea de mită și altele cu o explicație simplă „problema nu prezintă azi nici o importanță, deoarece evreii sunt evacuați din Odessa”¹⁵³. La raziile pentru arestarea evreilor care încercau să se eschiveze de la deportare au participat și sute de polițiști locali, care cunoșteau terenul, și o parte din ei, și pe evrei, iar la mijlocul lui ianuarie a hotărât și armata să se alăture acestei misiuni, statul major aducând la cunoștința Conducătorului că va întări poliția cu „unități de câmp și cu raniți în convalescență”; iar Antonescu i-a propus ministrului de Interne să mobilizeze români din Basarabia pentru a fi folosiți ca polițiști în Odessa¹⁵⁴.

Operațiunea de deportare a continuat fără întrerupere, cu pauze provocate doar de condițiile atmosferice și de calitatea inferioară a cărbunelui folosit de locomotive (vezi în continuare). Trebuie să reamintim că operațiunea s-a desfășurat pe ger de minus 30-35 de grade, că până la sfârșitul lui ianuarie 1942 vagoanele erau puse la dispoziția românilor de către armata germană, și că aprovizionarea orașului cu alimente și combustibil suferea foarte mult din lipsa de vagoane și din cauza greutăților în transportul cu trenul. În ciuda acestor fapte, autoritățile românești din oraș, atât militare cât și civile, au făcut un efort suprem pentru a asigura plecarea permanentă și organizată a transporturilor de evrei spre Berezovca:

„Toată linia ferată este blocată de trenuri și posibilitățile noastre de a aduce lemne acum în timpul iernii sunt extrem de reduse. Primele vagoane care sosesc [la Odessa] sunt luate de trupe și de nevoile administrației. Totuși, prin carburanții care au sosit în ultima vreme, am asigurat, în parte, încălzitul spitalelor care funcționează”¹⁵⁵.

Armata, se spune în acest raport, nu poate să pună trenuri la dispoziția Guvernământului, și grija pentru încălzirea spitalelor făcea parte din efortul depus

¹⁵² Raportul inspectorului Jandarmeriei din Transnistria, colonelul Petală, cu privire la organizarea jandarmeriei în regiune, 3 decembrie 1941, p. 8.

¹⁵³ Memoriu secret-confidențial nr.66 al Guvernământului Transnistriei către Cabinetul civil-militar al Conducătorului, 13 ianuarie 1942, Arhiva specială din Moscova, 492-1-5, p. 85, 87.

¹⁵⁴ Cabinetul militar al Conducătorului către ministrul de Interne, generalul Popescu, 6 februarie 1942. *Idem*, p. 145.

¹⁵⁵ Vezi mai sus nota 153, p. 87.

de serviciul sanitar al orașului de a preveni răspândirea epidemiei de tifos. Lipsa mijloacelor de transport a continuat și în luna februarie; atunci a fost intensificat foarte mult ritmul deportării. La 24 februarie, M.St.M. a comunicat Conducătorului despre intensificarea ritmului deportării și concomitent l-a anunțat că „lipsa mijloacelor de transport îngreunează mult aprovizionarea orașului”¹⁵⁶. În decursul lunilor ianuarie și februarie, M.St.M. și SSI s-au îngrijit să transmită Cabinetului militar al Conducătorului rapoarte săptămânale [M.St.M.] și rapoarte periodice, uneori zilnice (SSI), cu privire la progresul operațiunii de deportare a evreilor din Odessa. SSI a raportat la fiecare câteva zile câți evrei au fost deportați de la începutul operațiunii, cât și numărul zilnic al deportaților, în ultimele zile, subliniind, de asemenea, că deportații sunt în majoritate bătrâni, femei și copii”¹⁵⁷.

Secția a II-a a M.St.M. a adăugat la cifrele generale și descrieri ale atitudinilor rușilor: „ei se bucură că evacuarea evreilor continuă cu regularitate și dau concursul autorităților în opera ce întreprind, denunțând evreei care au nume schimbate sau care invocă altă naționalitate spre a se sustrage de la evacuare”¹⁵⁸. Nu se poate ști dacă toți locuitorii creștini s-au bucurat de deportare; dar e știut că foarte mulți s-au bucurat să denunțe pe evreei care se ascundeau și să divulge adevărata lor identitate atât din ură față de evrei, dar și pentru a beneficia de bunurile lor, fapt care a făcut insuportabilă viața celor ce se ascundeau.

Trebuie remarcat că rapoartele SSI, semnate de Eugen Cristescu, cu privire la deportare erau atât de amănunțite și atât de dese încât șeful Cabinetului militar, colonelul Davidescu, a cerut la un moment dat să se trimită lui Antonescu numai „totalul” celor deportați și „să se întrebe SSI dacă nu avem ceva mai nou”¹⁵⁹. La 6 februarie 1942, M.St.M. a reușit s-o ia înainte SSI și să raporteze că până în acea zi au fost deportați 26.716 evrei¹⁶⁰.

Statul Major al Armatei a III-a și SSI au urmărit nu numai executarea deportării, ci și încercările de salvare a evreilor, dar au și stimulat Guvernământul Transnistriei și jandarmeria să ia inițiativa de a-i prinde pe fugari. Generalul Dăscălescu, care a fost desemnat de Conducător să servească de coordonator între Guvernământ și armată, era foarte îngrijorat de fuga din Odessa, după afirmațiile lui, a multor tineri evrei între 18-40 de ani (apți de luptă), și a cerut prinderea și împușcarea lor:

¹⁵⁶ Secția a II-a a M.St.M., raport informativ săptămânal, 15-22 februarie 1942. *Idem*, p. 186.

¹⁵⁷ Raportul SSI către Cabinetul militar al mareșalului, 26 ianuarie 1942. *Idem*, p. 89; raport asemănător din ziua de 29 ianuarie 1942. *Idem*, p. 128.

¹⁵⁸ Secția a II-a a M.St.M., raport informativ săptămânal, 19-26 ianuarie 1942. *Idem*, p. 133.

¹⁵⁹ Raportul SSI către Cabinetul militar din 31 ianuarie 1942 și adnotările în scris ale lui Davidescu. *Idem*, p. 138; vezi în aceeași chestiune raportul informativ săptămânal al Secției a II-a din M.St.M. 26 ianuarie – 1 februarie 1942. *Idem*, p. 141-143.

¹⁶⁰ Secția a II-a a M.St.M., raport informativ săptămânal, 2-8 februarie 1942. *Idem*, p. 157.

„În urma afișării Ordonanței nr. 35 a Departamentului Dvs. foarte mulți jidani și în special tineri între 18-40 ani (bărbați și femei) au fugit din Odessa, fiind ajutați la aceasta de țărani ucraineni, care i-au transportat cu căruțele în diferite localități din Transnistria.

Cum prin această situație nu se poate executa în prezent ordinul domnului Mareșal Antonescu, evreii sustrăgându-se temporar de la închiderea lor în lagăr, pentru a reveni ulterior în Odessa;

Cu onoare vă rugăm a ordona Inspect. Gen. al Transnistriei să execute, prin unitățile în subordine, un control sever al tuturor localităților pentru a aresta pe toți jidanii scăpați până în prezent de internare. Aceștia, conform Ordonanței nr. 23, art. 8, dată de Departamentul Dvs. vor fi tratați ca spioni și sancționați în consecință”¹⁶¹.

Detașamentul SSI din Odessa a cerut schimbarea imediată a portarilor și administratorilor clădirilor din oraș, întrucât aceștia i-ar ajuta pe evrei să se ascundă: „informațiuni verificate” se spune în cererea SSI către Guvernământ, dovedesc că ei „adăpostesc familii evreiești” care nu s-au prezentat la verificare și s-au eschivat de la intrarea în ghetto, în schimbul banilor și al obiectelor de valoare¹⁶². Și pentru a scoate în evidență „pericolul”, detașamentul SSI a adăugat că toți cei care îi ajută pe evrei nu o fac numai pentru câștig, dimpotrivă, ei sunt foști agenți ai NKVD, și acum ei fac legătura între partizani și comuniștii din oraș.

Convoaiele

Primele convoaie de evrei din Odessa au pornit pe jos, la sfârșitul lui octombrie 1941, de la Dalin în direcția Bogdanovca și la începutul lui noiembrie au trecut prin Berezovca. În aceste convoaie au fost băgați cu forța și evrei din localități din județul Odessa care se aflau pe traseul deportării. Una dintre puținele supraviețuitoare din aceste convoaie, Milea Morduhovici, pe atunci o tânără de 16 ani, a depus mărturie că șirul în convoi era imens și că n-a văzut „nici începutul și nici sfârșitul”¹⁶³. Convoaiele au fost escortate de jandarmi români ajutați de polițiști-voluntari ucraineni și ruși. Convoaiele mășăluiau de-a lungul șoselei Odessa-Berezovca. După un marș de câteva zile, și după un popas de câteva zile la

¹⁶¹ Generalul Nicolae Dăscălescu, comandantul Corpului Doi de Armată către Guvernământul Transnistriei, 21 ianuarie 1942. Arhiva Odessa, 2242-1-1486, p. 93.

¹⁶² Adresa nr. 974 a Detașamentului SSI din Odessa către Guvernământul Transnistriei, 23 ianuarie 1942. *Idem*, p. 112; instrucțiunea Guvernământului către Comandamentul poliției din oraș cu privire la schimbarea portarilor și administratorilor, 4 februarie 1942. *Idem*, p. 111.

¹⁶³ Mărturia lui Milea Morduhovici, 31 august 1995, în posesia autorului, va fi predată la Yad Vashem. Descrierea drumului convoiului de la Dalnic la Bogdanovca, făcut pe jos în octombrie-noiembrie 1941, se bazează pe declarațiile unicei martore pe care autorul a reușit s-o găsească. Documente românești din acea perioadă confirmă afirmațiile ei. Vezi în continuare.

Berezovca, au continuat pe jos până la Mostovoi, și de acolo la Domanevca prin Nikolaevca. La Berezovca au sosit și convoaie din direcția Katarzi [Catargi] cu evrei din Basarabia, deportați prin punctele de trecerea în județul Tiraspol, precum și evrei locali din județul Tiraspol. Domanevca nu servea încă drept lagăr de exterminare, ci ca lagăr de muncă, relativ mic, și din această cauză convoaiele erau mănate mai departe, spre lagărul de exterminare Bogdanovca.

Dacă comandantul legiunii de jandarmi din Berezovca nu ar fi fost implicat în luare de mită de la două doctorițe evreice care vorbeau românește, (aduse din Basarabia) pentru a le permite să rămână un timp oarecare pe loc, nu am fi știut, până la deschiderea arhivelor din Ucraina (1993), și până la dezvăluirea Milei Morduhovici (1995), unde au dispărut zeci de mii de evrei din Odessa, care au fost deportați pe jos, imediat după explozia de la comandamentul românesc al orașului. Până în 1993 nu s-a știut nimic despre această etapă în exterminarea evreilor din Odessa. Comandantul legiunii, maiorul Ioan Popescu, a raportat la 31 ianuarie 1942 despre rutina deportărilor pe jos din Odessa și Catargi:

„La această Legiune s-au primit, cu începere din noiembrie, 1941 evrei veniți dinspre localitățile Catargi și Odessa pentru a fi transferați spre Bogdanovca, la lagărul ce se înființase acolo.

De la acea dată s-a înființat într-un local de lângă [comandamentul] Legiunii un lagăr unde [evreii] erau cazați peste noapte și de unde a doua zi sau în ziua când se găseau căruțe necesare se transferau mai departe. Evreii se primeau numeric, așa că Legiunea nu are evidența celor ce au trecut prin acest lagăr.

Transferarea acestor convoaie de evrei era în sarcina exclusivă a jandarmilor¹⁶⁴.

Convoaiele au mărșăluit pe jos circa 150 de km până la Bogdanovca, timp de circa două săptămâni, majoritatea timpului pe ploaie torențială și îngheț, în timpul nopților. Nu li s-a dat nici hrană și nici apă, și cine rămânea în urmă era împușcat de jandarmi. Noptile, convoaiele erau coborâte de pe drumuri, care și ele deveniseră impracticabile, deoarece nu erau asfaltate – și duse pe câmp, evreii fiind siliți să se așeze pe terenul mocirlos și să nu se miște dintr-un loc în altul. Femeile tinere erau violate atât de către jandarmi, cât și de polițiștii ucraineni. Jandarmii efectuau percheziții și jefuiau orice obiect de valoare, inclusiv haine. Ei căutau mai ales bijuterii și obiecte din aur, și nu manifestau interes pentru bani sovietici. Dimineața convoiul era din nou format și cine nu era în stare să se scoale era împușcat de jandarmi. Cadavrele rămăneau pe loc, fără să fie îngropate. Convoaiele uriașe erau împărțite în convoaie mai mici, pentru a putea fi stăpânite. În ciuda șirului lung de cadavre înșirate de-a lungul traseului de deportare, numărul

¹⁶⁴ Raportul comandantului legiunii de jandarmi din județul Berezovca către prefectul județului, 31 ianuarie 1942. Arhiva Odessa, 2361-1-39, p. 15.

deportaților nu scădea, deoarece în drum se adăugau convoaie cu evrei din județul Odessa, care erau concentrați de jandarmi pe margini de drum¹⁶⁵.

Odată cu sosirea a circa 40.000 de evrei din Odessa și din județ, populația Bogdanovcâi a crescut la 58.000 de evrei – și asta după datele furnizate de Isopescu. Într-adevăr, 40.000 de evrei au ajuns la Bogdanovca; medicul militar al unității staționate în raionul Domanevca, în vecinătatea căruia se afla lagărul Bogdanovca, a descris la jumătatea lui noiembrie convoaiele imense „cuprinzând câteodată 10.000-12.000 de oameni”, aduși acolo, devenind un focar de tifos exantematic¹⁶⁶. Aceste fapte le amintim aici pentru a oferi o idee despre amploarea deportărilor timpurii din Odessa și din județ în luna octombrie și prima jumătate a lunii noiembrie 1941.

A doua etapă a deportărilor a început la 12 ianuarie 1942, cu plecarea primului transport spre Berezovca, cuprinzând 856 de evrei. Inspectoratul jandarmeriei a apreciat numărul evreilor care au rămas la Odessa la începutul operațiunii de deportare cu trenul la circa 40.000, apreciere care, după cât se pare, era corectă¹⁶⁷. Această operațiune a fost condusă de trei oameni: inspectorul jandarmeriei, Petală, care a adus și a supravegheat acțiunea de la Odessa; inspectorul general al Guvernământului Transnistriei, Constantin Ciurea, care a plecat pe teren și o parte din timp și-a fixat sediul la prefectura de la Berezovca, de unde a dirijat convoaiele mai departe; și colonelul Velcescu, care a făcut coordonarea dintre diversele autorități din oraș pentru a grăbi deportarea și a condus, în mod practic, acțiunea¹⁶⁸.

Fiecare transport a început cu concentrarea a o mie până la două mii de evrei, dintre cei care s-au prezentat sau au fost aduși la Slobodca și dintre cei care au fost aduși la comisiile de deportare chiar din Odessa. Operațiunea de deportare începea cu jaful de bunuri de către reprezentanții autorităților, și de acolo evreii erau mânați de către jandarmi la platforma de încărcat mărfuri de la Sortirovca, situată la 10 kilometri distanță de ghetou, și la o distanță mai mare de centrele de deportare care funcționau în oraș. Operațiunea de deportare a început când temperatura era de minus 20 de grade și a continuat pe o temperatură care a coborât la minus 35 grade, în zăpadă și viscole, cu întreruperi cauzate de opriri ale

¹⁶⁵ Mărturia lui Morduhovici. Ea s-a îmbolnăvit de tifos în lagărul Bogdanovca, și într-o stare de totală inconștiență a fugit în direcția Odessa, a reușit să ajungă acasă și a fost vindecată cu ajutorul unei doctorițe ruse, apoi a fost deportată pentru a doua oară cu trenul, împreună cu familia, în februarie 1942.

¹⁶⁶ Copie autenticată a raportului medicului militar, locotenent dr. P. Nedelescu, 17 noiembrie 1941. Arhiva Nikolaev, 2178-1-12.

¹⁶⁷ Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria, raport de sinteză a activităților între 15 decembrie 1941 și 15 ianuarie 1942. Anel, *Documents*, I, nr. 133 a, p. 216.

¹⁶⁸ Declarație a lui Matei Velcescu, 1 aprilie 1950. *Dosarul Pântea*, p. 171.

circulației trenurilor din cauza gerului și a calității inferioare a cărbunelui pentru locomotive și datorită viscozelor care au blocat șinele. Până la sfârșitul lui ianuarie 1942, transportul evreilor s-a făcut cu trenuri puse la dispoziția operațiunii de către comandamentul de legătură al Wehrmacht-ului la Tiraspol.

La 1 februarie linia ferată spre Berezovca a fost transferată de la autoritățile de ocupație germane Guvernământului românesc din Transnistria. Transportul s-a făcut în vagoane de marfă închise, în care au fost înghesuți câte 120 de evrei, maximum de oameni care puteau fi înghesuți într-un vagon. „Erau atât de mulți evrei în vagon, încât era greu chiar să stai în picioare”¹⁶⁹. Încă în ghetou, în drum spre gară și în așteptarea trenului, pe platforma de încărcare de mărfuri, mureau înghețați sute de evrei. Direcțiunea sanitară a Guvernământului și sistemul sanitar al armatei române au primit dispoziție să nu lase nici un cadavru în Odessa, pentru a evita izbucnirea unei epidemii de tifos; probabil că acestea au fost singurele „mijloace de deparazitare” pe care dr. Tătăranu s-a lăudat că le-a inițiat, în rapoartele trimise după terminarea operațiunilor de deportare. Un medic delegat de el făcea parte din comisia de deportare. De aceea, au fost urcate în vagoane și cadavrele înghețate ale deportaților care au murit. Din cauza aglomerației n-a existat altă posibilitate decât de a ține cadavrele în picioare; și așa au stat cu toții, vii lângă morții înghețați, și lângă ei cei care mureau pe drum și încă nu înghețaseră.

Conform declarațiilor primarului adjunct Vidrașcu, 20-25% din deportați au murit înghețați înainte de sau în decursul deportării¹⁷⁰. Numărul de victime din cauza gerului ar fi putut fi mult mai mic dacă n-ar fi existat lăcomia jandarmilor și a membrilor comisiilor care au jefuit bunurile evreilor, hainele și mai ales paltoanele evreilor¹⁷¹. Directorul serviciilor sanitare din Odessa, dr. Solcănescu, a susținut la procesul înaintat împotriva sa în anul 1957 că s-a produs o greșeală de calcul, și că în realitate, numai 2,5% dintre deportați au murit înghețați și nu 25%, cum indica actul de acuzare¹⁷². Marele număr de evrei care au murit înghețați încă înainte de urcarea în vagoane a fost constatat imediat; iar căpitanul Ionescu-Gion, de la procuratura militară a orașului, a sugerat colonelului Velcescu o posibilă amânare a deportării din cauza gerului. „Velcescu l-a muștrat cu asprime [și i-a spus] că „ trăiește cu capul în nori”, și deportarea a continuat”¹⁷³.

¹⁶⁹ Starobinski, *Ghetoul Odessa*, p. 35. În vagonul său se afla și o rusoaică; aceasta nu a vrut să se despartă de fiul ei în vârstă de 10 ani, considerat evreu pentru că răposatul ei soț fusese evreu. Un alt martor a declarat că „în vagon au fost înghesuți atât de mulți oameni încât n-au putut sta decât lipiți unii de alții” (Ehrenburg, p. 98).

¹⁷⁰ Declarație a primarului adjunct Constantin Vidrașcu, 17 iunie 1950. *Dosarul Pântea*, p. 84.

¹⁷¹ Mărturia evreiceii Clara Bogopolski din Odessa, 13 iunie 1950. *Dosarul Pântea*, p. 177. Bogopolski a depus mărturie că temperatura a coborât în zilele deportării la minus patruzeci de grade.

¹⁷² Extras din declarația dr. Gheorghe Solcănescu în anul 1951. *Idem*, p. 115-116.

¹⁷³ Din actul de acuzare împotriva lui Matei Velcescu, 1951. *Idem*, p. 113.

Jandarmii și soldații români care-i duceau pe evrei la Sortirovca au denumit încă de pe atunci trenul deportării „trenul-dric”. Un ofițer român care a călătorit cu acest tren în vagonul rezervat militarilor a descris astfel impresiile de călătorie:

„Era o iarnă cumplită, cum numai în Rusia se poate întâlni. Zăpada călătoare se înălța în văzduh, lăsând pământul gol-goluț și negru, pentru ca în clipa următoare să astupe tot ce era pe jos. Dune de zăpadă se mutau din loc în loc iar promoroaca îngroșa în flori de gheață firele de telefon, ramuri și bărbile trecătorilor. Vânt nebun, nouri bosumflați și grăbiți scuturau cerul Odesei... Era în amurg... 1.200 de femei, copii, bătrâni din Odessa sunt ridicați între baionete, de nemți, și aduși în coloană la gară... Bătrâni cu bărbile albe de promoroacă, femei bătrâne și tinere, cu și fără copii în brațe, copii de toate vârstele, pe jos, pe sâni, în brațe, înfășurați în plăpumi, în paltoane... Pe trei sâni trase de femei erau aduși cinci moșnegi, care au uitat să moară acasă... Pentru evrei erau destinate 10 vagoane de marfă. Deci 120 de oameni de vagon. Iar pe vagoane [era] scris: „8 cai sau 40 oameni”. Au încăput totuși câte 120. Împinși, presați cu drugi de fier, turțiți, dar au încăput. Iar când ușile „laterale” au fost trase, prin ferestrele cu zăbrele ieșeau nori de abur ca la etuve. În timpul imbarcării un bătrân și trei femei au încetat din viață. Cadavrele au fost totuși urcate în tren... și în noaptea sură o boccea se desprinsese de pe platforma unui vagon... Legătura se prăbuși [brusc] în sunet de piatră lovită, pe caldarâmul peronului, iar din ea săriră câteva cioburi. Erau bucăți de copil înghețat [care căzuse] din brațele mamei. Iar mama înnebunită urla pe platformă și-și sfâșia cu unghiile obraji... Trenul s-a pus apoi în mișcare. Spre moarte. Era trenul dric¹⁷⁴.

Ofițerul român care a descris această scenă de groază în noiembrie 1944 a ascuns intenționat faptul că cei care au escortat convoiul erau jandarmi români și nu soldați germani. Nici unul dintre românii care au fost implicați în planificarea și executarea deportării nu a susținut că transporturile din ghetou spre gară au fost însoțite de germani. A fost vorba aici de treabă românească.

Trimisul M.St.M., maiorul Apostolescu, care a primit sarcina să supravegheze deportarea și confiscarea bunurilor, a raportat, la 18 ianuarie 1942, că deportarea este executată de jandarmii români, și că „parte din evrei mor în tren din cauza frigului”. El a văzut cu proprii ochi că evreii aduc cu ei la gară cadavre ale membrilor familiilor lor, deoarece așa li s-a ordonat, iar el a recomandat chiar serviciului sanitar ca morții „să fie înmormântați în cimitir sau în alt loc”, întrucât este o greșeală de a lua cadavre în tren. În primul transport, a raportat ofițerul, au murit zece evrei iar în al doilea, șazeci „din cauza gerului și viscolului puternic”; de asemenea, el a remarcat că evreii mor și pe drumul de la ghetou la gară, deoarece în ghetou bântuie foamea. Toți evreii, a remarcat ofițerul în raportul său,

¹⁷⁴ V. Ludușanu, „Trenul-Dric”, „Curierul Israelit”, 12.11.1944.

erau bătrâni, copiii sub 16 ani, și femei. „Nu există nici un bărbat sub vârsta de 41 de ani, între 41 și 50 sunt extrem de puțini. Toți sunt într-o stare de mizerie ceea ce arată în mod prea evident că sunt dintre evreii cei mai săraci care au fost în Odessa”. Printre altele, ofițerul recomanda:

„Față de timpul cu totul defavorabil pentru transport și avându-se în vedere și impresia făcută de numărul destul de însemnat de evreii morți în ghetou, pe drum și pe C.F., ar fi mai bine ca transporturile să nu se efectueze în zilele prea friguroase... Să se interzică ridicarea și luarea de către familii a cadavrelor celor căzuți în ghetou sau pe drum”¹⁷⁵.

În ciuda gerului, jandarmii care escortau și lucrătorii feroviari germani au continuat să jefuiască obiecte de la evrei și să cotrobăie prin boccelele lor, în căutare după obiecte de valoare. Pe peron erau aruncate perne, plăpumi, paltoane și galoși pe care evreii n-au putut să ia cu ei. Jandarmii împușcau pe oricine încerca să fugă pe peron, în încercarea de a se alătura familiei care se afla în alt vagon. Soldații germani fotografiau priveliștea. Călătoria, adăuga ofițerul român care a călătorit cu un altfel de tren, continua toată noaptea; o călătorie obișnuită spre Berezovca dura trei ore. La opririle lungi în stațiile de pe rută, el a auzit „țipetele desperate” ale deportaților. În vagoane era o întunecime absolută după închiderea ușilor. Un deportat anonim a descris astfel ceea ce a trăit în vagonul său:

„Încetul cu încetul începi să deosebești în semiîntuneric ochi dilatați de spaimă, fețele plânse ale copiilor și femeilor. Trenul se pune în mișcare [și] înaintează încet. Unde merge? Fiecare zdruncinătură, fiecare oprire stârnesc groază... Lumea îngheață din ce în ce, fără mișcare. Copiii plâng, cer apă și de mâncare. Întâi copiii, pe urmă și cei mai mari încep să-și facă nevoile firești, tot acolo, în vagon.

Deodată se aud gemete și strigăte de ajutor. E o femeie care se zbate în chinurile grele ale facerii, dar nimeni nu poate să-i vină în ajutor. În sfârșit, se aude scârțâitul zăvorului și cei rămași în viață sunt dați jos din vagon. Aceștia merg acum pe jos, îndemnați cu bătele de jandarmi, care împart lovituri unor oameni sleiți de puteri și înghețați... Mereu cineva cade. Drumurile sunt pline de cadavre și-ți aduc aminte recentele bătălii, cu singura deosebire că pe câmp nu zac trupuri de luptători, ci trupuri deformate de copii și trupuri chircite de bătrâni”¹⁷⁶.

La Berezovca, a relatat ofițerul român amintit înainte, au fost dați jos din tren morții aduși din Odessa și încă cincizeci care au murit pe drum, și „în gară,

¹⁷⁵ Raport al delegatului M.St.M., maiorul Apostolescu „trimis de armată pentru a supraveghea evacuarea evreilor din Odessa” și o scrisoare anexă către șeful Marelui Stat Major al Armatei a III-a, colonelul Dumitrescu Polichron, 18 ianuarie 1942, Arhiva Odessa, 2242-1486, p. 8-11.

¹⁷⁶ Ehrenburg, p. 98-99. Autorii citează o scrisoare primită de la un supraviețuitor din tren, fără să-i menționeze numele.

i-au așezat în stivă, i-au stropit cu petrol, și le-au dat foc”. Arderea cadavrelor la stația finală era încă o metodă adoptată de către serviciul medical al Guvernământului, pentru a evita răspândirea tifosului, întrucât pe gerul cumplit care domnea nu era posibil să se sape o groapă comună și să fie acoperită. Pământul era atât de înghețat, încât semăna cu fierul. Trebuie amintit că, în perioada deportărilor din Odessa, românii se ocupau deja cu arderea a zeci de mii de cadavre în „regatul morții”, așa că arderea altor câteva mii de cadavre într-o gară nu era o faptă ieșită din comun, ci o problemă de rutină. Lucrătorii feroviari ucraineni care au fost recrutați la muncă de către români pentru repararea șinelor, ucrainenii care supravegheau stivele de ardere a cadavrelor și simpli locuitori se apropiau de stive pentru a-și încălzi mâinile dar mirosul groaznic de carne de om arsă se simțea și în gerul cumplit

Numeroși evrei care au rămas în viață după toate ororile de la Odessa s-au prăbușit tocmai la Berezovca, la vederea stivelor arzânde, deoarece au înțeles că nu au nici o șansă să rămână în viață. Întâlnirea nocturnă cu flăcările și mirosul au distrus ultima rămășiță de dorință de a trăi: „Ușa vagonului se deschide cu scârțâit și suntem orbiți de roșeața flăcărilor unor focuri. Văd oameni zbatându-se, cuprinși de flăcări. Se simte miros pătrunzător de benzină. Oameni sunt arși de viu”¹⁷⁷. Evreii aruncați pe rug erau în majoritatea morți, dar printre ei erau și unii care înghețaseră și păreau morți iar căldura focului îi reînvia, dar și ei erau arși¹⁷⁸.

Nu toate transporturile au fost debarcate la Berezovca. O parte din ele, cu un număr necunoscut de evrei, au fost îndreptate mai spre nord, la Veselinovo, localitate germano-ucraineană, aflată sub ocupația unităților speciale ale SS-ului local, care au alungat din târg pe toți locuitorii ucraineni pentru a o transforma într-o localitate germană pură¹⁷⁹. În amândouă garile îi așteptau pe deportați jandarmii români furioși. Ei îi loveau pe evrei cu băte, pentru a-i grăbi, ordonând descărcarea cadavrelor din vagoane și aranjarea lor în stive. Deportaiților le era greu să facă o astfel de muncă, întrucât ei înșiși erau pe jumătate înghețați. Debarcarea din vagoane nu s-a făcut chiar în gara Berezovca, ci pe un câmp apropiat.

La Berezovca și Veselinovo convoaiele erau împrăștiate, despărțindu-se familiile, care apoi erau imediat puse în mișcare în direcții diferite. Jandarmii nu puteau, chiar dacă ar fi vrut, să permită evreilor să se odihnească în gară pentru că și ei și evreii ar fi murit de frig. Jandarmii din escortă se schimbau între ei foarte des, pentru a nu fi loviți de ger.

¹⁷⁷ Ehrenburg citează alt martor. *Idem*, p. 100.

¹⁷⁸ Ordonanța sa i-a povestit ofițerului român citat mai sus că printre evreii arși în prima noapte după sosire erau și evrei vii. Vezi mai sus nota 174.

¹⁷⁹ Comandantul statului major de legătură al Wehrmacht-ului în Transnistria către comandamentul Armatei [române] a III-a din Tiraspol, 20 martie 1942. Arhiva specială din Moscova, 492-1-5, p. 262.

La 17 ianuarie, cinci zile după începerea operațiunii, inspectorul jandarmeriei din Transnistria, colonelul Broșteanu, a întocmit un raport despre mersul ei „și l-a trimis Guvernământului Transnistriei și Inspectoratului jandarmeriei din București. Acest raport descrie latura oficială și practică a operațiunii de deportare, și datorită importanței lui îl prezentau aici în întregime:

„Am onoarea a vă comunica că începând din ziua de 12 ianuarie cr. a început evacuarea evreilor din Odessa. Conform Ordonanței date de Guvernământul Transnistriei, evreii ce urmează a fi evacuați se strâng în ghetouri, după ce fiecare trece pe la Comisia de evaluarea averilor (bijuterii) și schimbarea monedelor ce posedă în mărci germane R.K.K.S.

Din ghetou se formează convoaie de 1.500-2.000 de indivizi cari se imbarcă în trenurile germane și se transportă în regiunea Mostovoi-Vasilievo, din județul Berezovca.

Din gara Berezovca se escortează în regiunea de plasare. Până în prezent au fost evacuați 6.000, transportul continuându-se zilnic.

În comunele de plasare, li se găsește cu foarte mare greutate loc de cartiruire, întrucât populația ucraineană nu-i primește, astfel că mulți rămân o zi adăpostiți de grajdurile colhozurilor.

Din cauza gerului care coboară până la 20°, precum și din cauza lipsei de hrană, a vârstei și stărilor șubrede, mulți cad pe drum, unde îngheață.

Legiunea Berezovca este concentrată pentru această operațiune, însă din cauza gerului mare escortele trebuie schimbate continuu.

Pe traseul ce se parcurge rămân cadavre care se îngroapă în șanțurile antitanc din acea regiune. Pentru îngroparea acestor cadavre oamenii din regiune se scot cu greutate căci caută pe cât posibil a se sustrage de la asemenea operațiuni.

Cu mersul acestei operațiuni vom ține Inspectoratul General la curent¹⁸⁰.

Inspectoratul jandarmeriei a repetat, aproape cuvânt cu cuvânt, acest text în primul său raport rezumativ despre campania deportărilor și n-a făcut decât să actualizeze numărul deportaților: „până la 22 ianuarie au fost evacuați 12,236 evrei din totalul de aproximativ 40.000”, se arată în acest raport¹⁸¹.

Convoaiele cu rândurile rărite au fost îndreptate în trei direcții diferite: probabil 4.000-5.000 de evrei au fost duși în lagărele din „regatul morții”, la Bogdanovca și Domanevca. În aceste două lagăre fuseseră deja exterminați zeci de mii de evrei din Odessa, care au ajuns aici mai înainte. Bogdanovca se afla pe atunci în toiul acțiunii de ardere a cadavrelor celor uciși, și o parte din noii deportați au fost duși direct la gropi, împușcați și arși; la Domanevca încă mai

¹⁸⁰ Raportul nr. 76 al Inspectorului jandarmeriei din Transnistria, colonelul Broșteanu, 17 ianuarie 1942, din: AnceI, *Documents*, V, nr. 129, p. 222.

¹⁸¹ Vezi mai sus, nota 167.

aveau loc atunci acțiuni de lichidare, și soarta evreilor aduși din Odessa a fost asemănătoare cu a celorlalți internați acolo. Câteva convoaie au fost îndreptate spre sovhozurile din județ, transformate în ferme de stat românești în acea parte din județ în care nu locuiau coloniști germani (vezi în continuare). Majoritatea convoaielor au fost îndreptate spre lagăre improvizate, înființate în sate ale germanilor locali din județul Berezovca: Cihrin, Hulievca, Catusia, Suha-Verba, Gradovca, Bernadovca, Lisinovca, Rastadt ș.a. Marșul spre aceste lagăre a continuat cu mult peste timpul necesar pentru a ajunge la ele, în scopul de a răi rândurile, sau așa cum s-a exprimat unul dintre supraviețuitori, pentru ca mulți dintre evreii din Odessa să moară „de moarte naturală”¹⁸².

Convoaiele, îndreptate spre lagărele aflate la o distanță de 18 kilometri de la gara Berezovca, au mărșăluit din ordin timp de trei zile încolo și înapoi prin stepa înghețată și înzăpezită până au ajuns la destinație, majoritatea evreilor epuizați și copiii rămânând înghețați pe câmpuri. Toate convoaiele au fost jefuite de jandarmii din escortă, care le-au luat orice obiect care le părea de valoare:

„Ei ne-au luat ultimele lucruri. Am ajuns la Domanevca asemenea unor cerșetori”¹⁸³. Violurile s-au redus din cauza gerului dar n-au încetat.

Într-o anexă la acest capitol prezentăm date complete despre transporturile plecate din Odessa cu trenul din gara Sortirovocinaia (sau Sortirovca).

Tabelul următor oferă o imagine de ansamblu a planificării, executării și urmăririi procesului de transformare a Odessei în „Judenrein”.

Dintre toate transporturile, cel mai jalnic a fost cel care a plecat la 15 ianuarie și a cuprins 1090 de bătrâni care au rămas singuri în ghetou, fără rude, fără nici o persoană care să-i ajute să ajungă la gară și să urce în vagoane. Urmele acestui transport au dispărut din momentul în care a ajuns la Berezovca.

Data	Numărul de deportați	Raportor	Categoria de deportați	Total	Informații suplimentare în raport	Note
12.1.42	856	Pretorul militar, locot.-colonel Nicolescu	Majoritatea bătrâni femei și copii	-	Arestările și transferarea evreilor în ghetoul Slobodca continuă	<i>Cartea Neagră</i> , III, nr. 134, p. 220
13.1.42	986	Ca mai sus	Ca mai sus	-	Ca mai sus	<i>Idem</i> , nr. 135, p. 220
14.1.42	1.201	Ca mai sus	Ca mai sus	-	Ca mai sus	<i>Idem</i> , nr. 136, p. 221
15.1.42	1.090	Ca mai sus	Majoritatea între 50-80 ani	-	-	Ancel, <i>Documents</i> , V, nr. 126, p. 204.

¹⁸² Ehrenburg, p. 99.

¹⁸³ *Idem*, p. 98.

Data	Numărul de deportați	Raportor	Categoria de deportați	Total	Informații suplimentare în raport	Note
16.1.42	1.746	Ca mai sus	Majoritatea bătrâni, femei și copii	-	-	<i>Idem</i> , p. 205
17.1.42	-	Inspectorul jandarmeriei din Transnistria, Broșteanu	-	Circa 6000	Descrierea concentrării evreilor în ghetou și confiscarea averilor lor de către Comisia de confiscări; primul raport cu privire la înghețarea evreilor de frig, pe drum, pe un ger de minus 20°	<i>Cartea Neagră</i> , III, nr. 137, p. 221-222
17.1.42	1.104	Pretorul Nicolescu	Majoritatea bătrâni, femei și copii	-	Arestarea unei evreice	Ancel, <i>Documents</i> , V, nr. 126, p. 206
18.1.42	1.293	Inspectorul jandarmeriei din Transnistria, Broșteanu	Ca mai sus	-	Locuitorii ruși sunt mulțumiți de deportare	<i>Idem</i> , p. 205
18.1.42	-	Comandantul Armatei a III-a	Ca mai sus	-	Raport al delegatului M.St.M., pentru supravegherea operațiunii de deportare a evreilor; descrierea jafului de averi de către comitete; evreii dorm pe stradă și îngheață pe drum; recomandă continuarea căutării evreilor din oraș	Arhiva Odessa, 2242-2-1486, p. 8-11
19.1.42	-	Secția a II-a a M.St.M.	Majoritatea copii până la 15 ani și bătrâni între 60-80 ani	7.400 (până la 17.1.42 incl.)	Au fost deportați cu 1.400 mai mulți decât a fost planificat; o evreică a dat foc la bunurile ei și a fost împușcată; lipsă de polițiști, creștinii sunt bucueroși	Arhiva Odessa, 2242-1-1486, p. 8-11
19.1.41	1,010	Pretorul Nicolescu	Ca mai sus	-	Au fost capturați 8 adulți și 4 copii	Ancel, <i>Documents</i> , V, nr. 126, p. 207
20.1.42	-	M.St.M.	-	-	Nu sunt suficienți polițiști și nu sunt polițiști calificați; Antonescu ordonă ministrului de Interne să rezolve problema	<i>Idem</i> , p. 84
20.1.42	926	Ca mai sus	Ca mai sus	-	-	<i>Idem</i>
21.1.42	-	Ca mai sus	Ca mai sus	-	Trenurile n-au circulat (din cauza vremii aspre)	<i>Cartea Neagră</i> , III, nr. 138, p. 222
22.1.42	-	Inspectorul Ciurea,	-	10.427	Continuă vânătoria după evrei	Arhiva Odessa, 2242-1-1486, p. 70

Data	Numărul de deportați	Raportor	Categoria de deportați	Total	Informații suplimentare în raport	Note
22.1.42	1,807	telegramă Ca mai sus	Majoritatea bătrâni, femei și copii	-	Un evreu de 72 de ani s-a sinucis înainte de internarea în ghetou	<i>Cartea Neagră</i> , III, nr. 139, p. 223
23.1.42	1,396	Ca mai sus	Ca mai sus	-	Au fost arestați doi creștini care au ascuns un evreu în oraș	23 și 24 ianuarie 1942. <i>Anel, Documents, V</i> , nr. 126, p. 209
24.1.42	2.000	Ca mai sus	Ca mai sus	-	Au fost prinși 7 evrei și au fost trimiși la Curtea Marțială	<i>Idem</i> , p. 212
25.1.42	-	Ca mai sus	Ca mai sus	-	Trenul nu circulă; continuă căutarea evreilor; un evreu în vârstă a fost arestat și s-a sinucis	<i>Idem</i> , nr. 140, p. 223
26.1.42	-	Ca mai sus	Ca mai sus	-	Trenul nu circulă; a fost arestat un evreu	<i>Anel, Documents, V</i> , nr. 126, p. 210
26.1.42	-	Serviciul special de informații SSI	Majoritatea bătrâni, femei și copii	10673 (15-22 ianuarie)	Amănunte despre deportare după zile: 16.1.-1746; 17.1.-1104; 19.1.-1010; 20.1.-916; 22.1.-1.807	Arhiva specială din Moscova, 492-1-5, p. 89
27.1.42	-	Ca mai sus	Ca mai sus	-	Continuă închiderea evreilor în ghetou și confiscarea averii lor; au fost arestați 33 de evrei care s-au ascuns	<i>Idem</i> , p. 211
28.1.42	-	Pretorul Nicolescu	-	-	Trenul nu circulă; au fost arestați doi evrei; continuă închiderea evreilor și confiscarea averii lor	31.1 și 1.2.1942. <i>Anel, Documents, V</i> , nr. 126, p. 214
28.1.42	-	Cabinetul militar al lui Antonescu	-	10.633 (125-22 ianuarie)	Ordinul lui Antonescu de a se publica cifrele în presă	Arhiva specială din Moscova, 492-1-5, p. 128
29.1.42	-	Pretorul Nicolescu	-	-	Trenul nu circulă; continuă închiderea evreilor și confiscarea averii lor; a fost arestat un evreu	<i>Anel, Documents, V</i> , nr. 126, p. 213
29.1.42	-	Secția a II-a a M.St.M.	-	15.794 (până în seara de 24.1.42)	Creștinii sunt bucuroși de deportare și-i denunță pe evreii care-și schimbă identitatea; continuă căutarea și arestarea evreilor pentru a fi deportați	Arhiva specială din Moscova, 492-1-5, p. 132-134
29.1.42	-	Prefectul Odesei, colonelul	-	-	Plângerea cu privire la calitatea cărbunelui pentru locomotivele	Arhiva Odessa, 2242-1-1084, p. 114

Data	Numărul de deportați	Raportor	Categoria de deportați	Total	Informații suplimentare în raport	Note
		Velcescu și inspectorul Ciurea către guvernator (telegramă)			care sunt puse la dispoziția operațiunii de deportare de către germani; se cere intervenția imediată pentru remedierea situației	
30.1.42	-	Pretorul Nicolescu	Majoritatea bătrâni, femei și copii	-	Trenul nu circulă; continuă închiderea în ghetou și confiscarea averii, s-au găsit 9 cadavre. Sunt căutați evreii cu buletine de identitate falsificate	29-30 ianuarie 1942. <i>Ancel, Documents, V, nr. 126, p. 213</i>
30.1.42	-	Inspectorul Ciurea (telegramă)	-	15.630 (până în seara de 24.1.42)	A fost înființată o comisie pentru colectarea de obiecte necesare pentru spitale; obiectele sunt concentrate într-un depozit central; lipsește cărbune pentru continuarea deportărilor	Telegrama inspectorului Ciurea către Guvernământul Transnistriei din Tiraspol, 29 ianuarie 1942. <i>Idem, p. 95</i>
31.1.42	-	Serviciul special de informații (SSI)	-	14,069 (15-24 ianuarie)	Defalcare: la 23.1.42 deportați 1396; la 24.1.42-2000; șeful cabinetului militar Davidescu cere să se trimită numai totaluri	Arhiva specială din Moscova 429-1-5, p. 138
31.1.42	1.200	Prefectul Odesei Velcescu, și inspectorul Ciurea (telegramă)	-	16,800 (până la 31.1.42 inclusiv)	Direcția CFR din Transnistria a obținut cărbune; deportările reîncep; 3000 sunt gata pentru deportare; continuă căutările; concentrarea evreilor în ghetou și confiscarea averilor; ce-i cu carații?	Raportul comun al lui Velcescu și Ciurea, 31 ianuarie 1942. Arhiva Odessa 2242-1-1486, p. 102
31.1.41	1.200	Pretorul, colonelul Nicolescu	Majoritatea bătrâni, femei și copii	-	-	<i>Ancel, Documents, nr. 126, p. 214</i>
1.2.42	2.256	Ca mai sus	Ca mai sus	-	Au fost prinși 4 evreii cu acte false	<i>Idem</i>
1.2.42	-	Statul major de legătură al Wehrmacht-ului în Transnistria	-	-	Linia ferată Odessa-Berezovca-Kobsovca trece sub administrație românească la 1.2.42	Statul Major de legătură a Wehrmacht-ului în Transnistria către guvernatorul Transnistriei Alexianu, 1 februarie 1942.

Data	Numărul de deportați	Raportor	Categoria de deportați	Total	Informații suplimentare în raport	Note
2.2.42	-	Guvernatorul Transnistriei către comandantul Statului Major de legătură al Wehrmacht-ului, generalul von Rothkirch	-	-	Se plânge de calitatea inferioară a cărbunelui furnizat de germani, ceea ce a provocat întreruperea deportării evreilor de la 26.1 aproximativ până la 29.1. 42 ora 13.00	Arhiva Odessa 2242-1-1084, p. 2 Guvernatorul Transnistriei către comandantul Statului Major de legătură al Wehrmacht-ului în Transnistria, generalul Von Rothkirch und Paten, 2 februarie 1942. <i>Idem</i> , p. 112. Textul german al adresei. <i>Idem</i> , p. 113. „Cărbunele furnizat pentru trenuri... nu corespunde la punerea în funcțiune a locomotivelor”. În adresă se spune că Guvernământul a sesizat comandamentului Armatei a III-a defecțiunea care nu permite deportarea evreilor.
2.2.42	-	Secția a II-a a M.St.M.	-	17.000 (până la 31.1.42)	În căutările după evrei care se ascund au fost prinși un terorist sovietic și 2 comuniști periculoși	Arhiva specială din Moscova 492-1-5, p. 142-143
2.2.42	-	Inspectoratul jandarmeriei	-	-	Au fost prinși un cuplu și alți evrei cu acte false	2-4 februarie 1942. AnceI, <i>Documents</i> , V, nr. 134, p. 229 <i>Idem</i>
3.2.42	-	Ca mai sus	-	-	Evrei văzuți în piață. Au fost prinși evrei cu acte false și trimiși în ghetou	
3.2.42	-	Inspectorul Ciurea (telegramă)	-	-	Indică Comisiei de evacuare a evreilor să suspende deportările „în zilele deosebit de friguroase”	Arhiva Odessa 2242-1-1486, p. 5
42.42	2.140	Siguranța, Comandamentul Poliției Odessa	Majoritatea bătrâni, femei și copii	-	Au fost prinși și trimiși în ghetou 9 evrei	<i>Idem</i> , 2242-4c-29, p. 55

Data	Numărul de deportați	Raportor	Categoria de deportați	Total	Informații suplimentare în raport	Note
4.2.42	-	Inspectoratul jandarmeriei	-	-	Au fost prinși 13 evrei și introduși în ghetou	Vezi mai sus nota 37
5.2.42	1.200	Pretorul Armatei a III-a, locot-colonelul Poitevin	-	-	Amintește că la 1.2.42 au fost deportați 2.256 de evrei; a fost prins un evreu cu acte false; a fost prins un evreu care s-a ascuns; a fost violată o evreică în ghetou	<i>Cartea Neagră</i> , III, nr. 141, p. 224
6.2.42	-	Pretorul Odesei, căpitanul Diminiuc	-	-	Au fost prinși 40 de evrei și închiși în ghetou	6-8 februarie 1942. <i>Ancel, Documents</i> , V, nr. 134, p. 230
7.2.42	-	Ca mai sus	-	-	Au fost arestate o evreică și o femeie bănuită a fi evreică	<i>Idem</i>
8.2.42	-	Ca mai sus	-	-	A fost arestat un evreu de 56 ani care s-a eschivat de ghetou	<i>Idem</i>
10.2.42	-	Secția a II-a a M.St.M.	-	26.716 (Până la 6.2.42)	În oraș nu s-a petrecut nici un eveniment care merită menționat	Arhiva specială din Moscova 492-1-5, p. 155-157
11.2.42	-	Pretorul Odesei	-	-	A fost descoperită o ascunzătoare a evreilor și neevreilor	11, 12, 16 februarie 1942. <i>Ancel, Documents</i> , V, p. 231. Cu privire la arestările din 12-13 februarie vezi <i>Cartea Neagră</i> , III, nr. 142, p. 224-225
12.2.42	448	Ca mai sus	Majoritatea bătrâni, femei și copii	-	Au fost arestați 28 de evrei care „vagabondau pe străzi”	<i>Idem</i>
12.2.42	-	Inspectorul Ciurea (telegramă)	-	30.714 (Până la 11.2.42 inclusiv)	Continuă confiscarea averilor, strângerea de echipament pentru spitale și căutarea evreilor; cere mărirea numărului de jandarmi	Arhiva Odessa 2242-1-1486, p. 52
13.2.42	-	Pretorul Odesei	-	-	La 9.2.42 au fost prinși 18 evrei care s-au ascuns în oraș	<i>Ancel, Documents</i> , V, nr. 134, p. 232
14.2.42	-	Ca mai sus	-	-	Au fost primiți 3 evadați care au fost arestați la Tiraspol; vor fi trimiși la „Jagărele de pe Bug”	12-14 februarie 1942. <i>Idem</i> , p. 231-233
15.2.42	-	Guvernatorul	-	-	Comunică „Comisiei de	Arhiva Odessa, 2242-1-1486,

Data	Numărul de deportați	Raportor	Categoria de deportați	Total	Informații suplimentare în raport	Note
		Alexianu			evacuare” că trebuie deportați și evrei (ruși) veterani ai primului război mondial care au primit decorații românești	p. 191
15.1-15.2.42	-	Inspectoratul jandarmeriei	-	11.234 (până la 22.1.42)	Descriere a concentrării evreilor în ghetou și a confiscării lor. Ger de -20°, mulți înghețați pe drum, și problema îngropării	Ancel, <i>Documents</i> , V, nr. 133a, p. 216, 228
16.2.42	53	Pretorul Odesei, Diminiuc	-	-	Au fost arestați 39 de evrei în oraș și închiși în ghetou; 7 evrei arestați și anchetați la poliție	<i>Idem</i> , nr. 134, p. 234
17.2.42	-	Oficiul central de evacuare a evreilor, colonelul Velcescu	-	31.114 (până la 12.2.42 inclusiv)	564 au murit în ghetou; în oraș au rămas 1.412 care nu pot fi deportați, parte din ei bolnavi, printre care și 268 copii abandonati; în ghetou nu mai există evrei; continuă căutarea altor evrei în oraș	Raport de concluzii cu privire la încheierea operațiunii de deportare, 16 februarie 1942. Arhiva Odessa, 2242-1-1487, p. 130-132b. La procesul său, colonelul Velcescu a declarat că numărul total al deportaților a fost de 23.000, că operațiunea de deportare a început la 5 ianuarie 1942, când el se afla în vacanță în România, că el s-a întors la Odessa aproximativ la 21 ianuarie și că el „nu a inițiat, nu a comandat și nu a organizat această evacuare” (<i>Dosarul Pântea</i> , p. 171-172)
18.2.42	-	Guvernatorul Transnistriei	-	-	Cere inspectorului jandarmeriei din Transnistria (colonelul	Arhiva Odessa, 2242-1-1486, p. 217

Data	Numărul de deportați	Raportor	Categoria de deportați	Total	Informații suplimentare în raport	Note
22.2.42	-	Pretorul Armatei a III-a, colonel Baruzi	-	-	Broșteanu) să mărească numărul jandarmilor pentru descoperirea evreilor care se ascund	Ancel, Documents, V, nr. 134, p. 235
23.2.42	210	Pretorul Odesei	59 bărbați, majoritatea bătrâni, 113 femei, 38 copii	-	Patrule de jandarmi au arestat trei femei și un copil și i-au închis în ghetou; au fost prinși 19 evrei care au evadat din ghetou	Ancel, Documents, V, nr. 134, p. 231
24.2.42	-	Pretorul Armatei a III-a, colonel Baruzi	-	-	69 de evrei au fost închiși în lagăr; au fost identificați doi evrei și arestați; a fost arestat un cuplu ...care și-a schimbat domiciliul	Idem, p. 236
26.2.42	-	Ca mai sus	-	-	32 evrei au fost prinși și închiși în ghetou; a fost prins un evreu și închis în lagăr	Idem, p. 237
12.3.42	-	Serviciul Special de Informații (SSI)	-	-	Recomandă Inspectoratului jandarmeriei din București și comandamentului armatei să identifice căutarea evreilor din Odessa care s-au eschivat de la deportare și să-i închidă în lagăre speciale	Serviciul Special de Informații către Inspectoratul general al jandarmeriei din București, document secret, 12 martie 1942. Arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010, vol. 10, p. 149. Se află în USHMM, AG25004M, Reel 31
25.3.42	-	Comandantul Corpului II de Armată, general Dăscălescu	-	-	Ordonă Guvernământului Transnistriei să trimită la lagărul Vapniarca pe toți bărbații de 16-48 ani care sunt arestați în închisoarea orașului, și pe ceilalți la Berezovca	Arhiva Odessa 2242-1-1488, p. 77
25.3.42	-	Secția a II-a M.St.M.	-	-	Raportează Președinției Consiliului de Miniștri că în zilele de 16-22 martie nu s-a petrecut	Arhiva specială din Moscova, 492-1-5, p. 242

Data	Numărul de deportați	Raportor	Categoria de deportați	Total	Informații suplimentare în raport	Note
7.4.42	-	Serviciul Special de Informații (SSI)	-	-	nici un eveniment special în Odessa Evreii prinși în oraș sunt judecați de tribunalul militar și executați, conform paragrafului 7 din ordinul nr. 9 al Comandamentului militar al Odesei (ordinul nu este cunoscut)	Serviciul Special de Informații SSI către Inspectoratul general al jandarmeriei din București, 7 aprilie 1942. Arhiva Ministerului de Interne (vezi mai sus)
7.4.42	-	Maiorul dr. Gh. Tătăranu, directorul serviciului sănătății, raportează cu privire la tifosul în Transnistria	-	35.000	A pregătit un plan „rațional” de evacuare a populației evreiești din Odessa în județul Berezovca; și în partea de sud a județului Golta, care poate constitui model pentru deportările viitoare	„Tifosul exantematic în Transnistria” de medic maior doctor Tătăranu Gheorghe, directorul Serviciului Sănătății în Guvernământul Transnistriei. Se află în Arhiva Nikolaev, 2178-1-424, p. 9-10
10.4.42	-	Prefectul județului Odessa, colonelul Velcescu	-	32.643 (până la 10.4.42 inclusiv)	Cere Guvernământului să decidă cu privire la soarta a 548 de evrei care au rămas în spitalul ghetoului și a încă 155 care se află în închisoare	Arhiva Odessa 2242-1-1488, p. 77
11.4.42	-	Raport de încheiere al Comisiei de evacuare, colonelul Velcescu	-	32.643 (până la sfârșitul operațiunii)	847 au murit în ghetou; 548 au rămas în spitalul ghetoului și vor fi deportați spre Berezovca; Comisia și-a încheiat activitatea, dar va continua să se ocupe de vânzarea bunurilor evreiești	<i>Idem</i> , 2242-1-1487, p. 100
11.4.42	-	Comisia de evacuare colonelul Velcescu	-	-	Comunică încheierea operațiunii către comandantul Corpului 2 de Armată, și cere aprobarea de a face o selecție a locuitorilor prinși și pentru executarea evreilor	<i>Idem</i> , p. 103

Data	Numărul de deportați	Raportor	Categoria de deportați	Total	Informații suplimentare în raport	Note
6.5.42	-	Președinția Consiliului de Miniștri din București către guvernatorul Transnistriei	-	-	Este adevărat, așa cum raportează M.St.M., că trei evrei n-au fost deportați și lucrează la primăria din Odessa?	
28.5.42	-	Guvernatorul Transnistriei către Președinția Consiliului de Miniștri	-	-	Cei trei evrei au fost aduși în mod special de la Moghilev, fiind contabili experți. Ei trăiesc în ghetou sub paza jandarmilor	

La 16 martie 1942, Corpul 2 Armată a emis ordinul special nr. 9, al cărui conținut nu-l cunoaștem cu precizie. Ordinul cerea garnizoanei din Odessa să inițieze descinderea pentru a aresta evrei care nu s-au prezentat la deportare, și în special bărbații evrei. Velcescu, care a primit o copie a ordinului, a cerut să nu fie considerat răspunzător de punerea lui în aplicare, întrucât comisia în fruntea căreia a stat și-a încetat activitatea odată cu terminarea operațiunii și oricum, nu este omul potrivit pentru asemenea misiune¹⁸⁴. Ordinul cuprindea dispoziții cu privire la „tratarea” evreilor prinși, printre care încarcerarea în închisoarea centrală din Odessa a bărbaților între 16-48 de ani, „ei fiind periculoși pentru ordine și siguranță” și transferarea lor ulterioară în lagărul special de la Vapniarca din centrul Transnistriei, selecționarea celorlalți evrei și expedierea lor la Berezovca și de acolo spre „noua destinație”, adică în „regatul morții”¹⁸⁵.

Câteva sute de bărbați evrei au fost într-adevăr transferați din închisoare în lagărul Vapniarca, în afară de un număr de 27 care erau prea bolnavi și nu puteau fi trimiși acolo. Ordinul emis de Corpul 2 Armată cuprindea și o dispoziție secretă cu privire la executarea evreilor găsiți vinovați în timpul selecției. Majoritatea bărbaților care au fost prinși după deportare au fost considerați spioni, judecați și executați. Execuțiile aveau loc conform unei interpretări a Ordonanței nr. 23, așa cum a stabilit-o generalul Dăscălescu într-o scrisoare oficială adresată guvernatorului Transnistriei: „jidanii care s-au eschivat până acum de detenție vor fi considerați spioni conform Ordonanței 23 paragraful 8, emis de Guvernământul

¹⁸⁴ Președintele Oficiului central de evacuare a evreilor, prefectul Odessei, colonelul Velcescu, către Guvernământul Transnistriei la Tiraspol, raport cu privire la încheierea operațiunii de deportare, 11 aprilie 1942. *Idem*. 2242-1-1487, p. 100.

¹⁸⁵ Ordinul comandantului Corpului 2 Armată, generalul Dăscălescu, către prefectul județului Odessa cu privire la tratarea evreilor care au fost prinși și se află în închisoarea centrală din Odessa, 25 martie 1942. *Idem*, 2242-1-1488, p. 78.

Comandamentul de Capelenie al Armatei
 Departamentul Guvernatorului civil al Transnistriei
 Cabinetul Guvernatorului
 Intraire No. 76
 1942 Luna Feb. Ziua 18

Secret

BIROUL CENTRAL DE EVACUARE A EVREILOR

N. 1132 din 13 Feb. 1942

BZ

*17 fev. 1942
 Vazut de
 executivul regiunii
 M.A.*

către DOMNUL GUVERNATOR
 AL TRANSNISTRIEI .

1/.- Am onoarea a raporta că situația evacuării evreilor din Odessa spre Berezovca la data de 12 Februarie 1942 este următoarea :

- a) Evacuați la Berezovca 31.114
- b) M o r ț i în Ghetto 564
- c) In Ghetto .

-Internați în localul spitalului:

Bolnavi	292
Bolnavi cronici	46
Invalizi	98
Copii bolnavi	211
Copii părăsiți	268
Insoțitorii celor de mai sus	132
Lehuze	23
Lehuze de curând	13
Femei însărcinate	10

1093	

- Echipa de asistență (25) + familiile 100
 - Evrei aduși din oraș. 76
 - d) Bolnavi în spitalul de boli mintale
143	
1412	1412

33090	

2/.-In ultimele 10 zile s'au executat razii în Ghetto de către unitatea de jandarmi de pază respectivă în-tărită cu jandarmi din Compania 35 Poliție și cu ofițeri și personal din birourile de recenzare, găsindu-se evrei ascunși și prin pod .

Rezultatul la început a fost fructuos , apoi din ce în ce numărul celor scoși de prin case s'a micșorat

In ultima razie din ziua de 12 Februarie găsit nimic în case .-

Raportul lui Velcescu din 13 februarie 1942

57) - Intrucât în Ghetto nu se mai găsesc evrei s'a luat următoarele măsuri :

a) S'a ridicat paza dimprejurul Ghetoului , lăsându-se pază numai la :

- Spital
- Localul de adunare al celor prinși și aduși din oraș (de fapt noul Ghetto în care la nevoie intră până la 2000 de persoane).
- Localul celor ce sunt recenzați și urmează să fie evacuați

b) S'a întrerupt funcționarea a patru birouri de recenzare rămânând numai pentru acest scop numai Birdurile 1 și 2 de recenzare ce se găsesc la intrările din fostul Ghetto.

I

x x

În ce privește evreii de diferitele categorii aflați în spital se raportează :

- a) Bolnavii netransportabili urmează să se rețină în spital până la vindecare
- b) Bolnavii ce se însănătoșează precum și lenuzele vor fi transportați pe rând.
- c) Copiii părăsiți care se ridică la un număr de 479 și sunt toți până la vârstă de maximum 6-7 ani vor fi în limitele posibilităților evacuate cu diferite convoiuri ce vor mai pleca, dându-se la fiecare femeie validă câte 1 copil :

Se propune ca din ei să se dea spre creștere la familii de creștini din orașul Odessa și care vor face cerere , sau urmează a se organiza prin grija Primăriei un orfelinat, sau urmează a se transporta la Berezovca .

d) Evreii bolnavi mintali din spitalul de boli mintale

și cercetați de comisiunea de medici instituită să fie :

- lăsați în spital cei 26 grav bolnavi
- evacuați sub pază cei 117 mai puțin grav .

I

x x

Intrucât se crede că în orașul Odessa se mai găsesc evrei care se ascund și nu s'au prezentat , revenim la raportul Bir. Centr. de evacuare-Nr. 89 din 1.II. 1942 cu rugămintea să binevoiți a hotărâți asupra ordonanței propuse .

În prezent în oraș se fac de către jandarmi descinderi și zii dar care nu dau randamentul dorit.

Președintele Bir. Centr. de evacuare
Colonel

K. Velicescu

dv., și vor fi pedepsiți în mod corespunzător”¹⁸⁶. La 11 aprilie, Velcescu i-a recomandat generalului Dăscălescu ca „execuția celor ce vor fi constatați că sunt de naționalitate evrei să se facă de către unul din serviciile Pretoriale aflate în garnizoana Odessa, așa cum a stabilit Corpul 2 Armată”¹⁸⁷. La 15 mai, de exemplu, Guvernământul Transnistriei a ordonat executarea a 22 de evrei din Odessa, care „au fost găsiți vinovați”. Execuția a avut loc la închisoarea din Oceacov¹⁸⁸. Numărul tinerilor și bărbaților evrei care au făcut prinși și executați nu este cunoscut, dar este important de notat că armata a primit sau și-a asumat libertatea să considere pe acești fugari drept spioni și să-i execute, cu sau fără judecată.

Copii abandonati

O problemă specială a constituit-o soarta copiilor abandonati care au rămas în ghetou după fiecare transport. Această problemă este o dovadă a amploarei tragediei pe care românii au provocat-o unei comunități de circa două sute de mii de evrei; ea ilustrează și distrugerea solidarității evreiești, neputința unei comunități sau a individului în fața unor împrejurări atât de barbare.

Deja la 13 februarie Velcescu a comunicat lui Alexianu că operațiunea de deportare este pe cale de încheiere și că au fost intensificate cercetările în legătură cu evreii care se ascund, și în acest scop au fost întărite patrulele de jandarmi și polițiști. Paza ghetoului care s-a golit a fost desființată, rămânând gărzi numai la spital și în imobilul unde erau concentrați evreii arestați în timpul raziilor, imobil care a servit ca un fel de nou ghetou. De asemenea, s-a menținut paza în jurul clădirii unde se continua înregistrarea și confiscarea obiectelor de valoare de la evreii prinși. Au fost închise patru birouri de înregistrare, și au rămas numai două, la intrările fostului ghetou. În spitalul ghetoului au rămas 338 de bolnavi care nu puteau fi deplasați de acolo, 98 de infirmi, 36 de lehuze, 10 femei pe cale să nască, 163 de bolnavi mental, 76 de evrei care au fost prinși în timpul căutărilor și alte câteva categorii, în total 1412 evrei. Printre ei erau 211 copii bolnavi și 268 de copii abandonati. Și copiii bolnavi, remarcă raportul, sunt copii abandonati; deci numărul lor totaliza 479.

Toate celelalte „excepții” au fost deportate în cele din urmă sau au dispărut; ei n-au mai fost amintiți în documente după luna martie. Copiii abandonati, în schimb, au continuat să constituie un subiect al corespondenței. Velcescu a propus în raportul amintit mai sus o soluție practică a problemei lor:

¹⁸⁶ Comandantul Corpului 2 Armată, generalul Nicolae Dăscălescu, către guvernatorul Transnistriei, 21 ianuarie 1942. *Idem*. 2242-1-1486, p. 93.

¹⁸⁷ Președintele Oficiului central de evacuare a evreilor, colonelul Velcescu, către Corpul 2 Armată, 11 aprilie 1942. *Idem*, p. 101.

¹⁸⁸ Înregistrarea ordinului în raportul de intrare al secretariatului Guvernământului, 15 mai 1942. *Idem*. 2242-1-1487, p. 107. Prefectul Odessei a comunicat la 10 aprilie 1942 că în închisoarea centrală au rămas 155 de evrei. Dintre ei, 22 condamnați la moarte (*Idem*, 2242-1-1488, p. 77).

„Copiii părăsiți care se ridică la un număr de 479 și sunt toți până la vârsta de maximum 6-7 ani vor fi, în limitele posibilităților, evacuați cu diferite convoaie ce vor mai pleca, dându-se la fiecare femeie validă câte un copil¹⁸⁹.”

„Femeie validă” era o femeie relativ tânără, ale căror membre n-au degerat, care nu-i căra pe părinții ei înghețați, și care nu avea copii proprii. Asemenea femei n-au putut fi găsite atât datorită faptului că operațiunea era pe cale de încheiere, cât și pentru că nu erau femei în stare să supravegheze un copil pe ultimul lor drum. Velcescu a mai avut o propunere, care dovedea că el nu știa nimic despre „puritatea rasei”: el a propus ca o parte dintre copii să fie dați spre creștere unor familii creștine din Odessa, care i-au solicitat în scris, sau să fie organizat cu ajutorul primăriei un orfelinat, sau să fie trimiși la Berezovca. Guvernatorul Transnistriei, care era conștient de necesitatea curățirii generale de evrei a sudului Transnistriei, a notat cu propria sa mână decizia privind adoptarea unor copii evrei de către creștini: „Nu se admite. Să se facă un orfelinat într-o comună [oarecare] din județul Berezovca”¹⁹⁰. Semnificația practică a deciziei însemna lichidarea copiilor. Totodată, guvernatorul a cerut intensificarea căutării evreilor care se ascundeau, și „să se aplice sancțiuni”. La 20 februarie guvernatorul a cerut prefectului din Berezovca să înființeze un orfelinat într-un sat oarecare, pentru că urmează să i se trimită „479 copii părăsiți ai evreilor [care au fost] evacuați”¹⁹¹. Locul potrivit găsit de prefect pentru înființarea orfelinatului era satul Mostovoi, aflat pe șoseaua dintre Berezovca și Domanevca și care servea drept punct de trecere a convoaielor din Odessa și sudul Transnistriei, în general spre lagărele morții de la Bug. Prefectul, colonel Leonida Pop, a raportat Guvernământului la 27 februarie că, după o consfătuire cu comandantul legiunii de jandarmi, a hotărât să înființeze acolo orfelinatul¹⁹². Tratarea problemei a fost târăgănată la Odessa până în aprilie 1942, cu toate că Guvernământul a hotărât de două ori să înființeze orfelinatul¹⁹³. Prefectul de Berezovca a transmis Guvernământului că a pregătit locul pentru 479 de copii din Odessa, dar dorea să știe cine va suporta cheltuielile pentru întreținerea lor¹⁹⁴. Guvernatorul Alexianu a răspuns că toate cheltuielile vor fi în contul Guvernământului dar că și copiii (în

¹⁸⁹ Raportul de încheiere al Oficiului central de evacuare (Comisia de deportare), 13 februarie 1942, Arhiva Odessa, 2242-1-1487, p. 132 b.

¹⁹⁰ *Idem*.

¹⁹¹ Direcția administrativă a Guvernământului către prefectul din Berezovca, 20 februarie 1942. *Idem*, p. 130.

¹⁹² Prefectul din Berezovca către Direcția administrativă a Guvernământului din Transnistria, 27 februarie 1942. *Idem*, p. 129.

¹⁹³ Două ordine primite de la cabinetul guvernatorului Transnistriei la secretariatul Guvernământului cu privire la înființarea orfelinatului, în 10 martie și 14 aprilie 1942. *Idem*, 2242-1-1486, p. 42, 222.

¹⁹⁴ Prefectul din Berezovca către Direcția administrativă a Guvernământului, 9 aprilie 1942, *Idem*, 2242-1-1487, p. 127.

vârstă de 6-7 ani) vor trebui să-și dea contribuția: „copiii internați în acel orfelinat vor fi puși la lucru, în raport cu puterile fiecăruia”¹⁹⁵.

La Odessa, polițiștii locali au continuat să prindă din când în când copii părăsiți, evrei sau pe jumătate evrei, care s-au sustras deportării. În conformitate cu directivele, orice evreu prins după terminarea deportărilor era socotit delincvent și trimis în fața tribunalului militar al orașului. Din schimbul de scrisori între Velcescu și Guvernământ rezultă că tribunalul militar din oraș, în fața căruia era adusă problema lor, a hotărât să închidă în spitalul fostului ghetou din Slobodca pe „toți copiii evrei sub vârstă de zece ani”, dar a cerut să cunoască numărul lor¹⁹⁶. Prefectura a primit chiar o clarificare în scris din partea tribunalului în care procurorul militar, colonelul Soltan Chirilă, a anunțat printre altele: „copiii jidanilor sub 10 ani nu se evacuează, conform instrucțiunilor Guvernământului, și am luat măsuri să-i trimit provizoriu la spitalul de copii Slobodca”, dar acesta era spitalul ghetoului care s-a închis¹⁹⁷.

În cele din urmă majoritatea acestor copii au ajuns la Acmețetca, și acolo au fost lichidați.

Întreruperi ale deportărilor

Așa cum am menționat înainte, deportările au fost întrerupte de câteva ori din motive tehnice: calitatea inferioară a cărbunelui folosit pentru locomotive. Cărbunele fusese adus încă în perioada regimului sovietic de la minele din bazinul Donului și depozitat sub cerul liber în portul Odessa. Acolo a fost serios avariat de pe urma bombardamentelor efectuate de forțele românești și germane și, în acțiunile de distrugere și de minare executate de sovietici înainte de retragerea lor. Ploile torențiale toamna și înghețul iarna i-au redus calitatea și, în condițiile gerului năprasnic, trenurile nu puteau fi puse în mișcare. Portul, spre deosebire de oraș, era zonă militară germană, de aceea guvernatorul s-a adresat în scris comandantului Statului Major de legătură al Wehrmacht-ului cu rugămintea de a preda direcției căilor ferate române cărbune de bună calitate care se afla în port, „spre a evita suspendarea din această cauză a operațiunilor de evacuare a evreilor din Odessa”. Guvernatorul a promis chiar germanilor că le va restitui cărbunele „din stocul național” în schimbul cărbunelui pe care vor binevoi să-l pună la dispoziția operațiunii, în primăvară, după ce va fi reparat podul de pe Nistru de la Tighina¹⁹⁸.

¹⁹⁵ Guvernământul Transnistriei către prefectul din Berezovca, 21 aprilie 1942. *Idem*, p. 126.

¹⁹⁶ Prefectul Odesei către Guvernământ, 13 iulie 1942, și Guvernământul către prefectul Odesei, 29 iulie 1942. *Idem*, 2242-1-1489, p. 105, 106.

¹⁹⁷ Procurorul militar Chirilă către prefectura din Odessa, 28 iunie 1942. *Idem*, p. 107.

¹⁹⁸ Guvernatorul Transnistriei către comandantul Statului major de legătură al Wehrmacht-ului în Transnistria, generalul von Rothkirsch und Pathen, 2 februarie 1942. *Idem*, 2242-1-1084, p. 113.

La 31 ianuarie 1942, Velcescu i-a raportat telefonic guvernatorului că personalul prefecturii „a obținut și a transportat cu mijloace proprii 50 de tone de cărbuni” și a reluat operațiunea de deportare a evreilor. Restul cărbunelui urma să fie obținut „conform înțelegerii” cu germanii și va fi transferat direct la rampa de încărcare a evreilor de către direcția căilor ferate române, care a primit răspunderea pentru linia ferată spre Berezovca. La 30 ianuarie se afla deja cărbune pentru deportare dar trenul folosit pentru deportarea evreilor transporta atunci cereale de la Berezovca la Odessa. Prefectul a notat în mod explicit că deportarea evreilor se face cu ajutorul armatei: „Am luat legătura cu dl. Comandant al Corpului 2 Armată M.U. Borcea pentru asigurarea regulată a transporturilor”, remarca președintele comisiei de evacuare¹⁹⁹.

Altă cauză care a deranjat aplicarea planului de deportare a fost gerul cumplit. Valul de frig care a băntuit la Odessa la sfârșitul lui ianuarie și începutul lui februarie 1942 era atât de puternic, încât inspectorul Ciurea personal a cerut ca „în zilele prea friguroase să se suspende evacuarea evreilor”²⁰⁰. Pe un ger de minus 35 de grade, jandarmilor le-a fost greu să-și îndeplinească misiunea.

Alte probleme

Deportarea evreilor din Odessa a generat câteva probleme speciale. Am menționat cazul copiilor abandonți, o altă problemă o constituiau căsătoriile mixte și cea a *Mischlinge*-ilor, a evreilor pe jumătate. Un ordin secret al Corpului 2 Armată, ordinul nr. 9 din 16 martie 1942, îi considera pe evreii prinși spre sfârșitul operațiunii de deportare și după terminarea ei drept „suspecți” și stabilea că trebuie închiși în închisoarea centrală, că trebuie făcută o selecție între ei și bărbații care se află printre ei să fie executați. Ordinul dispunea, de asemenea, să se înființeze „o comisie de triere a suspecților”. Această comisie a făcut o „verificare pentru stabilirea naționalității evreiești a deținuților”²⁰¹. Verificarea era făcută în închisoare, cuprinzând și o examinare a organelor genitale ale bărbaților. Majoritatea bărbaților evrei din Ucraina fuseseră circumciși, așa că șansele deținuților de a se salva erau minime.

Evreii căsătoriți cu creștini au fost deportați. Cei care s-au convertit la creștinism au fost considerați evrei și au fost deportați, când s-au prezentat la centrele de înregistrare; dacă nu s-au prezentat și erau prinși, soarta lor depindea de

¹⁹⁹ Mesaj transmis telefonic de prefectul Velcescu către guvernatorul Alexianu, 31 ianuarie 1942. *Idem* 2242-1-1486, p. 102.

²⁰⁰ Inspectorul Ciurea către comisia de evacuare, 3 februarie 1942, Arhiva Odessa, p. 5.

²⁰¹ Ordinul nr. 9, a fost emis de unitatea militară cu numele de cod M.N. *Pandurul*. Președintele comisiei de deportare, Velcescu, a rezumat în scrisoarea sa principalele paragrafe, așa cu le-a pus el în aplicare.

mai mulți factori – poliție, siguranță, primărie etc. – precum și de suma mitei pe care puteau să o ofere. La sfârșitul anului 1941 și în decursul anului 1942 autoritățile românești au știut că nu exista posibilitatea de a descoperi un evreu anumit, și că marea majoritate a evreilor din Odessa au fost împușcați sau au murit. De exemplu, Rahel Untilov, care se convertise la creștinism în anul 1912 și s-a măritat cu Valentin, a fost arestată și închisă în ghetou la 18 februarie 1942 „și la 24 martie 1942 a fost trimisă în județul Berezovca, nu știu exact unde”. Soțul ei, rus, a cerut eliberarea ei și a dovedit că ea se convertise cu mulți ani în urmă, adăugând și faptul că este bolnav și singur, dar comandantul poliției Odessa, colonelul Iulian Popovici, a notat în raportul său că „în conformitate cu prevederile ordinului nr. 7 emis de Corpul 2 Armată, ea nu se mai poate întoarce la Odessa”²⁰².

Copiii care aveau tată evreu au fost și ei deportați. Autoritățile românești s-au lovit la Odessa de câteva cazuri de evrei care au luptat în primul război mondial în rândurile armatei ruse pe teritoriul României și primiseră decorații românești pentru fapte de vitejie pe front. Guvernatorul s-a referit la aceste cazuri în urma unei adrese a comisiei de deportare, stabilind într-o telegramă trimisă comisiei că „nu se va face nici o excepție pentru evreii care au fost decorați în războiul din 1914-1918, și în consecință veți lua măsuri să fie evacuați absolut toți evreii din Odessa”²⁰³.

Alexianu a respins orice cerere specială de a lăsa la Odessa vreun evreu din orice motiv. Așa, de exemplu, a respins cererea profesorului de medicină Israel Sribner de a nu fi deportat. Cererea sa a ajuns pe căi misterioase la Președinția Consiliului de Miniștri, la cabinetul pentru administrarea teritoriilor eliberate. Secretarul general al Președinției Consiliului de Miniștri a transmis personal cererea lui Alexianu, dându-i mână liberă să decidă singur în acest caz. Alexianu a ordonat să i se comunice profesorului evreu că cererea sa nu i-a parvenit și a comunicat separat cabinetului primului ministru, cu o întârziere de două luni, că „nu putem face excepție pentru doctorul Sribner, pe lângă aceasta... nu mai are pe cine îngriji și cui da consultații, nemaifiind evrei în orașul Odessa”²⁰⁴. Alexianu a respins și cererea Societății Surdomuților din Odessa de a lăsa în oraș și a nu-l transfera în ghetou pe inginerul Iacov Rosmarin, el însuși surdomut, întrucât este un specialist de neînlocuit; nici chiar comandantul poliției Odessa nu s-a opus la cerere. Răspunsul guvernatorului a fost negativ²⁰⁵.

²⁰² Siguranța din Odessa către Guvernământul Transnistriei, 15 aprilie 1942. Arhiva Odessa, 2242-1-1487, p. 134-135.

²⁰³ Telegrama guvernatorului de la Tiraspol către comisia de deportare din Odessa, 15 februarie 1942. *Idem*, 2242-1-1486, p. 131.

²⁰⁴ Președinția Consiliului de Miniștri către Alexianu în problema profesorului Sribner, 27 martie 1942. *Idem*, 2242-1-1488, p. 15. Și răspunsul guvernatorului la scrisoare, 22 mai 1942. *Idem*, p. 12.

²⁰⁵ Adresa comandantului poliției Odessa cu privire la inginerul evreu Rosmarin, 20 ianuarie 1942, și răspunsul guvernatorului, 9 februarie 1942. *Idem*, 2242-1-1486, p. 144-145.

Trebuie să remarcăm că în decursul întregii perioade a regimului românesc la Odessa, până în martie 1944 (atunci controlul a fost preluat de germani pentru câteva săptămâni) n-a slăbit dorința de a nu permite nici unui evreu să trăiască în oraș. La acest efort permanent au luat parte toate autoritățile românești, în frunte cu armata. Așa, de exemplu, M.St.M. s-a adresat în mai 1943, Președinției Consiliului de Miniștri în problema a trei evrei, despre care a aflat că sunt folosiți la primăria Odessei, cerând explicații²⁰⁶.

Prefectul Odessei trăia cu senzația permanentă că mulți evrei au reușit să se eschiveze de la deportare, și s-a adresat în această chestiune guvernatorului. Alexianu a ordonat inspectorului jandarmeriei din Transnistria, în iunie 1942, să ia măsuri să-i depisteze și să-i deporteze²⁰⁷. Siguranța a raportat că la Balta au ajuns evrei care au venit sau au fugit din Odessa, și a cerut ca „toți evreii străini de localitate să fie imediat ridicați și trimiși la un lagăr pe Bug”²⁰⁸. Comandamentul poliției din Odessa a transmis rapoarte periodice cu privire la activitatea ei și a notat în raportul din februarie 1943 drept o realizare prinderea a trei evrei²⁰⁹.

Deportarea evreilor și redeschiderea bisericilor au fost considerate ca evenimentele cele mai importante care au întărit regimul românesc la Odessa. Paștele, care a fost din nou sărbătorit în mod liber în primăvara 1942 după tradiția creștino-pravoslavnică, a întărit, după părerea Biroului de contraspionaj al M.St.M., simpatia pentru români. Bisericile, a rezumat situația din Odessa, Cabinetul militar al Conducătorului, „erau pline atât de adulți cât și de tineri, dintre care unii veneau la biserică întâia oară”²¹⁰.

Instigările antievreiești ale organelor de informație și contraspionaj ale armatei, Siguranței, jandarmeriei și ale Guvernământului Transnistriei au continuat și după ce Odessa s-a golit de evrei. Această instigare, care-i acuza pe evrei că sunt răspunzători pentru „propaganda comunistă în rândul populației civile, printre muncitori și în armată”, a atras după ea o reacție furioasă a lui Antonescu însuși, împotriva tuturor evreilor din România și în oricare loc în care se aflau regimul și armata română. El a decis că românii trebuie avertizați împotriva acestei conspirații:

²⁰⁶ Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul pentru administrarea Basarabiei, Bucovinei și Transnistriei către guvernatorul Transnistriei, 6 mai 1943. *Idem*, 2264-1 c-406, p. 30.

²⁰⁷ Guvernatorul Transnistriei către Inspectorul jandarmeriei Transnistriei, colonelul Iliescu, 16 iunie 1942. *Idem*, 2242-1-1488, p. 134.

²⁰⁸ Raportul secret, nr. 22 al Siguranței din 16 aprilie 1942, *Idem*, 2358-1 c-10, p. 151.

²⁰⁹ Raportul comandantului poliției din Odessa, 5 februarie 1943, 2242-4 c-370, p. 21.

²¹⁰ Raportul Biroului Doi al Cabinetului militar al Conducătorului cu privire la starea de spirit din Odessa și greutățile la care trebuie să facă față Departamentul de propagandă al garnizoanei orașului, 22 aprilie 1942. Arhiva specială din Moscova, 492-1-5, p. 269. Vezi și raportul informativ al Biroului Doi al M.St.M. despre situația din Odessa în perioada 30 martie – 5 aprilie 1942. *Idem*, p. 264-265.

„Trebuie comentat prin presă și radio și îndemnată populația să nu se lase amehită de criminali, în spatele cărora stau jidani și alți dușmani ai Neamului care doresc prăbușirea Țării cu orice mijloc²¹¹.

O examinare a diverselor exprimări și directive ale Conducătorului, așa cum au fost ele înregistrate în ședințele de guvern și în alte ocazii, întărește impresia că, pe scala urii și repulșiei pe care Antonescu le-a resimțit față de evrei, Odessa ocupa primul loc, chiar și după ce aceștia au fost deportați din orașul lor și au fost uciși în județul Berezovca și în „regatul morții”. Politica de curățire a Odesei de evrei a reușit peste așteptări. La Odessa au rămas numai evreii carați, al căror număr era estimat, după cum am arătat, la o mie de familii, și încă vreo câteva mii de persoane care au reușit să rămână în oraș cu ajutorul actelor false.

Odessa nu era atunci un oraș atât de mare încât să permită unui evreu să-și ascundă originea, să dispară în masa populației și să i se piardă urma, fără ca vecinii să știe cine e. Denunțurile au continuat aproape pe tot timpul regimului românesc. Vecini și „Drepti ai popoarelor” din cadrul populației ruse și ucrainene care au salvat evrei au făcut-o mai ales prin ascunderea lor în casele lor sau în alte locuri și prin alimentare, asumându-și un mare risc. Iată cum au descris autorii *Cărții Negre* atmosfera antievreiască, instigarea antisemită condusă de autoritățile românești din oraș: „În asemenea situație, fiecare cuvânt de compătimire adresat evreilor, fiecare privire înduioșată, fiecare sorbitură de apă și fiecare coajă de pâine întinsă unui copil evreu constituiau o primejdie mortală pentru un rus sau ucrainean”²¹². Probabil șansele cele mai bune de salvare le-au avut copiii evrei, de circa zece ani, care nu erau circumciși și au părăsit locurile în care au crescut. După terminarea operațiunii de deportare, autoritățile românești au prins mulți copii circumciși, pe care i-au închis în spitalul ghetoului Slobodca, după ce a fost golit²¹³.

„Importul” de evrei

Concomitent cu efortul permanent de a nu permite nici unui evreu să rămână în Odessa, Guvernământul Transnistriei a fost nevoit să aducă în oraș evrei, din inițiativa lui, din cauza nevoii de meseriași și specialiști, și îndeosebi a obișnuinței la toate nivelele administrației românești din Transnistria de a folosi gratuit forța de

²¹¹ Ordinul lui Antonescu către Ministerul Propagandei Naționale cu semnătura șefului Cabinetului militar, colonelul Davidescu, 10 martie 1942. *Idem*, 492-1-17, p. 31.

²¹² Ehrenburg, p. 105-106. Cartea descrie câteva cazuri de salvare de evrei de către ruși și ucraineni din oraș, toți prin ascunderea sau prin trecerea lor la partizani (*Idem*, p. 106-107).

²¹³ Departamentul administrativ al Guvernământului Transnistria către prefectul Odesei. Arhiva Odessa 2242-1-1489, p. 105. Numărul copiilor în vârstă de aproximativ zece ani care au fost inclusiv în spital și soarta lor nu sunt cunoscute autorului.

muncă a sclavilor evrei pentru satisfacerea propriilor necesități. Chiar din vara lui 1942, când jandarmii, polițiștii și funcționarii comisiilor de deportare scoțeau podurile și pivnițele pentru a vâna evrei, au fost aduși la Odessa peste cincizeci de evrei de diverse meserii pentru a servi miile de funcționari, militari și polițiști români care s-au stabilit la Odessa. Acești evrei au fost aleși de către prefect din diferite ghetouri din Transnistria, și odată cu venirea lor s-au înființat ateliere de croitorie (de bărbați și de damă), cizmărie, tâmplărie și tinichigerie, o frizerie, precum și o policlinică generală și una dentară²¹⁴. Pentru aceștia s-a înființat un „ghetou” special și, de fapt, au fost închiși în subsolul unei clădiri mari din centrul Odesei. Ei trăiau acolo în condiții de închisoare și lucrau în același loc, aproape gratuit, pentru stăpânii lor români. În ianuarie 1943, când un reprezentant al Centralei Evreiești a primit autorizația să viziteze Transnistria, a găsit acolo 31 de bărbați, 19 femei și patru copii, majoritatea originari din Cernăuți²¹⁵.

În aprilie 1943, guvernatorul Alexianu a autorizat să fie aduși la Odessa patruzeci de cizmari, trei meseriași specialiști în confecționarea de geamantane și poșete de piele, și încă trei croitori. Direcția industriei din Guvernământ a trimis un reprezentant special să viziteze ghetourile din nordul și centrul Transnistriei (unde au supraviețuit mulți evrei; vezi în continuare capitolul despre tifos) și să-și aleagă meseriași²¹⁶.

În luna mai 1943, M.St.M. a „denunțat” Guvernământului că în instituțiile primăriei lucrează trei evrei, și a expediat o reclamație Cabinetului pentru administrarea Basarabiei, Bucovinei și Transnistriei de la Președinția Consiliului de Miniștri. Asistentul guvernului, Cercavski, a explicat Cabinetului, că cei trei lucrători sunt folosiți în departamentul de contabilitate al administrației și au fost aduși din ghetoul din Moghilev cu aprobarea personală a guvernatorului pentru a servi drept contabili, întrucât ei sunt experți în domeniu²¹⁷.

În toamna lui 1943 a avut loc o reorganizare a atelierelor care lucrau pentru românii din Odessa. O parte dintre lucrătorii din ghetou au fost transferați la Birzula, iar atelierelor de meșteșugari au fost întărite cu alți lucrători evrei, „lucrători încercați, de rafinament meșteșugăresc de care avem nevoie și pe cari, cu toată stăruința depusă, nu i-am aflat printre lucrătorii localnici... În aceste ateliere se va putea valorifica, sub directa noastră supraveghere, materia primă dată de

²¹⁴ Dora Litani: „Distrugea evreilor din Odessa în lumina documentelor românești”, Yad Vashem, „Studies”, VI, 1967, p. 127-128 (în ebraică).

²¹⁵ Fred Șaraga: „Însemnări fragmentare” Sliha, Tel Aviv, 31.5.1956.

²¹⁶ Direcția industriei în Guvernământul Transnistriei către Direcția muncii, 15 aprilie 1943. *Idem*, 2242-1-1496, p. 322.

²¹⁷ Guvernământul Transnistriei către Președinția Consiliului de Miniștri, 28 mai 1943. *Idem*. 2264-1 c-40 b, p. 27.

industrie și mai ales munca evreilor care vor fi selecționați, din tot ce are Transnistria mai bun”²¹⁸.

În septembrie 1943, în ajunul aniversării a doi ani de la cucerirea Odesei, Departamentul culturii a cerut autorizația să caute în lagărele din Transnistria „12 culegători... lucrători specialiști”, care să pregătească publicațiile pe care Guvernământul dorea să le tipărească în limba română cu ocazia evenimentului. Alexianu a adăugat o observația pe autorizația pe care a acordat-o: de a permite „numai soțiilor și fiilor [lucrătorilor] care pot lucra” să se alătore acestora la Odessa; în general, erau aduși la Odessa meseriași fără familie.

În noiembrie 1943, directorul Departamentului muncii al Guvernământului a anunțat jandarmeria că urmează să fie aduși în oraș „încă un grup de lucrători experți evrei” și a rezumat excepțiile de la politica de *Judenrein* a Guvernământului în anul 1943: la tipografia Guvernământului au fost aduși 12 zețari, care au fost scoși din ghetoul Moghilev, iar de la Bierzula au fost aduși 15 meșteșugari pentru atelierul Guvernământului, și 32 de cizmari pentru fabrica de încălțăminte din Odessa²¹⁹. Toți lucrătorii și specialiștii care serveau Guvernământul erau escortați dimineața la locurile de muncă de către jandarmi și aduși seara înapoi în ghetou și în toată această perioadă au trăit într-o frică groaznică de a nu fi în cele din urmă lichidați de către germani sau de către români, în momentul în care armata sovietică se va apropia de oraș. Din câte se știe, toți lucrătorii din primul grup din ghetou (în număr de 54) au fost înapoiați de către Guvernământ pe teritoriul românesc, înainte ca armata germană să preia puterea în oraș²²⁰.

Jaful averilor evreiești în Odessa

„Proprietatea evreiască este o proprietate a statului”, a stabilit Antonescu în ședința guvernului din 13 noiembrie 1941, în care s-a dezbătut, printre altele, problema proprietăților deportaților evrei din Basarabia²²¹. Această directivă cu privire la evreii din Basarabia, a căror cetățenie românească n-a fost anulată prin nici o lege, era cu atât mai valabilă în cazul evreilor din Transnistria și Odessa, cetățeni ai unui stat dușman, pe care nici o lege nu-i proteja. Într-adevăr, și Guvernământul Transnistriei a stabilit la 21 ianuarie 1941, printr-o circulară trimisă prefectilor, că reprezentanți ai Băncii Naționale sunt în drum și că proprietățile evreilor sunt proprietatea statului: „Totul aparține statului”, se arăta

²¹⁸ Directorul Departamentului muncii, arhitectul C. Sidorovici, către guvernatorul Alexianu, 29 septembrie 1943. *Idem*, 2242-1-1503, p. 227.

²¹⁹ Departamentul muncii din Guvernământ către Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria, 5 noiembrie 1943. *Idem*, p. 214.

²²⁰ Litani (vezi mai sus nota 214), p. 129.

²²¹ Stenograma ședinței guvernului din 13 noiembrie 1941 (vezi mai sus sfârșitul notei 62), p. 369.

în telegramă²²². Concomitent s-au luat măsuri, deși cu întârziere, „pentru a evita transportul de lucruri prădate” din Transnistria în Basarabia și de acolo mai departe, iar Cabinetul militar al lui Antonescu a stabilit la 4 decembrie 1941 măsuri de tranzit și mijloacele de control, obligându-i pe prefecti, care au fost autorizați să acorde autorizații de tranzit, să specifice „obiectele pe care le vor putea duce cu sine titularii autorizațiilor” în țară²²³.

Jaful averilor evreiești din Odessa nu a constituit un secret pe timpul regimului lui Antonescu și nici după el, dar întreaga sa amploare a fost dezvăluită numai când s-au deschis arhivele, după prăbușirea Uniunii Sovietice. Acest studiu nu se va referi decât la o mică parte a documentației descoperită în ultimul timp, întrucât subiectul este mult mai vast iar spațiul care ne stă la dispoziție, redus. Și, la fel ca și în celelalte regiuni în care regimul lui Antonescu a „rezolvat” problema evreiască, trebuie făcută o distincție între jaful planificat în folosul statului român și în numele lui, și jaful înfăptuit de oamenii administrației și armatei române, spre binele personal. Zeci de mii de evrei care au fost deportați pe jos din Odessa în octombrie și noiembrie 1941 au fost jefuiți de jandarmii și polițiștii locali în folosul lor, și aceste bunuri n-au ajuns în seifurile Băncii Naționale a României. Lecția a fost învățată, și al doilea val de deportări cu trenul, în ianuarie-martie 1942, a început numai după înființarea a șapte comisii de înregistrare a bunurilor și confiscarea lor, comisii a căror activitate a cuprins percheziții corporale și verificări ginecologice la femei. Este important să remarcăm că Antonescu personal, care era obsedat de tot ce avea legătură cu evreii din Odessa, i-a cerut lui Alexianu în ședința guvernului din 16 decembrie 1941 să organizeze cum trebuie înregistrarea obiectelor de valoare care vor fi confiscate de la evreii din oraș, înainte de deportarea lor. Jaful organizat a fost înfăptuit cu ajutorul reprezentanților oficiali ai Băncii Naționale a României și ai Ministerului de Finanțe, sub supravegherea emisarilor M.St.M. al armatei române. Cazul raptului obiectelor de valoare și a banilor evreilor din Odessa înainte de deportarea lor cu trenul și intervenția personală a lui Antonescu în acest jaf au fost descrise în capitolul consacrat Băncii Naționale a României. Este important de notat că deportarea n-a început decât după sosirea în oraș a reprezentanților Băncii Naționale, la 13 ianuarie 1942. Alexianu a trimis o telegramă Președinției Consiliului de Miniștri pentru a anunța sosirea delegaților Băncii Naționale²²⁴. Spre sfârșitul operațiunii, Alexianu a comunicat tuturor prefectilor (unde n-au sosit delegații băncii) că trebuie sigilate, inventariate,

²²² Vezi mai sus nota 59 din capitolul „Regatul morții”.

²²³ Circulară secretă a guvernatorului Alexianu către prefecti, 4 decembrie 1941, Arhiva Odessa, 2358-1 c-10, p. 10.

²²⁴ Telegramă a guvernatorului Alexianu către Cabinetul civilo-militar, 13 ianuarie 1942, Arhiva Odessa 2242-1-1486, p. 36.

înregistrate și descrise toate „obiectele de valoare provenite de la populația evreiască” și depuse la Guvernământ²²⁵.

M.St.M. a trimis un ofițer special „pentru a supraveghea evacuarea evreilor din Odessa”, și raportul acestuia, citat anterior, este cel mai autentic și mai detaliat document românesc în această privință. Ofițerul a notat în raportul său că, în afară de confiscarea oficială a bunurilor, evreii sunt jefuiți în ghetou „de populația [rusească], precum și de soldați [români]”. O altă inovație introdusă de români la Odessa a fost participarea populației locale la jaf, câte doi în fiecare din cele șapte comisii. Aceștia cunoșteau o parte dintre evrei și puteau aprecia cât „valorează” fiecare, cunoșteau metodele de ascundere și în raport cu asta recomandau modul corespunzător de percheziții și chiar au participat la ele. Examinările ginecologice efectuate de moașe pentru a descoperi obiecte de valoare nu constituiau o noutate. Astfel de controale au fost făcute în orice loc unde românii au reușit să organizeze deportările cum trebuie, precum și în regat. Ofițerul, care a fost impresionat de amploarea confiscărilor, a recomandat printre altele „să se facă o evaluare mai rezonabilă a obiectelor ce se ridică de la evrei”²²⁶, cu alte cuvinte să se acorde o oarecare despăgubire pentru jaful obiectelor.

O altă categorie de proprietate evreiască au constituit-o apartamentele pe care evreii au fost nevoiți să le părăsească în cele două operațiuni de deportare și conținutul lor. O parte din conținutul locuințelor a fost jefuit de către populația rusă, când evreii au primit ordin să se mute în primul ghetou. La 13 ianuarie, o zi după începerea deportărilor cu trenul, primarul orașului, Pântea, a publicat Ordonanța nr. 18, care stabilea că locuințele „eliberate în urma evacuării evreilor și au lăsat bunurile lor trebuiesc închise de supraveghetori caselor corespunzătoare, iar întregul avut păstrat în întregime” până ce va fi emisă o dispoziție specială în această privință. Până atunci trebuie efectuat un inventar special al lucrurilor rămase în case, pe răspunderea personală a supraveghetorilor caselor și a administratorilor de cartiere.

Contravenienții de la ordonanță vor fi pedepsiți în conformitate cu legile valabile în timp de război²²⁷. Desigur că nici o ordonanță și nici o instrucțiune n-a putut să împiedice vreodată jafurile sau alte acte ilegale ale personalului Guvernământului, primăriei, poliției și jandarmeriei când era vorba de avuturile evreiești.

Primăria a organizat comisii speciale, care au vizitat casă după casă și au înregistrat lucrurile rămase în ele. Ele s-au străduit să-și îndeplinească misiunea

²²⁵ Telegrama asistentului guvernatorului către prefectii din Transnistria, 25 februarie 1942, 2242-1-1487, p. 96.

²²⁶ Raportul trimisului M.St.M. (vezi mai sus nota 175), p. 11.

²²⁷ Ordonanța nr. 18 a primarului orașului, Pântea, 13 ianuarie 1942. Arhiva Odessa, 2242-1-1486, p. 12-13.

chiar în momentul în care evreii, locatari ai acelei case, erau arestați sau duși în ghetou, ori o părșeau din inițiativa lor, în scopul de a evita, pe cât posibil, furturile. Este important de notat că responsabilii cu operațiunea deportării au acordat aceeași însemnătate eliminării evreilor, cât și confiscării bunurilor lor. Iată, de exemplu, conținutul unei telegrame trimise de inspectorul Ciurea Guvernământului, la 25 ianuarie 1942:

„Raportăm că până în seara de 24 ianuarie au fost evacuați spre Berezovca cincisprezece mii șase sute treizeci evrei. Comisiile ad-hoc pentru strângerea efectelor necesare spitalelor vor începe lucrarea la 29 ianuarie. Timp de zece zile efectele vor fi centralizate în depozit central și inventariate. Lipsă de cărbuni la trenurile de evacuare”²²⁸.

Comisiile speciale au fost autorizate „să adune obiecte pentru spitale din casele evreilor trimiși la Slobodca”. Velcescu a cerut guvernatorului printr-o telegramă să i se aprobe confiscarea unor „asemenea obiecte” și din locuințele evreilor care au fugit cu armata sovietică, și nu numai din casele celor deportați. Comisiile de confiscare ale primăriei făceau până atunci un „inventar separat” pentru astfel de obiecte și prefectul a cerut tratament egal; cererea i-a fost aprobată²²⁹.

Inspectorul Ciurea a urmărit și confiscarea de obiecte pentru spitale. La 13 februarie el i-a raportat printr-o telegramă lui Alexianu că până la 11 februarie 1942 au fost deportați 30.714 evrei în direcția Berezovca și că sunt „în curs de executare strângerea efectelor pentru spitale și razii în oraș și împrejurimi”²³⁰. Alexianu a acceptat recomandarea de a mări numărul jandarmilor și i-a cerut lui Broșteanu să dea curs cererii, ținând cont de faptul că comisia de deportare „este în cursul [acțiunii] de strângerea *evreilor și efectelor* pentru spitale [sublinierea autorului], precum și executarea de razii în oraș” pentru descoperirea evreilor care se ascund²³¹.

Eforturile pentru rechiziționarea de paturi și alte obiecte pentru spitale au fost încununat de succes și la începutul lui martie s-a anunțat că au fost adunate 1.500 de paturi, care vor fi folosite pentru înființarea a șase spitale²³².

²²⁸ Telegrama inspectorului Ciurea către Guvernământ, 25 ianuarie 1942. *Idem*, p. 95.

²²⁹ Telegrama colonelului Velcescu către guvernatorul Alexianu, 3 februarie 1942. *Idem*, p. 138; autorizația guvernatorului, 8 februarie 1942. *Idem*, p. 137.

²³⁰ Telegrama inspectorului Ciurea către Guvernământul Transnistriei la Tiraspol, 13 februarie 1942. *Idem*, p. 138.

²³¹ Guvernatorul Alexianu către inspectorul jandarmeriei din Transnistria, colonelul Broșteanu, 18 decembrie 1942. *Idem*, p. 217.

²³² Înregistrarea hotărârii guvernatorului cu privire la „1500 de paturi care au fost confiscate de la evrei”, 29 martie 1942. Arhiva Odessa 2242-1-1486, p. 304; comisia de deportare către Guvernământul Transnistriei din Tiraspol despre colectarea a 1.500 de paturi. 26 martie 1942. *Idem*, 2242-1-1487, p. 84; decizia guvernatorului de a preda Direcției muncii „1.500 de paturi din cele care

Serviciul sanitar al Guvernământului, în fruntea căruia se afla dr. Tătăranu, a cerut 35 de mașini de cusut „din cele ce se vor găsi în casele evreilor ce au plecat din Odessa”; cererea a fost aprobată²³³. Este interesant de remarcat limbajul folosit de consilierul sanitar, dr. Niculescu, în cererea sa. I-a fost foarte dificil să scrie cuvintele explicit *confiscare* și *deportare*, de aceea a scris despre evrei care au părăsit Odessa, folosindu-se de un verb care are înțelesul de „decizie liberă de a schimba locul”. Probleme semantice de acest fel le-au avut și funcționarii administrației românești din Bucovina și din nordul Moldovei, cărora le-a fost greu să recunoască faptul că participă la o operațiune de exterminare și de jefuire a poporului evreu. Pretendenții la casele și lucrurile evreilor erau mulți. Mai întâi au cerut astfel de locuințe funcționarii Guvernământului și ai primăriei care au sosit cu miile din România. Chiar în zilele deportării, Velcescu l-a întrebat printr-o telegramă pe Alexianu „dacă în principiu locuințele rămase libere în urma evacuării evreilor pot fi date în folosință funcționarilor publici veniți din țară”. Guvernatorul a aprobat comisiei centrale de deportare să distribuie locuințe ale evreilor dar numai „după inventarierea și ridicarea lucrurilor [la depozite]”. „Locuințele trebuie mai întâi cercetate”, a stabilit guvernatorul, adăugând că funcționarilor statului trebuie să li se acorde locuințe modeste. „Cele bune să fie păstrate pentru nevoile Statului”²³⁴. Velcescu, președintele Oficiului central de evacuare a evreilor, care în această calitate a devenit și responsabilul cu bunurile evreiești rămase în oraș, a fost solicitat și de către germani să împartă și cu ei bunuri evreiești. La 4 februarie 1943 el i-a telegrafiat lui Alexianu:

„Autoritățile militare și civile germane cer insistent să li se dea din casele evreiești evacuate diferite feluri de mobilă necesară locuințelor și birourilor lor. Rog să binevoiți a ordona dacă se pot elibera [lucrurile] *cu forme legale*”²³⁵.

Guvernatorul i-a răspuns în aceeași zi, că trebuie să li se dea germanilor „piese” din mobila găsită în casele evreilor evacuați, înregistrându-se predarea „cu forme legale”²³⁶. Germanii nu s-au mulțumit cu mobila furnizată „legal” din depozitele primăriei. Echipe de germani locali, întărite cu colaboratori ruși, au pus stăpânire după propria lor voință pe case evreiești, fapt care a produs incidente între cei doi aliați, făcând necesar de a ajunge la un aranjament în această chestiune.

au fost confiscate de la evrei” în scopul organizării a șase spitale (fapt care confirmă că au fost confiscate mult mai mult decât 1.500 de paturi), 10 aprilie 1942. *Idem*, p. 83.

²³³ Telegramă trimisă de guvernator prefectului județului Odessa, 4 februarie 1942. *Idem*, p. 114.

²³⁴ Telegrama prefectului județului Odessa către guvernatorul Alexianu, 29 ianuarie 1942. *Idem*. 2242-1-1486, p. 117.

²³⁵ Telegrama colonelului Velcescu către guvernatorul Alexianu, la Tiraspol, 4 februarie 1942. *Idem*, p. 115.

²³⁶ Guvernatorul Alexianu către Prefectura județului Odessa, 4 februarie 1942. *Idem*, p. 114.

În acest context este necesar să se facă o deosebire între armata germană și germanii locali, care erau organizați în cadre naziste. Militari germani au început să acapareze bunuri evreiești și neevreiești din Odessa încă în noiembrie-decembrie 1941, soldații germani participând la jaf. La cererea lui Alexianu, statul major al misiunii de legătură a Wehrmacht-ului din Transnistria a emis un ordin care stabilea „un nou regulament” în legătură cu furnizarea de mobile armatei germane, și a informat primăria Odesei, la 12 decembrie, că de acum înainte se interzice personalului militar să se adreseze în mod individual primăriei și să solicite mobilă sau alte obiecte casnice. În viitor, se arăta în scrisoare, astfel de cereri vor fi adresate comandamentului german local (Standortkommandatur), care se va adresa în mod oficial primăriei, după ce va prezenta autorizații speciale. Noua procedură confirma de fapt că bunurile care n-au fost luate cu forța, se află concentrate de români în depozitele primăriei. O scrisoare specială în această problemă a fost trimisă și guvernatorului Transnistriei pentru a-l calma²³⁷. Alexianu a trimis o circulară către toți prefecții, stabilind că în viitor nu vor fi predate „obiecte de mobilă casnică” decât în cazul în care unități militare sau comandamentele militare din diverse localități le vor solicita și vor avea grijă să le distribuie²³⁸.

Dar prin aceasta n-au luat sfârșit divergențele între români și germani privind bunurile evreilor și avutul lor. Problema averii evreilor și a distribuirii ei a ajuns până la Cabinetul militar al Conducătorului, și a fost tratată personal de către Mihai Antonescu. M.St.M. al armatei române l-a informat pe Conducător la sfârșitul lui decembrie că „organizația Grupului etnic german din Odessa, fără a lua în seamă ordinele autorităților române, eliberează autorizații de cartiruire a populației germane, care-și alege locuințe după plac”. Însoțiți de militarii germani, ei ocupă locuințe, și uneori alungă oameni care locuiesc deja acolo cu aprobarea autorităților române²³⁹. În problema bunurilor evreiești din Odessa n-au existat compromisuri, și M.St.M. s-a adresat Misiunii militare germane din București. Alexianu i-a comunicat oberführer-ului Hoffmeyer (comandantul Sonderkommando Russland; vezi mai departe capitolul despre Berezovca) care și-a stabilit reședința în localitatea germană Landau, din județul Berezovca, faptul că problema se află în competența adjunctului președintelui Consiliului de Miniștri (Mihai Antonescu) și a misiunii militare germane, și că între timp, să binevoiască să ordone oamenilor

²³⁷ Statul major de legătură al Wehrmacht-ului la Tiraspol către Primăria Odesei, 12 noiembrie 1941, Arhiva Odessa, 2242-1-1084, p. 54; Statul major de legătură către Alexianu, 13 decembrie 1941. *Idem*, p. 53.

²³⁸ Guvernatorul Alexianu către statul major de legătură al Wehrmacht-ului în Transnistria. 16 ianuarie 1942. *Idem*, p. 52.

²³⁹ Cabinetul militar către vicepremierul Mihai Antonescu, 30 decembrie 1941. *Idem*, p. 101; Președinția Consiliului de Miniștri către guvernatorul Transnistriei în aceeași problemă, 15 ianuarie 1942, *Idem*, p. 100.

săi din Odessa ca să solicite locuințe de la primarul orașului, și să se abțină de a acapara în mod unilateral proprietății²⁴⁰.

În iunie 1942, clădirea Teatrului evreiesc din Odessa a devenit Casa germană (Deutsche Haus), casă de odihnă pentru germanii care vizitau orașul, conform unui acord semnat de Alexianu și Hoffmeyer. Alexianu a fost invitat să participe la inaugurarea Casei germane, la 14 iunie 1942. Cu câteva zile înainte el a aprobat să se pună la dispoziția căminului subofițerilor germani mobilier, saltele, candelabre etc. „din depozitele primăriei”²⁴¹. Acordul Alexianu-Hoffmeyer din august 1942 a permis germanilor locali din Odessa să ocupe apartamente ale evreilor „care le-au părăsit”, în schimbul plății mobilierului către autoritățile românești. La Odessa, numărul apartamentelor rămase libere de la evrei a fost mai mare decât al românilor care au cerut să locuiască în ele. În octombrie 1942 s-a comunicat că o comisie româno-germană va verifica, va înregistra și va redistribui bunurile evreiești confiscate sau furate din Odessa²⁴².

Principala problemă a jafului organizat a constituit-o lipsa mijloacelor de transport. La 20 ianuarie, Ciurea i-a telegrafiat guvernatorului că nu are nici un fel de mijloace de transport: „Ghetoul Slobodca este situat [la] cinci km [de] circumscripțiile de evacuare în largul orașului. Controlul nostru rămâne inoperant și iluzoriu fără vehicule”²⁴³.

Velcescu a ordonat Direcției transporturilor a prefecturii să pună la dispoziție benzină pentru camioanele trimise de armată pentru transportarea bunurilor evreilor. Un sublocotenent din batalionul 7 pionieri a semnat la 17 martie 1942 o chitanță pentru benzina primită de la garajul prefecturii, una din zecile de chitanțe de acest fel găsite în dosarele Direcției de transport: „Bon de primire a 120 litri de benzină și 10 litri ulei pentru două camioane alocate Raionului doi pentru transportul de bunuri abandonate în apartamentele evreilor”. Altă chitanță, care poartă și ea ștampila prefecturii, confirmă că au fost furnizați cincizeci de litri de benzină pentru „transportul de bunuri colectate din casele evreilor din raionul trei”; iar altă chitanță pentru 100 litri de benzină confirmă că au fost folosiți pentru „transportul obiectelor strânse pentru spitalele militare din casele evreilor evacuate”²⁴⁴, (sublinierea aparține autorului).

²⁴⁰ Cerere a adjunctului guvernatorului, Cercavschi, către comandantul VoMi, Hoffmeyer, Landau, 26 ianuarie 1943. *Idem*, p. 99.

²⁴¹ Invitație în numele comandantului Sonderkommando SS din Odessa către guvernatorul Alexianu, 6 iunie 1942. *Idem*, 2242-1-1087, p. 47; dispoziția guvernatorului către primăria Odessa de eliberare de echipament din depozitele primăriei, 1 iunie 1942. *Idem*, p. 14.

²⁴² Dallin, *Odessa*, p. 314.

²⁴³ Telegrama inspectorului Ciurea către guvernatorul Transnistriei din Tiraspol, 20 ianuarie 1942. *Idem*, 2242-1-1486, p. 54.

²⁴⁴ Notă cu semnătura unui sublocotenent din batalionul 7 pionieri, 17 martie 1942. *Idem*, 2359 c-1c-4289, p. 40 (litera c” adăugată codului în Arhiva Odessa înseamnă că colecția, o secțiune a colecției sau

Comisia de deportare din Odessa a răspuns și de colectarea prăzii de la evreii deportați pe jos în februarie-martie 1942 din județul Odessa; ea s-a îngrijit într-adevăr să trimită tuturor pretorilor directive în legătură cu modul de jefuire a averilor și de formare a convoaielor, după jaf.

Mai întâi, se arăta în directivele care purtau semnătura lui Velcescu, trebuie depistați și înregistrați toți evreii, „fără deosebire de vârstă”, și confiscate obiectele de valoare care vor fi găsite asupra lor, întocmind un inventar „în trei exemplare”. Aceste obiecte de valoare trebuiesc depozitate la pretură „până la venirea delegatului Băncii Naționale a României”, comunicând evreilor că vor primi o plată pentru avutul confiscat. „Veți lăsa asupra lor [evreilor] numai cele prevăzute în Ordonanța nr. 35”, adică, practic, aproape nimic. Pretorul va trebui să comunice prefecturii despre colectarea obiectelor „pentru a vedea dacă reprezentantul BNR poate veni ca să plătească evreilor compensațiile pentru obiectele de valoare”. După ce toți evreii vor fi înregistrați, jefuiți și adunați „cu bagajele ce pot duce cu ei”, se va forma un convoi, și sub escortă militară va fi dus pe jos sau în căruțele pe care evreii le vor închiria²⁴⁵. Dar, în realitate, jandarmii și soldații repartizați pentru această misiune au împărțit prada cu Banca Națională a României și au jefuit atât pentru ei, cât și pentru Bancă. Nici un convoi nu a fost oprit pentru a-l aștepta pe reprezentantul Băncii Naționale, care, oricum, ar fi plătit un preț simbolic pentru bijuteriile și obiectele de valoare găsite. La percheziție au ajutat cu plăcere și vecinii ucraineni, care și-au primit și ei partea.

O evreică arestată în timpul deportărilor în clădirea prefecturii sub bănuiala că actele ei sunt false și care a fost salvată cu ajutorul primarului orașului, a atestat în procesul lui Velcescu din anul 1950, că fiind închisă într-una din camere și nu în beciurile poliției, a putut să asculte în fiecare seară rapoartele verbale ale șefilor comisiilor locale de deportare:

„Raportau bijuteriile jefuite de la populație [și] numărul copiilor, bătrânilor și femeilor ce erau internați în ghetou, cât și al celor deportați. Pentru bijuterii, evreii trebuiau să fie despăgubiți cu bani, dar aceasta nu s-a făcut!”²⁴⁶.

Guvernământul Transnistriei, ale cărui diverse direcții au fost mutate la Odessa într-un ritm neuniform, a devenit începând din februarie 1942

dosarul este secret, după hotărârea autorităților sovietice. În acest caz nu numai dosarul a fost secret, ci toată colecția, inclusiv datele cu privire la jaful avutului evreiesc din Odessa, care au rămas secrete în perioada regimului sovietic). Vezi și alte note, din 31 ianuarie, 13 și 17 februarie 1942. *Idem*, p. 40 b, 61, 62. Una dintre note (din 13 februarie) confirmă predarea a 30 litri de benzină „necesari mașinii comisiei [de deportare] a raionului patru pentru adunarea obiectelor evreilor” (*Idem*, p. 66).

²⁴⁵ Oficiul central de evacuare a evreilor din Odessa către șefii raioanelor din județ; circulară cu semnătura lui Velcescu, februarie 1942. *Idem*, 2359-1-22, p. 111.

²⁴⁶ Declarația Clarei Bogopolski la procesul lui Velcescu, București, 13 iunie 1950. *Dosarul Pântea*, p. 177.

coordonatorul operațiunii de jaf în întreaga provincie. De aici au fost emise directivele de a-i jefui pe evrei în folosul statului și al Băncii Naționale a României, și au parvenit rapoartele despre succesele operațiunii. Dosarele Guvernământului despre această operațiune s-au păstrat în întregime. În perioada colectării prăzii au fost consacrate patru ședințe subiectului „organizării inventarului, obiectelor de valoare ale populației evreiești”²⁴⁷. În general, se poate afirma că problema jafului bunurilor evreiești a fost atât de importantă încât atât instrucțiunile, cât și rapoartele prefectilor au fost transmise prin telegrame, pentru ca guvernatorul să poată centraliza cu repeziciune datele și să anunțe Bucureștiul despre succese.

Amintim aici, pentru ilustrare, două din aceste telegrame; la 26 martie prefectul din Moghilev, colonelul Băleanu, a raportat că „obiectele de valoare provenite de la evrei s-au depus la preturi și prefectură”²⁴⁸. Pe vremea aceea, în județ se afla cea mai mare concentrare de evrei din Basarabia și Bucovina. Prefectul Băleanu a fost demis scurt timp după aceea, deoarece n-a transferat toată prada Guvernământului. Iar prefectul județului Dubăsari s-a grăbit să comunice printr-o telegramă din 28 februarie: „Am onoarea a vă raporta că la prefectura și raioanele din județul nostru nu se găsesc depozitate obiecte de valoare provenite de la populația evreiască – care de altfel nu se mai află pe teritoriul județului nostru”²⁴⁹. Exterminarea evreilor din județ de către unități ale Einsatzgruppe și deportarea supraviețuitorilor în „regatul morții” de către jandarmii români n-au mai lăsat evrei în județ, și operațiunea de jaf inițiată de guvernul român a confirmat dispariția evreilor în mod indirect.

Faptul că Președinția Consiliului de Miniștri este cea care a organizat jaful evreilor din Odessa și Transnistria a fost confirmat în scris de către guvernatorul Transnistriei. Un tezaur de obiecte de valoare, incluzând „bijuterii, piese de aur, inele cu briliante, diamante, safire, blănuri ale evreilor supuși evacuării” din Odessa a fost descoperit la o româncă; ea a fost arestată, încarcerată și a murit de tifos în închisoarea orășenească. Tezaurul a fost transferat, la ordinul lui Alexianu, direct la Președinția Consiliului de Miniștri din București²⁵⁰.

²⁴⁷ Subiectele de pe agenda guvernatorului cu privire la obiectele de valoare ale evreilor, care au fost dezbătute de Guvernământ, așa cum au fost înregistrate la secretariatul guvernatorului, 2 martie, 11 martie, 8 aprilie, 16 aprilie 1942. *Idem*, 2242-1-1486, p. 241, 254, 300; *Idem* 2342-1-1487, p. 87.

²⁴⁸ Telegrama prefectului din Moghilev către Guvernământul de la Tiraspol, 26 martie 1942. Arhiva Odessa, 2242-1-1487, p. 12.

²⁴⁹ Prefectul din Dubăsari către Guvernământul Transnistriei, 28 februarie 1942. *Idem*, 2242-1-1486, p. 281.

²⁵⁰ Ordinul guvernatorului către comandantul poliției Odessa de a transfera obiectele către Președinția Consiliului de Miniștri, 30 mai 1942. *Idem*, 2242-1-1488, p. 50; descrierea obiectelor descoperite asupra româncei, 22 aprilie 1942. *Idem*, p. 40; cererea familiei ei de a fi eliberată, ea fiind româncă prin naștere, 24 aprilie 1942. *Idem*, p. 49-49 b; înștiințarea despre decesul ei și adresa inspectorului Ciurea către guvernator de a decide ce trebuie făcut cu tezaurul, 12 mai 1942. *Idem*, p. 52.

O parte din avutul evreilor din Odessa a fost predată „Consiliului de Patronaj”, în fruntea căruia se afla d-na Antonescu, și cu ajutorul căruia se desfășurau acțiuni caritabile în întreaga Românie. Alexianu a devenit protejatul ei, datorită „generozității” lui cu bunurile evreiești și neevreiești care au fost predate instituțiilor Patronajului. Consiliul de Patronaj, a spus Alexianu la interogatoriu, în 1945, „nu a făcut presiuni, dar a cerut să-i furnizăm [bunuri]. Am furnizat, și totul s-a înregistrat... Consiliul de Patronaj nu a plătit nimic”. Consiliul de Patronaj a deschis o filială la Odessa, înființând și acolo școli, un orfelinat și instituții caritabile pentru locuitorii români ai orașului și pentru cei considerați având sânge românesc²⁵¹. Sprijinul d-nei Antonescu l-a menținut pe Alexianu la putere în Transnistria până în ianuarie 1944, în ciuda numeroșilor săi dușmani din guvern și din armată.

O măsură necugetată a primăriei Odessa în vara 1942, consecință a lăcomiei și a deficiențelor tradiționale ale birocrăției românești, a provocat o puternică agitație în rândul populației rusești a orașului. Serviciul de informații al Armatei a IV-a a comunicat că printre rușii din oraș s-a produs o „nouă” nemulțumire în urma hotărârii primăriei de a efectua un inventar al „tuturor bunurilor rămase de la evrei și care în prezent se găsesc în posesia populației... fixându-se un preț pentru fiecare obiect în parte”. Primăria, care era o instituție românească importantă, s-a considerat moștenitoarea averilor evreiești și a vrut „să vândă” rușilor ceea ce deja își însușiseră. În acest scop, primăria a înființat din nou comisii, formate din ruși care „umblă din casă în casă, înregistrând toate obiectele, atât mobilier cât și îmbrăcăminte, dacă proprietarul nu posedă acte pe ele”. Și întrucât majoritatea locuitorilor nu puteau dovedi că bunurile le aparțin, toate lucrurile de la evrei erau înregistrate, fixându-se prețul care trebuie plătit primăriei pentru ele: „Dacă în locuințele lor se găsesc două rânduri de haine sau pantofi, un rând din acestea le înregistrează, spunându-se că sunt de la evrei”²⁵². Este de la sine înțeles că o astfel de atitudine a primăriei față de bunurile găsite în locuințe a provocat un puternic resentiment în rândurile populației rusești, dintre care mulți participaseră la jafuri și furturi, profitând de pe urma nenorocirii evreilor. Primăria n-a abandonat planul, și primarul Pântea – care între timp s-a integrat destul de bine în programul de jaf al guvernului său, în ciuda poziției sale rezervate de la începutul operațiunii de deportare – a trimis un raport special și scurt Guvernământului privind hotărârea sa de a recăpăta o parte din bunurile evreiești care, prin definiție, aparțin statului român, sau să primească o compensație de la cei care l-au precedat și l-au furat:

²⁵¹ Stenograma interogatoriului lui Alexianu. Arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010, vol. 43, p. 226; Decizia 584 a primarului orașului, Pântea, cu privire la reorganizarea administrației municipale, 27 mai 1943. Arhiva Odessa 2361-1-46.

²⁵² Raport informativ al biroului pretorului de la comandamentul militar al Odessei, 28 august 1942. *Idem*, 2242-4-29, p. 156.

„Direcția inventarului [din cadrul primăriei] inventariază toată averea rămasă de la evreii și comuniștii refugiați, care avere a fost sustrasă de cetățenii localnici. Comisiunile de inventariere ale Primăriei au constatat că măcar parte din localnici, fiind vicioși, nu s-au supus obligațiilor impuse de ordonanța noastră No 13 din 16/XII-1941. Nu au declarat acelea ce le-a rămas de pe urma evreilor și comuniștilor refugiați. Astfel, comisiunile verificând din locuință în locuință și constatând, cu martori, că averea a aparținut refugiaților, se ridică și se transportă la direcția Inventarului, dacă este de valoare, dacă nu [este de valoare], se predă în custodie – cu forme legale – persoanei la care s-a găsit dacă prezintă *garanții morale*”²⁵³.

O astfel de inițiativă nu putea să provoace decât nemulțumire, dar ea a îmbogățit funcționari ai primăriei, membrii comisiilor care au alergat din casă în casă, funcționari ai Direcției inventarului, comisiile speciale de apel care au dezbătut plângerile, pe magistratul militar trimis de către parchetul militar al Curții Marțiale din oraș etc. și a acordat tuturor venituri și beneficii până, aproximativ, în primăvara 1943; atunci s-au epuizat bunurile care puteau fi împărțite, reîmpărțite sau ascunse.

Numeroase pianе au fost confiscate în Odessa, în special din locuințele evreilor, fiind considerate bunuri de valoare. Un mare număr de pianе au fost depozitate în magaziile primăriei, altele au fost găsite în casele repartizate funcționarilor publici, militarilor și jandarmilor, și un număr necunoscut au fost confiscate de la hoți, care au încercat să le vândă pe piața neagră. Din cauza volumului pianelor și a controalelor de la graniță, ele nu puteau fi transferate în patrie. La începutul lui 1943, după înfrângerea de la Stalingrad, au crescut presiunile pentru transferarea acestor pianе în România, iar în martie 1943 guvernatorul a publicat o decizie care permitea funcționarilor, ofițerilor și subofițerilor români să cumpere pianе în Transnistria și să le „transporte în țară”, la primăria Odessa s-a înființat o comisie de eliberare de autorizații²⁵⁴.

În mai 1943, la apropierea frontului, a devenit necesară înființarea în fiecare județ, în conformitate cu decizia guvernatorului, a unei „comisii pentru sortarea și evaluarea pianelor”²⁵⁵. Problema pianelor, în sine, este secundară și o amintim aici ca ilustrare a preocupării românilor pentru orice bun al evreilor (și neevreiesc) jefuit. La interogatoriul său, Alexianu s-a referit la jaful avutului evreiesc de către personalul Guvernământului și de către ofițeri superiori români, subliniind că mareșalul Antonescu a făcut tot ce i-a stat în putere pentru a preveni asemenea fapte:

²⁵³ Primarul Pântea către Direcțiunea administrativă a Guvernământului Transnistriei, 7 octombrie 1942. *Idem*, p. 159 (sublinierea mea, J.A.).

²⁵⁴ Decizia 876 a primarului Pântea, 2 martie 1943. *Idem*, 2357-1 c-47, p. 278.

²⁵⁵ Decizia 2055 a Guvernământului Transnistriei, mai 1943. *Idem*, 2357-1 c-47, p. 278.

„Din nenorocire neamul nostru are înclinări pentru aceste lucruri. Când un prefect al meu îl găsec făcând contrabandă și este primul caz când un Guvernator a trimis un colonel în judecată, l-a destituit, fiind condamnat la 8 ani închisoare. Am avut contrabande la punctele de trecere [pe Nistru] și într-o parte și într-alta. Ca să legitimez această situație de a nu se mai fura, am instituit birouri de vânzare fiindcă nu aveam convingerea că oamenii cumpără lucrurile ci [știam că] le fură... Când am controlat am văzut că erau lucruri furate din casele evreilor care fuseseră omorâți și din alte părți. Pianele care au fost aduse [în România] au fost transportate cu mașini militare care nu erau controlate. Nu se putea schimba o Țară de la o zi la alta și un singur om [Alexianu se referea la el însuși] să facă tot”²⁵⁶.

Aproximativ în septembrie 1943, M.St.M. a emis un ordin secret special privind demontarea de fabrici și transferarea prăzii de război de tot felul, resurse naturale, materii prime, cereale și vite în România. În acest scop au fost înființate „batalioane de capturi”, în cadrul cărora au fost folosiți și evrei aduși din România. În fruntea „Comisiei de capturi” a stat generalul Picki Vasiliu, ministrul adjunct de Interne și comandantul jandarmeriei.

Printre altele, au fost transferate în România vagoane de tramvai și costumele operei din Odessa²⁵⁷.

Diferitele campanii de exterminare a evreilor din Odessa și deportarea a 65.000 dintre ei au dus la renașterea vieții economice a orașului. Reducerea numărului de locuitori și înlăturarea unui element productiv și creativ și creator din viața economică au provocat reducerea șomajului. Condițiile de trai s-au îmbunătățit și mulțumirea populației a crescut și pe fondul informațiilor care proveneau tot timpul privind politica brutală a germanilor pe teritoriile Ucrainei de sub ocupația lor. S-au găsit unii care au denumit „miracolul” economic de la Odessa un nou NEP²⁵⁸. Peste tot în oraș au apărut magazine care vindeau bunuri jefuite de la evrei de către localnici sau de către români cu sprijinul acestora. Monede de aur, bijuterii, diverse obiecte de aur au trecut din mână în mână; iar guvernul de la București, care dorea să „înapoieze tezaurului statului acest metal

²⁵⁶ Stenograma interogatoriului lui Alexianu, 15 aprilie 1946. Arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010, vol. 43, p. 228. Dosarele se află în Arhiva Muzeului Holocaustului din Washington. USHMM, RG 25004 M, Reel 34 (sublinierea mea, J.A.).

²⁵⁷ *Idem*, p. 287. Problema jafului bunurilor sovietice în Transnistria nu a fost subliniată aici întrucât jaful avutului românesc în Basarabia și Bucovina în timpul anexiunii cu forța de acestor două ținuturi românești în iunie 1940, și apoi jefuirea statului român de către armata sovietică și uriașele despăgubiri de război impuse României prin tratatul de armistițiu și tratatul de pace constituie o problemă deschisă între cele două state, așa cum obișnuiesc românii să accentueze. Evreii au fost jefuiți de către statul românesc și de către români pentru simplul motiv că erau evrei.

²⁵⁸ Dallin, *Odessa*, pr 141, 189. NEP-ul a fost o măsură economică decretată de Lenin în anul 1922, care a dus la renașterea vieții economice în Uniunea Sovietică prin renunțarea temporară la politica de confiscare de către stat a mijloacelor de producție și a pământurilor.

prețios, în majoritate fostă proprietate evreiască, a lansat chiar o acțiune de achiziționare de aur de pe piața neagră²⁵⁹.

Legătura dintre „înflorirea” Odessei și exterminarea evreilor a fost scoasă în evidență de către presa românească cenzurată a orașului, care în toți anii ei de existență adoptase o linie antisemită deschisă și a dirijat o instigare permanentă contra evreilor chiar și după ce Odessa a fost curățită de evrei. Toate ziarele, radioul și publicațiile în limbile rusă, ucraineană și română erau subordonate Direcția culturii a Guvernământului, conduse de cunoscutul sociolog legionar român Traian Herseni. Iată un exemplu dintr-un articol antisemit apărut în presa de limba română din Odessa:

„Odessa impresiona pe vizitatorii săi cu mirosul de pelinci jidovești, murdare.

Orașul era plin de un zumzet de parcă ar fi un cuib de viespi. S-ar fi crezut că orașul era locuit numai de jidani, care alergau pe străzi, se înghesuiau la magazine, formând turme întregi, în fața porților.

Evreicele umblau pe străzi cu părul vâlvoi, în rochii murdare îmbrăcate pe dos. Bărbații umblau cu cămașa ieșită din pantaloni, și cravata într-o parte.

Jargonul jidănesc a devenit limba oficială. Teatrele s-au închis, viața culturală a încetat complet. Iată că în oraș au intrat armatele Române, iar în urma lor administrația românească. Și *ghivoltul* evreiesc a încetat. Odessa a început să-și cicatrizeze rănilor și să se curețe de murdăria acumulată în timpul multor ani.

Mirosul respingător specific din curțile evreiești a dispărut cu timpul. Odessa s-a trezit către o viață nouă, plină de speranțe luminoase.

Astăzi, mergând pe stradă, auzi clopotele care amintesc că mai există o altă lume lipsită de mârșăvia săvârșită de către pleava umanității”²⁶⁰.

Cimitirul evreiesc din Odessa, la fel ca și numeroase cimitire din România, a fost distrus. Monumentele funerare de marmură, multe din ele magnifice, au fost folosite la placarea pereților interiori și pentru pavarea instituțiilor primăriei și a Guvernământului din oraș²⁶¹. „Exploatarea” cimitirelor, adică smulgerea monumentelor funerare, s-a făcut de primărie, dar ritmul de lucru și modul de organizare n-au satisfăcut Guvernământul. Direcția muncii din Guvernământ a propus primăriei, în conformitate cu ordinul lui Alexianu, să amelioreze și să accelereze ritmul de muncă cu ajutorul a 300-400 deținuți din lagărul de muncă din oraș, care a fost înființat chiar lângă cimitir. În acest lagăr își ispășeau pedeapsa locuitori ai Odessei și din împrejurimi care încălcase diferite ordine ale

²⁵⁹ *Idem*, p. 175.

²⁶⁰ „Odessa de ieri și de astăzi”, în „Gazeta Odessei” – Organ săptămânal al Municipiului Odessa. 17, I. 1943; copie în Ancel, *Documents*, IV, nr. 229, p. 429.

²⁶¹ Cerere din partea Direcției sanitare a Guvernământului către primăria Odessei pentru furnizarea a 100 m² de marmură din cimitirul evreiesc pentru placarea camerei de operații a spitalului românesc din oraș, 25 august 1943. Arhiva Odessa, 2242-1-19, p. 54.

Gubernământului și au fost condamnați la perioade scurte de închisoare. Iată pe scurt propunerea Gubernământului către primărie:

„Exploatarea cimitirului evreiesc se face în mod cu totul primitiv și numai în măsura în care această exploatare este necesară ca să acopere salariile celor 87 funcționari, deci nu este o întreprindere productivă. Astfel nu se exploatează decât lemnul și marmura, restul rămânând pe loc.

În felul acesta terenul va deveni cu timpul impropriu pentru orice întrebuințare, iar curățirea lui va necesita sume cari nu se va mai putea acoperi. În plus, astăzi cimitirul nu este păzit și de aceea a devenit o sursă de material pentru ateliere particulare. Posibilitățile noastre se racordau perfect la situația locală și anume:

Avem pază militară a lagărului care poate îngloba și cimitirul.

Avem brațele de muncă necesare (300-400 oameni zilnic) pe care le putem folosi în chip rațional prin demontarea, sortarea și depozitarea materialelor cu grijă, iar terenul pe măsura curățirii folosind fermei lagărului”²⁶².

Propunerea era greu de refuzat. Și într-adevăr, demontarea cimitirului a fost transferată Gubernământului, și organizarea eficientă a muncii cu ajutorul a sute de deținuți a provocat o creștere a cantității de marmură furnizate și a altor materii prime aflate în cimitir. Dar, spre sfârșitul anului 1943, și Gubernământul Transnistriei a înțeles că Odessa constituie un episod trecător în istoria românească, și monumentele funerare din marmură au fost trecute în categoria materiilor prime care trebuie transportate în patrie. Mii de monumente funerare de marmură au fost trimise în România, și au fost vândute antreprenorilor și sculptorilor. În februarie 1944, evreii care lucrau la o fabrică din București au descoperit 38 de blocuri de marmură cu un volum de zeci de metri cubi, printre care monumentul funerar de pe mormântul poetului ebraic Shimon Frug. Placa funerară a poetului a fost răscumpărată de Comunitatea evreiască din București²⁶³.

Alexianu a fost întrebat la interogatoriul care a precedat procesul său dacă monumentele funerare transportate în România în vagoane de tren pot fi considerate capturi de război; iată ce a răspuns:

„Nu erau capturi de război. Nu mai eram în Transnistria, am auzit că s-au adus, m-am interesat de acest lucru. S-au cumpărat de la Primăria Odessa pietrele funerare. Odessa era un oraș foarte bogat și sovieticii n-au vrut să mai lase la cimitir aceste pietre funerare, se strânsese marmora și era întrebuințată la repararea altor lucrări”²⁶⁴.

²⁶² Directorul Direcției muncii a Gubernământului, arhitectul Constantin Sidorovici, către primăria Odessa, 14 octombrie 1943. *Idem*, 2242-1-1502, p. 76.

²⁶³ H. Zaidman, „Istoria unei pietre funerare”, „Revista Culturii Mozaic”, București, 1.2.1967.

²⁶⁴ Stenograma interogatoriului lui Alexianu (vezi mai sus nota 256), p. 246.

Alexianu a încercat să ascundă prin răspunsul dat rolul său în profanarea cimitirului și a pretins că faptul a fost comis înainte, de către sovietici, și apoi, când el nu s-a mai aflat în Transnistria, cineva, fără să spună cine, a vândut marmura. Dar propunerea de „raționalizare” a muncii s-a făcut la ordinul său din octombrie 1943, și transportarea marmurei în România s-a făcut în timp ce el era guvernator. Documentația implicării lui directe în „exploatarea națională” a monumentelor funerare nu a fost disponibilă anchetatorilor acuzării la procesul său, întrucât întreaga arhivă a Guvernământului fusese transferată mai înainte în Uniunea Sovietică. Anchetatorii au fost preocupați de soarta bunurilor evreiești în general, inclusiv bijuterii, monede de aur, ceasuri și cercei, brățări și verighete jefuite de la evreii din Odessa și din întreaga Transnistrie:

„S.: Când populația evreiască a fost evacuată din Odessa s-a dat o dispoziție că în 24 ore populația trebuie să depună toate lucrurile de preț. Ce s-a făcut cu aceste bunuri?

Alex: Tot ce s-a luat în primire se află la Banca Națională.

S.: Există o lege internațională care prevede anumite reguli de purtare a războiului pe teritoriu străin.

Alex: Cred că s-a ținut seama de convenție cu excepția populației evreiești.

S.: Această populație făcea parte din statul sovietic.

Alex: Incontestabil că da, dar eu vă spun că populația evreiască a fost scoasă [de sub protecția] legii internaționale”²⁶⁵.

Soarta evreilor din Odessa a fost decisă de Ion Antonescu și de autoritățile românești militare și civile, din oraș, din ură profundă împotriva poporului evreu, pe care-l identificau cu comunismul și cu dușmanii statului român. Evreii din Odessa au devenit țapii ispășitori pentru umilitoarea înfrângere suferită de armata română la asediul Odessei și pentru pierderile intolerabile și lipsite de rațiune pe care le-a suferit în această bătălie. Aceasta a fost o campanie românească de răzbunare, desfășurată pe fundalul eliberării de „complexele” umanismului pe care naziștii le-au inoculat aliaților lor din clipa în care au trecut granițele Uniunii Sovietice. Românii au și ucis și i-au și moștenit pe evreii din Odessa și din sudul Transnistriei.

²⁶⁵ *Idem.*

CAPITOLUL 28

Județul Berezovca

În acest județ au fost uciși și îngropați o parte din cei 34.000 de evrei care au fost deportați de către români cu trenurile, din Odessa, în ianuarie-martie 1942. Ei au fost uciși de către unitățile speciale ale germanilor locali, sub comanda unor ofițeri SS, având sprijinul total al autorităților române. Majoritatea celor uciși n-au fost îngropați, întrucât cadavrele au fost arse. Teritoriul județului era traversat de o cale ferată cu o lungime de 180 de kilometri, care lega Odessa de Reichskommissariatul Ucraina: Odessa-Berezovca-Veselinovo-Voznesensk. Stația cea mai depărtată, Voznesensk, se afla deja dincolo de Bug (pe teritoriul Reichskommissariatului), județul Berezovca se învecina cu județele Odessa și Oceacov la sud, Ananiev la vest, Golta la nord, și râul Bug la est. Peste Bug se afla Generalkommissariatul Nikolaev, una din regiunile Reichskommissariatului Ucraina, în fruntea căruia se afla un Generalkommissar. Regiunea Nikolaev, de sub stăpânire germană, era egală ca mărime cu întreaga Transnistrie și era împărțită în județe (Kriegsgebiete), în fruntea cărora se afla un Gebietkommissar. Județul Berezovca a fost împărțit în trei raioane – Berezovca, Mostovoi și Landau. Ele cuprindeau 53 de sate mari, 171 de colhozuri și cinci sovhozuri. Suprafața județului cuprindea 2.816 km² și avea o populație de 58.499 de locuitori, 20% (11,700) germani, 70% ucraineni, 5% români și 4% ruși¹.

Orășelul Berezovca a fost cucerit la 10 august 1941 de către unități ale Armatei a 11-a germane; statul major al armatei s-a stabilit pentru un timp acolo. Evreii orășelului, care în 1926 numărau 3.223 de suflete, cca 42% din totalul populației, au dispărut de acolo. Parte au fugit și parte au fost uciși. Cei care erau prinși au fost deportați spre nord, în „regatul morții”, în convoaie imense, forțate să mărșăluiască pe teritoriul județului, începând din luna octombrie 1941. Autoritățile românești s-au organizat în acest loc la începutul lunii septembrie. Recensământul efectuat a constatat că în oraș trăiesc 4.750 de locuitori, dintre care 75% ucraineni,

¹ Toate datele: Monografia județului Berezovca, întocmită de prefectul județului, colonelul Loghin, fără dată, sfârșitul lui 1941. Arhiva Odessa, 2361-1-24, p. 50-53; monografia raionului Mostovoi, întocmită de prețorul raionului Victor Petrenciu, 21 noiembrie 1941. *Idem*, 2361-1-12, p. 23-25; monografia raionului Berezovca, septembrie 1941. *Idem*, 2361-1-49, p. 2-5; schema de organizare a preturii Mostovoi, fără dată. *Idem*, p. 19-29 b.

10% ruși și 10% germani. Evrei nu mai existau în județ, de aceea nu a mai fost necesară înființarea unui ghetou. Spre nord, în satul Krivorușico din raionul Veselinovo, jandarmii care s-au instalat în zonă au găsit un lagăr cu circa 500 de evrei, înființat de germani². A doua localitate importantă, din punctul nostru de vedere, era Mostovoi, la 26 kilometri nord-est de orașelul Berezovca, pe traseul către „regatul morții”. În acest orașel, care la începutul ocupației românești număra 1.013 locuitori, dintre care 93% ucraineni, au trăit înainte de ocupație câteva sute de evrei. Majoritatea au fost uciși de ocupanții germani și români, iar cei care au supraviețuit au fost trimiși spre Domanevca. La 27 august 1941, Alexianu l-a numit pe colonelul Constantin Loghin, prefect al județului³.

Județul Berezovca a fost ales să servească drept loc de exterminare a evreilor din Odessa, după ce a eșuat planul original de a împinge convoaiele de evrei peste Bug, în conformitate cu Acordul de la Tighina.

La sfârșitul lui decembrie 1941, Armata a 3-a i-a propus mareșalului Antonescu să înființeze un lagăr central în Transnistria, unde să fie încarcerati toți comuniștii locali. Antonescu a aprobat propunerea, la care a adăugat, cum îi era obiceiul, un nou ordin „să se facă [în Transnistria] lagăre pe Bug, pentru comuniștii din țară [România], evrei și români”⁴. La Ministerul de Interne din București (Biroul subsecretarului de stat la Interne, Picky Vasiliu) nu se știa exact unde sunt lagărele, câți oameni pot fi înghesuiți în ele și cum ar putea fi transportați acolo. Numele Alexandrodar a fost pomenit din nou de către Alexianu, la 17 ianuarie 1942, când a comunicat cabinetului lui Antonescu că a hotărât să înființeze lagărul pentru comuniștii români la Vapniarca, din județul Jugastru, în nordul Transnistriei, iar pe comuniștii evrei din România să-i închidă la Alexandrodar, împreună cu „comuniștii din Odessa”⁵. Până atunci, Alexianu ceruse să nu fie trimiși în Transnistria evrei comuniști. Comandantul corpului 2 de Armată a cerut să i se comunice „o cifră aproximativă a celor care urmează să fie internați în lagărul de la Alexandrodar” și să se acorde jandarmeriei misiunea de pază a lagărului, întrucât unitatea militară de la Oceacov nu este suficient de mare ca să îndeplinească această misiune⁶.

² Raport al unui sublocotenent către prefectura Berezovca, 21 septembrie 1941. *Idem*, 2361-1c-2, p. 16.

³ Decizia de numire semnată de guvernatorul Alexianu, 27 august 1941. *Idem*, 2361-1c-1 p. 1. Asistenții lui au fost adjunctul prefectului, Alexandru Smochină și pretorii Victor Petrenciu, Zoheu Buligă și Nicolae Albu. *Idem*, august 1941, p. 48.

⁴ Copia ordinului lui Antonescu din 29 decembrie 1941, cu semnătura secretarului general al Președinției Consiliului de Miniștri, Vlădescu, trimis guvernatorului Alexianu. Arhiva Odessa 2242-1-1486, p. 48-49.

⁵ Alexianu către Cabinetul militar-civil al Președinției Consiliului de Miniștri, 17 ianuarie 1942. *Idem*, p. 46.

⁶ Corpul II de Armată către guvernatorul Transnistriei, 21 ianuarie 1942. *Idem*, p. 92.

Acest schimb de mesaje s-a desfășurat în majoritate după începerea deportărilor din Odessa, la 12 ianuarie 1942. Alexianu era convins că la Odessa mai rămăseseră 80.000-100.000 evrei, și județul Berezovca nu părea să fie o soluție a problemei. La 7 februarie 1942, Alexianu i-a transmis colonelului Velcescu, care se afla în fruntea comisiei de deportare, că „s-au dat dispozițiuni pentru amenajarea unui lagăr la Alexandrodar, în județul Oceacov” pentru evreii care urmează să fie deportați din Odessa”⁷. Știrea că în curând urmează să sosească zeci de mii de „iudeo-comuniști” l-a îngrozit pe prefectul județului Oceacov și la 31 ianuarie 1942 a trimis guvernatorului Alexianu un raport secret și personal. Trebuie remarcat că destul de repede s-a șters deosebirea între evrei obișnuiți și evrei comuniști și toți cei implicați au înțeles că deportații sunt evrei din Odessa. Prefectul l-a implorat pe Alexianu să nu-i trimită zeci de mii de iudeo-comuniști; județul nostru, scria prefectul, este foarte sărac, și în afară de grâne nu avem nimic, și chiar și soldaților le lipsește mâncarea. În plus, începând cu 15 ianuarie au sosit noi unități militare, care și ele trebuie să fie ajutate. Raportul mai subliniază că județul constituie un punct de tranzit pentru forțele militare care se îndreaptă spre front:

„Numărul de 40.000 de internați, ce suntem informați că ni se trimit, este impresionant de mare, depășind posibilitățile județului. Acești oameni trebuie să mănânce și oricât vor mânca de puțin, se va ajunge la înfometarea armatei și populației... așezarea lagărului este complet nepotrivită din punct de vedere al intereselor militare și al siguranței interne. În cazările de la Alexandrodar nu se poate amenaja decât un lagăr de circa 3000 de persoane...”⁸.

Această adresă reflectă faptul că prima estimare a numărului de evrei care au rămas în Odessa, estimare făcută de Alexianu, care nu luase în considerație masacrele executate de armată și de guvernământ, precum și deportările anterioare, pe jos, s-a dovedit a fi exagerată; astfel a fost abandonat planul Alexandrodar. Evreii din Odessa au continuat să fie împinși spre județul Berezovca. La Mostovoi a fost înființat un lagăr temporar pentru convoaiele evreilor duși pe jos la Domanevca, după ce au fost debarcați în stația feroviară Berezovca. Raportul pretorului prezentat în august 1942 Inspectoratului general al jandarmeriei din Transnistria cu privire la comportamentul jandarmilor s-a referit și la convoaiele de evrei care au trecut în lunile de iarnă, precum și la jefuirea lor:

„Un domn Plutonier de jandarmi, numele nefiind cunoscut, în trecere prin comuna Staro-Siroțchi cu un convoi evreiesc, a scos din casă pe stăpâna casei

⁷ Guvernatorul Alexianu către colonelul Velcescu, 7 februarie 1942. *Idem*, p.131. Telegrama colonelului Velcescu către Alexianu cu cererea de a primi lămuriri cine urmează să fie trimis în lagărul Alexandrodar, 2 febr. 1942. *Idem*, p. 132.

⁸ Raport secret, personal, al adjunctului prefectului, dr. Ion Ionescu Obârșia, către guvernatorul Alexianu, 31 ianuarie 1942. *Idem*, p. 135.

împreună cu copiii [iarna] pentru a dormi el în casă cu evreice din convoi, fapt ce blamează ideea de naționalism și a produs dezgust printre locuitori. În comuna Mostovoi, lagărul evreilor era fixat într-o casă mare, izolată. Evreii nu stau în locul designat, ci cu îngăduința domnului șef de post Terțeleanu sunt răspândiți pe la casele locuitorilor, constituind un permanent pericol și focar de infecție. Prin comună se vorbește intens că această îngăduință este plătită d-lui șef de post cu bani grei. Dl. locotenent Pandrea Dumitru, comandantul Sectorului de jandarmi Mostovoi, dezvirginând o evreică din convoi, cu numele Mariana, a produs dezgust și revoltă pentru populație. Cearceaful plin cu sânge a fost arătat dlui pretor chiar de către Dl. lt. Pandrea, care, de altfel, în repetate rânduri prezenta acest fapt drept o mândrie. Dl. plut. Terțeleanu, în ziua de 26 aprilie 1942, cu ocazia nunții unui localnic în stare de ebrietate a bătut oamenii din biserică⁹.

Lagărul de tranzit Mostovoi și-a continuat existența atâta timp cât au trecut prin el evreii din Odessa și din județele din sudul Transnistriei. O mică parte dintre evrei, aproximativ 4000, au fost duși în nord, spre Domanevca și Bogdanovca, iar majoritatea au fost împrăștiați prin satele germane și ucrainene din județ. Acțiunea de exterminare a lor a continuat din luna februarie până în iulie 1942 (vezi în continuare).

Germanii localnici

În Transnistria se afla în anul 1941 cea mai mare concentrare de localnici germani din întreaga Ucraină. Din recensământul efectuat de germani la începutul anului 1943 rezultă că în Transnistria trăiau atunci 130.866 de germani, în comparație cu 169.074 câți trăiau pe întreg teritoriul Reichskommissariat-ului Ucraina¹⁰. Aproximativ 100.000 dintre ei erau răspândiți prin satele și orașele de pe întinsul județului Odessa, conform împărțirii administrative

⁹ Raportul pretorului raionului Mostovoi, dr. Victor Petrenciu și al agronomului Chiril Butuc către Inspectoratul jandarmeriei din Tiraspol, 23 august 1942. *Idem*, 2361-1-42 b, p. 143-144.

¹⁰ Datele recensământului din 1943 al germanilor localnici au fost publicate în teza de doctorat a lui Meyr Buchsweiler, „Germanii etnici în Ucraina în preajma celui de-al doilea război mondial”, editată de Societatea de Cercetare a Istoriei Evreilor, Institutul de Cercetare a Diasporei, Tel Aviv, 1986, (în ebraică), p. 338-349 (în continuare, *Buchsweiler*). Acesta este un studiu extrem de important, care ne furnizează o imagine a colonizării germane în Ucraina în perioada regimului sovietic în ajunul invaziei germane, despre întâlnirea cu armata germană, organizarea Volksdeutsche (germanilor localnici) în diverse formațiuni naziste, participarea lor la unitățile de lichidare ale SS, legăturile cu populația locală, și, în cele din urmă, evacuarea germanilor în Reich în ajunul eliberării. Acest studiu, împreună cu documentele descoperite de autor (J.A.) după deschiderea arhivelor din Rusia și Ucraina, au permis completarea imaginii lichidării evreilor din Odessa în județul Berezovca. Trebuie să remarcăm că studiul lui Buchsweiler permite înțelegerea acțiunilor Sonderkommando R și a unităților Selbstschutz din Transnistria (vezi continuarea). În acest studiu Buchsweiler face referiri la alte studii, cărți și articole care ne-au ajutat să completăm amănunte acolo unde a fost necesar.

sovietice, care cuprindea aproape tot sudul Transnistriei și înconjurau Odessa din toate părțile¹¹.

Germanii localnici din regiunea Odessa au constituit 40% din totalul germanilor localnici-sovietici care trăiau pe teritoriile cucerite de germani. După datele recensământului din 1926, germanii reprezentau 8,3% din populația județului Odessa și 15.3% din populația rurală. Conform datelor germane, în timpul războiului, în Transnistria erau peste treizeci de sate germane cu o populație de peste o mie de locuitori.

Convoaiele evreilor din Basarabia au mărșăluit pe lângă satele germane din nordul estuarului Nistrului, la nord-vestul Odesei și la est de Tiraspol. Convoaiele evreilor care au fost deportați pe jos din Odessa și din sudul Transnistriei au trecut pe lângă zeci de sate germane în drumul lor spre „regatul morții”. Una dintre martorele citate în capitolul despre „regatul morții” a descris modul în care noii recruți germani din unitățile SS, setoși de a ucide evrei, trăgeau direct în masele de evrei¹².

Comandamentul Armatei a II-a germane, care lupta în această zonă, a emis la mijlocul lui august 1941 un ordin care prevedea pedeapsa cu moartea pentru oricine se atinge de localnicii germani sau de averile lor, ordin care viza mai mult pe aliații lor români¹³. În zonă a fost instalată și o companie a regimentului „Brandenburg” cu misiuni speciale, în atribuțiile căruia intrau acțiuni de sabotaj, dezinformare, acțiuni preventive și informații din fața și din spatele frontului. Compania era subordonată Secției a II-a a serviciului de informații al armatei germane, Abwehr.

Compania Brandenburg a rămas în regiune pentru a-i apăra pe germanii locali până la sfârșitul lui septembrie. Contactul cu armata germană a fost rezervat la început. Germanii locali, la fel cu vecinii lor ucraineni, nu erau convingși că regimul sovietic a dispărut cu desăvârșire; mai mult, în numeroase sate au rămas

¹¹ Harta așezărilor germane în regiunea Odessa în anul 1940. *Idem* harta 6. Vezi datele și harta originală în: K. Stumpp, *Verzeichnis der deutschen Siedlungen in Gebiet Odessa mit Karte. Heimatbuch der Deutschen aus Russland*, 1956, p. 181-193. Există o problemă în legătură cu identificarea satelor germane: autoritățile sovietice au schimbat parte din numiri după revoluția din 1917, în cadrul politicii de rusificare, iar pe de altă parte, naștii, și într-o oarecare măsură autoritățile de ocupație românești, au folosit numirile localităților germane de dinainte de revoluția din 1917. La toate acestea se adaugă adoptarea, în perioada 1941-1944, de noi denumiri pentru localitățile ucrainene și rusești ai căror locuitori au fost evacuați cu forța, fiind populate apoi cu germani locali. În sfârșit, după ce aceste localități au fost din nou eliberate, sovieticii au schimbat numirile unor sate, o parte „originale” și o parte cu desăvârșire noi.

¹² Mărturia depusă de Malca Barbălată din Bolgrad, Naharya, 30 aprilie 1967. AYV PKRIV, p. 1263-1265.

¹³ Vezi fotocopia ordinului în *Buchsweller*, p. 250-251, ordinul Comandamentului armatei germane cu privire la obligația predării de arme deținute de populație, redactat în germană, ucraineană și rusă, nedatat Arhiva Odessa, 2361-1c-2, p. 21.

funcționari ai fostului regim, membri de partid, informatori etc., care nu reușiseră să se evacueze. Dar în scurt timp și acești germani s-au adaptat și au început să colaboreze cu frații lor din Reich¹⁴.

Al doilea organ militar care a acționat printre germanii locali în regiunea Odessa au fost unitățile Einsatzgruppe D, care și ele s-au stabilit pentru un timp oarecare în satele germane. Întreaga unitate a numărat aproximativ 500 de oameni. Subunități din cadrul ei au ajuns în zonele germane din regiunea Odessa, în a doua jumătate a lui august 1941, după ce au efectuat o campanie de exterminare în Bucovina și Basarabia¹⁵. Einsatzkommando 12 a acționat în regiunea Bergdorf Gluckstal din județele Tiraspol și Ananiev, la nord de orașulul Katarzi, amintit mai înainte (în capitolul despre Odessa), și în regiunea Speyer-Landau, la est de județul Berzovca și aproape de Bug. Einsatzkommando 11 b a acționat în regiunea Seltz (la sud-est de Tiraspol, în apropierea Nistrului; în regiunea de colonizare germană cunoscută sub numele Kutshurgan, la sud și sud-vest de orașulul ucrainean Rasdelnia, de ambele părți ale liniei ferate existente acolo; în regiunea Gross-Liebental, la sud-vest de Odessa, în apropierea graniței cu Basarabia și în regiunea Odessei după ocuparea ei. După cum am văzut, orașul Odessa a fost lăsat în grija românilor. Einsatzgruppe D a părăsit destul de repede regiunea, și s-a îndreptat spre Simferopol și Crimeea. Și Einsatzgruppe a primit sarcina de a apăra pe germanii locali de români, de a organiza noua administrație, de a se îngriji de sănătate și educație și a emite certificate care să ateste apartenența la populația de rasă germană.

Iată cum au fost definite misiunile Einsatzgruppe D în Ucraina:

Curățirea zonei de operațiuni de evrei, comuniști și grupuri de partizani.

Apărarea localităților germane și sprijinirea lor¹⁶.

Unitățile Einsatzgruppe se deplasau, cum am mai arătat, în urma unităților militare și în colaborare cu acestea, și odată cu ocuparea unui teritoriu, ele acționau imediat pentru lichidarea unor civili, în primul rând prizonieri de război evrei, și a comisarilor și comuniștilor în general. În raportul citat anterior se menționau cu simplitate că „zona de acțiune a unităților de Komando a fost curățată de evrei”.

¹⁴ În legătură cu întâlnirea dintre germanii sovietici și armata germană și celelalte formațiuni naziste vezi: *Buchsweiler*, p. 254-290.

¹⁵ *Idem*, p. 267.

¹⁶ *Idem*, p. 3. *Buchsweiler* citează din rapoartele de activitate ale Einsatzgruppe D întocmite la comandamentul poliției de securitate și SD la Berlin, cunoscute sub numele Ereignismeldingen UdSSR, raportul din 26 septembrie 1941. În total se cunosc 195 de astfel de rapoarte; ele cuprinzând cea mai mare parte din perioada activității unităților de lichidare, de la venirea lor în România și până la sosirea lor la Rostov, Tagenrog și Stalino. Fotocopiile rapoartelor se află în Arhiva Națională a Statelor Unite (National Archives of the United States, Washington), microfilmele, T 175/223, 234, 235. Primul număr indică numărul colecției și al doilea numărul microfilmului. Autorul (JA) a publicat cele mai importante rapoarte privind acțiunile Einsatzgruppe D din Basarabia și Bucovina; vezi: *Ancel, Documents*, V.

Curățirea de comuniști a cuprins și germanii locali. Volksdeutschen care erau comuniști sau suspectați de a fi comuniști au fost și ei executați. Mai mult decât atât. Einsatzgruppe și Sonderkommando (vezi în continuare) au executat în localitățile germane evrei și evreice căsătoriți cu germani, precum și copiii lor, în cadrul politicii păstrării și purificării rasei germane¹⁷.

La 19 septembrie 1941 comandamentul de legătură al armatei germane (Kommandant Ruckwartigen Armee-Gebiets 553) a părăsit Berezovca, armata germană încetând să exercite orice prerogative de comandă în Transnistria. Germanii au lăsat două comandamente locale de legătură (Ortskommando) la Tiraspol și Berezovca (și în Odessa după ocuparea ei) pentru a servi unitățile germane în drum spre front, și promițând o colaborare deplină cu autoritățile române din Transnistria¹⁸. Guvernământul Transnistriei s-a adresat încă la mijlocul lui septembrie Marelui Cartier General al armatei române, reclamând acțiunile Einsatzgruppe, fără să amintească numele ei:

„În satele cu locuitori germani ele [unitățile germane] nu respectă directivele stabilite de administrația română; ei împart produsele colhozurilor; alungă populația română pentru a înlocui cu germani”¹⁹.

SS a evacuat nu numai ucraineni, ci și români din localitățile pe care au hotărât să le transforme pur germane. Mai mult decât atât, Einsatzgruppe a acționat în mod deschis, omorând zeci de mii de evrei, dar regimul de ocupație românesc, care era atunci în curs de organizare în Transnistria, nu a protestat împotriva genocidului, pentru că și el era ocupat cu aceeași treabă. În octombrie 1941, Einsatzgruppe D a părăsit majoritatea teritoriului Transnistriei, continuându-și drumul spre Crimeea, dar a lăsat în județul Dubăsari o mică subunitate, Nachkommando SS, care s-a ocupat cu uciderea de evrei²⁰. Această unitate de sub comanda lui Weit Keller a fost izolată toată perioada iernii de unitatea principală din cauza înzăpezirii masive și a gerului, și a rămas pe tot timpul iernii în județul Dubăsari²¹. Se știe că ea a ucis aproape 20.000 de evrei, și peste zece mii de

¹⁷ Buchsweiler a descoperit acest fapt întemeindu-se pe memoriile unor germani de origine ucraineană, publicate după război în Occident (*Buchsweiler*, p. 314-318).

¹⁸ Scrisoare a locotenent-generalului Doehla către guvernatorul Alexianu, 6 octombrie 1941. Arhiva Odessa, 2242-1-1081, p. 78.

¹⁹ Copie a scrisorii guvernatorului Alexianu către Marele Cartier General, nedatată. *Idem*, p.75. Cu toate că guvernatorul nu a menționat explicit Einsatzgruppe, în răspunsul generalului german se menționează că plângerile se referă la „membri ai unității SS”.

²⁰ Statul Major de legătură al Wehrmacht-ului din Tiraspol către guvernatorul Transnistriei, 3 aprilie 1942. *Idem*, 2242-1-1086, p. 64. Faptul a fost descoperit întâmplător de autor, în urma descoperirii corespondenței privind sacii de tutun confiscați de la evreii care au fost împușcați de SS.

²¹ Raportul colonelului Gh. Lascăr, comandantul legiunii de jandarmi din Dubăsari, 3 aprilie 1942. *Idem*, p. 73-73b. Vezi și mărturia lui Ion Murgu, adjunctul prefectului județului Dubăsari, despre

cadavre au fost aruncate într-o groapă comună lângă spitalul local²². Colaborarea dintre armata și Guvernământul român al Transnistriei și Nachkommando în tot ceea ce privește uciderea de evrei era deplină, așa cum a existat și cu unitatea de bază (Einsatzgruppe) și nu s-au ivit nici un fel de probleme speciale. Dacă au existat incidente, ele au izbucnit numai în jurul problemelor legate de bunuri (evreiești și ale altora) și împărțirea lor²³.

Al treilea organ nazist care a ocupat locul Einsatzgruppe D, a organizat și i-a activat pe germanii locali din Transnistria, transformându-i în parte integrantă din mecanismul de exterminare a poporului evreu, a fost Volksdeutsch Mittelstelle, sau pe scurt VoMi, care în traducere liberă înseamnă Institutul pentru problemele germanilor etnici. Acest institut a fost înființat la începutul anului 1937, având în frunte pe generalul SS Werner Lorenz. VoMi se afla sub controlul SS, și el a pus stăpânire pe toate organizațiile germanilor etnici din Reich și din țările vecine. În anul 1939, de exemplu, VoMi s-a ocupat de transferul pe teritoriul Germaniei a germanilor din Țările Baltice care au fost anexate Uniunii Sovietice. VoMi era subordonat lui Himmler în calitatea lui de comisar pentru întărirea națiunii germane. VoMi a înființat în Transnistria o unitate de lichidare, Sonderkommando Russland (în continuare, pe scurt, SkR), compusă din germani locali. VoMi a primit de la Himmler misiunea „să-și extindă controlul asupra germanilor locali de pe teritoriul cucerit al Uniunii Sovietice” sau, cu alte cuvinte, să-i recruteze pentru obiectivele patriei-mamă germane²⁴. Membrii SkR din Transnistria erau SS-iști.

Ministerul de Externe din București a comunicat la 11 august 1941. M.St.M. că o unitate a VoMi „din formațiunile SS și membrii [clubului] automobilistilor național-socialiști”, în frunte cu comandantul Hoffmeyer, au părăsit Germania în drum spre Transnistria „spre a se ocupa de îmbunătățirea situației materiale a locuitorilor germani din acea regiune”. Ambasadorul Germaniei la București nu a cerut permisiunea guvernului român pentru intrarea acestei unități, ci a anunțat doar sosirea ei. Șeful M.St.M. era convins că este

„unitatea SS a armatei germane care avea o misiune specială în județ”. Despre confiscarea „prăzii de război de la evrei” de la sfârșitul lui ianuarie 1942. Vezi *Idem*, 3 aprilie 1942, p. 74.

²² Moshe ben Yaacov Feldman. În memoria celor 18.500 de martiri jertfiți de mâinile criminale ale naziștilor pe altarul credinței în Dumnezeu în orașul Dubăsari de pe Nistru, lângă Basarabia, Transnistria 1941-1944 (în Yiddish), New York, 1946, p. 14.

²³ Vezi relatarea incidentelor cu SS-iștii care s-au stabilit în satele germane din Transnistria așa cum au fost prezentate în două memorii ale Guvernământului către Marele Cartier General și către generalul Pălângeanu de la Marele Cartier General, 11 noiembrie 1942 (primul memoriu nedat). Arhiva Odessa 2242-1-1081, p. 117-118. Deși unități SS s-au ocupat în mod efectiv cu masacrarea evreilor, acest fapt nu a fost deloc amintit în memorii.

²⁴ H. Himmler, *Enfassung der deutschen Volkszugehörigen in der Gebieten der europäischen Sowietunion*, 11.7.1941. Documentele de la Nürnberg, nr. 4274.

vorba de o vizită, și nu de o staționare îndelungată²⁵. Guvernatorul Alexianu a clarificat chiar în scris că membri ai SS vor rămâne un timp oarecare în Transnistria, pentru a se ocupa de îmbunătățirea situației economice a locuitorilor din regiune²⁶. În telegrama expediată de guvernatorul Alexianu către toți prefecții care se instalaseră deja în Transnistria (10 din 13) se specifica în mod clar că era vorba doar de o vizită²⁷. Prefecții au primit ordin să le acorde orice asistență posibilă oamenilor din VoMi.

Oberführer SS Hoffmeyer (care a fost avansat la gradul de general de brigadă (Brigadierführer) [general SS] (la 9 noiembrie 1943) și-a stabilit cartierul în localitatea germană Landau, din județul Berezovca, care se afla în centrul unei zone de întinsă colonizare germană, în apropiere de Bug. Subunități ale unității sale s-au stabilit în satul german Halberstadt (la est de Landau pe Bug), și într-o altă localitate. Unitatea VoMi care a sosit în Transnistria a cuprins, cum am arătat, 80 de oameni, și ei au fost aceia care au înființat Sonderkommando. La sfârșitul lui 1942, VoMi local cuprindea 160 de oameni, toți SS-iști. Întreaga zonă de colonizare germană în Transnistria a fost împărțită în 18 sub-zone (Bereiche), comandate fiecare de către un SS-ist, având cel puțin 3 ajutoari membri ai SkR. SkR a început să acționeze în Transnistria la 20 septembrie 1941²⁸.

Încă înainte de semnarea unor acorduri cu autoritățile române, SkR a întemeiat un stat în stat, recrutând populația locală în serviciul Reich-ului. În această zonă, jandarmii români nu aveau acces în afară de patrulare. Zona aflată sub ocupația SkR era mult mai vastă decât suprafețele satelor și orașelelor germane, întrucât germanii au revendicat și au primit înapoi o parte din pământurile pe care le-au posedat înainte de revoluția bolșevică. În județul Berezovca existau 42 de sate germane, cu circa 16.200 de locuitori, dintre care 12 în raionul Berezovca, 13 în raionul Mostovoi, 12 în raionul Landau și restul în alte raioane²⁹. În județul Oceacov existau 22 de sate germane cu 7.720 de locuitori³⁰. În

²⁵ Ministerul de Externe din București către subșeful Marelui Stat Major, generalul Mazarini, 11 septembrie 1941. Arhiva Odessa, 2242-1-1081, p. 13; șeful Marelui Stat Major către Alexianu, 18 septembrie 1941. *Idem*, p. 12. Unitatea VoMi a fost trimisă în regiune la inițiativa Ministerului pentru Teritoriile Ocupate în Est, din guvernul Germaniei.

²⁶ Guvernatorul către primăria din Tiraspol și către comandantul poliției locale, 19 septembrie 1941. *Idem*, p. 11.

²⁷ Telegrama guvernatorului Alexianu către zece prefecți, 24 septembrie 1941. *Idem*, p. 16; apelul Comandamentului de legătură al Armatei a IV-a către guvernator, 24 septembrie 1941. *Idem*, p. 17.

²⁸ *Buchsweiler*, p. 274.

²⁹ Lista satelor germane din județul Berezovca, întocmită de prefectură la începutul anului 1942. *Idem*, 2242-1-1087, p. 114; lista așezărilor germane din județul Berezovca, inclusiv colhozurile, numărul de locuitori, familii și terenuri, nedatată, sfârșitul lui 1941. *Idem*, 2361-1c-2, p. 240.

³⁰ Raportul prefectului jud. Oceacov și lista satelor germane din județul său, inclusiv numărul locuitorilor și al terenurilor agricole, 19 ianuarie 1942. *Idem*, 2242-1-1084, p. 75-76; prima listă a

județul Ovidopol existau 16 sate mari germane, dintre care zece în raionul Franzenfeld și cinci în raionul Bilaevca, și alte cinci sate mici³¹.

În județul Dubăsari erau 18 sate germane și un sovhov german³². În județul Tiraspol erau trei sate germane³³. Județul Golta avea un singur sat german. Județul Odessa avea 31 de sate germane împrăștiate în toate raioanele județului³⁴.

„Alinierea rândurilor”, proces cunoscut sub cuvântul german Geichschaltung, al cărui înțeles însemna impunerea ideologiei naziste asupra organizațiilor și persoanelor germane, a fost extrem de scurtă. Lichidarea comuniștilor și a descendenților din familiile mixte evreo-germane, încartiruirea în sate a SS-iștilor, instrucția militară intensivă, ura față de regimul sovietic care i-a deposedat pe atât de mulți germani de pământurile lor și exilarea a mii de locuitori în Siberia – toate acestea au creat condițiile pentru o mobilizare rapidă în organizațiile naziste care băgau groaza în ucraineni, ca să nu mai vorbim de evrei.

Membrii VoMi s-au străduit și au reușit destul de repede să răspândească printre locuitorii germani din Ucraina sentimentul apartenenței la rasa superioară, al apartenenței la *Volk*, la marele popor german, care își revendică Lebensraum, „spațiul vital” pe care îl merită, în contul popoarelor inferioare, spațiu despre care însuși Führerul a hotărât că se află în est (Drang nach Osten). Germanii din Transnistria au primit nu numai arme, ci și ideologie, cultură și educație nazistă și chiar preoți catolici și protestanți, după necesitate, care au fost trimiși din Germania sau din localitățile germane din Transilvania. SkR a devenit autoritatea germană locală care s-a ocupat și de economie, cultură, sănătate, educație, emiterea de certificate și păstrarea siguranței.

Printre germanii din Transnistria, la fel ca și în celelalte centre germane de pe teritoriile cucerite în Uniunea Sovietică, s-au efectuat cercetări și „studii”, pentru a confirma apartenența „rasială” a acestor germani la națiunea germană. Acest proiect, cunoscut sub denumirea germană Sippenkunde, a fost condus de Institutul german pentru probleme externe, Deutsches Ausland Institut, de la

satelor germane din județul Oceacov, semnată de prefect, fără dată, sfârșitul lui 1941. *Idem*, 2242-1-1087, p. 141.

³¹ Lista satelor germane din județul Ovidopol, semnată de prefectul M. Botez, fără dată. *Idem*, 2357-1c-25c.

³² Lista satelor germane din județul Dubăsari, semnată de prefect, fără dată. Începutul lui 1942. *Idem*, 2242-1-1087.

³³ Telegrama prefectului jud. Râbnița, colonelul Constantin Popescu, către guvernator, 21 iulie 1942. *Idem*, 2242-1-1087, p. 136.

³⁴ Lista satelor germane din județul Odessa după raioane, semnată de prefect, colonelul Velcescu, fără dată. *Idem*, p. 140; prefectul județului Golta către Comandantul etapelor din Transnistria, 31 iulie 1942. Satul german din județul Golta se numea Novo-Nikolaevca din raionul Vradievca (Arhiva Nicolae, 2178-1-42, p. 213). Așa cum am arătat în nota 11, nu întotdeauna a fost posibilă identificarea satelor pe hartă din cauza schimbării numelor.

Stuttgart. Sub influența naziștilor, și românii au efectuat studii rasiale printre locuitorii români ai Transnistriei.

SkR a înființat, a antrenat și a echipat o armată germană privată pe teritoriul Transnistriei, în localitățile germane, formată din tineri și adulți germani mobilizați pe loc, *Selbstschutz*, cum au fost numite în germană unitățile de „autoapărare”. Ele au primit instrucție militară, erau în subordinea ofițerilor SkR, care, după cum am arătat, erau SS-iști, și au fost integrate în acțiunile lor (ale SS-ului) și printre altele în acțiunile de ucidere de evrei³⁵. Scurt timp după intrarea membrilor VoMi în sate, bărbații germani au fost educați să muncească, să meargă și să alerge într-o ținută rigidă, astfel le-au întărit conștiința că fac parte integrantă din puternicul popor german, ștergând pe cât posibil rezultatele educației sovietice și învățându-i chiar să vorbească corect limba germană.

O atenție deosebită a fost acordată remodelării tineretului până la 25 de ani. Ofițeri SS au stimulat pe locuitorii germani să-și schimbe felul de comportare cu care se obișnuiseră în perioada regimului sovietic, schimbări care includeau, de exemplu, „scoaterea mâinilor din buzunarele pantalonilor”³⁶. Unitățile *Selbstschutz* din Transnistria au numărat, în anul 1942, 8.000-9.000 de oameni. Recensământul germanilor locali de la începutul lui 1943 a constatat existența în Transnistria a 33.090 bărbați (dintr-o populație de 130.866 suflete). De aici concluzia că majoritatea bărbaților germani care puteau ține o armă în mână s-au mobilizat sau au fost mobilizați în unitățile de exterminare locale ale SS.

Acorduri cu românii

La început, membrii VoMi au ignorat cu desăvârșire prezența administrației românești și au acționat pe teren așa cum au crezut de cuviință. Ei i-au alungat, în mod rușinos, pe trimișii Guvernământului român, pe jandarmi, pe ofițeri, pe funcționarii Guvernământului care au încercat să se stabilească în sate, pe cei care se ocupau cu strângerea prăzii de război și pe ofițerii însărcinați cu aprovizionarea și au ordonat locuitorilor germani să asculte numai de membrii VoMi și de primarii satelor, numiți de ei dintre germanii locali. Primarul raionului Birzula din județul Râbnița, din apropierea de Basarabia, în care trăiau și mii de români, a raportat la 30 noiembrie 1941 prefectului județului că trimisul lui Hoffmeyer i-a anunțat direct:

„Că toți germanii din raionul Birzula se vor supune doar autorităților germane din Birzula. Nouă [românilor] ni se interzice orice bun provenit din

³⁵ *Buchsweiler*, p. 276-277.

³⁶ Ereignismeldung UDSSR, nr. 108, 9.10.1941, p. 23. Despre realizările VoMi în Transnistria printre germanii locali în primul an de ocupație vezi K. Gotz, „Das Wunder eines Jahres”. *Der Deutsche in Transnistrien* 1, 6 (23.8.1942).

colhozuri și aceștia nu plătesc nici un fel de taxă Statului Român... Nu am primit nici o notă scrisă dar mi s-a comunicat că acesta era ordinul dat de Mareșalul Antonescu”³⁷.

Comandantul unei unități de colectare a prăzii de război în Transnistria a lăsat o descriere autentică a „statului în stat” înființat în Transnistria de trimitșii lui Himmler în zonele populate de germani:

„Locuitorii germani care sunt organizați peste tot în Gauleiteruri [raioane] și au asupra lor legitimații de culoare verde în care se menționează în limba germană și română că sunt protejații Marelui Reich, și că oricând pot cere concursul autorităților civile și militare să li se dea – sfidează orice măsură luată de autoritățile românești și în cazul că sunt luați la interogatoriu, răsar ca din pământ în jurul lor soldații germani care le iau apărarea”³⁸.

Membrii SkR, sub îndrumarea ofițerilor din VoMi, au pus în aplicare un plan german de concentrare a germanilor în anumite zone, au evacuat cu forța ucraineni și chiar români, au comasat terenuri, au confiscat animale, unelte și mașini agricole. Familii germane au fost evacuate din peste două sute de sate în care ei erau o minoritate, transferându-le în 228 de sate și în orașul Odessa (de unde au fost evacuați, după necesitate locuitori ucraineni și alții), pentru a transforma localitățile respective în așezări germane pure. Evacuarea și recolonizarea s-au făcut sub comanda VoMi, fără a se lua în considerație dorințe individuale, inclusiv ale germanilor³⁹. Operațiunea, care s-a desfășurat concomitent cu instrucția militară, a fost recunoscută post-factum de autoritățile românești în cadrul acordurilor semnate (vezi în continuare). Este important, de asemenea, de menționat că SkR n-a recunoscut granițele Transnistriei și se mișca liber din provincie în Reichskommissariatul Ucraina de peste Bug și invers.

Germanii locali din Transnistria au luat parte când a fost necesar la marile acțiuni de exterminare care s-au desfășurat în zonele din apropierea provinciei. Camioane militare germane i-au transportat din loc în loc, fără ca grănicerii români să îndrăznească să-i oprească sau cel puțin să-i controleze. Așa, de exemplu, comandantul legiunii de jandarmi din Ovidopol a raportat în vara lui 1942 despre recrutarea de tineri germani din satele germane și transportarea lor la Comandamentul militar german din Odessa, pentru a fi transferați garnizoanei din Kiev⁴⁰.

³⁷ Pretorul raionului Birzula, Vasile Ioniță, către prefectul județului Râbnița, 30 noiembrie 1941, Arhiva Odessa, 2242-1-1083, p. 129.

³⁸ Fotocopie a raportului serviciului de capturi din Tiraspol către serviciul de capturi al armatei române în Transnistria, 23 februarie 1942. *Idem*, 2242-1-1084, p. 226.

³⁹ A. Dallin. *Odessa*, p. 304.

⁴⁰ Raport secret al comandantului legiunii de jandarmi din Ovidopol către Guvernământ, 1 august 1942. Arhiva Odessa, 2357-1c-32, p. 283.

Pe măsură ce războiul continua, a crescut atenția acordată germanilor locali din Transnistria. Dr. Georg Leibbrandt, adjunctul lui Alfred Rosenberg, ministru pentru Problemele Teritoriilor Cucerite din Est, era el însuși un german local, născut în Odessa. Generalul SS Lorenz a vizitat în vara lui 1942 localități ale germanilor locali din Transnistria și i-a trimis lui Himmler un raport pozitiv cu privire la realizările lor economice și despre îmbunătățirea stării lor, în comparație cu germanii locali din Ucraina, de sub administrația Reich-ului. Aceste realizări s-au datorat privilegiilor deosebite acordate de autoritățile românești germanilor locali, prin diferitele acorduri, organizării și disciplinei introduse de VoMi, precum și groazei teribile pe care unitățile lor o trezeau în întreaga regiune⁴¹.

Acordul de la Tighina nu a menționat pe germanii locali. El a acordat României dreptul de a beneficia de exploatarea economică a Transnistriei, dar a impus românilor consilieri de administrație și economici, un comandament de legătură al armatei germane la Odessa și împărțirea comună a prăzii de război. Acordul a promis retragerea din Transnistria a „ofițerilor agricoli” ai Armatei a 11-a germane⁴².

Ofițerii agricoli nu erau altceva decât colectori de pradă de război, de produse și cereale. În județul Moghilev, în care au fost aduși în toamna și iarna lui 1941 zeci de mii de evrei din Basarabia și Bucovina, unități germane de colectori de pradă de război au ignorat acest acord și soldații lor „s-au stabilit în toate colhozurile și sovhozurile din județ”. Ei le-a părăsit probabil la mijlocul lui octombrie, numai după intervenția la nivel guvernamental⁴³.

Germanii, care erau interesați în exploatarea comună a provinciei, nu au renunțat la prezența unor supraveghetori în domeniul agricol, principală ramură economică a Transnistriei și în loc de „ofițeri agricoli” au obținut consimțământul guvernului român pentru prezența unor „consilieri agricoli” pe lângă prefectii din toate județele, cu toate că Guvernământul român nu avea nevoie de ei. Pe teritoriul Transnistriei au fost plasați 19 „consilieri agricoli”, dintre care 11 erau SS-iști⁴⁴.

⁴¹ Dallin, *Odessa*, p. 300-302.

⁴² Acordul de la Tighina din 30 august 1941 a fost citat deja de câteva ori. O sursă suplimentară cu privire la Acord: Arhiva Odessa, 2361-1c-2, p. 39-39b; varianta germană. *Idem*, 2361-1c-2, p. 45-46.

⁴³ Guvernatorul Alexianu către vicepreședintele Consiliului de Miniștri, Mihai Antonescu, cu privire la aplicarea Acordului de la Tighina, 5 octombrie 1941. *Idem*, 2242-1-1081, p. 24-25; guvernatorul Alexianu către generalul Pălângeanu de la Cartierul de război, în aceeași problemă, 11 octombrie 1941. *Idem*, p. 117-118.

⁴⁴ Comandamentul de legătură al armatei germane în Transnistria către guvernatorul Alexianu inclusiv lista nominală a consilierilor agricoli și militari, 12 decembrie 1941. *Idem* 2242-1-1083, p. 164-165. Rolul locotenentului Fletscher, în exterminarea a peste 70.000 de evrei în județul Golta nu este clar, dar se știe că a fost invitat la Bogdanovca și a vizitat locul în timpul operațiunii de exterminare și după aceea a fost la Domanevca și la Acmețetca. Vezi și o circulară a guvernatorului

Este cunoscut faptul că în multe cazuri ei au dat sfaturi și în problema lichidării evreilor, au intervenit pentru accelerarea acțiunilor sau transferarea de evrei peste Bug, după ce naziștii exterminaseră toată populația evreiască de acolo și aveau nevoie de forță de muncă.

Statutul localităților germane din Transnistria a fost stabilit în negocierile care s-au desfășurat la București și la Odessa. Schimbul de corespondență între Killinger și Antonescu din noiembrie 1941 a clarificat românilor că VoMi este unicul reprezentant al germanilor locali din Transnistria. Guvernatorul Alexianu și prefectii au fost solicitați să colaboreze cu Hoffmeyer și cu comandanții raioanelor în tot ceea ce privește statutul germanilor⁴⁵. În urma unui schimb de scrisori, Alexianu și Hoffmeyer s-au întâlnit la Odessa, la 8 decembrie, iar la 13 decembrie 1941 au semnat la Tiraspol o înțelegere care recunoștea „statul în stat” înființat de trimișii SS în Transnistria. În înțelegere se stabilea că VoMi deține conducerea Volksdeutsche, și ea singură decide cine aparține națiunii germane și eliberează certificate în acest sens. Regimul românesc a acceptat în mod indirect recolonizarea germanilor și evacuarea ne-germanilor, cu excepția românilor care încă nu fuseseră evacuați din localitățile alese să devină pur germane. VoMi este cea care numește primarii satelor, iar aceștia le administrează după directivele VoMi. Guvernul român a recunoscut în cele din urmă existența „gardei de pază proprii, care se înarmează și se instruieste de către Volksdeutsche Mitteltelle... poartă ca semn distinctiv uniform la braț zvastica și are asupra sa o legitimație eliberată de SS... Organizarea și comanda se găsesc exclusiv sub ordinele Volksdeutsche Mitteltelle”⁴⁶.

Înțelegerea a păstrat colhozurile, spre decepția Volksdeutsche, a interzis împărțirea pământului, a permis unui număr de 14 firme germane din Reich să facă comerț cu Transnistria și să exporte produsele ei în Germania, a scutit de taxe pe germani și i-a obligat doar să predea Guvernământului român 50% din producția agricolă, prin intermediul VoMi. În mod formal, acordul a recunoscut „că dreptul de suveranitate al Statului român se extinde și în toate raioanele germane”, drept de care, în mod practic, România a fost privată înainte de înțelegere. Dar și după această recunoaștere formală, SS-iștii s-au comportat ca și cum suveranitatea română nu exista.

către prefecti prin care îi anunța despre sosirea consilierilor și dreptul acestora de a se deplasa prin tot județul (patru din consilieri erau un gen de inspectori generali și au primit dreptul să circule liber în întreaga Transnistrie, iar alți doi erau interpreți), 13 decembrie 1941. *Idem*, p. 163.

⁴⁵ Schimb de scrisori între Killinger și Mihai Antonescu, 14-15 noiembrie 1941. Copie. *Idem*, 2359-1-24, p. 3.

⁴⁶ Versiunea românească a înțelegerii, Tiraspol, 13 decembrie 1941. *Idem*, p. 4-8; Versiunea germană. Arhiva Națională a Statelor Unite colecția T 175, microfilm 194, 233072-2733076.

În depoziția depusă la Tribunalul Poporului înainte de citirea sentinței, Alexianu afirma că el nu poartă nici o răspundere pentru execuțiile de evrei din Odessa. Într-adevăr, „i s-a adus la cunoștință atunci că în oraș au fost executați 15.000-20.000 de evrei”. După masacru au mai rămas, după afirmațiile sale, 10.000-12.000 de evrei pe care atât armata română, cât și armata germană i-au considerat un pericol și de aceea au fost concentrați de către jandarmerie în ghetoul Slobodca:

„Din cauza neliniștii în catacombe, a pierderilor de soldați ce le-a avut Armata, comandamentul Armatei [române] din Odessa cerea încontinuu scoaterea completă a evreilor din Odessa, ei fiind socotiți ca un element de natură a periclita apărarea coastei.

Întrucât era iarnă și era imposibil de făcut o deplasare a populației, m-am opus la acest lucru și fiind neînțelegeri între Comandamentul Militar și Guvernământ, chestiunea a fost adusă în Consiliul de Miniștri în primăvara anului 1942, când s-a hotărât evacuarea tuturor evreilor din Odessa, în interiorul Transnistriei. Am destinat satele unde aveam posibilitatea să-i cazăm, în județul Berezovca. Am reușit să restabilim calea ferată prin mijlocul căreia să-i transportăm și Inspectoratul jandarmeriei a procedat la evacuarea lor. Ajungând în județul Berezovca mi s-a raportat și de Inspectoratul jandarmeriei și de colonelul Leonida Pop, prefectul județului, că acești evrei au fost luați în primire din satele respective și aduși la Mostovoi unde au fost omorâți de organizațiile SS germane conduse de Oberführerul Hoffmeyer”⁴⁷.

Încercarea disperată a lui Alexianu de a ascunde adevărul în tot ceea ce privește rolul său în exterminarea evreilor din Odessa confirmă totuși faptul că cea mai mare parte dintre evreii deportați cu trenul au fost asasinați de SkR și de unități de exterminare ale locuitorilor germani din județul Berezovca. Prima încercare a românilor de a se debarasa de evrei s-a făcut și aici, ca și în județul Golta, prin

⁴⁷ Depoziția lui Alexianu la Tribunalul Poporului, 29 aprilie 1946, p. 1. Arhiva Ministerului de Interne, dosarul 40010, vol. 28, se află în: USHMM/RG 25004 M, reel 33. Alexianu a mințit în toate: în ajunul evacuării în Odessa mai erau circa 40.000 de evrei; Armata germană nu a cerut evacuarea evreilor. Ordinul de înființare a ghetoului a fost al lui, și el s-a plâns chiar că armata nu-l execută cum se cuvine. Guvernământul Transnistriei nu a furnizat nici un fel de alimente evreilor. Alexianu a compus două memorandum-uri prin care cerea eliminarea evreilor nu numai din Odessa, ci din întreaga Transnistrie. Problema deportării a fost dezbătută în ședința guvernului din 16 decembrie 1941, și nu în primăvara lui 1942. Deportarea s-a făcut iarna, fără a se lua în considerație starea vremii, destinația fiind zona apropiată de Bug pentru a permite, când va fi momentul prielnic, împingerea evreilor din Odessa în partea germană a Ucrainei și nu în interiorul Transnistriei. Evreii din Odessa au fost predați locuitorilor germani și uciși în localitățile lor și nu la Mostovoi: Prefectul județului Berezovca era atunci colonelul Loghin și nu colonelul Leonida Pop.

împingerea a două convoaie pe teritoriul Reichskommissariatului Ucraina, în conformitate cu Acordul de la Tighina, așa cum a fost el interpretat de către români. Germanii au dat o altă interpretare Acordului de la Tighina: „Nu se vor face deportări peste Bug până când nu vor fi încheiate operațiunile militare pe teritoriul Rusiei”⁴⁸. După cum se știe, Antonescu nu a vrut să aștepte soluția generală a problemei evreiești, și a spus, în mod explicit, în ședința guvernului de la 16 decembrie 1941, că a hotărât să-i depositeze pe evreii din Odessa; el i-a cerut mândros lui Alexianu să-i arunce în Marea Neagră, deoarece nu-i pasă câți dintre ei vor muri, și din partea lui pot muri cu toții⁴⁹. În această problemă Alexianu a rămas mut. La 11 februarie 1942, Ministerul pentru Teritoriile Ocupate în Est al lui Rosenberg a comunicat Ministerului de Externe din Berlin că românii au transferat „în mod ilegal” zece mii de evrei peste Bug, la Vosnesensk, și că alți 60.000 își așteptau rândul. Ministerul lui Rosenberg a cerut Ministerului de Externe să intervină pe lângă guvernul român și chiar pe lângă Antonescu spre a pune capăt acestor deportări „sălbaticе”, cum le califica, cu atât mai mult cu cât românii vând hainele evreilor uciși, ceea ce mărește pericolul răspândirii tifosului exantematic. În viitor, a propus Ministerul pentru Teritoriile Ocupate, românii trebuie să facă deportări numai „într-o formă organizată” și după ce se vor pune de acord cu Ministerul de Externe german⁵⁰. Consilierul de la Legația Germaniei la București, dr. Steltzer, i-a cerut la 13 martie 1942 secretariatului general al Ministerului de Externe, Gheorghe Davidescu, ca românii să înceteze să împingă evreii români din județul Berezovca pe teritoriul aflat sub ocupație germană de peste Bug. El a comunicat că până atunci au fost trecute peste Bug două convoaie, cuprinzând 14.500 evrei, și că alți 60.000 își așteaptă rândul pentru a fi transferați⁵¹. Răspunsul lui Mihai Antonescu nu este cunoscut, dar el a cuprins cu certitudine o referință la Acordul de la Tighina, întrucât în urma lui s-au întrunit la Berlin trei specialiști, Wetsel de la ministerul lui Rosenberg, Rademacher de la Ministerul de Externe și Eichmann de la RSHA – pentru a dezbate „evacuarea evreilor români peste Bug”; în acest scop, au scos o copie a Acordului de la Tighina și au analizat împreună

⁴⁸ R. Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, Chicago, 1967, p. 497.

⁴⁹ *Procesul trădării*, p. 34-35.

⁵⁰ Memoriul ministrului adjunct de Externe din Berlin, Luther, din 11 februarie 1942, documentele de la Nürnberg NG 4817. Episodul celor zece mii este amintit și de către Dallin, *Odessa*, p. 312-313; Hilberg, ediția 1961, p. 497; A. Hillgruber, *Hitler, König Carol and Marschall Antonescu*, Wiesbaden, 1965, p. 239-240; G. Reitlinger, „*The Final Solution*”; *The Attempt to Exterminate The Jews of Europe 1939-1945*, London, 1968, p. 434-435; aceste studii se bazează numai pe documente germane care au fost găsite la Ministerul de Externe din Berlin.

⁵¹ Dare de seamă cu privire la convorbirea dintre secretarul general al Ministerului de Externe, Gheorghe Davidescu, și consilierul de Legație al Germaniei la București, Gerhard Steltzer, 13 martie 1942. USHMM/RG 25006 M, Reel 6, p. 58.

paragraful 7 al acordului⁵². Trebuie remarcat că germanii s-au referit tot timpul în mod greșit la evreii din Odessa drept evrei „români”, dar această greșeală era explicabilă pe fondul încercărilor făcute de români în octombrie-decembrie 1941, de a împinge două convoaie aduse din Basarabia, unul cu 6.500 oameni și altul cu 8.000. La Berlin n-au făcut prea multă deosebire între evreii de diferite origini și cetățenii. Schimbul de scrisori dintre Guvernământul Transnistriei și Gebietskommissarul din Nikolaev (prefectul regiunii în administrația de sub ocupație germană), care a fost descoperit numai după deschiderea arhivelor fostei Uniuni Sovietice, a clarificat unul din episoadele tănuite ale Holocaustului comis de români. Spre deosebire de ceea ce s-a știut până acum, convoaiele de evrei care au fost debarcate din trenuri la Berezovca și Vaselinovo nu au fost îndreptate imediat spre satele germane din județul Berezovca, ci au fost împinse direct spre Bug, pentru a fi transferate de partea cealaltă, cu orice preț. O telegramă a Gebietskommissarului Schluter din Nikolaev, trimisă la 5 februarie 1942 către prefectul județului Berezovca, a atras atenția asupra catastrofei ecologice de care românii sunt răspunzători:

„În fața localității Mihailovca și Odessa-Nouă (circa 60 km spre nord de Nikolaev pe Bug) se găsesc pe partea opusă [românească] a Bugului cam 20 km în interiorul provinciei [Transnistria] 70.000 evrei comasați; paza militară română se zice că a fost desființată, așa că evreii sunt lăsați în seama soartei, murind de foame și de frig. În rândurile evreilor s-a răspândit exantematicul – ei încearcă în toate părțile să schimbe obiecte de îmbrăcăminte contra alimente – prin aceasta este periclitat și teritoriul german, la care se ajunge ușor peste Bugul înghețat.

Comisarul ținutului Nikolaev roagă a se hotărî cât se poate de repede [cu privire la] soarta [acestor] evrei, eventual a-i transporta pe evrei atât de departe în interiorul Transnistriei încât trecerea evreilor peste Bug să devină imposibilă”⁵³.

Deși Schluter n-a amintit deloc de evreii din Odessa, prefectul județului Berezovca, care a primit primul telegrama, i-a explicat lui Alexianu că germanii cer „scoaterea imediată de pe teritoriul aflat imediat în apropierea Bugului a tuturor evreilor evacuați din Odessa”⁵⁴. Alexianu nu s-a emoționat de cerere, și răspunsul notat cu propria sa mână pe marginea scrisorii prefectului dovedește că chestiunea era clară – există un acord și trebuie respectat:

⁵² Bräutigam de la Ministerul pentru Teritoriile Ocupate din Est către Ministerul de Externe din Berlin, 11 august 1942, documentele de la Nürnberg PS-3319; copie la URO, II, p. 333. Documentul se referă în mod greșit la evrei „români”; în realitate era vorba de evrei din Odessa.

⁵³ Telegrama Gebietskommissar-ului din Nikolaev, Schluter, către guvernatorul Transnistriei, 5 februarie 1942, Arhiva Odessa, 2242-1-1486, p. 180-180 b; traducerea românească a telegramii prezentată lui Alexianu. *Idem*, p. 179.

⁵⁴ Prefectul județului Berezovca, colonelul Loghin, către guvernatorul Alexianu, 8 februarie 1942. *Idem*, p. 178; (sublinierea mea, J.A.).

„Se va răspunde telegrafic că potrivit Convenției de la Tighina din 30 August 1941, art. 7 urmând ca evreii din Transnistria să fie evacuați la est de Bug, atunci când operațiile [militare] vor permite. Îi ținem aici și nu putem a-i reîntoarce în interior, [în Transnistria] în vederea trecerii Bugului. Rugăm a ni se comunica dacă este posibil executarea convenției. M.A.”⁵⁵.

Concomitent cu cererea prefectului județului Berezovca, și inspectorul Ciurea, reprezentantul principal și mobil al Guvernământului în sudul Transnistriei, a telegrafiat șefilor lui că germanii cer „ca toți evreii situați la vest de Bug din fața comunelor Novaia Odessa și Nikolaevca să fie evacuați imediat întrucât s-a ivit epidemia de tifos exantematic printre ei”⁵⁶. Într-o telegramă trimisă la Gebietskommissarul din Nikolaev în numele guvernatorului și cu semnătura adjunctului acestuia, Imanoil Cercavschi, telegramă care a fost formulată conform unei directive în scris date de Alexianu, s-a explicat Gebietskommissar-ului că strângerea evreilor în „lagăre de concentrare” (Konzentrationslagern, în original) în apropierea Bugului [s-a făcut] în conformitate cu paragraful 7 din Acordul de la Tighina, care poartă semnătura generalului Hauffe: „Retragerea evreilor în interiorul Transnistriei nu este acum realizabilă din motive tehnice”. Guvernatorul a promis luarea de măsuri pentru întărirea pazei și prevenirea traversării Bugului⁵⁷.

Răspunsul român s-a dat nouă zile după primirea primei telegrame de la Nikolaev, ceea ce pentru germani era mult. De aceea, la 14 februarie 1942, în ziua în care Cercavschi a trimis răspunsul, dar înainte ca să fi ajuns la destinație, a sosit, de data asta direct la Tiraspol, a doua telegramă în aceeași problemă, semnată de Generalkommissarul Oppermann din Nikolaev, superiorul lui Schluter, și adresată către „Guvernatorul Administrației civile din Transnistria, profesorul Alexianu”.

„În sate din teritoriul Transnistriei, spre vest de Bug, se găesc în nemijlocita apropiere a graniței de interese multe mii de evrei cazați în adăposturi sumare și absolut neîncăpătoare. Zilnic moare un mare număr de evrei care abia se îngroapă în mod superficial. Această stare cu totul imposibilă constituie un iminent pericol pentru satele germane din Transnistria și pentru teritoriul învecinat al comisariatului german din Ucraina. Pentru a salva trupele, administrația germană și

⁵⁵ *Idem. Idem.*

⁵⁶ Telegrama inspectorului Ciurea din Odessa către Guvernământul de la Tiraspol, 7 februarie 1942, *Idem*, p. 174.

⁵⁷ Telegrama adjunctului guvernului și secretarul general al Guvernământului Transnistriei Cercavschi, către Gebietskommissarul din Nikolaev, 14 februarie 1942. *Idem*, p. 177. Alexianu nu a semnat telegrama din motive de prestigiu: rangul de Gebietskommissar nu era suficient de important pentru a corespunde cu el. El se considera egalul lui Rosenberg, care i-a scris și l-a invitat să viziteze domeniul său, în vederea unei colaborări.

populația vă roagă a lua măsuri energice. Voi fi recunoscător dacă aș primi cât de curând un comunicat de cele dispozate”⁵⁸.

La 16 februarie, în ziua în care i s-a prezentat lui Alexianu traducerea telegramei, el a întrebat în scris „Ce răspuns s-a dat?” și Cercavski a scris pe aceeași foaie: „S-a răspuns comisarului general Oppermann că am luat măsuri pentru arderea cadavrelor evreești”⁵⁹.

Se pune întrebarea cui i s-a comunicat că problema pericolului răspândirii tifosului va fi tratată de români după metoda Bogdanovca? Răspunsul poate fi găsit în schimbul de telegrame între Oppermann și Cercavski de la sfârșitul lui februarie. Răspunsul românesc nu a fost dat în scris, ci verbal, reprezentantului principal al Wehrmachtului în Transnistria, comandantul Comandamentului de legătură, generalul von Rothkirch; acesta nu s-a grăbit, probabil, să-l informeze pe Oppermann și nici ministerul lui Rosenberg cu privire la hotărârea Guvernământului din Transnistria de a arde cadavrele evreilor morți sau uciși din județul Berezovca lângă Bug. Oppermann a trimis încă o telegramă lui Alexianu la 25 februarie, în care de fapt a reacționat la prima pe care a primit-o, și în care a subliniat, că paragraful 7 al acordului din 30 august 1941 (Acordul de la Tighina) nu se aplică „deoarece operațiunile militare din est nu s-au încheiat”; el a cerut, de asemenea, îndepărtarea concentrărilor de evrei de pe partea de vest de Bug la o distanță de 50 de kilometri⁶⁰. Răspunsul lui Cercavski în numele lui Alexianu este instructiv. În loc să explice ce hotărâre a luat Guvernământul Transnistriei, el i-a recomandat să se adreseze domnului general locotenent von Rothkirch”⁶¹. Românii l-au informat pe reprezentantul principal al Wehrmacht-ului, cu sediul la Tiraspol, de pe lângă Guvernământul Transnistriei, că au decis să ardă cadavrele evreilor.

Aranjamentele practice și urmărirea problemelor legate de asasinat, îngroparea sau arderea cadavrelor s-au făcut la întâlnirile periodice între Alexianu și Hoffmeyer. Aceste „Aranjamente” au fost încheiate verbal, fără a lăsa vreo urmă documentară, iar românii au evitat în general să menționeze în documentele trimise germanilor faptul arderii cadavrelor sau execuțiile în masă. Dar Alexianu și șefii Guvernământului nu și-au închipuit vreodată că dosarele Guvernământului vor deveni accesibile istoricilor, și de aceea și-au permis să noteze pe marginile scrisorilor, rapoartelor sau ale telegramelor observații sau directive privind arderi

⁵⁸ Telegrama Generalkommissar Oppermann din Nikolaev către guvernatorul Alexianu la Tiraspol, 14 februarie 1942. *Idem*, p. 200-200 b.

⁵⁹ Traducerea în limba română a telegramei lui Oppermann, observația lui Alexianu din 16 februarie și răspunsul lui Cercavski din 18 februarie 1942. *Idem*, p. 199; (sublinierea mea, J.A.).

⁶⁰ Telegrama comisarului general Oppermann către guvernatorul Alexianu, 25 februarie 1942. *Idem*, 2242-I-1084, p. 251-252.

⁶¹ Telegrama secretarului general Cercavski către comisarul general Oppermann la Nikolaev. *Idem*, p. 249.

de cadavre ale evreilor, cadavre împrăștiate pe câmpuri, acorduri care le permit să împingă convoaie de zeci de mii de suflete peste Bug ș.a.⁶².

Astfel, de exemplu, nu cunoaștem ce-au hotărât Alexianu și Hoffmeyer cu privire la predarea evreilor pe mâna ucigașilor SkR; dar ne este cunoscută ordinea de zi a întâlnirii dintre guvernatorul Alexianu și comandantul VoMi din Transnistria, Oberführerul Hoffmeyer, din 7 martie 1942, o săptămână după ce generalul Rothkirch a fost introdus în secretul problemelor. Iată câteva din subiectele dezbătute în această întâlnire de lucru:

1. Schimbul rublelor în Odessa pentru populația germană.
2. Prețurile alimentelor și mărfurilor în Odessa – prețuri maxime.
3. Autorizații de radio pentru germani [locali].
5. Rastadt în județul Berezovca – evrei împușcați și neîngropați.
6. Odessa: locuințe evreiești ocupate de germani din care se scoate mobila și se vinde, lăsându-se localurile goale⁶³.

Trebuie subliniat că uciderea evreilor nu a fost cel mai important subiect pe ordinea de zi a Guvernământului și în cadrul aranjamentelor practice cu membrii VoMi din Transnistria.

După ce s-au stabilit tiparele de colaborare în județul Berezovca, cu privire la exterminarea evreilor, și majoritatea evreilor din Odessa nu mai erau deja în viață, Eichmann a elaborat un fel de memoriu-studiu principal privind „deportarea evreilor *români* în Reichskommissariat-ul Ucraina”. Acest memoriu este important, întrucât expertul numărul unu al naziștilor în problema exterminării evreilor a analizat în cadrul lui deosebirile între metodele de exterminare naziste și cele ale românilor. După ce a repetat greșeala că cei 70.000 evrei concentrați în apropierea Bugului sunt evrei „români”, Eichmann lauda aspirațiile românilor de a se debarasa de evrei (Entjudunbestrebungen), dar a adăugat că „în acest moment” acțiunea lor nu este de dorit”. Eichmann a fost de acord cu deportările „în principiu”, dar a criticat deportări „neplanificate și premature” de mii de evrei în Reichkommissariat-ul Ucraina, care periclitează nu numai forțele militare germane, dar și pe locuitori din cauza epidemiilor, a contaminării alimentelor etc.:

⁶² Una din cele mai dificile probleme în găsirea documentației cu privire la uciderea evreilor în dosarele arhivei Guvernământului din Transnistria consta în faptul că asemenea documente n-au fost considerate ca speciale și nu au fost strânse separat; ele se află împrăștiate printre sute de mii de pagini de corespondență obișnuită privind probleme curente și uneori triviale, cum ar fi de exemplu furtul unei vite, plângerea unei femei din România că bărbatul ei, care se află în serviciul Guvernământului, trăiește cu o localnică și nu-i trimite salariul, achiziționarea de echipament, reparări de șosele etc.

⁶³ „Chestiunile discutate în conferința de la Odessa în ziua de 7 martie 1942 de Domnul Guvernator cu Domnul Oberführer Hoffmeyer”. Arhiva Odessa 2242-I-1085, p. 4. Pagina 5 este intitulată „Soluții date cererilor delegației germane” dar nu se menționează ce s-a hotărât cu privire la cadavrele din Rastadt.

„Printre altele, aceste evacuări *neplanificate și premature* ale evreilor români spre teritoriile ocupate din est reprezintă o amenințare serioasă pentru operațiunile de deportare care au loc în prezent printre evreii germani. Din aceste motive, cer o intervenție pe lângă guvernul român pentru a pune capăt acestor transporturi *ilegale de evrei*”⁶⁴.

Eichmann propunea ca în cazul în care românii vor continua deportarea evreilor peste Bug, să se dea mână liberă ca SD-ul să se ocupe de problemă. Pentru a înțelege în mod corect scrisoarea lui Eichmann, trebuie să amintim că acest înalt funcționar de la biroul Central al Securității Reich-ului nu avea nici o autoritate asupra poliției naziste de securitate din Ucraina, nici asupra Einsatzgruppe și nici asupra VoMi, și doar Himmler putea să le dea ordine⁶⁵. Ambasadorul Killinger s-a adresat cu această problemă lui Mihai Antonescu. În urma conversației, Mihai Antonescu l-a convocat pe Alexianu la București, pentru a raporta situația, și a promis un răspuns rapid⁶⁶. Ministerul de Externe din Berlin i-a răspuns lui Rosenberg la 12 mai 1942 că s-a adresat guvernului român și că Legația din București a telegrafiat că guvernatorul Alexianu urmează să sosească în scurt timp la București, pentru a-i raporta lui Mihai Antonescu, după care „vicepreședintele Consiliului de Miniștri va clarifica poziția României”. Pe de altă parte, un funcționar al Ministerului de Externe a adăugat la scrisoarea lui Rademacher că „28.000 de evrei au fost aduși în satele germane din Transnistria. Între timp ei au fost lichidați”⁶⁷. Aceștia erau majoritatea evreilor din Odessa care au fost deportați cu trenul.

Zona masacrului

Zona de concentrare a evreilor din Odessa și a altora amintiți în documentele germane a fost câmpia vastă de pe partea românească a Bugului, vis-à-vis de Novaia-Odessa, aproximativ 60 de km. nord de Nikolaev, și de satul Mihailovca de pe Bug, circa 7 km spre nord. Este de presupus că cei zece mii de evrei (de fapt 14.500) care au fost aduși la Vosnesensk au fost transportați cu trenul până în apropierea Bugului și de acolo au fost forțați să treacă pe partea

⁶⁴ Eichmann către Ministerul de Externe, 14 aprilie 1942, Documentele de la Nürnberg N.G. – 4817 (sublinierile autorului).

⁶⁵ Stenograma interogatoriului lui Adolf Eichmann la Poliția Israelului înainte de procesul său. AYV (în germană). Police d’Israel, Adolf Eichmann (Tonbandskription und Maschine), p. 1123-1125, 3038, 3074. Vezi și stenograma din procesul lui Eichmann a Procuraturii de stat. AYV, Minutes of Session No 48, 23.5.1961, F1, G1, II.

⁶⁶ Rademacher din Ministerul de Externe către Eichmann la Berlin, 12 mai 1942. Documentele de la Nürnberg, NG – 4817.

⁶⁷ Rademacher către ministrul pentru Teritoriile Ocupate din Est, 12 mai 1942. Documentele de la Nürnberg, NG-4817.

cealaltă⁶⁸. Acești evrei au fost exterminați de către germanii locali, care erau organizați în formațiuni naziste pe ambele maluri ale Bugului. Sensibilitatea germanilor cu privire la formarea unei concentrări mari de evrei în această zonă se explică prin existența unor coloniști germani de ambele părți ale Bugului. În districtul Nikolaev (între granițele administrației sovietice) trăiau 27.078 germani după datele recensământului german din 1943⁶⁹.

După ce primele două încercări de a preda germanilor pe evreii din Odessa au trezit o împotrivire atât de mare din partea germanilor, deși au fost uciși 14.500 evrei, au fost întrerupte transporturile în direcția Vosnesensk, iar convoaiele care au ajuns la Berezovca și Veselinovo au fost forțate să mășăluiască spre zona aflată la nord și puțin mai la sud de calea ferată Berezovca-Veselinovo, un fel de triunghi între Berezovca-Mostovoi și satele germane Lichtenfeld și Rastadt. Rastadt era foarte aproape de Veselinovo, iar Lichtenfeld era situat de-a lungul unei șosele stricate, la aproximativ 25 de kilometri nord de Berezovca.

Vânturile reci care au suflat în iarna 1941/42 înghețau orice om sau animal fără adăpost. Convoaiele au fost mânate peste aceste câmpuri înzăpezite, în direcția Bugului, timp de multe zile și numai pe drum s-a comunicat sergenților jandarmi să schimbe direcția; și de aici mărturiile celor care în cele din urmă n-au fost aduși în satele germanilor, despre marșuri fără țintă, timp de săptămâni. Nicăieri nu au fost pregătite adăposturi pentru deportați, iar gerul era de nesuportat și pentru jandarmi, de aceea au părăsit multe convoaie în câmp, căutând adăposturi pentru ei în satele apropiate. Evreii nu aveau unde să fugă în micul regat german de lângă Bug, iar majoritatea ucrainenilor n-au îndrăznit să le ofere ajutor. Iată de ce Gebietskommissar-ul din Nikolaev n-a exagerat când a afirmat în telegramele sale că evreii au fost lăsați fără pază și că zilnic mor mulți dintre ei. Morții au rămas pe câmpii și problema îngropării lor a apărut doar în primăvară. Majoritatea convoaielor au fost îndreptate în cele din urmă spre satele ucrainene din „triunghiul morții” și spre clădiri ale colhozurilor sau sovhozurilor din județul Berezovca. Acolo au fost cazați în grajduri goale, hambare, în sate distruse, golate de populație din cauza războiului sau din cauza evacuării locuitorilor ucraineni de către SkR. Jandarmii au plecat și au lăsat paza pe seama miliției ucrainene.

Pentru a înțelege metoda specială de exterminare în județul Berezovca trebuie ținut minte că regimul românesc din Transnistria nu dispunea de un mecanism de exterminare de genul celui aparținând naziștilor. Românii n-au avut unități de

⁶⁸ În ciuda eforturilor și cercetărilor de-a lungul mai multor ani, autorul nu a reușit să descopere nici un supraviețuitor din cei „zece mii” de evrei din Odessa aduși în satele germane din județul Berezovca. Probabil că nu au rămas supraviețuitori; din acest motiv toată cercetarea din acest capitol se bazează pe documentația germană și română.

⁶⁹ Buchsweiler, p. 347. Recensământul sovietic din anul 1926 a înregistrat acolo 30.911 germani, 6,2% din întreaga populație (*Idem*).

exterminare precum cele ale Einsatzgruppe sau ale SkR. Ei n-au organizat minoritatea română din Transnistria în formațiuni militare, în afară de recrutarea lor în rândurile poliției locale. Puținii jandarmi răspândiți prin sute de sate erau preocupați înainte de toate de munca câmpului, și nu erau suficienți nici pentru menținerea ordinii. Pe de altă parte, așa cum nota un ofițer SS care a servit în cadrul comandamentului SkR din Landau, românii „n-au vrut să-și murdărească mâinile”⁷⁰, și chiar și atunci când au organizat exterminarea în masă în „regatul morții” s-au folosit în special de miliția ucraineană. De aceea, românii au răspândit convoaiele evreilor deportați lângă satele germane din județul Berezovca și la marginile acestor localități, convingși că munca neagră o vor face, în cele din urmă, alții.

Prima lichidare de evrei dintre cei deportați din Odessa, care ne este cunoscută, a avut la 31 ianuarie 1942 în satul Podoleanca, din apropierea așezării germane Novo-America, la nord de Veselinovo și Rastadt. Zece „polițiști civili germani”, adică membri ai Selbstschutz din satul german, „au scos din acel lagăr 200 de evrei pe care i-au dus la marginea satului și i-au executat prin împușcare”. Cadavrele celor uciși au fost arse, iar lucrurile rămase de la evreii care au fost împușcați au fost luate de către poliția germană⁷¹. Despre acest masacru s-a raportat abia la 11 februarie 1942.

Prima veste despre ce-i așteaptă pe evreii din Odessa a sosit la 1 februarie 1942 de la comandantul legiunii de jandarmi din Berezovca. Comandantul a raportat că „Poliția Rastadt a împușcat 130 evrei din comuna Novăi-Uman – au ars cadavrele, lucrurile [fiind] împărțite populației din comunele germane”⁷². După circa două săptămâni s-a primit un raport detaliat despre asasinarea a 800 de evrei în satul Gradovca; și ei au fost împușcați de „poliția germană din satul Rastadt. Comandantul legiunii de jandarmi din Berezovca, maiorul Ioan Popescu, a relatat:

„Plutonul de jandarmi Mostovoi ne informează că evreii din colonia Gradovca, în număr de 800 au fost executați prin împușcare de către poliția germană din comuna Rastadt. De asemenea, [plutonul] raportează că evreii folosiți [la muncă] în comunele Dvoreanca Kriniski, Cudznea, Maitovca, Cotonea și Ripeaki nu au loc în aceste sate pentru cartiruire și [plutonul] propune a se aproba transferarea evreilor în număr de 650, aflați în acele comune, în locul liber rămas din comuna Gradovca, unde se pot caza în bune condițiuni”⁷³.

⁷⁰ Citat de *Buchsweiler*, p. 322.

⁷¹ Notă informativă nr. 82 a comandantului legiunii de jandarmi din județul Berezovca, maiorul Ioan Popescu, 11 februarie 1942, trimisă Inspectoratului jandarmeriei din Transnistria și prefectului județului Berezovca. Arhiva Odessa, 2361-1-7, p. 101.

⁷² Comandantul legiunii de jandarmi Berezovca către prefectul județului, 1 februarie 1942. *Idem*, 2361-1-7, p. 96.

⁷³ Raport al comandantului legiunii de jandarmi Berezovca către prefectul județului, 17 februarie 1942. *Idem*, p. 98.

„Bunele condițiuni” au fost create prin asasinarea a 800 de evrei. Rapoartele jandarmeriei s-au repetat cu același conținut, până în luna iunie 1942, relatând uciderea a mii de evrei de către SkR și Selbstschutz. Din ele se desprinde cu claritate diviziunea muncii între români și unitățile de lichidare ale germanilor locali. Românii răspundeau de aducerea evreilor în județul Berezovca și cu transferarea lor dintr-un loc în altul, și de prevenirea fugii lor.

Lichidarea evreilor se făcea de Selbstchutz sub comanda SkR. Jandarmeria avea grijă tot timpul să concentreze evrei în locuri care ușurau unităților de exterminare germane să acționeze cu eficiență și într-un timp minim. Obiectele evreilor aparțineau ucigașilor. Germanii, spre deosebire de români, au avut grijă să ardă imediat cadavrele, pentru a împiedica răspândirea epidemiilor. Când era necesar, SkR intervenea pe lângă autoritățile române pentru a împiedica treceri de convoaie prin sate germane sau în apropierea lor⁷⁴.

Unitățile de exterminare germane din satele Mostovoi și Zavadovca au ucis la 9 martie 1942, 772 de evrei din lagărul pentru evrei din satul Cihrin. 17 germani din „unitățile SS” din satul german Cartaica au scos 650 de evrei din lagărul Hulievca și i-au împușcat la marginea satului, la 13 martie. „Înainte de executare evreii au fost dezbrăcați până la cămașă, iar obiectele de valoare, banii și îmbrăcămintea aflate asupra lor, au fost ridicate de poliția germană și duse în comuna Cartaica. Cadavrele celor uciși au fost arse”⁷⁵. La 16 martie s-a raportat din nou despre uciderea a 120 de evrei din lagărul Catusea de către „o unitate a poliției SS” alcătuită din 16 germani din satul german Novo-Candeli, la est de Berezovca; s-a raportat și despre jaful care a precedat execuția.

Această dare de seamă a dezvăluit colaborarea dintre cele două autorități la exterminarea evreilor. Se arată acolo că în urma panicii care a izbucnit în lagărele

⁷⁴ Vezi cererea SKR de a nu conduce un convoi evreiesc prin satul german Cartaica și un raport despre uciderea a 60 de evrei din satul Mihailovca și arderea cadavrelor. *Idem*, p. 102-105. Arhiva județului Berezovca cuprinde probabil toate rapoartele jandarmeriei și alte informații cu privire la exterminarea majorității evreilor din Odessa, dar cercetarea colecției este o sarcină grea. Colecția (cu numărul 2361) cuprinde circa 650 de dosare cu 300-450 de pagini fiecare. Documentele cu privire la exterminarea evreilor prin diferite metode sunt împrăștiate printre zeci de mii de pagini, întrucât uciderea evreilor nu era considerată o crimă care trebuie îndosariată separat. Autorul a cercetat 35 de dosare din această colecție; în patru dintre ele s-au găsit documente cu privire la uciderea de evrei sau existența lor în lagăre și ghetouri. (Între timp – anul 1999 – am completat depistarea principalelor documente privind colaborarea româno-germană în vederea lichidării a circa 30.000 de evrei din Odessa în județul Berezovca).

⁷⁵ Notă informativă nr. 185 a inspectorului jandarmeriei din Transnistria, colonelul Broșteanu, către Inspectoratul general al jandarmeriei din București și către guvernatorul Transnistriei, 24 martie 1942. *Cartea Neagră*, III, nr. 144, p. 226; vezi originalul în: AnceI, *Documents*, V, nr. 144, p. 263. În *Cartea Neagră* au fost publicate câteva rapoarte rezumative trimise de către Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria către superiorii lui din București, și au fost prezentate în procesele criminalilor de război români în anii 1945-1946.

de evrei din județul Berezovca din cauza execuției evreilor, 300 de evrei din lagărul Lisinovca au fugit și legiunea de jandarmi a primit ordin să-i prindă și să-i readucă în lagăr⁷⁶. Deci, jandarmeria se îngrijea ca evreii să rămână în lagăre, iar unitățile SkR se ocupau cu execuțiile.

La 18 martie s-a raportat despre uciderea a 483 de evrei „care au fost plasați în acea comună [Bernadovca] din Odessa” de către unitatea de poliție germană din sat⁷⁷. De data aceasta membrii SkR nu au trebuit să se deplaseze în satul vecin, întrucât jandarmii i-au adus pe evrei direct în satul german. Noul comandant al jandarmeriei, colonelul Iliescu, a raportat la sfârșitul lui mai că poliția SS din localitatea germană Lichtenfeld (numele rusesc era Ambarovo), situată la nord de Berezovca, a ucis 1.200 de evrei care au fost aduși la colhozul Suha-Verba⁷⁸.

Rapoartele jandarmeriei cu privire la exterminarea evreilor din Odessa, (între timp au fost găsite majoritatea) și datele transmise de SkR către RSHA la Berlin dovedesc că până la începutul lui mai 1942 au fost exterminați 28.000 de evrei, care au fost aduși în satele germane din Transnistria, ceea ce explică dispariția majorității evreilor din Odessa, deportați de către români cu trenul. Până în prezent nu s-a găsit nici un singur supraviețuitor dintre evreii din Odessa care să descrie tehnica de exterminare folosită de locuitorii germani; iar localnicii germani din regiune care au fugit în Germania, Statele Unite și Canada nu au recunoscut participarea lor la genocid și nu au descris niciodată acțiunile de lichidare pe care le-au executat. Procuratura Germaniei occidentale a stabilit în anul 1961, la procesul unui german originar din Rusia, că până atunci nu se cunoaște nici un evreu care a trecut „perioada VoMi” și a rămas în viață în localitățile germane⁷⁹.

În septembrie 1942 au fost deportați din București la Mostovoi 598 de evrei, majoritatea originari din Basarabia, bărbați, femei și copii; și la începutul lui octombrie a fost deportat un grup de circa 150 de evrei comuniști sau suspectați de comunism care nu au fost incluși în deportările anterioare de comuniști. Primul grup a fost predat de jandarmeria din Mostovoi unității de exterminare a germanilor locali din Rastadt, și au fost imediat executați. 16 evrei din grupul de 598 au rămas în viață, și unul dintre supraviețuitorii a descris momentul sosirii unității SkR la Mastovoi:

⁷⁶ Notă informativă nr. 187 a comandantului jandarmeriei din Transnistria, colonelul Broșteanu, către Inspectoratul jandarmeriei din București, 24 martie 1942, *Cartea Neagră*, III, nr. 145, p. 226-227. Vezi originalul în: Anel, *Documents*, V, nr. 145, p. 264.

⁷⁷ Notă informativă nr. 181 a comandantului jandarmeriei din Transnistria, 18 martie 1942, *Cartea Neagră*, III, nr. 146, p. 227.

⁷⁸ Notă informativă nr. 189 a comandantului jandarmeriei din Transnistria, 16 iunie 1942, *Cartea Neagră*, III, nr. 147, p. 227; vezi și originalul în: Anel, *Documents*, V, nr. 153, p. 274.

⁷⁹ Citat de *Buchweiler*, p. 317. Se mai menționează acolo că în ciuda faptului că exterminarea unui mare număr de evrei în zona așezărilor germane era cunoscută de toți, mulți martori se prefac că n-au știut nimic despre asta.

„O panică dramatică s-a produs în sânul celor... din *castel*... Zgomote, urlete stridente au început. Nimeni [dintre noii veniți] nu știa despre ce e vorba – doar veteranii... au început să strige: au venit călăii aceste suflete fără pic de inimă... *Castelul* era înconjurat cu soldați SS-iști cu banderole roșii pe mâini. În fața «Castelului» erau trei camioane nemțești. [Internații] își ascundeau copiii pe sub scări, în sobe de teracotă, nu știau ce să facă. Sălbăticia care i-a cuprins... era de așa natură că nu puteai să-i potolești cu toate insistențele noastre. Ei țipau în idiș: Acesta este ultimul drum”⁸⁰.

Unitatea de lichidare din Rastadt a executat în Rastadt, în vara lui 1943 peste o mie de evrei, care au fost concentrați în județ, și se pare că este pentru prima oară că a rămas în viață un martor care a descris ulterior masacrul. Tatăl unei familii compusă din trei persoane a supraviețuit acțiunii după ce au fost împușcați, fiind doar rănit. Suntem deci în posesia singurei mărturii cunoscută până în prezent privind metoda de exterminare folosită de Selbstschutz sub comanda VoMi, în afară de rapoartele jandarmeriei. Evreii care au fost predați SkR au fost strânși de jandarmii români în curtea legiunii de jandarmi din Berezovca și li s-a spus că vor fi transferați la Mostovoi, dar au fost duși la Rastadt, loc care numai prin pomenirea lui provoca groază, și au fost predați, după declarația martorului, „nemților coloniști, la canibalii care sugeau sânge viu, acolo unde era ultimul drum în viață”. Satul, așa cum l-a descris martorul Haimovici, era situat pe un deal lângă Mostovoi.

„Ajunși aici alături de marele convoi care era acolo ni s-a ordonat să ne dezbrăcăm și în același timp să depunem toate lucrurile prețioase... după aceasta au spus să ne așezăm în linie în fața unor gropi în care nu se vedea decât ceva negru (era smolă), noi eram în pantă, iar nemții erau masați în hainele lor negre cu banderole strălucitoare pe deal. Am stat acolo mii [sute, J.A.], de oameni în câmp liber în picioare, credeam că vrea să ne numere, să ne repartizeze la muncă... oare trebuie să muncim acum la gropile acestea amenajate. Mai ales că împrejur era o recoltă bogată ... În acest timp bestiile au luat o înghițitură de alcool și au început să-și bată joc de toate femeile și fetele frumoase. Au făcut panică între noi, împușcând câțiva copii mici, trași de la sânul mamei lor și după aceasta beți, fără să mai aibă conștiința limpede au început să secere sufletele așezate în ordine, la ordinul unui comandant. Împușcăturile erau urmate de zgomote stridente și

⁸⁰ Mărturia lui Max Haimovici, fără dată, AYV 033-779, p. 11-12 (în continuare, *Mărturia lui Haimovici*). Max avea 7 ani când a fost deportat împreună cu părinții din București, Mărturia a fost scrisă împreună cu părinții. Numele lor apare pe listele deținuților din lagărul Berezovca care trăiau în septembrie 1943 (tatăl Nuchim, mama Maria și fiul Mircea). Lista evreilor din ghetourile din județul Berezovca înaintată de prefectul județului Guvernământului Transnistriei, 2 octombrie 1943, Arhiva Odessa 2361-1-591, p. 76. *Castelul* era o clădire distrusă din Mostovoi în care erau închiși deportații din România, și care servise cândva de castel unui nobil din regiune.

totodată de urletele care au prins întreaga colonie nemțească (aceasta era o serbare pentru ei – o distracție) și rînd pe rînd ucidea unul sau mai mulți deodată, în gropile care erau amenajate și ele se umpleau [repede] fiindcă nu erau așa de adânci ci mai mult făcute în lungime. Printre ploaia de gloanțe care venea spre noi a fost rănit și tata în spate, noi am căzut peste el să-l ridicăm... Pe la orele 6 seara execuția a luat sfârșit, poate unul sau doi [evrei] au mai rămas în picioare și iată-l că unul din ei este legat de o mașină și tras în viteză mare, iar al doilea călcat în viteză de o motocicletă condusă de un ofițer nazist beat turtă. Toate acestea acum se petrecea în fața ochilor noștri. Pe tata l-am legat cu cămașa lui, glonțul era plasat în partea dreaptă sub coastă. Noaptea a început să se așterne și iată că deodată s-a luminat întreaga colonie. Ce s-a întîmplat? Nemții au dat foc la cadavre și ele ardeau ca paiele fiindcă au turnat benzină și la fundul gropii era smoală. Veselia era mare în tabăra nazistă – ei au îndeplinit azi o misiune mare”⁸¹.

Surse sovietice au apreciat imediat după război numărul evreilor uciși prin această metodă la Rastadt și Suha-Verba, un sovhov la nord de Mostovoi, la 20.000⁸².

Arderea cadavrelor

Germanii locali au folosit două metode de ardere a cadavrelor. Una din ele a fost descrisă mai sus, și ea se deosebește de cea a românilor. Această metodă se bazează pe o planificare anterioară, care lua în considerație prevenirea contaminării surselor de apă, așa cum s-a întîmplat de multe ori (mai ales la români) atunci când nu au fost luate măsuri de precauție. Trebuie să ținem minte, că de teama răspîndirii bolilor, despre care toți erau convingși că evreii erau contaminați, era necesar să se ardă cadavrele. În multe sate și sovhozuri au fost închise fântâni după ce cadavre care erau împrăștiate pe câmpuri și în împrejurimi s-au descompus fiindcă n-au fost îngropate după topirea zăpezilor. Mai trebuie amintit că în majoritatea cazurilor nu era vorba de îngroparea unui singur cadavru, ci despre cadavrele a mii de evrei, astfel că mormintele comune săpate în locuri necorespunzătoare puteau să provoace contaminarea fântânilor din împrejurimi. Spre deosebire de români, germanii n-au ars cadavre pe ruguri, întretinând focul cu lemne și folosind echipe care să aibă grijă de ardere. A doua metodă pe care au

⁸¹ *Idem*, p. 23-25. Familia Haimovici a reușit să se salveze tîrîndu-se într-un lan de porumb din apropiere. Tatăl era rănit, și în ciuda gloanțelor trase după ei ucigașii SkR erau beți și nu i-au urmărit. Ei s-au ascuns în lanul de porumb de pe dealul din fața satului Rastadt, și de acolo au văzut sfârșitul acțiunii și arderea cadavrelor, și au auzit strigăte de veselie ale localnicilor germani. În timpul nopții au fugit la Mostovoi, unde un medic rus de la spitalul din localitate și-a riscat viața, operându-l pe tată și salvându-l. Numele acestui medic care s-a străduit și înainte să ajute evrei nu ne este cunoscut.

⁸² I. Ehrenburg, *Cartea Neagră*, București, 1946, p. 105.

folosit-o la arderea cadavrelor este mai puțin clară deși este cunoscută: incinerarea de cadavre în cuptoare de ars varul. Cuptoarele de acest fel erau o metodă răspândită pentru pregătirea varului de uz casnic și pentru agricultură (văruirea copacilor, pentru a-i proteja de dăunători etc.) și în multe sate varul se producea la fața locului. Metoda de ardere a cadavrelor în astfel de cuptoare a fost descrisă pe larg în cartea lui Ehrenburg, și s-a bazat probabil pe mărturiile ale unor ucraineni. Nu a rămas nici un evreu care să descrie acest procedeu și nu are rost să căutăm supraviețuitori. În vara lui 1944, un ofițer sovietic cu gradul de locotenent colonel, Șabanov, a ajuns în satul german abandonat Gradovca. Satul se afla lângă gara Kolosovca, la nord de Berezovca:

El a văzut la marginea satului trei cuptoare de ars varul, năpădite de buruieni și de scaieți. Șabanov a descoperit în cuptoare antebrate, omoplați și vertebre carbonizate. Sfărâmături mărunte de crani trozneau sub picioarele lui. Pământul era presărat cu oase, așa cum un țarm de mare era presărat cu scoici⁸³.

Conform acestei surse, arderea cadavrelor și chiar arderea de oameni vii în cuptoare s-a făcut la Gradovca, la Rastadt și în satul München. Incinerarea era precedată de execuții care se făceau pe loc. Și Ehrenburg a notat că întreaga acțiune era considerată drept o petrecere populară, și se desfășura cu participarea majorității locuitorilor germani.

„Se duceau la cuptoarele acelea din stepă ca la o sărbătoare. Jefuiau cu plăcere. Omorau cu voluptate. Condamnații la moarte nu erau ținuti mult în Gradovca.

Acolo se proceda ca la fabrică. Oamenii [evrei] erau arși în funcție de capacitatea cutărui sau cutărui cuptor. Fiecare „încărcare” a cuptorului cerea aproximativ trei zile. Pe când se încingea un cuptor, execuțiile se desfășurau în altul.

Înainte cuptoarelor, oamenii erau dezbrăcați în pielea goală, așezați pe rânduri la marginea cuptorului și împușcați în față cu puștile automate... cadavrele cădeau pe grătarele cuptoarelor.

Când un cuptor se umplea, cadavrele erau stropite cu petrol. Paie erau pregătite din timp în colțurile cuptoarelor. Grăsimea care ieșea din cadavre întetea arderea. Tot satul era învăluit de fum și otrăvit de duhoare de carne omenească arsă...

În cele trei cuptoare au fost arși 7.000 de inși”⁸⁴.

⁸³ *Idem*, p. 104.

⁸⁴ *Idem*, p. 104-105. Deși victimele arse în cuptoare erau evrei, nu există nici o aluzie la acest lucru în acest fragment din cartea lui Ehrenburg; el definește „oameni”. Convoitul deportațiilor din București din septembrie 1942, din care Max Haimovici și părinții lui au făcut parte, a fost debarcat în gara Kolosovca de unde a continuat pe jos la Mostovoi, la o distanță de 30 de kilometri. În continuare, un fragment din mărturia lui (p. 6-7): „Kolosovca [era] una din zecile de stații de tren din cuprinsul

Aceasta este unica descriere a arderii de cadavre în cuptoarele de var. Pot fi identificate în acest proces de incinerare linii paralele cu arderea în șanțuri și cu petrecerile ce le însoțeau, așa cum au fost descrise de unicul supraviețuitor al acestui ritual al locuitorilor germani.

Zvonuri despre arderea cadavrelor de către locuitorii germani au parvenit și anchetatorilor care l-au interogat pe Alexianu înainte de procesul său, în aprilie 1946, la București. Subiectul uciderii evreilor nu era chestiunea cea mai importantă a anchetei, totuși Alexianu a fost întrebat despre rugurile pe care au fost arse cadavrele. „Au fost arși [evrei] la Rostov. Germanii au îngropat cadavrele în șanțurile antitanc. Apoi s-a adus benzină și cadavrele au fost arse”⁸⁵.

Alexianu, profesor de drept, care corecta cu meticulozitate orice greșeală de tipar în declarațiile lui, a numit locul unde evreii au fost arși Rostov și nu Rastadt (Rastadt era un sat german în Transnistria, unde erau aduși evreii de către jandarmii români subordonați direct guvernatorului Alexianu, iar Rostov era un oraș rusesc la 750 km est de Rastadt). Nimeni nu a băgat de seamă confuzia intenționată a numelor, și anchetatorii au trecut la alte subiecte. Trebuie reamintit (vezi mai sus capitolul despre Odessa) că Alexianu a dezbătut cu Hoffmeyer în februarie 1942 problema evreilor împușcați la Rastadt și care n-au fost îngropați.

Predarea unor deportați din România unităților SS de dincolo de Bug

Guvernământul Transnistriei a predat deportați din România și evrei ucraineni Guvernământului german din Ucraina și unităților SS ale germanilor locali de acolo. Germanii s-au grăbit să extermine majoritatea evreilor ucraineni și au rămas fără sclavi când au început în anul 1942 să construiască importanta șoseaua strategică care lega Polonia de sudul Ucrainei, Durchgangstrasse IV. Șoseaua începea la Lvov și se termina la Stalino, la nord de Marea Azov, la est de Rostov, poarta spre Caucaz și Stalingrad. Șoseaua trecea și pe partea de est a Bugului, printre localități unde au fost înființate lagăre de muncă, lagăre care au devenit cu timpul lagăre de lichidare a deportaților din România, pe care Guvernământul Transnistriei i-a predat naziștilor: Nemirov, Bratslav (la vest de Bug), Gaisin, Ivangorod, Uman, Kirovgrad ș.a. Compania germană de construcții Todt, care executa construcții pe teritoriile ocupate de germani, răspundea de proiect, angajând în acest scop firme germane ca subantreprenori, care au adus în regiune ingineri, tehnicieni, meseriași și chiar supraveghetori.

Transnistriei în care oamenii au coborât din tren liniștiți fără să știe ce dezastru îi aștepta. Kolosovca, după câte îmi aduc eu aminte era o gară mică, mai bine zis o haltă care lega diferite sate vecine – Mostovoi, Berezovca, Varvarovka și colonia [germană] Rastadt.

⁸⁵ Stenograma interogatoriului lui Alexianu din 14 aprilie 1946, p. 12. Arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010, vol. 45, p. 246.

Unități SS înființate pe partea germană a Bugului de către coloniștii germani traversau din când în când Bugul pe partea românească, primind de la jandarmi mii de evrei (inclusiv evrei din județul Dorohoi, din Regat) pentru executarea muncilor. Aceste unități erau ajutate la supravegherea evreilor și lichidarea lor de către poliția ucraineană pe partea germană și de unități de voluntari lituanieni aduși din Lituania. Nu se cunoaște cu precizie numărul evreilor furnizat de români pentru acest gen de muncă și pentru lichidare, dar poate fi apreciat la 15.000 și chiar mai mult.

În august 1942, prefectul județului Tulcin, colonelul Loghin, care fusese mai întâi prefect al județului Berezovca, a cerut printr-o telegramă guvernatorului Transnistriei să-i aprobe să predea unităților SS 5000 de evrei pentru construirea șoselei. El a cerut lui Alexianu printr-o telegramă să aprobe cererea „comandamentului unităților SS” de a primi 5000 de evrei, întrucât în județul său nu se afla în curs de executare un proiect atât de mare și între timp evreii trebuiau hrăniți⁸⁶. Aminteam (la începutul acestui capitol) că în februarie 1942 Loghin primise pe evreii din Odessa pe care i-a predat SkR din județul Berezovca. Alexianu a aprobat predarea celor 5000 de evrei din județul Tulcin comandamentului formațiunilor SS din Gaisin pentru a fi folosiți la construirea șoselei strategice Nemirov-Bratslav-Semenki-Gaisin⁸⁷.

Un prim transport de circa 3000 de evrei, majoritatea din Cernăuți, care au fost deportați din oraș în iunie 1942, au fost preluați la 18 august 1942 de către o unitate SS sub comanda Hauptsturmführer Franz Kristoffel și transferați pe partea germană a Bugului. Mai întâi au fost uciși copiii și bătrânii, și în alte diferite selecții au fost lichidați, până la sfârșitul anului 1943, marea lor majoritate, inclusiv cei care mai erau capabili să muncească.

La 2 august 1943 au fost predați germanilor 200 de evrei care munceau în fermele județului Tulcin și au fost încărcăți în camioane pentru a-i trece Bugul. 52 de copii au fost aruncați din camioane de către părinții lor, și în felul acesta au fost salvați. Evrei și țărani din împrejurimi i-au adunat și au reușit să-i ducă în ghetoul din Tulcin. Consimțământul autorităților române de a închide ochii de la salvare a fost obținută cu bani grei: când copiii au ajuns pe jos în ghetou, ei erau deja orfani⁸⁸. Unul dintre deportații din Cernăuți care a supraviețuit dintr-un alt grup de o sută de evrei, care au fost predați germanilor la 1 martie 1943, descrie momentul transferării lui în lagărul de muncă de la Semenki, lângă Bratslav:

⁸⁶ Telegrama prefectului județului Tulcin, colonelul Loghin, către cabinetul guvernatorului, 5 august 1942. *Idem*, p. 150.

⁸⁷ Guvernatorul Alexianu către Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria, 11 august 1942. Arhiva Odessa 2242-1-1088, p. 151; aprobarea Guvernământului către colonelul Loghin, 11 august 1942. *Idem*, p. 148.

⁸⁸ *Cartea Neagră*, III, p. 300. Prefectul județului Tulcin care a dat ordinul să fie predați cei 200 de evrei a fost Constantin Năsturaș, poet român cunoscut sub pseudonimul Poiana Volbure.

„Se știa că germanii din lagărele de muncă de dincolo de Bug și pe șantierele Todt de pe această parte [românească] a Bugului cum ar fi Semenki și Bratslav, se foloseau de metode bestiale pentru a ucide mulți dintre evreii deportați care le-au fost predați. Din acest motiv, deportații considerau transferarea lor la germani ca o sentință finală și fără drept de apel (endgültiger Todesurteil). Pe partea română, ne torturau, ne înfometau și ne lăsau să murim de frig, dar întotdeauna rămânea o șansă oarecare de a supraviețui”⁸⁹.

Și într-adevăr, după Stalingrad, românii au încetat marile campanii de exterminare în Transnistria, iar martorul a formulat într-o singură frază deosebirea dintre cele două regimuri: pe partea germană moartea avea o dată fixată apriori de naziști, iar pe partea română (după Stalingrad) exista o rază de speranță de a rămâne în viață. Întâlnirea dintre evreii, majoritatea familii întregi (deoarece fuseseră deportați în vara lui 1942), majoritatea vorbitori de germană ca limbă maternă, și germanii locali și germanii din Reich, care deveniseră stăpânii lor, i-au pus la o muncă de robi până la moarte și au stabilit data lichidării lor: este un episod care își așteaptă scriitorul:

„Pe lângă suferințele indescriptibile, exista o teamă permanentă de moarte, întrucât zi de zi ne spuneau în mod clar că în cele din urmă ne vor lichida, adică ne vor scoate afară și ne vor împușca... Germanii omorau fără întrerupere... Ucigașii din SS – creștini evlavioși catolici, protestanți, iubitori de *Biblie* – în general – primeau mâncare bună, retribuții substanțiale. Nu mai exista frica de Dumnezeu. Toți ucideau, toți își satisfăceau pofta de a ucide, justificându-și pasiunea lor de a ucide cu motivul că îndeplinesc ordine primite de sus”⁹⁰.

Subiectul lagărelor de muncă germane aflate pe partea cealaltă a Bugului nu aparține acestui capitol, și el merită un studiu separat. Deschiderea arhivelor din Ucraina a permis cercetarea, pentru prima dată, a răspunderii autorităților românești cu privire la predarea evreilor unităților SS din Reichskommissariatul Ucraina. Se poate afirma cu certitudine că Guvernământul român al Transnistriei a fost conștient de semnificația predării evreilor unităților SS și că nici un transport nu a fost efectuat fără știrea și aprobarea lui. Guvernatorul Transnistriei vedea în predarea evreilor atât un mijloc de exterminare, cât și un mijloc de pedepsire, o amenințare permanentă și curentă, menită să-i forțeze pe deportați să muncească. La a opta conferință a prefectilor și a șefilor Guvernământului, care a avut loc la 20 septembrie 1942 la Odessa, conferință menită să evedențieze realizările Guvernământului în primul an de

⁸⁹ Mărturia lui Shimon Rosenrauch din Cernăuți, noiembrie 1959, AYV – 03-1536. P. 7-8.

⁹⁰ *Idem*, p. 8. Întâlnirea între evreii a căror limbă maternă era germană și ucigașii lor germanii locali sau germanii din Reich – în lagărele de peste Bug s-a bucurat de o descriere autentică de către pictorul evreu Dagani, care a reușit să fugă înapoi în Transnistria dintr-un lagăr de peste Bug înainte de ultima acțiune. Arnold Dagani, *Groapa e în livada de Vișini*, București, 1946. Traducerea germană: Arnold Dagani, *Lasst mich leben*, Tel Aviv, (1960).

ocupație, guvernatorul Alexianu s-a adresat prefectilor, printre altele cu următoarele cuvinte: „Prefecții ce au *evrei și țigani* să organizeze munca lor în orice fel de întreprinderi, în conformitate cu Ordonanța [23] și a instrucțiunilor date. Cine nu vrea să muncească va fi trecut peste Bug, unde sunt primiți”⁹¹.

Isopescu, prefectul județului Golta, a ajuns în situația „nefericită” de a nu fi în stare să dea curs unei cereri germane de evrei, întrucât și el, la fel ca și vecinii săi din est, „a epuizat” de fapt pe toți evreii încă în primăvara lui 1942. În martie 1943 el a trimis o scrisoare lui Alexianu prin care cerea să se ofere germanilor evrei din județul Berezovca, întrucât lui i-au rămas foarte puțini:

„Autoritățile germane de peste Bug ne cer 2.000-3.000 de jidani pentru lucru în schimbul hranei. Rugăm răspundeți dacă în principiu se aprobă cererea lor, dând dezlegare județului Berezovca să ne dea din lagărul Mostovoi un anumit număr de jidani, căci noi nu avem suficienți. A-mi trimite pe cei recalitranti, suspecti și inutili”⁹².

Alexianu a aprobat să se predea germanilor deportați închiși în lagărele Mostovoi, Slivina și Vapniarca. Faptul că acești evrei nu urmau să se întoarcă era știut de fiecare.

Un alt proiect realizat de compania Todt a fost construcția unui pod peste Bug care să lege sudul Transnistriei de Reichskommissariat-ul Ucraina. Podul a fost ridicat între Trihati și Oceacov iar construcția lui a fost încredințată unor societăți germane din Reich. Lucrările au început în primăvara lui 1943 și s-au terminat în decembrie același an. 4.000 de evrei, majoritatea deportați din România, au fost predați unităților SS și deținuți în trei lagăre de pe partea română a Bugului – Trihati, Varvarovca și Kolosovca – și în două lagăre pe partea germană: Kurievca și Matievca. Inițial germanii au cerut românilor 1.500 de „lucrători civili”, și nu evrei. Numărul lor a crescut la 4.000. Antonescu personal a decis să predea germanilor „din cei care se găsesc în lagăre”, adică evrei⁹³. Ca urmare, au început să fie trimiși tineri și meseriași evrei din județele în care mai existau: Moghilev, Tulcin, Balta, Jugastru, Râbnia. Regimul în aceste lagăre era asemănător cu regimul lagărelor de peste Bug de care am amintit mai înainte, cu o singură deosebire: în lagărul Nikolaev, care a furnizat cel mai mare număr de victime, metoda de execuție preferată de naziști a fost spânzurarea. Județul Balta a trimis germanilor la construcția podului 700 de

⁹¹ Procesul-verbal nr. 8 de la cea de-a opta conferință a conducătorilor Guvernământului din Transnistria, 20 septembrie 1942. Arhiva Odessa 2242-1-22, p. 69, sublinierea în original.

⁹² Prefectul județului Golta, Isopescu, către guvernatorul Transnistriei. Scrisoarea confidențială. 24 martie 1943. Arhiva Odessa, 2242-1-1496, p. 161. Aprobarea guvernatorului scrisă de mâna lui pe marginea scrisorii.

⁹³ Scrisoare urgentă și secretă a Președinției Consiliului de Miniștri, cabinetul pentru administrarea Basarabiei, Bucovinei și Transnistriei, către guvernatorul Transnistriei, 13 mai 1943. *Idem*, 2264-1c-40, p. 157.

muncitori necalificați și 130 de meseriași⁹⁴. Județul Moghilev a trimis câteva transporturi, în total 829 de evrei⁹⁵. Județul Tulcin a trimis un număr necunoscut de evrei, probabil între o mie și două mii, păstrând o rezervă de tineri și meseriași pe care i-a trimis după necesități, și când a fost necesar a scos evrei din lagărele de muncă din județ și i-a predat germanilor⁹⁶.

Chiar și județul Golta a fost solicitat, printr-o scrisoare confidențială a guvernatorului, să pună la dispoziția germanilor „pe toți țiganii între 20-40 de ani” care au mai rămas, precum și pe toți evreii valizi⁹⁷. În octombrie 1943, în „regatul morții” mai trăiau aproximativ două mii de evrei, din care administrația română a reușit să mobilizeze doar 50; „restul erau bolnavi și infirmi”⁹⁸.

Direcția căilor ferate române din Transnistria a „renunțat la 400 de evrei”, „apți și sănătoși” care munceau la întreținerea liniei Juralevco-Tulcin. „Acești evrei vor fi puși la dispoziția Organizației Einsatzgruppe-Russland Sud”, se indica într-o dispoziția a Guvernământului. După ce au fost examinați de un medic, au fost predați jandarmilor, și un delegat al jandarmeriei i-a predat la începutul lui octombrie 1943 reprezentantului Sonderkommando din Varvarovca lângă Nikolaev⁹⁹. Acești evrei au muncit la construirea liniei ferate între Kolosovca și Trihati. La începutul lui decembrie 1943 mai rămăseseră circa o sută de muncitori „valizi”, dintre cei predați Sonderkommando-ului. Un inginer al căilor ferate române, care cu două luni înainte „a renunțat” la ei a cerut ca supraviețuitorii să fie supuși de urgență unui examen medical de către „un medic român autorizat și toți cei bolnavi sau cei care nu vor putea rezista iernii să fie înapoiți ghetourilor din care au fost aduși și în locul lor să fie trimiși alții”¹⁰⁰.

Sute de evrei care rămăseseră în viață, dar nu mai erau capabili să muncească, au fost înapoiți jandarmilor care i-au înapoiat în ghetourile din care au fost scoși¹⁰¹. Guvernământul Transnistriei s-a angajat să-i înlocuiască cu alți evrei,

⁹⁴ Guvernământul către Comandantul de legătură al armatei germane în Transnistria, 24 iunie 1943. *Idem*, 2264-1c-40, p. 18.

⁹⁵ *Idem*, 10 iunie 1943, p. 166.

⁹⁶ Memoriu al președintelui comitetului evreiesc din ghetoul Moghilev, Moshe Katz, fără dată, *Cartea Neagră*, III, nr. 215, p. 386.

⁹⁷ Guvernământul Transnistriei către prefectul județului Golta, scrisoare confidențială, 7 august 1943, Arhiva Nikolaev, 2178-1-372, p. 7.

⁹⁸ Directorul Oficiului muncii din județul Golta către prefectul județului, 27 octombrie 1943. *Idem*, 2178-1-372.

⁹⁹ Locțiitorul guvernatorului, Constantin Sidorovici, către prefectura județului Berezovca, 1 octombrie 1943. Arhiva Odessa, 2361-1-591, p. 92.

¹⁰⁰ Inspectorul lucrărilor de întreținere al Căilor Ferate Române din Transnistria, inginerul Traian Sidavi, către Inspectorul general al căilor ferate, 15 decembrie 1943. *Idem*, 2361-1-592, p. 4.

¹⁰¹ Inspectorul jandarmilor din Berezovca către Direcția muncii din guvernământ despre înapoierea bolnavilor examinați de un medic la Trihati, 21 decembrie 1943, Arhiva Odessa, 2361-1-592, p. 6.

faptul creând situații ieșite din comun: viețile evreilor au devenit subiect de contabilitate cu colaborarea jandarmeriei și a Sonderkommando, situație care n-ar fi fost posibilă cu un an sau doi mai devreme; la vremea respectivă, Guvernământul Transnistriei înregistra numai numărul evreilor morți, nu și al celor vii – și chiar și atunci în secret. Compania Todt, care în august 1943 a primit 1.500 de evrei din județul Balta pentru construirea podului de la Varvarovca, a refuzat să primească 104 evrei, deoarece erau slabi și bolnavi, și un jandarm caporal a primit ordin să-i înapoieze în ghetourile de unde au fost scoși¹⁰². Unitatea SS germană care era responsabilă cu construirea podului strategic de la Nikolaev a colaborat și ea cu Guvernământul Transnistriei la „grija” pentru evrei, întocmind zilnic rapoarte despre soarta evreilor pe care îi primise. Suntem în posesia a două din aceste rapoarte din septembrie și noiembrie 1943, despre evreii din lagărul Varvarovca.

Frontführerul Wahl a raportat Direcției muncii din Odessa la 10 septembrie că i-au rămas 1.175 de evrei din cei 1.432 pe care i-a primit în iulie. 10 au evadat, 2 au murit, 11 au fost executați, 234 au fost înapoiați fiind inapți de muncă¹⁰³, încă 68 au dispărut. (Deoarece el, de fapt, primise 1.500). În octombrie românii au adus în locul lor alți 489 evrei, astfel că detașamentul de muncă număra acum 1.664 evrei¹⁰⁴. Directorul Direcției muncii a cerut jandarmeriei din Odessa „să înregistreze numele morților” care erau comunicate de unitatea germană¹⁰⁵. La sfârșitul lui noiembrie 1943 Guvernământul Transnistriei avea grijă să noteze numele evreilor care erau executați sau mureau în lagărele de muncă germane.

Grija subită față de soarta evreilor predați germanilor și-a găsit expresia în ajunul eliberării teritoriului de către armata sovietică și în rapoarte medicale. Medici ai Guvernământului, uneori aceiași medici care recomandaseră în toamna și iarna lui 1941 exterminarea evreilor contaminați de tifos, vizitau lagărele de muncă și recomandau tratarea bolnavilor. Dr. Aurel Juga, medicul șef al județului Berezovca, a vizitat la 21 octombrie detașamentul de muncă evreiesc din lagărul Trihati care muncea pentru Direcția căilor ferate pe partea românească a podului pe care-l construiau germanii. Împreună cu el a venit să vadă condițiile de muncă ale evreilor o delegație specială a Președinției Consiliului de Miniștri din București,

¹⁰² Prefectura județului Balta către legiunea de jandarmi a județului, 16 august 1943. *Idem*, 2361-1-591, p. 52; prefectura județului Oceaov către prefectura județului Balta cu privire la înapoierea a 104 evrei „incapabili de a munci” dintr-un grup de 1500 de evrei din județul Balta predați companiei Todt, 12 august 1942. *Idem*, p. 53.

¹⁰³ Einsatzgruppe Russland către Direcția muncii a Guvernământului Transnistriei, 13 septembrie 1943. *Idem*, 2242-1-1502, p. 154-155; traducerea în limba română a raportului. *Idem*, p. 152-153.

¹⁰⁴ Raportul Einsatzgruppe Russland către Direcția muncii din Odessa, 5 noiembrie 1943. *Idem*, 2242-1-1564, p. 208; traducerea în limba română. *Idem*, p. 207.

¹⁰⁵ Directorul Direcției muncii din Guvernământul Transnistriei, arhitectul Constantin Sidorovici, către inspectorul jandarmeriei din Odessa, 19 noiembrie 1943. *Idem*, p. 206.

care și ea se interesa de soarta evreilor. Medicul a constatat că din cei o sută de evrei înapoiați de Einsatzgruppe Russland-Sud, patruzeci sunt grav bolnavi, și a recomandat internarea lor în spitalul cel mai apropiat:

„S-au găsit [și] un număr de circa 50-60 oameni, care sunt aproape complet goi, acoperiți cu bucăți de sac, care nu acoperea măcar bine organele sexuale. Din cauza frigului, acești oameni nu pot fi scoși la muncă, astfel că randamentul lor e zero... Nu există nici un fel de medicamente sau pansamente, nici măcar pentru a se da un prim și rudimentar ajutor, în caz de accident sau boală. S-au găsit oameni trecuți de 60 ani, precum și copiii până la 16 ani”¹⁰⁶.

Trebuie remarcat că cuvântul „jidani” sau măcar „evreu” nu era menționat în acest raport. Odată cu înaintarea armatei sovietice supraviețuitorii evreilor din județul Berezovca au devenit „oameni”. Împreună cu medicul județului, raportul a fost semnat și de către prefectul Leonida Pop, care în anii 1941-1942, pe când era pretor, s-a ocupat de aranjamentele practice pentru predarea convoaielor de evrei ucigașilor germani din unitățile Selbstschutz.

Președinția Consiliului de Miniștri și Guvernământul Transnistriei, care au acordat o mare importanță construirii podurilor, căilor ferate și șoselelor în colaborare cu germanii¹⁰⁷, au găsit o soluție interesantă; cum să-i îmbrace pe muncitorii evrei. Guvernământul a decis să se adreseze unui delegat al Crucii Roșii Române „Centrul doi”, un departament al Crucii Roșii care se ocupa de fapt cu distribuirea ajutorului provenit din surse evreiești pentru evrei, și i-a propus să împartă îmbrăcăminte muncitorilor evrei care muncesc la construirea podului german de la Nikolaev și a podului pe care Direcția Căilor Ferate Române îl construia la Trihati, precum și muncitorilor de la minele de turbă de la Tulcin.

„Propunem această împărțire deoarece acești lucrători, care au fost strânși din toate ghetourile, au familii și munca lor asigură, de asemenea, existența celor rămași în ghetouri.

Acești muncitori sunt dezbrăcați și desculți. În primul rând ar trebui să le venim în ajutor”¹⁰⁸. „Masa muncitoare și utilă”, cum menționa în continuare raportul citat, nu primea nici o plată pentru munca sa, familiile rămânând fără nici

¹⁰⁶ Raportul prefectului județului Berezovca și al medicului județului, dr. Juga, către directorul căilor ferate din Odessa, sfârșitul lui octombrie 1943. *Idem* 2242-1-1503, p. 245. Nu toți șefii administrației române din Transnistria și-au schimbat atitudinea în urma evenimentelor de pe front. Prefectul județului Ananiev, colonelul Bolintineanu, a continuat să-i denumească „jidani” pe evreii goi pe care i-a primit la muncă la ferme. Vezi scrisoarea lui către Direcția muncii a Guvernământului cu privire la jidanii goi pe care i-a primit: „Vă rog să ordonați închiderea lor sau să le furnizați îmbrăcăminte pentru ca să poată munci” (28 octombrie. *Idem*, 2242-1-1503, p. 259).

¹⁰⁷ Direcția muncii a Guvernământului Transnistriei către prefectura din Berezovca, 2 noiembrie 1943. *Idem*, 2242-1-1053, p. 244.

¹⁰⁸ Directorul Direcției muncii a Guvernământului Transnistriei, Sidorovici, către doamna Maria Zabloski, reprezentanta Crucii Roșii Române, fără dată, începutul lunii noiembrie 1943. *Idem*, p. 74.

un sprijin material. Multe femei au murit de foame, copiii au rămas orfani și parte din ei au fost strânși în orfelinate care au fost înființate în anii 1942-1943, sau au murit de foame și frig în camere întunecoase și în grajdurile și barăcile în care au rămas singuri. Trebuie remarcat că predarea muncitorilor evrei lui Einsatzgruppe Russland, companiei Todt și Căilor Ferate Române, care a executat lucrări în colaborare cu autoritățile germane de peste Bug, s-a făcut conform unei cereri speciale a șefului M.St.M. al armatei române, în coordonare și cu aprobarea Cabinetului pentru administrarea Basarabiei, Bucovinei și Transnistriei de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri și a fost executată de guvernatorul Transnistriei, Alexianu¹⁰⁹. M.St.M. a fost cel care a cerut în august 1943 Președinției Consiliului de Miniștri „4.000 muncitori evrei și țigani pentru lucrări de interes militar în regiunea Nikolaev”, cerând să se trimită urgent în zonele de muncă de pe Bug în afară de evrei și pe „toți țiganii între 20 și 40 de ani”¹¹⁰. Evreii și țiganii care nu munceau sau nu munceau satisfăcător, după părerea supraveghetorilor lor germani, erau împușcați; iar în lagărele de muncă românești evrei și țigani care după părerea autorităților se eschivau de la muncă sau se prefăceau bolnavi erau închiși în închisori și înfometați „până ce vor consimți să muncească”¹¹¹.

În ciuda lipsei de muncitori, detașamentele de exterminare ale germanilor locali de peste Bug au acționat după propria lor logică, care nu se întemeia pe necesitățile muncii, și au exterminat mii de evrei, chiar dacă mai erau apti de muncă și chiar dacă autoritățile germane aveau nevoie de munca lor. La 6 noiembrie 1942, unitățile de lichidare SS au lansat o astfel de acțiune de exterminare peste Bug, masacrând mii de evrei care le-au fost predați de autoritățile române din Transnistria. La Gaisin au fost împușcați circa o mie de evrei. La Brailov au fost uciși două mii de evrei. La Bar, la capătul de nord al Transnistriei, au fost executați 12.000 de evrei, o mică parte dintre ei evrei din Bucovina și Basarabia. Jandarmii din Mostovoi au strâns în curtea postului de jandarmi 90 de evrei de origine poloneză și i-au predat unităților de lichidare germane din Rastadt. La 30 noiembrie 1942, jandarmii au predat 500 de evrei din îngrozitorul lagăr Peciora unei unități a locuitorilor germani de peste Bug, care i-a lichidat. La 10 mai 1943 a venit din nou în lagăr o unitate de

¹⁰⁹ Șeful Statului Major al armatei române către Președinția Consiliului de Miniștri, cerând să se pună la dispoziția Direcției Căilor Ferate Române din Transnistria 6000 de oameni pentru care guvernatorul Alexianu va trebui să se îngrijească de hrană și adăpost. Vezi în nota scrisă de mână din 30 octombrie 1943 că este vorba de evrei și țigani, și că numărul lor este „exagerat”, precum și lista de locuri unde urmează să fie trimiși evreii și care cuprinde șantiere de muncă germane, 23 septembrie 1943, 2242-1-1503. *Idem*, p. 16.

¹¹⁰ Direcția muncii din Guvernământ către prefectul județului Golta, 7 august 1943. Arhiva Nikolaev, 2178-1-372, p. 77.

¹¹¹ Circulară a directorului rețelei de ferme de stat din județul Golta către una din fermele din județ, iulie 1943. *Idem*, 2178-1-369, p. 3.

exterminare de peste Bug, și a primit de la jandarmii români și de data asta 600 de evrei de toate vârstele și în special fete tinere. Data exactă a lichidării nu este cunoscută. În septembrie 1943 au mai rămas în viață circa 1.500 de evrei români din circa 4.000 care au lucrat la construirea șoselei strategice. La începutul lui decembrie 1943, numărul lor a scăzut la jumătate. Între 10 și 18 decembrie au fost uciși majoritatea celor rămași. Dintre evreii români care au fost predați germanilor pentru construirea șoselei au supraviețuit circa 150¹¹².

În concluzie: cu acordul guvernului român, Guvernământul Transnistriei a ajutat germanilor de peste Bug să execute politica de exterminare a poporului evreu, chiar și după ce această politică a fost abandonată de către guvernul României în România însăși¹¹³, și după ce Antonescu a decis chiar, în zilele înfrângerii de la Stalingrad, să pună capăt politicii de exterminare în Transnistria¹¹⁴. Guvernământul a predat mii de evrei unităților de lichidare ale germanilor locali din Transnistria și din afara ei și, începând din vara lui 1943, a „împrumutat” mii de evrei autorităților germane de peste Bug și în Transnistria pentru executarea unor lucrări de construcții diverse, de importanță militară, după ce germanii au exterminat majoritatea evreilor din zonele lor de ocupație, din apropierea Bugului. O mică parte dintre muncitorii evrei care au lucrat la construirea podurilor de pe Bug au supraviețuit și au fost înapoiți armatei române. Inițiativa predării muncitorilor a fost a șefului M.St.M. al armatei române și a direcției CFR-ului, iar aprobarea a fost dată de Antonescu personal.

În această prezentare nu s-a făcut uz de toate sursele privind soarta evreilor români din lagărele de exterminare și de muncă germane de-a lungul Bugului, metodele de tortură, despre colaborarea dintre jandarmeria românilor și oamenii SS, și altele. Am prezentat doar deciziile luate la Odessa și la București și corespondența cu privire la predarea evreilor, pe baza documentației descoperite în ultimul timp în arhivele din Ucraina.

Surse sovietice cu privire la acțiunile de exterminare românești

Armata sovietică a intrat în Odessa la 10 aprilie 1944, după o luptă scurtă și crâncenă în apropierea orașului. La 12 aprilie a fost cucerit Tiraspolul și la 16 aprilie întreaga Transnistrie era în mâinile sovieticilor. Înainte de eliberare, locuitorii Odesei și, de fapt, din întreaga Transnistrie au apucat să simtă gustul

¹¹² Aceste cazuri au fost prezentate pe scurt în *Cartea Neagră*, III, p. 286-294, 304. Vezi și D. Litani. *Transnistria*, p. 94-99. Tel Aviv, 1981.

¹¹³ Jean Ancel, „Plans for Deportation of the Romanian Jews and Their Discontinuation in Light of Documentary Evidence (July-October 1942)”. *Yad Vashem Studies*, XVI, Jerusalem, 1984, p. 381-420.

¹¹⁴ Vezi ordinul nr. 2927 al guvernatorului Transnistriei din 7 decembrie 1942. *Cartea Neagră*, III, p. 399-401.

ocupației germane. În februarie 1944 orașul a fost predat germanilor. Înainte de retragere, armata germană a aruncat în aer portul, majoritatea fabricilor și câteva clădiri importante. Înainte de a părăsi orașul, Guvernământul Transnistriei și mulți ofițeri români au jefuit numeroase colecții și obiecte de valoare în folosul statului român și al lor personal, transportându-le în România cu trenurile și camioanele. Ziaristul britanic Alexander Werth, care s-a aflat în Uniunea Sovietică în timpul celui de-al doilea război mondial, a vizitat Odessa imediat după eliberare, și din nou în martie 1945. „Se putea trăi” i-a spus un tânăr rus, locuitor al orașului. Românii nu prea s-au amestecat în viața oamenilor. Existau alimente din belșug în piețe, iar soldații români aveau întotdeauna ceva de vândut. „Ce s-a întâmplat cu evreii?” a întrebat ziaristul.

„Ei [românii] au ucis foarte mulți, dar eu nu am văzut asta. Câțiva au reușit să scape. Cu puțini bani puteai să cumperi orice de la români... Ei au spus că au fost uciși atât de mulți evrei, deoarece nemții le-au cerut-o. Fără evrei morți nu există Odessa, așa spuneau. Oricum, asta-i ce ne-au spus românii”¹¹⁵.

Werth nu a întâlnit nici un evreu dintre cei care au reușit să se ascundă în Odessa în timpul ocupației românești, deși au existat câțiva. Trebuie notat în legătură cu asta că, în preajma eliberării s-a format, ceea ce istoricul Dallin a denumit „o imagine non-totalitară a regimului românesc în Transnistria, imagine a unui regim corupt la toate nivelele, dar care n-a înființat pe teritoriul său lagăre de exterminare și de concentrare, nu a arestat locuitorii și nu i-a exilat în România”; un regim care a jefuit țara, dar a lăsat suficientă hrană și locuitorilor, și în special – nu a acționat în virtutea principiului existenței unei rase superioare; regim pe care spre sfârșitul lui, populația locală îl privea „cu înțelegere și aproape cu milă”¹¹⁶. Românii, scria Dallin, rezumând episodul Transnistriei „au fost mult mai îngăduitori decât germanii. Regimul lor a fost mult mai puțin extremist, rasist, arogant decât regimul german”¹¹⁷.

Imaginea „non-totalitară” a regimului românesc în Transnistria a fost întărită și din surse sovietice. La 13 iunie 1944 s-a publicat raportul oficial al Comisiei sovietice speciale, în frunte cu A.S. Kolibanov, care a anchetat crimele românilor în Transnistria¹¹⁸. În comparație cu rapoartele privind alte teritorii ocupate, acest document a notat, în special, corupția regimului român de ocupație, actele de distrugere și jaf înfăptuite de români și actele de distrugere înfăptuite de germani înainte de a părăsi Transnistria și Odessa, în aprilie 1944; doar la sfârșit au fost menționate „atrocități”. Comisia sovietică de anchetă nu a amintit nicăieri că marea

¹¹⁵ Al. Werth, *Russia at War, 1941-1945*, London 1965, p. 736.

¹¹⁶ Dallin, *Odessa*, p. 407.

¹¹⁷ *Idem*, p. 393.

¹¹⁸ Soubshchenie Chrezvychainoi Komissii po ustanovleniiu i rassladovaniuu zlodeianii: O zlodeianliakh, sovershennykh nemetsko-rumynskimi zakhvatchikami v gorode Odesse i raionach Odesskoi oblasti, 13.6.1944 (International Military Tribunal Document USSR-47).

majoritate a victimelor actelor de atrocitate comise de români erau evrei. Dimpotrivă, în raport s-au depus eforturi mari, pentru a scoate în evidență numele neevreiești ale câtorva victime, pentru a întări impresia cititorului că toți cetățenii sovietici erau „expuși măsurilor de asasinare și actelor abominabile”¹¹⁹. Într-adevăr, raportul afirma că circa două sute de mii de cetățeni au pierit în Transnistria, dar nu se putea înțelege dacă era vorba de prizonieri de război, evrei nebăștinași, sau victime de alt gen. Raportul califica totuși câțiva generali și ofițeri români și germani drept „criminali de război”, notând greșit câteva din numele acestora, dar fără să specifice dacă au ucis sau au comandat uciderea de evrei. Cele mai grele acuzații din raport s-au referit la jefuirea unor instituții și instalații, opere de artă și bunuri particulare.

Presă sovietică din timpul războiului a rămas aproape mută în tot ceea ce privește situația din Transnistria. În zilele apărării Odesei, înainte de căderea ei și după ocupare s-au publicat multe informații despre lupte și despre apărătorii orașului, dintre care, mai târziu, sute dintre ei au fost decorați; dar aproape nici un articol nu s-a referit la regimul de ocupație român din regiune, la caracterul și crimele sale. Ilya Ehrenburg a publicat în ajunul eliberării orașului un articol în care a ridiculizat regimul român din Odessa, pretențiile „daco-românilor asupra Transnistriei și „realizările” pionierilor „României Mari”, care s-au rezumat, după părerea sa, la înființarea unor bordeluri în Odessa¹²⁰.

Comitetul județean al partidului comunist din Odessa a instituit imediat după eliberare o comisie de anchetă pentru a investiga „pierderile și victimele făcute de ocupația fascistă în regiune în timpul Marelui Război de Apărare a Patriei”, nume pe care Uniunea Sovietică l-a dat războiului împotriva Germaniei naziste. Nu a fost vorba de o inițiativă particulară a comitetului județean (în limba rusă pe scurt Obkom), ci constituie parte din activitatea „Comisiei speciale de anchetă” înființată la Moscova pentru investigarea crimelor naziștilor. Obkom-ul din Odessa a condus timp de patru luni (1 septembrie 1944 – 31 decembrie 1944) o anchetă cu privire la actele ocupanților Transnistriei și, după încheierea ei, a pregătit un raport „final” de 55 de pagini; acest raport a fost dezvăluit abia în anul 1994¹²¹.

Cea mai mare atenție se acordă în raport pagubelor materiale provocate statului sovietic, jafurilor și confiscările de bunuri și de animale. Numai cinci pagini au fost consacrate crimelor împotriva umanității, asasinatelor și deportărilor. Trebuie subliniat că și în acest raport cuvântul evrei nu este nicăieri amintit, și toate victimele pomenite erau „cetățeni pașnici” ai statului sovietic.

¹¹⁹ Dallin, *Odessa*, p. 388.

¹²⁰ I. Ehrenburg, *Voinea*, vol. 3, 1943-1944, Moscow, p. 66-67. Citat de Dallin, p. 387.

¹²¹ Raportul Obkom (amănunte complete apar în capitolul despre Odessa, nota 35). Mulțumesc dlui Simion Shvebisch pentru ajutorul acordat în găsirea raportului în Arhiva partidului comunist din Odessa.

„Nouă depozite de acest tip [pentru depozitarea pulberii] au fost ticsite cu cetățeni. Soldații români au folosit furtunuri și pompe pentru a împrășca benzină în magazii și peste oamenii din interiorul acestora și apoi le-au dat foc. O lună mai târziu, când incendiul s-a domolit, autoritățile române au adus prizonieri de război ca să sape șanțuri de-a lungul depozitelor, să scoată cadavrele prin diferite mijloace, cum ar fi utilizarea de cârlige de fier și să le îngroape. Exhumarea cadavrelor [în anul 1944] din morminte, înfăptuită sub supravegherea comisiei de anchetă județeană [a partidului comunist] a dezvăluit rămășițele a mai mult de 22.000 de cadavre în nouă șanțuri, printre acestea, și cadavre de copii, morți prin sufocare”¹²².

Acest raport secret de la sfârșitul anului 1944 a aruncat totuși lumină asupra câtorva episoade, adăugând multe amănunte despre crimele comise împotriva poporului evreu, fără să-l menționeze în mod explicit și fără să facă o deosebire între soarta acestuia și soarta ucrainenilor și a rușilor. Mai mult decât atât, nici naționalitatea criminalilor nu a fost evidențiată, ucigașii fiind definiți cu termenul general „ocupanți fasciști”. „Din prima zi a ocupației, se arată în raport, ocupanții fasciști au creat o atmosferă de tiranie și teroare brutală, cu scopul de a înfricoșa și a paraliza orice rezistență a cetățenilor sovietici contra ocupanților. Un val de arestări, execuții, spânzurări și arderi de oameni vii s-a abătut peste orașele și satele din regiune, asemenea acte continuând până la sfârșitul ocupației”. Nici o aluzie la faptul că marea majoritate a celor împușcați, spânzurați sau arși erau evrei. Pogromul de la Odessa, în cadrul căruia au fost executați și arși „mase de cetățeni – bărbați, femei, copii și bătrâni” în depozitele de praf de pușcă de lângă aeroportul de pe șoseaua Lutsdorf a fost prezentat fără să se amintească nici un cuvânt despre explozia de la Comandamentul armatei române, executată probabil de NKVD. Din punct de vedere ideologic, guvernul Uniunii Sovietice și partidul comunist sovietic n-au fost capabili să se confrunte cu întrebarea dacă anumite acțiuni ale mișcării de rezistență au fost executate în ciuda prețului greu pe care l-au impus ocupanții germani și români populației civile, sau, cu alte cuvinte, dacă regimului sovietic i-a păsat de viața cetățenilor săi (nu neapărat evrei)?

Raportul secret a stabilit că au fost găsite peste 22.000 de cadavre sau rămășițe de cadavre, și că „cetățenii” [evreii] au fost înghesuiți în nouă depozite și nu patru, așa cum s-a pretins la procesul lui Macici și Trestioreanu, de la București, probabil în urma încercărilor acuzaților de a micșora numărul victimelor de a căror lichidare erau acuzați. În raport au fost menționați separat 251 de oameni de diferite vârste „care au fost luați ostatici” de către germani și români și executați la 24 octombrie 1941 în cartierul Ilicev din Odessa. Aceștia erau probabil singurii comuniști descoperiți de români în oraș. Într-adevăr, în acest caz, raportul secret a

¹²² *Idem*, p. 22.

cuprins lista nominală a celor uciși, din care se poate deduce că este vorba de neevrei.

Marea operațiune de exterminare în „regatul morții” a fost descrisă drept „un act de tortură care depășește orice acțiune de exterminare cunoscută în istorie”, dar a fost atribuit și germanilor, nu numai românilor. La începutul lui noiembrie 1941, se arată în raportul Obkom, jandarmii români au adus la Bogdanovca convoaie de „cetățeni sovietici” care cuprindeau, de asemenea, bătrâni, femei și copii, deportați din regiunea Odessa și din republica sovietică Moldova (Basarabia), din ordinul autorităților de ocupație române. Aceste convoaie au ajuns la Bogdanovca, în grupuri de 1.500-5.000 de oameni, și la Bogdanovca au fost predați jandarmilor locali, sub comanda sergentului major Nicolae Milionescu (Melinescu) și adjunctului său Ghirescu. De remarcat că aproape toate numele jandarmilor și militarilor români au fost denaturate, devenind uneori de nerecunoscut. Raportul a menționat metoda lichidării pe drumuri a evreilor epuizați, a bătrânilor și copiilor de către jandarmi, precum și prelungirea intenționată a traseului pentru a mări numărul victimelor. În locul unui marș de 5 zile, jandarmii au forțat pe „cetățeni” să mășăluiască 20 de zile pentru a mări numărul victimelor. La Bogdanovca evreii au fost înghesuiți în cocinele de porci ale sovhozului, aflat la o distanță de jumătate de kilometru de satul cu același nume. În iarna deosebit de grea din 1941/42 au fost înghesuiți în cocine și sub cerul liber 55.000 de „cetățeni sovietici”¹²³.

Raportul citează mărturia unui supraviețuitor din lagărul Bogdanovca, Klimov Boris Filipovici, care și el nu și-a amintit că toți deținuții erau evrei:

„Condițiile erau jalnice. Două mii de oameni trăiau într-o cocină pentru 200 de porci și dormeau pe paie murdare, fără a avea cu ce să se acopere. Printre aceștia erau bătrâni și copii. Cei mai mulți erau plini de păduchi. Deținuții nu au primit deloc hrană și apă, și și-au potolit setea cu zăpadă”¹²⁴.

Episodul cu pâinea vândută în schimbul a cinci ruble de aur a fost și el amintit, dar s-a pretins că Isopescu însuși (sau Ionescu Modest, cum a fost identificat din greșeală) împreună cu un alt ofițer român au vândut pâinea în schimbul aurului și al altor obiecte de valoare. Pâinea, se arată în raport, era luată de la sătenii din Bogdanovca. La 18 decembrie 1941, doi ofițeri germani au vizitat Bogdanovca și au inspectat locul stabilit pentru exterminare: „o râpă adâncă, situată la 15 metri de liziera pădurii la est de sovhoz, care coboară în pantă spre Bug”. Se pare că aceasta este cea mai bună și precisă descriere a locului de exterminare a 55.000 de evrei. Execuțiile le-au săvârșit potrivit raportului secret al Obkom „un detașament de represalii alcătuit din 60 de oameni, sub comanda unui german, Hegel, care a ajuns la locul execuției la 20 decembrie, și a continuat

¹²³ *Idem*, p. 23-24.

¹²⁴ *Idem*, p. 24.

execuțiile până la 15 ianuarie 1942. Zilele cele mai intense de lichidări au fost 21, 22, 23, 27, 28, 29 decembrie 1941”¹²⁵.

Deci, aproape toate detaliile sunt corecte. Detașamentul de exterminare număra 70 de oameni, dar era condus de un ucrainean cu numele Andrușin, și toți ucigașii au fost ucrainenii băștinași. Un german cu numele Hegel a servit în Gebietkommissariat-ul Pervomaisk de pe cealaltă parte a Bugului, dar nu a comandat pe ucigașii ucrainenii. Participarea ucrainenilor la crimele împotriva umanității a fost bine ascunsă, și în acest caz nu s-a specificat că și ei erau „cetățeni sovietici”. Din raport am putut învăța un fapt deosebit, și anume că „deținuții au fost forțați să construiască o întăritură de pământ pentru a împiedica scurgerea sângelui victimelor în Bug”. Faptul este ciudat, întrucât gerul cumplit îngheța imediat orice lichid; sau poate că era o referință la arderea cadavrelor în perioada dezghețului zăpezilor, deoarece se știe că această acțiune a continuat mult timp după execuții.

Raportul a descris și metoda de exterminare a evreilor „baracă după baracă”. El a menționat, de asemenea, ordinul de dezbrăcare înainte de execuție, jaful obiectelor de valoare și ducerea victimelor, goale, spre râpă, sub lovituri, împinși cu baionetele puștilor și cu rânghi de fier; și din nou nu s-a menționat că ucrainenii au fost cei care i-au împins – pe evrei spre moarte.

„Grupuri de 15-20 de oameni au fost forțați să îngenuncheze la capătul râpei și 20-30 de ucigași care stăteau la o depărtare de 3-5 metri de victime au comis execuțiile. Morții și răniții cădeau în râpă, pe un imens rug de paie, stuf și lemne. Copiii mici erau aruncați de vii în flăcări de către ucigași. „Brigăzile de muncă” alcătuite din viitoare victime aranjau cadavrele pe rug. Aceștia „munceau” cu picioarele în bălți de sânge. Noaptea, locuitorii Bogdanovcâi puteau să vadă flăcările imense ale focului și să miroasă carne arsă de om. În acest fel ucigașii români și germani au executat mai mult de 54.000 de cetățeni sovietici în lagărul de lângă Bogdanovca”¹²⁶.

Cum am mai spus, ucigașii erau ucrainenii și români, iar germanii n-au participat deloc la exterminare. Raportul a notat și alte lagăre din raionul Domanevca, în care au fost uciși 115.038 de oameni. Conform Comisiei de anchetă a partidului comunist au fost închiși în raionul Berezovca 6.603 oameni, în raionul Krasnookian (raion din județul Berezovca) 4.722 oameni, în raionul Mostovoi 35.000 de oameni ș.a.m.d. Episodul deportării pe jos din Odessa a 35.000 de evrei și a altor 36.000 cu trenul nu a fost deloc amintit, probabil deoarece toți deportații au fost evrei și nu puteau fi menționate și alte etnii.

¹²⁵ *Idem. Idem.*

¹²⁶ *Idem*, p. 25.

Lichidarea evreilor din Odessa care au fost deportați cu trenul a fost inclusă în numărul de 35.000 de cetățeni uciși în raionul Mostovoi. De asemenea, raportul nu a amintit deloc de lagărul Domanevca, unde au fost uciși, după sursele românești, 18.000 de evrei. În schimb, raportul a descris pe larg cazuri de torturare și ucidere a unor țărani ucraineni de către trupele germane în retragere. Într-unul dintre cazuri „bandiții fasciști” care au torturat locuitori din două sate erau „soldații lui Vlasov” – prizonieri de război ruși, care s-au înrolat voluntar în unitățile colaboraționiștilor cu nașiștii. Acest caz nu a fost nici el amintit în raport. O singură dată, la sfârșitul raportului, a fost menționat, în mod nedefinit, cuvântul ghetto, fără a face legătură între el și evrei și soarta lor: „În timpul celor 29 de luni și 27 zile de ocupație a regiunii 279.631 de cetățeni sovietici, inclusiv 22.169 de copii au fost împușcați spânzurați, arși, sau arși de vii, torturați, înrobiți și concentrați în ghetouri”. Dintre ei au fost transportați în Germania și România 56.101 de persoane¹²⁷. Această cifră a cuprins probabil și pe toți cei care s-au evacuat voluntar din Transnistria, precum și mii de fugari care s-au retras din propria lor inițiativă împreună cu germanii și românii¹²⁸.

Cartea Neagră, rezultatul colaborării a patru scriitori evrei din Uniunea Sovietică – Ilya Ehrenburg, Vasili Grosman, Lev Ozerov și Vladimir Lidin – care a fost publicată numai în România și în limba română este o dovadă a existenței unei politici sovietice deliberate, de a nu permite prezentarea soartei evreilor ca distinctivă. Ehrenburg și alți scriitori sovietici au fost asaltați, imediat după eliberarea unor teritorii ale Uniunii Sovietice, de scrisori, mărturii și jurnale ale unor supraviețuitori. Acest material a fost imediat strâns și prelucrat, notându-se numele martorilor într-o lucrare despre care autorii erau convingși că va constitui o „Carte Neagră” a crimelor împotriva popoarelor sovietice, inclusiv a poporului evreu, în perioada scurtă în care presa sovietică a permis publicarea de informații privind exterminarea evreilor. Cartea a fost gata de publicare, dar aprobarea cenzurii, cu alte cuvinte a partidului comunist sovietic, a întârziat.

Ehrenburg a vizitat România în anul 1945, și cu acest prilej gazdele sale sau el, nu știm cu precizie cine, au propus publicarea unei ediții românești a cărții. În anul 1946 a apărut în România o ediție foarte prescurtată, și în cele din urmă a rămas singura ediție a cărții, întrucât autoritățile sovietice n-au permis publicarea ei. Versiunea românească a rămas, până la publicarea cărții în limba rusă de către Yad Vashem, în anul 1985, la Ierusalim, singura dovadă a efortului făcut de

¹²⁷ *Idem*, p. 27.

¹²⁸ Românii n-au deportat localnici în România, dimpotrivă, ei au făcut tot posibilul pentru a reduce numărul celor care au primit aprobarea de a intra în țara lor. În total ei au acordat 8.000 de vize de intrare în România, în special inginerilor, intelectualilor și artiștilor, dar nu toți au reușit să fugă din Transnistria. În schimb, germanii au evacuat cu forța ruși și ucraineni în Austria și Germania (Dallin, *Odessa*, p. 380).

scriitorii evrei de a aduna mărturii și de a le strânge într-o carte care urma să descrie tragedia evreiască de către evreii înșiși. În carte au fost incluse numeroase mărturii cu privire la exterminarea evreilor și deportările din Cernăuți, precum și despre marile acțiuni de exterminare comise: de români și de germani în Transnistria.

În capitolul despre Odessa, pregătit de Vera Inber „după materialele și depozițiile locuitorilor din Odessa”¹²⁹, sunt amintite aproape toate stațiile morții ale evreilor din Odessa: Dalnic și ghetoul Slobodca, represaliile românilor pe străzile orașului, inclusiv spânzurarea a mii de oameni și execuțiile de la închisoarea orașului, uciderea medicilor evrei, deportările pe jos și cu trenul, jaful bunurilor evreiești de către vecinii ruși, al doilea ghetou și transporturile zilnice cu trenul etc. Scriitorii evrei au descris cu exactitate și lagărul Domanevca, care nu a fost amintit în raportul comisiei oficiale, precum și drumul pe jos spre Berezovca, în gerul cumplit, în scopul de a reduce rândurile. Încă de atunci ei au ajuns la concluzia că „numărul evreilor exterminați în orașul Odessa se cifrează la circa 100.000”¹³⁰. Credincioși ideologiei comuniste, Ehrenburg și colegii lui au scos în evidență cu orice ocazie ajutorul acordat evreilor de către ruși și ucraineni, dar aproape că n-au amintit „contribuția” colaboraționiștilor locali la exterminarea evreilor. „Poliția” și „polițiștii” ale căror fapte le-au descris uneori au rămas în carte lipsiți de naționalitate. *Cartea Neagră* a fost interzisă în România prin anul 1949, și numai puțini au știut despre existența ei; și cine a avut-o în casă s-a grăbit să scape de ea¹³¹.

În anul 1946 a apărut în engleză o publicație oficială a statului sovietic cu privire la atrocitățile comise de naziști pe teritoriul lui¹³². Era vorba despre concluziile comisiei speciale condusă de Kolibanov, care a investigat, imediat după eliberare, crimele naziștilor, și și-a completat ancheta în cursul următorilor doi ani¹³³. Capitolul consacrat Transnistriei purta titlul „Administrația și dreptatea română”. Principala acuzație a autorilor era îndreptată împotriva jafurilor și „românizării” efectuate de români în regiune. După aceea, ei au descris torturile la interogatoriile poliției, siguranței și ale procuraturii tribunalului militar din Odessa, citând din depozițiile celor interogați, toți neevrei (evreii anchetați n-au putut să depună mărturie deoarece toți au fost executați).

Comisia a stabilit că în regiunea Odessa criminalii germani și români au exterminat 200.000 de cetățeni sovietici. Cine au fost cei uciși? „Ucraineni, ruși și

¹²⁹ Ehrenburg, p. 93.

¹³⁰ *Idem*, p. 99.

¹³¹ Despre carte și influența ei în România vezi: Dora Litani, „Cartea Neagră” a Holocaustului evreilor din Uniunea Sovietică”. *Yedioth Yad Vashem*, 23/24 (1960).

¹³² *Soviet Government Statements on Nazi Atrocities*, London, 1946.

¹³³ Vezi mai sus nota 118.

moldoveni”¹³⁴. 25.000 de „cetățeni sovietici și copiii lor” au fost arși de vii în depozitele de praf de pușcă¹³⁵. Un martor ocular citat a văzut cum românii au stropit depozitele cu petrol, le-au dat foc și au ars de vii „cetățeni sovietici”. Toți martorii citați erau, după numele lor, ucraineni și ruși. Masacrul de la Bogdanovca a fost amintit din nou, ascunzându-se faptul că victimele erau evrei. Numărul total al victimelor a fost acolo de 54.000 dintre care 2.000 au fost arși în bărci.

De data aceasta comisia n-a atribuit execuțiile germanilor, ci numai jandarmilor români. Faptul că majoritatea criminalilor erau polițiști ucraineni n-a fost menționat în publicație. „Exterminarea brutală a unor cetățeni pașnici sovietici de către români, pe teritoriul sovhozului de la Bogdanovca”, a fost confirmată și de către o comisie de specialiști, medico-legală, printre care s-au numărat și profesori de medicină legală. Comisia a descoperit de data aceasta și locul de exterminare de la Domanevca, unde au fost uciși „22.000 de cetățeni”¹³⁶. Deportarea evreilor din Odessa cu trenul nu a fost nici de data aceasta amintită, probabil din cauza mării dificultăți de a explica de ce toți acești „cetățeni” erau evrei, însă lichidarea lor a fost menționată fără explicație, prin notarea numărului de 35.000 de „cetățeni sovietici” pe care „ocupanții” i-au ucis în raionul Mostovoi, Comisia a descoperit și a identificat cadavrele lor, specificând numele a 17 „cetățeni sovietici”, toți neevrei, care au fost torturați până la moarte de către „monștri germani și români”. În sfârșit, partea care a descris jafurile și distrugerile a fost mai mare decât cea care s-a ocupat de exterminarea evreilor din regiune: aproape două pagini în comparație cu o pagină și un sfert.

Trebuie remarcat că în România estomparea intenționată a crimelor a fost și mai puternică; nici măcar constatările Comisiei speciale de anchetă sovietică nu au fost publicate nicăieri, nu au servit de bază pentru actele de acuzare ale criminalilor de război sau pentru un studiu oarecare cu privire la perioada respectivă și n-a fost amintită nici măcar în vreo notă, într-o carte, studiu sau articol.

Transformarea României într-o parte din blocul sovietic a atenuat foarte mult atitudinea față de aceste crime, și din partea sovietică, cu atât mai mult că principalele crime au fost săvârșite împotriva poporului evreu, popor care nu exista în rapoartele diferitelor comisii ale partidului comunist și ale statului sovietic. În sfârșit, în ciuda eforturilor câtorva supraviețuitori timp de mulți ani, nu a fost ridicat pe malurile Bugului nici un monument pentru a menționa crimele comise împotriva poporului evreu; abia în 1990 organizații evreiești din Odessa au ridicat un monument în acest loc.

¹³⁴ *Idem*, p. 173.

¹³⁵ *Idem*, p. 176.

¹³⁶ *Idem*, p. 177.

CAPITOLUL 29

Epidemia de tifos exantematic

Cuprinzătorul raport trimis de Alexianu mareșalului Antonescu, la 11 decembrie 1941, cu privire la situația din Transnistria conține două fraze aparent contradictorii: „În multe lagăre de evrei a izbucnit tifosul exantematic din cauza halului de murdărie în care se găsesc”. Și imediat după aceea, în capitolul consacrat condițiilor sanitare din provincie, guvernatorul a notat: „Cu toate începuturile de epidemie și în special de tifos exantematic, care se semnaleză în diferite locuri, starea sanitară în Transnistria este bună”¹. Prin urmare, în ciuda recunoașterii existenței unei cumplite epidemii (care în primul război mondial a secerat viețile a zeci de mii de civili și soldați români) și care bântuia în majoritatea lagărelor cu evrei, făcând zeci de mii de victime printre evrei, Alexianu raporta și a continuat să raporteze că starea sanitară în Transnistria este bună, și că în total, s-au constatat doar câteva mii de cazuri de tifos în întreaga provincie, că situația se află sub control. Trebuie remarcat că în contrast cu majoritatea funcționarilor administrației românești din Transnistria, Alexianu era un om cult și talentat și nu este posibil să nu fi sesizat contradicția².

Explicația contradicției poate fi găsită în faptul că evreii din Transnistria încetaseră să fie considerați ființe umane în ochii lui Alexianu, ai prefecților, pretorilor, medicilor militari și ai administrației; ei erau socotiți drept o turmă, care urma să fie predată germanilor pe Bug, pentru a fi exterminați, așa cum s-a stabilit în Acordul de la Tighina. Dar atunci când planul nu a fost pus în aplicare, s-a hotărât eliminarea focarelor epidemiei la fața locului. În județele din sudul Transnistriei prin care se deplasau trupele românești spre front, epidemia a fost tratată în mod radical și s-a făcut conform recomandărilor serviciului medical român, militar și civil, la ordinul mareșalului Antonescu. „Lasă-i să moară pe aceia” a decis Antonescu în ședința guvernului din 16 decembrie 1941, când Alexianu a informat miniștrii că „are” 85.000 de evrei contaminați de tifos în satele

¹ Raportul guvernatorului Alexianu către mareșalul Antonescu, privind situația din Transnistria, 11 decembrie 1941. Arhiva Odessa, 2242-1-677, p. 196, 198.

² Stenograma anchetării lui Alexianu, București, 14 aprilie 1946, Arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010, vol. 43, p. 222, se află în USHMM/RG 25004/Romanian Information Service, Reel 34.

din sudul Transnistriei, unde „au venit” evreii și a recomandat să fie deparazițați, ca să nu-i molipsească pe soldații români³.

Acest capitol se ocupă de situația care s-a creat la izbucnirea epidemiei în ghetourile și lagărele din nordul și centrul Transnistriei, unde Guvernământul român nu a întreprins soluția radicală a masacrului organizat și a arderii cadavrelor, de autoorganizarea evreilor în lupta cu epidemia, precum și de reacția autorităților medicale românești din Transnistria.

După cum am menționat anterior, în nordul Transnistriei și într-o parte din centrul ei s-au creat ghetouri în urma unei defecțiuni de planificare și organizare a armatei române și, ulterior, a Guvernământului român, din cauza imposibilității de a transfera zeci de mii de evrei spre Bug și a-i cantona acolo, și ca urmare a corupției care exista printre funcționarii Guvernământului. Ghetourile au continuat să existe și datorită numeroaselor eforturi făcute de șefii acestora, mai toți foștii conducători ai comunităților deportate, care s-au străduit să devină „utili” în ochii autorităților, pentru a amâna deportarea spre Bug.

Tifosul fusese deja semnalat în lagărele înființate de români în Basarabia, în așteptarea deportării. Evreii nu au fost contaminați de boală înainte de a fi deportați din casele lor; dar epidemia, care a făcut ravagii în timpul primului război mondial, nu dispăruse în întregime din regiune. Condițiile impuse evreilor de către autoritățile românești, deplasarea lor dintr-un loc în altul, condițiile de cazare, supraaglomerarea îngrozitoare, dormitul în grajduri și în aer liber, lipsa de hrană și apă nu numai pentru spălat, ci și de băut, maltratările fizice și sufletești, marșurile nesfârșite dintr-un loc în altul i-au slăbit foarte mult pe evrei, i-au făcut să cadă cu ușurință pradă bolilor și epidemiilor.

Autoritățile românești nu au luat nici o măsură pentru a preveni molipsirea; și nici condiții de tratament, după apariția unor cazuri de tifos pe teritoriul Basarabiei, întrucât evreii erau oricum condamnați la exilare și dispariție. Cel mult au aruncat asupra evreilor grija de a trata epidemia, fără a le pune la dispoziție mijloace de deparazitare, medicamente sau vaccinuri.

La mijlocul lui august 1941, Ministerul Sănătății din București a aflat de apariția epidemiei și de răspândirea ei printre deținuții din ghetourile din Basarabia. La 26 august, ministerul a emis o dispoziție care stipula:

„Să se ia măsuri ca ghetourile evreiești înființate atât cu evrei din Basarabia cât și cu evrei din Ucraina în unele orașe din Basarabia să posede unul sau mai mulți medici evrei, care să asigure asistența medicală și să execute sub controlul organelor sanitare toate măsurile de profilaxie și de igienă și medicină preventivă.

³ Stenograma ședinței guvernului din 16 decembrie 1941. Arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010, vol. 78, p. 81.

De asemenea, să se ia măsuri de către organele în drept pentru aprovizionarea cu alimente a acestor ghetouri”⁴.

Sensul practic al dispoziției era că medicii evrei sunt cei care trebuie să trateze epidemia, lipsiți de orice mijloace sanitare și cu statut de deținuți, principala lor sarcină constituind-o prevenirea răspândirii tifosului. Ministerul Sănătății din România spera că încetarea înfometării evreilor va reduce numărul celor contaminați, deoarece constatase că există o legătură între slăbirea trupului și răspândirea epidemiei; dar recomandarea aprovizionării cu alimente a rămas doar o recomandare, convoaiele de evrei au pornit înfometate spre Transnistria, și la aceasta s-a rezumat „tratarea” bolii pe teritoriul Basarabiei, considerat teritoriu suveran românesc.

În Transnistria, convoaiele de evrei care nu au fost dirijate spre „regatul morții”, au fost mănate printr-o zonă în care tifosul nu fusese complet eradicat sub regimul sovietic; și, așa cum a remarcat dr. Tătăranu, constituia o boală endemică (locală). Boala a fost diagnosticată printre deportați din momentul intrării în provincie, la începutul lunii octombrie 1941.

Atunci încă se putea evita izbucnirea epidemiei dacă convoaiele ar fi rămas pe loc, iar evreii contaminați ar fi fost tratați. Dar faptul că marea majoritate a bolnavilor erau evrei⁵, și dorința de a-i împinge spre Bug au fost decisive și convoaiele și-au continuat marșul. Alexianu i-a raportat lui Antonescu la 21 octombrie 1941, după ce 50.000 de evrei traversaseră Bugul prin Atachi și Iampol, că au început să sosească convoaie cu câte 10.000-15.000 de evrei, și că nu are cu ce să-i hrănească: „Starea sanitară a evreilor este foarte proastă. Toți medicii mei sunt la fața locului, pentru a asigura izolarea celor bolnavi și pentru a feri populația de contaminări”.

Nici un convoi n-a fost oprit pe loc din cauza izbucnirii epidemiei și „izolarea bolnavilor” s-a redus la încercarea nereușită de a îngropa miile de cadavre care se adunaseră în punctele de tranzit și pe drumuri. În ciuda acestei situații, Alexianu a pretins în același raport că situația sanitară din Transnistria era „foarte bună”.

„Cu toată vremea rea, cu toate împrejurările anormale, cu tot afluxul de populație și cu întreaga mișcare a trupelor de la noi, starea sanitară în Transnistria este foarte bună. În afară de câteva cazuri izolate de tifos exantematic, care au fost izolate imediat și luate severe măsuri de a nu se înmulți și în afară de câteva cazuri de febră tifoidă, care nu prezintă caracterul unei epidemii, nu avem maladii contagioase în Transnistria.

⁴ Ordinul 1040/941 al administrației Basarabiei, copie a primăriei din Orhei, 1 septembrie 1941. Arhiva Chișinău 666-2-165, p. 137.

⁵ Raportul dr. Tătăranu din aprilie 1942, despre lupta sa contra tifosului, Arhiva Nikolaev 2178-1-424, p. 9; raportul lui Alexianu către Antonescu despre situația din Transnistria, 1 noiembrie 1941, arhiva Odessa, 2242-1-677, p. 152.

Am luat toate măsurile pe care le-ați ordonat cu privire la băi, la deparazitare și asigurarea curățeniei populației.

Nădărdum că vom intra în iarnă cu bine și vom scăpa fără flagelul bolilor contagioase⁶.

„Cazurile izolate” de tifos nu s-au referit la evrei ci la jandarmi și la soldați care au escortat convoaie și s-au molipsit de boală. Raportul a indicat că Antonescu (care în primul război mondial a cunoscut de aproape oroarea tifosului) a fost conștient de pericol și de aceea a ordonat să se ia măsuri pentru prevenirea răspândirii epidemiei printre ucrainenii, dar nu s-a referit la evrei. El nu a ordonat încetarea deportării evreilor din lagărele din Basarabia și Bucovina, și convoaiele au continuat să circule spre „regatul morții”. În schimb, când a izbucnit o molimă printre vite, în Transnistria, guvernatorul Alexianu a ordonat „opriți trimiterea [de] vite, vaci și porci în țară din cauza febrei aftoase”⁷.

Izbucnirea morvei la cai l-a determinat, de asemenea, pe guvernator să ia măsuri imediate. Alexianu știa cât de mult interes manifesta Antonescu, ofițer de cavalerie, și cât l-au preocupat, întotdeauna, caii. El a telegrafiat tuturor prefecturilor să se ocupe „personal și prin autoritățile în subordine a da tot concursul domnilor medici veterinari militari, în combaterea epizootiei de morvă la cai și executarea întocmai a măsurilor luate”⁸.

Deschiderea arhivelor din fosta Uniune Sovietică ne-a furnizat informații și din surse românești (și nu numai din mărturiile supraviețuitorilor) cu privire la măsurile concrete luate de autoritățile românești din Transnistria, în afară de „regatul morții”, pentru a preveni răspândirea epidemiei de către evreii din convoaie, printre neevrei (ucrainenii locali).

Epidemia de tifos s-a răspândit cu repeziciune și a ajuns, prin convoaie, peste tot în Transnistria. În acest context, trebuie remarcat că marea majoritate a evreilor din Bucovina și județul Dorohoi care s-au îmbolnăvit de tifos nu erau contaminați de această boală sau de orice altă boală molipsitoare când au fost deportați; ei s-au molipsit în Transnistria, așa cum au notat toți supraviețuitorii. Regimul românesc din Transnistria s-a străduit să separe pe evreii din convoaie de populația locală și locurile unde au fost aduși. Județul Balta, care a constituit și un spațiu de tranzit al convoaielor care se îndreptau spre „regatul morții”, precum și o stație finală pentru alte convoaie, constituie un bun exemplu pentru analizarea măsurilor luate de autoritățile românești, în scopul de a trata epidemia. La începutul lui noiembrie, prefectul județului, colonelul Vasile Nica, a publicat o ordonanță specială în această privință, în care se arată, printre altele:

⁶ *Idem*, p. 153.

⁷ Telegramă în numele guvernatorului către prefectura Odesei, 21 noiembrie 1941, Arhiva Odessa 2352-1c-1, p. 243.

⁸ Telegrama guvernatorului către prefecti, 14 decembrie 1941. *Idem*, 2359-1c-1, p. 261.

„1. Nici un evreu nu va putea părăsi lagărul destinat, atât cei veniți din alte localități cât și cei din localitate.

2. Pentru toți evreii care vin din alte localități se va fixa un singur drum, fiind interzis a se schimba itinerarul.

3. Tot personalul sanitar de orice grad, care se află în raioane, va fi mobilizat pentru combaterea tifosului, cunoscând că cei ce refuză a da ajutor vor fi aspru sancționați.

4. Nici un locuitor nu are voie a cumpăra și îmbrăca haine provenite de la evrei, sau a veni în contact cu evreii. Cei dovediți vor fi pedepsiți.

5. Evreii care se vor găsi în afară de lagăr, vor fi sancționați aplicându-se ordonanța nr. 23”⁹.

Ordonanțe asemănătoare au fost emise de toți prefecții. Ele stabileau că evreii „sunt vinovați” de răspândirea tifosului, și că este necesară o mobilizare serioasă pentru combaterea epidemiei, prin izolarea totală a evreilor în lagăre și ghetouri, împiedicarea contactului cu populația creștină și tratament preventiv în sate.

Izolarea evreilor de restul populației și interzicerea „comerțului” cu evreii – schimb de haine contra hrană – însemna de fapt înfometarea absolută a zeci de mii de evrei. Ordonanța îi împuternicea pe jandarmi, pe polițiștii ucraineni și alți slujbași să împuște evrei găsiți în afara lagărelor și ghetourilor; și într-adevăr, mulți evrei care au încercat să obțină hrană și au fost prinși pe drum au fost împușcați. „Aplicarea ordonanței nr. 23” constituia expresia codificată a permisiunii de a executa evrei prinși în afara ghetourilor.

Autorități militare și jandarmeria din Transnistria au fost, de asemenea, puse în stare de alarmă la izbucnirea epidemiilor de tifos și scarlatină în rândul evreilor. Inspectoratul jandarmeriei, care răspundea de transferarea convoaielor spre Bug și spre toate celelalte zone ale provinciei, a emis, la 14 octombrie 1941, ordinul nr. 419, care interzicea folosirea evreilor la muncile câmpului, pentru a împiedica contactul dintre ei și țărani, stabilind că evreii din orașul Balta vor fi deportați în „regatul morții”, și în felul acesta va fi rezolvată și problema tifosului în județ. Corpul II de Armată a insistat asupra „soluției” bazată pe Acordul de la Tighina, și a susținut ca „evreii să fie concentrați în tabere de muncă până când, după terminarea operațiunilor” [a armatei germane în Uniunea Sovietică – J.A.] evacuarea lor spre est va fi posibilă¹⁰.

⁹ Ordonanța nr. 18 a prefectului județului Balta, colonelul Vasile Nica, fără dată (începutul lui noiembrie 1941) AYV, colecția România 011/48.

¹⁰ Corpul II de Armată către guvernatorul Transnistria, despre izbucnirea epidemiei de tifos și scarlatină în județul Balta, 16 noiembrie 1941. Arhiva Odessa 2242-1-277, p. 170. Ordinul 419 al jandarmeriei din 14 octombrie 1941, n-a fost descoperit, dar el este citat în raportul Corpului II de Armată.

La începutul lui decembrie, epidemia de tifos nu mai constituia o problemă care-i privea numai pe evrei. În toate satele și orașele unde fuseseră cazați evrei au izbucnit epidemii de dizenterie, tifos și febră tifoidă. În raportul rezumativ al lui Alexianu către Antonescu din 11 decembrie 1941, în ajunul ședinței privind soarta evreilor din Odessa și soarta evreilor din „regatul morții”, s-a anunțat că până la începutul lui decembrie au traversat Nistrul peste 115.000 de evrei, dar din cauza numărului foarte mare nu au putut fi încartiruiți în zonele destinate și a trebuit ca așezarea lor să se extindă și în alte zone”, cu alte cuvinte nu numai în localitățile de lângă Bug, așa cum stabilise M.St.M. Alexianu a recunoscut că în lagărele evreiești a izbucnit epidemia de tifos, și în ciuda acestui fapt, a susținut în același raport că „starea sanitară în Transnistria este bună”, întrucât cei contaminați de tifos erau numai evrei. Măsurile luate s-au restrâns la un efort permanent de a izola evreii de restul populației (măsură care a dus la înfometarea lor, mărin și mai mult numărul victimelor) și la aruncarea răspunderii în ceea ce privește tratamentul asupra medicilor evrei din rândurile deportaților, fără a le furniza nici un fel de mijloace, medicale sau de altă natură. Singura propunere practică în raportul său către Antonescu era recomandarea de a-i concentra pe toți evreii „nefolositori” lângă Bug și a-i preda germanilor la primăvară¹¹.

În ședința guvernului din 16 decembrie 1941, Antonescu a hotărât că efortul principal în combaterea epidemiei va fi dirijat pentru a preveni contaminarea soldaților, și numai după aceea, în rândurilor ucrainenilor. Echipamentul de deparazitare – etuve speciale în care se introduceau haine pentru lichidarea păduchilor la temperaturi mari, erau puține – și nu erau destule nici pentru armata din Transnistria, așa cum a explicat Alexianu lui Antonescu. Antonescu era dispus să trimită astfel de etuve în Basarabia, din stocul aflat în magazinele armatei din România pentru a preveni extinderea epidemiei în rândurile românilor de acolo, dar nu în Transnistria pentru a veni în ajutorul ucrainenilor; pentru ei, a decis, trebuie construite la fața locului „cuptoare elementare” de deparazitare. Având experiența din primul război mondial, Antonescu i-a avertizat pe miniștri, și în special pe Alexianu și pe ministrul Sănătății, Tomescu, că tifosul face ravagii în special în luna februarie¹².

„Tratarea” problemei tifosului în „regatul morții” a pus capăt problemei în sudul Transnistriei, în ciuda reizbucnirii maladiei în județul Berezovca, printre puținii evrei care au rămas acolo sau printre cei aduși mai târziu. La sfârșitul lui ianuarie 1942, epidemia de tifos făcea ravagii în toate ghetourile și lagărele din nordul Transnistriei, cu excepția celor din Djurin, Murafa și Jmerinca, unde condițiile de adăpost ale evreilor erau mai puțin îngrozitoare¹³.

¹¹ Raportul lui Alexianu către Antonescu (vezi mai sus nota 1), p. 196-198).

¹² Ședința guvernului din 16 decembrie 1941 (vezi mai sus nota 3), p. 81.

¹³ *Cartea Neagră*, III, p. 268.

În decurs de jumătate de an, din octombrie 1941, când tifosul a fost diagnosticat, și până în martie 1942, autoritățile au avut convingerea că epidemia de tifos, împreună cu alte câteva epidemii, combinată cu înfometarea și izolarea, este cea mai bună metodă de a scăpa de evrei; condiția era ca epidemia să fie limitată la ghetouri. Și într-adevăr, zeci de mii de evrei au murit în epidemia de tifos din iarna și primăvara lui 1942. Dar în momentul când a devenit clar autorităților române că epidemia nu se restrânge de la sine, doar prin limitare la ghetourile evreiești, au trecut în sfârșit la acțiune, permițând evreilor să primească ajutor de la coreligionarii lor din România.

Această dilemă între dorința de a scăpa de evrei și necesitatea de a păstra o zonă fără epidemii a exprimat-o un medic militar român în ianuarie 1943, la o întrunire a medicilor evrei de la Moghilev, care a discutat căile de a preveni reizbucnirea epidemiei în ghetouri: „Noi v-am trimis aici ca să muriți, dar pe de altă parte, vă cerem să nu existe boli epidemice”¹⁴.

Măsurile luate de administrația românească pentru combaterea epidemiei

Guvernământul român care a fost înființat în Transnistria a acționat, până la începutul anului 1943, având credința că această situație va continua ani mulți, „un milion” de ani, așa cum a promis Antonescu miniștrilor săi. După cucerirea Odessei, s-a înființat la Tiraspol „Direcția Sanitară”, care a primit sarcina să se ocupe în provincie de problemele sănătății publice. Problemele urgente care trebuiau soluționate erau epidemiile, lipsa generală de medicamente, refacerea spitalelor și înființarea unor noi spitale, în special pentru armată¹⁵.

În fruntea Direcției Sanitare a fost numit maiorul dr. Gheorghe Tătăranu, directorul Laboratorului de igienă și sănătate publică din București, care era mobilizat în armată. Direcția Sanitară a urmat exemplul Guvernământului Transnistriei și a decis să păstreze o însemnată parte din rețeaua sanitară locală și să angajeze în serviciul direcției, după o triere, medici și personal medical local¹⁶. La 6 martie 1942, după o primă organizare și renovarea spitalelor din provincie, a fost înființată „Direcția Spitalelor”, condusă de dr. Petre Niculescu. Pentru a coordona activitatea celor două organisme s-a înființat un al treilea organ, „Direcția Sănătății”, care a funcționat din toate punctele de vedere ca un minister al sănătății până în ultima zi a regimului românesc.

Direcția Sănătății a continuat acțiunea de organizare începută de Direcția Sanitară, având ca principal scop, de la sfârșitul lui 1941 și în prima jumătate a anului 1942, „preîntâmpinarea și combaterea bolilor infecto-contagioase în

¹⁴ *Idem*, p. 290.

¹⁵ Guvernământul Transnistriei, *Transnistria*, Odessa, 1943, p. 104.

¹⁶ Dr. Gh. Tătăranu, *Expunere de titluri și lucrări științifice*, Odessa, 1943, p. 11.

mijlocul populației civile, punând astfel la adăpost de contaminare trupele luptătoare pe teren și cele în trecere”¹⁷. Al doilea scop al direcției a fost prevenirea răspândirii tifosului în România.

La început, Direcția pentru combaterea epidemiei nu a avut nici un fel de mijloace proprii, și nici nu a găsit mijloace la fața locului. Iarna timpurie și deosebit de aspră „care a oprit aproape orice deplasări în interiorul județelor” (cu excepția deplasării convoaielor de evrei, care a continuat pe orice vreme) s-a adăugat la această situație, împiedicând acordarea de ajutor zonelor bântuite de epidemie. Marele Cartier General a pus la dispoziția Guvernământului din Transnistria, la sfârșitul lui octombrie, 13 unități sanitare pentru combaterea epidemiei de tifos, dar a avut propriile sale priorități: „Cum epidemia amenința pe de o parte Țara, pe de alta spatele frontului din Crimeea, *neputând realiza o combatere generală*, s-a hotărât concentrarea mijloacelor disponibile în Sud, pentru a asigura comunicațiile armatei cu Țara”¹⁸. O parte dintre unitățile sanitare ale armatei s-au desfășurat pe Nistru, pentru a stabili un cordon sanitar pe fluviu și pentru a împiedica intrarea în România a bolnavilor de tifos; alte unități s-au împrăștiat de-a lungul unei fâșii aflate în vestul provinciei, în județele cu o importantă populație românească; iar restul au ajutat la reorganizarea serviciilor de sănătate din fiecare județ¹⁹. Majoritatea unităților sanitare ale armatei erau stabile și doar o mică parte erau mobile²⁰. Unitățile de sănătate publică ale armatei au predat, în cursul anului 1942, 11 din cele 13 stații sanitare încadrate cu personal din sistemul medical al armatei medicilor români civili (și personal auxiliar civil), pe care guvernământul reușise să-i angajeze în serviciul lui²¹.

Sistemul medical înființat de români în Transnistria, cuprinzând medici români militari și civili și medici locali, personal medical auxiliar, nu era suficient pentru a trata pe locuitorii ucraineni care se îmbolnăviseră de tifos sau de alte boli. Această lipsă a fost suplinită cu medici evrei din România, mobilizați să muncească în Transnistria în cadrul obligației de a presta munca obligatorie pentru

¹⁷ Raportul Direcției Sănătății despre activitatea acesteia de la înființare și până la 1 ianuarie 1943, Arhiva Odessa 2242-4c-37a, p. 55 (în continuare: *Raport al Direcției Sănătății*).

¹⁸ *Idem.* (Sublinierea mea – J.A.).

¹⁹ Raportul special al lui Tătăranu cu privire la epidemia de tifos în Transnistria. Tiraspol, aprilie 1942. Arhiva Nikolaev, 7178-1-424, p. 9, „Tifosul exantematic în Transnistria” de medic maior doctor Gheorghe Tătăranu, directorul Sănătății în Guvernământul Transnistriei (în continuare, *Raportul Tătăranu despre tifos*).

²⁰ Situația desfășurării forțelor românești ale Armatei a III-a indică faptul că unitățile medicale stabile au fost plasate la Râbnîța, Tiraspol și Dubăsari, zonă cu o populație românească importantă – și la Tulcin; iar singura unitate mobilă a fost repartizată și ea la Râbnîța. Ordinul nr. 9100 al Cartierului general de război, 3 octombrie 1941, Situația desfășurării forțelor Armatei a III-a. Anexa 1. Arhiva Odessa 2359-1c-1, p. 129. În afară de asta, mai existau atunci și unități medicale ale Armatei a IV-a.

²¹ Raportul Direcției Sănătății, p. 55.

o perioadă de trei până la șase luni. Medicii evrei din România au înființat, de asemenea, opt laboratoare medicale pentru identificarea de boli în județele Transnistriei, împreună cu echipe locale²².

Epidemia de tifos a fost considerată de Guvernământ ca un pericol pentru forțele militare românești și pentru regimul românesc în general, și de aici necesitatea de a preveni răspândirea ei și de a veni în ajutorul locuitorilor ucraineni. Dar evreii n-au intrat în acest calcul. Autoritățile locale n-au fost solicitate să acorde vreun ajutor evreilor; unitățile de sănătate publică, permanente și mobile ale armatei n-au primit ordin să-i trateze. Medicii români ai armatei și ai Guvernământului nu-i considerau ființe umane, și în consecință evreii n-au fost incluși în statistica bolnavilor. Unicul „tratament” pe care toți primiseră ordin să-l aplice, când a fost vorba de evrei, a fost izolarea lor și obligația de a se îngriji de îngroparea cadavrelor. În ceea ce privește „tratamentul” acordat evreilor, trebuie făcută o deosebire între situația din județele Golta și Berezovca și situația din județele Moghilev, Tulcin și Balta.

Evreul – purtător și vinovat de epidemia de tifos

Tătăranu, care a pregătit un raport special despre problema tifosului în Transnistria, a afirmat în aprilie 1942 că „acest subiect de epidemiologie [are] o influență covârșitoare asupra operațiunilor militare în cursul campaniei viitoare”. El a afirmat aceasta după ce jandarmii și polițiștii ucraineni depuseseră un efort uriaș în iarna 1941/42, la recomandarea lui Tătăranu, pentru a „rezolva” problema tifosului în „regatul morții” și pentru a „preveni epidemia” în județul Berezovca, așa cum a descris acest medic campania de exterminare a evreilor din Odessa, aflați în acest județ (vezi în continuare).

Acum este evident că toți medicii români au văzut în evrei, și apoi în țigani, purtători ai bolii și vinovați de răspândirea ei: „tifosul exantematic a fost importat din Basarabia de nord de către evrei și apoi însămânțat [prin intermediul lor] în județele din apropierea Bugului unde au fost așezați”, a subliniat Tătăranu în raportul său²³. Acest dezastru s-a produs, după părerea sa, nu din cauza hotărârii în sine de a deporta pe evrei, ci „din cauza unui eșec organizatoric, care a avut drept consecință nedeparazitarea evreilor înainte de a traversa Nistrul, în primul rând, deoarece numărul evreilor ce soseau [sic!] era cu mult mai mare decât capacitatea de deparazitare a stațiunilor”.

Se știe din numeroase mărturii ale unor supraviețuitori din convoaie că nu s-a făcut nici o deparazitare la punctele de traversare a Nistrului, în afară de azvârlirea unor evrei în apele fluviului, de pe pontoanele care-i transferau pe

²² *Idem*, p. 57.

²³ *Raportul Tătăranu despre tifos*, p. 8, 8b.

celălalt mal, sau foc direct în masele de oameni care așteptau traversarea; dacă aceasta poate fi denumită „deparazitare”. Stațiile de deparazitare ale armatei funcționau deja la sfârșitul lunii octombrie 1941, dar ele nu tratau evrei, care, oricum, erau considerați drept condamnați la moarte. Tătăranu a recunoscut în raportul său din aprilie 1942, cu scopul de a învăța din greșelile comise de autoritățile medicale românești în iarna 1941/42, că în timpul marelui val de deportări „n-a fost stabilită o legătură între comisia de evacuare a evreilor din țară [din România] și stațiunile de deparazitare”²⁴; cu alte cuvinte, în raport se spune că evreii au fost deportați în Transnistria fără nici o deparazitare sau examinare.

„Socotesc că era necesar ca la punctele de trecere să fie anunțat, cu câteva zile înainte, numărul celor ce vor trece și ziua [deportării] iar până la această dată, să fie cantonați toți [evrei] în afara satelor contaminate și apoi dirijați către punctele de trecere.

Cred că ar fi fost foarte bine ca în cele două puncte de debarcare [a evreilor]: Mărculești și Atachi să fie construite barăci sau clădiri amenajate ca adăpost pentru un timp scurt, de unde să se dirijeze convoaiele potrivit puterii de deparazitare a fiecărei stațiuni”²⁵.

Mulți dintre evreii care nu au fost transferați în „regatul morții” erau deja bolnavi de tifos când au sosit în locurile care urmau să servească de ghetouri și lagăre. Șeful serviciilor sanitare din județul Balta, dr. Decusară, a raportat la mijlocul lunii decembrie 1941 că în raionul Berșad „au sosit mai mult de zece mii evrei, între care sunt mulți bolnavi de tifos exantematic”. El nu a comunicat nici un fel de date cu privire la numărul de bolnavi evrei, ci numai despre români și ucraineni:

„După informațiuni primite, evreii umblă liber prin toate satele și le vând [țărănilor] hainele lor.

La raionul Berșad între populația locală [ucraineană] sunt mai mult de 1.000 de bolnavi de tifos exantematic [între care sunt mulți elevi]. Unii din personalul medic[al local], care până acum au fost fără de lucru, [și cu toate astea] renunță [la locuri] de lucru [de teama] epidemiei... Pentru a opri răspândirea epidemiei, e necesar de luat următoarele măsuri:

1. De fixat strict pentru convoaiele evreilor numai un singur drum.
2. Evreii să fie izolați [complet] de populația cealaltă [ucraineană]”²⁶.

Raportul nu necesită explicații. Starea evreilor în raionul Obodovca a fost descrisă fără echivoc de către comandantul postului de jandarmi, sergentul major Șteflea, care prin îndatoririle de serviciu a venit în contact cu evreii din ghetou:

²⁴ *Idem*, p. 8 b. Dr. Tătăranu n-a știut că în România n-a existat nici o „comisie de deportare”.

²⁵ *Idem. Idem*.

²⁶ Raportul șefului serviciilor sanitare ale Guvernământului în județul Balta, dr. Decusară, către prefectul județului, fără dată /decembrie 1941/. Arhiva Odessa 2358-1-694, p. 3-4.

„Starea evreilor din raionul Obodovca, județul Balta, este îngrozitoare de felul cum trăiesc. Din această neagră mizerie, lipsă de case [de locuit], de mâncare, de săpun, de medicamente și de toate celelalte bunuri pentru un trai [cât de cât] normal, tifosul își ia o mare proporție din care cauză molipsește și armata, precum și populația civilă ucraineană.

Rugăm a se interveni grabnic locului [sic!] în drept, pentru a se lua măsuri ca să putem scăpa de tifos exantematic”²⁷.

În raport, Șteflea a cerut mai întâi să se ia măsuri „pentru îndulcirea traiului lor sau a-i executa”, apoi s-a răzgândit și a tăiat aceste cuvinte, dar nu destul de tare, și de aceea pot fi citite relativ ușor. Cele două rapoarte citate mai sus se completează reciproc, și prezintă un tablou complet al situației. Numai în raionul Berșad din județul Balta au murit de tifos peste 20.000 de evrei (vezi în continuare). Încă de la începutul lui ianuarie 1942 nu era posibil nici măcar să te apropii, de ghetou, deoarece aproape toți evreii din el erau infectați de tifos.

Ghetoul, care cuprinde o serie de grajduri și cocine ale colhozului local, în care au fost înghesuiți câteva mii de evrei, a fost declarat zonă contaminată de epidemie, a fost înconjurat cu un gard de sârmă ghimpată și păzit de jandarmii români și de polițiștii ucraineni. S-a interzis orice ieșire sau intrare în ghetou, inclusiv aprovizionarea cu alimente, ceea ce a revocat moartea prin înfometare și sete a multor evrei. În afară de sute de victime care mureau de tifos²⁸. Acest fapt dovedește că a existat și o a treia cale, în afară de „îndulcirea traiului” și „execuția”, cum a propus Șteflea. Lipsa de apă potabilă s-a produs din cauza fricii țăranilor de orice contact cu evreii contaminați. „Fântânile aparțineau țăranilor și ne împiedicau deseori, să luăm apă. Lipsa apei potabile și condițiile cumplite de trai au intensificat epidemia de tifos. Sute de deportați au contractat virusul”, a scris una dintre supraviețuitoarele de la Obodovca²⁹. Altă supraviețuitoare a relatat că majoritatea evreilor care au venit în convoiul ei, din lagărul Edineț, nu erau contaminați de tifos, și că epidemia a izbucnit după o săptămână-două de la închiderea lor: „Acolo nu era nici un medic. Au fost chinuți de foame și frig... Mulți au murit în epidemia de tifos de la Obodovca și din lagărul vecin Țibulevca”³⁰.

În decurs de trei-patru luni au pierit circa o mie de evrei dintr-un convoi de 1.200, care au fost aduși la Obodovca în toil iernii:

²⁷ Raport informativ nr. 2 al comandantului postului de jandarmi din Obodovca, sergentul major Șteflea, către legiunea de jandarmi din județul Baltă, 20 ianuarie 1942, 2358-1c-10, p. 27.

²⁸ *Cartea Neagră*, III, p. 266.

²⁹ Mărturia lui Saly Gedanski din satul Vicovul de Sus, din sudul Bucovinei, Ramat Gan, noiembrie 1958. AYV 03-1126, p. 6.

³⁰ Mărturia lui Miriam Lehrer din Petrăuți, din nordul Bucovinei; Tel Aviv, ianuarie 1959. AYV 03-1229, p. 7. Martora a enumerat numele a peste treizeci de evrei din satul ei, pe care le ținea minte, care au murit la Obodovca de tifos (*Idem*, p. 7-8).

„Am fost băgați ca niște vite într-un grajd uriaș dintr-un colhoz abandonat. Eram vreo 1.200 de oameni... Grajdul nu avea uși, ferestre sau paturi. Stăteam pe jos. Lagărul era păzit de jandarmi [români] și de milițieni ucraineni. În scurt timp, a izbucnit tifosul exantematic. A durat trei sau patru luni și a răpus 1.000 de vieți. A murit și singurul medic dintre deportați”³¹. Am descris aici evoluția epidemiei la Obodovca deoarece în cazul acestui ghetou s-au suprapus documente românești cu mărturiile ale supraviețuitorilor, care creează o imagine autentică a situației. Una asemănătoare a existat și în celelalte ghetouri, înființate de români în iarna lui 1941/42.

În ghetoul vecin, Țibulevca, mureau de tifos, în fiecare zi, 35-40 de evrei, trupurile lor au fost încărcate în sănii și aruncate în morminte comune „fără nici o ceremonie”. Singurul lucru care îi interesa pe jandarmi era câți evrei mai erau în viață: „Jandarmii veneau o dată la două zile, ne scoteau pe un teren și ne numărau... Eram obligați să purtăm steaua galbenă și nu aveam voie să părăsim ghetoul, care era păzit de miliție, alcătuită din țărani ucraineni”³².

Până la 20 ianuarie 1942 rămăseseră în viață la Țibulevca 180, dintr-un convoi de 2000 de evrei aduși în noiembrie 1941: 100 de bărbați, 76 femei și 4 copii – aproape toți cu membrele înghețate. În satul vecin, Budei, au pierit de tifos 450 de evrei, dintr-un convoi de 1.200, jumătate din ei deportați din orașelul Storojineț, din nordul Bucovinei. Iarna mureau zilnic 10-12 evrei de boală³³.

Nu a existat nici o urmărire a răspândirii bolii în rândurile evreilor. Raportul inspectoratului jandarmeriei despre situația din Transnistria, între 15 decembrie 1941 și 15 ianuarie 1942, a stabilit o legătură între izbucnirea epidemiei și condițiile grele de viață precum și „suprapopularea unor regiuni cu mase compacte de evrei”. Numărul celor bolnavi de tifos în acea lună, conform acestui raport al jandarmeriei, era de 318: dintre ei 200 în județul Tulcin, 86 în Ovidopol, 10 în Ananiev și 22 în Golta (toți ucraineni) și încă 34 de jandarmi români dintre cei care au făcut paza convoaielor de evrei evacuați³⁴. „Direcția Sanitară” nu a inclus nici ea pe evrei printre bolnavii de tifos care s-au bucurat de ajutorul direcției, menționând în general că numărul bolnavilor în Transnistria între 1 noiembrie 1941 și 1 noiembrie 1942 a totalizat 20.000 de persoane, dintre care circa jumătate în județul Balta, număr care nu se referea la evrei.

³¹ Mărturia lui Hana Weinraub din Cernăuți. Tel Aviv, noiembrie 1939, AYV 03-1559, p. 4. Cu toate că nu s-a făcut un studiu, se pare că tifosul a secerat mai mulți bărbați decât femei, și de aceea majoritatea supraviețuitorilor care au depus mărturie au fost femei.

³² Mărturia lui Etl Slonimski din Cernăuți, Tel Aviv, martie 1959, AYV 03-1230, p. 4.

³³ *Cartea Neagră*, III, p. 267. Printre victima, s-au numărat și rabinul Șalom (Șulim) Ghinzberg și întreaga sa familie de 10 persoane.

³⁴ Raport informativ al Inspectoratului jandarmeriei din Transnistria despre situație între 15 decembrie 1941 – 15 ianuarie 1942. Anel, *Documents*, V, nr. 133 a, p. 228.

Evreii erau menționați în raport doar ca vinovați de izbucnirea epidemiei, dar nu ca victime ale ei. Evreii și tifosul erau menționați de diferite autorități române numai în contextul interzicerii libertății de mișcare impuse evreilor, ca interzicerea intrării în ghetou sau în lagăr a militarilor români și cu interzicerea comerțului și a oricărei legături cu evreii, care a fost extinsă și asupra ucrainenilor. Contaminarea militarilor români a fost împiedicată prin interzicerea călătoriei cu trenul a localnicilor, până în aprilie 1942. Prefectul județului Balta, pe al cărui teritoriu se dezlănțuise cea mai grea epidemie de tifos în rândurile evreilor, a emis un ordin important, care s-a referit numai la evrei și la tifos, adresat legiunii de jandarmi din județ și poliției orașului Balta, ambele subordonate lui:

„Suntem informați că în tot orașul umblă din casă în casă cerșind, copii de evrei, răspândind astfel tifosul exantematic. Aceștia umblă liberi, nestingheriți de nimeni și fără semnul distinctiv.

Binevoii a lua măsuri ca nici un evreu să nu părăsească ghetoul fără permis special [inclusiv] pentru corvezi și meseriași; iar în ce privește organizarea și purtarea lor, luați măsuri severe pentru executarea întocmai a Ordonanței Guvern. nr. 23”³⁵.

Încercarea de a studia subiectul epidemiei în rândul evreilor este într-o mare măsură încercarea de a scrie monografia fiecărui ghetou și lagăr de pe întinsul Transnistriei, fapt care nu este posibil în cadrul studiului de față.

Dintre cele circa 165 de lagăre și ghetouri care au fost identificate în mod cert în Transnistria, și zeci de colhozuri și sovhozuri care au servit drept lagăre temporare pentru evrei au fost alese trei ghetouri, în care epidemia a provocat cel mai mare număr de victime – Șargorod, Berșad și Moghilev; de asemenea, ne vom ocupa de județul Berezovca în general, unde s-a desfășurat, după cum am arătat, marea operațiune de exterminare a evreilor din Odessa.

Tifosul la Șargorod

O colină și 332 de căsuțe vechi și scunde din lut, care se întindeau de-a lungul unor străzi înguste și în care locuiau 1.800 de evrei ucraineni, a fost declarată ghetou de către pretorul raionului, Iosif Dindelgan, care a venit în localitate cu două zile înainte de sosirea primului convoi de deportați. În lunile octombrie-noiembrie s-au adăugat la evreii localnici, circa 7.000 de deportați, astfel că în decembrie 1941 erau îngrămădiți în ghetou circa 9.000 de evrei,

³⁵ „Executarea întocmai a Ordonanței 23”, însemna practic împușcarea evreilor care vor fi prinși în afara ghetoului, deoarece ordonanța îi considera spioni. Vezi ordinul secret nr. 18 al prefectului județului Balta, colonelul Vasile Nica, către Inspectoratul jandarmeriei județului și către poliția orașului Balta, cuprinzând observație scrise de mână de către prefect, 8 februarie 1942. Arhiva Odessa, 2358-1c-10, p. 39.

majoritatea din Bucovina și circa 900 din județul Dorohoi. Casele, în parte distruse, n-au fost suficiente pentru un număr atât de mare de evrei. Mulți au fost cazați în sinagogi, în puținele instituții publice, în pivnițe și în poduri, oriunde exista un acoperiș, într-o înghesuală îngrozitoare – câte 15-20 de oameni într-o cameră.

În orașel nu exista nici un fel de serviciu sanitar, nu existau gropi pentru îngroparea gunoiului sau pentru evacuarea lui, și străzile erau întotdeauna murdare. Nu exista altă posibilitate decât de a merge la mlaștina din apropiere, pentru a-ți face nevoile. Bărbați, femei, tineri și bătrâni stăteau unul lângă altul; nu le mai era rușine. Mlaștina emana o duhoare sufocantă până în depărtări. Accesul la mlaștină era din ce în ce mai dificil³⁶. Căsuțele scunde nu erau aerisite, soarele nu pătrundea prin ferestrele mici, totdeauna închise, iar camerele erau întunecate și în timpul zilei³⁷. Apa era scoasă din patru fântâni deschise, fără nici un sistem de drenare în jur, și apa provenită din ploi și murdăria se scurgeau în ele; și oricine scotea apă introducea în fântână găleata lui murdară. Patru fântâni nu puteau să procure apă miilor de oameni. În jurul orașelului existau câteva izvoare, dar autoritățile au interzis evreilor chiar și să se apropie de ele. „Puțul din care noi am luat apă se afla în apropierea unei mori. Localnicii, ca să-și bată joc de noi, prindeau guzganii și șoareci în capcană și-i aruncau în puț”³⁸.

În orașel nu există o baie publică, iar în camerele aglomerate nu te puteai spăla, atât din lipsa de apă, cât și din cauza supraaglomerației. De asemenea, nu exista nici săpunul nici petrolul, care constituia un mijloc de deparazitare prin ungerea părului. Etuvele de deparazitare erau distruse. Și peste toate acestea, populația locală, atât cea ucraineană, cât și cea evreiască, era plină de păduchi.

Pentru a înțelege situația, trebuie ținut minte că rămânerea la Șargorod a fost „un privilegiu” pe care Dindelgan și adjuncții lui l-au „vândut la sute de evrei”, în schimbul unor mari sume de bani. Pentru „cumpărători” alternativa o constituia continuarea drumului spre necunoscut, spre Bug, spre germani.

Evreii care au fost deportați din Bucovina și din Dorohoi nu erau contaminați de tifos când au sosit în ghetou. Primele cazuri de tifos au fost diagnosticate abia în noiembrie 1941, de către relativ numeroșii medici evrei – în număr de 24 – care au fost deportați împreună cu comunitățile lor. După afirmațiile uneia dintre supraviețuitoare, cauzele răspândirii epidemiei au fost „frigul, foamea și condițiile de igienă îngrozitoare”. Epidemia a izbucnit cu toată amploarea în decembrie, găsindu-i nepregătiți atât pe medici, cât și comitetul evreiesc, în frunte

³⁶ Mărturia lui Zeilig Așcher Hoffer din Vijnîța, Tel Aviv, iulie 1959, AYV, 03-1453, p. 19.

³⁷ Monografia ghetoului Șargorod întocmită de conducerea ghetoului la 15 ianuarie 1944, *Cartea Neagră*, III, p. 321 (în continuare: *Monografia Șargorod*).

³⁸ Mărturia lui Zeev Schärf din Suceava. Ierusalim, 30 noiembrie 1959, AYV, 03-1526, p. 17.

cu Meir Teich, conducătorul fostei comunități din Suceava, și pe notabilii evrei din toate comunitățile și rămășițele de comunități care au ajuns la Șargorod³⁹.

După cum am arătat, lipseau mijloace materiale și medicale pentru tratarea bolii, și a existat, de asemenea, o indiferență generală a reprezentanților autorităților românești atât din orașel, cât și din județ față de semnalele clare de alarmă. Ele au manifestat chiar o lipsă de înțelegere elementară a faptului că este vorba de o catastrofă care nu se va reduce numai la evrei.

În luna ianuarie s-au îmbolnăvit unul după altul majoritatea medicilor evrei, 20 din 24, și din care doisprezece au murit de boală. În luna martie, epidemia a atins apogeul, până în iunie murind „60% dintre bolnavii înregistrați, 1.449 de evrei din 2.414”⁴⁰. Rata mortalității era mai ridicată decât statistica oficială a Comitetului evreiesc, care includea numai bolnavii oficiali. Sute de evrei au murit de frig și foame, parte din ei bolnavi de tifos. Mulți s-au prăbușit pe străzi și au murit pe loc. Până în martie 1943 au rămas în viață 3.085 din cei circa 7.000 de deportați care au sosit acolo în noiembrie 1941⁴¹.

Una dintre supraviețuitoare a enumerat cauzele mortalității mari în ordinea următoare: foamea, lipsa condițiilor sanitare și a medicamentelor, murdăria, păduchii⁴². Sute de evrei, uneori familii întregi, ardeau de febră fără să primească un ajutor minim, și nu se știe ce i-a doborât, foamea sau boala. Cea mai îngrozitoare situație a existat în cele două sinagogi, în care au fost adăpostiți sute de deportați, și care în câteva săptămâni s-au transformat în camere de morți și muribunzi:

„Cele două sinagogi din Șargorod erau înțesate cu deportați. Condițiile din aceste două morminte colective erau șocante pentru cei rămași în viață. O duhoare greu de descris învăluia întreaga zonă... odată am intrat înăuntru, să văd cum este.

³⁹ Despre organizarea și activitatea Comitetului evreiesc vezi *Pinkas Hakehilot, Romania* (Enciclopedia Comunităților evreiești din România, în ebraică), vol. I, p. 513-516; raport cu privire la înființarea primului Comitet evreiesc la Moghilev și în județ, 18 noiembrie 1941, *Cartea Neagră*, III, p. 162, 315-316.

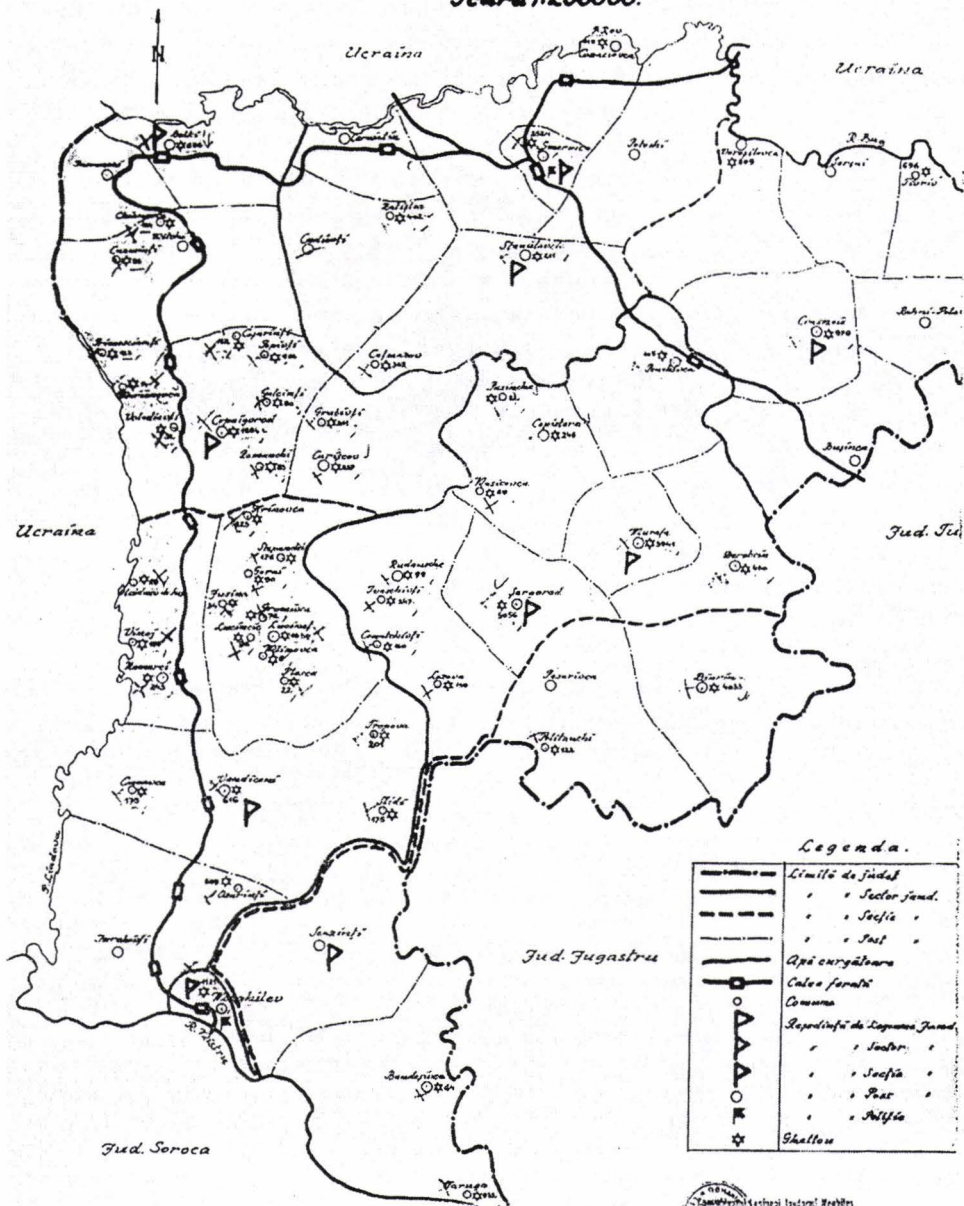
⁴⁰ *Monografia Șargorod*, p. 323. Nu toți bolnavii erau înregistrați. Sute de evrei s-au îmbolnăvit și au murit fără ca cineva să le cunoască numele.

⁴¹ „Tabelul evreilor deportați în Transnistria, după localități (ghetouri), raioane și județe”, pregătit de Comisia de ajutorare din București după vizita reprezentanților ei în provincie, București, 27 martie 1943, Anel, *Documents*, V, nr. 185, p. 345. Numărul evreilor localnici conform acestei statistici, a rămas neschimbat – 1.800 (*Idem*, p. 351). Dr. Zeev Schärf a apreciat numărul celor care au murit de tifos în lunile decembrie ianuarie și februarie 1942 la circa 2000. Printre localnici au fost foarte puține victime”, a relatat dr. Schärf, „pentru că tifosul era un lucru obișnuit în aceste zone și aproape toți localnicii dobândiseră imunitate naturală (mărturia lui Zeev Schärf, p. 16). Una dintre supraviețuitoare a relatat că jumătate din numărul deportaților (4000) au murit de tifos. Mărturia lui Pepi-Pnina Polak din Câmpulung, Bucovina, Shikun Gat Rimon, februarie 1959, AYV 03-1220, p. 4.

⁴² Mărturia Rivcâi Goldstein din Dorohoi, Shikun Gat Riman, februarie 1959, AYV 03-1217, p. 4; Mărturia Hanei Fessler din Suceava, Petah Tikva 1957, AYV 03-761, p. 6.

Schema cu ghetourile din raza Legiunei Jd. Moghilev.

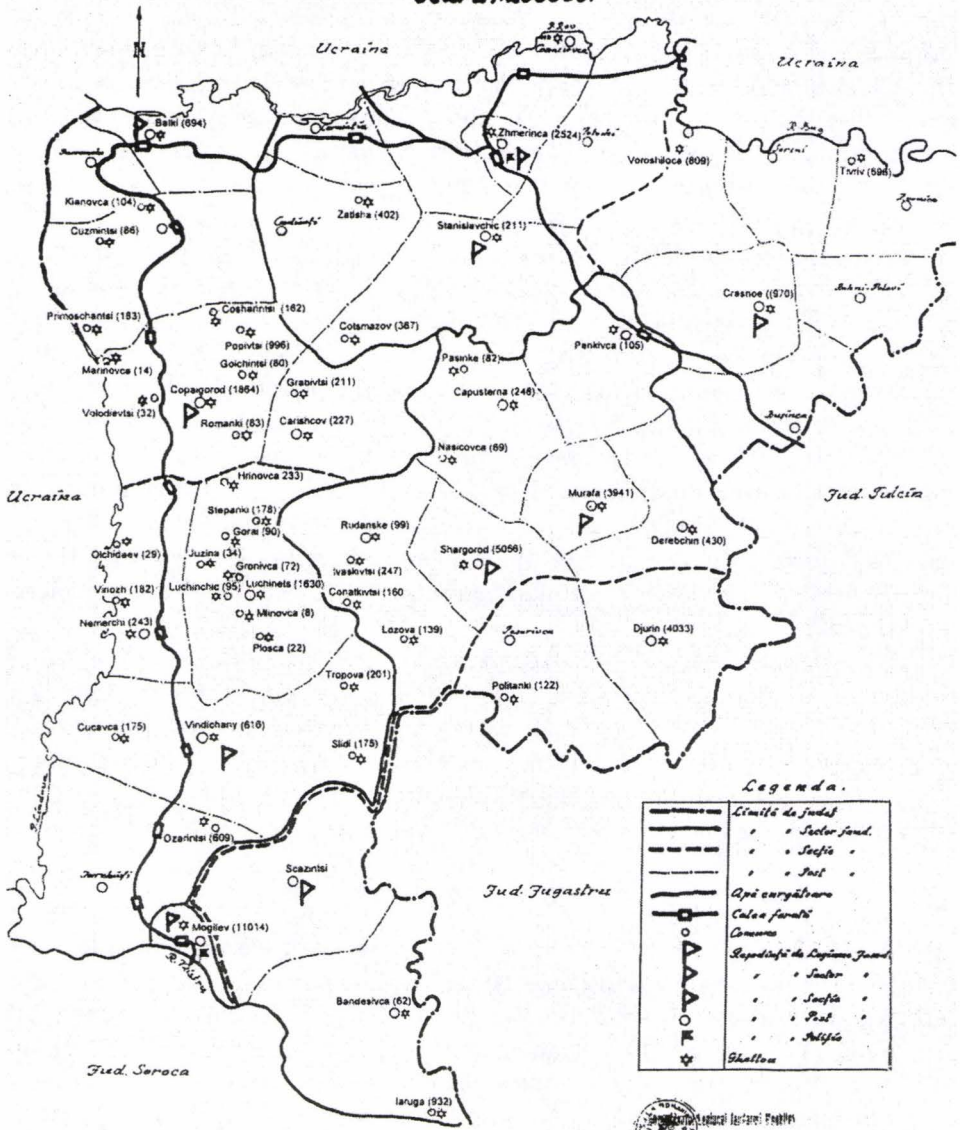
Scara 1:20000.

Harta originală a jandarmeriei privind ghetourile din județul Moghilev și cea pregătită de mine pe baza acesteia, cu numele ghetourilor după transcrierea engleză a numelor rusești ale localităților

Schifa cu ghaltourile din raza Legiunii Jd. Moghilev.

Scara 1/200000.

Când m-am apropiat de intrare, a trebuit să-mi țin respirația. Spre groaza mea, am văzut un cadavru care zăcea pe paie. Nu-i păsa nimănui, de parcă ar fi fost un lucru obișnuit. Când am deschis ușile, am crezut că o să mă sufoc. Și iată la ce am fost martor: am văzut oameni în ghearele morții, cu fețe palide, ca de ceară, oameni «îmbrăcați» în zdrențe, abia legate pe lângă ei, tremurând de frig. Iarna era foarte aspră. Într-un colț, se ușura cineva. Un bătrân stătea pe podea, pe niște paie și își culegea păduchii de pe haine. Lângă Arca Sfântă era o femeie pe jumătate dezbrăcată, care plângea. Nu am mai putut să suport. Am fugit afară, la aer curat”⁴³.

Și pe străzi se vedeau cadavre ambulante – „oameni cu masca morții pe față”, după expresia unui martor citat anterior. Foametea și epidemia, a remarcat una dintre supraviețuitoare, „au schimbat caracterul și comportamentul oamenilor”: „Instinctul de conservare a pus stăpânire pe toți. Sufletele s-au împietrit. Erau oameni care nu-și primeau în casă nici cele mai apropiate rude, de teama epidemiei. Pe străzi se târau oameni sfrijțiți, extenuați, care păreau niște umbre, și erau îmbrăcați în zdrențe”⁴⁴. Cea mai înfiorătoare imagine era cea a copiilor orfani care cerșeau din ușă în ușă: „oamenii nu-i lăsau în casă, pentru că erau purtătorii virusului de tifos. Parcă și azi mai aud vaietele jalnice și rugămintile copiilor de la ferestre: doamnă, doamnă, dați-mi ceva de mâncare. Aveți milă. Copii cu amprenta morții pe față stăteau lângă fereastră și cereau pomană. Și după câteva ore zăceau morți pe sania cu cadavre”⁴⁵.

Epidemia a continuat să facă victime până în iunie 1942, și numai autoorganizarea și medicamentele și ajutorul bănesc care au început să sosească de la evreii din România (vezi în continuare) a micșorat treptat numărul victimelor. În octombrie 1942, în a doua iarnă după deportare, când epidemia a izbucnit pentru a doua oară, rețeaua medicală înființată de deportați (vezi în continuare) a reușit s-o anihileze cu rapiditate; de data asta murind numai patru evrei.

Tifosul la Moghilev

Epidemia de tifos exantematic a fost diagnosticată la Moghilev spre sfârșitul lui decembrie 1941. Înainte de aceasta, bântuia în ghetou epidemia de febră tifoidă, adusă de deportații din lagărul Edineț, dar ea n-a făcut multe victime. Primul caz de tifos exantematic a apărut la „cazarmă”, care după terminarea deportărilor se transformă între-un adăpost temporar pentru evreii fugiți din micile lagăre înființate în satele din împrejurimi pentru cei care nu

⁴³ Mărturia lui Zeilig Așher Hoffer, p. 20.

⁴⁴ Mărturia Hanei Fessler, p. 6. Cine putea, își vindea hainele țaranilor ucraineni în schimbul hranei, și de aceea erau îmbrăcați în zdrențe.

⁴⁵ Mărturia lui Zeilig Așher Hoffer, p. 21.

reuşiseră să obțină un permis de ședere în Moghilev și pentru toți „săracii, cerșetorii și oropsiții”⁴⁶.

Evreii aduși cu trenul la Atachi și de acolo la Moghilev nu erau contaminați de vreo epidemie, a notat Comitetul evreiesc, încă în iunie 1942. Cauzele izbucnirii epidemiei erau asemănătoare cu cele de la Șargorod, la care s-au adăugat condiții locale: prizonierii de război ucraineni care au fost eliberați din lagăre de prizonieri germane s-au înapoiat infestați de tifos; dezlănțuirea epidemiei în satele și orașelele din jurul Moghilevului, care au devenit ghetouri, precum Tropova, Ozarineț, Sadova și Lucineț; un evreu care a reușit să evadeze dintr-un lagăr de pe Bug și a răspândit boala; și alte cauze. În iunie 1942, Comitetul evreiesc a îndrăznit, după cum am arătat, să întocmească un raport despre epidemia din oraș și din județ și să-l trimită în secret la București, în care a descris pe larg cauzele izbucnirii epidemiei. Orașul, a scris Comitetul, era în ruine. Majoritatea caselor erau distruse parțial sau în întregime și nu aveau nici ferestre, nici uși. Nistrul a inundat străzile în urma ploilor torențiale din toamnă și cine mergea pe stradă se înfunda în noroi. Numărul deportaților a depășit cu mult capacitatea locuințelor pentru adăpostire; inclusiv cele distruse, care și ele au fost ocupate. Conform unei mărturii, într-o locuință în care în mod obișnuit trăia doar o familie se înghesuiau 5 până la 19 familii⁴⁷.

Un medic evreu din Cernăuți, care a fost deportat la Moghilev și a tratat primii bolnavi, a relatat că boala s-a extins cu viteza fulgerului: „Oamenii cădeau morți pe stradă, sau se culcau noaptea cu febră mare și nu se mai trezeau a doua zi. Epidemia s-a răspândit de la o casă la alta, familii întregi se îmbolnăveau în același timp; copii mici au rămas fără părinți”⁴⁸. Mortalitatea în rândurile evreilor localnici, a remarcat acest medic, a fost redusă, pentru că pediculoza, și tifosul care o urma, erau endemice în Transnistria.

Dr. Tătăranu s-a referit în raportul său la epidemia de tifos în rândurile evreilor din județul Moghilev. El s-a lăudat cu faptul că epidemia a izbucnit în județ doar în luna februarie 1942, atribuind acest fapt pe seama a doi factori: în județele din nordul Transnistriei – Moghilev, Tulcin și Balta – a subliniat Tătăranu, armata sovietică a fost alungată din august 1941, astfel că serviciile sanitare ale armatei și ale Guvernământului au putut să se instaleze la timp, și de aceea, „nu s-au semnalat cazuri de tifos exantematic anterior sosirii convoaielor de evrei”.

Și faptul că evreii au fost aduși în județul Moghilev cu trenul până la Atachi și nu pe jos, a contribuit după părerea sa, la faptul că până în luna februarie nu s-au

⁴⁶ Raportul direcției sanitare a Comitetului evreiesc din Moghilev (Judenrat) despre epidemia de tifos din iarna 1941/42, Moghilev, 10 iunie 1942. *Cartea Neagră*, III, nr. 165, p. 328 (în continuare: *Raport despre tifosul din Moghilev*).

⁴⁷ *Idem*, pag. 327.

⁴⁸ Mărturia dr. Israel Halfan din Cernăuți. Ierusalim, 15 decembrie 1959. AYV, 03-1525, p. 12-13.

semnalat cazuri de tifos în rândurile lor. Cu alte cuvinte, acești evrei erau sănătoși când au sosit la Moghilev. Și în acest caz, contrar celor susținute de dr. Tătăranu, cum a putut să izbucnească epidemia? A izbucnit din vina evreilor?

Altă cauză a izbucnirii epidemiei în județ a fost atribuită de dr. Tătăranu apropierea de graniță cu Polonia, a cărei zonă de frontieră era contaminată cu tifos. Epidemia în județ, a adăugat specialistul român în aprilie 1942, a început doar acum⁴⁹. Într-o broșură publicată în 1943, consacrată realizărilor sale ca director al Direcției sanitare a Guvernământului, Tătăranu a prezentat date cu privire la numărul bolnavilor de tifos în județele din nord în perioada dintre 1 noiembrie 1941 până la 30 octombrie 1942, după ce s-a lăudat cu lupta sa „încununată de succes” împotriva epidemiei în județele din sud:

„În județele din nord cu toate împrejurările foarte grele, iarnă timpurie și grea, lipsa mijloacelor de combatere [a epidemiei] și regiuni suprapopulate am reușit să focalizăm epidemia de tifos exantematic, care a înregistrat aproape 30.000 cazuri în perioada 1 noiembrie 1941 – 30 octombrie 1942, la o populație de aproape două milioane locuitori. Între 1 noiembrie 1942 – 11 mai 1943, grație măsurilor luate din timp, s-au înregistrat numai 2.500 cazuri cu toate că s-au adus și țigani din țară cunoscuți bine ca răspânditori de boli contagioase și în special de tifos exantematic”⁵⁰.

În această perioadă, a subliniat Tătăranu, au fost deportate din România 200.000 de persoane. În afară de menționarea în sine a epidemiei în județul și orașul Moghilev, în documentele oficiale românești nu s-a făcut nici o menționare oficială a faptului că epidemia a secerat mii de victime în rândurile evreilor, cu singura excepție a unui raport izolat al unui trimis al inspectorului general al Guvernământului pentru nordul Transnistriei, Dimitrie Ștefănescu, care a stat în oraș la începutul lui februarie 1942:

„Cred că aici e a doua Palestină. Au deschis jidani tot felul de prăvălii, viața extrem de scumpă din cauza lor. [Aici domnesc] murdărie și păduchi cum nu s-a mai pomenit pe lume. Exantematicul face ravagii, în fiecare seară mor câte 70-80-100 de jidani, acum au început a se îmbolnăvi și ucrainenii din localitate. Ar trebui luate măsuri serioase în privința aceasta. Noi vă rugăm a ne trimite ceva ser antitific să ne facem injecție că pe aici nu se găsește”⁵¹.

Numărul celor ce mureau de tifos a crescut în permanență, și a ajuns la 150 pe zi. Mulți deportați care făcuseră tot ce le era în putință să rămână la Moghilev au început să-l părăsească, plecând din proprie inițiativă, spre alte ghetouri, în ciuda iernii aspre și a pericolului de a fi uciși pe drum. Una dintre supraviețuitoare, care a

⁴⁹ Raportul Tătăranu despre tifos, p. 8-9.

⁵⁰ Tătăranu (vezi mai sus nota 19) p. 12.

⁵¹ Raport scris de mâna de ajutorul inspectorului general al Guvernământului din nordul Transnistriei, 10 februarie 1942. Arhiva Odessa 2242-1-1486, p. 279 b; (sublinierea mea – J.A.).

fugit la Tropova, a notat că „tifosul ne-a ajuns și acolo”⁵². Familiile s-au descompus din cauza morții ambilor părinți sau a unuia dintre ei, fără ca cei rămași în viață să știe despre asta, deoarece zăceau delirând din cauza febrei. Jandarmeria din Transnistria și Guvernământul din Basarabia au înăsprit controlul pe Nistru pentru a împiedica orice legătură prin corespondență și transmiterea de ajutoare evreilor din Moghilev din partea unor rude din România, care se foloseau de curieri români în schimbul unor mari sume de bani.

În luna decembrie, de exemplu, au fost prinși „doi oameni de legătură ai deportaților evrei” cu permise de intrare în Moghilev, care aveau asupra lor 72 de scrisori trimise de la București și 174.000 de lei „pentru evreii din Moghilev”. În aceeași lună și în ianuarie au mai fost prinși încă patru curieri și 315 scrisori. Scrisorile din Moghilev, traduse din germană, prezintă o imagine sumbră de foamete, boli și moarte⁵³. La 15 ianuarie 1942 a fost arestat la Moghilev un plutonier român care a adus bani deportaților de la rude din România. Bani găsiți asupra lui au fost confiscați, împreună cu banii pe care reușise să-i înmâneze unor evrei⁵⁴.

Încercările Direcției sanitare a Comitetului evreiesc de a combate epidemia au eșuat, și în luna martie 1942 Comitetul și-a recunoscut eșecul și și-a încetat eforturile (vezi în continuare). Numărul bolnavilor înregistrați a ajuns în luna aprilie la 3.777 iar în luna mai la 4.451; numărul morților de tifos: a ajuns în luna aprilie la 1.133 și în luna mai la 254, 28% din totalul bolnavilor înregistrați. Nu a existat casă sau familie fără câțiva bolnavi. Până la 17 aprilie, autoritățile române au refuzat să le acorde vreun ajutor, direct sau indirect, pentru combaterea tifosului⁵⁵. La 26 ianuarie 1942, în perioada de apogeu a epidemiei, au fost scoși din case într-un ger cumplit toți bărbații și tinerii evrei care se mai țineau pe picioare și au fost trimiși să muncească la șosele, la zece kilometri de Moghilev; „majoritatea erau goi”⁵⁶. Munca neagră a scoaterii evreilor din camerele aglomerate și distruse a fost făcută de poliția evreiască, deoarece jandarmii încetaseră să se apropie de evrei.

⁵² Mărturia depusă de Käthe Cohen din Vijnița, Tel Aviv, august 1959. AYV 03-1483, p. 6.

⁵³ Raport secret al Inspectoratului jandarmeriei din Basarabia către Cabinetul militar al Guvernământului Basarabiei, 31 ianuarie 1942, Ancel, *Documents*, IX, nr. 72, p. 175; Ministerul Apărării Naționale, Departamentul justiției militare, către Guvernământul Basarabiei referitor la arestarea unui avocat român din Rădăuți la care s-au găsit 135 de scrisori și bilete de la evrei din Moghilev adresate unor evrei din Cernăuți și Rădăuți. *Idem*, nr. 68, p. 168-169; șapte scrisori cu cereri de a trimite urgent ajutor din cele 25 scrisori din Moghilev primite la București, printre care și o scrisoare către dr. Filderman, care au fost găsite la trei evrei (scrisorile au fost traduse din germană în română). *Idem*, nr. 63, p. 149-155.

⁵⁴ *Cartea Neagră*, III, p. 267. Curierii primeau de obicei 50% din banii pe care îi transferau.

⁵⁵ *Raport despre tifosul din Moghilev*, p. 330-331.

⁵⁶ *Cartea Neagră*, III, p. 268.

Comitetul evreiesc a înființat într-adevăr un spital, dar care nu putea să acorde nici un ajutor concret, în afară de izolare. Un evreu din Dărăbani și-a amintit de spital, de medici și de bolnavii de tifos:

„Oamenii încep să moară ca muștele. Nici măcar muncitorii comunității, ce veneau să ridice cadavrele cu furgoanele nu pridideau să facă față. De multe ori cadavrele zăceau zile peste zile până venea cineva să le ridice. Încet, încet, fiecare dintre noi se îmbolnăvește. Vedeai omul mergând pe stradă sau la lucru și deodată cade... am zăcut o lună de zile luptând cu moartea. Între timp dintr-o fostă școală din timpul rușilor, a fost creat un fel de spital rudimentar, unde medicii, evrei deținuți la fel ca și noi, încep să-i izoleze pe bolnavi [de tifos]. Epidemia atinge apogeul. Sute de oameni mor pe zi, iar cei care au reușit să treacă cu bine criza arătau ca niște fantome. Cu greu se puteau ține pe picioare. Vedeam adesea cadavre vii, și eu printre ele, umblând pe străzi. Zbirii, și în fața acestei situații disperate, refuzau să ne scutească de muncă. Cine era „sănătos” era obligat să iasă la muncă”⁵⁷.

La 7 aprilie 1942 a izbucnit în oraș epidemia de febră tifoidă. „Cu venirea anotimpului călduros epidemia de tifos exantematic a slăbit, dar când au apărut fructele și legumele proaspete, a izbucnit epidemia de febră tifoidă”⁵⁸. La sfârșitul lui aprilie, după ce epidemia de tifos exantematic a provocat mii de victime în rândurile evreilor, Comitetul evreiesc a primit în sfârșit sprijinul, rețelei medicale a județului, în lupta împotriva tifosului. Medicul militar român, maiorul dr. Constantin Chirilă, care a fost numit șeful Direcției sanitare a județului, a fost singurul dintre toți șefii administrației române care a dovedit înțelegere față de catastrofa care s-a abătut asupra deportaților. Dar, fără ajutorul trimis de Comisia de ajutorare din București și automobilizarea evreilor, epidemia ar fi continuat până ce s-ar fi stins de la sine sau până ce ar fi secerat pe toți evreii. La 22 martie a sosit la Moghilev primul transport de medicamente trimis de Comisia de ajutorare din București (vezi în continuare). Cu toate acestea au murit de tifos 3.500 de evrei, jumătate din numărul bolnavilor⁵⁹. În ciuda scăderii drastice a numărului de bolnavi. Alexianu a hotărât la 19 mai 1947 să evacueze din Moghilev 4.000 de evrei într-un lagăr improvizat, la Scazineț, unde au murit în cele din urmă jumătate din numărul lor. El a justificat hotărârea prin faptul că „în orașul Moghilev și în județ s-a încuibat exantematicul care s-a întins în mare parte de către evreii evacuați”. Jandarmeria a primit ordin să rezolve, după metoda sa, problema tifosului și ea a rezolvat-o așa cum s-a priceput⁶⁰.

⁵⁷ Mărturia lui Ișaiahu Herșcovici din Dărăbani. Tel Aviv. 27 mai 1959. AYV 03-1476, p. 8.

⁵⁸ Mărturia lui Käthe Cohen, p. 8. *Cartea Neagră*, III, p. 271-272.

⁵⁹ *Cartea Neagră*, III, p. 274. După datele Comitetului evreiesc au murit în epidemia de tifos între noiembrie 1941, până în 20 aprilie 1942, 3410 evrei, printre care 267 copii. Vezi: Siegfried Jägendorf, *Jägendorf's Foundry. A Memoir of the Romanian Holocaust, 1941-1944*, New York, 1991, p. 69-70 (în continuare, *Memoriile lui Jägendorf*).

⁶⁰ Ordinul guvernatorului către prefectul județului Moghilev, 19 mai 1942, *Cartea Neagră*, III, nr. 180, p. 351.

În ghetourile și lagărele de pe Bug și din județele Moghilev, Tulcin și Balta, epidemia a fost deosebit de grea, și rezultatele ei au fost extrem de crude. Mizeria îngrozitoare în care se aflau evreii nu le-a permis nici un fel de organizare proprie în lupta împotriva epidemiei. Epidemia și-a urmat o evoluție naturală, necombătută, până la epuizare. În oraș și în raion au murit de tifos circa 20.000 de oameni⁶¹.

Tifosul la Berșad

Berșad, un orașel din județul Balta, care înainte de război a avut o populație de 4.000-5.000 de evrei, a devenit cel mai mare ghetou dintre Nistru și Bug, în care au fost aduși 20.000 de evrei. Primii trimiși aici au fost evreii din lagărele din Basarabia; ei au parcurs tot drumul pe jos, o parte dintre ei contractând pe drum diverse boli, printre care și tifos. După ei au venit deportații din Cernăuți și din sudul Bucovinei; ei au fost aduși cu trenul până la lagărul Mărculești și de acolo au fost mânați pe jos prin pădurea Cosăuți, Soroca, Iampol, Krijopol, Obodovca, pe traseul descris anterior. Au fost aduși, de asemenea, deportați din Dorohoi – oraș și județ. O parte dintre deportați au fost obligați să plătească pretorului câte 10.000 de lei de persoană pentru „dreptul” de a rămâne în orașel și pentru a nu fi forțați să continue marșul spre lagărele de pe Bug, sau spre colhozurile din împrejurimi.

Ghetoul a fost înființat la 29 iulie. La intrarea armatelor germane și române în Berșad au fost uciși circa 10.000 de ucraineni și evrei. Evreii care au rămas în viață au fost concentrați într-un singur loc, în partea de jos a orașului, numită Dolina, care a fost declarată ghetou. Acest fapt s-a petrecut înainte de sosirea marilor convoaie din Basarabia. Deportații care au sosit, după cum am arătat, în câteva valuri au fost înghesuiți la început în locuințele din micul ghetou. Ghetoul cel mare a fost înființat într-o parte a orașelului cuprinzând 12 ulicioare strâmte și paralele. Era alcătuit din 300-350 de colibe de lut, sărace și semidistruse, care aparținuseră evreilor localnici și în care au fost îngrămădiți până la 60 de oameni într-o cocioabă.

Un evreu din Cernăuți care a fost deportat la Berșad prin Mărculești a descris drumul spre Berșad și ghetoul:

„În colhoz [în drum spre Berșad – J.A.] am găsit deportați din Basarabia, care erau pe drum aproape de la începutul războiului. Erau plini de păduchi, aproape goi, desculți și distruși. În alt colhoz, unde ne-am oprit peste noapte, am dat peste ceea ce rămăsese din convoaiele anterioare: bolnavi de tifos în agonie și cadavrele celor morți”⁶².

Cauzele izbucnirii tifosului în județul Balta, în decembrie 1941, au fost identice cu cele notate anterior, dar aici s-au îmbolnăvit imediat mii de ucraineni,

⁶¹ *Idem*, p. 270.

⁶² Mărturia lui Herman Picker din Cernăuți, Tel-Aviv, iunie 1959, AYV 03-1467, p. 6.

fiind necesară intervenția autorităților. Direcția Sanitară a apreciat numărul ucrainenilor care s-au îmbolnăvit de tifos la șase mii până în aprilie 1942 și la zece mii până în noiembrie 1942, „aproximativ jumătate din numărul total al bolnavilor de tifos” din Transnistria, conform Direcției Sanitare, care se referea bineînțeles, numai la ucrainenii⁶³. Îmbolnăvirea de tifos a ucrainenilor, în masă, a fost provocată de împingerea convoaielor de evrei spre Bug și dispersarea a mii dintre ei în lagăre improvizate de-a lungul fluviului sau în apropierea lui, precum și din cauza lăcomiei pretorului Alexandrescu care „a vândut” dreptul de a rămâne la Berșad și „i-a pedepsit” pe cei care n-au putut să plătească, alungându-i din orășel.

Epidemia s-a răspândit cu viteza fulgerului de-a lungul traseului convoaielor spre și din Berșad, și a lovit în special în nord-estul județului, în care au fost înființate zece ghetouri. Prefectul județului, colonelul Vasile Nica, și comandantul serviciilor sanitare din partea armatei, maiorul doctor Gheorghe Filipaș, au efectuat două vizite de lucru în raioanele de nord ale județului, la 6 și 12 decembrie 1941, pentru „a examina condițiile sanitare” la fața locului, și au ordonat să se ia măsuri pentru reducerea pericolului răspândirii epidemice și tratarea bolnavilor.

Bolnavii au fost izolați și au fost înființate două spitale, la Berșad și la Luhova. În toate satele au fost amenajate locuri de carantină pentru bolnavii de tifos și pentru transferarea lor la spitale. De asemenea, s-a început deparazitarea de păduchi a caselor ucrainenilor. În raionul Obodovca au fost înființate și două spitale cu 500 de paturi, și a început transferarea bolnavilor acolo. „Evreii au fost izolați în ghetouri sub pază”, dar și acolo au fost deparazitate de păduchi numai casele ucrainenilor. În ce privește cauzele izbucnirii epidemiilor, amândoi au ajuns la o concluzie clară:

„Din anchetele care s-au făcut de personalul sanitar și medicii militari repartizați pentru combatere s-a constatat că tifosul exantematic a fost răspândit de către evreii care au venit în contact cu populația, jandarmii care i-au păzit și trupa [din garnizoane]”⁶⁴.

Dr. Tătăranu a comunicat în raportul său că în județul Balta au murit de tifos până la sfârșitul lunii aprilie 1942, 62 de oameni⁶⁵; bineînțeles că a fost vorba de ucrainenii. În ce-i privește pe evrei, numărul lor era atât de mare, încât nu au putut fi îngropați în iarna cumplită, și sute de cadavre au rămas împrăștiate pe ulițele ghetoului, pe câmpii și cimitire, în așteptarea îngropării (vezi în continuare). Martorul citat anterior (vezi nota 62), care a pierdut la Berșad 11 membri ai familiei – părinți, frați, surori și copiii lui, a descris imaginea morților de tifos:

⁶³ Raportul lui Tătăranu despre tifos, p. 3; raportul Direcției Sanitare, p. 2.

⁶⁴ Raport cu privire la vizita în raioanele Berșad și Obodovca semnat de prefectul județului Balta și de maiorul dr. Filipaș, 12 decembrie 1941. Arhiva Odessa 2358-1-699, p. 1.

⁶⁵ *Raportul Tătăranu despre tifos*, p. 3.

„Știu cum au murit: umflați de foame, cu fețele îngălbenite, în zdrențe, fără nici un cuvânt de alinare în ceasul morții. O viață cumplită, încheiată de o moarte la fel de cumplită. Nimeni nu însoțea căruța cu morți... Multe trupuri rămâneau neîngropate, pentru că nu avea cine să plătească groparii. Zăceau împrăștiate pe străzi... Numărul deportaților care au murit de tifos și de foame din decembrie 1941 până în primele luni ale lui 1942 a depășit probabil cifra de 10.000 – jumătate din totalul celor deportați”⁶⁶.

O supraviețuitoare de la Berșad a apreciat că numărul victimelor „tifosului, difteriei și frigului care degera membrele”⁶⁷ a fost mai ridicat. Spre deosebire de Șargarod și Moghilev, la Berșad epidemia a lovit puternic și în evreii localnici, și printre ei au fost mulți care i-au acuzat pe deportații din România de nenorocirea lor:

„Nu aveau medicamente și majoritatea medicilor muriseră în primele luni [de deportare]. Vedeam în fiecare zi căruțe cu morți, care adunau cadavre de pe stradă și le îngropau la suprafață. Pământul era înghețat și era imposibil să-i îngropi așa cum se cuvine. Abia primăvara, când s-a topit gheața, s-au săpat morminte colective. Resturile cadavrelor au fost reînhumate și comunitatea a înălțat o piatră funerară”⁶⁸.

Prefectul și medicul județului au ridicat problema îngropării superficiale a cadavrelor într-o dispoziție, trimisă la 27 februarie 1942, pretorilor raioanelor Obodovca și Berșad și medicilor din aceste raioane. „Suntem informați” au scris prefectul și medicul județului „că în raioanele voastre, din cauza gerurilor mari cadavrele au fost îngropate la adâncimi foarte mici. Este strict necesar, o dată cu scăderea gerului, ca aceste cadavre să fie îngropate la adâncimi reglementare [este vorba de doi metri]”. Fruntașii administrației mai cereau să se pună capăt „stării antisănătorești”, cum o defineau ei, în care se află cele două raioane – „în caz contrar suntem amenințați ca la primăvară să izbucnească o serie de noi epidemii”⁶⁹.

O imagine autentică a ravagiilor tifosului în ghetoul Verbovca din raionul Obodovca, a fost descrisă cu deosebit talent de o fetiță evreică de 12 ani, care a consemnat la începutul lui decembrie în jurnalul ei personal în limba română evenimentele prin care ea a trecut:

„Ningea. În coliba noastră domnea un frig nemaipomenit, iar zăpada își făcu loc pe pereți și pe jos. În ghetou tifosul mergea din casă în casă răpind oameni fără milă. După câteva zile s-au îmbolnăvit toți oamenii. La noi în familie am fost eu prima; dar boala mea era într-adevăr un tifos ușor. După mine se îmbolnăvi tata,

⁶⁶ Vezi nota 62.

⁶⁷ Mărturia Hanei Cohen din Câmpulung. Ierusalim, aprilie 1959. AYV 03-1423, p. 4.

⁶⁸ Mărturia lui Trude Malik din Cernăuți, Petah Tikva, iunie 1958, AYV 03-905, p. 3.

⁶⁹ Dispoziția prefectului județului Balta și a medicului șef al județului către pretorii și medicii șefi ai raioanelor Obodovca și Berșad, 27 februarie 1942. Arhiva Odessa, 2358-1-699, p. 12.

după aceea bunica, sora și mama. Tata se chinuie cinci zile, și muri ca un câine. În aceeași zi se îmbolnăvi și bunica și muri ziua următoare, mai mult de foame și de frig decât de tifos. Mama, căzu la pat, închise ochii și nu mai scoase o vorbă. Palidă, rece, zăcea biata mamă, din când în când spunând – copiii! Între timp sora e grav bolnavă. Nu știa măcar că tata murise de-acum! Doctorul [și el evreu deportat] venea din când în când, dar nu ajuta la nimic. După zece zile de boală, mama nu ne mai recunoștea. În jurul meu numai bolnavi și morți, nimeni nu s-a însănătoșit încă”⁷⁰.

Mama fetei a murit la 16 decembrie, în timp ce „în camera vecină se auzea plânsul unui copil a cărui mamă murise acum câteva zile și zăcea încă în cămăruță”. Fetița a descris ultimele momente alături de mama ei:

„Singură, orfană, nu mai am pe nimeni! Sora dormea liniștită și nu știa nimic. Așteptam cu nerăbdare zorii zilei. E dis-de-dimineată. Mama zăcea moartă, ochii închiși pe veci, chipul ei blând de odinioară se schimbase, avea o față palidă și tristă. Bolnavii se treziră și ei, se uitau cu ochii triști la chipul mamei mele și cu ochii plini de lacrimi murmura fiecare câteva cuvinte. Strânsei toate puterile și chemai pe niște [evrei] basarabeni, să ducă pe mama la cimitir. Cu o sfoară legară pe mama de-o scară și-o scoaseră din cameră. Am condus-o până la ușă, mă mai uitasem încă o dată la chipul ei și-l mângâiasem pentru ultima oară”⁷¹.

Epidemia a continuat să facă ravagii în Berșad și în ghetourile din împrejurimi până ce a secerat peste 15.000 de evrei numai în Berșad. Au existat până acum diferite versiuni privind numărul victimelor de la Berșad, cifrele variind între cel puțin 10.000 și 20.000 de morți; ele se bazau pe estimările Comitetului evreiesc și pe mărturiile. Acum putem calcula numărul morților pe bază de date oficiale. Se știe că prin Iampol au trecut, până la începutul lui ianuarie 1942, în drum spre Berșad și spre ghetourile de pe Bug (din județul Balta), 35.276 evrei⁷².

Multe mii dintre ei au fost împușcați pe drum sau au fost lăsați să moară de tifos în lagărele de tranzit, așa cum s-a descris în capitolul despre convoaie. În județ, trăiau în momentul sosirii convoaielor din România, 6.000-7.000 de evrei localnici (dintre care 5.000 la Berșad). În afară de aceștia, au sosit în județ un număr necunoscut de evrei deportați, care au trecut prin punctul de trecere de la Râbnița, probabil că nu mulți, întrucât majoritatea au fost dirijați spre „regatul morții”. În total, deci, se aflau în județ în luna decembrie 1941, 42.000 de evrei.

Ulterior, Prefectura județului Balta a ordonat efectuarea unui recensământ al întregii populații și împărțirea ei după naționalități. Acest recensământ a avut loc în

⁷⁰ Iona Maleron, *Od Tetsi mi-kan?* (Vei mai scăpa de aici?), Serie pentru tineret, Yad Vashem, Ierusalim, 1980, p. 24-25.

⁷¹ *Idem*, p. 25-26.

⁷² Raportul rezumativ al Inspectoratului jandarmeriei din Transnistria pentru perioada 15 decembrie 1941 până în 15 ianuarie 1942. *Cartea Neagră*, III, nr. 165, p. 320.

primăvara și vara lui 1942. Numărarea locuitorilor s-a făcut de către medicii și șefii serviciilor sanitare din rândul ucrainenilor localnici (ei sunt cei care au semnat datele) întrucât, în general, medicii români evitau să intre în ghetouri și lagăre.

Recensământul a dovedit că în județul Balta au supraviețuit, după epidemia de tifos și greutățile deportării, 15.232 de evrei⁷³. În lunile de iarnă și primăvară au murit deci în județul Balta, pe baza datelor oficiale incontestabile, aproximativ 27.000 de evrei.

La Berșad au ajuns, pe baza mărturiilor, cel puțin 20.000 de deportați; împreună cu evreii localnici, numărul evreilor la Berșad în momentul izbucnirii epidemiei ajunsese la 24.000-25.000. După epidemie, în orașel au fost numărați 8.014 evrei. Au murit circa 16.000⁷⁴.

Medicul evreu

Epidemia de tifos a ucis zeci de mii de evrei. Ei au murit anonimi. Pe acest fundal, iese în evidență tragedia medicilor evrei care au pierit în epidemie. Ei au fost primii care au înțeles ce urmează să se întâmple. Ei au fost primii care au încercat, fără succes, să facă ceva, și ei au fost primii care au căzut victime bolii. În majoritatea cazurilor moartea lor a determinat sinuciderea soțiilor lor. Hotărârea de sinucidere a fost mai ușoară pentru cine posedă o capsulă de otravă. Numărul exact al medicilor care au fost deportați împreună cu comunitățile lor nu este cunoscut, dar, fără îndoială, s-a ridicat la multe sute (în România, în frontierele din aprilie

⁷³ În raionul Olgopol existau 765 de evrei, toți în orașul cu același nume; în raionul Obodovca trăiau 3.019 evrei, dintre care 1.438 în orașul cu același nume; în Verhovca 738, în Budei, 140, în cele două părți ale satului Țibulevca 401 (din 1.470 care au fost aduși acolo din Basarabia și Bucovina) ș.a.m.d. În raionul Berșad erau în viață în primăvara lui 1942, 11.017 evrei, dintre care 8.014 în Berșad, 499 în Belanovca, 322 în Voitovca, 302 în Crușinovca, 191 în Coșarnița, 132 în Osievca, 162 în Pietovca, 77 în Romanovca, 151 în Șumovca, 390 în Ustia, 103 în Ilaneț, 180 în Florina etc. În raionul Pesceana, din sud, erau în viață 441 de evrei, dintre care 437 în satul care era capitala raionului. Vezi 4 tabele cu numărul locuitorilor în raioanele județului Balta „după naționalități”, pe care le-a întocmit Direcția Sanitară a prefecturii în anul 1942 (data exactă nu este cunoscută), Arhiva Odessa 2351-1-711, p. 7, 9, 11, 12. Datele cu privire la numărul evreilor localnici care trăiau în momentul sosirii convoaielor din Basarabia au fost obținute din mărturiile supraviețuitorilor (colecția 03 din Arhiva Yad Vashem; vezi după numele ghetoului). Tot din mărturiile supraviețuitorilor se știe câți evrei au venit în fiecare ghetou și câți au rămas în viață după epidemie. Datele oficiale confirmă în linii generale numărul evreilor care au supraviețuit epidemiei.

⁷⁴ Cifrele furnizate de comitetele evreiești din județ Comisiei de ajutorare din București, privind proporțiile catastrofei din Berșad au fost corecte, în linii generale. Însă, din anul 1943, comitetele au apreciat că în ghetoul Berșad și în ghetourile din raion au murit douăzeci de mii de evrei de tifos, de foame și de frig. Numai după deschiderea arhivelor din fosta Uniune Sovietică s-a putut verifica corectitudinea estimărilor. Vezi *Cartea Neagră*, III, p. 279; datele cu privire la numărul evreilor din Transnistria care au fost adunate de Comisia de ajutorare din București, după ghetouri, raioane și județe, 22 martie 1943. Ancel, *Documents*, V, nr. 185, p. 346-347.

1941 – fără Basarabia, nordul Bucovinei și nordul Transilvaniei – erau 8.403 medici, dintre care 2.078 erau evrei)⁷⁵.

Un supraviețuitor de la Șargorod a rezumat în două fraze situația în care s-au aflat medicii evrei deportați în fața tragediei tifosului: „Doctorii erau doritori să ajute și se străduiau să domolească epidemia. Dar cei mai mulți dintre ei i-au căzut victimă”⁷⁶. Medicii n-au avut la dispoziția lor nici un fel de mijloace, n-au avut medicamente, laboratoare, mijloace de dezinfectie; nici chiar cele mai simple, cum ar fi săpunul și petrolul folosit atunci pentru ungerea pe păr ca mijloc de combaterea păduchilor, nici apă caldă pentru fierberea hainelor infestate cu păduchi și pentru igiena personală. Stațiile de deparazitare și etuvele armatei române și ulterior ale Guvernământului i-au ignorat și pe evrei și pe medicii lor.

La început medicii nu au diagnosticat cazuri de tifos, deoarece nu aveau experiență cu această boală. Dar și după diagnosticarea bolii, n-au avut mijloacele necesare s-o trateze⁷⁷. Din momentul când boala era diagnosticată medicii evrei recomandau izolarea bolnavilor, cu alte cuvinte înființarea unor spitale. Și într-adevăr, comitetele evreiești din câteva ghetouri mari, care pe atunci erau în proces de organizare, au încercat să înființeze asemenea spitale. Dar n-au avut la dispoziția lor nici un fel de mijloace de echipare a acestor spitale, de procurare de medicamente sau cu ce să astupe ferestrele clădirilor ruinate care au fost transformate în spitale, în iarna cumplită din 1941/42, întrucât autoritățile împiedicau încă orice contact dintre deportați și evreii din România. Concomitent, numărul bolnavilor creștea cu viteza fulgerului, și nici un spital nu putea să-i mai cuprindă. Astfel, puținele spitale înființate au devenit un loc de concentrare de bolnavi, muribunzi și morți, când gerul nu permitea îngroparea lor. În asemenea condiții, transferarea bolnavului de tifos în spitalul ghetoului era considerată de rudele sale drept moarte sigură. Iată de ce membrii familiei ascundeau faptul îmbolnăvirii uneia din rudele lor, nu pentru că ar fi putut să-i fie de ajutor, ci pentru că nu voiau să-i grăbească moartea. Supraviețuitorul de la Șargorod, citat anterior, a adăugat:

„Și eu m-am îmbolnăvit de tifos. Proprietarul nu a spus nimănui că sunt bolnav. După un timp, cei bolnavi de tifos erau transferați la un spital, unde nu-i aștepta decât moartea. Nu se asigura nici un fel de tratament și oamenii mureau acolo în primul rând de foame și mizerie înainte ca tifosul să aibă timp să-i doboare”⁷⁸.

⁷⁵ Ziarul „Unirea”, 9.4.1941. M.St.M. al armatei române a stabilit în luna mai a aceluiași an că 1082 dintre medicii evrei sunt sub 52 de ani. Vezi tabelul „Situația evreilor” din 15 mai 1941, întocmit de M.St.M., care conține o împărțire a evreilor după profesie. Anel, *Documents*, X, nr. 20, p. 76.

⁷⁶ Mărturia lui Zeilig Ascher Hoffer, p. 21. Dr. Laxer din ghetoul Verhovca a pregătit el însuși o soluție pe bază de camfor care a ușurat suferința multor bolnavi; mărturia lui Etel Slominski din Siret, Tel Aviv, martie 1959, AYV, 03-1230, p. 5.

⁷⁷ Mărturia dr. Israel Halfan, AYV, 03-1525, p. 13.

⁷⁸ Mărturia lui Zeilig Ascher Hoffer, p. 21.

În ghetourile mici, și chiar și în cele mari și îndepărtate, nu exista nici un medic și nici un fel de medicamente⁷⁹.

Tifosul a lovit în medicina evrei din Șargorod o lună după izbucnirea epidemiei⁸⁰. În „cazarmă” din Moghilev, amintită anterior, s-au îmbolnăvit imediat, unul după altul, cei trei medici trimiși de Comitetul evreiesc să-i trateze pe numeroșii bolnavi, și unul dintre ei a murit. Comitetul evreiesc din Moghilev a întocmit un raport special către autorități, cu ajutorul medicilor evrei, în care era descris pericolul tifosului, dar, „administrația și mai ales direcția sanitară județeană, au rămas indiferenți”. După aceea, s-au îmbolnăvit unul după altul toți medicii care au înființat spitalul din ghetou, precum și asistenții lor; „și singurul medic încă sănătos s-a rugat plângând să nu i se mai trimită bolnavi destinați unei morți sigure”⁸¹. Numeroși medici evrei au pierdut atunci orice speranță să poată opri epidemia sau cel puțin să fie folositori, și mulți au pierdut dorința de a trăi, încă înainte ca ei să se fi îmbolnăvit.

La 8 ianuarie 1942 a murit de tifos la Berșad dr. Lazăr Greif. Soția sa, Biatrice, și unicul lor fiu s-au sinucis imediat. La 1 ianuarie 1962 a murit în ghetoul Șargorod Thérèse Marbac și fratele ei, dr. Robinson, fost președinte de tribunal, și sora sa, doctorița Marbach s-au sinucis lângă cadavrul surorii lor care murise de tifos. Dr. Avram Reicher, conducătorul Comitetului evreiesc din Șargorod, care a făcut tot ce i-a stat în putință să oprească epidemia din ghetou, s-a îmbolnăvit și a murit de tifos la 3 martie 1942. Medicul care l-a tratat, dr. Hart din localitatea Vama, din sudul Bucovinei, s-a îmbolnăvit de tifos și a murit la câteva zile după aceea. Soția medicului s-a sinucis⁸². În februarie 1942 s-au îmbolnăvit la Moghilev 25 de medici, iar la Șargorod s-au îmbolnăvit 23 de medici din 27, și 12 au murit de tifos⁸³. La Berșad, unde au fost înghesușiți 25.000 de deportați în câteva străzi, au murit zeci de medici și soțiile lor, fără să rămână în amintire numele lor și fără ca supraviețuitorii să-i țină minte⁸⁴.

Soarta individuală a zeci de medici răspândiți cu convoaiele în zeci de lagăre și ghetouri, în special în nordul Transnistriei, nu este cunoscută, în afară de faptul că au murit în prima iarnă, în timp ce încercau disperăți să ajute.

⁷⁹ Mărturia Havei Kizelnik din Cernăuți. Tel Aviv, 1956. AYV 03-841, p. ???

⁸⁰ *Monografia Șargorod*, p. 323.

⁸¹ Raport despre tifosul din Moghilev, p. 328-329.

⁸² *Cartea Neagră*, III, p. 266, 268, 269.

⁸³ *Idem*, p. 270: Vezi lista nominală a 27 de medici din ghetoul Șargorod și în general lista medicilor care au murit în epidemie, întocmită de către șeful comitetului, dr. Teich, mai 1942. *Idem*, nr. 179, p. 350.

⁸⁴ Mărturia lui Trude Malik, p. 3.

Printre deportați s-a cristalizat înțelegerea că tifosul și tot ce a provocat dezlănțuirea lui sunt mijloace inventate sau adaptate de autoritățile românești pentru exterminarea lor. Necesitatea de a crea o zonă sterilă de epidemii pe rutele de tranzit și aprovizionare ale armatelor română și germană, precum și ura patologică a lui Antonescu față de evreii „ruși” i-au obligat pe români să găsească o soluție și s-o pună în aplicare. În nord au hotărât să lase lucrurile să-și urmeze cursul, împiedicând în același timp orice legătură între deportați și frații lor din România, măsură care practic însemna împiedicarea oricărui ajutor: „Ceea ce nu au reușit bestiile fasciste”, scria unul dintre supraviețuitori, care a rămas în viață după primele masacre, „a desăvârșit acest dezastru”⁸⁵.

În iarna 1941/42, autoritățile române au încetat să se mai intereseze de soarta evreilor din Transnistria atâta timp cât ei mureau în liniște și epidemia nu amenința armata, jandarmii și funcționarii aduși din România⁸⁶. Forurile superioare ale regimului așteptau încheierea luptelor din est, pentru a pune în aplicare paragraful din acordul semnat cu armata germană, pentru alungarea tuturor evreilor din Transnistria, dincolo de Bug. „Noi vom rămâne aici cu ucrainenii, iar nu cu evreii”, a scris prefectul județului Moghilev, colonelul Năsturaș, când a ordonat expulzarea evreilor din județ⁸⁷.

Singurul mod de a întârzia exterminarea totală a deportaților era autoorganizarea și obținerea de ajutor de la evreii din România. Acest capitol nu se ocupă cu constituirea și funcționarea conducerii evreiești din Transnistria și nici din România, ci de organizarea în scopul combaterii tifosului. De fapt, de lupta contra sorții hărăzită deportaților de către autoritățile române, fără a se folosi de unități de exterminare; de lupta împotriva „căii românești” de a se debarasa de evrei.

Autoorganizarea a început în rândul comunităților din sudul Bucovinei, care au fost aduse, în totalitatea lor, cu trenurile, împreună cu conducătorii lor recunoscuți și cu rabinii lor, și care nu s-au transformat într-o turmă nomadă, care rătăcea luni de zile pe întinsul Basarabiei și Transnistriei. Conducătorii acestor comunități și rabinii lor au inițiat imediat, în ghetourile în care au fost aduși, acțiunii de ajutorare pentru cei mai nevoiași. Ei au obținut donații de la membrii

⁸⁵ Mărturia Rosei Sachner din Cernăuți, Jaffo, 27 iunie 1959. AYV 03-910, p. 8.

⁸⁶ Nu peste tot în prima iarnă ghetourile au fost împrejmuite cu garduri. Autoritățile au trecut cu vederea că evreii care puteau să plătească chiria locuiau la ucraineni. În ghetourile depărtate de Nistru, jandarmii veneau din când în când să verifice câți evrei mai rămăseseră în viață. Evreii nu aveau unde să fugă, și numai cei curajoși și puternici dintre ei au îndrăznit să treacă în alt ghetou, fără permisiune. Cei care erau prinși pe drum erau împușcați de jandarmi, dar patrulele jandarmilor erau foarte rare, din cauza gerului cumplit.

⁸⁷ Ordinul prefectului Năsturaș către pretori, legiunea de jandarmi și primarii orașului și din județul Moghilev, 5 iulie 1942. *Cartea Neagră*, III, nr. 193, p. 361.

comunităților lor care mai dețineau ceva bunuri, pentru a putea înființa cantine care să acorde săracilor o farfurie cu supă caldă, o dată pe zi. Aceasta era expresia solidarității evreiești și a valorilor evreiești, care nu s-au manifestat întotdeauna, în condițiile din Transnistria. În schimb, cei originari din Basarabia și nordul Bucovinei au ajuns în ghetouri după luni de maltratări și execuții și fără conducători; aceștia fuseseră surghiuniți în majoritate în Siberia sau în alte zone depărtate de către autoritățile sovietice, două săptămâni înainte de invazia Uniunii Sovietice.

Primul comitet al deportaților din județul Moghilev a fost înființat de către subprefectul Gheorghe Culnev, la Moghilev, în 18 noiembrie 1941, cu scopul „să coordoneze munca evreilor deportați care trăiesc temporar în orașul și județul Moghilev”⁸⁸. Prefectul a fost convins să aprobe înființarea comitetului numai după ce inginerul Sigfried Jägendorf i-a promis să refacă cu repeziciune și să repună în funcțiune o uriașă uzină de prelucrare a metalelor, o stație electrică, patru mori, crame și alte întreprinderi, în schimbul aprobării rămânării „temporare” în orașul distrus și în județ a câtorva mii de evrei, care să nu fie deportați în zona germană.

Autoritățile au ordonat lui Jägendorf să înceapă lucrările de renovare a clădirilor administrației distruse, și în primul rând a prefecturii și poliției. În schimb, prefectul colonel Băleanu a semnat autorizația de rămânere în Moghilev. Prefectul, a consemnat Jägendorf în memoriile sale, „comanda o armată de sclavi, gata să-i îndeplinească ordinele, în schimb a nu mai mult decât bucățele de hârtii stampilate, care confirmau slaba noastră legătură cu civilizația”⁸⁹.

La mijlocul lui noiembrie, prefectul a încetat să mai vorbească despre Moghilev ca oraș interzis evreilor, și la 18 noiembrie a fost înființat, după cum am arătat, primul comitet al cărui unic scop era să furnizeze cu eficiență forța de muncă gratuită pentru autorități. În comitet au fost incluși conducători de comunități și fruntași cunoscuți ai evreilor din Bucovina, printre care conducătorii comunităților din Rădăuți, Suceava și Gura-Humorului, – Isidor Pressner, Meir Teich și Feivel Laufer, care era și un cunoscut industriaș al prelucrării lemnului, și câțiva ingineri. Subprefectul „ne-a prevenit că oricare membru al comitetului care nu respectă ordinele administrației, va fi sever pedepsit”, avertisment inclus și în raportul oficial⁹⁰.

Prefectul a ordonat să fie incluși în comitet patru evrei care anterior au stors bani de la evreii deportați și duși mai departe, în schimbul transportării lor cu camioane; și au împărțit banii cu prefectul. La 21 noiembrie a fost înființată conducerea comitetului, fără cei patru denunțatori și s-au înființat diverse

⁸⁸ Raport cu privire la înființarea Comitetului evreiesc din Moghilev, 18 noiembrie 1941, *Cartea Neagră*, III, nr. 162, p. 315.

⁸⁹ *Memoriile lui Jägendorf*, p. 12.

⁹⁰ *Idem*, p. 16; vezi mai sus nota 88, p. 316.

departamente. În fruntea comitetului a fost pus inginerul Jägendorf, și Laufer a fost ales adjunctul lui⁹¹.

În calitatea sa de specialist în prelucrarea lemnului și datorită legăturilor sale cu șefii administrației din Bucovina, Feivel Laufer, fostul președinte al Comunității din Gura-Humorului, se număra printre puținii evrei care ar fi putut să se salveze, dar el a preferat să fie deportat, ca să-i poată ajuta pe coreligionarii săi. Evreii din Moghilev originari din orașul său n-au putut înțelege de ce a apărut, după deportarea comunității, „cu un permis special primit din București”, a scris unul dintre evreii din orașul său⁹². Nimeni nu știa, pe atunci, că Laufer dăduse curs rugămintii lui Filderman de a pleca voluntar în Transnistria, pentru a cerceta situația și pentru a fi, așa cum scria el într-unul din rapoartele sale trimise în secret la București, „un ostaș care a ascultat ordinul d-lui dr. Filderman”⁹³.

Epidemia de tifos, care a izbucnit în decembrie, a găsit conducerea evreiască din București, și în special pe Filderman, în perioada cea mai grea și mai periculoasă din viața lor. Presa românească și cea germană se aflau în toiul unei campanii antisemite, care începuse cu publicarea scrisorii de răspuns a lui Antonescu către Filderman, la sfârșitul lui octombrie 1941, și cuprindea amenințări de exterminare.

Primele scrisori despre situația din Transnistria au ajuns la Federația Uniunilor de Comunități (FUCE) pe la sfârșitul lui octombrie 1941, și la 6 noiembrie Filderman a cerut ministrului de Interne să aprobe vizita unor delegați din partea Federației „la fața locului”, pentru a cunoaște necesitățile deportaților și pentru a începe imediat pregătirile pentru acordarea de ajutor⁹⁴.

Baroul l-a exclus pe Filderman din rândurile sale la începutul lui decembrie pentru că „a cerut Domnului Mareșal Antonescu... să oprească trimiterea în ghetourile din Ucraina a evreilor din Bucovina de nord și Basarabia, adăugând că sunt expuși să se prăpădească de frig și de foame, implorând ca o asemenea tragedie

⁹¹ Procesul-verbal al constituirii comitetului, 21 noiembrie 1941, copie în Arhiva Carp. Vol III, p. 203. Arhiva Carp cuprinde copii de documente, scrisori, rapoarte, apeluri către autorități și către Centrala Evreilor, observații scrise de Filderman și alții, care au fost colecționate și copiate de către Matatias Carp, având atunci calitatea de secretar general al Uniunii Comunităților (UCE) și unul dintre colaboratorii apropiați ai lui Filderman. Scrisorile primite clandestin din Transnistria au fost copiate cu mâna lui, iar originalul a rămas la Filderman; el le-a păstrat separat în arhiva lui personală, ca să nu cadă pe mâinile „Siguranței”. Arhiva personală a lui Filderman a fost confiscată de câteva ori, și a fost înapoiată parțial. Scrisorile originale din Transnistria s-au pierdut în parte, și copiile lui Carp dovedesc eforturile făcute atunci de conducerea evreiască din România, pentru a veni în ajutorul deportaților din Transnistria. Arhiva Carp se află acum în Arhiva Yad Vashem.

⁹² Mărturia lui Adolf Henner din Gura-Humorului. Tel Aviv, aprilie 1959, AYV 03-1442, p. 7.

⁹³ Copie după scrisoarea lui Laufer către Filderman, adusă în secret la București de un curier român demn de încredere, 23 noiembrie 1941, Arhiva Carp, vol. III, p. 205.

⁹⁴ Apel al Federației către ministrul de Interne, 6 noiembrie 1941, Ancel, *Documents*, III, nr. 224, p. 361.

să nu se săvârșească”⁹⁵. Filderman a recunoscut deschis că: „Am primit scrisori de la conducătorii ghetourilor și astăzi chiar primim de la conducătorii ghetourilor din Transnistria cereri de ajutorare”⁹⁶, deși corespondența cu deportații era interzisă sub amenințarea unor pedepse grele. Uniunea Comunităților Evreiești din Vechiul Regat (UCE) a cerut la 22 septembrie 1941 guvernatorului Basarabiei, și la 6 octombrie guvernatorului Bucovinei, să permită unui număr de 3-4 delegați ai Uniunii să viziteze lagărele. De asemenea, UCE a cerut guvernatorului Basarabiei, generalul Voiculescu, să aprobe venirea „unei echipe de medici evrei, care să organizeze asistență medicală și măsuri profilactice pentru a împiedica izbucnirea epidemiilor ce pândesc această populație, slăbită din cauza lipsei de hrană și trăind în condiții cu totul neigienice”⁹⁷. Anterior, FUCE se adresase soției conducătorului, care se afla în fruntea „Consiliului de Patronaj”, organizație de caritate, care obținea o mare parte din fondurile și bunurile averilor evreiești jefuite, cu rugămintea să intervină, pentru a permite acordarea de ajutor deportaților din lagărele din Basarabia și să se aprobe Federației „să se adreseze Crucii Roșii (Internaționale) și evreilor din Statele Unite pentru a contribui la ajutorarea evreilor din Basarabia și Bucovina”⁹⁸. Aceste cereri au rămas fără răspuns. Directorul de cabinet al lui Antonescu și directorul de cabinet al lui Mihai Antonescu l-au primit pe Filderman „foarte cordial”, așa cum Filderman a consemnat în jurnalul său, și i-au promis că vor preda cererile sale privind promisiunea de a se acorda ajutor deportaților, dar nimic nu s-a întâmplat. Deportările și exterminarea au continuat, întrucât acesta era planul și aceasta era dorința lui Antonescu⁹⁹.

Ministrul de Interne, generalul Popescu, i-a declarat în mod explicit lui Filderman că se interzice evreilor din România să acorde ajutor deportaților și că problema nu este de competența lui, totul depinzând numai de Antonescu¹⁰⁰. Concomitent cu apelurile oficiale, Filderman s-a adresat șefilor opoziției, Iuliu Maniu și Dinu Brătianu, și președintelui Curții Supreme de Casație, dr. Nicolae Lupu, care servea în acel timp ca om de legătură al lui Filderman cu Antonescu,

⁹⁵ Raportul comisiei disciplinare a Baroului, 2 decembrie 1941. *Idem*, nr. 260, p. 428. Filderman n-a fost exclus din Asociație în anul 1940, când au fost excluși circa două mii alți avocați, întrucât obținuse cetățenia română înainte de primul război mondial și participase la război, ca ofițer.

⁹⁶ Răspunsul lui Filderman... adresat Baroului, 14 noiembrie 1941. *Idem*, nr. 225, p. 364.

⁹⁷ Apelul Federației Uniunilor ale Comunității Evreiești către guvernatorul Basarabiei, 30 septembrie 1941. *Idem*, nr. 122, p. 208; apelul Federației către guvernatorul Bucovinei, 6 octombrie 1941. *Idem*, nr. 129, p. 215-216.

⁹⁸ Apelul FUCE către doamna Maria Antonescu, președinta Comitetului Central al Consiliului de Patronaj, 23 septembrie 1941. *Idem*, nr. 99, p. 179-180.

⁹⁹ Însemnări ale lui Filderman despre întâlnirile sale cu lt.-colonelul Elefterescu și lt.-colonelul Gallin, 8 octombrie 1941. *Idem*, nr. 134, p. 221.

¹⁰⁰ Apelul adresat de Filderman către adjunctul primului ministru, Mihai Antonescu, 18 octombrie 1941, *Idem*, nr. 165, p. 257.

pentru ca aceștia să intervină pe lângă Conducător să oprească deportările și să aprobe ajutorul pentru deportați; Filderman s-a adresat lui Antonescu și în legătură cu siguranța lui personală, în lumina incitărilor permanente împotriva lui¹⁰¹.

La 31 octombrie a fost publicată o decizie a lui Mihai Antonescu care împuternicea pe unul din directorii Siguranței, Radu Lecca, „să se ocupe cu pregătirea lucrărilor pentru reglementarea regimului evreilor”¹⁰². Această ordonanță, publicată și sub presiunea consilierului în probleme evreiești de la Legația germană din București, urma să constituie primul pas spre „soluția finală” în întreaga Românie.

La 2 decembrie, Lupu îi comunică lui Filderman că I. Antonescu autorizează trimiterea de ajutoare în Transnistria și „dacă eu îmi iau răspunderea că țărani nu-i vor omorî, este gata să readucă pe evrei în Basarabia”. Era încă o culme de ipocrizie și cameleonism al conducătorului¹⁰³.

Președinția Consiliului de Miniștri a aprobat pentru FUCE, la 10 decembrie 1941, în numele lui Antonescu „să poată trimite oficial ajutoare în bani și medicamente evreilor deportați în Transnistria”. Scrisoarea a ajuns la destinație la 17 decembrie 1941, în ziua în care a fost dizolvată Federația, și a fost înființată Centrala Evreilor, Judenrat-ul central al evreilor din România, al cărei scop principal în viziunea naziștilor era de a pregăti deportarea evreilor în lagărele morții¹⁰⁴. În aceeași zi s-a publicat o altă lege, care dispunea pregătirea unui recensământ special al locuitorilor „având sânge evreiesc”¹⁰⁵; această lege urma să constituie primul pas pe calea care ducea spre lagărele din Polonia.

La 17 decembrie 1941, în ziua în care Radu Lecca, însoțit de asistenții lui evrei, a vizitat birourile Federației și a anunțat că de acum înainte se interzice doctorului Filderman accesul în clădire „pentru că a făcut destul rău” exact în aceeași zi liderul evreu nota în jurnalul său: „n-am primit încă autorizația de a trimite ajutoare (în Transnistria) și în fiecare zi primim știri despre tragedia care depășește orice imaginație”¹⁰⁶.

¹⁰¹ Vezi despre asta însemnările scrise de mână ale lui Filderman de la sfârșitul lui octombrie și începutul lui noiembrie 1941. *Idem*, nr. 185, 192, 215, 258, p. 291, 294, 327, 424.

¹⁰² „Monitorul Oficial” (Partea I-a) 259, 31.10.1941. Copie în: Ancel, *Documents*, III, nr. 209, p. 319.

¹⁰³ Însemnare a lui Filderman despre convorbirea cu dr. Lupu, 2 decembrie 1941. *Idem*, nr. 258, p. 424.

¹⁰⁴ Aprobarea Președinției Consiliului de Miniștri de a trimite ajutor și medicamente, 10 decembrie 1941, care poartă ștampila Centralei Evreilor din 25 decembrie. Ancel, *Documents*, V, nr. 121, p. 189; Legea nr. 1090 semnată de Antonescu privind dizolvarea Federației și înființarea Centralei Evreilor, *Monitorul Oficial* 299, 17.10.1941; Copia *Idem*, III, nr. 286, p. 466.

¹⁰⁵ Legea nr. 1091 din 17 decembrie 1941. *Monitorul Oficial*. *Ibid.*, copia din Ancel, *Documents*, III, nr. 287, p. 467.

¹⁰⁶ Două însemnări ale lui Filderman din 17 decembrie 1941, despre vizita lui Lecca, însoțit de Streitmenn. Ghingold și Willmann la sediul Federației și despre situația din Transnistria. *Idem*, nr. 288, 290, p. 469.

Părerea secretarului general al Centralei Evreilor și omul ei forte, Nandor Ghingold, evreu convertit, cu privire la ajutorarea deportaților din Transnistria era clară și categorică:

„Acțiunea de ajutorare a deportaților trebuie abandonată, deoarece ideea în sine nu e simpatică guvernului, căci toți cei deportați sunt considerați ca dușmani ai țării și trebuie priviți ca atare și de către evrei. De altfel, cei ce și-ar asuma sarcina împlinirii de ajutorare... ar asuma răspunderi și riscuri personale serioase. În ceea ce [mă] privește, consider că competența [mea] se oprește la Prut și astfel că mai departe nu [mă] amestec”¹⁰⁷.

Misiunea de a acorda ajutor deportaților a rămas în mod oficial fără responsabili, din lipsa unei instituții evreiești care să facă uz de permisul dat de autorități. Cu toate acestea, asistența n-a încetat. Filderman și câțiva din colaboratorii lui credincioși au continuat să trimită bani și o mică cantitate de medicamente, pe căi secrete, cu curieri români dar, prin natura lucrurilor, pe această cale nu puteau fi trimis un ajutor substanțial. Statutul Centralei Evreilor, care purta semnătura lui Ion Antonescu și a fost publicat la 31 ianuarie 1942, nu amintea deloc pe deportații din Transnistria și nu împuternicea Secția de asistență a Centralei să trimită ajutor în Transnistria¹⁰⁸.

Oricine încerca să intervină în favoarea deportaților își periclita viața și era considerat de Antonescu ca dușman al statului, și pe acest fond, este explicabil refuzul lui Ghingold de a se ocupa, atunci, de ajutorul pentru deportații din Transnistria. Centrala Evreilor, după cum am arătat, nu a vrut să se ocupe de ajutorarea „deportaților politici”, cum i-a denumit Ghingold.

Instituția evreiască care și-a luat răspunderea să se ocupe de mobilizarea de ajutoare pentru deportați a fost „Comisia autonomă de ajutorare”, care a fost înființată de Federație din inițiativa lui Filderman, la sfârșitul lunii ianuarie 1941 cu un scop unic – strângerea de ajutoare pentru marele număr de victime ale pogromului legionar din ianuarie același an; în fruntea acesteia s-au aflat câțiva dintre cei mai capabili oameni de acțiune ai populației evreiești.

În fruntea Comisiei autonome de ajutorare a fost pus – avocatul Arnold Schwefelberg, un excelent tehnocrat, dintre colaboratori apropiați ai lui Filderman. Comisia autonomă de ajutorare a fost foarte ocupată în cursul anului 1941, cu mobilizarea asistenței pentru zecile de mii de evrei care își pierduseră agoniseala, casele, serviciile și afacerile și pentru văduvele și orfanii pogromului de la Iași¹⁰⁹.

¹⁰⁷ *Cartea Neagră*, III, p. 264.

¹⁰⁸ *Regulament pentru organizarea și funcționarea Centralei Evreilor din România* (broșură), București, 1942; copie Ancel, *Documents*, II, nr. 323, p. 533-536.

¹⁰⁹ Despre atmosfera care domnea pe timpul înființării Comisiei de ajutorare, ca și despre cauzele numirii lui Schwefelberg în fruntea ei, vezi *Memoriile lui Schwefelberg*, 1969, AYW, colecția România 0-11/21, p. 49-55 (în continuare: *Memoriile lui Schwefelberg*).

Conducerea demisă a Federației, în colaborare cu mișcarea sionistă din România, în fruntea căreia se afla atunci Mișu Benvenisti, a ajuns la concluzia că trebuie continuată activitatea Comisiei de ajutorare, pentru a veni în ajutorul deportaților din Transnistria, în ciuda interdicției, și că „această activitate nu trebuie abandonată”¹¹⁰.

Persoana aleasă pentru a obține aprobarea autorităților în vederea continuării existenței comisiei a fost dr. Moșe Zimmer, un avocat din Cernăuți, care reușise să fugă la București și care a fost cândva asociat la un birou de avocați cu Mihai Antonescu. „Mulțumită lui s-a primit în februarie 1942 permisiunea de continuare a activităților comisiei de ajutorare și de lărgire [a activității ei] asupra deportaților din Transnistria. Centrala Evreilor nu a vrut să-și asume această responsabilitate, pretextând că nu are autoritatea să acționeze peste frontieră și că evreii din „Transnistria sunt... bolșevici”. Mihai Antonescu a acceptat ca Zimmer să fie președintele comisiei, a adăugat Schwefelberg, pentru a se asigura că activitatea ei nu va fi „subversivă”, iar Schwefelberg a devenit adjunctul său¹¹¹.

Secțiunea de Asistență a Centralei era răspunzătoare numai pentru ajutorarea evreilor din România (fără Cernăuți), iar Comisia de ajutorare a fost autorizată să colecteze bani, haine, medicamente etc. pentru ajutorarea deportaților din Transnistria. În mod formal, Comisia a activat sub egida Secției de asistență. Bugetul și administrarea fondurilor, birourile și chiar depozitele erau separate.

Comisia de ajutorare a început, în mod energic, o campanie de colectare de haine, medicamente și bani pentru deportați; dar nimic din acest ajutor nu a ajuns în Transnistria până în martie 1942, după ce epidemia secerase peste șaiszeci de mii de evrei. Încă înainte de 17 decembrie 1941, ziua în care s-a primit aprobarea lui Antonescu de a trimite ajutoare în Transnistria, a fost înființat un forum de trei persoane care s-a ocupat, în secret, de trimiterea asistenței către deportați: Zimmer, Arnold Schwefelberg și Elias Costiner, care era și secretarul Joint-ului pentru România¹¹².

Cele trei persoane care au primit misiunea de a trimite ajutoarele deportaților nu cunoșteau numărul deportaților din Transnistria, și nu știau exact unde se află. De asemenea, ei nu știau cui să trimită ajutorul, și ei nu puteau să anunțe în mod public despre existența Comisiei de ajutorare și nu puteau aduna donații pentru deportații „politici”, dușmanii statului român. Schwefelberg și-a amintit de primele informații

¹¹⁰ *Activitatea Comisiunii Autonome de ajutorare*, Extras din „Viața Evreiască”, nr. 9, București (broșură), 1941, p. 3. Vezi copie: Ancel, *Documents*, VIII, nr. 407, p. 440 (în continuare: *Activitățile Comisiei Autonome de ajutorare*).

¹¹¹ *Memoriile lui Schwefelberg*, p. 56-57.

¹¹² Elias Costiner... „The American Joint Distribution Committee and Assistance Work it Carried out in Romania on behalf of the Victims of the Fascist and Nazi Regimes before, during and after World War II, Tel Aviv, December 1969, p. 3 (broșură); copie în: Ancel, *Documents*, VIII, nr. 451, p. 626 (în continuare: *Raportul lui Costiner*).

pe care Comisia le-a obținut despre soarta deportaților: „Ne-am dat seama treptat de realitate, prin intermediul militarilor care veneau din Transnistria și pe care-i plăteau să ne spună ce se petrecea acolo”¹¹³. Unul dintre acești curieri i-a adus lui Filderman scrisoarea lui Laufer din Moghilev, datată 23 noiembrie, în care a descris situația îngrozitoare a deportaților, adăugând că „situația este mult mai rea” decât cea descrisă în scrisoarea anterioară. El a raportat despre felul în care a folosit puținii bani primiți și sumele pe care a reușit să le strângă la Moghilev:

„Am făcut tot posibilul ca să ajut o parte mică din cei suferinzi, măcar cu o bucată de pâine, și m-am împrumutat din mai multe locuri pentru scopul sus arătat – suma de 12.000 ruble și, în afară de aceasta 50.000 lei, care am depus pentru azil, pentru a da și celor din azil ajutor. Situația pentru cei bolnavi și bătrâni din azil nu se poate descrie cu cuvinte. Cu acest raport scurt [anterior] v-am arătat numai situația celor din localitatea Moghilev și acum vă puteți face impresie asupra celorlalte mii care sunt în împrejurimile de la Moghilev, la o depărtare de 70-80 km. de aici. Sunt convins că dumneavoastră care ați ajutat până acum acelor suferinzi, aveți intenția de a da ajutorul cuvenit mai departe, și din această cauză mă adresez Dv. ca să faceți un apel călduros către toți frații noștri, care se află acolo, ca toți să ajute cu cât se poate, pentru a ne ajuta [salva] din nevoia cea mare.

Oamenii de acolo ar trebui să-i mulțumească lui Dumnezeu că au un acoperiș deasupra capului și pot să mănânce o bucată de mămăligă, chiar și o dată pe zi, fiindcă cei de aici ar fi mulțumiți să aibă o dată la două zile o bucată de mămăligă.

Vă rugăm să interveniți la locurile competente ca oamenii de aici să nu fie gonțiți și alungați de aici [din Moghilev] acum, iarna, să fie lăsați măcar peste iarnă”¹¹⁴.

În afară de scrisoarea personală, Laufer a trimis Federației și un apel semioficial, în numele Comitetului evreiesc din Moghilev, cerând un ajutor urgent. Această cerere a cuprins și ea relatări apăsătoare cu privire la situația evreilor și numărul aproximativ de deportați din județul Moghilev – între șaiszeci de mii și optzeci de mii; Filderman a interpretat greșit această cifră ca fiind numărul total al deportaților¹¹⁵.

¹¹³ *Memoriile lui Schwefelberg*, p. 56.

¹¹⁴ Scrisoarea lui Laufer către Filderman, Moghilev, 23 noiembrie 1941. Arhiva Carp, III, p. 205-206.

¹¹⁵ Apelul Comitetului evreiesc din Moghilev către Federație din 24 noiembrie 1941, (copie) Arhiva Carp, vol. III, p. 207-209; notă a lui Filderman din 2 decembrie 1941 despre situația deportaților din Transnistria; însemnarea cuprinde și prețurile alimentelor la Moghilev, care erau de 40-50 de ori mai mari decât cele din România (AnceI, *Documents*, III, nr. 257, p. 423). La 10 decembrie, Guvernământul Transnistriei a încetat să recunoască rubla ca monedă oficială, și a ordonat să fie schimbată cu RKKS (marca de ocupație) la cursul de 20 de ruble pentru o marcă. Această măsură a scumpit și mai mult alimentele. Țăranii ucraineni au încetat să vândă alimente, temporar, contra RKKS, și au preferat trocul. (*Cartea Neagră*, III, p. 265).

În scurta perioadă de o lună de la primirea primelor știri privind situația deportaților și până la dizolvare, Federația a făcut tot ce a putut să trimită ajutor, și din momentul dizolvării a continuat să acționeze, cum am arătat, Comisia de ajutorare. „Conducerea [evreiască] de la București nu are nici o vină”, a notat Jägendorf în memoriile sale. „Am primit doar o mică parte din banii trimiși în ajutor și numai după îndelungate întârzieri, provocate intenționat de autorități”¹¹⁶. Banii care au fost trimiși prin Banca Națională a României au fost schimbați, a notat Jägendorf, la un curs nereal de 60 de lei pentru o marcă de ocupație¹¹⁶. Folosirea curierilor nu a dat rezultate mai bune.

Izbucnirea epidemiei de tifos la Moghilev, sediul Comitetului evreiesc, a provocat panică în rândurile fruntașilor deportaților din județul Moghilev, cu toate că nici atunci n-au știut și, probabil, n-au aflat nici mai târziu cum au rezolvat autoritățile românești problema tifosului în sudul Transnistriei. Ei se temeau că Guvernământul ar putea să aleagă o cale proprie pentru a pune capăt epidemiei. „Ne-am temut că dacă epidemia se va intensifica și mai mult și va contamina [și] militari, autoritățile ar putea cu ușurință să ne extermină pe noi în locul păduchilor”¹¹⁷. Șefii comitetelor evreiești care funcționau au încercat să ia măsuri energice, în general ineficiente, pentru a împiedica răspândirea epidemiei (vezi în continuare).

Se poate, deci, afirma, că eforturile de a trimite, în secret, ajutoare deportaților din Transnistria în perioada de tranziție de la primirea primelor informații cu privire la soarta deportaților și data înființării comitetului evreiesc, la începutul lui februarie 1942 au fost importante dar au eșuat. Filderman și comitetul restrâns al Federației, Consiliul de ajutorare și Joint-ul au reușit să trimită anumite sume de bani prin români de încredere; dar sumele, care au cuprins probabil câteva zeci de milioane de lei, în parte au dispărut și în parte n-au putut constitui o bază pentru un ajutor organizat.

La București toate eforturile erau orientate în vederea transformării acordului de principiu al lui Antonescu într-un acord concret, care să stabilească căile practice de transferare a ajutorului către deportați, fapt care depindea de guvernatorul Alexianu. Această bătălie – și într-adevăr a fost o bătălie – s-a desfășurat în condiții cu totul deosebite de cele existente în trecut, în relațiile dintre conducerea evreiască și guvernul României. Filderman, care a fost și era considerat ca fiind cel mai însemnat reprezentant al evreilor, fusese neutralizat, interzicându-i-se să reprezinte interesele evreilor. Centrala Evreilor încă nu începuse să funcționeze, și conducătorii ei au precizat de la bun început că nu sunt interesați să se îngrijească de deportați. Ministrul de Interne anunțase în mod

¹¹⁶ *Memoriile lui Jägendorf*, p. 49.

¹¹⁷ *Idem*, p. 44.

explicit că nu are nici o competență dincolo de Prut¹¹⁸. Alexianu își avea reședința permanentă la Tiraspol, care constituia pentru evrei o zonă extrateritorială. Bazându-se pe autorizația lui Antonescu de la 10 decembrie 1941 și pe legăturile lui Filderman și ale colaboratorilor săi cu ministrul de Interne, și îndeosebi cu secretarul general al Ministerului de Interne, colonelul Gelep, acesta a semnat aprobarea care permitea unei delegații de cinci evrei să plece în Transnistria „pentru a organiza ajutorarea evreilor deportați”¹¹⁹. În fruntea delegației pe care ministrul a aprobat-o, urma să stea Fred Șaraga, unul dintre oamenii lui Filderman. Secretarul general al Ministerului de Interne, bazându-se pe „acordul Președinției Consiliului de Miniștri”, a aprobat membrilor delegației să viziteze ghetourile din județele Moghilev și Balta, în coordonare cu guvernatorul Alexianu. Alexianu a primit cererea la 28 ianuarie 1942 și a notat cu mâna sa un răspuns la 31 ianuarie 1942: „Trebuie răspuns că din motive de stat nu cred că este bine a se vizita lagărele. Am arătat în ce condiții pot trimite tot ce s-a admis. Să se comunice răspunsul dat evreilor”¹²⁰.

Alexianu a acceptat să se întâlnească cu o delegație a evreilor în 28 ianuarie 1942, în timpul uneia din vizitele sale de lucru la București. Delegația a cuprins pe președintele Centralei Evreilor, Ștefan Streitman, care nu începuse încă să funcționeze, Moșe Zimmer, Fred Șaraga din partea Comisiei Autonome de ajutorare și dr. Costiner.

Întâlnirea cu guvernatorul din 28 ianuarie 1942 și atmosfera în care s-a desfășurat au fost descrise de unul dintre participanți, dr. Costiner. El a subliniat că Alexianu a acceptat să-i primească cu o vădită lipsă de bunăvoință:

„Fără să ne invite să ne așezăm, a întrebat furios ce doream de fapt. Răspunsul a fost că venisem să căutăm soluții practice, de a acorda ajutorul autorizat de mareșalul Antonescu și că am dori să ne aprobe trimiterea unei delegații în Transnistria, pentru a lua legătura cu liderii ghetourilor, în acest scop. Guvernatorul a refuzat categoric acest lucru, deși deplasarea fusese autorizată de ministrul de Interne. I se părea, probabil, că era o favoare prea mare și a spus: „Așa sunteți voi; dacă va întinde cineva un deget, apucați toată mâna”¹²¹.

¹¹⁸ Notă a lui Filderman de la 20 octombrie 1941, despre convorbirea cu ministrul de Interne, generalul Dumitru Popescu, rugându-l să ordone oprirea deportărilor în Transnistria a evreilor „cetățeni români”. Răspunsul ministrului, așa cum l-a notat Filderman: „El mi-a spus că regretă, dar dacă ar fi fost în competența sa nu ar fi aprobat deportarea, dar că puterea sa se oprește la frontierele din 1940” (Anel, *Documents*, III, nr. 172, p. 270).

¹¹⁹ Ministerul de Interne către guvernatorul Transnistriei prin intermediul Președinției Consiliului de Miniștri, 22 ianuarie 1942. Arhiva Odessa 2242-1-1486, p. 158. Aprobarea a ajuns și la Filderman. Vezi copia aprobării în: Anel, *Documents*, V, nr. 132, p. 226.

¹²⁰ *Idem. Idem*; vezi observațiile scrise de mână de Alexianu, pe marginea documentului.

¹²¹ *Raportul lui Costiner*, p. 13.

Alexianu a respins pe loc posibilitatea ca delegații evrei să viziteze „regatul” său, și a decis ca asistența „să se mărginească numai la trimiterea de bani și medicamente conform încuviințării ce ne-au fost date”¹²².

Banii, a adăugat Alexianu, vor fi depuși la Banca Națională a României la dispoziția Guvernământului Transnistriei, urmând să fie schimbați la paritatea de 60 de lei o marcă. Contravaloarea va fi predată de către Guvernământ, prin intermediul prefecturilor, Comitetele evreiești sau evreilor individuali, cărora rudele lor le-au trimis banii. Cât privește medicamentele, ele vor fi trimise prefecturilor din Transnistria, care le vor distribui destinatarilor. Zimmer i-a cerut lui Alexianu să aprobe trimiterea de îmbrăcăminte și încălțăminte, unelte meșteșugărești și materiale de construcție, și guvernatorul a acceptat. De asemenea, a cerut aprobarea de a se înființa cantine și brutării, dar guvernatorul a refuzat, „informându-ne că, din punct de vedere al alimentării, evreii din Moghilev o duc destul de bine. Mai greu stau doar cu adăpostul”. Fred Șaraga i-a cerut guvernatorului să aprobe corespondență directă între Centrala Evreilor și diversele comitete evreiești. Și această cerere a fost respinsă de guvernator. Costiner a cerut lui Alexianu permisiunea ca Centrala Evreilor (de fapt, Comisia de ajutorare) să-i înainteze, cât timp se mai află la București, un rezumat în scris în sensul celor discutate de el la audiență pentru ca „Centrala să înceapă imediat operațiunea de ajutorare”¹²³. Aprobarea în scris a lui Alexianu la cererile Centralei trebuiau să servească drept autorizație pentru diferitele autorități românești, în spiritul modului de funcționare a birocrăției românești, constituind și o garanție că Alexianu nu se va deține și nu va regreta promisiunile făcute.

Când este vorba de aprobările date de guvernul român în această perioadă, este necesar să le clarificăm și să le explicăm. Alexianu confisca, de fapt, în favoarea statului român 90% din banii trimiși de evreii din România evreilor din Transnistria (valoarea reală a mărcii era de 6 sau chiar de 4 lei, în timp ce guvernatorul a fixat valoarea la 60 de lei). El a împuternicit pe prefectii corupți și adjuncții lor să împartă banii jefuiți (după preschimbarea lor în mărci) Comitetele evreiești sau evreilor ale căror rude le-au trimis bani. Nicăieri nu se preciza că banii vor fi predați *imediat*, și nicăieri nu se spunea că evreii vor fi cei care-și vor alege reprezentanții în Comitetele evreiești. În multe ghetouri, prefectii, pretorii și comandantii jandarmeriei au fost cei care au decis cine va fi inclus sau nu în comitet, și acești așa-zisi – șefi de ghetouri – semnau chitanțe fictive, sau primeau doar o parte din banii, semnând de primirea întregii sume. Chiar și șefii de ghetouri care erau cinstiți și curajoși au fost obligați „a aloca” o parte din bani prefectilor,

¹²² Însemnarea lui Filderman despre audiența la guvernatorul Alexianu cu delegația evreiască pe care a acceptat s-o primească. 28 ianuarie 1942. Arhiva Carp, vol. III, p. 253.

¹²³ *Idem*, p. 254.

sau unor funcționari sau intermediarilor lor, pentru a putea, în sfârșit, să obțină ajutorul trimis ghetourilor lor. Cu cât prefectii și pretorii erau mai corupți, cu atât erau mai implicați în înființarea comitetelor evreiești și în controlarea lor, și cu cât ghetourile erau mai aproape de Bug, cu atât partea din ajutor care ajungea la evrei era mai redusă.

Expedierile de medicamente au parcurs același traseu, și în aprobarea, în scris, Alexianu a adăugat că medicamentele vor fi distribuite „conform directivelor direcției farmaciilor” a Guvernământului. În realitate, prefectii și farmaciștii administrației au luat mai mult decât o dijmă, din medicamente atunci când în sfârșit, au sosit, după stingerea epidemiei (vezi în continuare). Comitetele evreiești din Transnistria au confirmat, într-adevăr, primirea ajutorului așa cum s-a stabilit în scris – încă o măsură care se cerea pentru a trece pe cât posibil peste nărvurile birocrăției românești – dar în multe cazuri confirmarea a fost obținută prin șantaj de la comitete, pentru a asigura cel puțin primirea unei părți din ajutor și pentru continuarea lui. Mii de evrei care nu mai erau în viață nu s-au bucurat de ajutorul personal care le-a fost trimis; iar pe alții, care mai trăiau, Guvernământul nu s-a grăbit să-i depisteze, nici după șase luni și chiar după un an de la depunerea banilor la Banca Națională, în diverse orașe din România¹²⁴. Fără aceste explicații nu se poate înțelege cum a fost aplicată în mod practic în contextul românesc autorizația de a acorda ajutor deportaților din Transnistria.

Comisia de ajutorare s-a grăbit să rezume în scris aprobările date de Alexianu, l-a pus pe Streitman să semneze cererea și a prezentat-o guvernatorului înainte de a părăsi Bucureștiul. Guvernatorul a notat cu mâna lui pe cererea Centralei aprobările date, și aceasta a constituit a doua aprobare care a transformat permisiunea teoretică a lui Antonescu în dispoziții practice. Între 10 decembrie și 31 ianuarie 1942, perioadă care a trecut între cele două aprobări, zeci de mii de evrei au murit de tifos și de foame (în afară de cei care au fost uciși în același timp în „regatul morții”). Dar până la primirea primelor ajutoare au mai trecut cel puțin două luni (vezi în continuare).

Alexianu a rezumat în scris aprobările acordate de el, adăugând încă un obstacol în calea primirii ajutorului:

„Toate sumele de bani se vor depune la contul dv. la BNR, cont 1230, și înaintată recipisa la Guvernământ, urmând a face plata după indicațiunile date de

¹²⁴ Aceste rânduri au fost scrise după ce autorul a cercetat dosarele Guvernământului în arhiva de la Odessa. În dosare se găsesc sute de plângeri de la evreii din România, care reclamau că banii nu au fost predați rudelor lor. Documentele au fost copiate și transferate la Arhiva Yad Vashem, și ele se află în colecția M-39. De fapt, aprobarea de a permite acordarea de ajutor individual a determinat ulterior Guvernământul să aprobe întocmirea de liste nominale ale supraviețuitorilor, măsură interzisă anterior, pentru a ascunde proporțiile exterminării. Până în aprilie-mai 1942, Guvernământul a fost interesat numai de „totaluri numerice” ale deportaților.

Centrală prin comitetele evreiești locale. Cursul de schimb – 1 RKKS = 60 lei. Medicamentele se vor trimite la prefectura jud. Moghilev, se vor împărți după dispozițiile ce se vor lua de Dir[ecția] Farmaciilor tot prin comitetele de evrei. Uneltele vor fi trimise la Guvernământ, care le va repartiza tot prin Comitete. Geamurile vor fi trimise la Moghilev. Pentru îmbrăcăminte, articole de menaj e nevoie de autorizarea Guvernământului pentru export”¹²⁵.

S-au impus taxe vamale ridicate pe mărfuri, materiale de construcții, haine și mai ales medicamente întrucât au fost considerate bunuri „exportate” în Transnistria. Comisarul pentru problemele evreiești, Radu Lecca, a anunțat în mod oficial Centrala Evreilor, la 27 februarie 1942, că medicamentele nu pot fi scutite de taxe, deoarece legea stabilește că „se acordă scutiri de taxe pentru mărfurile ce trec în Transnistria, numai dacă sunt destinate autorităților sau militarilor”¹²⁶. Ministerul Economiei Naționale a condiționat permisul dat Centralei Evreilor la 7 martie 1942 de a trimite medicamente în Transnistria de plata „taxelor vamale”¹²⁷. În luna februarie 1942, Guvernământul Transnistriei s-a degajat în scris de orice responsabilitate formală față de existența evreilor din Transnistria, și de atunci încolo dădea un răspuns standard oricărui evreu sau oricărei organizații evreiești care dorea să-i ajute pe deportați: „Vă rugăm să vă adresați Centralei Evreilor, care a primit instrucțiuni în această privință”¹²⁸. La 10 februarie, Alexianu, care cunoștea mai bine decât ministrul de Interne și decât funcționarii superiori din Președinția Consiliului de Miniștri care sunt intențiile lui Antonescu cu privire la deportați, a răspuns Președinției Consiliului de Miniștri că nu a aprobat plecarea unei delegații evreiești în Transnistria „în scopul ajutorării evreilor deportați”. El a anexat aprobarea acordată Centralei Evreilor prin care stabilea „în ce condiții este permis să se trimită evreilor din lagăre, ceea ce noi [el, Alexianu] am autorizat”¹²⁹.

¹²⁵ Apelul Centralei Evreilor (pe un formular al Federației Uniunilor Comunităților) către guvernatorul Alexianu, din 29 ianuarie 1942, și aprobarea în scris a guvernatorului pe scrisoare, 31 ianuarie 1942. Arhiva Odessa 2242-1-1486, p. 124, 127.

¹²⁶ Comisarul pentru problemele evreiești către Centrala Evreilor, 27 februarie 1942. AnceI, *Documents*, III, nr. 3, p. 3.

¹²⁷ Ministerul Economiei Naționale, Direcția de Export, către Centrale Evreilor, 7 martie 1942, *Cartea Neagră*, III, nr. 175, p. 337.

¹²⁸ Răspunsul standard în numele guvernatorului către Moșe Rohrlch din Piatra Neamț, care a cerut permisiunea de a trimite ajutor rudelor sale din Transnistria. Arhiva Odessa, 2242-1-1486, p. 128. Altui evreu i s-a răspuns că „Nu permitem nici un fel de corespondență și ajutor, decât prin intermediul Centralei Evreilor din România” (răspunsul administrației către Eva Gellman din București, 15 februarie 1942. *Idem*, p. 189.

¹²⁹ Alexianu către Cabinetul civilo-militar al mareșalului din Președinția Consiliului de Miniștri, 10 februarie 1942. Arhiva Odessa 2242-11486, p. 157. Filderman a întreținut relații bune cu secretarii generali ai Președinției Consiliului de Miniștri, ai cabinetului vice-prim-ministrului (Mihai Antonescu) și Ministerului de Interne; unul din ei chiar era căsătorit cu o evreică trecută la creștinism.

Alexianu a reușit să respingă nu numai punctul de vedere al ministrului de Interne, ci și intervenția președintelui Crucii Roșii din România, dr. Ion Costinescu, un român cu suflet nobil, care a intervenit în favoarea deportaților, după ce a primit primele informații privind soarta lor.

Cam la jumătatea lui ianuarie 1942, dr. Costinescu s-a adresat, din inițiativa lui, mareșalului Antonescu cu rugămintea de a investiga situația în lagărele evreiești și de prizonieri, menționând în mod explicit lagărul Bogdanovca, unde chiar în momentul acela se desfășura marea operațiune de exterminare a zeci de mii de evrei și arderea cadavrelor lor. Iată un fragment din apelul care se referă la evrei:

„Primim rapoarte de la membrii Societății Naționale de Cruce Roșie [Română], care au vizitat lagăre de prizonieri și [lagăre] de evrei în Basarabia și Transnistria. Unele lagăre de prizonieri, unde conducătorii au spirit de inițiativă și sunt mai buni gospodari, viața prizonierilor este omenească. Măsurile ce ați dispus să se ia pentru întrebuițarea prizonierilor la muncă și mai ales la muncile agricole, le vor organiza un trai mai bun și vor contribui la îndreptarea distrugerilor războiului.

În lagărele de evrei, mizeria și nevoia, sunt foarte mari. Știm că sufletul Dvs. de creștin și de român, nu poate admite asemenea procedee și suntem siguri că ne găsim în fața unor metode cu totul neumane, luate în afară de ordinea Dvs. de subalterni fără destulă înțelegere și fără inimă.

Vă rugăm domnule mareșal, să se dispună cercetarea lagărelor de evrei de la Mitki, Obodovca, Balanovca, Bobric și Bogdanovca.

Societatea noastră [Crucea Roșie Română] fiind gata să-și facă datoria pentru a vă ajuta în greaua operă de a micșora mizeriile războiului”¹³⁰.

Ion Antonescu a ignorat scrisoarea; Mihai Antonescu a transmis apelul ministrului de Interne „să cerceteze”¹³¹. Ministrul de Interne, a cărui competență se

Din câte știm astăzi, toți au cunoscut amploarea campaniei de exterminări din Transnistria, dar s-au comportat ca și cum nu știau nimic.

¹³⁰ Copie după un apel al președintelui Crucii Roșii Române către mareșalul Antonescu, nedatat. O copie a fost trimisă lui Alexianu de către Mihai Antonescu. O scrisoare anexă arată că a fost trimis la mijlocul lui ianuarie 1942. Din câte știm, evreii din ghetouri n-au remarcat prezența unor emisari speciali ai Crucii Roșii Române. Lagărele pe care dr. Costinescu a cerut să le cerceteze au fost: a) Mitki, unde au fost concentrați mii de evrei înainte de a fi răspândiți în lagărele de pe Bug; b) Obodovca, unde, în 16 noiembrie 1941 a fost adus un convoi de 12.000 de evrei din Basarabia și tifosul a secerat mii de victime și sute de cadavre fiind aruncate pe stradă în ghetou formând grămezi, pentru că nu puteau fi îngropați din cauza înghețului; c) Balanovca din județul Balta, unde au fost aduși 1.200 de evrei, din care 800 au murit de tifos, după ce au fost înghesuiți într-un grajd fără acoperiș și abandonați în ploaie și zăpadă. Cadavrele lor au fost aruncate unele peste altele, într-o groapă comună săpată în preajma grajdului; d) Bobric din județul Golta unde erau concentrați evreii în așteptarea deportării, pe teritoriul ocupat de germani, și unde au fost exterminați câteva mii de evrei ucraineni; e) Bogdanovca situat în „regatul morții”. Se pare că dr. Costinescu știa mai multe dar n-a îndrăznit să dea detalii. Arhiva Odessa, 2242-1-1486, p. 162.

¹³¹ Președinția Consiliului de Miniștri către ministrul de Interne. *Idem*, p. 161.

oprea la Prut, a transmis întreaga problemă lui Alexianu, cerându-i „a ne încunoștința de rezultatele cercetării”¹³². Alexianu a fost tare enervat de apelul Crucii Roșii Române”, și faptul și-a găsit expresia în răspunsul pe care l-a dat Ministerului de Interne, și, ca de obicei în perioada care a precedat înfrângerea de la Stalingrad, l-a notat cu mâna sa pe marginile documentelor:

„Avem atâția soldați răniți și populație civilă românească de care se poate ocupa în primul rând Crucea Roșie. De prizonierii evrei și de cei din lagăre se ocupă Centrala Evreilor. De ceilalți prizonieri, se pot ocupa cu plăcere”¹³³.

Perioada de organizare a Comisiunii de ajutorare pentru strângerea banilor și ajutoarelor pentru asistența oficială a deportaților în cadrul Centralei Evreilor a fost rapidă și eficientă, dar rezultatele n-au fost imediat vizibile¹³⁴.

Comisiunea, au notat șefii ei, a început să acționeze cu „curaj” și în mod public; și într-adevăr, se cerea curaj pentru o asemenea activitate, într-o perioadă când însuși Conducătorul negase dreptul evreilor la un tratament uman, iar presa vorbea despre iminenta „soluție finală”. Mobilizarea ajutorului s-a făcut prin colectări de fonduri, donații voluntare, bani strânși din casă în casă, apeluri în masă de a dona, dându-se senzația că fiecare, în sine, este răspunzător de soarta deportaților din Transnistria. S-a înființat un birou de colectă, în frunte cu Fred Șaraga. În vara anului 1942, a fost înființat un comitet de doamne, la inițiativa Faniei Bibring, cu Any Anderman (care a fost directoarea „OZE” în România) și Ella Bălan, care conducea „Societatea Culturală a Femeilor Evreice”, și alte doamne. Ele au inițiat o colectă specială pentru orfani, reușind să strângă o treime din suma totală a banilor adunați în favoarea deportaților. Aceste doamne au reușit, cu ajutorul învățătorilor evrei și a mii de elevi, să organizeze un număr de acțiuni de colectare de haine vechi, pentru deportații din toată România¹³⁵.

Pe lângă colectele obișnuite, se făceau campanii speciale de colectă, de exemplu în sinagogi, de sărbători cu tichete de „nedarim” [donații făcute pe fond religios – J.A.]; pentru cei din comerț și industrie, colectele se făceau prin subcomisii pe bresle, sub formă colectivă, deci anonime; existau și forme de colecte populare foarte variate, de ex.: carnete de colecte la nunți și înmormântări, carnete de colecte de familie; rețineri de 1% din salariile angajaților evrei care se declarau în scris de acord cu această modalitate; cotizații permanente ale liberilor profesioniști etc.¹³⁶.

¹³² Ministerul de Interne către guvernatorul Transnistriei, 22 ianuarie 1942. *Idem*, p. 160.

¹³³ Guvernatorul Transnistriei către Ministerul de Interne, 10 februarie 1942. *Idem*, p. 159. Răspunsul scris de mână a fost notat pe adresa Ministerului de Interne (p. 160).

¹³⁴ Referat privind activitatea de asistență a fostei Federații a Comunităților și continuarea acestei activități de către Centrala Evreilor, întocmit de Costiner, 10 februarie 1942. Arhiva Carp, vol, III, p. 257-260.

¹³⁵ Activitățile Comisiei Autonome de ajutorare, p. 4. OZE – organizație evreiască mondială pentru îngrijirea sănătății evreilor și asistență pentru copii.

¹³⁶ *Memoriile lui Schwefelberg*, p. 57.

Situația nu era ideală: nu toți au donat de bunăvoie, și nu toți aveau posibilitatea să contribuie. La început, Comisia de ajutorare a avut permisiunea de a trimite numai bani, la cursul de jaf de 60 de lei pentru o marcă, și, pentru a evita jaful oficial, Comisiunea a preferat atât cât a fost în stare să trimită mărfuri, haine vechi, pantofi etc. Comisia de ajutorare a mituit pe doamna Antonescu, sau, mai precis, a făcut o „donație” instituției de caritate în fruntea căreia se afla ea, a făcut „ofrande”, cum le-a descris Schwefelberg, s-a folosit de intermediari și oameni din anturajul doamnei, pentru a obține, pe căi întortocheate, anumite autorizații:

„Încuviințarea de a trimite: unelte de muncă (strânse tot prin colectă) pentru atelierele de meserii amenajate în ghetouri; mărfuri diferite precum furdale [deșeu de piele de calitate inferioară], ace, ață, hârtie și mai ales sare – mult peste nevoile proprii, pentru că în schimbul sării se obțineau de la țărani ucraineni alimente ș.a.m.d. Comisia ajunsese să aibă o adevărată gestiune de cumpărare și export”¹³⁷.

Începând cu vara lui 1942, s-a permis Comisiei de ajutorare să trimită ajutoare deportaților din Transnistria, ajutor care a salvat de la moarte supraviețuitori ai deportaților din nordul Transnistriei. Dar „bunăvoința” de a permite trimiterea acestui ajutor a fost plătită, de fiecare dată, la un preț ridicat. Trebuie, de asemenea, ținut minte că, în același timp cu mobilizarea voluntară în favoarea deportaților, evreii din România au fost impuși la taxe și amenzi uriașe, care au depășit de zeci și chiar de sute de ori sumele trimise deportaților din Transnistria¹³⁸.

De la începutul anului 1943 s-au primit bani de la Crucea Roșie Internațională, care, în realitate, erau banii Joint-ului. Dar nu tot ajutorul a ajuns în Transnistria. O parte din el a fost furat încă la București. O parte a fost furat din trenuri, pe drum, o parte au fost luate de numeroși funcționari ai Guvernământului Transnistriei, altă parte le-a fost „oferită” acestora de șefii de ghetouri, pentru a urgenta primirea restului de ajutor.

La sfârșitul lui decembrie 1942, când două armate române au fost lichidate în fața Stalingradului, regimul român a aprobat să permită unei delegații a Comisiunii de ajutorare să viziteze câteva ghetouri, după ce Alexianu a avertizat-o să nu încerce un contact direct cu deportații. Vizita a avut loc la începutul anului 1943, și ea a constituit primul contact direct dintre evreii din România și rămășițele deportaților din nordul Transnistriei (vezi în continuare).

Prima depunere de bani și medicamente pentru deportați s-a făcut în luna februarie 1942, dar Banca Națională și apoi Guvernământul Transnistriei nu s-au grăbit să o transfere Comitetului evreiesc din Moghilev. „Banii trimiși evreilor și

¹³⁷ *Idem*, p. 57-58. Schwefelberg și-a explicat „aprobarea” guvernului Antonescu de a permite ajutorarea deportaților prin schimbarea treptată a politicii față de evrei, de la o politică de exterminare la politica de șantaj (*Idem. Idem*).

¹³⁸ Vezi bilanțul ajutorului în bani, în mărfuri, în colecte, prin intermediul Crucii Roșii etc. între anii 1942-1944. Activitățile Comisiei Autonome de ajutorare, p. 7-8.

medicamentele”, așa cum a consemnat directorul secretariatului Cancelariei guvernatorului de la Tiraspol, au fost primiți la 25 februarie 1942¹³⁹. La 17 martie, același secretariat a notat pentru uz propriu să-i amintească din nou guvernatorului problema „banilor și medicamentelor expediate evreilor din lagăre”¹⁴⁰. Primul transport de medicamente a sosit la Tiraspol, sediul guvernatorului Alexianu, și a cuprins „76 de pachete cu medicamente” și o sumă de bani. La 15 martie au fost expediate medicamente prefectului de la Moghilev cu rugămintea de a le distribui „Comitetelor evreiești”¹⁴¹. Primul transport de medicamente a sosit abia către sfârșitul lunii martie, iar cu două săptămâni mai devreme, prima sumă de bani¹⁴².

La 7 aprilie 1942 a re izbucnit epidemia de febră tifoidă la Moghilev, din lipsă de vaccinuri¹⁴³.

Serul antitific exista deja, dar nu putea fi obținut pe piața liberă în România, fapt specificat de Comisia de ajutorare în primul ei raport, din septembrie 1942. Serul acesta n-a salvat deportații de tifos în iarna 1941/42. Abia în martie 1943, după numeroase întârzieri, a sosit la Moghilev un transport de ser antitific, trimis de Comisia de ajutorare din București¹⁴⁴. Acest transport a stopat a doua epidemie de febră tifoidă care izbucnise în oraș și în județ.

Comisia de ajutorare a reușit să trimită la Moghilev cantități importante de medicamente pentru tratarea tuberculozei, dizenteriei și altor boli intestinale, injecții și vaccinuri pentru tratarea unei forme mai ușoare a febrei tifoide, paratyphus, mijloace de dezinfecție, calciu, sedative, aspirină, chinină, piramidon, injecții de cofeină, u. benzoic, alifii de tot felul. Comisia a remarcat și faptul că:

„În condițiile lipsei mijloacelor necesare pentru tratament și a numărului mare de bolnavi, cantitățile trimise nu au fost suficiente, din păcate, pentru fiecare lagăr în parte. Ba mai mult decât atât, în România se observă de curând o acută lipsă de medicamente. Multe articole sunt greu de obținut chiar și cu bani mulți. De aceea, furnizarea de medicamente scade de la zi la zi”¹⁴⁵.

¹³⁹ Problemele pe ordinea de zi în dezbateri, cu semnătura șefului serviciului de înregistrare și arhivă și al Arhivei, în biroul guvernatorului, 31 martie 1942, Arhiva Odessa, 2242-1-1486, p. 237.

¹⁴⁰ *Idem*, 17 martie 1942.

¹⁴¹ Telegrama Direcției farmaciilor a Guvernământului către guvernatorul Alexianu (el a adăugat cu mâna sa că trebuie adus faptul la cunoștința prefectului jud. Moghilev), 16 martie 1942. *Idem*, 2242-1-1487, p. 116; telegrama guvernatorului Transnistriei către prefectul jud. Moghilev, 21 martie 1942. *Idem. Idem*, p. 19.

¹⁴² Matatias Carp a fost convins că primul transport de medicamente a sosit încă în februarie și a fost distribuit la începutul lui martie dar el n-a avut la dispoziția sa arhiva guvernatorului Transnistriei, ci, doar, arhiva Comisiei de ajutorare (*Cartea Neagră*, III, p. 271).

¹⁴³ *Idem*, p. 271.

¹⁴⁴ *Memoriile lui Jägerdorf*, p. 137.

¹⁴⁵ „Die Hilfsaktion für die nach Transnistrien deportierten Juden”, raport despre activitățile Comisiei de ajutorare de la înființarea Centralei Evreilor la mijlocul lui februarie 1942 și până la sfârșitul lui

La sfârșitul lui mai 1942, după ce au devenit clare dimensiunile catastrofei tifosului în Transnistria, Radu Lecca, împluternicitul cu rezolvarea problemei evreiești de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri, a dat dispoziție Centralei Evreilor să trimită deportaților din Transnistria „bani și medicamente”¹⁴⁶. În felul acesta el a stabilit în scris că răspunderea pentru soarta evreilor nu o poartă guvernul, ci evreii. Concomitent, Președinția Consiliului de Miniștri a anulat autorizația dată evreilor să trimită personal bani rudelor din Transnistria, prin intermediul Băncii Naționale¹⁴⁷, întrucât pe această cale evreii din România ar fi putut afla mai mult despre proporțiile catastrofei (în fiecare caz în care destinatarul nu mai era în viață, expeditorul primea o înștiințare din partea băncii, că banii nu i-au fost predați).

În concluzie, catastrofa tifosului în ghetourile din nordul și centrul Transnistriei a ajuns la cunoștința conducerii evreiești din România aproape imediat după izbucnirea ei, dar Guvernământul din Transnistria a depus eforturi pentru a împiedica pe evreii din România să acorde ajutor deportaților. Sume de bani și mici cantități de medicamente au început să sosească în mod oficial la sfârșitul lunii martie sau începutul lui aprilie 1942, când epidemia secerase viața a peste șazeci de mii de deportați.

Autoorganizarea în ghetouri

Conducătorii ghetourilor din Transnistria nu au așteptat pasivi sosirea ajutorului și, cu puținele mijloace, care le-au avut la dispoziție, cu puținii bani aduși de curierii din România și cu ce au reușit să strângă pe loc, au inițiat ei înșiși, în condiții greu de descris, măsuri de combatere a epidemiei; aceste măsuri s-au bucurat de un succes parțial. Ele au fost aplicate numai în ghetourile în care s-a creat o conducere recunoscută, și, în general, aceste ghetouri se aflau în apropierea Moghilevului. În ghetourile din apropierea Bugului, și în satele unde au fost îngrămădiți în grajduri și în cocine de porci zeci de mii de evrei, epidemia a continuat să secerare victime, până ce ea s-a epuizat de la sine. Cei puternici și cei norocoși au supraviețuit, iar ceilalți, adică majoritatea, au murit și, în parte, au fost îngropați abia la primăvară (vezi în continuare).

Mai întâi eforturile conducerii evreiești din Transnistria au fost îndreptate spre înființarea de spitale, care în realitate erau locuri de izolare a bolnavilor până

august, 2 septembrie 1942, Ancel, *Documents*, V, nr. 158, p. 291. Raportul a remarcat faptul că nu se cunosc cu exactitate nici numărul deportaților și nici locurile de deportare.

¹⁴⁶ Dispoziția lui Radu Lecca către Centrala Evreilor, 30 mai 1942, Ancel, *Documents*, VII, nr. 29, p. 37.

¹⁴⁷ Ghingold către guvernatorul Băncii Naționale cu rugămintea de a institui noi aranjamente de transferare a ajutorului, în urma dispoziției Președinției Consiliului de Miniștri, 4 iunie 1942. *Idem*, nr. 30, p. 38.

mureau, pentru a-i salva pe ceilalți membri ai familiei sau pe locatarii dintr-o cameră comună; ulterior, s-a străduit să obțină mijloace pentru igiena personală – apă potabilă curată, săpun și petrol; să înființeze băi publice; să repare și să pună în funcțiune etuve de deparazitare; și, în cele din urmă, ea a inițiat acțiuni de curățenie colectivă în ghetouri.

Comitetul evreiesc din Moghilev a înființat, încă la 5 decembrie 1941, un spital de boli infecțioase în clădirea ruinată a spitalului local. În camerele cu geamuri sparte și neîncălzite ale spitalului, în care au fost introduse 30 de paturi, au fost izolați primii bolnavi de tifos exantematic. La începutul lui ianuarie s-a decis înființarea unui al doilea pavilion, pentru bolnavii de tifos. La 11 ianuarie a avut loc o ședință comună a membrilor comitetului evreiesc și a medicilor, la care s-au hotărât măsuri de izolare a bolnavilor de tifos exantematic și inițierea unei campanii împotriva epidemiei fără nici un sprijin din partea autorităților românești, fără medicamente, fără hrană și fără mijloace de încălzire, și de aceea eforturile au eșuat:

„De acum începe nenorocirea și dezastrul, cărora le cad victime mii de oameni... Singurul pavilion existent pentru izolarea bolnavilor, se arată infectat. În spital nu există etuvă de deparazitare, personalul sanitar al spitalului se îmbolnăvește unul după altul...; frigul se intensifică pe zi ce trece, sobele nu funcționează; lipsește combustibil și toate cererile adresate autorităților în drept rămân aproape fără nici un rezultat; din toate părțile se trimit bolnavi noi; spitalul n-are așternut, n-are nimica și în special lipsesc medicamentele complet; se aduc bolnavi pe jumătate înghețați, din sate, și se lasă prin coridoare fără a se mai cere aprobarea internării; nu se poate face nici un fel de deparazitare; bolnavilor le îngheață picioarele în paturi; dezastrul din spitale crește din ce în ce”¹⁴⁸.

Comitetul evreiesc a înființat în februarie 1942 un serviciu sanitar alcătuit din medici și sanitar care, în majoritatea lor, căpătaseră imunitate naturală față de epidemie. Serviciul a împărțit Moghilevul în cartiere (evreii mai erau încă împrăștiați în întregul oraș; ghetoul a fost înființat în vara lui 1942), și a trimis în fiecare cartier o echipă care a încercat să facă o deparazitare a hainelor cu ajutorul medicului șef al orașului, ucraineanca dr. Osinkovska, „singura dintre autorități care a înțeles și a ajutat în bătălia grea împotriva epidemiei”. Autoritățile românești au refuzat să acorde ajutor, nu au furnizat lemne pentru sobe și n-au facilitat obținerea lor. Primăria a refuzat să pună la dispoziția Comitetului baia comunală; în cele din urmă a acceptat, după ce a primit o mare sumă de bani, să permită folosirea ei timp de câteva zile. Serviciul sanitar al Comitetului a încercat să deparaziteze casele cu numărul cel mai mare de bolnavi, dar în zadar. Echipa medicale îi duceau pe evrei, uneori împotriva voinței lor, la baia comunală. S-a procurat petrol la piața neagră. Oricine intra în baie era tuns și uns cu petrol în timp

¹⁴⁸ Raportul despre tifosul din Moghilev, p. 329.

ce hainele erau deparazitate. Comitetul evreiesc a fost nevoit să recunoască la încheierea operațiunii că aceste măsuri „nu au reușit să oprească epidemia” întrucât numărul paturilor în spital era redus, iar “condițiile tragice de trai ale populației evreiești au continuat să se înrăutățească, pe măsură ce frigul se întetea”, iar mijloacele adecvate de combatere a exantematicului lipseau¹⁴⁹.

În luna martie numărul bolnavilor și morților a crescut foarte mult. Două săptămâni după înființarea Centralei Evreilor, conducătorul Comitetului evreiesc din Moghilev, Jägendorf, a reușit să trimită în secret o scrisoare Centralei Evreilor din București în care a descris situația:

„Recensământul din ultima lună a înregistrat 12.500 de evrei deportați în orașul Moghilev. Sunt fără îndoială mai mulți; unii au fugit aici din lagăre. Presupuneau că suntem vreo 15.000 de evrei. Evreii care stau clandestin ne provoacă o mulțime de probleme. Autoritățile le-au ordonat să se predea până mâine seară și nu știm ce-i așteaptă... În ciuda eforturilor noastre susținute, tifosul se răspândește; nu există casă, sau familie care să nu fi fost lovită de epidemie. Bunul nostru prieten, Feivel Laufer și doctorii Gotlieb și Weissmann fac parte dintre victime. Șase medici sunt în stare critică. În ultimele două săptămâni, a trebuit să cumpărăm medicamente la prețurile de la bursa neagră. E un mister cum obțin speculanții aceste mărfuri și noi nu reușim. *Ne dăm perfect seama că suntem lăsați să pierim aici, dar nu vom înceta nici o clipă să luptăm, pentru a salva măcar o parte din tineret.* Nu vă puteți imagina ce dezastru este în tot județul (Moghilev). Nu pot descrie în cuvinte ce auzim de la acești oameni goi și flămânzi. Nu le putem oferi decât câte o bucată de pâine, din când în când... Ieri nu am putut împiedica evacuarea a 1000 de evrei din oraș... Vă informăm că mor sute de oameni pe zi. Cei treizeci de gropari, de abia mai fac față. Cadavrele zac grămezi... Acesta este raportul nostru, domnilor. Dacă în zilele următoare nu primim bani, medicamente, etc. vom fi nevoiți să închidem toate instituțiile noastre... Responsabilitatea vă aparține”¹⁵⁰.

În ciuda creșterii permanente a numărului de morți, care a ajuns la circa două sute pe zi, comitetul a raportat numai despre un număr mic de decese, deoarece s-a folosit de autorizațiile de ședere în oraș a celor care muriseră pentru a le înmâna evreilor „ilegali”¹⁵¹, care se furișau în oraș din ghetouri și lagăre, în care nu exista

¹⁴⁹ *Idem*, p. 330.

¹⁵⁰ *Memoriile lui Jägendorf*, p. 46-48. Jägendorf nu știa la început ce fel de organizație este Centrala Evreilor. Nu am găsit raportul în arhiva Centralei Evreiești; astăzi se știe că el a fost confiscat de autorități. Al doilea raport al Comitetului evreiesc din Moghilev, care a fost trimis în mod oficial Centralei Evreilor, probabil la sfârșitul lui aprilie, și prin care s-a comunicat că 4.000 de evrei au murit de tifos, a fost confiscat de către biroul lui Lecca. Catastrofa tifosului a fost ștearsă din rezumat, și moartea deportaților a fost atribuită „iernii grele” și „lipsei alimentelor”. Vezi „rezumatul” și scrisoarea anexă din 28 mai 1942. Anel, *Documents*, VII, nr. 23, p. 28-30.

¹⁵¹ *Memoriile lui Jägendorf*, p. 35.

nici o conducere evreiască și în care controlul exercitat de autoritățile românești era foarte superficial; o dată la două-trei săptămâni veneau jandarmii să verifice numărul evreilor care mai erau în viață.

Jägendorf a introdus un regim dur de igienă în turnătoria unde lucrau câteva sute de evrei și locuiau în clădiri separate de restul evreilor din Moghilev. Muncitorii erau controlați zilnic dacă nu au păduchi: „Prima oară când era găsit cu păduchi, omul primea un avertisment scris; a doua oară i se tăia rația de hrană; iar a treia oară era exclus din colectiv (de la turnătorie) măsură care avea ca rezultat pierderea permisului de ședere, cu toate avantajele pe care le implica – pâine, adăpost, săpun, apă caldă și medicamente”¹⁵². Acest regim era necesar din cauza apatiei care domnea printre deportați. Boala, gerul neobișnuit, morții, foamea și înghesuiala provocau într-un timp scurt reacții contradictorii: mai întâi agitație crescândă și încercarea disperată de a salva, de a chema un medic, de a obține medicamente și de a evacua la spital, iar după aceea – când au început să moară unul după altul copiii, soții și părinții, când a devenit evident că spitalul constituia doar o stație de urgentare a morții, când a început să se înalte mormanul de cadavre pe străzi sau în cimitire, în așteptarea unei zile potrivite pentru a fi înmormântate – s-a instaurat o apatie generală. De multe ori la Moghilev și mai ales la Șargorod, evreii trebuiau scoși cu forța la băile publice atunci când au fost înființate sau reparate, și să fie obligați să se deparaziteze.

Soarta lui Feivel Laufer, fruntașul evreu care s-a oferit voluntar să plece în Transnistria, a fost deosebit de amară. Din motive neclare, și în ciuda faptului că a fost ales în Comitetul evreiesc, a fost deportat din Moghilev într-un mare convoi de evrei la Nazarinet, un lagăr de pe Bug. În convoi se aflau și mulți evrei din orașul său, Gura Humorului. Pe drum a fost bătut până la sânge și, după afirmațiile unui martor ocular, ar fi spus concetățenilor săi: „Am ajutat un întreg oraș și acum nimeni nu sare în ajutorul meu”; Deportații n-au îndrăznit să încerce să-l salveze din mâinile jandarmilor. Și martorul a adăugat:

„Vom fi copleșiți pe veci de rușine, pentru că nici unul din noi nu a încercat să-l scoată din mâna acelor bestii. Laufer a murit la câteva zile după aceea, la Șargorod, în urma bătăii. A fost un om cu înalte principii morale, care și-a iubit semenii – poate singurul evreu care și-a riscat și, în cele din urmă, și-a sacrificat viața pentru deportați”¹⁵³.

O schimbare oarecare în lupta împotriva tifosului a intervenit odată cu venirea la Moghilev, la 13 aprilie 1942, a dr. Constantin Chirilă, noul comandant al stației de dezinfecție nr. 47 a armatei și a serviciului medical din oraș. El a convocat imediat pe medicii evrei și i-a acuzat de neglijență în lupta împotriva

¹⁵² *Idem*, p. 44-45.

¹⁵³ Mărturia lui Adolf Henner, p. 7-8.

tifosului. Medicii evrei au protestat, amintindu-i vă nu au nici mijloace de dezinfectie și nici medicamente. Dr. Chirilă le-a promis că-i va ajuta, și, într-adevăr, în scurt timp, s-a ținut de cuvânt. A fost singurul medic român care s-a străduit pentru evrei. Comitetul evreiesc a remarcat în iunie 1942 că „din prima zi de preluare a serviciului domnul medic maior s-a pus complet în serviciul cauzei, ordonând, supraveghind și controlând toate măsurile ordonate pentru înăbușirea completă a epidemiei”¹⁵⁴. Cu ajutorul său a fost înființată rapid încă o aripă de izolare cu o sută de paturi în spitalul evreiesc, ridicând numărul total de paturi la 164; și cu ajutorul lui s-a realizat dezinfectarea caselor și hainelor. De data aceasta etuvele de deparazitare au primit combustibil și au funcționat fără întreruperi. Și adjunctul său, dr. Stuparu, a venit în ajutorul evreilor. Cu ajutorul dr. Chirilă, 300 de muncitori de la turnătoria lui Jägendorf, folosind echipament confecționat de ei, au primit permisiunea de a proceda la o curățenie temeinică în toate casele și să evacueze gunoaiele și excrementele de pe străzi.

Epidemia a fost complet eradicată doar în iunie 1942. Între timp, Comitetul a reușit să producă săpun „în secret”, să achiziționeze petrol pentru dezinfectie, să instaleze etuve de deparazitare și să îngroape toți morții. Un medic militar superior a convocat pe medicii evrei din Moghilev în ianuarie 1943 pentru a-i avertiza contra reizbucnirii epidemiei. El a afirmat că într-adevăr deportații evrei au fost aduși în Transnistria pentru a fi lichidați, dar datoria lor este să păzească regiunea de epidemie¹⁵⁵. Atitudinea umană a dr. Chirilă nu trebuie deci considerată ca de la sine înțelese.

Nici la Șargorod Comitetul evreiesc nu a așteptat până la sosirea ajutoarelor. Încă în decembrie 1941 s-au reparat etuvele de deparazitare din oraș și s-a repus în funcțiune baia publică, dar numărul bolnavilor de tifos a crescut rapid, și prima încercare de a lupta împotriva epidemiei a eșuat, în special din lipsă de medicamente. Majoritatea medicilor s-au molipsit de tifos, și jumătate dintre ei au murit. În luna februarie a fost înființat în ghetou un spital cu o sută de paturi și Comitetul evreiesc a ordonat internarea tuturor bolnavilor. „Populația este dusă cu forța la baia comunală dar, cu toate eforturile din partea puținilor medici rămași neîmbolnăviți, epidemia se menținea la același nivel ridicat, având tendința de a ajunge la apogeu”¹⁵⁶. În luna martie epidemia și mortalitatea au ajuns la noi recorduri, iar în aprilie au murit 36% dintre bolnavi. În aceeași lună, după ce a sosit

¹⁵⁴ *Raportul despre tifosul din Moghilev*, p. 331-332. Jägendorf a remarcat și el contribuția dr. Chirilă la frânarea epidemiei de tifos, adăugând că medicul s-a oferit să transmită la București mesaje și scrisori. Acest fapt i-a provocat suspiciuni că ar fi vorba de un agent al autorităților. Dar s-a dovedit că propunerea și intenția dr. Chirilă au fost sincere și el a demonstrat că este „un aliat valoros”. S-a dovedit și faptul că ginerele lui Chirilă a fost asasinat de legionari. *Memoriile lui Jägendorf*, p. 45.

¹⁵⁵ Vezi mai sus și nota 14.

¹⁵⁶ *Monografia Șargorodului*, p. 323.

primul ajutor din România, au fost obținute mijloacele necesare pentru repararea și punerea în funcțiune a câtorva etuve de deparazitare. Hainele au fost deparazitate și oamenii au fost duși la baia publică. Bărbații au fost tunși, iar părul femeilor a fost dezinfectat cu petrol. În mai 1942, ghetoul a fost împărțit în cartiere, și fiecare cartier a fost pus sub controlul unei echipe sanitare care a „inspectat zilnic casele”. În lunile de vară a avut loc o campanie generală de deparazitare a populației. În octombrie s-au semnalat din nou cazuri de tifos, dar serviciul medical independent al evreilor a reușit să frâneze epidemia, și au fost doar patru victime.

Comitetul evreiesc din Șargorod a reușit, în luna aprilie 1942, să mobilizeze evreii în lupta împotriva epidemiei. În aprilie au fost reparate fântânile de apă ale orașului, ale întregului oraș și nu numai ale ghetoului. „Cu sprijinul și pe socoteala ghetoului” a fost reparată uzina electrică, care acționa pompele de apă. A fost înființată o fabrică de săpun. Comitetul a dat dispoziție populației să fiarbă apa. S-a procedat la vaccinarea generală împotriva febrei tifoide, s-a înființat o farmacie a ghetoului și s-au înființat șase closete publice. „Toate ruinele orașului, care deveniseră adevărate focare de infecție, au fost dărâmate și asanate”. În cele din urmă, s-a dărâmat sinagoga, care devenise în iarna 1941/42 locul de concentrare și de deces a sute de bolnavi de tifos.

Supraviețuitorii au fost deparazitați și au fost trimiși în alte cartiere din ghetou. În iunie 1942 a izbucnit o epidemie de febră tifoidă, dar ea a fost frânată și a făcut puține victime. Diversele epidemii au dispărut abia în noiembrie 1943¹⁵⁷.

La Berșad și în raioanele din nordul și estul județului Balta epidemia de tifos a continuat până ce s-a stins de la sine. Acolo, comitetele evreiești n-au reușit nici măcar să îngroape toți morții, în lunile de iarnă. La Tulcin și în lagărul de muncă epidemia de tifos a izbucnit de câteva ori, și chiar în anul 1943, făcând numeroase victime.

Epidemia de tifos a constituit un pretext pentru câteva operațiuni de deportare, inițiate de prefectul Moghilevului pentru a rări populația ghetoului; printre altele, a deportat 4.000 de evrei în lagărul de la Scazineț, în anul 1942, și în același an a deportat 3.000 de evrei în lagărul morții de la Peciora, de pe malul Bugului. După cum am arătat, în lagărele înființate pe Bug sau în apropierea Bugului tifosul a provocat relativ mai multe victime decât în alte județe. „Mizeria generală în care trăiesc deportații nu a permis să se improvizeze nici un fel de mijloace de apărare. Epidemia și-a urmat evoluția ei naturală până, s-a stins de la sine”. În ghetoul Ustia, la 5 km. de Bug, au murit de tifos 1.600 de deportați din totalul de 2.500¹⁵⁸. O supraviețuitoare din ghetoul Nazarineț, care a fost deportată din Moghilev, a descris astfel epidemia de tifos și starea de spirit din iarna 1941/42:

¹⁵⁷ *Idem*, p. 324.

¹⁵⁸ *Cartea Neagră*, III, p. 270.

„Oamenii cădeau ca muștele. Alimente, medicamente, și celelalte necesare lipseau cu desăvârșire. Luptam împotriva bolii cu mijloace rudimentare și, dacă am trecut cu bine prin boală, apoi natura a fost cea care ne-a ajutat. Apelurile noastreperate de ajutor rămâneau fără răspuns. Eram ruși de restul lumii. Eram ca pe o insulă pustie fără ajutor, uitați de Dumnezeu și de oameni”¹⁵⁹.

Aceasta era situația în ghetourile și lagărele mici din apropierea Bugului.

În concluzie, comitetele evreiești care au fost înființate numai în unele ghetouri, majoritatea în județul Moghilev au încercat, aproape fără nici un fel de mijloace, să combată epidemia, încă înainte de a fi primit orice fel de ajutor substanțial de la evreii din România, dar au eșuat. Regimul românesc a împiedicat sau a întârziat începerea transferării ajutorului. Numai după ce au început să sosească ajutoare mari în bani, medicamente și produse, de asemenea, și datorită verii, epidemia a fost stopată, devenind posibilă o autoorganizare reușită, pentru continuarea luptei împotriva tifosului și a altor epidemii.

Îngroparea

Îngroparea a zeci de mii de victime ale tifosului, în iarna și primăvara lui 1942, a constituit o problemă care întruchipează toată cruzimea Holocaustului în România. Problema a apărut deja în Basarabia, în timpul execuțiilor în masă comise de armata și jandarmeria română, cu ajutorul țăranilor, în lunile iulie-octombrie 1941; și cu mai multă stringență, în Transnistria, în septembrie-octombrie 1941.

Nepăsarea românilor privind tot ce era legat de îngroparea victimelor lor a provocat, încă în octombrie 1941, furia comandanților Einsatzgruppe D. Ei au protestat pentru faptul că românii „lasă în general cadavrele victimelor acolo unde le împușcă, fără să le îngroape”¹⁶⁰. După cum am notat mai înainte, jandarmii care escortau convoaiele nu au permis evreilor să-și îngroape morții pe drum. Într-un convoi lângă Iampol, de exemplu, un evreu a primit aprobarea să sape o groapă pentru părintele său, în schimbul unui bacșiș serios dat jandarmului¹⁶¹. În întreaga Basarabie au rămas multe morminte deschise, sau cadavre aruncate pe margini de drumuri, care au rămas neîngropate până în primăvara sau vara lui 1942. Duhoarea și pericolul epidemiilor au obligat autoritățile să recruteze țărani, pentru a acoperi cadavrele cu pământ.

Problema îngropării a pus la grea încercare morală colectivitatea evreiască. Mulți evrei au încălcat tabu-ul respectului față de mort, și mulți dintre supraviețuitori au fost lezați sufletește din această cauză, pentru toată viața.

¹⁵⁹ Mărturia Esterei Burg din Cernăuți. Iaffo, 2 aprilie 1951, AYV 03-1417, p. 5-6.

¹⁶⁰ Documentele de la Nürnberg, NO 2651, 30 octombrie 1941.

¹⁶¹ M. Mircu, *Pogromurile din Basarabia*, București, 1947, p. 27.

Încă înainte de începutul gerului aprig și încă înainte de înființarea comitetelor evreiești, s-a prăbușit răspunderea familială pentru îngroparea morților, din cauza descompunerii multor familii; din cauza violării în masă a fetelor și femeilor evreice de către jandarmi și însoțitorii ucraineni, care le-au provocat un șoc sufletesc; din cauza foametei și deplasării continue a convoaielor. Sute de cadavre de evrei bolnavi de tifos, care au murit în octombrie-noiembrie 1941 în ghetoul de la Obodovca, și alte sute care au murit pe drumul de la Obodovca la Cicelnic și Țibulevca au rămas în noroi, pe locurile în care au căzut. Nu exista nimeni să se ocupe de îngroparea lor. Când primarii satelor ucrainene au hotărât să evacueze cadavrele, ele au fost transportate de acolo, dar n-au fost îngropate: „În fiecare dimineață, sute de cadavre au fost aruncate de-a valma într-o sanie, transportate în afară de târg și aruncate în mormane, ca gunoaiele, unde haite de câini erau în așteptarea cadavrelor”¹⁶².

Când s-au organizat comitetele evreiești, ele s-au îngrijit, așa cum am arătat mai înainte, să înființeze un fel de serviciu de adunare a cadavrelor și îngroparea lor. „Meseria” de gropar a devenit în lunile decembrie 1941 – mai 1942 o meserie „bună”, deoarece au fost gropari care dezbrăcau cadavrele și vindeau hainele pe piață, ba chiar, au fost și unii care căutau și smulgeau dinții de aur.

„Sania neagră” din Șargorod care aduna morții nu a reușit să-i transporte pe toți în timpul iernii, și chiar după ce cadavrele au fost aduse la cimitirul evreiesc, nu au fost imediat îngropate:

„Cadavrele erau scoase afară și stivuite lângă fiecare casă. Erau aruncate pe sănii la grămadă: bărbați, femei, copii. O pânză neagră era aruncată la întâmplare peste morman. La cimitirul evreiesc, sania era descărcată și cadavrele erau aranjate unele peste altele. Era iarnă. Pământul înghețase bocnă, nu se putea ține pasul cu rata mortalității. S-au săpat gropi comune, în care erau îngropați 100-200 de oameni. Groparii smulgeau dinții de aur din gura morților și apoi îi vindeau la bazar. Pe măsură ce iarna se asprea, se amplifică și suferința”¹⁶³.

Pentru a rezolva problema îngropării, Comitetul evreiesc din Șargorod a hotărât să trimită evrei să muncească în ture la săparea mormintelor. Mulți au încercat să se sustragă de la această muncă. La ordinul Comitetului, poliția evreiască a predat pretorului numele delincvenților care erau pedepsiți cu 25 de lovituri peste șezut¹⁶⁴.

La Moghilev, Comitetul a înființat o echipă specială care să se ocupe de înmormântare. Inițial au fost plătiți 30 de gropari. În februarie a devenit necesară dublarea numărului groparilor. În ciuda unei organizări relativ bune, în comparație

¹⁶² *Idem.* p. 29.

¹⁶³ Mărturia lui Zeilig Asher Hoffer, p. 20-21.

¹⁶⁴ Mărturia lui Beno Schiber din Suceava, Ierusalim, august 1959, AYV 03-1451, p. 5.

cu alte ghetouri, totuși, când numărul morților a ajuns la o sută pe zi și chiar la două sute, puteau fi văzute „mormane de cadavre aranjate în stive, ca lemnele de foc, în așteptarea îngropării pe pământul înghețat”¹⁶⁵. Numărul evreilor îngropați la Moghilev a fost mai mare decât al celor care au murit de tifos, aproximativ patru mii, întrucât Comitetul a trebuit să se ocupe și de îngroparea miilor de evrei care au fost uciși la traversarea Nistrului, a celor care au decedat sau au fost împușcați în „cazarmă” – prima clădire în care erau aduse convoaiele evreilor de la Atachi – și a celor care au fost împușcați sau au decedat de epuizare, pe drumurile, care duceau din oraș spre est și spre nord. Căruțele adunau zilnic cadavre din case și de pe străzi¹⁶⁶. Cadavrele s-au adunat nu numai în cimitir ci și în fața caselor și „zăceau zile în șir, până venea cineva să le ia”¹⁶⁷.

În ciuda eforturilor depuse de Comitet, rămăneau zilnic în cimitir, la jumătatea lui martie 1942, 60-80 de cadavre care nu erau îngropate¹⁶⁸. În mormântarea se făcea numai în morminte comune, deși, la începutul epidemiei încă se mai înmormântau în morminte individuale, dacă familia era în stare să plătească Comitetului o anumită taxă de îngropare. Comitetul evreiesc s-a străduit la început să păstreze și să țină la zi un plan topografic al mormintelor și numelor celor decedați cât timp numărul morților a fost mic și cât timp au fost îngropați în morminte separate. Mai târziu, Comitetul n-a mai fost în stare să consemneze toți morții, cu atât mai mult cu cât erau îngropați cu sutele în gropi comune și sute erau îngropați fără a li se cunoaște identitatea¹⁶⁹.

La Berșad, serviciul de înmormântare n-a mai putut acționa din cauza numărului uriaș de morți și de bolnavi de tifos; familiile nu puteau să se ocupe, în mod individual, de îngroparea celor dragi. Rut Glasberg, o fetiță de 13 ani din Cernăuți, a notat în 1942, în românește, în jurnalul ei:

„În camera aceea am rămas singuri, fiindcă din 30 de oameni câți erau acolo au rămas vii numai mama și cu mine și alte două persoane, restul au murit toți. Cred că era tifos exantematic.

După două săptămâni, a murit și mama...

Două săptămâni a zăcut afară moartă. Câinii veneau și rupeau bucăți din carnea ei. Când mă duceam după căruța care lua morții, era întotdeauna plină până-

¹⁶⁵ *Memoriile lui Jägendorf*, p. 68.

¹⁶⁶ Mărturia Laurei Bartenfeld din Vatra-Dornei, Naharya, 8 iulie 1959, AYV, 03-1459, p. 5.

¹⁶⁷ Mărturia lui Ișaiahu Herșcovici din Dărăbani. Tel Aviv, 27 mai 1959, AYV 03-1476, p. 7. Cu toate că evacuarea cadavrele se făcea aproape zilnic, nu erau suficiente căruțe sau gropari care să le adune pe toate; mărturia lui Pesah Rosenberg din Cernăuți, Hulon, 27 februarie 1955, AYV 03-1232, p. 5.

¹⁶⁸ *Cartea Neagră*, III, p. 270.

¹⁶⁹ Vezi liste nominale, harta și planul grafic al mormintelor comune și al mormintelor individuale a mii de evrei care au fost uciși sau au murit în ghetoul Moghilev de la începutul anului 1942 (67 de pagini). Colecția România, AYV 011/46.

n vârf și se mai înfîgeau la margine patru bețe lungi ca să poată încăpea mai bine morții. De vreo 50 de ori se ducea și se tot întorcea de la cimitir ca să adune morții. Groparul îmi spunea mereu că nu are timp și de abia după două săptămâni a venit s-o ridice pe mama”¹⁷⁰.

„Căruța cea mare” care aduna zilnic zeci de cadavre a început să funcționeze la Berșad în luna decembrie. Cadavrele erau descărcate din căruță de câteva ori pe zi în cimitir în „stive”, unde rămâneau chiar mai mult de o lună, deoarece pământul era înghețat¹⁷¹. „Au fost zile când se adunau până la două sute de cadavre pe zi”¹⁷². În cele din urmă, majoritatea cadavrelor au fost înhumate de două ori: „Ele erau acoperite cu un strat subțire de țărână... Abia primăvara, când s-a topit gheața, au fost săpate gropile comune. Resturile corpurilor au fost reînhumate și comunitatea a ridicat o piatră funerară”¹⁷³.

Nici la Obodovca n-au putut fi îngropate cadavrele iarna: „Ele au fost aruncate în mijlocul ghetoului și lăsate în voia câinilor”¹⁷⁴. Primăvara au fost îngropate rămășițele cadavrelor în două gropi mari, lângă mormintele celor 400 de evrei uciși de oamenii lui Petliura în timpul războiului civil din 1919. La început Comitetul evreiesc a impus o taxă ridicată pentru un mormânt individual, și mulți evrei credincioși păstrau cu sfințenie giulgiurile și talit-urile [șaluri de rugăciune], în așteptarea morții; dar asta nu le-a fost de folos deoarece groparii obișnuiau să dezbrace cadavrele și să le vândă hainele, și să le smulgă dinții de aur. Înghețul n-a permis nici aici să se facă înmormântarea normală: „Mormintele comune nu erau suficient de adânci și nici n-au fost acoperite cu destul pământ. Porcii și câinii dezgropau bucăți de cadavre și uneori cadavre întregi”¹⁷⁵. Groparii pretindeau și primeau obiecte personale de la familia pentru a accepta să evacueze cadavrele.

În câteva ghetouri s-a adoptat o metodă locală de îngropare a morților pe timp de iarnă: se aprindeau ruguri din lemn sau din paie care ardeau zi și noapte, pe o bucată de pământ, pentru a dezgheța terenul și pentru a face posibilă săparea unei gropi comune. Prima încercare a avut loc la cimitirul din Șargorod la 6 februarie 1942. „Pe un ger de minus 40 de grade, s-a aprins un foc care a durat 24 de ore și numai așa s-a izbutit apoi să se sape o groapă comună” și să fie îngropate 165 de cadavre¹⁷⁶.

¹⁷⁰ Mircu (vezi mai sus nota 161), p. 36.

¹⁷¹ Mărturia lui Herman Piker din Cernăuți. Tel Aviv, iunie 1959. AYV, 03-1467. P. 9.

¹⁷² *Cartea Neagră*, III, p. 268.

¹⁷³ Mărturia lui Trude Malik din Cernăuți. B’nei Brak, mai 1958, AYV 03-905, p. 3.

¹⁷⁴ Mărturia lui Saly Gdansky, Petah Tikva, noiembrie 1958, AYV 03-1126, p. 6.

¹⁷⁵ Mărturia Anei Loebel din Cernăuți, Tel Aviv, septembrie 1959, AYV 03.1482, p. 9. Ana a plătit 500 de mărci Comitetului evreiesc pentru ca soțul ei să fie îngropat într-un mormânt separat, dar, în ciuda acestui fapt, a fost aruncat într-o groapă comună. *Idem*.

¹⁷⁶ *Cartea Neagră*, III, p. 268.

La Ivașcăuți, un sat la zece kilometri de Șargorod, pe unde au trecut circa două mii de evrei și au fost cazați în grajduri și cocine, nu exista un cimitir evreiesc; autoritățile locale au pus la dispoziția deportaților un teren, care în trecut a fost folosit ca cimitir, unde erau îngropați caii satului, pentru a-și îngropa morții. La început înmormântarea s-a făcut în morminte individuale, dar nu la adâncimea necesară, astfel că acele cadavre au fost devorate de câini. La sfârșitul lui decembrie 1942 mai trăiau în sat 600 de evrei. În luna ianuarie 1943 s-au adunat într-una din curți 60 de cadavre, și un membru al comitetului a obținut, „după îndelungate rugăminți și plânsete”, de la primarul satului ucrainean trei căruțe, pentru transportarea cadavrelor pe terenul acordat pentru a deveni cimitir. „Am reușit să săpăm mormântul abia după ce am îndepărtat zăpada și am încălzit pământul, arzând niște paie”¹⁷⁷. La Tarkanovka, lângă Obodovca, unde în iarna 1941/42 au murit 450 din cei 550 de evrei, supraviețuitorii au fost nevoiți să aprindă încontinuu ruguri din copaci pe pământul înghețat, pentru a săpa gropi comune¹⁷⁸.

La Tropova, sat situat la 30 km. de Moghilev, un tânăr a săpat timp de trei zile două morminte în pământul înghețat, pentru a înmormânta în ele pe soacra și fratele lui, care au murit de tifos. El a mituit primarul satului cu un ceas, pentru a primi permisiunea să sape un „mormânt individual”. Când el a murit nu a avut cine să aibă grijă de înmormântarea lui¹⁷⁹.

În colhozurile în care au fost aduși mii de evrei și au fost uitați până în primăvară, înmormântarea constituia o chestiune accidentală. Într-unul din colhozurile de lângă Berșad au fost aduși, la începutul iernii, 78 de evrei care au fost înghesuiți într-o singură cameră. Toți, cu excepția unuia singur, s-au îmbolnăvit de tifos și întrucât aproape toți au murit, n-a rămas nimeni să-și amintească nici numele colhozului și nici numele morților¹⁸⁰.

O evreică din Cernăuți, adusă la Balki din nordul Transnistriei, lângă granița cu teritoriul de ocupație germană, și înghesuită împreună cu 600 de deportați într-o singură cazarmă, a descris soarta ei și a familiei sale:

„În timp ce zăceam în comă, bolnavă de tifos, cei trei copii ai mei au murit. Nu a avut cine să-i îngrijească, și au murit de foame. Nu știu cum au murit sau care au fost ultimele lor clipe, cum li s-a stins lumina sufletelor lor mici. Nu știu dacă și unde au fost îngropați”¹⁸¹.

Soțul ei a fost împușcat de către paznicii locali în timp ce încerca să se furișeze din ghetou, în căutarea unui medicament. Pictorul evreu Arnold Dagan, deportat din Cernăuți într-unul din ghetouri, a desenat în anul 1943 pe o bucată de

¹⁷⁷ Mărturia lui Adolf Henner, p. 8, *Pinkas Hakehilot, Romania*, II, p. 397.

¹⁷⁸ Mărturia lui Israel Perikman din Secureni, Petah Tikva, 12 iulie 1959, AYV 03-1460, p. 11.

¹⁷⁹ Mărturia Haiei Kiselnik din Cernăuți, B'nei Brak 1958, AYV 03-841, p. 6-7.

¹⁸⁰ Mărturia lui Moșe Brunwasser din Storojineț, Tel Aviv, iulie 1959, AYV 03-1455, p. 14.

¹⁸¹ Mărturia Anei Loebel, p. 239.

hârtie scena rugăciunii unor supraviețuitori în amintirea celor dragi: movile de pământ, și pe câteva din ele evrei singuratici care se roagă sau plâng. Acestea erau mormintele comune și puținii supraviețuitori rămași după prima iarnă cumplită a deportaților în Transnistria¹⁸².

Tifosul în județele din sud: medicul român și tifosul

În aparență, problema tifosului a fost rezolvată prin operațiunile de deportare și lichidare a evreilor, dar diferite focare ale epidemiei au continuat să existe, amenințând din când în când să reizbucnească.

În regiune mai trăiau câteva mii de evrei în fermele de stat, în special în județul Berezovca, și alte câteva mii în câteva orașele, mai ales meseriași, pentru a-i servi pe jandarmi și autoritățile românești, în general, ca sclavi ai statului român. La sfârșitul anul 1942, epidemia a reizbucnit după deportarea în vara lui 1942 a 24.000 de țigani din România în județele din sud-estul Transnistriei. Direcția sanitară a Guvernământului, care acționa în strânsă colaborare cu serviciile sanitare ale armatei, avea două scopuri principale, așa cum le-a definit dr. Tătăranu:

„Să las libertate de acțiune armatei, dând maxim de efort în mijlocul și sudul Transnistriei;

Să combat *cât va fi posibil* epidemiile în județele din nord”¹⁸³.

Aceste directive „sterile” din punct de vedere lingvistic aveau o semnificație practică clară: în județele din sud, pe unde trecea calea ferată care lega România de front și unde se aflau unitățile armatei române, trebuie interzisă prezența de evrei infectați de tifos (și, de aceea, trebuiau lichidați); în schimb, în nord, epidemia este suportabilă și se poate permite evreilor să moară treptat.

Încă înainte de „rezolvarea” integrală a problemei tifosului în județul Golta, la începutul lui ianuarie 1942, „s-a ivit o nouă problemă”, a notat Tătăranu: „evacuarea a 35.000 de evrei din orașul Odessa, unde constituiau un pericol permanent pentru siguranța trupelor”. Direcția sanitară și medicii militari au învățat între timp cât de periculoasă a fost epidemia de tifos în Transnistria, în iarna 1941/42 – aluzie la zecile de mii de evrei care au pierit în județele din nord. „Am stabilit un plan național de evacuare a populației evreiești [din Odessa] în județul Berezovca și în partea de sud a județului Golta”¹⁸⁴. Aceste fraze demonstrează, fără echivoc, că serviciul medical românesc, atât cel civil, cât și cel militar au fost implicate în genocid:

¹⁸² Vezi desenul în jurnalul Yonei Maleron, între pag. 33-34; originalul se află în colecția de tablouri a Muzeului Yad Vashem; vezi și harta mormintelor comune din Transnistria, redactată de autor, în *Pinkas Hakehilot, Romania*, vol. 1, p. 545.

¹⁸³ *Raportul lui Tătăranu despre tifos*, p. 4 (sublinierea autorului).

¹⁸⁴ *Idem*, p. 4-5.

„În acest scop am concentrat sub conducerea medicului șef al Municipiului Odessa [un medic din România – J.A.] toate mijloacele sanitare, atât civile cât și militare. Toată populația evacuabilă a fost controlată corporal și orice caz suspect de boală contagioasă a fost izolat, cercetat amănunțit și numai după ce s-a îndepărtat orice urmă de bănuială a fost constituit un convoi și pornit la drum. Pe drum, până la locul de destinație, convoaiele au fost duse cu trenul până la Berezovca, astfel că nu s-a putut contamina în timpul parcurgerii acestei distanțe”¹⁸⁵.

La sfârșitul lunii martie, Tătăranu personal a inspectat județul Berezovca dar nu a sesizat, după spusele lui, „nici o creștere a epidemiei”, cu toate că, având în vedere marele număr de deportați, „puteam asista la o epidemie analogă cu cea din județul Balta de la începutul iernii 1941/42” – aluzie la zecile de mii de evrei care au pierit de tifos la Berșad și în împrejurimi. Tătăranu a adăugat: „Rezultatele acestea dovedesc cu prisosință că evacuarea [deportarea] a fost făcută în cele mai bune condițiuni”.

Tătăranu nu a constatat existența epidemiei în județul Berezovca întrucât până la sfârșitul lui martie au fost împușcați 28.000 de evrei din cei 35.000 care au fost deportați, și sute dintre ei muriseră în drum spre Berezovca, fapt neconsemnat în raportul lui.

Operațiunea de evacuare cu trenul a evreilor din Odessa a fost considerată de dr. Tătăranu și Direcția sanitară din Transnistria atât de reușită din punct de vedere sanitar, încât nu a ezitat să pună experiența sa și pe el personal la dispoziția guvernului de la București atunci când va hotărî deportarea tuturor evreilor din România¹⁸⁶. Raportul Direcției sanitare, și în special broșura pe care a publicat-o Tătăranu, sunt importante nu numai pentru că dezvăluie implicarea profundă a serviciului medical român în genocid, ci și pentru că în broșură se află date foarte importante despre numărul de deportați din România și numărul de deportați din Odessa. Rapoartele au ținut la zi numărul deportaților din Odessa și au demonstrat că de la încheierea oficială a operațiunii, la 11 aprilie 1942, când Comitetul de evacuare a raportat evacuarea a 32.643 de evrei și până la sfârșitul anului 1942 au fost deportați din Odessa încă patru mii de evrei, numărul lor ajungând la 36.000¹⁸⁷.

Trebuie remarcat că în broșura publicată după înfrângerea de la Stalingrad, Tătăranu a ascuns cu totul contribuția lui la organizarea și executarea deportării

¹⁸⁵ *Idem. Idem.* În broșura pe care a publicat-o în 1943. Tătăranu a accentuat în mod explicit că „În toate problemele referitoare la igienă, am apelat la armată, care a fost principala mea grijă” (vezi mai sus nota 19, p. 12).

¹⁸⁶ *Raportul lui Tătăranu despre tifos*, p. 5.

¹⁸⁷ În raportul din 17 aprilie 1942 Tătăranu a comunicat că au fost deportați 35.000 de evrei (*Raportul lui Tătăranu despre tifos*, p. 4); iar în raportul Direcției sanitare de la 1 ianuarie 1943 se spunea că până la sfârșitul anului 1942 au fost deportați 36.000 de evrei (raportul Direcției sanitare, p. 2).

evreilor din Odessa în județul Berezovca, și nu a mai revenit asupra propunerii sale de a se folosi experiența lui în pregătirea deportării evreilor din România.

Dar acest document a consemnat numărul curent al evreilor deportați din România în Transnistria ca fiind de circa 200.000¹⁸⁸. Această cifră surprinzătoare a deportaților a fost confirmată și de surse germane, precum și de Antonescu însuși, purtând semnătura sa (vezi în continuare). Prin forța împrejurărilor, serviciul sanitar din Transnistria, a devenit, după marea operațiune de deportare din România, principalul înregistrator, sau poate chiar unicul, al numărului deportaților, deoarece jandarmeria încetase să mai țină evidența cifrelor.

Condițiile sanitare în județul Berezovca la începutul lui decembrie 1941, cu alte cuvinte în perioada trecerii marilor convoaie ale evreilor din Basarabia, din Odessa și din sudul Transnistriei erau extrem de proaste. Nu exista nici o activitate medicală, nu existau medici; în spitalele rămase de la regimul sovietic nu erau decât câțiva infirmieri¹⁸⁹. Când au început să sosească transporturile cu trenul de la Odessa, situația nu s-a schimbat prea mult, din cauza gerului neobișnuit care a împiedicat orice fel de organizare, în afară de patrule ale jandarmilor în sate și de continuarea operațiunii de deportare a evreilor, care nu a încetat decât atunci când condițiile atmosferice au împiedicat locomotivele sau jandarmii să funcționeze.

În aceste condiții este de înțeles de ce s-au străduit atât de mult unitățile de lichidare ale germanilor locali și autoritățile românești să „lichideze” pericolul tifosului când mai era în fașă, și în consecință majoritatea evreilor din Odessa au fost împușcați și arși rapid, prin diferite și ciudate metode. Această „realizare” nu a fost consemnată în scris de către Direcția sanitară și de către dr. Tătăranu, deoarece o barieră psihologică i-a împiedicat să pună pe hârtie o asemenea atrocitate. În schimb, Ministerul de Externe german era eliberat de asemenea complexe, și Rademacher a notat, în termeni simpli, într-un memoriu către Himmler, că 28.000 de evrei au fost lichidați în satele germanilor localnici din Transnistria. Era vorba despre evreii pe care Direcția sanitară și medicii români au ajutat să fie evacuați, luând măsuri care să prevină izbucnirea epidemiei de tifos la Odessa și județul Berezovca.

În ianuarie și februarie 1942, județul Berezovca a fost împărțit în patru raioane medicale: Berezovca, Mostovoi, Veselinovo și Landau. În fiecare raion, cu excepția celui din Landau, a fost numit un medic șef, ales dintre medicii români care au

¹⁸⁸ Vezi mai sus nota 19, p. 11. Tătăranu consemnează că „numărul deportaților din țară a ajuns la 200.000”. În publicația oficială a Guvernământului Transnistriei de la mijlocul lui 1943, unde sunt prezentate cu mândrie realizările Guvernământului, în capitolul „Sănătatea publică” nu se mai menționează ravagiile tifosului în județele din nord și nici deportarea evreilor din Odessa cu trenul; Guvernământul Transnistriei, *Transnistria*, Odessa, p. 104, 1943.

¹⁸⁹ Serviciul de Higienă și Profilaxie nr. 5, raport despre activitatea 1942 Arhiva Odessa 2361-1-606, p. 1.

participat la un concurs. În ceea ce privește raionul Landau, întrucât el „fiind sub administrația germană [această administrație] asigură serviciul sanitar în acel raion”, se spunea în raportul amintit anterior. Direcția sanitară a județului a recrutat majoritatea echipelor medicale și para-medicale locale pe care le-au găsit, integrându-le în rândurile ei. Începând din luna ianuarie 1941, odată cu sosirea convoaielor de evrei, a crescut numărul cazurilor de tifos în rândul populației ucrainene.

Unități ale armatei române cantonate în județ s-au preocupat, prin intermediul serviciilor lor medicale, de sănătatea soldaților lor. Soldații mobilizați din rândul românilor din Basarabia pentru muncile câmpului au fost vaccinați și trecuți prin procedură de dezinfecție chiar la Berezovca¹⁹⁰. Încă de la 16 octombrie 1941, Guvernământul a trimis din Tiraspol vaccinuri și seruri pentru vaccinarea tuturor cetățenilor români veniți să înființeze administrația română, printre care și vaccinul antitific, care era scump. Guvernământul a dat dispoziție ca primii vaccinați să fie personalul prefecturii, iar ceea ce va rămâne, să fie folosit pentru vaccinarea ucrainenilor¹⁹¹.

S-au trimis, de asemenea, instrucțiuni cu privire la inocularea vaccinurilor, și mai ales a celui antitific¹⁹².

La începutul lui noiembrie Guvernământul a dat dispoziție prefecturii să se îngrijească de îngroparea cadavrelor care rămăseseră de pe vremea luptelor „sau morți din alte cauze”¹⁹³.

Directiva a fost îndeplinită în județul Berezovca cu strictețe, din cauza prezenței emisarilor Reich-ului în județ, care nu tolerau lăsarea cadavrelor pe drumuri și pe câmpuri, atâta timp cât puteau fi îngropate în pământ. Ceea ce nu s-a putut îngropa, a fost ars. Prefectul județului vecin, Ananiev, prin care au trecut convoaiele de deportați din Basarabia, i-a scris atunci prefectului județului Golta că „la patru kilometri sud de Vasdovca se găsesc un număr de circa 50-60 de cadavre de toate vârstele, morți prin împușcare – toate în putrefacție. Cred că și Dv. apreciați că ar trebui să fie îngropate, ca noi să ne putem feri de epidemii. Rog dacă zona vă aparține a da ordine cât mai urgente a executa cererea ce fac”¹⁹⁴.

Prefecturile nu cunoșteau încă exact limitele județelor lor, de aceea trebuia clarificat cui aparțin cadavrele. Din cauza importanței județului Berezovca și a marelui număr de germani locali din județ, s-au depus eforturi energice pentru a împiedica răspândirea epidemiei în rândurile ucrainenilor. Între ianuarie și iulie

¹⁹⁰ Comandantul batalionului 176 către Prefectura județului Berezovca, 26 noiembrie 1941, Arhiva Odessa 2361-1-600, p. 45.

¹⁹¹ Guvernământul Transnistriei către prefectul județului Berezovca, 16 octombrie 1941. *Idem*, p. 18.

¹⁹² Directive pentru inocularea vaccinurilor întocmite de colonelul dr. Ilie Bălan, nedatată. *Idem*, p. 19.

¹⁹³ Scrisoare a Guvernământului către Prefectura județului Berezovca, 6 noiembrie 1941. *Idem*, p. 14.

¹⁹⁴ Prefectura județului Ananiev către Prefectura județului Golta, 12 decembrie 1941. Arhiva Nikolaev 2178-1-66, p. 504.

1942 s-au semnalat printre ei doar 323 de cazuri de tifos, iar în iulie nici unul. Dar condițiile sanitare ale populației ucrainene, în special din raionul Veselinovo, erau extrem de proaste, și populația locală era „plină de păduchi”, așa cum remarcă raportul Serviciului de Higienă al județului, citat anterior. Rămăsese problema evreilor din județ. Era vorba de supraviețuitorii evreilor deportați din Odessa și din sud, care au fost dirijați direct către sovhozuri pentru a fi folosiți ca mână de lucru gratuită pentru agronomii români care au repus în funcțiune fermele de stat. Mai erau și diverși meseriași aduși în raioane pentru a servi pe români – civili, jandarmi și militari – și uneori și populația ucraineană.

Mai erau printre ei și evrei prinși mai târziu la Odessa și în alte locuri din sudul Transnistriei și aduși la Mostovoi sau la Berezovca sau mai departe în „regatul morții”. Și mai erau printre ei și evrei trimiși din România, în toamna lui 1942, dintre cei care nu au fost exterminați imediat de unitățile de lichidare ale germanilor localnici. Câțiva jandarmi care au fost postați „în stațiile de pază ale convoaielor evreiești care se scurgeau prin acest județ”, așa cum relatează raportul, s-au îmbolnăvit de tifos. Marele Stat Major al armatei române a ordonat unităților militare să pună la dispoziția celor care se ocupă de eradicarea tifosului în rândurile ucrainenilor și ale prizonierilor de război pe medicii unităților militare postate în județul Berezovca. Medicii militari au fost solicitați să localizeze toate cazurile, să le izoleze și să pună avertismente pe toate casele contaminate; să facă deparazitarea necesară „așa ca trupele în trecere să nu se infecteze”¹⁹⁵. Evreii n-au fost amintiți în ordinul M.St.M.

În județul Berezovca s-au creat trei focare principale de tifos, toate în locuri aflate pe traseul pe care au trecut convoaiile sau au fost lichidați evrei. Al doilea raport al Serviciului de Higienă a precizat că aceste locuri erau Mostovoi Veselinovo și partea de sud a județului care cuprindea satele Zlataustovo, Dobre, Nadejda, Lisincovo, Sofiefca și Satna-Balca. „Controalele epidemiologice care au fost întreprinse au arătat că epidemia se datorește *infiltrării* evreilor care *au fost aduși* din diferite lagăre în acest județ”¹⁹⁶.

În realitate n-a existat nici o infiltrare de evrei în regiune, pentru simplul motiv că imensa majoritate dintre ei au fost uciși și de spaima pe care o provocau unitățile de lichidare ale germanilor localnici. La 6 mai 1942 a început o operațiune combinată, cu participarea medicilor militari și a celor civili din județ „pentru a îmbunătăți condițiile sanitare ale locuitorilor și localităților unde sunt staționate unități ale armatei”; această operațiune nu a reușit. La mijlocul lui iunie 1942 județul mai era încă infectat de tifos. Noul comandant al serviciului, căpitanul dr.

¹⁹⁵ Serviciul Sanitar al Diviziei I de cavalerie către Prefectura județului Berezovca, 18 aprilie 1942, Arhiva Odessa 2361-1-602, p. 5.

¹⁹⁶ Raportul Serviciului de Higienă și Profilaxie nr. 5, octombrie 1942, Arhiva Odessa 2361-1-606, p. 109 (sublinierea mea – J.A.).

Marius Palade, a învinuit pe evrei de continuarea epidemiei (adică de eșecul unității lui) cerând îndepărtarea lor:

„Originea probabilă a acestei epidemii de exantematic este și continuă a fi prin contactul cu evreii ce se găesc încă prin comunele amenințate, liberi, deși *cu toate intervențiile făcute de acest serviciu pe lângă Prefectura județului și legiunea de jandarmi de a fi ridicați și izolați [evrei] în lagăre separate*, evreii continuă să se găsească fără pază, circulând din sat în sat, chiar și acolo unde s-a făcut deparazitarea, infectând în felul acesta populația civilă din acele comune, care vine în contact direct cu ei”¹⁹⁷.

Evreii acuzați de răspândirea tifosului erau puținii evrei care au fost răspândiți în ferme de către jandarmi; mii de evrei – numărul lor precis nu este cunoscut, deoarece tot timpul aveau loc acțiuni de lichidare – care au fost aduși din alte lagăre, pentru a-i servi pe stăpânii români. Serviciul de Higienă nr. 5 al Guvernământului și echipele sale medicale au devenit un fel de curte marțială, care emitea sentințe de condamnare la moarte a evreilor din județul Berezovca.

„Aceste lagăre evreiești, neavând nici o pază serioasă, mai mult încă unii dintre ei au fost așezați în diferite comune pe la locuitori, s-a putut în felul acesta transmite boala de la unii la alții, mai ales că gradul de curățenie [a ucrainenilor] atât corporală cât și ale veșmintelor lăsau mult de dorit. *În urma intervențiilor energice făcute de Serviciul nostru pe lângă Prefectura județului s-a putut ajunge la strângerea acestor evrei răzleți și trimiterea lor sub pază serioasă în convoaie la centrul Mostovoi și Suha-Balca pentru a fi ținuți în lagăr*”¹⁹⁸.

La Suha-Balca, un sat din stepa care se întinde între Odessa și Berezovca, românii au înființat o fermă de stat, în care au concentrat la început 500 de evrei localnici și deportați. Evreii au fost folosiți la munca silnică pe câmp și la fermă 12 ore pe zi. Cine nu reușea să îndeplinească norma fixată, era biciuit. Coloniștii germani din satele învecinate obișnuiau să vină din când în când în sat și să ceară jandarmilor să le predea evrei, pe care să-i ducă în satul Gradovca, și să-iucidă și să-i ardă în cuptoare, după cum am descris în capitolul despre Berezovca. Evreii au fost cazați într-unul din grajduri, în condițiile amintite anterior, astfel că tifosul n-a întârziat să apară printre ei. La Suha-Balca erau aduși din când în când evrei descoperiți în sate de către medicii serviciului sanitar român. Din acest motiv, numărul evreilor a rămas mai mult sau mai puțin constant, și în urma eforturilor Serviciului de Higienă, chiar a crescut în vara lui 1942. La mijlocul lui iulie 1942 a vizitat ferma – de fapt grajdul în care trăiau evrei – comandantul Serviciului de Higienă, dr. Scarlat Popescu:

¹⁹⁷ Raportul Serviciului de Higienă cu privire la perioada 8-15 iunie 1942, 2361-1-602, p. 65, 67 (sublinierea mea – J.A.).

¹⁹⁸ Vezi mai sus nota 196 (sublinierea mea, J.A.).

„S-a făcut vizita medicală a 482 evrei din lagărul Suha-Balca. Au fost găsiți 9 bolnavi de tifos exantematic care au fost izolați într-o clădire a colhozului local. S-au dat dispozițiuni jandarmilor să asigure o strictă pază a evreilor din lagăr pentru a nu veni în contact cu populația civilă”¹⁹⁹.

În realitate, în fermă erau zeci de evrei bolnavi de tifos, care au fost aruncați într-o pivniță – și nu într-o „clădire”, așa cum a raportat dr. Popescu. El însuși a remarcat în mod indirect că bolnavilor nu li se acordă nici o asistență medicală în afară de „izolarea” în pivniță. Chiar și evrei care s-au îmbolnăvit de boli ușoare ca guturai sau gripă au fost aruncați în pivniță, și ca urmare mortalitatea a crescut imediat.

La 22 septembrie 1942 a fost scos din Suha-Balca un convoi de 500 de evrei, majoritatea din Odessa, și duși la Veselinovo. Acolo a fost adus încă un convoi de circa 550 de evrei deportați la începutul lui septembrie 1942 din România. Toți evreii, circa 1000, au fost uciși la Veselinovo în aceeași zi, în preajma zilei de Iom Kipur, anul ebraic 5702 (1942). Jandarmii români au fost cei care i-au strâns și tot ei i-au predat unității de lichidare a germanilor localnici; ei au și împușcat un număr de evrei²⁰⁰.

La începutul lui noiembrie 1942 a vizitat ferma din Suha-Balca directorul fermelor de stat din Transnistria. Vizita a avut loc după ce se primiseră informații că în ciuda „diluării” moliemei, ferma continuă să fie un focar al tifosului. Directorul român al fermei se temea ca germanii localnici din împrejurimi îi vor da foc dacă vor afla despre tifos. Vizita în sine a directorului fermelor nu era o chestiune de rutină. O evreică originară din România, care a evadat din lagăr, a reușit să ajungă la prefectul județului, Leonida Pop, și să-l informeze despre condițiile de la Suha-Balca. Directorul fermelor a venit deci din cauza temerii prefectului că epidemia se va extinde și va periclita și pe soldații români și germani, și mai ales satele germanilor localnici din județ. În concluziile sale, directorul s-a referit numai la exploatarea mâinii de lucru evreiești. Iată concluziile sale:

„Referitor la evreii de la ferma Balca avem onoarea a face următoarele propuneri. Din cei aflați în prezent la fermă poate să rețină pentru lucru în timpul iernii maximum 40 de evrei. Restul toți sunt neîmbrăcați, desculți, neputând aduce nici un serviciu în fermă. Acești evrei ar constitui un focar de tifos, ce ar pune în pericol în primul rând pe cei capabili de muncă dintre evrei și chiar dintre lucrătorii [ucraineni] din fermă, din care ferma și așa are foarte puțini. Propun ca acești evrei să fie ridicați și transferați la Mostovoi – rămânând 40 dintre cei aleși de noi”²⁰¹.

¹⁹⁹ Raportul Serviciului de Higienă cu privire la perioada 13-19 iulie 1942, Arhiva Odessa 2361-1-602, p. 173-173 b.

²⁰⁰ *Cartea Neagră*, III, p. 283-284. Despre Suha-Balca vezi și *Pinkas Hakehilot Romania*, vol. I, p. 481-482.

²⁰¹ Raportul directorului fermelor de stat din Transnistria, 14 noiembrie 1942. Arhiva Odessa 2361-1-24, p. 67.

Prefectul județului a transmis concluziile comandantului jandarmeriei din județ, singurul organ care se ocupa de transferarea evreilor dintr-un loc în altul. Comandantul a cerut mai întâi ca evreii să fie îmbrăcați, pentru ca jandarmii să-i poată transfera în alt loc²⁰². În urma vizitei, prefectul a dat dispoziție să se dea evreilor săpun și un supliment de hrană.

Recomandarea directorului fermelor însemna de fapt lichidarea evreilor care vor fi transferați, întrucât Mostovoi devenise un centru de exterminare atât de către jandarmii români, cât și de către comandoul de asasini al coloniștilor germani, care acționa în coordonare cu jandarmi. După îndeplinirea recomandării, au mai rămas la Suha Balca 99 de evrei în luna martie 1943 iar în septembrie numărul lor a scăzut la 29²⁰³.

În iunie 1942, căpitanul dr. Scarlat Popescu a fost numit ca noul comandant al Serviciului de Higienă al județului. În raportul său de la începutul lui iulie a notat că în câteva sate, în care predecesorul său găsisse bolnavi de tifos, ca de pildă Zlataustovo și Lisincovo, nu mai există nici un caz de tifos. Dar în aceste sate nici evrei nu mai erau; ei fuseseră lichidați de către localnicii germani. În alte sate a notat câteva cazuri izolate de tifos, adăugând: „Originea probabilă a acestor cazuri, afară de cel din comuna Veselinovo, este probabil din epidemia [de tifos] de astă iarnă, de la lagărele evreiești ce au fost pe aici”²⁰⁴.

Serviciul de Higienă a trimis o echipă pentru a dezinfecța și nimicii păduchii în rândurile ucrainenilor și în lagărele evreiești din satele Sofievca și Vastovca și la Mostovoi: cu puțină bunăvoință, în vara lui 1942 ar fi fost posibil să se trateze toate cazurile de tifos din județ. La dispoziția medicilor români din județ se afla spitalul central, aflat chiar la Mostovoi, care cuprindea „secția de chirurgie, boli contagioase, boli interne, pediatrie și cameră de nașteri”, așa cum s-a lăudat cu realizările sale pretorul raionului²⁰⁵. Evreii nu erau primiți și nu erau trimiși la acest spital sau la oricare alt spital din județul Berezovca. Cu toate că acest medic a trimis în lagărele de evrei din sate etuve de dezinfecțare și zdrențele evreilor au fost introduse și deparazitate de păduchi, și, deși s-a raportat că nu a mai fost diagnosticat nici un caz nou de tifos printre evrei, jandarmeria a continuat să acționeze după ordinele în vigoare, emise la intervenția medicilor români. În raport se spune: „În conformitate

²⁰² Prefectura județului Berezovca către jandarmeria județului referitor la evreii din Suha Balca, 15 noiembrie 1942. *Idem*, p. 66.

²⁰³ Tablou numeric al evreilor deportați în Transnistria întocmit de Comisia de ajutorare, 22 martie 1943, Ancel, *Documents*, V, nr. 185, p. 347; tablou numeric de evrei care se afla în prezent în Transnistria, întocmit de Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria, 1 septembrie 1943. *Cartea Neagră*, III, nr. 244, p. 439.

²⁰⁴ Raport al Serviciului de Higienă și Profilaxie nr. 5 referitoare la perioada 29 iunie – 5 iulie 1942. Arhiva Odessa 2361-1-602, p. 121.

²⁰⁵ Pretorul raionului Mostovoi către Prefectura județului Berezovca, 8 iulie 1942. *Idem*, p. 69.

cu ordinele existente, legiunea de jandarmi a strâns resturile de evrei rătăciți prin aceste comune și au fost transportați în convoaie, sub pază, în nordul județului spre raionul Mostovoi, unde vor fi utilizați la muncile agricole²⁰⁶.

Mostovoi a servit până la sfârșitul verii 1943 ca loc de concentrare și exterminare a evreilor care au mai fost descoperiți în județ sau încetaseră să mai fie „utili”, ori erau bolnavi. Majoritatea, cu excepția celor care au putut mitui pe jandarmi sau aveau profesii cătate, au fost lichidați de jandarmii români sau predați Selbstschutz-ului. Majoritatea evreilor uciși în vara lui 1943 erau ucraineni.

Una dintre supraviețuitoarele a descris astfel metoda de lichidare folosită de jandarmi: „Metoda [lor] era să ia oamenii de la muncă și să îi ducă la colhozuri inexistente. În realitate, îi asasinau... În timpul execuțiilor [din Mostovoi] evreii [români] care lucrau la birourile prefecturii au fost mutați în curtea fabricii de săpun” [ca să poată fi ținuți în viață, deocamdată – J.A.]²⁰⁷. Sute de evrei ucraineni care au fost predați germanilor au fost uciși după torturi de nedescris, parte din ele comise chiar de jandarmi. În luna mai 1943 au fost scoși din Mostovoi 120 de evrei și au fost predați Selbstschutz din Veselinovo. Ei n-au fost împușcați imediat, ci mai întâi torturați până la desfigurare de către jandarmii români. Șeful ghetoului de la Mostovoi, un evreu din Cernăuți, a fost tăiat în bucăți pentru că a refuzat să dea jandarmilor fete evreice. Un inginer evreu care a încercat să împiedice violarea soției sale a fost și el tăiat, după ce soția a fost ciopârțită în câteva bucăți în fața sa²⁰⁸.

Se pune întrebarea, oare medicii români au știut că Suha Balca și Mostovoi – lagărele către care ei au ordonat transferarea evreilor bolnavi de tifos – serveau ca centre de exterminare, sau ei n-au avut de unde să știe ce se petrece în aceste lagăre, și singura lor grijă era să păstreze județul ferit de epidemii?²⁰⁹ Răspunsul este simplu. În județ existau deja mijloace pentru o tratare oarecare a tifosului, dar evreii au fost scoși din categoria speciei umane; și nici un medic nu a protestat împotriva acestui fapt²¹⁰. Execuțiile în județul Berezovca, ca și în oricare alt loc din

²⁰⁶ Raportul Serviciului de Higienă și Profilaxie referitor la perioada 6-13 iulie 1942. Arhiva Odessa 2361-1-602. *Idem*, p. 132.

²⁰⁷ Mărturia Fridei Lazarovici din Iași deportată la sfârșitul lui septembrie 1942 (în mărturia ei a descris și uciderea a 587 de evrei care sosiseră înaintea ei), 9 august 1964. Colecția de mărturii despre Transnistria. AYV PKK /V-46, p. 755-756.

²⁰⁸ *Cartea Neagră*, III, p. 295.

²⁰⁹ La 2 decembrie 1942 prefectul a telegrafiat Guvernământului Transnistriei că Suha Balca și Mostovoi au devenit „focare de tifos”, cerând trimiterea de urgență a „unui medic român și personal pentru preîntâmpinarea creșterii epidemiei” (Arhiva Odessa, 2361-1-599, p. 114).

²¹⁰ În septembrie 1941, încă înainte de izbucnirea epidemiei Guvernământul a trimis județului Berezovca un kilogram de vaccin scump antitific și vaccin împotriva febrei tifoide; secretarul general al Guvernământului Cerkavski către prefectul județului Berezovca, 21 septembrie 1941. *Idem*, 2361-1-600, p. 1. La 17 octombrie 1941 Guvernământul a trimis trei feluri de vaccinuri și patru categorii de

Transnistria, n-au fost comise în secret, prin izolare strictă a locului în care aveau loc execuțiile și îndepărtarea locuitorilor. Ele s-au făcut la lumina zilei, fără nici o încercare de camuflare, lângă localitățile ucrainenilor și uneori chiar în interiorul lor, fiind însoțite de acte de cruzime, înainte și în cursul execuțiilor. Așa au procedat românii la Odessa, la Dalnic, la Berezovca, la Mostovoi, la Domanevca și la Bogdanovca. La o distanță de mai puțin de un kilometru de Bogdanovca se afla un sat ucrainean, ai cărui locuitori n-au fost evacuați, când au început execuțiile a peste 50.000 de evrei și când le-au fost arse cadavrele. Medicii români știau ce se întâmplă la Suha Balca și la Mostovoi, de aceea au recomandat să se descotorosească acolo de evrei.

În vara lui 1942 au fost aduși în județul Berezovca mii de țigani din România, și în scurt timp, din cauza „condițiilor de viață” asemănătoare cu cele ale evreilor, a re izbucnit epidemia de tifos exantematic, mai ales în satele Kovaliovca și Pocrovca, unde au fost deținuți țigani, și în împrejurimi²¹¹. Pentru a combate epidemia care refuza să dispară, armata română a mobilizat zeci de medici evrei din România și i-a trimis în județul Berezovca și în alte județe din sudul Transnistriei, unde aproape că nu mai existau evrei.

În decursul anului 1942 a re izbucnit epidemia de tifos în județele Balta, Moghilev, printre evrei, care reușiseră să o lichideze la timp datorită autoorganizării și datorită ajutorului trimis de evreii din România; în județele Golta, Berezovca și Oceacov, printre țiganii deportați în vara și toamna lui 1942 care s-au bucurat de aceeași atitudine și de același „tratament” de care au avut parte evreii în prima iarnă. Direcția sanitară a descris astfel situația în raportul ei din ianuarie 1943:

„În cele mai încercate județe, Balta, Moghilev, Golta și Oceacov s-a dat o adevărată bătălie crâncenă contra tifosului exantematic, care găsea câmp de răspândire în special la țiganii și evreii aduși în lagăre. Grație acestor eforturi fără odihnă s-a ajuns la rezultate uimitoare, care în comparație cu luna ianuarie din anul trecut, putem să ne mândrim, căci au întrecut toate așteptările. În județul Oceacov unde în 1942 nu a fost nici un caz [de tifos], totuși în anul acesta s-au ivit 310 cazuri. Cauza acestor focare ivite se datorează numai țiganilor aduși în acest județ, care are populație rară și deci e lipsă de case, haine, săpun, combustibil, petrol etc.

seruri, printre care încă jumătate de kg. de vaccin antitific, cerând vaccinarea mai întâi a personalului prefecturii iar cu restul vaccinarea ucrainenilor, promițând că va mai trimite; Guvernământul Transnistriei către prefectul județului Berezovca, 17 octombrie 1941. *Idem*, p. 7.

²¹¹ Raportul Direcției sanitare din județul Berezovca până la 25 martie 1943. *Idem*, 2361-1-609, p. 107. În privința evreilor raportul a notat: „În raionul Mostovoi focarul de epidemie a fost în comun Suha Balca, și sursa lui probabil în lagărul de evrei din raion”; La data aceea nu mai exista nici un evreu bolnav, deoarece fuseseră toți lichidați însă epidemia lovide în ucraineni, și medicul român n-a uitat să indice vinaoșii.

Distribuirea acestor țigani a dus la apariția și împrăștierea tifosului în satele prin care au trecut”²¹².

În acest raport țiganii erau indicați înaintea evreilor ca purtători de tifos. Ca și în rapoartele privind evreii citate anterior, numărul bolnavilor indicat de Direcție pentru ianuarie 1942 în comparație cu cel din ianuarie 1943 dovedea că țiganii, ca și evreii cu un an înainte, nu erau considerați ființe umane și nu erau incluși în rapoarte, dr. Martinescu, directorul Direcției sanitare, a raportat, de exemplu, că în județul Balta s-au înregistrat 2.220 de cazuri de tifos la începutul lui 1942, dar numai 18 cazuri în ianuarie 1943, iar în județul Golta au fost 1900 de cazuri de tifos în ianuarie 1942, în comparație cu numai 85 în ianuarie 1943. Țiganii au fost acuzați de răspândirea bolii, și în același timp se afirma că lipsurile generale din județul unde au fost aduși țiganii au determinat răspândirea epidemiei. Toate „realizările” cu care Direcția se lăuda în acest raport cu privire la organizarea spitalelor, încălzirii, dezinfectării etc. nu se refereau la evrei și țigani.

Numărul țiganilor care au pierit în prima lor iarnă în, Transnistria, 1942/43, a fost imens²¹³. Se știe, de exemplu, că din 7.500 de țigani care au fost aduși în județul Berezovca au rămas în viață după izbucnirea epidemiei, la mijlocul lui decembrie, între 1.800 și 2.400²¹⁴.

Cu ajutorul dr. Tătăranu, care și-a terminat misiunea dar a rămas în Transnistria în calitate de „consilier sanitar” al guvernatorului, dr. Martinescu a întocmit în luna noiembrie 1942 „Directive pentru prevenirea bolilor infecțioase și contagioase, care au fost răspândite în toate județele și în toate raioanele. Directivele cereau limitarea libertății de mișcare a țiganilor și a evreilor cu ajutorul jandarmeriei”²¹⁵.

²¹² Raport de activitate pentru luna ianuarie 1943 al directorului Direcției sanitare, dr. Martinescu, către Departamentul administrației al Guvernământului, 9 februarie 1943. Arhiva Odessa 2242-4c-37a, p. 44-45.

²¹³ La procesul lui Antonescu și al regimului său problema deportării țiganilor a fost menționată în treacăt și nici anchetatorul principal al lui Antonescu nu a insistat prea mult asupra acestui subiect. Antonescu a justificat hotărârea de a-i deporta din cauza „furturilor și crimelor” comise de ei în timp ce numeroși bărbați români erau pe front. În total au fost deportați 24.000-26.000 de țigani în cinci trenuri pline, și dintre care, s-a afirmat la proces, au pierit circa 8.000. Documentația adunată de autor dovedește că numărul celor care au murit a fost mult mai mare, depășind jumătate din cei deportați. La proces s-a dezlăuit că printre deportați erau „multe femei și mulți copii, mame și soții ale [țiganilor] care erau pe front”. (*Procesul trădării*, p. 63-66, 108, 305-306). Autorul a descoperit și ordinele originale de deportare a țiganilor și de confiscarea bunurilor lor și rapoarte privind executarea ordinelor.

²¹⁴ Subprefectul județului Berezovca, Vasile Petrenciu, către Departamentul juridic al administrației, 10 februarie 1944. Arhiva Odessa, 2361-1-512, p. 151.

²¹⁵ „Directive cu privire la prevenirea bolilor infecto-contagioase și în special [cu privire la prevenirea] tifosului ale Direcției Sănătății a Guvernământului, noiembrie 1942. *Idem*, 2361-1-599, p. 60-62.

Medicii șefi de județ au primit ordin să înființeze stații fixe de control și de deparazitare pe Nistru și pe Bug și să formeze echipe mobile de dezinfectare în fiecare raion, și în acest scop să fie folosiți evrei dintre cei care au contactat tifosul și au rămas în viață. Aceste stații și cele 40 de etuve de deparazitare ale direcției nu tratau pe evrei. Direcția sanitară a anexat la „directive” un model reușit, după părerea ei, de lagăr evreiesc – „lagărul Sevcenco” – din județul Ovidopol, Lagărul „model”, cu 293 de evrei a fost înființat la 8 octombrie 1942 la ferma experimentală dintre satele Vigoda și Petrovski. Medicul șef al județului, căpitanul dr. Teofil Bucșă, medic militar transferat Guvernământului, a formulat directivele privind prevenirea epidemiei de tifos, bazându-se pe învățămintele trase după prima iarnă. După afirmațiile lui, evreii au fost aduși în lagăr la 8 octombrie 1942. La 10 octombrie au sosit în lagăr dr. Bucșă și comandantul jandarmeriei județului Ovidopol, căpitanul Dedulescu, și au ordonat, printre altele, ca deportații să fie cazați în 44 camere care au fost curățite, spălate și văruite de către evrei. Ferestrele au fost etanșate în pereți, și în fiecare fereastră a fost lăsată doar o dără subțire pentru lumină. Au fost rezervate două camere pentru izolare. A fost înființată o poliție evreiască. S-a dat dispoziție să se bea numai apă fiartă. Au fost amenajate closete de câmp, iar lagărul a fost înconjurat cu un gard dublu de sârmă ghimpată. De asemenea, toți deținuții – bărbați, femei și copii – au fost dezinfectați²¹⁶.

În scrisoarea anexă, dr. Martinescu a recunoscut că este foarte îngrijorat de reizbucnirea epidemiilor în a doua iarnă, 1942/1943 dar sublinia că anul trecut, acolo unde a existat o strânsă colaborare între diferitele autorități, epidemiile „au fost înăbușite de la început”²¹⁷. Nici în acest caz nu era vorba de evrei. „Lagărul Sevcenco”, pe care Departamentul sănătății al Guvernământului l-a considerat o realizare demnă de urmat, era în realitate departe de descrierea medicului militar în ceea ce privește prevenirea epidemiilor – încă o dovadă a rapoartelor mincinoase ale medicilor români cu privire la activitatea lor.

Evreii, în număr de 312, au fost condamnați la deportare din București, împreună cu familiile lor, de către generalul Constantin Cepleanu, inspectorul general al detașamentelor de muncă evreiești, ca pedeapsă pentru lipsa la apel la locul de muncă, pentru o întârziere de câteva minute la apel, și alte „delicte” de acest gen.

Ei au fost încartiruiți în ferma Sevcenco nu în 44 de camere curățite și văruite, ci într-o casă ruinată, care a fost înconjurată cu un gard de sârmă ghimpată. Hrana era constituită dintr-o porție zilnică de 100 de grame de pâine din semințe de

²¹⁶ Raportul căpitanului dr. Teofil Bucșă, medicul șef al județului Ovidopol, către Direcția sănătății a Guvernământului cu privire la înființarea „lagărului Sevcenco” pentru 293 de evrei. Raportul a fost difuzat ca circulară în toate județele, 21 octombrie 1942. *Idem*, p. 63.

²¹⁷ Scrisoare anexă la „Directivele” și raportul dr. Bucșă, cu semnătura dr. Martinescu, 10 noiembrie 1942. *Idem*, p. 64.

plante de câmp și supă de sfeclă. În urma acestei alimentații, evreii s-au îmbolnăvit grav de dizenterie și ulcer. Ei munceau la fermă 12-16 ore pe zi la dezghiocarea semințelor de floarea soarelui, iar directorul român obișnuia să-i bată pe deținuți când avea chef. Aproximativ cincizeci dintre deportați au murit de foame și frig în cele șase săptămâni cât s-au aflat în „ferma model” a căpitanului dr. Bucșă.

„Nu am avut nici un ajutor medical... Nu a bântuit nici o epidemie, dar oamenii mureau de foame sau înghețați... O lună de zile cât am stat acolo... am slăbit în așa hal, că au rămas numai oasele pe noi. De abia ne țineam pe picioare”²¹⁸.

La 26 noiembrie 1942 deținuții „lagărului model” au fost transferați la Alexandrovca, ferma lui Alexianu, spre a pregăti pentru iarnă via guvernatorului; iar circa două luni mai târziu, la sfârșitul lui ianuarie 1943, evreii au fost transportați cu sănii la Bogdanovca. Acolo au fost băgați „în cocini de porci. Am dormit pe jos unul lângă altul. Ne-au mâncat păduchii de-am făcut răni pe tot corpul. Am ajuns niște umbre”²¹⁹. Chiar după trecerea unui an de la măcelul cel mare, Bogdanovca era încă plină de păduchi și de tifos.

În județele Berezovca, Golta și Ovidopol a reizbucnit epidemia de tifos la mijlocul lui decembrie 1942 și a continuat până la începutul lui iunie 1943. De data aceasta, după cum am arătat, cauza au fost țigani, „noua pacoste a județului”²²⁰, după cum raporta căpitanul de Dumitru Tomescu, medicul militar al județului Golta. În județul Berezovca epidemia a dispărut abia în iunie 1943²²¹, după ce și două treimi dintre țigani au dispărut, iar jandarmii, conform instrucțiunilor medicilor români ai Guvernământului și armatei au procedat din când în când la o „curățire” totală de evrei din județ. În vara lui 1943, Berezovca a devenit din nou teritoriu de tranzit, și apoi loc de concentrare a forțelor germane, medicii români fiind solicitați să-și dubleze eforturile pentru a feri județul de epidemii. Colaborarea dintre cele două servicii medicale, român și german, a evoluat treptat începând cu sfârșitul anului 1941.

După lichidarea evreilor contaminați de tifos în „regatul morții”, dr. Tătăranu obișnuia să trimită periodic rapoarte Comandamentului de legătură al armatei germane din Transnistria „cu privire la situația epidemiei de tifos în Guvernământul Transnistriei”²²².

²¹⁸ Mărturia lui Iosef Zwin din București despre deportarea sa la Vigoda și în alte lagăre de muncă din Transnistria. Hulon 1967, AYV PKK/V, nr. 118, p. 1462-1463, 1467.

²¹⁹ *Idem*, p. 1468.

²²⁰ Raportul medicului căpitan dr. Dumitru Tomescu către prefectul județului Golta, 10 iulie 1942, Arhiva Nikolaev 2178-1-27, p. 150. Raportul a fost menționat în capitolul despre „regatul morții”.

²²¹ Raportul medicului șef al județului Berezovca, dr. Aurel Juga, către Direcția sanitară din Odessa, 5 iulie 1943, Arhiva Odessa. 2361-1-608, p. 299.

²²² Scrisoare anexă la raportul dr. Tătăranu către Comandamentul de legătură a Wermacht-ului, 25 aprilie 1942. *Idem*. 2242-1-1085, p. 249 (raportul nu a fost găsit).

Chiar în zilele în care a avut loc lichidarea evreilor de la Bogdanovca, guvernatorul Alexianu a fost solicitat de comandantul VoMi Hoffmeyer, să nu înființeze o stație de tratament ambulatoriu pentru bolnavii „din satul pur german”, Veselinovca, ci să o deschidă într-un sat ucrainean²²³. Probabil în vara lui 1942, dr. Tătăranu, în fruntea unei delegații medicale oficiale, a vizitat pe medicul șef al armatei germane de ocupație din Ucraina, și al Direcției sanitare din Rovno. Românii s-au interesat de măsurile luate de colegii lor de lucru în Ucraina, mai ales cu privire la bolile contagioase, și s-a decis să se acționeze în comun pentru a preveni transmiterea epidemiilor dintr-o zonă de ocupație în alta. Delegația română a vizitat clinicile Universității din Kiev și stația de dezinfectare a Wehrmacht-ului din gara Kazatin, „ultima perfecțiune în această materie”, cum spunea raportul. Direcția sanitară a notat că a făcut tot ce a fost posibil pentru a ajuta armata germană, în general, prin transmiterea rapidă a datelor cu privire la epidemiile care bântuiau în Guvernământul Transnistriei și prin ajutorul acordat, după necesitate, spitalelor și clinicilor²²⁴.

Prezența sporită a unităților militare în județul Berezovca și, în general, în sud-estul Transnistriei a obligat Guvernământul să ia măsuri de vaccinare contra holerei și împotriva răspândirii sifilisului și a altor boli venerice, în general. Populația din anumite zone a fost vaccinată împotriva holerei în vara anului 1943, cu excepția evreilor. În ceea ce privește sifilisul, el era foarte răspândit printre jandarmii și militarii români, în general, [și printre mulți țărani], războiul nefăcând decât să-i intensifice amploarea. În noiembrie 1942 medicul batalionului de jandarmi din Odessa a emis instrucțiuni pentru serviciile sanitare din Transnistria: „să se identifice jandarmii infectați cu sifilis și gonoree din toată Transnistria și să se trateze aceste boli care se iau”. Medicul a descris chiar trei tipuri de sifilis răspândite printre jandarmi, și a cerut ca toți să fie controlați²²⁵.

Guvernământul Transnistriei a publicat o ordonanță specială cu privire la „necesitatea de a trata bolile venerice și a izola purtătorii”, cu scopul principal de a proteja soldații români care nu se molipsiseră²²⁶. Problema bolilor venerice este menționată aici din cauza suferinței provocate fetelor și femeilor evreice violate înainte, în timpul și după deportare; multe din ele s-au molipsit de boli venerice în urma violurilor, ceea ce a provocat coșmaruri îndelungate supraviețuitoarelor și după eliberare.

²²³ Adresa Oberführerului SS Hoffmeyer în numele Einsatzkommando al VoMi din Transnistria către guvernatorul Alexianu și ordinul guvernatorului în această privință, 31 decembrie 1941. *Idem*, 2242-1-1084, p. 35, 38.

²²⁴ Raportul Direcției sanitare de la înființare până la 1 ianuarie 1943. *Idem*, 2242-4c-37a, p. 4.

²²⁵ Dispoziția medicului batalionului de jandarmi nr. 4 (din Odessa), locotenentul din Ion Domescu, către Direcția sanitară a județului Berezovca, 5 septembrie 1942. *Idem*, 2361-1-602, p. 344.

²²⁶ Ordonanța nr. 111 a Guvernământului cu privire la tratamentul bolilor venerice. *Idem*, 2242-1-1, p. 185-186.

Tifosul a izbucnit ultima oară în dimensiuni masive în august 1943, dovadă a faptului că autoritățile românești n-au învățat cum să evite condițiile care provoacă epidemia. La 8 iunie 1943 au fost aduși la Nestervarca, sat din județul Tulcin, unde românii se ocupau cu extragerea turbei din mlaștinile din zonă, 2.500 de deportați din județul Moghilev. Lor li s-au alăturat deportați din alte județe, până au fost concentrați 3.600 de evrei, printre ei familii întregi, inclusiv bătrâni și copii. A fost înființat un lagăr în trei magazine dărăpănate, unde muncitorii dormeau pe priciuri de lemn comune. De două ori pe zi primeau o supă de lucernă și puțin terci de porumb, hrană care a provocat orbirea multora. Toți munceau la lucrări epuizante de construcții, parte dintre ei în gropi adânci de turbă, noroiul ajungând până peste genunchi. Supraveghetorii ucraineni îi mânuiau pe evrei cu lovituri de bici să muncească mai repede. Nu existau nici un fel de mijloace igienice, și nici posibilitatea de spălare și schimbare a hainelor. După două luni au izbucnit epidemii de dizenterie și tifos.

Prefectul județului Tulcin, colonelul Năsturaș (a fost înainte prefect de Moghilev), a avertizat încă la 31 august 1943 despre „cazuri de tifos exantematic în ghetoul Nestervarca”, adăugând că există „un singur caz la un muncitor ucrainean. El a cerut mijloace pentru o izolare a lagărului, remarcând că evreii nu au haine de schimb²²⁷. Nu au fost întreprinse nici un fel de măsuri, iar la începutul lui octombrie prefectura a trimis un raport secret Guvernământului, arătând că epidemia nu poate fi pusă sub control, iar măsurile sanitare „deși se iau”, nu sunt suficiente atâta timp cât evreii nu au ce îmbrăca. La această dată, când armata sovietică se afla deja pe Nipru (aproape de Bug), prefectul Năsturaș (scriitor român cu pseudonimul Poiana Volbure) repeta legătura între tifos și evreii și cât de periculoase sunt ambele. „Ei fug din lagăr și devin agenți de răspândire a păduchilor, epidemiei de tifos exantematic, precum și propovăduitori de informații și minciuni pentru tulburarea poporului”²²⁸.

Până în luna septembrie 1943, după trei luni de muncă, au murit de tifos peste 1.100 de evrei dintre cei care fuseseră aduși la Nestervarca²²⁹. În afară de

²²⁷ Telegrama prefectului județului Tulcin, colonelul Năsturaș, către Direcția muncii a Guvernământului, 30 august 1943. Colecția România, AYV 011/48.

²²⁸ Raport secret al Guvernământului către Direcția sanitară despre tifosul din lagărul Nestervarca, 3 octombrie 1943. Arhiva Odessa 2242-1-1561, p. 78.

²²⁹ La începutul lui septembrie 1943 mai rămăseseră în viață la Nestervarca 2.437 de evrei din 3.600, câți au fost aduși în lagăr. Vezi lista lagărelor de muncă din județul Tulcin, întocmită de prefectul județului, colonelul Constantin Năsturaș, 3 septembrie 1943. Colecția România, AYV 011/48; recensământul evreilor din lagărele din Transnistria efectuat de jandarmerie la 1 septembrie 1943, *Cartea Neagră*, III, nr. 244, p. 422; Adresă a Guvernământului Transnistriei către comisarul însărcinat cu soluționarea problemei evreiești, Radu Lecca, de a trimite ajutoare din partea Centralei pentru 2.500 de evrei care au fost aduși din județul Moghilev în lagărul Nestervarca, 1 noiembrie 1943, Arhiva Odessa 2242-1-1565, p. 155.

catastrofa provocată de tifos, evreii trăiau cu frica permanentă că vor fi trimiși peste Bug când excavațiile de turbă vor lua sfârșit²³⁰.

În rezumat: epidemia de tifos și alte epidemii n-au dispărut cu desăvârșire din Transnistria, pentru că autoritățile române n-au acționat pentru eradicarea lor printre evrei. Dacă n-ar fi fost organizarea proprie a evreilor, epidemia de tifos ar fi continuat să facă victime printre ei până la terminarea ocupației românești a Transnistriei. În a doua iarnă a ocupației, 1942/43, principalele victime ale epidemiei au fost țiganii. Ei au murit în masă, fără să aibă vreun sprijin din afară și nici un început de organizare proprie. Acest subiect nu a fost cercetat în acest studiu, dar deja s-a strâns documentația necesară pentru efectuarea unui studiu. Se poate afirma că autoritățile românești de la București și din Transnistria nu au luat nici o măsură pentru a preveni revenirea tragediei tifosului în rândurile țiganilor, așa cum s-a întâmplat cu un an înainte printre evrei, și asta din dorința de a scăpa de țigani. Medicii români ai Guvernământului și ai armatei au fost câinii de pază ai acestei politici și s-au numărat printre inițiatorii ei. Acești medici, în număr de câteva zeci, n-au făcut experiențe medicale cum au făcut colegii lor naștiți, n-au încercat să îmbunătățească rasa, n-au făcut selecții personale și n-au verificat limitele capacității de suferință a speciei umane. Însă, ei au participat la aplicarea unei politici care se baza pe prezumția că evreii nu aparțin speciei umane. Ei s-au comportat față de masele de evrei din convoaiele de deportați, din lagăre și din ghetouri înființate de regimul românesc în Transnistria ca față de cobai de laborator, folosiți într-un experiment de dimensiuni uriașe, și nu ca față de ființe omenești cărora li se cuvenea asistență medicală, apărare împotriva epidemiilor și a bolilor infecțioase, și nici măcar hrană sau adăpost. Medicii români au participat fără nici un fel de mustrări de conștiință la marea experiență de curățire de evrei a Basarabiei și a Bucovinei. În cadrul acestor politici ei au inițiat măsuri și au luat hotărâri în totală contradicție cu jurământul de credință față de profesiunea lor și față de valorile umane. Ei au fost părtași la genocid.

„Medicul jidan”

Începând cu vara lui 1942, și în câteva cazuri chiar înainte, au fost trimiși în Transnistria, în cadrul muncii obligatorii, sute de medici și farmaciști evrei din România. Ei au fost mobilizați pentru a-i trata pe bolnavii de tifos exantematic și alte boli din rândurile prizonierilor de război și ale populației locale și pentru a se ocupa de medicină preventivă. Legile care i-au exclus pe evrei din rândurile armatei și le-au impus munca obligatorie și plata de taxe în folosul armatei au fixat și anumite înlesniri pentru tot felul de specialiști și pentru medici.

²³⁰ Informații suplimentare despre lagăr, despre regimul de teroare din lagăr, execuțiile fugarilor etc. vezi *Cartea Neagră*, III, p. 296-299-301, precum și *Pinkas Hakehilot Romania*, vol. I, p. 478-479.

Medicii și farmaciștii evrei au fost obligați, în cele din urmă, să servească cel puțin 90 de zile pe an în meseriile lor în cadrul muncii obligatorii sau să fie puși la dispoziția armatei²³¹. Legile și regulamentele făceau distincție între câteva categorii de medici și farmaciști: foști ofițeri de carieră care se bucurau de câteva privilegii, rezerviști sau medici obișnuiți. Ei au fost mobilizați la muncă obligatorie în specialitățile lor, în scopuri și locuri hotărâte de M.St.M.; ei au fost postați în sudul Transnistriei, în zonele în care fuseseră lichidați evrei câteva luni înainte de sosirea primului lor grup, în județele Golta, Dubăsari, Berezovca, Tiraspol și Ovidopol, dar nu la Odessa. Ei erau primii evrei care s-au întâlnit cu supraviețuitorii ghetourilor și lagărelor de muncă, în ciuda obstacolelor puse de autorități pentru a împiedica aceste întâlniri.

Primii medici evrei care au fost mobilizați pentru tratarea prizonierilor de război sovietici și a populației ucrainene au fost aleși dintre zecile de mii de evrei care urmau să fie executați la Bogdanovca, în prima selecție făcută de pretorul Bobei, în lagăr, după prima zi a masacrului, la 21 decembrie 1941.

„La 21 decembrie au început masacrele. Au fost scoși primii 10.000 de oameni și executați. În prima seară [a masacrului] a venit pretorul Bobei și a scos din lagăr 50-60 de specialiști (meseriași și personal medical) și i-a încărcat într-un camion deschis, transportându-i la Golta. Într-o fostă școală dărâmată pe jumătate, erau adunați toți evreii supraviețuitori [ai masacrului] din Golta, împrejurimi și câțiva [evrei] basarabeni, câteva sute în total. În întuneric ardeau cârpe [îmbibate

²³¹ Evreii au fost excluși din armată în august 1940. Regulamentul Statutului militar al evreilor din 14 iulie 1941 acorda anumite ușurări foștilor militari de profesie și rezerviștilor, în ceea ce privește impozitele bănești și obligația de „muncă de folos obștesc” (munca obligatorie). Armata a fost împuternicită să-i folosească „potrivit aptitudinilor, ținând seama de gradul avut, de studiile ce le posedă și poziția lor socială”, iar în timpul serviciului aveau dreptul la uniformă și în loc de grade obișnuite o stea cu șase colțuri. Statutul se referea mai ales la medici, farmaciști, ingineri și la alți specialiști evrei „Regulamentele generale ale M.St.M.” cu privire la munca obligatorie, din 27 iulie 1942, îi scutea de muncă fizică grea în detașamentele de muncă obligatorie pe evreii cu diplomă universitară și stabileau printre altele că „orice medic evreu trebuie să presteze muncă obligatorie cel puțin 90 de zile pe an”. Decizia Ministerului Apărării Naționale din 29 iulie 1942 clarifica „dispozițiile” și stabilea obligațiile medicilor și titrațiilor evrei: Toți evreii titrați universitari – medici, ingineri, arhitecți și farmaciști sau alți specialiști posedând titluri academice de cel puțin licențiat – sunt obligați a presta 90 de zile de muncă obligatorie pe an în domeniul pregătirii lor, în cadrul muncii obligatorii, sau pe lângă serviciile armatei. Pe tot acest timp vor primi drepturile de soldă, hrană și întreținere convenite trupei. Această decizie a permis mobilizarea de medici, farmaciști și alți specialiști evrei pentru necesitățile armatei și chiar prelungirea perioadei de serviciu militar după necesitate. Regulamentul Statutului militar al evreilor, Reg. nr. 2030, „Monitorul Oficial”, 164, 14.7.1941; Marele Stat Major Secția I-a, *Instrucțiuni Generale nr. 55.500 din 27 iunie 1942 privitoare la munca obligatorie a evreilor* [București], 1942, p. 4, 5, 9-10 (broșură); Hotărârea Ministerului Apărării Naționale referitoare la munca obligatorie a absolvenților universitari evrei, „Monitorul Oficial”, 174, 29.6.1942. copie în: Anel, *Documents*, X, nr. 88, p. 207.

cu petrol] ca niște făclii. Pe ele încălzeau și apă... dimineața au fost [din nou] triați. Medicii și personalul sanitar au fost trimiși să lucreze la barăcile cu prizonieri și ucraineni bolnavi de tifos exantematic; erau acolo și două camere cu... bolnavi infectați de la evrei... Evreii lucrau în toate aceste spitale... Evreii bolnavi [de tifos] erau izolați într-o cameră separată în lagăr. De acolo erau scoși și împușcați. Până la urmă dintre prizonierii adunați în lagărul din școală [dărămată] au rămas în viață câteva zeci de oameni. Ceilalți au fost toți executați în primele zile ale anului 1942... În fiecare dimineață se făcea selecția. Fiecare om era interogat. Cei necesari pentru lucru erau așezați într-o parte, ceilalți în cealaltă parte. Cei destinați nimicirii erau trimiși la Acmețca”²³².

Echipa medicală compusă din câțiva medici și asistenții lor, din infirmieri și sanitari, care a fost trimisă să trateze pe țărani a fost adăpostită „într-o casă părăsită și goală cu paie pe jos” sub paza jandarmilor, care-i luau dimineața și îi înapoiau seara. Populația ucraineană nu s-a comportat frumos cu medicii evrei și asistenții lor: și „rareori dădeau ceva de mâncare”. Nici autoritățile românești nu dădeau hrană echipelor medicale de parcă evreii nu aveau nevoie de mâncare pentru a se întreține. Responsabil cu folosirea echipei medicale evreiești a fost pus dr. Ion Tomescu, medic militar român, care a fost numit temporar medic șef al județului Golta și șef al stațiunii militare nr. 51 de tratare a bolilor infecțioase; deși răspundea de medicii evrei, nu s-a întâlnit cu ei²³³.

În ciuda selecțiilor, numărul medicilor evrei în județul Golta a crescut cu timpul după ce în vara și toamna lui 1942 au fost transferați în județ un grup de deportați din ghetoul Chișinău (ultimul transport), și evrei din România. La începutul lui ianuarie 1943 prefectul Isopescu a raportat Guvernământului că are 568 de specialiști, și printre ei 20 de medici evrei (11 bărbați și 9 femei), 5 medici stomatologi și 12 farmaciști (4 bărbați și 8 femei)²³⁴.

Și în județul Balta autoritățile au încercat să combată bolile printre ucraineni cu ajutorul medicilor evrei care mai rămăseseră în viață în ghetouri, după prima iarnă cumplită. Trebuie remarcat că atâta timp cât tifosul a făcut victime printre evrei, autoritățile nu s-au străduit să depisteze medici evrei, spre deosebire de județul Golta, unde au fost scoși câteva zeci de medici, surori și infirmieri dintre zecile de mii de evrei în drum spre moarte.

²³² Mărturia dr. Berta Bertini, născută la Chișinău. Tel Aviv, 9 martie 1965. Colecția de mărturii despre Transnistria. AYV PKR//IV, nr. 39, p. 496-498. Ordinul de execuție a evreilor din ghetoul Golta a fost citat în capitolul despre „regatul morții”. Cu toate că erau „specialiști”, ei au fost împușcați, după ce se îmbolnăveau de tifos.

²³³ Dr. Tomescu către prefectul județului Golta cu privire la răspândirea tifosului în rândurile prizonierilor din oraș, 3 februarie 1942. Arhiva Nikolaev 2178-1-5, p. 201-201b.

²³⁴ Prefectura județului Golta către Guvernământ. Lista evreilor din județ după profesiei, 21 ianuarie 1943. *Idem*, 2178-1-26, p. 62-62b.

Medicul șef al județului Balta a definit în scris statutul și îndatoririle „medicului jidan”, medicul deținut din Transnistria. Trimis să-i trateze pe prizonierii de război și pe locuitorii ucraineni, și în schimbul rămânerii lui, deocamdată, în viață. Și iată propunerile făcute de medicul șef al județului în vara anului 1942:

„Utilizarea medicilor jidani, conform ordonanței 23, în modul următor: în fiecare comună unde există cazuri de boli contagioase, de stabilit un medic jidan, care să nu facă altceva decât deparazitări totale, încât să ajungă la deparazitarea tuturor locuitorilor comunei; deparazitarea totală a locuitorilor și caselor lor: tundere și petrolare. Medicul jidan să fie sub observația unui jandarm și să nu aibă voie a părăsi comuna, fără aprobarea de la județ, decât după stingerea epidemiei în mod definitiv. Totodată se va ocupa și de curățirea fântânilor care trebuiesc sleite cu var în comunele unde sunt cazuri de febră tifoidă, precum și separarea lor... Medicul jidan nu se va ocupa decât de aceste lucrări de profilaxie și igienă și nicidecum de practica medicală”²³⁵.

Medicul șef al județului nota că el (și nu medicii evrei) vor stabili cum va fi tratată epidemia din satele în care se află medici evrei, cerând, de asemenea, interzicerea „vânzării de haine vechi în lagărul Berșad” fără aprobarea medicului de raion întrucât aceste haine, care au aparținut odată evreilor, nu au fost deparazitate de păduchi. Din raportul lui, în care a fixat statutul medicului evreu, reiese că în județul Balta erau opt spitale, și că din lipsă de medici români au fost numiți ca medici de raion la Pesceana și Obodovca „un student și o studentă în medicină care lucrează foarte conștiincios”²³⁶.

Doctorii evrei

Medicii evrei din România au fost trimiși în Transnistria în vara lui 1942. Șeful Direcției spitalelor, dr. Petre Nicolescu, a cerut Președinției Consiliului de Miniștri, la sfârșitul lui aprilie 1942, să i se trimită „o sută de medici evrei de diferite specialități necesare spitalelor civile din Transnistria”²³⁷. Mobilizarea și trimiterea medicilor s-a făcut de către M.St.M. și, la 17 iulie, au fost trimiși în județul Berezovca 11 medici evrei care au fost folosiți în două spitale²³⁸. M.St.M. a trimis în mod special și separat un medic bacteriolog evreu, pentru a ajuta la identificarea epidemiilor²³⁹. În mod practic, medicii evrei au fost cei care au pus în

²³⁵ Raport cu privire la situația sanitară în județul Balta în luna iulie 1942, Arhiva Odessa, 2358-1-659, p. 122-123.

²³⁶ *Idem*, p. 123.

²³⁷ Direcția spitalelor către Președinția Consiliului de Miniștri, 29 aprilie 1942. *Idem*, 2242-1-267, p. 58.

²³⁸ Direcția sanitară a Guvernământului către Prefectura județului Berezovca referitor la trimiterea a 11 medici de către M.St.M., numele – și domeniul lor de specialitate, 17 iulie 1942. *Idem*, 2361-1-602, p. 148.

²³⁹ Direcția sanitară către Prefectura județului Berezovca, 17 iulie 1942. *Idem*, p. 149.

funcțiune spitalul din Berezovca, și au ajutat la funcționarea spitalului din Mostovoi și din alte orașele. În anumite cazuri și în absența medicilor români ei au servit, fără a fi numiți în mod oficial, ca medici șefi de raion²⁴⁰.

Medicii evrei din județul Berezovca au tratat zeci de mii de ucraineni și pe copiii lor, i-au vaccinat împotriva diverselor boli și i-au trimis la policlinici și spitale unde au fost tratați de alți medici evrei, sau chiar de cei care i-au trimis, atunci când au fost înapoiți la spitale, în lipsa medicilor de specialitate. Din cauza lipsei generale de medici români, medicii evrei tratau și pe jandarmi, mulți dintre ei ucigași de alți evrei. Medicul șef al raionului Bronsca-Balca, dr. Karol Barad, a raportat, printre altele, în ianuarie 1943 că a examinat jandarmii din posturile de jandarmerie din satele Balaiciuc, Carnohorovo și Vasilovca, și a constatat că „toți sunt curați și sănătoși”, și că a vaccinat 48 de jandarmi din postul de jandarmi din satul Balaiciuc²⁴¹.

Rapoarte de lucru a zeci de medici evrei trimiși în grupuri în județul Berezovca s-au păstrat în întregime, și ele sunt o dovadă a activității lor profesionale în rândul ucrainenilor, jandarmilor, personalului prefecturilor și chiar ale soldaților. Un exemplu al importanței muncii lor îl poate constitui raportul medicului șef de județ, dr. Aurel Juga, despre situația sanitară în județ în perioada 25 martie – 10 mai 1943. În toate spitalele din județ, în toate raioanele – Berezovca, Mostovoi, Veselinovo și chiar Landau – lucrau medici evrei. Dr. Juga a trimis în raionul Landau un medic din rândurile deportaților, pentru a trata tifosul printre țigani și ucraineni din satul Kovaliovca și din satele vecine²⁴². Medicii evrei au continuat să funcționeze ca medici șefi de raion chiar la un an după ce fuseseră numiți „temporar”. Este greu de descris situația deosebită în care s-au aflat medicii evrei din acest județ și din județul vecin Golta și ceea ce au simțit când au vizitat anumite sate. Fiecare sat pe care dr. Herman Fekler, medicul raionului Sofievca, l-a vizitat la sfârșitul lui decembrie 1942 era un mormânt comun pentru evrei din Odessa, loc în care cu zece luni în urmă au fost executați și arși evrei de către jandarmi și unități de lichidare ale germanilor localnici. Zaharovca, Manicovca, Victorovca, Vladislavca, Hulievca. „Am găsit totul în ordine. Am făcut o examinare medicală la posturile de jandarmi și am găsit că toți jandarmii sunt sănătoși”, a raportat dr. Fekler²⁴³.

²⁴⁰ Autorizația Direcției sanitare a Guvernământului dată medicului șef al județului Berezovca de a folosi doi medici evrei în raioane până la sosirea unor medici români din țară, 22 iulie 1942. *Idem*, p. 2.

²⁴¹ Raportul nr. 11 al medicului raionului Bronsca-Balca, dr. Karol Barad, despre activitatea din săptămâna dintre 3 ianuarie – 9 ianuarie 1943. *Idem*, 2361-1-601, p. 11-12.

²⁴² Raport cu privire la situația sanitară în județul Berezovca, 25 martie – 10 mai 1943. *Idem*, 2361-1-608, p. 80-81.

²⁴³ Raportul nr. 10 pentru săptămâna între 27 decembrie 1942 și 2 ianuarie 1943 al medicului raionului Sofievca, dr. Herman Fekler. *Idem*, 2361-1-601, p. 4-4b.

Într-o situație similară s-a aflat dr. Martin Kraft când a fost trimis la Zavadovca și a vizitat satele Bernadovca și Mihailo-Alexandrovca, unde au fost uciși evrei, sau prin care au trecut evrei în drum spre lagărele morții de pe Bug²⁴⁴. Comandantul jandarmilor din satul Kolosovca, alt loc de orori comise împotriva evreilor din Odessa, a cerut în ianuarie 1943 să primească „un doctor evreu dintre cei veniți din România pentru a-i trata pe jandarmi:

„Raportăm că unii dintre jandarmii acestui post sunt bolnavi și urmează tratament tocmai la spitalul militar Berezovca, din care cauză suferă și serviciul, prin faptul că Kolosovca se află la 14 kilometri de Berezovca. Afară de aceasta și populația din comuna Kolosovca și satele din jur suferă din această cauză, *neavând un medic evreu în apropiere*. Fiind informați că au sosit din țară mai mulți medici evrei, vă rugăm să binevoșiți a dispune în acest sens”²⁴⁵.

Nu totdeauna medicii evreii erau eliberați, după 90 de zile de serviciu la care erau obligați, și uneori continuau serviciul din lipsă de medici înlocuitori. Medicii stomatologi au fost „confiscați” de către comandanții jandarmeriei, devenind dentiști care-i tratau pe jandarmii și soldații, cu toate că legile speciale emise în România interziceau medicilor evrei să-i trateze pe neevrei. Medicul militar locotenentul dr. Aurel Vidiv a cerut comandantului jandarmeriei din județul Berezovca să-i detașeze un jandarm pentru a păzi pe medicul stomatolog evreu, care îl însoțește la Odessa. Bruno Grosu, „dentistul legiunii de jandarmerie, care servește și ca dentist al garnizoanei din Berezovca”, trebuia să plece la Odessa însoțit de medicul militar „pentru a cumpăra materiale și instrumente medicale... urgent necesare pentru tratarea ofițerilor și soldaților din garnizoana Berezovca”²⁴⁶.

Mulți medici evrei au tratat în Transnistria membrii ai Guvernământului, funcționari, ofițeri comandanți de jandarmerie și pe soțiile acestora. Comandantul legiunii de jandarmerie din Berezovca, maiorul Ursuleanu, „o bestie fără suflet”, cum l-a definit un medic evreu, l-a ales pe medicul respectiv să-l trateze de „boala sa intimă”, sifilis, dar a respins orice încercare a medicului de a interveni în favoarea deportaților. Maiorul Ursuleanu, care a sosit la Berezovca în decembrie 1942, primea mită lunară de la familiile evreilor care au fost deportați din România și trimiși în județ în toamna lui 1942, printre care 16 evrei dintr-o grupă de 587

²⁴⁴ Raportul lunar nr. 3 al dr. Martin Kraft de la spitalul Berezovca, pentru perioada 22 decembrie 1942 – 20 ianuarie 1943. *Idem*, p. 21-23.

²⁴⁵ Comandantul postului de jandarmi din Kolosovca către legiunea de jandarmi Berezovca, 20 ianuarie 1943. *Idem*, 2361-1-26, p. 19 (sublinierea mea J.A.).

²⁴⁶ Locotenent dr. Aurel Vidiv către legiunea jandarmeriei din Berezovca, 15 februarie 1943, *Idem*, 2361-1-26, p. 38. Prefectul colonel Pop a aprobat dentistului să plece la Odessa însoțit de un jandarm (*Idem*, p. 39).

care au fost uciși²⁴⁷. Printre cei 16 supraviețuitori se aflau dentistul Grosu din Iași și soția sa. Ei au fost despărțiți de grupa celor executați pentru a-i trata pe jandarmii din județ. Ulterior, Grosu a fost numit șeful ghetoului și a devenit dentistul jandarmeriei, ofițerilor din garnizoană și al funcționarilor români din Berezovca.

Maiorul Ursuleanu a transferat deportaților, contra plată, pachete și bani de la familia rămasă în țară, în schimbul diferenței de curs a mărcii de ocupație, și câștigând astfel două treimi din sumele primite pentru a le transfera. În cursul marilor execuții din vara lui 1943 s-a îngrijit să-i despărță la timp pe evreii „lui” de ceilalți evrei uciși de jandarmii „lui” sau de către comandoul ucigașilor germanilor locali.

Circa 50-60 de evrei din Mastovoi, care plăteau mită, au fost trimiși să lucreze în grădina de zarzavaturi din Victorovca, și în felul acesta s-au salvat de la moarte²⁴⁸.

Medicii evrei care s-au pomenit în această situație absurdă au fost martori ai negoțului cu viețile evreilor, efectuat de ofițeri, sergenți sau simpli jandarmi cu o naturalețe criminală; viața unei familii de evrei putea fi cântărită în bani românești, cu un ceas de aur, cu o cantitate de alcool pe care au băut-o jandarmii înainte de execuții sau în timpul lor, în fine, cu posibilitatea de a viola o evreică frumoasă. Medicii au fost în măsură să ne lase câteva descrieri pertinente și credibile despre rutina morții în județele devenite morminte comune pentru zeci de mii de evrei din Odessa și din alte regiuni ale Transnistriei. Până acum, scurtele lor mărturii păreau detașate și în parte de neînțeles, întrucât lipsea fundalul pentru înțelegerea tabloului supraréalist creat de regimul românesc, în colaborare cu unitățile de ucigași ale localnicilor germani din sudul Transnistriei. Numai după deschiderea arhivelor din fosta Uniune Sovietică s-au încadrat și fragmentele lor, de mozaic, într-un tablou general. Numai un regim care nu a simțit nici o jenă pentru implicarea sa într-un genocid putea să pună la cale întâlnirea dintre ultra-criminali și medici evrei care se considerau încă oameni.

Prefectul Leonida Pop, care încă din anul 1942 a fost poreclit de supraviețuitori „măcelarul”, s-a întâlnit față în față cu dr. David Juster din București, sosit la 20 decembrie 1942 la Berezovca, și trimis în satul Pocrovca de pe Bug: „Am îndrăznit într-o zi să ies pe strada principală. M-am întâlnit ochi în ochi cu Leonida Pop. Nu mă cunoștea, dar știa că sunt străin de oraș. M-a oprit și mi-a cerut să mă identific. Ce s-a întâmplat după aceea e tragicomic: [Mi-a tras] două palme și am fugit cum numai un evreu poate fugi când moartea e pe urmele lui”²⁴⁹.

²⁴⁷ Se știe că 500 dintre ei au fost împușcați de membri Selbstschutz din Rastadt la 22 septembrie 1942 și încă 84 „care au fost despărțiți de grupa mare de către jandarmii (români) pentru a-i jefui, au fost scoși într-un câmp, și împușcați în majoritate”. 14 evrei din acest grup au fost răniți de gloanțele jandarmilor dar au reușit să fugă și să rămână în viață. Vezi mărturia Fridei Lazarovici din Iași, care a fost deportată la Mostovoi, la sfârșitul lui septembrie 1942. Tel Aviv, 9 august 1964, AYV, PKR-V, p. 754. *Idem*, 755, 757.

²⁴⁸ *Idem*, p. 755, 757.

²⁴⁹ Mărturia dr. David Juster din București, Tel Aviv, 1964. *Idem*, p. 763.

În ghetoul din Tiraspol a domnit o situație diferită. Acolo au fost strânși, cu timpul, meseriași și specialiști dintre deportați. „Ghetoul din Tiraspol”, scria un medic evreu care lucra în zonă, „era un fel de refugiu pentru anumiți evrei, datorită înțelegerii dovedite de maiorul Iacobescu. Mulți evrei au fost salvați din alte lagăre, datorită bunăvoinței lui Iacobescu, care i-a transferat și i-a menținut în acest ghetou”. Primul medic care a sosit acolo a organizat Comitetul evreiesc al deportaților, majoritatea meseriași și specialiști. Șeful ghetoului, dentistul Goltman, îi trata pe toți ofițerii tribunalului militar și a intervenit pentru alți evrei când a avut posibilitatea²⁵⁰.

„Ghetoul Balta”, își amintește alt medic, „se afla într-una dintre periferiile orașului, complet izolat de aceasta”. Medicii i-au găsit pe evrei într-o stare gravă, în murdărie, înfomețați, și bolnavi de boli contagioase: Am încercat să luptăm cu bolile și întrucât [autoritățile] nu dădeau medicamente evreilor, am fost nevoiți să le obținem chiar noi pentru a trata și a salva atât de mulți evrei bolnavi”²⁵¹.

Contactul dintre medicii evrei, care, parte din ei, au sosit îmbrăcați în uniforme ale armatei României, și deportați, – contact pe care autoritățile s-au străduit atât de mult să-l evite, prin însăși alegerea regiunii în care i-au trimis pe medici – a trezit suspiciuni la M.St.M. Alexianu s-a adresat la 19 august 1942 Președinției Consiliului de Miniștri cerând să interzică medicilor evrei să poarte uniforme ale armatei române. Din motive necunoscute, adresa sa n-a primit răspuns timp de șase luni. Direcția sănătății a Guvernământului a emis în noiembrie 1942 o dispoziție, prin care obliga pe „medicii evrei repartizați în cadrul muncii obligatorii la dispensarele și spitalele civile să presteze serviciul în ținută civilă”; iar legiunile de jandarmi au primit ordinul „să indice pe infractori”²⁵². Într-adevăr, numai medicii care au servit cândva în armata activă și cei care au terminat școala de ofițeri și erau medici militari în rezervă aveau dreptul să poarte uniforme și stele de grade de o formă diferită, care aminteau prin forma lor de steaua evreiască. Pentru autorități și asta era prea mult. La 12 decembrie, în toiul luptelor de la Stalingrad, cabinetul lui Antonescu a răspuns guvernatorului, comunicându-i în numele Ministerului Apărării Naționale că „nu se pot schimba dispozițiunile date în legătură cu uniforma medicilor evrei”²⁵³.

²⁵⁰ Mărturia dr. Josef Froelin din Cernăuți, fără dată (1963). *Idem*, p. 812.

²⁵¹ Mărturia dr. Marcu Bercovici din Iași, Tel Aviv, 20 decembrie 1960, AYV 03-2463, p. 6-7. Dr. Bercovici a notat greșit că a sosit la Balta în septembrie 1941, în loc de 1942.

²⁵² Direcția sanitară a Guvernământului către Prefectura din Berezovca, 20 noiembrie 1942, Arhiva Odessa 2361-1-599, p. 95; Serviciul sanitar al județului Berezovca, către legiunea de jandarmi din județ, 24 noiembrie 1942. *Idem*, p. 96.

²⁵³ Președinția Consiliului de Miniștri către guvernatorul Alexianu, 12 decembrie 1942. *Idem*, 2242-1-1491, p. 262.

Corpul III de Armată din Transnistria a emis un ordin către toate prefecturile unde serveau medici evrei prin care le cerea să-i supravegheze îndeaproape și să împiedice orice contact dintre ei și evreii din ghetouri:

„Acest comandament este informat că medicii evrei concentrați de M.St.M. și repartizați Guvernământului [Transnistriei] pentru servicii, iau contact cu evrei din ghetouri și cu cei repartizați la diferite munci, culegând informații, date și indicii asupra tratamentului [față de evrei], asupra felului [lor] de trai etc., amănunte care pot fi difuzate în Țară în chip alarmist tendențios. Pentru a se înlătura aceste lucruri, cu onoare vă rugăm să binevoiți a lua măsuri pentru supravegherea îndeaproape a acestor medici, prin organele [care stau] la dispoziția dvs.”²⁵⁴.

Aceste organe erau jandarmii și serviciile de siguranță. Dr. Nuță Feldman din Iași, trimis în septembrie 1943 la Dubăsari, nu avea motiv să se teamă de urmărire, întrucât în Dubăsari nu mai erau evrei. Evreii din orașel și din împrejurimi și alte câteva mii au fost uciși de membri ai Einsatzgruppe D încartiruiți acolo. Dr. Feldman a descoperit amănunte suplimentare despre baia de sânge din localitate:

„Agentul sanitar... ne povestea cu lacrimi în ochi cum nemții și ucrainenii din localitate au ucis toată populația evreiască din orașul Dubăsari, peste 3.500 suflete, plus evrei aduși cu convoaie, în număr de peste 7.000. Agentul, din cauza grozăviei, se adăpostise în podul spitalului de unde privea cum se făceau execuțiile de către naziști. Lângă spitalul central din Dubăsari se află o mare groapă comună cu peste zece mii de uciși.

Agentul sanitar ne povestea cu groază cum copiii evrei erau sfârtecați, rupându-li-se mâinile și picioarele și aruncați în groapa comună de lângă spital și o altă groapă cam la vreo 500 metri nord de spital unde acuma este câmp de agricultură. Gropile pot fi ușor identificate, fiind cunoscute de întreaga populație neevreiască din Dubăsari”²⁵⁵.

În perioada cât a servit la Dubăsari, dr. Feldman și alți patru medici și trei farmaciști evrei au locuit în spitalul orașenesc, lângă mormântul comun. În timpul serviciului la Dubăsari, acest medic evreu și alții, deveniseră medicii personali ai prefectului, ai colonelului Betcu și ai soției comandantului jandarmeriei din regiune, colonelul Dâmboviceanu. „Ea [soția] ne-a prevenit de diferite intenții banditești contra grupului de medici evrei și farmaciști și ne-a instruit cum să ne păzim de subprefectul Popescu”²⁵⁶. Subprefectul a încercat pe toate căile posibile

²⁵⁴ Șeful Statului Major al Diviziei de infanterie nr. 15, colonelul Gheorghe Busuioceanu, către Prefectura jud. Berezovca, 15 mai 1943. *Idem*, 2361-1-26, p. 133; Busuioceanu citează aici în întregime ordonanța Corpului III de armată.

²⁵⁵ Mărturia dr. Nuță Feldman din Iași, Haifa, 27 decembrie 1962, AYY, PKR-V, p. 207.

²⁵⁶ *Idem*, p. 211.

să trimită medicii evrei veniți pe baza ordinului M.St.M. în lagărele de muncă de pe Bug, de fapt, să-i transforme în „medici jidani” fără nici un fel de drepturi.

La Dubăsari, care a servit drept punct de tranzit peste Nistru pentru zeci de mii de soldați în drum spre front, epidemia de tifos a continuat să existe și la sfârșitul lui 1943, medicilor evrei ordonându-li-se s-o combată fără nici un fel de echipament medical serios. „Nu exista casă în toată regiunea în care să nu fi fost bolnavi de tifos exantematic. Personal am îngrijit 3.000 de cazuri [români localnici, ucraineni, nu evrei]... din circa 700 internați în spital între martie și noiembrie 1943 au murit vreo 50 sau 60 băștinași. Și eu m-am îmbolnăvit de tifos”²⁵⁷. Întâlnirea dintre medicii evrei și un grup de sute de evrei care au fost aduși din toată Transnistria pentru a construi șoseaua între Dubăsari și Grigoriopol, șosea pentru uzul armatei, a fost ca o întâlnire între două lumi. Despre însăși existența acestui detașament de muncă, lichidat în cea mai mare parte, s-a aflat numai de pe urma mărturiilor medicilor evrei.

În rezumat: medicii evrei care au fost trimiși, începând cu vara lui 1942 în județele din sudul Transnistriei, să combată tifosul exantematic, au fost primii evrei care au venit în contact direct cu rămășițele deportaților din România și primii care au văzut locurile unde au avut loc marile acțiuni de exterminare executate de români. Nu vom dezbate aici tema influenței pe care acest contact l-a exercitat asupra evreilor din România și asupra conducerii lor. Din câte se știe, însăși știrea despre atrocitățile de la Bogdanovca și din „regatul morții” nu s-a răspândit printre evreii din România, care se aflau ei înșiși în toiul unei lupte pentru supraviețuire și care erau zguduți de fiecare dată de zvonuri privind iminenta lor deportare. Probabil că și medicii au păstrat tăcere de frica consecințelor. Atenția generală era îndreptată mai mult spre supraviețuitorii din ghetourile din nordul Transnistriei, și în special asupra orfanilor.

Totalul pierderilor

Subsecretarul de stat la Ministerul de Interne, Constantin Vasiliu, a apreciat în noiembrie 1943 că până la 1 septembrie 1943 au rămas în viață 50.741 evrei din cei 110.033 care au fost deportați, iar restul, 59.292 au murit „din cauza epidemiilor ce s-au ivit și a imposibilității de asistență medicală și profilaxie în regiunile peste care trecuse războiul”²⁵⁸. Această apreciere nu este exactă și ea își propune să ascundă două lucruri: numărul adevărat al deportaților și operațiunile de lichidare din „regatul morții”. După cum vom vedea în continuare, numărul

²⁵⁷ *Idem*, p. 211.

²⁵⁸ Memoriu al subsecretarului de stat la Ministerul de Interne și responsabil cu poliția și jandarmeria, Constantin Vasiliu, nedatat (Memoriul a fost întocmit pentru ședința Consiliului de Ordine din 12 noiembrie 1943), *Cartea Neagră*, III, nr. 248, p. 447.

deportaților era între 185.000 și 190.000. Vasiliu nu a pomenit deloc pe evreii uciși în convoaie, cei care au murit de epuizare și evreii care au fost predați germanilor.

Suntem în măsură în prezent să estimăm numărul evreilor români care au pierit în marile ghetouri și în lagărele din Transnistria din iarna lui 1941 și până în vara lui 1942. Această apreciere nu va fi precisă, întrucât este greu de făcut o despărțire între cei care au murit de tifos și cei care au murit de foame, de frig sau de alte boli. Este, de asemenea, greu de localizat toate colhozurile și sovhozurile unde au fost trimiși mii de evrei și mulți dintre ei au murit fără să aibă parte de un mormânt. Un indiciu al imensului număr de morți de tifos îl oferă cele trei ghetouri descrise în acest capitol: la Berșad și în întreg județul Balta au murit circa 27.000 de evrei, la Șargorod circa 4.000 și la Moghilev circa 3.500; în total circa 34.500.

Trimișii Comisiei de ajutorare care au vizitat Transnistria la începutul lui 1943 au găsit acolo 72.214 deportați din România²⁵⁹. Diferența dintre numărul total al deportaților, circa 190.000, și numărul evreilor găsiți în viață în Transnistria dovedește că circa 110.000 de evrei au fost uciși pe drumuri, sau au murit de tifos sau din alte cauze. Se știe cu certitudine că circa 30.000 de evrei români au fost uciși în „regatul morții”²⁶⁰. Din cei circa 110.000 care au pierit, 80.000-85.000 au murit de tifos, foame și frig din noiembrie 1941 până în iunie 1942 (majoritatea iarna). Estimarea făcută de ministrul poliției și jandarmeriei, Vasiliu, a fost deci minimă (circa 60.000) dar el a încercat să ascundă asasinarea evreilor români din „regatul morții”. Într-o depoziție înaintată Tribunalului Poporului la 29 aprilie 1946, Alexianu s-a referit la problema tifosului care a făcut ravagii printre deportați: „În iarna 1941/42 în satele din Transnistria unde evreii se găseau în așa-zisele lagăre au murit câteva mii din ei din cauza bolilor, în special de tifos exantematic, de oboesală și frig, la fel ca și populația civilă și ostașii români”²⁶¹.

²⁵⁹ Raportul lui Fred Șaraga, trimisul Centralei Evreiești care a vizitat Transnistria, către Comisia de ajutorare cuprinzând și date statistice și estimări ale numărului de deportați din România (exclusiv evrei localnici), după județe și raioane. 22 martie 1943. Anel. *Documents*, V, nr. 184-185, p. 342-350. Numărul evreilor localnici care au murit de tifos nu este cunoscut, dar este plauzibil că a totalizat cel puțin zece mii din cei circa 30.000 câți trăiau în nordul Transnistriei, când au fost înființate ghetourile.

²⁶⁰ Comunicatul inspectorului general al jandarmeriei cu privire la terminarea operațiunii de deportare a evreilor din Basarabia și Bucovina însoțit de harta Transnistriei. Arhiva Ministerului de Interne, dosarul 18844, vol. 3, p. 2. Pe hartă este notat că 29.476 evrei au fost duși în județul Pervomaisc (Golta), la Bobric, Crivoie-Ozero și Bogdanovca. Toți acești evrei au fost exterminați în cele din urmă în „regatul morții”.

²⁶¹ Depoziție a lui Alexianu către Tribunalul Poporului, București, 29 aprilie 1946, Arhiva Ministerului de Interne, dosarul 40010, vol. 28, p. 10 (sublinierile autorului – J.A.); se află în USHMM/RG –25004 M Reel 33 (sublinierea mea – J.A.).

CAPITOLUL TREIZECI

Vânătoarea purtătorilor de sânge evreiesc

Dacă s-ar fi putut măsura cu exactitate procentul de sânge evreiesc în arterele deportaților din Basarabia și Bucovina și ale evreilor din Transnistria care au fost deportați în „regatul morții”, nu s-ar fi creat atât de multe probleme umane care au preocupat Guvernământul Transnistriei până în ultimele sale zile. Problemele s-au ivit atât pe plan ideologic-juridic cât și pe plan practic-administrativ.

Definiția națiunii române și a individului român pe baza sângelui și a credinței creștine era deja stabilită prin „Decretul-lege privind starea juridică a locuitorilor evrei din România”¹, emis la 9 august 1940, încă de la sfârșitul domniei regelui Carol al II-lea și înainte de alianța cu Germania nazistă. Această lege definea evreul după religie și origine etnică, în timp ce românii erau definiți prin sânge. Ministrul de Justiție de atunci se lăuda: „am ajuns la formula proprie românească de a socoti sângele românesc ca un element etnic și moral”. În decretul-lege cu privire la evrei și în legislația care-l însoțea erau incluse numeroase articole privind diferite categorii de „indivizi cu sânge evreiesc” – fie că aceștia se convertiseră la creștinism, fie că nu, fie că se declaraseră atei sau se considerau cu totul creștini (vezi capitolul șapte).

Deportarea din Basarabia și Bucovina trebuia să cuprindă numai „purtători de sânge evreiesc” cărora biserica ortodoxă română, prejudecățile răspândite în popor și în folclor și literatura antisemită le atribuiău trăsături genetice negative sau chiar monstruoase. Debarasarea de această calamitate era considerată ca un fel de purificare fizică și spirituală, și faptul și-a găsit expresia în mod conștient sau inconștient, în corespondența cu privire la deportări și alte acțiuni de eliminare a evreilor. Comandantul militar al orașului Chișinău, colonelul Dumitru Tudose, a rezumat realizările sale, înainte de a părăsi postul, și în capul listei a notat:

„Am curățat orașul de evrei și resturile inamice, dându-i o față românească și mai ales creștină. Am organizat ghetoul evreiesc în astfel de condițiuni, ca să nu mai fie un pericol prezent sau viitor din partea acestor elemente”².

¹ „Monitorul Oficial” nr. 183, 9.8.1940, p. 4087.

² Comandantul militar al Chișinăului către conducerea Guvernământului din Basarabia; 13 august 1941, Arhiva M.St.M. al armatei române, M.St.M. Roll 656, fond 29; se află în Arhiva Holocaustului de la Washington, USMMM/RG 25003 M.

Guvernământul Basarabiei a păstrat o evidență a tuturor evreilor, presupuși evrei, creștini cu sânge evreiesc, copiii din căsătorii mixte și alte categorii de acest fel, care au rămas în provincie. În orașelul Bolgrad, pretorul local a raportat că au rămas un băiețel nebotezat de șapte ani care locuiește cu mama lui, rusoaică, o fetiță de patru ani, botezată, dintr-o căsătorie mixtă, și două evreice convertite la creștinism. Lista nominală anexată la raport arată că în orașel se aflau cinci familii mixte. Cele două evreice n-au fost deportate, pentru că trecuseră la creștinism cu mulți ani înainte; în ce privește pe cei trei bărbați evrei, unul a dispărut, unul a murit și al treilea, împreună cu fiul său cel mare, care nu s-a creștinat, au fost deportați în Transnistria³.

Guvernatorul Basarabiei a publicat la sfârșitul lui Iulie 1942 o ordonanță care obliga pe toți „locuitorii având sânge evreiesc” care încă mai rămăseseră în Basarabia să se prezinte imediat la comisariatele de poliție, pentru a fi înregistrați în recensământul special pentru persoanele cu sânge evreiesc. Era vorba de persoane care erau pe jumătate sau pe sfert evrei, care reușiseră să se salveze de deportare în Transnistria, și evreice măritate cu neevrei și care trecuseră la creștinism cu mult timp în urmă. Acești „purtători de sânge evreiesc” nu erau evrei în marea lor majoritate, și întrucât numărul lor, așa cum vom vedea în continuare, era infim, ordonanța a inclus un articol care ușura situația unora dintre ei: „Sunt exceptați de la facerea declarațiilor acei cetățeni români care, având sânge evreiesc, au unul din părinți de altă origine decât cea evreiască, sunt creștini și au trecut la creștinism înainte de 9 august 1940”⁴.

Urmărirea purtătorilor de sânge evreiesc de tot felul a continuat în Basarabia și Bucovina până la recuparea lor de către armata sovietică. Această urmărire – recensământul a avut loc în Basarabia în vara anului 1943, când comandanții poliției din orașele provinciei au primit ordin să raporteze despre prezența purtătorilor de sânge evreiesc. Comandantul poliției din Orhei, Emil Bârzescu, a raportat Inspectoratului de poliție din Chișinău:

„În anul 1941, odată cu retragerea trupelor și autorităților sovietice, întreaga populație evreiască pur sânge a plecat, trecând Nistrul, în U.R.S.S., rămânând prin împrejurimile orașului un număr de 345 de evrei, care fiind depășiți de trupele româno-germane s-au reîntors în oraș și, conform ordinelor superioare, au fost instalați într-un ghetou din str. Vasile Lupu, iar la data de 5 noiembrie 1941 au fost trecuți peste Nistru, în Transnistria, astfel că evrei pur sânge nu avem în sector.

³ Primarul orașelului Bolgrad către pretorul raionului, cu anexarea unei liste nominale, 13 noiembrie 1941; pretorul raionului Bolgrad către prefectul județului Ismail, 30 noiembrie 1941, Arhiva Odessa, 7528-1c-1, p. 236-238.

⁴ Ordonanța guvernatorului Basarabiei, generalul Voiculescu, 28 iulie 1942, Arhiva Chișinău, 697-1-41, p. 21.

În sector nu avem decât un număr de 4 evreice pur sânge botezate și 3 femei cu sânge evreiesc, cum și 5 copii minori a numitei Tarea Ana, cu sânge evreiesc. Prezența acestora în sector din punct de vedere al siguranței Statului nu prezintă nici un pericol”⁵.

Inspectoratul de poliție din Basarabia a pregătit la începutul lui noiembrie 1943 un tabel special și o hartă pe care a notat răspândirea „persoanelor de sânge evreiesc de pe teritoriul urban al Basarabiei”. În sate nu mai trăiau evrei. În total rămăseseră în Basarabia 335 de purtători de sânge evreiesc, în 134 de familii mixte, cuprinzând 71 bărbați, 157 femei și 107 copii. Harta anexată tabelului nota în fiecare județ numărul purtătorilor de sânge evreiesc și evidenția succesul purificării teritoriului⁶.

Nu numai evreii au fost deportați din Basarabia și Bucovina. Președinția Consiliului de Miniștri a ordonat deportarea din teritoriile eliberate „a tuturor persoanelor de altă origine etnică decât cea românească stabilite acolo în urma ocupației ruse din 1940”, adică ucraineni și ruși. Ca o consecință, au fost alungate peste Nistru femei ucrainene sau rusoaice căsătorite cu români și chiar și copiii acestora. Aceste femei n-au fost închise în Transnistria în ghetouri sau lagăre. Guvernământul Transnistriei a cerut în luna februarie 1942 să se aprobe revenirea soțiilor și copiilor la soții și părinți lor români, subliniind faptul că în viitor „se poate desigur interzice asemenea căsătorii mixte între români și cei cu altă origine etnică”. Adresa Guvernământului dezvăluia marea deosebire dintre atitudinea față de evrei și atitudinea față de neevrei când era vorba de purificare etnică:

„Măsura generală a expulzării celor pripășiți în Basarabia în timpul ocupației rusești, nu poate să aibă intenția de a distruge familia și a separa soțul de soție sau de copiii, lăsându-i pe aceștia din urmă în voia soartei...”⁷.

⁵ Poliția orașului Orhei către Inspectoratul de poliție din Chișinău, 6 iulie 1943. Arhiva Chișinău 666-2-325, p. 117. Raportul mințea cu privire la fuga evreilor din oraș. Sute au fost măcelăriți de armata română și alte sute de evrei au fost torturați și apoi uciși. Vezi *Pinkas Hakehilot Romania*, vol. II, p. 330-331. În anul 1943, după înfrângerile grele de pe frontul rusesc, autoritățile române au început să strângă „dovezi” despre așa-zisele evacuări ale evreilor din Basarabia, primarii satelor și comandanții jandarmeriei primind ordin să trimită rapoarte cu privire la dispariția evreilor, în care se spune că majoritatea „au părăsit de bunăvoie” localitatea, împreună cu armata sovietică, și doar o mică parte au fost deportați. În nici un raport nu se spune că evreii au fost uciși. Vezi opt asemenea rapoarte din primăvara și vara lui 1943. Ancel, *Documents*, IX, nr. 114, p. 308-311. Consiliul satului Gura-Căinari, de exemplu, a raportat că 66 de evrei au părăsit satul de bunăvoie, și nici unul nu a fost deportat (*Idem*, p. 308). În legătură cu acest sat se știe că toți evreii au fost scoși la marginea satului și împușcați de soldații din Divizia a 14-a a armatei române – o operațiune consemnată în actul de acuzare împotriva lui Ion Antonescu (*Cartea Neagră*, III, p. 59).

⁶ Tabel și hartă a purtătorilor de sânge evreiesc în orașele Basarabiei după 1 noiembrie 1943. Arhiva Chișinău 680-1-4640, p. 22-23.

⁷ Guvernământul Transnistriei către Președinția Consiliului de Miniștri, 22 februarie 1942. Arhiva Odessa 2242-1-1085, p. 174-174b.

Această problemă de ordin etnic, care nu se referea la evrei, a ajuns până la Ion Antonescu – singurul care decidea în probleme de rasă – și Președinția Consiliului de Miniștri a anunțat la 27 martie 1942 Guvernământul că aprobă „readucerea soțiilor și copiilor rezultați din căsătoria românilor etnici cu ucrainence, la căminul soților care cer aceasta”⁸. Am prezentat acest episod pentru a servi de cadru și comparație privind atitudinea față de purtătorii de sânge evreiesc.

Una dintre primele misiuni ale jandarmeriei în satele și târgurile din Transnistria era de a descoperi unde se mai ascund, încă, evrei. Reperarea evreilor sau a semievreilor s-a bazat pe informatori, care puteau fi găsiți aproape în orice sat, mai ales în prima perioadă a ocupației românești. Rapoartele cu privire la evreii care se ascund sau la impostori erau considerate informații secrete, și comandanții ai jandarmeriei adunau din când în când date privind astfel de cazuri și le raportau Inspectoratului jandarmeriei din Transnistria, prefecturii județului, batalionului de jandarmi, diviziei și chiar corpului de armată postat în regiune.

Ca exemplu al unui astfel de raport informativ, consemnăm raportul comandantului legiunii de jandarmi din județul Ovidopol, prin care comunica că „agenți informatori ai legiunii” au descoperit șase evrei și evreice, un copil care a fost botezat, o evreică convertită la creștinism, o evreică măritată cu un rus mobilizat în armata sovietică, un evreu căsătorit cu o rusoaică și pe copiii lor, o evreică măritată cu un rus și pe copiii lor; „credem că este necesar a se verifica situația evreilor semnați mai sus spre a vedea dacă nu trebuie și aceștia verificați și duși în lagăre așa cum prevăd ordinele speciale”⁹. Comandantul se plânga în raport că anumite autorități locale „se prefac că nu le observă prezența”.

Rapoarte asemănătoare au continuat să parvină Inspectoratului jandarmeriei din Transnistria, atâta timp cât au existat sau au fost inventați evrei – fără legătură cu situația de pe front. Vânătoarea purtătorilor de sânge evreiesc poate fi împărțită în câteva categorii: copii evrei sau semievrei care au fost predați unor neevrei, copii care s-au ascuns și au fost descoperiți, copii care au fost botezați pentru a fi salvați și care erau considerați totuși evrei; evreice măritate cu români; evreice măritate cu ucraineni sau ruși și ucrainence măritate cu evrei; diverse categorii de evrei care s-au creștinat; și, în sfârșit, evrei care s-au dat drept creștini.

Copii evrei

La 20 noiembrie 1941 poliția orașului Balta a raportat prefectului că evreii din ghetou „având speranța că se vor întoarce în oraș”, au încredințat copiii unor

⁸ Președinția Consiliului de Miniștri către Guvernământul Transnistriei, 27 martie 1942. Arhiva Odessa, 2342-1-1085, p. 173.

⁹ Raport informativ nr. 174 din 28 noiembrie 1941, către comandantul companiei de jandarmi din Ovidopol. *Idem*, 2357-1c-356, p. 3.

locuitori ucraineni, le-au lăsat bani, și „au acceptat chiar ca ei să fie botezați”. Poliția din Balta a trimis polițiști localnici să-i identifice pe copii și să-i încoloneze în convoaiele care se îndreptau spre „regatul morții”. Comandantul poliției a propus „să se interzică preoților să boteze copii de evrei”¹⁰.

Fenomenul încredințării unor copii și al botezării lor, pentru a fi salvați de la moarte, s-a petrecut, după câte se pare, printre evrei ucraineni din localitățile aflate pe traseul convoaielor care se îndreptau spre „regatul morții”, în județele Râbnița, Balta și Berezovca. Amploarea lui nu este cunoscută, dar se pare că este vorba de sute. Preoții localnici, spre deosebire de preoții români care au fost trimiși în Transnistria (vezi în continuare), acceptau să boteze copii evrei. Agenții ai jandarmeriei au raportat, în luna decembrie, că evreii din două sate din județul Râbnița „au dat în adopțiune copii de ai lor la familii creștine și fete [evreice], în căsătorie după băieți creștini, botezându-i în religia creștină, cu scop ca cel puțin aceștia să rămână neevacuați”¹¹. Ceremonia a fost oficiată de preoți ruși, a adăugat comandantul jandarmeriei din Transnistria, care a aflat despre acest fenomen la 20 decembrie 1941.

O încercare asemănătoare a unor evrei dintr-un convoi din județul Berezovca în drum spre lagărele de pe Bug a fost dejucată de jandarmi. Ei au reușit să descopere patru copii. „Copiii au fost ridicați și internați în lagăr”, a raportat colonelul Broșteanu, la 29 martie 1942. Adjunctul comandantului poliției locale din Oceacov a adoptat un copil evreu „pentru a-l crește”, dar adopțiunea a fost descoperită și acest copil „a fost internat în lagăr”¹².

Sute de copii evrei au rămas despărțiți de părinți sau au fost predați pentru adoptare sau supraveghere unor ucraineni în întreaga Transnistrie sau unor ruși la Odessa, Guvernământul român și-a pus în acțiune agenții pentru a-i descoperi și pentru a-i închide în lagărele de exterminare, până la mijlocul anului 1942 și după aceea în ghetouri.

Convertirea la creștinism nu a schimbat statutul copiilor botezați, întrucât acesta se stabilea pe baze rasiale și nu după religie. În general, copiii crescuți în satele din Basarabia au avut mai multe șanse de salvare, sub falsa aparență de creștini, decât copiii deportați din Bucovina, întrucât primii vorbeau ucraineană sau rusă.

Pretorul raionului Crivoi-Ozero a fost implicat în cazul unei evreice care s-a dat drept creștină. În aprilie 1942 s-a descoperit că angajase în casa sa o servitoare evreică, cu numele de Zina Boico. Pe „această evreică”, așa cum a notat îngrijorat pretorul în raportul său către prefectul județului Golta, în care era stăpân Isopescu, a

¹⁰ Poliția din Balta către Prefectura județului Balta, 20 noiembrie 1941, Arhiva Odessa, 2358-1c-10, p. 2.

¹¹ Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria către Inspectoratul general al jandarmeriei din București, 29 martie 1942, *Cartea Neagră*, III, nr. 130, p. 217.

¹² *Idem. Idem.*

primit-o în ianuarie 1942, cu recomandări de la plutonierul de jandarmerie Cristea, comandantul raionului Crivoi-Ozero, „care mi-a prezentat-o ca pe o româncă din Basarabia”. Cauza inducerii sale în eroare, a adăugat pretorul, se află în dosarul pe care l-a înaintat. Din aprobarea pe care a anexat-o pentru a îndepărta de el orice vină rezultă că „servitoarea evreică” era o fetiță de 12 ani, care reușise să se dea drept româncă. Pretorul a trimis fetița la prefectura din Golta cu un trimis special¹³. Prefectul Isopescu la rândul său a trimis-o în aceeași zi la poliția din Golta, ordonându-i ca „evreica Zina Boico să fie transferată la Domanevca imediat”¹⁴.

Documentația cu privire la copii abandonți, copii predați pentru adoptare, copiii căroro părinții le-au poruncit să părăsească convoaiele ce se îndreptau spre lagărele morții de pe Bug, copii care au învățat sau au fost învățați să-și ascundă originea, este mai numeroasă în marile zone de exterminare – județele Golta și Berezovca.

Comandantul unei unități românești de infanterie s-a adresat încă la 5 noiembrie 1941 Prefecturii județului Golta cu cererea de a primi lămuriri „dacă se permite botezul copiilor de evrei cu ambii părinți evrei ori numai cu unul dintre ei. Aceasta cu atât mai mult cu cât s-au prezentat la mine localnici, amatori de a înfia câte un astfel de copil, dacă li se îngăduie a-i boteza”¹⁵. Isopescu a răspuns personal acestei adrese, explicând comandantului militar că în ceea ce privește „botezul copiilor de evrei”, el este admis numai în cazul în care unul din părinți este creștin – adică ucrainean, rus – și dacă amândoi părinții cer aceasta. Această ultimă condiție era aproape imposibilă, întrucât părintele evreu, dacă nu fusese arestat și deportat la Bogdanovca, nu voia să fie dezvăluit. Răspunsul cuprindea și clarificări cu privire la păstrarea purității rasei românești:

„Această autorizație nu se aplică în cazul când unul dintre părinți este moldovean [român din Transnistria] ci pentru alți creștini astfel ca *moldovenii să nu se amestece cu jidani*. Este totuși oprit cu desăvârșire a se boteza copiii născuți din ambii părinți jidani”¹⁶.

Isopescu dorea să primească clarificări suplimentare privind atitudinea față de amestecul de rase creat de regimul sovietic, situație pe care ordinele în vigoare nu puteau să le prevadă. El a descris toate cazurile de care s-a lovit și a cerut instrucțiuni. Iată raportul său secret, adresat Guvernământului:

¹³ Pretorul raionului Crivoi-Ozero către Prefectura județului Golta, 28 aprilie 1947. Arhiva Nikolaev 2178-1-31, p. 58. Copie a permisului comandantului jandarmeriei din Crivoi-Ozero care consemnează că fetița este de origine basarabeană, 12 ianuarie 1942. *Idem*, p. 59.

¹⁴ Ordin secret al prefectului Isopescu către poliția din Golta, 28 aprilie 1942. *Idem*, p. 60.

¹⁵ Căpitanul Georgescu, comandantul unității de infanterie nr. 72 către prefectura din Pervomaisk (Golta), 3 noiembrie 1941, Arhiva Nikolaev 2178-1-66, p. 95.

¹⁶ Prefectul Isopescu către comandantul unității de infanterie nr. 72, 5 noiembrie. *Idem*, p. 76 (sublinierea mea, J.A.).

„Aproape zilnic ni se prezintă cazuri de felul următor:

1. Bărbat creștin cu nevastă jidancă care cere voie a i se boteza copiii.
2. Bărbat creștin cu nevastă jidancă care cere a i se da voie să-și boteze nevasta.
3. Nevastă creștină cu copii proveniți din tată jidan care cere a i se boteza copiii.
4. Nevastă creștină cu copii din bărbat jidan care cere a i se aproba botezul copiilor și bărbatului.
5. Jidani care cer a li se aproba botezul.

Neavând nici o dispoziție până în prezent și până la intrarea în vigoare a legii poziției jidanului am oprit orice botezuri pentru acei care au vreo legătură cu neamul jidovesc. Vă rugăm a ne da ordine de urgență¹⁷.

În ceea ce privește copiii evrei sau semievrei, Guvernământul a acționat pe două planuri. În primul rând era necesar să se facă ordine pe plan juridic și să se definească și pe teritoriul Transnistriei cine este considerat evreu, și cu acest prilej să se stabilească statutul acestor copii; iar în al doilea rând trebuiau tratate, separat, diferitele categorii de copii – abandonați, care s-au dat drept creștini, care se ascund, originari din Odessa ș.a.

Biroul de studiu al Guvernământului a pregătit un proiect de ordonanță care definea cine era considerat evreu, proiect inspirat de decretul-lege din 9 august 1940. Acest proiect stabilea că pe teritoriul Transnistriei vor fi considerați evreii următoarele categorii: cei de religie mozaică; cei născuți din părinți de religie mozaică; copii botezați născuți din părinți de religie mozaică, botezați sau nebotezați, copii botezați născuți din mamă creștină și tată evreu, botezat sau nebotezat; copii botezați născuți din mamă evreică în afară de căsătorie; femeie încadrată în aliniatele de mai sus măritată cu un creștin și care a trecut la creștinism cel puțin cu doi ani înainte de 22 iunie 1941 (ziua invaziei Uniunii Sovietice); atei, purtători de sânge evreiesc precum și purtători de sânge evreiesc care au trecut la orice altă religie; cei care au trecut la creștinism după intrarea în vigoare a acestei ordonanțe. În cazul unei familii în care soțul este evreu nebotezat și soția este creștină, soțul va fi încadrat în prevederile acestei ordonanțe, iar soția va putea cere despărțirea¹⁸.

Guvernatorul Alexianu nu a semnat ordonanța, deoarece era de părere că a fost emisă cu întârziere: „Nu mai e nevoie de ordonanță. S-au aplicat măsuri în fapt și azi e tardiv. Nu mai admit nici o contestație”, a notat Alexianu pe marginea proiectului de ordonanță¹⁹. Așa cum am arătat, aceasta era de fapt „Decretul-lege a

¹⁷ Prefectul Isopescu către Guvernământul Transnistriei, 13 noiembrie 1941. *Idem*, p. 155-155b.

¹⁸ Ordonanță nesemnata din februarie 1942. Arhiva Odessa, 2242-2-37, p. 82-82b.

¹⁹ *Idem*, p. 82.

locuitorilor evrei din România” aplicat asupra evreilor din Transnistria, cu modificările cerute de situație.

Măsurile concrete amintite de guvernator erau, de fapt, o serie de hotărâri pentru fiecare caz în parte care i-a fost adus la cunoștință, incluzând și atitudinea sa cu privire la ordonanța care nu a fost publicată, și care a servit ca un fel de ghid privind tot ce se referă la definirea evreului. Dar în Transnistria s-au ivit și situații neprevăzute și neîntâlnite încă în România însăși (pentru că evreii români nu fuseseră încă deportați). Deportarea evreilor din Odessa a cerut intervenția rapidă a guvernatorului care a interzis, la 20 februarie 1942, „a da în creștere la familii de creștini din oraș copii părăsiți ai evreilor”²⁰. Pentru acești 500 de copii, între 5-7 ani, guvernatorul a hotărât înființarea unui orfelinat special la Berezovca, întrucât nu mai erau evreice care să-i ducă în zona de execuție a coloniștilor germani.

Problema copiilor părăsiți în județul Golta a fost consemnată în două rapoarte trimise Guvernământului, la 15 aprilie 1942 de către prefectul Isopescu și de către subprefectul și „responsabilul” cu problema evreiască, Aristide Pădure. Subprefectul dorea să știe ce trebuie să facă cu numeroșii copii ai căror părinți nu erau cunoscuți și cine va plăti pentru întreținerea lor:

„Atât în oraș cât și în județ, avem mulți copii fără nici un căpătâi, ai căror părinți au fost deportați și, în prezent, unii sunt chiar morți, iar alții i-au părăsit, fie din cauza războiului, fie din alte cauze... Vă rugăm să dați ordin și să dispuneți ce facem cu acești copii, în seama cui rămân”²¹.

Din câte se știe, printre acești copii părăsiți erau mulți evrei, în special fetețe, dar și băieți dintre cei care nu fuseseră circumciși. Prefectul Isopescu a intervenit în problema copiilor cu numai 50% sânge evreiesc, cerând de fapt lichidarea lor:

„Cu ocazia strângerii evreilor conf. Ord. 23 dată de onor Guvernământ, s-au întâlnit următoarele cazuri pentru a căror rezolvare solicităm ordinul Dvs.:

Copii proveniți din tată evreu și mamă neevreică.

Copii proveniți din mamă evreică și tată neevreu.

Având în vedere că acești copii *trebuie să urmeze soarta părinților*, vă rugăm să dați ordin ce facem cu copiii din tată evreu iar mamă neevreică, a căror tată a murit”²².

În conformitate cu ordonanța care nu a fost publicată, dar a servit ca directivă, un copil cu mamă creștină și tată evreu era considerat evreu, chiar dacă fusese botezat și era sortit *să urmeze soarta părinților*. Dar în cazul în care tatăl, evreu sau nu, murise, nu se putea stabili statutul său, și dacă era inclus într-una din

²⁰ Guvernatorul Alexianu către Oficiul Central al evacuării evreilor din Odessa, 20 februarie 1942. Arhiva Odessa, 2242-1-1487, p. 136.

²¹ Subprefectul Pădure către Guvernământ, 15 aprilie 1942, Arhiva Nikolaev 2178-1-15, p. 134.

²² Prefectul Isopescu către Guvernământul Transnistriei, 15 aprilie 1942. Arhiva Odessa 2242-1-1487, p. 183 (sublinierea mea – J.A.).

categoriile care definea cine e evreu. Poate tatăl a fost botezat în copilărie, influențând în acest fel asupra soartei copiilor săi? Și așa mai departe (vezi în continuare). Absența tatălui – fapt foarte frecvent, întrucât mulți au fost uciși și arși în „regatul morții”, sau erau mobilizați în armata roșie și dispăruseră – i-a produs complicații lui Isopescu, cu atât mai mult cu cât pentru a aplica ordinele, copilul cu sânge amestecat trebuia smuls de la mama lui ucraineană sau de altă naționalitate, neevreică. În cazurile în care mama era evreică, nu exista nici o problemă: și ea și copilul erau trimiși pe jos, sub escorta jandarmilor, la Domanevca sau Acmecețca. În orice caz, dacă aceasta nu ar fi fost o problemă curentă, Isopescu nu s-ar fi adresat Guvernământului.

Adjunctul guvernatorului a răspuns în această problemă (a copiilor al căror tată fusese ucis și nu se aflau la mama lor ucraineană) două săptămâni mai târziu, că acești copii vor fi ținuti pe contul Guvernământului „într-un orfelinat înființat în acest scop”²³. Anterior, pentru a pune capăt tuturor cererilor de adoptare a unor copii evrei „puri” – care mai existau probabil în număr mare în județul Golta – subprefectul județului, Pădure, a emis un ordin în scris către protoiereul județului Golta, prin care a interzis „cu desăvârșire botezul copiilor de evrei, înfiați de localnici sau lăsați din convoaiele în trecere”²⁴. Aceasta constituia o problemă locală a județului, de aceea s-a emis un ordin local. Concomitent, legiunea de jandarmi din județ a continuat să caute, să depisteze și să aresteze copii evrei orfani, care au rămas în satele de pe traseul convoaielor, folosiți uneori de țărani ucraineni la munca câmpului, îndeosebi ca ciobani, copii care vagabondau și cerșeau, care se ascundeau prin case părăsite ș.a.m.d. Jandarmii îi aduceau pe acești copii într-o clădire din lagărul Domanevca, transformată în orfelinat. Comisia de asistență de la București a aflat de acest orfelinat la mijlocul anului 1943. Mai trăiau acolo câteva zeci de copii, în ajunul eliberării: „Trăiau dintr-o zeamă lungă și mălai, din furțișag și prostituție”²⁵.

O creștină din Berezovca a ținut foarte mult să rețină un copil evreu de doi ani, care i-a fost lăsat din întâmplare, și cazul a fost dezbătut de diverse foruri ale Guvernământului timp de un an, până când a fost rezolvat în noiembrie 1942. Femeia, o învățătoare ucraineană, de origine greacă, din Berezovca, a cerut prefecturii să-i aprobe să adopte în mod legal un copil evreu acum în vârstă de trei ani, pe care l-a primit în august 1941, când avea doi ani:

„La data de 18 august 1941, la peste o săptămână după ocupația orașului Berezovca de către armatele germane, servitoarea doctoriței evreice mi-a adus un băiat de doi ani, rugându-mă să-l țin la mine până seara. Mama copilului l-a lăsat în

²³ Guvernământul Transnistriei către prefectul județului Golta, 2 mai 1942, *Idem*, p. 182.

²⁴ Subprefectul Pădure către responsabilul asupra preoților din județul Golta, 9 aprilie 1942, Arhiva Nikolaev, 2178-1-4.

²⁵ Sonia Palty, *Evrei, treceți Nistrul, însemnări din deportare*, Tel Aviv, 1989, p. 304.

sat și singură a plecat la Berezovca. Servitoarea m-a rugat să țin copilul la mine până va găsi mama să-i înapoieze copilul, însă peste câteva zile a plecat din Berezovca și nici mama n-a mai venit [să-l ia] iar mai târziu am aflat că nu mai era în viață”²⁶.

Învățătoarea ucraineană a prezentat toate aspectele cazului ei. Ea s-a grăbit să boteze copilul de doi ani. Ceremonia a avut loc la 21 septembrie 1941 și a fost oficiată de un preot din localitate, și de atunci copilul se afla la ea, și-l educa „în spirit religios [creștin]”. Ca învățătoare ea promitea să educe copilul să fie cinstit, harnic și pe viitor „un dușman înverșunat al jidanilor și comuniștilor”, de la care ea și familia ar fi suferit mult. Femeia a atașat la cererea ei certificatul de botez și o petiție a colegilor ei ucraineni care atestau că atât ea cât și părinții ei erau creștini evlavioși, că nu fusese membră de partid și că a suferit mult sub regimul comunist, deoarece fratele ei fusese ofițer în armata țaristă. De asemenea, doi localnici au atestat că au asistat la botez și că de atunci copilul era crescut „în spirit creștin”. Notarul orașului a autentificat toate documentele și semnăturile²⁷.

Chestiunea copilului a fost descoperită în urma unui denunț. Agenți ai jandarmeriei au raportat prefectului că la Berezovca se află o evreică care crește un copil evreu²⁸; probabil că acești agenți nu și-au putut imagina că o ucraineană ar putea îndrăzni să crească în mod deschis un copil evreu. Prefectul a cerut legiunii de jandarmi să clarifice cine a permis evreicei Nina Strataievka [învățătoarea Nina] să rămână în Berezovca... și dacă băiatul la care se referea raportul [jandarmilor] este copilul ei sau este adoptat”. „Dacă se dovedește că e evreică”, a adăugat prefectul, „rog a se proceda conform ordonanței nr. 23”²⁹, ceea ce însemna trimiterea mamei și copilului în „regatul morții”. Comandantul jandarmeriei locale a cercetat imediat cazul și a răspuns prefectului că femeia nu era evreică și că era căsătorită cu un localnic, dar copilul este evreu și a fost lăsat de o servitoare din Odessa care nu s-a mai întors să-l ia”³⁰.

Prefectul Leonida Pop nu a știut ce să decidă și a transferat cazul guvernatorului. Adjunctul guvernatorului a comunicat la 10 noiembrie că femeia a

²⁶ Petiția învățătoarei Nina Strataievka Kaminska către prefectul județului Berezovca, pentru a-i permite să adopte un copil evreu care a rămas în grija ei [tradusă în română]. 8 octombrie 1942. Arhiva Odessa, 2242-1-1491, p. 55.

²⁷ Petiția, certificatul de botez și actul de autentificare a notariatului din orașul Berezovca, traduse în română, 7 octombrie 1942. *Idem*, p. 57.

²⁸ Raport informativ al comandantului legiunii de jandarmi, maiorul Ion Popescu, 1 septembrie 1942, *Idem*, 2361-1-24, p. 37.

²⁹ Prefectul județului Berezovca către legiunea jandarmeriei din județ, 12 septembrie 1942, *Idem*, 2361-1-24, p. 38-38b.

³⁰ Comandantul jandarmeriei raionului Berezovca către legiunea de jandarmi a județului, 25 septembrie 1942, Arhiva Odessa, 2361-1-24, p. 35.

primit aprobarea să rețină copilul și să-l adopte³¹. Lupta îndârjită a ucrainencei pentru a păstra copilul abandonat s-a terminat cu victoria ei. Desfășurarea evenimentelor, denunțurile, investigațiile și corespondența în jurul acestui copil constituie partea importantă a acestei istorii, oferindu-ne cadrul pentru înțelegerea soartei copilului evreu abandonat.

O altă problemă în care Guvernământul român a trebuit să ia o decizie a fost cea a unor copii cu tată evreu și mamă ucraineană. Și această problemă s-a creat, în general, în urma denunțurilor și anchetelor făcute de comandanții jandarmeriei în sate în al doilea și al treilea an de ocupație românească, întrucât mai înainte dăduseră prioritate descoperirii copiilor evrei abandonați, ascunși sau adoptați.

Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria a prezentat Guvernământului un raport special prin care cerea să se ia o decizie principială cu privire la soarta a trei copii care s-au născut de pe urma concubinajului între o ucraineană nemăritată cu un evreu. Tatăl a fost internat în lagăr și mama s-a grăbit să boteze copiii în 1942. Când copiii au fost „descoperiți”, mama a declarat anchetatorilor de la jandarmerie că „nu poate preciza ai cui sunt copii, dat fiind că a avut și alte relații în timpul concepțiunii lor”. Comandamentul jandarmeriei a cerut Guvernământului și clarifice, „ce regim urmează să se aplice celor trei copii”. Problema a fost transferată Departamentului muncii din Guvernământ, al cărui director, dr. Gh. Balcaș, a luat, la 23 martie 1943, următoarea hotărâre principială:

„Având în vedere că declarația femeii este echivocă și ca atare nu poate constitui un punct de plecare pentru stabilirea paternității copiilor;

Având în vedere că chiar în cazul căsătoriei tatăl este numai o prezumție singura realitate fiind mama;

Având în vedere că singură recunoașterea copiilor din partea tatălui prin căsătorie subsecventă ar putea să-i legitimeze, spre a urma soarta tatălui, fapt ce până în prezent nu s-a produs;

Întemeiați pe aceste considerente socotim că copiii femeii Matroana Culic nu pot fi considerați decât copii naturali urmând naționalitatea și originea etnică a mamei, adică cea ucraineană³².

Guvernământul a emis o aprobare oficială în această chestiune comandamentului jandarmeriei, și copiii au rămas la mama lor ucraineană și n-au fost deportați. Un caz asemănător a fost și în satul Iasca din județul Ovidiopol. Patru copii cu sânge amestecat au fost descoperiți la o ucraineană nemăritată, și decizia în privința lor a fost asemănătoare. În acest caz, legiunea de jandarmerie din județul Ovidiopol a ordonat comandantului postului de jandarmi din sat să verifice dacă

³¹ Prefectul județului Berezovca către Guvernământ, 10 octombrie 1942. *Idem*, p. 54; decizia Guvernământului cu privire la copilul evreu, 10 noiembrie 1942. *Idem*, 2361-1-24, p. 33.

³² Referință dată de directorul Departamentului muncii, dr. Gheorghe Balcaș, 16 martie 1943. *Idem*, 2242-1-1496, p. 180. Alexianu a notat cu mâna sa pe marginea documentului că este de acord.

copiii au fost botezați „potrivit tradiției ortodoxe-române”, deși mama era ucraineană și tatăl a fost băgat într-un convoi și a dispărut. Comandantul postului a făcut o investigație și a raportat că mama, în vârstă de 28 de ani, se grăbise să boteze copilul în tradiția adevăratului creștinism „în timpul intrării forțelor românești” în sat³³. Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria a cerut și în acest caz o decizie specială a Guvernământului, întemeindu-se de data aceasta pe argumentul Guvernământului de a lăsa copiii la mama lor, având în vedere faptul că „au fost botezați la naștere” – ceea ce nu era adevărat³⁴.

În general se poate afirma că dacă copiii din căsătorii mixte erau minori și fuseseră botezați înainte de a fi descoperiți, Guvernământul român tindea să-i lase la mamele lor, cu condiția ca ea să nu fie româncă, ci de altă origine și tatăl să fi fost închis sau nu mai trăia (germanii, în contrast, nu au ezitat să execute asemenea copii descoperiți în satele germanilor localnici, în special în județul Berezovca).

Urmărirea persoanelor având sânge evreiesc nu a încetat până în ajunul eliberării Transnistriei. La 2 martie 1944, Guvernământul Transnistriei a respins cererea unei rusoaice de a elibera din ghetoul Domanevca pe fiica ei vitregă (pe care se obliga s-o crească și s-o adopte)³⁵, pe motiv că ambii părinți ai fetei „sunt de origine etnică evrei” și că nu există nici o dovadă că este fiica soțului rusoaicei în afara căsătoriei. Guvernământul a început investigația acestei chestiuni la 14 februarie 1944 și a respins cererea la 2 martie. Nu se știe dacă răspunsul negativ a ajuns în ghetou, întrucât Domanevca a fost eliberată de armata sovietică la 28 martie 1944.

La Odessa au fost descoperiți 479 de copii evrei abandonați, dintre care 211 erau bolnavi (vezi „copii abandonați” în capitolul despre Odessa), majoritate între 6 și 7 ani³⁶. Ei au fost internați – împreună cu alți 933 de evrei grav bolnavi, cu lehuze, nebuni ș.a. – în clădirea spitalului din ghetoul Slobodca, și mai târziu au fost transferați într-un fel de orfelinat, înființat pentru ei de administrația din Berezovca. O parte dintre ei au fost transferați mai departe la Acmețetca, și majoritatea lor au pierit. Poliția din Odessa a continuat să caute și să aresteze copii

³³ Guvernământul Transnistriei către Inspectorul general al jandarmeriei, 31 martie 1943. *Idem*, p. 179. Raport al comandantului jandarmeriei din Iasca cuprinzând atestația sub jurământ a mamei celor patru copii despre împrejurările în care l-a cunoscut pe tatăl copiilor și despre viața în comun, 20 februarie 1943.

³⁴ Inspectoratul jandarmeriei către Guvernământ cu privire la cei patru copii ai ucrainencei Maria Mahalida, 8 martie 1942. *Idem*, p. 112; hotărârea Guvernământului de a lăsa copiii la mama lor, 22 martie 1943. *Idem*, p. 111. În documente s-a notat că tatăl „este actualmente într-un lagăr”.

³⁵ Departamentul juridic al Guvernământului Transnistriei către Maria Remenaia din Odessa, 2 martie 1944. Arhiva Odessa 2242-1-129, p. 53.

³⁶ Raport-rezumat al Comisiei centrale pentru evacuarea evreilor, 13 februarie 1942. Arhiva Odessa 2242-1-1487, p. 132 b.

evrei abandonăți până la mijlocul lui 1943. Probabil că au fost mulți copii din familii mixte, dar și șansele lor de a se ascunde în orașul mare erau mai bune, și de aceea aproape că nu au fost menționați în documente românești.

Căsătorii mixte

Printre supraviețuitorii primei ierni cumplite în Transnistria au fost descoperite unele cazuri de evreice căsătorite cu români, care au fost deportate împreună cu copiii lor, care au supraviețuit tifosului și frigului și care au cerut permisiunea de a se întoarce la soții lor. Mult mai multe cazuri de acest fel au existat printre evreii ucraineni din Transnistria. Douăzeci de ani de regim sovietic, ideologia comunistă și procesul de industrializare au înlesnit întâlnirea între tineri de toate naționalitățile și au creat familii mixte. Genocidul comis la Odessa și operațiunile de deportare au cuprins pe toți cei considerați evrei sau legați de evrei. În lagărele de destinație s-au descoperit sute și chiar mii de cazuri de soți neevrei care n-au vrut să se despartă de familiile lor și au preferat să rămână împreună. Arestarea și deportarea au fost atât de violente și de rapide încât n-au acordat timp de gândire și nici planificarea unei alternative pentru a salva familia (mixtă) de la soarta rezervată evreilor. În multe cazuri și mediul (neevreu) n-a permis cuplurilor mixte să dispară din cauza denunțătorilor care n-au încetat aproape până la sfârșitul regimului să raporteze despre existența unor evrei, semievrei și a copiilor lor, și chiar să inventeze evrei.

Trebuie făcută distincția între căsătorii mixte, în care bărbatul era român și căsătorii mixte în care unul din soți era de origine slavo-rusă, ucraineană sau alta. Atitudinea față de cele două categorii era diferită: așa cum a reieșit din multe documente, bărbați evrei căsătoriți cu românce au fost deportați în Transnistria, indiferent dacă au fost botezați sau de numărul comun de copii. Aceasta era regula și fiecare abatere de la ea era o excepție.

Președinția Consiliului de Miniștri și guvernatorii Basarabiei, Bucovinei și Transnistriei n-au aprobat în nici un caz înapoierea evreicelor și a copiilor lor, care au fost deportate în Transnistria, la bărbații lor români, pe teritoriul suveran al României. Rela Hartenstein, care era măritată cu un român cu numele Ianoș, a fost deportată din casa soacrei ei din Cernăuți, când soțul ei era pe front. „Acum mă aflu aici singură, însărcinată în [a] noua lună și fără nici o posibilitate de ajutor”. Ea a cerut lui Alexianu să aprobe înapoierea ei acasă din Moghilev ca „să dau naștere copilului meu așa cum se cuvine unui luptător pe front contra bolșevicilor”³⁷.

³⁷ Cererea Relei Hartenstein-Ianoș către guvernatorul Transnistriei, Moghilev, 22 mai 1942. *Idem*, 2242-1-1488, p. 128.

Guvernământul a recomandat evreicei să se adreseze cabinetului pentru administrarea teritoriilor eliberate din Președinția Consiliului de Miniștri, „singurul în măsură a rezolva asemenea cereri”, ceea ce echivala cu o respingere³⁸.

Un răspuns asemănător a fost dat unui român din satul Mămăliga din județul Hotin, care a cerut să-i fie înapoiată soția sa evreică pe care a reușit s-o identifice în ghetoul din Iampol. Soția sa fusese deportată în timp ce el servise în armata sovietică³⁹.

În cazul Dinei Feighin, Președinția Consiliului de Miniștri a fost solicitată să ia o hotărâre principială, dacă era posibilă întoarcerea în România a unei evreice botezată în 1924, împreună cu cei patru copii ai săi. În „dosarul” ei s-au acumulat 16 pagini, și diversele autorități au dezbătut cererea când femeia și cei patru copii nu mai erau în viață. Dina Feighin, probabil o evreică din Chișinău, a reușit în timp ce convoiul ei trecea prin Tiraspol să predea cererea postului local de jandarmerie de a i se recunoaște faptul că încetase să fie evreică din 1924, la fel și copii ei din căsătoria mixtă. La 3 august 1942, comandantul poliției din Tiraspol a raportat Inspectoratului jandarmeriei din Transnistria că cererea ei este îndreptățită⁴⁰.

În acest caz inspectoratul jandarmeriei a trimis toate documentele Guvernământului Basarabiei, „singurul în măsură a hotărî asupra înapoierii [de evrei] în Basarabia”⁴¹. Guvernatorul Transnistriei a transferat întregul dosar Președinției Consiliului de Miniștri⁴². Secretarul general al Președinției Consiliului de Miniștri, Ovidiu Vlădescu, a răspuns la 21 octombrie 1942 guvernatorului Alexianu că „nu se aprobă cererea evreicei Dina Feighin, internată în ghetoul Tiraspol, de a se întoarce în țară, ea și copiii săi”⁴³. Dar în fapt, la data respingerii cererii, Dina Feighin și copiii ei nu mai erau în viață, întrucât la mijlocul lui septembrie 1942 Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria a raportat că evreica aceasta, „ea și copiii săi au fost numai în trecere prin ghetoul din Tiraspol, în prezent fiind expediați la Berezovca”⁴⁴. Aproape toți evreii din transportul ei au

³⁸ Guvernământul Transnistriei către „dna Hartenstein”, 15 iunie 1942. *Idem*, p. 127 (însăși răspunsul și folosirea apelativului „doamnă” nu erau obișnuite, și ele dovedesc o stare de jenă).

³⁹ Cererea lui Ion Ungureanu către guvernatorul Transnistriei de a elibera pe soția sa evreică, 12 iunie 1942, 2242-1-1429, p. 145; răspunsul guvernatorului, 3 august 1942. *Idem*, p. 144.

⁴⁰ Poliția din Tiraspol către Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria, 3 august 1942. *Idem*, 2242-1-1491, p. 28.

⁴¹ Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria către Guvernământul Transnistriei, 20 august 1942. *Idem*, p. 27.

⁴² Guvernământul Transnistriei către Ministerul de Interne prin intermediul Președinției Consiliului de Miniștri, 8 septembrie 1942. *Idem*, p. 26.

⁴³ Președinția Consiliului de Miniștri către guvernatorul Alexianu, 21 octombrie 1942. *Idem*, p. 25.

⁴⁴ Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria către Guvernământul Transnistriei, 16 septembrie 1942. *Idem*, p. 63.

fost executați, imediat după sosirea lor, de către germanii localnici și jandarmi, numele ei nefiind inclus în lista celor șaisprezece supraviețuitori⁴⁵.

Pe baza deciziei principale a Președinției Consiliului de Miniștri, Radu Lecca, însărcinată cu rezolvarea problemei evreiești din cadrul Președinției Consiliului de Miniștri, respingea din când în când cereri ale unor evreice botezate de a se întoarce la soții lor în România. De exemplu, la 25 noiembrie a respins cererea Eugeniei Marcu care s-a măritat cu un român în 1933 și trecuse atunci la creștinism⁴⁶. Asemenea cereri au fost respinse și atunci când erau făcute de către soțul român⁴⁷. Evreice măritate cu români, descoperite în Transnistria după încheierea operațiunilor de deportare în „regatul morții” sau în județul Berezovca, au fost închise împreună cu copiii lor până la clarificarea cazului. Dacă se dovedea că au fost botezați (cu condiția ca botezul copiilor să se fi făcut la naștere) erau eliberați, fără a avea dreptul de a se întoarce în România și erau puși sub supravegherea poliției⁴⁸.

Un caz ieșit din comun a fost cel al unei doctorițe românce din Chișinău, care s-a adresat Guvernământului din Transnistria pentru a clarifica soarta soțului ei evreu, doctorul Heinrich Lurkovsky, cu care a fost căsătorită timp de 15 ani. „Soțul meu, scria ea, a fost deportat împreună cu ceilalți evrei din Chișinău în Transnistria, în ziua de 30 octombrie 1941. De atunci și până în prezent nu am nici o știre de la soțul meu... Mă cred în drept ca om și ca soție, să-l ajut cum pot și din ce pot”⁴⁹. Guvernatorul a notat pe marginea cererii: „la dosar, întrucât nu suntem în măsură de a da astfel de informații”. Și avea într-adevăr dreptate, întrucât

⁴⁵ Vezi lista supraviețuitorilor din 1 septembrie 1943 a comandamentului jandarmeriei din Odessa, Ancel, *Documents*, V, nr. 212, p. 454; în lista deportațiilor se consemnează explicit că Denisovschi (numele soțului ei) și cei trei copii ai ei „au dispărut”, adică au fost exterminați (*Idem*, nr. 211, p. 452).

⁴⁶ Radu Lecca către Guvernământul Transnistriei, 25 noiembrie 1942, Arhiva Odessa 2242-1-1491, p. 226; celelalte documente se află în „dosarul Marcu”, care cuprinde rezultatele anchetei care confirmă că într-adevăr a fost botezată în 1933. *Idem*, p. 227-229.

⁴⁷ Cererea lui Anastase Manu din Constanța a cărei soție a fost deportată în timp ce a fost mobilizat, 18 februarie 1942. *Idem*, 2242-1-1486, p. 259-259b; refuzul Guvernământului, 27 februarie 1942. *Idem*, p. 252

⁴⁸ Tatiana Ivanova Micinik, doctoriță la un spital din Odessa, căsătorită cu un român din Chișinău, a fost deportată în martie 1942 în urma unui denunț. Ea și cei doi copii mici ai ei au fost închiși imediat în închisoarea orașului, cu toate că a dovedit că a fost botezată împreună cu copiii și că a fost despărțită de soțul ei în urma ocupației Basarabiei de către sovietici în iunie 1940, și s-a revăzut cu soțul ei în august 1941. Ea a fost eliberată la sfârșitul lui aprilie 1942, în mod temporar și sub supravegherea poliției și i s-a aprobat să rămână în Odessa la 19 mai 1942. Vezi „dosarul Tatiana”. *Idem*, 2242-1-1487, p. 238-267. Aprobarea a fost acordată întrucât ea n-a cerut să se întoarcă în România.

⁴⁹ Dr. Eudochia Lurkovsky către guvernatorul Transnistriei, 20 aprilie 1942, Arhiva Odessa 2242-1-1487, p. 109.

convoaiele care au plecat din Chișinău au fost dirijate spre „regatul morții”. Acest caz a fost deosebit prin faptul că era vorba de o căsătorie (rară) între o româncă și un evreu, și de faptul că doctorița româncă a îndrăznit să confrunte sentimentele cu legile rasiale.

În rezumat, se poate spune că în cazuri ale unor familii mixte, în care unul din soți era român, autoritățile au acționat cu intransigență pentru păstrarea „purității rasei”. Bărbații evrei au fost deportați imediat, la fel și femeile și copiii lor – fără legătură cu credința acestora în momentul deportării. Soarta femeilor evreice botezate de mult și care s-au eschivat de la deportare a fost dezbătută separat, în conformitate cu directivele care luau în considerație datele trecerii la creștinism ale femeii și ale copiilor ei, recomandările poliției și dorința soțului. Dar aceste cazuri au constituit o excepție – în total, 157 de femei purtătoare de sânge evreiesc au rămas în Basarabia. Spre deosebire, în cazul unor femei ucrainene căsătorite cu români din Basarabia. Antonescu a aprobat la sfârșitul lui martie 1942 să fie înapoiate soților lor în cazul în care aceștia o cereau.

O altă problemă a constituit-o căsătoriile mixte în Transnistria între evrei și ucraineni, ruși sau parteneri de alte naționalități. Guvernământul român a acționat și în acest caz pe baza directivei care prevedea curățarea Transnistriei de evrei, indiferent cu cine sunt căsătoriți, câți copii au sau dacă s-au botezat sau nu. Dar tratarea acestor cazuri era mai puțin gravă și mai puțin urgentă, întrucât nu era implicat sânge românesc. În acest caz ponderea creștinismului era mai puternică. Și în acest caz însă s-a păstrat o lege care n-a fost încălcată: cine era deja închis nu a fost eliberat. Printre zecile de mii de evrei care au fost deportați din Odessa și din diverse regiuni ale Transnistriei au existat sute sau poate mii de familii mixte. Subprefectul din Golta, Pădure, s-a lovit de ei în lagărele Bogdanovca și Domanevca. Trebuie amintit că existau mai multe căsătorii mixte în Ucraina decât în România. Pădure a trimis directive în această chestiune pretorului Bobei în noiembrie 1941:

„În ceea ce privește situația fie a jidanilor și jidancelor căsătorite cu ruși sau rusoaice, fie invers, ei rămân în lagăr până când vom căpăta lămuriri de la Guvernământ. Cei de origine rusească aduși de la Odessa fără [acte] de identitate vor rămâne închiși până selecția tuturor prizonierilor”⁵⁰.

Când Guvernământul a început să reînființeze instituțiile provinciei, el s-a lovit de numeroși ucraineni căsătoriți cu evreice. Prefectul de Tulcin a raportat guvernatorului că a descoperit „funcționari, învățători etc., care *deși sunt ucraineni*, au soții evreice”, și a vrut să știe dacă „și acestea împărtășesc soarta evreilor” sau

⁵⁰ Subprefectul Aristide Pădure către pretorul Gheorghe Bobei, 20 noiembrie 1941, Arhiva Nikolaev, 2178-1-66, p. 217.

rămân în situația în care se găesc⁵¹. Răspunsul lui Alexianu a fost rapid: să fie concediați funcționarii [ucraineni] care sunt căsătoriți cu evreice, urmând ca acestea să suporte regimul general aplicat asupra evreilor⁵². Evreicele au fost închise în ghetouri indiferent dacă au fost botezate sau nu. În aprilie 1942 s-au descoperit și alte cazuri de evreice „căsătorite cu ucraineni, ruși și chiar români, care au copii și cărora nu li s-a aplicat până în prezent regimul evreilor”⁵³, precum informa Guvernământul inspectoratul jandarmeriei. Printre acestea se aflau și femei botezate, dar nu toate au putut să dovedească faptul prin acte. Guvernământul a decis să scutească femeile botezate de deportarea în lagăre: „evreice care au fost botezate, și care pot dovedi, vor fi lăsate în familie. La celelalte se va aplica regimul stabilit evreilor”⁵⁴.

Către sfârșitul anului 1942 s-a luat hotărârea că evreicele căsătorite cu ruși sau ucraineni, depistate în Transnistria, cu sau fără copii „vor fi trimise la muncă conform noii decizii”⁵⁵.

Intenția era de a fi trimise în lagăre de muncă sau în alte cadre de muncă obligatorie, cu statut de sclavi ai statului român. Numărul evreilor se redusese și era necesar să fie folosiți în forma cea mai eficientă; și o ordonanță în acest sens a fost publicată la sfârșitul lui decembrie 1942⁵⁶.

Pe măsură ce regimul românesc s-a consolidat, el a consacrat mai mult timp investigării plângerilor localnicilor care au continuat să pretindă că femei creștine căsătorite cu evrei erau închise cu copiii lor în lagăre și ghetouri. Trebuie amintit că cine a fost adus în lagărele din județele Golta și Berezovca sau se aflau acolo în mod voluntar (pentru a nu se despărți de membrii familiilor lor, evrei) împărțeau soarta evreilor.

Au existat, probabil, sute sau chiar mii de asemenea cazuri. Locuitorii unui bloc întreg din Odessa, „ruși creștini”, au trimis o telegramă comună guvernatorului la începutul lui februarie 1942, cerând eliberarea Mariei Selcenko, care a fost

⁵¹ Prefectul de Tulcin către Guvernământul Transnistriei, 12 noiembrie 1941, Arhiva Odessa, 2242-1-1487.

⁵² Guvernământul Transnistriei către prefectura din Tulcin, 24 noiembrie 1941. *Idem*, Alexianu a notat decizia cu scrisul său de mână pe cererea prefectului.

⁵³ Comandantului Inspectoratului jandarmeriei din Transnistria, colonelul Iliescu, către Guvernământ, 25 aprilie 1942. *Idem*, p. 213.

⁵⁴ Guvernământul Transnistriei inspectoratului jandarmeriei din provincie, 11 mai 1942. *Idem*, p. 212.

⁵⁵ Raport al comandantului inspectoratului jandarmerie, colonelul Petală, către Guvernământ, cu privire la patru femei evreice și copiii lor descoperite la Ananiev, 2 decembrie 1942. *Idem*, 2242-1-1491, p. 253; răspunsul Guvernământului, 14 decembrie 1942. *Idem*, p. 252. Și în acest caz Alexianu a notat cu mâna sa răspunsul pe marginea raportului jandarmeriei.

⁵⁶ Ordonanța nr. 2927 a Guvernământului Transnistriei cu privire la exploatarea evreilor „datorită necesității urgente de a face față în toate ramurile de activitate economice și industriale din Transnistria”, 7 decembrie 1942, *Cartea Neagră*, III, p. 399.

deportată din greșeală cu cei doi copii mici ai ei, deoarece ea nu este evreică⁵⁷. Președintele „Biroului Central de evacuare a evreilor”, colonelul Velcescu, a raportat Guvernământului că în urma cercetărilor făcute s-a stabilit că femeia este „de origine etnică evreiască”, care în lexiconul rasial românesc putea să însemne că ea este pe jumătate evreică sau evreică botezată mai demult⁵⁸. Majoritatea evreilor din Odessa deportați cu trenul nu mai erau în viață atunci când s-a încheiat ancheta cu privire la Maria Selcenko. Au existat puține cazuri de eliberare a unor femei deportate în lagăre, după o verificare care a durat, în general, luni și care a demonstrat fără nici o îndoială că nu sunt evreice⁵⁹. Dar trebuie ținut minte că anchetele, verificările și hotărârile au fost luate, în general, începând cu a doua jumătate a anului 1942, după ce zeci de mii au fost uciși.

Autoritățile de ocupație românești au tratat cu seriozitate absolută problema verificării rădăcinilor etnice ale fiecărui caz adus la cunoștința lor, și în anumite cazuri s-au adresat autorităților de ocupație germane din Ucraina, în cazul în care era necesară o cercetare etnică pe teritoriul lor (vezi în continuare). Cazuri deosebit de „complicate” au fost dezbătute de tribunalul militar din Odessa. De pildă, la 5 iunie 1942, au fost arestați Nadejda Iladi și fiica ei Maria, în vârstă de 15 ani, și tatăl rus a cerut eliberarea lor. El a dovedit că soția sa s-a convertit la creștinism în 1915, că ei au fost cununați de un preot în 1920 și că fiica lor a fost botezată la naștere⁶⁰. Parchetul Militar din Odessa a dezbătut cazul și a stabilit că într-adevăr mama s-a convertit la creștinism și că copiii ei sunt creștini, dar:

„Conform doctrinei și legiurilor noastre aceasta nu absolvă de obligațiunile Ordonanței nr. 7 și 9 a M.U. Odessa [Marea Unitate sau armata română din Odessa] [cu alte cuvinte Parchetul aproba arestarea mamei și deportarea din oraș]. Maria Iladi [fiica] era născută într-adevăr din tată rus și mamă evreică. A fost botezată în primul an de la naștere.

În drept:

Având în vedere că pentru Berta [acesta este numele evreiesc al lui Nadejda] nu este vreo scuză absolvantă.

Că pentru Maria Iladi se pot aplica dispozițiunile D.L. nr. 1091 din 17 decembrie fiind botezată în primul an de la naștere.

⁵⁷ Telegrama locuitorilor clădirii din str. Bebel nr. 6 din Odessa, 6 februarie 1942. Arhiva Odessa 2242-1-1487 (pagina nu este numerotată).

⁵⁸ Președintele Comisiei de evacuare și prefectul județului Odessa, colonelul Velcescu, către Guvernământ, 25 martie 1942. *Idem*.

⁵⁹ Guvernământul Transnistriei către prefectul din Berezovca cerând eliberarea lui Dusia Ivanciuc din lagărul Mostovoi, după ce s-a clarificat că este rusoaică, 17 noiembrie 1942. *Idem*, 2361-1-42c; Dispoziția prefectului către jandarmeria din Berezovca cerând eliberarea femeii, 19 noiembrie 1942. *Idem*, p. 216.

⁶⁰ Plângerea lui Nikolai Iladi din Odessa către guvernatorul Transnistriei, 24 iunie 1942. *Idem*, 2242-1-1489, p. 64-64b.

Opiniam:

1. Berta Tubianski să fie trimisă serviciului Pretorial pentru aplicarea Ordonanței nr. 9.

2. Maria Iladi să fie eliberată și încredințată tatălui său⁶¹.

Recomandarea a fost aprobată de către generalul Trestioreanu, devenind sentință. Mama a fost închisă și fiica a fost eliberată. Conținutul Ordonanței nr. 9, care a fost emis de către comandamentul Corpului 2 nu este cunoscut cu precizie, deoarece ordonanța nu a fost descoperită. Trebuie notat că judecătorii militari care s-au bazat pe ea au amintit pentru prima oară un decret-lege rasist care a fost emis în România și semnat numai de Antonescu. Decretul-lege nr. 1091 ordona organizarea unui recensământ general al „locuitorilor purtători de sânge evreiesc”. Aceasta a fost prima oară când legislația românească a introdus termenul juridic rasist „purtători de sânge evreiesc”. Repercusiunile privind soarta lor au fost ambigue, întrucât s-a luat în considerație și apartenența la religia creștină în tot ceea ce privește copiii cu sânge evreiesc dar care fuseseră botezați în primul an după naștere. Articolul 3 al acestui decret-lege stabilea: „Copiii având sânge evreiesc nebotezați în religia creștină până la vârsta de un an sunt considerați ca aparținând religiei mozaice”⁶². De aici se putea deduce și concluzia inversă: un copil cu sânge evreiesc (chiar dacă numai un bunic a fost evreu) dar botezat până la vârsta de un an cu părinți creștini, nu este considerat evreu, ci creștin. Legile rasiste românești au îndrumat deci și deciziile în cadrul sistemului juridic din Transnistria cu privire la căsătoriile mixte și copiii lor.

Converțiții la creștinism

Lipsa unor directive clare în tot ce privește numeroasele probleme create de legile rasiste în România și ulterior în Transnistria au provocat confuzie și hotărâri diferite și contradictorii în locuri diferite privind pe cei converțiți la creștinism, precum și alte cazuri pe care legislatorul român nu a putut să le ia în considerație, întrucât legislația rasistă era nouă. În România problema s-a complicat și mai mult, întrucât se lua în considerație nu numai sângele, ci și confesiunea. Fapt care a necesitat intervenția lui Antonescu.

La fel ca în toate problemele legate de puritatea rasială românească, și în chestiunea convertirilor la creștinism el a fost cel care a stabilit limitele toleranței

⁶¹ Recomandarea Curții Marțiale din Odessa, 16 aprilie 1942. *Idem* 2243-1-1489, p. 65-65b. Aprobarea generalului Trestioreanu este notată pe marginea documentului. În luna iunie cazul a fost adus din nou în fața Tribunalului Militar, procuratura recomandând ca femeia „să fie grațiată”, să fie eliberată din închisoare și să fie lăsată să se întoarcă la familia ei sub supravegherea poliției. Vezi opinia procuraturii militare. 14 iulie 1942. *Idem*, p. 64, 66.

⁶² Decret-Lege nr. 1091, „Monitorul Oficial”, 299, (17.12.1941).

românești și creștine. La începutul anului 1942 a stabilit că evreii „botezați mai de mult nu mai trebuie menținuți în ghetouri”⁶³. Acest ordin a fost dat după deportarea majorității celor convertiți din Basarabia, din Bucovina și din județul Dorohoi. Pe teritoriul României rămăseseră atunci două ghetouri: „micul” ghetou din Chișinău, cu aproximativ 200 de evrei, și ghetoul de la Cernăuți, cu circa 16.000 de evrei. Ordinul se referea numai la evreii care fuseseră botezați în credința creștină ortodoxă.

În Transnistria, agenți ai jandarmeriei depistau convertiții în urma unor denunțuri și anchete ale jandarmilor în sate. Și agenții Serviciului Special de Informații, SSI, îi considerau un pericol potențial și raportau despre ei, printre altele comandamentelor armatelor care se aflau în Transnistria. O copie a unui astfel de raport al SSI a fost expediată în aprilie 1942 către Comandamentul Armatei a Treia⁶⁴. Agenți ai SSI au citat cazul unei evreice care s-a convertit la creștinism în 1917 și al unui evreu care se convertise în 1914. Șeful Statului Major al Armatei a Treia, colonelul Chirnoagă, a înaintat raportul Guvernământului cu rugămintea „de a clarifica situația lor juridică și a ne comunica dacă sunt considerați evrei pentru că în acest caz urmează să fie internați în ghetouri”⁶⁵.

Guvernatorul a răspuns după aproape o lună că „evreii creștinați cu mult înainte de evenimentele actuale nu vor fi trimiși în ghetouri și nu se evacuează”⁶⁶.

Ordinul lui Antonescu a fost adus la cunoștința Armatei a Treia după terminarea deportărilor în masă, în cursul cărora au fost deportați și cei creștinați care au împărtășit soarta evreilor „cu sânge evreiesc”. Cei care au reușit să se salveze au făcut-o din propria inițiativă prin mituire, evadarea la momentul oportun, capacitatea de asimilare cu populația locală etc.

Ordinele referitoare la convertiții la creștinism nu au fost trimise la toate autoritățile românești, și chiar atunci când au fost trimise, nici o autoritate nu a îndrăznit să hotărască singură în aceste probleme, ci s-a adresat întotdeauna Guvernământului. De exemplu, comandantul jandarmeriei din Transnistria, colonelul Broșteanu, a raportat Guvernământului despre o servitoare evreică din Berezovca „care a trăit în concubinaj” cu un muncitor ucrainean, „și în urma acestui fapt au rezultat doi copii”. Această servitoare, originară din județul Kiev, s-a creștinat la 15 iulie 1941, împreună cu cei doi copii ai săi, de șapte și de patru ani, în cadrul unei ceremonii conduse de un preot local.

⁶³ Ordinul a fost citat într-o cerere a guvernatorului Basarabiei, generalul Voiculescu, către guvernatorul Transnistriei de a elibera soțul Paraschivei Gleizer dintr-un sat din județul Soroca, 14 februarie 1942. Arhiva Odessa, 2242-1-1488, p. 224.

⁶⁴ Raport informativ al SSI, fără dată. *Idem*, 2242-1-1487, p. 246.

⁶⁵ Comandamentul Armatei a Treia către Guvernământul Transnistriei, 29 aprilie 1942. *Idem*, p. 245.

⁶⁶ Guvernământul către Comandamentul Armatei a Treia, 18 mai 1942. *Idem*, p. 211.

Invocând faptul că s-au creștinat, ei au cerut în noiembrie 1941 „să nu li se aplice regimul evreilor”. Prefectura nu a luat nici o decizie, și problema a fost adusă la cunoștința Inspectoratului jandarmeriei din Transnistria. La Berezovca, adăuga colonelul Broșteanu, mai există încă un caz de acest fel, al unei evreice căsătorite cu un ucrainean, având opt copii. Broșteanu propunea „să fie lăsate pe loc unde sunt”, dar nu pentru că se convertiseră la creștinism, ci „pentru că se află la est de linia [de cale ferată] Jmerinca-Odessa, adică în zona Bugului”⁶⁷.

Partea de la est de calea ferată a fost aleasă să servească drept zonă de concentrare a evreilor deportați și a celor locali, în vederea transferării lor autorităților germane de peste Bug. Colonelul Broșteanu a spus, de fapt, că evreii de care vorbea și copiii lor creștini se află oricum pe locul destinat condamnaților la moarte, și nu are rost să fie arestați. Alexianu a aprobat recomandarea.

La 11 februarie, colonelul Constantin Tobescu, șeful Serviciului jandarmeriei în Inspectoratul general al jandarmeriei de la București, a cerut Guvernământului Transnistriei să urgenteze evacuarea evreilor din județul Moghilev „la est de linia ferată Jmerinca-Odessa” în județul Balta, motivând că „aplicarea urgentă a acestei măsuri va rezolva pe de o parte problema evreiască din această regiune iar pe de alta, va înfățișa în mod cert populației promptitudinea măsurilor luate de autoritățile române. În afară de cele de mai sus măsura va avea ca efect întreruperea contactului între evreii din Moghilev și cei rămași pe teritoriul României”⁶⁸.

Așa cum am arătat, în pofida hotărârilor cu caracter de precedent luate în problema convertiților la creștinism, prefectii și comandanții legiunilor de jandarmi n-au îndrăznit să decidă ei înșiși în astfel de cazuri, adresându-se de fiecare dată Guvernământului. Iar în cadrul Guvernământului, numai Alexianu lua decizii, așa cum Antonescu hotăra în asemenea chestiuni principiale în România. Isopescu, de exemplu, a cerut o decizie în cazul „tinerei Emilia Ambus”. El a raportat că „în ciuda faptului că a fost botezată la vârsta de un an, este închisă în ghetou” și a recomandat eliberarea ei⁶⁹. Alexianu nu a aprobat cererea, deși, aparent, acest caz se încadra în decizia generală despre eliberarea din ghetou a convertiților botezați în primul an de la naștere.

O singură regulă nu a fost încălcată: nu s-a permis nici unui convertit la creștinism care a fost deportat din România să se întoarcă în țară. Guvernământul a

⁶⁷ Inspectorul jandarmeriei din Transnistria, colonelul Broșteanu, către Guvernământul Transnistriei, 26 februarie 1942. *Idem*, 2242-1-1486, p. 315. Aprobarea lui Alexianu este notată pe marginea documentului.

⁶⁸ Inspectoratul general al jandarmeriei din București către Guvernământul Transnistriei, 11 februarie 1942, Ancel, *Documents*, V, nr. 136, p. 239.

⁶⁹ Prefectul Isopescu către Guvernământ, 27 iunie 1942, Arhiva Odessa, 2242-1-1489, p. 196. Refuzul lui Alexianu este notat pe marginea documentului.

refuzat să elibereze părinții lui Valentina Popovici din Chișinău – amândoi evrei botezați în anul 1916 – recomandându-i să se adreseze Președinției Consiliului de Miniștri, „singurul autorizat să rezolve problemele de acest fel”⁷⁰. Din cerere rezultă că, în ciuda convertirii din 1916, au fost închiși în ghetoul din Chișinău, au fost un timp eliberați, dar au fost din nou arestați și deportați împreună cu ceilalți evrei din ghetou.

Zeci sau, poate, sute de dosare cu acte privind probleme de rasă și religie s-au adunat la Guvernământ, și sute de jandarmi și funcționari au fost ocupați în decursul timpului cu clarificarea cazurilor aduse la cunoștința autorităților. Un exemplu tipic în acest sens poate servi: plângerea unei ucrainence din orașul Golta, care a cerut eliberarea nepoatei sale din lagărul Berezovca. Prefectul a transferat cererea Guvernământului. Guvernământul a transmis cererea comandantului postului jandarmeriei din Golta, pentru a cerceta cazul. Clarificarea cazului a durat două luni și cinci zile⁷¹. Cazul s-a terminat cu bine, întrucât fetița, pe jumătate evreică, era încă în viață. Majoritatea cererilor înaintate de locuitorii Odessei ai căror membri de familie au fost deportați în timpul marilor valuri de deportare n-au primit aprobări și uneori nici răspuns, sau au primit un răspuns ambiguu – întrucât Guvernământul știa că aceștia nu mai sunt în viață⁷².

Impostori

La spitalul civil din Balta a fost internat în octombrie 1941 un ucrainean local, care, probabil, s-a îmbolnăvit de tifos. Agenții legiunii de jandarmerie din oraș au raportat superiorilor că „în timpul temperaturii aiurând, a spus că îl cheamă Soma Zeidenblat din Chișinău – prizonier de război eliberat de germani”⁷³. Impostorul a fost transferat în gheto încă înainte de a se însănătoși. Acest evreu a încercat să se eschiveze de la soarta rezervată miilor de prizonieri de război evrei care au fost executați de armata română la începutul războiului, așa cum au procedat atunci naziștii, separând prizonierii de război evrei de neevrei⁷⁴. Serviciul

⁷⁰ Cererea Valentinei Popovici din Chișinău, 16 februarie 1942. *Idem*, 2242-1-1486, p. 251-251b. Răspunsul Guvernământului, 27 februarie 1942. *Idem*, p. 250.

⁷¹ „Dosarul Korcinska Daria Karpova”, septembrie-noiembrie 1942. *Idem*, 2242-1-1491, p. 146-151.

⁷² Untilov Valentin, un rus din Odessa, a cerut eliberarea soției sale care, botezată în anul 1912, a fost totuși închisă în ghetoul Slobodca și deportată în județul Berezovca (*Idem*, 2242-1-1487); Emilia Melnikova a fost deportată în februarie 1942 din Odessa cu toate că se botezase în 1918 (*Idem*).

⁷³ Raportul informativ secret nr. 7/1941, al unui agent al jandarmeriei către legiunea de jandarmi din Balta, fără dată. *Idem*, 2358-1c-10, p. 12. Armata germană și autoritățile române au eliberat prizonieri de război originari din partea locului după ce au executat prizonieri de război evrei și comisari politici din armata roșie.

⁷⁴ Problema executării prizonierilor de război evrei nu este tratată aici. Această chestiune nu era cunoscută până acum, și din cele știute faptul s-a petrecut în lagărele românești de prizonieri numai la începutul războiului. Faptul a fost amintit pe scurt în timpul anchetării ministrului Apărării, Pantazi,

de siguranță al jandarmeriei, a cărei misiune, printre altele, era să strângă informații despre starea de spirit a populației și să anunțe despre orice eveniment care se petrecea pe teritoriul județului, considera dezvăluirea impozitorilor drept o misiune importantă – parte din efortul de a păstra siguranța regimului românesc din Transnistria. Comandantul legiunii de jandarmi din județul Ovidopol a trimis un raport secret, scris de mână, în care aducea la cunoștință că a descoperit o familie de evrei în satul Grădinița – o mamă cu patru copii:

„Această evreică rămasă în prezent [al cărui soț „fugind cu trupele bolșevice la Odessa a fost omorât de trupele române”] se duce cu toți copiii la biserica Ortodoxă unde se închină ca toți creștinii ortodocși mascând că vrea să se boteze, dar numai cu scopul de a nu fi ridicată și dusă în lagăr. Propunem ca această familie de jidani să fie ridicată și internată în lagărele de jidani, stabilite pentru acest județ, prin ordinele anterioare, în care lagăr să fie puși la muncă”⁷⁵.

Impozitorii descoperiți în sudul Transnistriei erau închiși și incluși în convoaiele care se îndreptau spre „regatul morții”, iar după ce n-au mai fost trimise convoaie erau închiși în ghetouri și lagăre. Orice impostor prins la Odessa era judecat rapid și apoi alăturat transporturilor, iar după încetarea lor, aștepta în închisoare până la formarea unui nou transport de evrei, semi-evrei, purtători de sânge evreiesc cărora nu li s-a recunoscut botezul. Și impostorii au fost trimiși în județul Berezovca. Creștinismul autentic sau aparent al impostorilor nu a influențat cu nimic asupra clasificării lor ca evrei, toți fiind deportați.

Guvernământul nu a preocupat nici un efort, care uneori a continuat luni de zile, pentru a clarifica cazuri care privesc evreii impostori sau pe cei pe care autoritățile românești îi considerau impostori. Un exemplu de astfel de „dosar” este

înaintea procesului lui Antonescu și a guvernului său. Lagărele de prizonieri se aflau în responsabilitatea M.St.M. (*Procesul trădării*, p. 97). Ion Antonescu a declarat la ancheta sa că a cerut respectarea legilor internaționale cu privire la tratamentul prizonierilor, și că el personal a respectat cu strictețe (stenograma anchetării lui Ion Antonescu. Arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010, vol. 36, p. 74, se află în Reel 34 USHMM/RG. 25004). Ministrul Apărării, Constantin Pantazi a fost întrebat în timpul anchetei dacă armata română a purtat războiul în conformitate cu principiile Convenției de la Haga privind conducerea războiului, și a răspuns afirmativ. Apoi a fost întrebat în mod direct: „Aveți cunoștință de faptul că în perioada inițială a războiului prizonierii de război au fost împărțiți în două grupe – cei care erau de origine evreiască au fost împușcați iar restul au fost duși în lagăre de detenție?” Pantazi a aruncat responsabilitatea în această chestiune asupra M.St.M. care era subordonat șefului M.St.M. și nu Ministerului Apărării Naționale. Mai exact, el a aruncat vina pe generalul Iacobici și pe Antonescu însuși, dar nu a negat acuzația. Vezi stenograma anchetării lui Pantazi, 15 aprilie 1946. Arhiva Ministerului de Interne. *Idem*, vol. 43, p. 206; 18 aprilie 1946. *Idem*, p. 214. Se află în Reel 34 USHMM/RG25004M. La Guvernământul Transnistriei s-au adunat 12 dosare conținând sute de pagini care se ocupă de „verificarea originii etnice a prizonierilor” (14 octombrie 1941. Arhiva Odessa, 2242-1-19, p. 442).

⁷⁵ Raport informativ nr. 35 al comandantului legiunii de jandarmi din județul Ovidopol, 14 decembrie 1941. Arhiva Odessa, 2357c-1c-9c, p. 64.

cel al unei tinere, Frosia Oniscenko, care a fost închisă în vara lui 1942 în lagărul Suha-Balca din județul Berezovca. În momentul arestării ea a afirmat că este ucraineană dintr-un sat de lângă Kiev și a indicat și numele rudelor.

Pretorul a raportat prefecturii și prefectura s-a adresat jandarmeriei și Guvernământului. Guvernământul s-a adresat Comandamentului de legătură al armatei germane din Transnistria, cu reședința la Odessa, cu rugămintea de a verifica în satele Mileiev și Gorodiște din județul Cerkavski de lângă Kiev dacă trăiau acolo părinții și rudele ei. Fata a fost anchetată în mod special pentru stabilirea „originei etnice”, așa cum a raportat pretorul. Comandamentul de legătură al armatei germane a transmis Guvernământului Transnistriei că autoritățile germane n-au găsit părinții și rudele ei în satul amintit, și că Oniscenko era un nume răspândit prin regiune. În lipsa unor dovezi consistente că tânăra era de origine etnică ucraineană, ea a rămas în lagăr, și în decembrie 1942 încă mai era dezbătută soarta ei, fiind de presupus că în acel moment mai era în viață⁷⁶.

Regula stabilită pentru toți impostorii era comună. Nici un bănuț ca impostor nu era eliberat dacă nu reușise să dovedească peste orice dubiu că nu este evreu. În ce-l privește pe Alexei Karasik, care a fost închis la sfârșitul anului 1942 în lagărul de la Mostovoi și autoritățile n-au reușit să lămurească originea lui, s-a decis, „având în vedere antecedentele dubioase ale evreului” (!) că va rămâne în lagărul de la Mostovoi⁷⁷.

La Odessa chiar și cel care trecuse testul dacă a fost sau nu circumcis, nu era eliberat ci deportat, și au existat și cazuri când oamenii au fost împușcați, deoarece erau bănuți a fi agenți ai serviciilor sovietice de spionaj sau de sabotaj. Cazul lui Alexandru Versaski a ajuns la cunoștința Președinției Consiliului de Miniștri, și M.St.M. a trimis la Odessa un reprezentant special pentru a conduce o anchetă. El a fost arestat sub bănuiala de a fi evreu, a pretins că era de origine română dar „nu putea aduce nici un document”, și în cele din urmă, fără a fi cunoscută cu precizie care este naționalitatea sa – a fost deportat în lagărul Vapniarca, „fiind considerat ca un pericol la siguranța statului și a armatei”⁷⁸. Dacă verificarea simplă din închisoare ar fi confirmat că este evreu ar fi fost executat, așa cum s-a procedat cu bărbații evrei care au fost arestați la Odessa, după terminarea operațiunii de deportare.

Autoritățile românești și-au făcut un obicei din arestarea suspecților ca impostori, descoperiți de cele mai multe ori în urma unor denunțuri; și chiar în

⁷⁶ „Dosarul Oniscenko” din 25 august 1942 până în 10 decembrie 1942. *Idem*, 2361-1-24, p. 56-64, 164-165. Nu este cunoscută hotărârea cu privire la ea.

⁷⁷ Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria către prefectura din Berezovca, 19 ianuarie 1943. *Idem*, 2361-1-26, p. 11.

⁷⁸ Guvernatorul Alexianu către Președinția Consiliului de Miniștri, 22 iulie 1942. *Idem*, 2242-1-1512, p. 205.

cazul când o anchetă serioasă demonstrează că nu sunt impostori, nu se grăbeau să anuleze urmărirea lor. În aprilie au fost arestate trei fete într-o localitate din județul Ananiev ca suspecte de a fi evreice. Una dintre fete a fost concediată de la lucru, și toate trei au fost închise într-un lagăr de muncă, dar au reușit să evadeze din el. Descoperite la Ananiev, au fost din nou arestate.

Dar între timp ancheta a stabilit că două dintre ele nu sunt evreice. Guvernatorul Transnistriei a comunicat reprezentantului Serviciului Special de Informații (SSI) din Odessa că „totuși pentru a nu se crea incidente li s-a stabilit până la noi ordine domiciliul în orașul Ananiev, rămânând sub supraveghere”⁷⁹. Cazul a fost considerat atât de important încât și SSI s-a interesat de el.

Problema copiilor evrei lăsați în sate pentru a fi salvați, cei care s-au pierdut, cei care au rămas după execuțiile în masă, cei care au fugit sau pe care părinții i-au îndemnat să fugă atunci când au înțeles că nu mai există nici o șansă să rămână în viață – nu a fost dezbătută în această carte. Sute de copii din această categorie, îndeosebi fetițe, au trăit ca niște fiare hăituite la marginea satelor și în sate, și cele care au putut s-au dat drept ucrainence. Multe din ele au fost adunate mai târziu în orfelinate evreiești, înființate în special de la începutul anului 1943, multe din ele au murit de foame și boli și un număr necunoscut au fost absorbite în cele din urmă de familiile ucrainene, fiind astfel salvate, dar pierdute pentru poporul evreu.

CertIFICATELE DE ORIGINE ETNICĂ

Nevoia de a verifica naționalitatea și religia locuitorilor pentru a stabili cine cui aparține din punct de vedere rasial și religios a complicat administrația română din Transnistria, care a dat o dată o serie de hotărâri contradictorii ce au rămas nerezolvate până la sfârșitul ocupației. În această privință, problema principală era: cine este autorizat să emită documente privind originea etnică?

Când e vorba de certificate de origine etnică pentru ucraineni, autoritățile se temeau că mulți evrei vor folosi aceste hârtii pentru a se salva de la o soartă deja pecetluită. De exemplu, prefectul județului Tulcin a ordonat arestarea și trimiterea în judecată la tribunalul militar a primarului târgului Spikov, sub acuzația de falsificare de documente oficiale, întrucât „se face vinovat că a emis un act de identitate unui evreu pe numele unui ucrainean”⁸⁰. Se poate spune că oricine era implicat în falsificarea sau emiterea de acte pentru evrei care îi ajutau să se salveze,

⁷⁹ Guvernatorul Transnistriei către reprezentanța SSI din Odessa, 7 iulie 1942. *Idem*, 2242-1-1488, p. 2331. Oficiul pentru evacuarea evreilor din Odessa a eliberat o mamă cu cei doi copii mici ai ei pentru două zile sub supravegherea poliției până la clarificarea dacă sunt, într-adevăr, ruși; 11 aprilie 1942. *Idem*, 2242-1-1487, p. 268.

⁸⁰ Prefectul din Tulcin către Guvernământul Transnistriei, 13 noiembrie 1941. Arhiva Odessa, 2242-4-7c.

și era prins, era adus în fața unui tribunal militar și condamnat la închisoare pe termen lung.

A doua problemă se referea la minoritatea românească din Transnistria. Institutul Științific al Transnistriei, care se preocupa de cultivarea și încurajarea tradiției, a datinelor, a modului de viață și a folclorului minorității românești (moldovenilor), a cerut Guvernământului să emită certificate de origine etnică românilor din provincie și, în acest scop, să ceară probe că sunt români cel puțin în cursul ultimelor trei generații. Această problemă, care a fost dezbătută cu multă atenție de către Guvernământ și de către Institut, a scos în evidență apropierea ideologică și dorința de a imita pe naziști, privind tot ce se referă la definiția rasei. Biroul de Studii al Guvernământului a indicat Guvernământului dificultatea de a defini noțiunea de român:

„Originea etnică fiind o noțiune nouă în legislația modernă, la noi în țară nu a fost încă definită prin nici o lege și nici nu s-au arătat, în mod expres, elementele sale componente. Certificatele de origine etnică s-au eliberat și se eliberează de către primării, fără ca acestea să aibă un criteriu uniform legal, după care să se ghideze. Sesizat de aceasta, Ministerul de Interne, prin circulara din 11 septembrie 1941, adresată prefecturilor de județ, a dispus ca primăriile să nu mai elibereze asemenea certificate, iar cele eliberate să fie retrase, întrucât nu pot avea o valoare legală. În prezent această chestiune se află în studiul Ministerului de Justiție.

Aceasta fiind situațiunea din țară [din România] și întrucât eliberarea certificatelor de origine etnică prezintă foarte multe dificultăți practice, deoarece în Transnistria nu avem instituții speciale biologice (cum sunt în Germania) în principiu suntem contra eliberării acestor certificate”⁸¹.

Biroul a recomandat să se permită solicitanților să aducă martori care să ateste, în fața pretorului, că toți strămoșii din ultimele trei generații au fost români. Avizul însărcina Institutul Științific Român din Transnistria cu o sarcină suplimentară, copiată direct din sfera de activitate a institutului nazist omolog din Stuttgart, care se ocupa de germanii etnici din afara granițelor Germaniei, Das Deutsche Ausland Institut (DAI).

Institutul Științific Român a fost solicitat să examineze și să recomande fiecare caz „cu ajutorul științei pe care o posedă [în domeniul etnologiei] și cu ajutorul analizei filologice a numelui” dacă candidatul este într-adevăr de origine etnică română. Alexianu a stabilit în decizia lui că pentru demonstrarea apartenenței la națiunea română este suficientă recomandarea Institutului Științific și a adăugat: „Este greu să se pretindă [ca solicitanții să dovedească] că timp de trei generații nu au avut evrei în familie”. Scopul investigației nu era, deci, să

⁸¹ Avizul Biroului de Studii al Guvernământului, 15 august 1942, 2242-4-18c. *Idem*, p. 22-23. Decizia lui Alexianu este notată cu mâna lui, pe marginea documentului.

descopere dacă românii locali din Transnistria s-au amestecat cu ucraineni sau ruși, ci dacă au avut sau nu evrei în familie.

Biroul de Studii al Guvernământului a recomandat să se interzică primarilor târgurilor și satelor să elibereze certificate de origine etnică, stabilind că numai pretorii au dreptul s-o facă. „Pretorii sunt obligați a face toate investigațiunile necesare pentru a stabili adevărata origină etnică și vor insista în mod special dacă solicitantul a avut sau nu evrei în familie”⁸². Biroul de Studii a notat în recomandare existența unei directive a comandamentului armatei române din Transnistria privind necesitatea respectării purității rasiale.

Studiu antropologic rasial

Secția de bio-antropologie a Institutului Central de Statistică de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri s-a mobilizat și ea la verificarea rădăcinilor etnice și rasiale ale românilor din Transnistria, și a inițiat un studiu antropologic în patru sate românești din Transnistria. Studiul a fost condus de dr. Ioan Făcăoaru, care a afirmat că încă în 1938 el a cerut să „extindă cercetările raseologice și asupra conaționalilor noștri aflați pe pământ străin, cu scopul de a se stabili *ierarhia valorii și înrudirii lor biologice* cu matca etnică a neamului românesc, gradul biologic de legătură și valoarea acestora în comparație cu valul etnic al nației române” (sublinierea în original). Pe atunci, s-a plâns expertul în probleme rasiale, nu i s-a permis să se ocupe de problemele românilor din Transnistria sau de peste Bug și de aceea s-a concentrat asupra diasporei românești din țările balcanice.

Impulsul pentru efectuarea acestei cercetări a rezultat din intenția de a acționa pentru repatrierea românilor împrăștiați pe întinsul Ucrainei și Rusiei, spre a-i coloniza din nou și a le împărți pământ. Realizarea planului cerea „clasificarea bio-rasială a conaționalilor noștri, și determinarea eficienței lor sociale și economice”. Trebuia să se pună capăt „tradiționalei improvizări” existentă la români și era mai important „să se facă o clasificare a oamenilor decât o inventariere a terenului cultivabil”⁸³. Încă în iulie 1941 dr. Făcăoaru s-a adresat direct lui Antonescu cu rugămintea de a i se permite să examineze calitatea biologică a românilor din Transnistria și puritatea lor rasială, chiar dacă mai vorbeau românește, întrucât „limba cuiva nu este prin sine o garanție suficientă despre apartenența etnică”: „Trebuie să știm dacă nu cumva sângele lor n-a fost deteriorat prin corciri cu elemente asiatică... Nici un român de rațiune n-ar dori să deschidem

⁸² Biroul de Studii al Guvernământului către Direcțiunea administrației, septembrie 1942. *Idem*, 2242-4-18c.

⁸³ Institutul Central de Statistică de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri, Secția de bioantropologie, *Cercetări Antropologice în patru sate românești din Transnistria* de I. Făcăoaru [ianuarie 1943], p. 21. Broșura se află în Arhiva Odessa 2242-1-1214.

drum liber metisajului ariano-asiatic, îngroșând astfel sângele mongol scurs în Europa timp de 4 milenii și în corpul nostru etnic migrațiunile popoarelor... E o eroare că rușii ar fi slavi. Din sângele poporului rus, 80% este de origine mongolă.

Pe baza cercetărilor istorice personale am identificat existența unui număr de 98 de popoare în componența etnică a poporului rus și sunt motive să bănuim că acest număr e departe de a epuiza realitatea etnorasială a poporului rus... Rușii reprezintă cea mai mare primejdie rasială pentru noi... Și unгурii se situează imediat după ei cu un amestec de 76 de popoare, din care 16 sunt de origine mongolă sau asiatică și 7 asiatică. Sunt motive temeinice așadar [care ne-au determinat] să studiem structura biorasială a românilor transnistrieni foarte amănunțit și cu metodele cele mai perfecționate”⁸⁴.

Autorii studiului au fundamentat în felul acesta frica permanentă de invaziile rusești pe teritoriul României pe o bază nouă – rasistă. Acest aspect a intensificat mult pericolul, prin faptul că stabilea că rușii nu sunt slavi ci hibrizi apropiați din punctul de vedere al compoziției sângelui de alți dușmani ai românilor, unгурii, despre care nu era nici o îndoială că sunt descendenții unor triburi mongole care au năvălit în Europa. Ceea ce nu s-a spus aici, dar a devenit un subiect îndrăgit de fiecare mișcare antisemită era teoria că și evreei din România nu ar fi semiți, ci kazari – turci sau tătari care au trecut la iudaism în secolul opt, și atunci când imperiul lor s-a prăbușit, au fost forțați să se deplaseze spre vest, năvălind și ei în corpul sănătos al națiunii române.

Echipa a examinat pe un eșantion de 1.150 de locuitori compoziția etnică a românilor din Transnistria, întemeindu-se pe studii similare făcute de naziști.

Au fost studiate și măsurate „statura, indicile cefalic, facial și nasul, culoarea ochilor și culoarea părului”, s-a făcut o clasificare „bio-rasială”, și s-a analizat posibilitatea „unui transfer din populație în raport cu valoarea ei biologică”. Acest studiu a fost realizat în a doua jumătate a anului 1942.

⁸⁴ *Idem*, p. 22-23. Dr. Făcăoaru i-a mulțumit cu acest prilej guvernatorului Alexianu și dr. Manuilă pentru sprijinul lor. Sprijinul lui Alexianu pentru realizarea studiului rasist este de înțeles, având în vedere influențele exercitate asupra sa de doctrinele naziste. El era la curent ca literatura juridică nazistă, și în momentul când a conceput planul Guvernământului în Transnistria a subliniat „principiului Führerului”, principiu care l-a îndrumat în conceperea caracterului guvernării de ocupație românească în Transnistria. La prima vedere este extrem de surprinzător sprijinul președintelui Institutului Central de Statistică, dr. Sabin Manuilă pentru acest proiect având în vedere trecutul său personal și legăturile corecte cu personalități din opoziție și chiar cu liderul evreu dr. Filderman. În decursul pregătirii acestui studiu a ieșit la iveală că dr. Manuilă era la curent cu marile acțiuni de masacrare din Transnistria: echipa trimisă de el și el personal s-au aflat pe teritoriul Transnistriei în timpul masacrelor, inclusiv în județele Golta și Berezovca, unde au fost împușcați și arși zeci de mii de evrei. După război, el a fugit în Statele Unite și a publicat studii statistice în care pretindea că majoritatea evreilor din Basarabia și Bucovina s-au evacuat cu autoritățile sovietice și că, de fapt, n-a existat Holocaustul în România.

Studiul a servit și de bază ideologică pentru o campanie rasială în România însăși, al cărei sens nu este cunoscut cu exactitate. În vara lui 1943, Antonescu a hotărât să îmbunătățească situația „etno-biologică” a românilor, pe seama evreilor. El a ordonat Centralei Evreilor să plătească 50 de milioane la Ministerul Sănătății și Ocrotirilor Sociale „în vederea organizării unei acțiuni de ridicare etno-biologică a populației românești”. Probabil că este vorba de îngrijire medicală gratuită pentru români, finanțată din diverse taxe impuse populației evreiești⁸⁵.

În acest context este imposibil a nu remarca paradoxul încercărilor de a adopta și a pune în practică teoria rasei de către români, popor a cărui istorie indică cu ușurință existența unui amestec rasial și etnic asemănător celui atribuit rușilor și ungurilor.

Moldovenii

Agenții jandarmeriei au strâns, încă din septembrie 1941, informații cu privire la situația și sentimentele moldovenilor din Transnistria, și despre atitudinea lor față de frații lor din România. Guvernământul Transnistriei era convins că moldovenii sprijină acțiunile de exterminare, și că alungarea evreilor din mijlocul lor a provocat imediat o îmbunătățire a propriei situații. Trebuie subliniat că zonele în care trăiau moldovenii, îndeosebi din apropierea Nistrului, au fost aproape total curățate de evrei⁸⁶.

Într-adevăr, români locali din Transnistria au devenit parte integrantă din mașina de exterminare, și unii dintre ei, numiți ca primari în sate și în târguri, au dat dovadă de o cruzime neobișnuită. Este suficient să amintim numele lui Kazakievici, un român local din Transnistria, care a comandat execuțiile de la Domanevca și a participat la masacrele de la Bogdanovca. Totuși, gradul de mobilizare a românilor locali din Transnistria în sprijinul regimului de ocupație a fost mai redus și sprijinul lor pentru acest regim a fost mai slab, în comparație cu al germanilor locali, care au devenit un braț al SS-ului din provincie.

Guvernământul a avut grijă să înzestreze pe moldoveni cu certificate speciale care atestau apartenența lor la etnia românească. La început aceste certificate au fost emise de comandamente ale armatei române și mai târziu de

⁸⁵ Ordinul comisarului însărcinat cu rezolvarea problemei evreiești, Radu Lecca, către Centrala Evreilor, de a plăti 50 de milioane de lei Ministerului Sănătății conform hotărârii mareșalului Antonescu, 22 septembrie 1943. Anel, *Documents*, VII, nr. 347, p. 493; chitanța de depunere a primei rate de 5 milioane de către Centrala Evreilor „pentru îmbunătățirea [situației] etnice și biologice a populației românești”. *Idem*, nr. 362, p. 508; dispoziția Ministerului Sănătății către Centrala Evreilor cu privire la modalitatea depunerii sumei. 7 octombrie 1943. *Idem*, nr. 34, p. 507.

* A se vedea nota editurii de la p. 4.

⁸⁶ Raport informativ al Inspectoratului de jandarmerie din Transnistria, 6 ianuarie 1942, Arhiva Odessa, 2242-4c-29, p. 12.

primari ai satelor⁸⁷. Pentru a încuraja pe moldovenii care se asimilaseră sau se aflau în curs de asimilare cu ucrainenii să se întoarcă la originile lor românești, Guvernământul a publicat, în februarie 1942, o ordonanță care ușura locuitorilor băștinași din Transnistria „să-și redobândească numele lor românești preschimbând sau pierdut”, pe baza unei declarații personale că numele strămoșilor a fost românesc, pe baza de acte vechi, certificate parohiale sau comunale, sau pe bază de martori⁸⁸. În mai 1942 s-a înființat un „comitet pentru examinarea cererilor și certificatelor pentru redobândirea numelor românești” cu majoritatea membrilor moldoveni⁸⁹. Nu se știe dacă mulți locuitori moldoveni asimilați printre ucrainenii s-au îmbulzit să-și recapete recunoașterea originii lor românești, dar se știe că numărul cererilor către comitet a fost în creștere către sfârșitul lui 1943 și începutul lui 1944, când mulți colaboraționiști au vrut să fie evacuați în România, pentru a scăpa de o pedeapsă sigură pentru crimele lor. În ianuarie 1944, Guvernământul a acționat pentru a limita numărul celor îndreptățiți la recunoașterea apartenenței la etnia română, emițând chiar o ordonanță în acest sens⁹⁰.

În încheiere, se poate afirma că Guvernământul român în Transnistria a apărut minoritatea română din provincie, a promovat-o și a încurajat-o, mobilizându-i tineretul în formațiile de securitate care s-au ocupat și cu exterminarea de evrei. Atitudinea Guvernământului român față de românii localnici a constituit într-o oarecare măsură o imitare a tiparelor rasiale ale politicii Guvernământului de ocupația german din Ucraina față de germanii locali. Guvernământul român a tins să-i transforme pe românii localnici din provincie și pe cei pe care i-a transferat acolo în viitorii stăpâni ai Transnistriei, curățată de evrei și, dacă este posibil, rărită de ucrainenii. Locurile alese pentru colonizarea românilor din sudul Rusiei și din Ucraina, teritoriile ocupate, erau aceleași locuri aflate de-a lungul Bugului și Nistrului unde avuseseră loc marile acțiuni de exterminare a evreilor, amintind de pasajul biblic „nu numai că ai ucis dar ai și moștenit”. (*I Regi*, XXI, 19).

⁸⁷ Vezi un specimen de certificat emis de primarul satului Calgalia din județul Ovidiopol lui Simion Țurcan, pe baza cunoașterii personale cu petiționarul, 2 aprilie 1943. *Idem*, 2357-1c-51c, p. 225. Prefectul județului Berezovca, colonelul Leonida Pop, și-a emis lui însuși un certificat care confirmă că „în conformitate cu documentele aflate în această prefectură”, el este „de origine etnică română”, act pe care tot el l-a semnat (16 septembrie 1943, 2361c-1c-40c, *Idem*). Un model al conținutului certificatului este inclus în directivele Statului Major privind modul de conduită a soldaților pe teritoriul ocupat, 6 septembrie 1941. *Idem*, 2359-1c-1, p. 134. Asemenea certificate au fost emise de comandamente militare numai la începutul ocupației.

⁸⁸ Ordonanța nr. 43 a Guvernământului Transnistriei, 7 februarie 1942. *Idem*, 2361-1-29, p. 69.

⁸⁹ Decizia nr. 659 a Departamentului administrației al Guvernământului, 7 mai 1942. *Idem*, 2242-4-10, p. 30.

⁹⁰ Ordonanța nr. 283 a Guvernământului Transnistriei, care schimbă dispozițiile ordonanței anterioare, interzicând oricărui organ administrativ să elibereze certificate care să ateste originea etnică românească, 23 ianuarie 1944. *Idem*, 2361-1-46.

PRODUCȚIE
Împreună tipografică de artă

Tel./fax: 01 - 233.15.39; e-mail: rcrprint@xnet.ro

Jean Ancel

Născut la Iași, 1940.

În Israel din 1963

Studii: Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”
română-istorie, 1956-1959,

(exmatriculat înainte de termen)

Universitatea Ebraică din Ierusalim:

Istoria universală și limbi latine, B.A. – 1967

Institutul de Pedagogie și

Istoria poporului evreu, 1970

Istoria Universală, M.A. – 1972

Institutul de Arhivistică – 1974

Doctor în filozofie – 1977

Publicații:

Co-editor al *Enciclopediei Comunităților Evreiești din România*
(Pinkas Hakehilot), Yad Vashem 1979 (în ebraică)

Editor al colecției *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust*, Beate Klarsfeld Foundation, Jerusalem, 1986.12 vol.:
Transnistria, Universitatea Tel Aviv & Atlas, București, 1998, 3 vol. etc.

Autor al studiului *Romania*, în seria intitulată „History of the Holocaust”,
Yad Vashem, Jerusalem, 2002, 2 vol.

Articole și contribuții la *Encyclopaedia of the Holocaust*,
Encyclopaedia Judaica, *Enciclopedia Ebraică*. Articole despre România
și Holocaust în reviste de istorie din Statele Unite, Germania, Anglia, Rusia.

Cercetător principal la Institutul Yad Vashem.

ISBN 973-8056-84-5

ISBN 973-8056-86-1